FÜTUHÂT-I MEKKİYYE

İbn Arabî

13

LİTERA YAYINCILIK

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

13

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Çeviri: Ekrem Demirli

LİTERA YAYINCILIK

İSTANBUL – 2010

İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ ÖNSÖZÜ 7

YİRMİ BEŞİNCİ SİFİR 9

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Arifin Daha Aşağı Mertebede Bulunana Bilmediğini Havale Etme Menzilinin Bilinmesi; Arifin böyle davranmasının nedeni kendisine bir şey öğretme gücüne sahip olmadığını bildirmektir. Onun Bâri Teâlâ'yı neşelenme ve ferahlamaktan tenzihi hakkındadır 11

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İki Sırrın Menzilinin ve İlahi Gayretin Bilinmesi;
O iki sırrı bilen, dünyada ve ahirette rahata erer. 26

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

Rahmet Mertebesinde Makamı ve Hali Varlıklara Gizli Kalan Kimseye Ulaşan Sırların Menzilinin Bilinmesi;
Bu bilgi, Muhammedî mertebeden öğrenilir 47

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ ALTINCI BÖLÜM

Ahir Zamanda Zuhur Edecek Mehdi'nin Vezirlerinin Menzili;
Hz. Peygamber Mehdi'nin geleceğini müjdelemiştir
ve Mehdi Ehl-i Beyt'tendir. 64

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ YEDİNCİ BÖLÜM

Beşinci Tevekkül Hakkındadır; Kendisini kabul edenlerin azlığı ve insanların idrakteki kusurları nedeniyle bu tevekkülü muhakkiklerden herhangi birisi açıklamamıştır. 98

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

'Geldi-gelmedi' Gibi Fiiller Menzilinin Bilinmesi; Tek Başına Emrin Mertebesi 137

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

Cömertlik Hazinelerinin Anahtarlarının Menzilinin Bilinmesi 153

YİRMİ ALTINCI SİFİR 201

ÜÇ YÜZ YETMİŞİNCİ BÖLÜM

Artış Menzilinin Bilinmesi, Varlık Sırlarından Bir ve İki Sırrın Bilinmesi, Değişmenin Bilinmesi; Bu Menzil Muhammedî Mertebeden Öğrenilir 287

ÜÇ YÜZ YETMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM

Bir Sırrın ve Üç Levha-Ana Kaynaklı Sırrın Muhammedî Mertebeden Bilinmesi 310

ÜÇ YÜZ YETMİŞ İKİNCİ BÖLÜM

Bir Sırrın ve İki Sırrın Menzilinin Bilinmesi; Sana Ait Olmayan Bir Şeyle Kendini Övmen, Hakkın, Seni Kendisiyle Şereflendirdiği Bir Sebeple Bu Konuda Sana İcabet Etmesi; Bu Menzil Muhammedî Mertebeden Öğrenilir 384

DİZİN 403

SON NOTLAR 409

YİRMİ BEŞİNCİ SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Arifin Daha Aşağı Mertebede Bulunana Bilmediğini Havale Etme Menzilinin Bilinmesi; Arifin böyle davranmasının nedeni kendisine bir şey öğretme gücüne sahip olmadığını bildirmektir. Onun Bâri Teâlâ'yı neşelenme ve ferahlamaktan tenzihi hakkındadır

Hesap için teraziler konuldu
Kitabı söyleyen bildirdi onu

Hata bulunmayan bir kitap
Mürekkep yok iktisap yok

Sıfatlar veya na'tlar yok
Gidiş yok dönüş yok

İşlediği günah nedeniyle tövbe ederse
Tövbe etmiş olarak onu karşılar

Kaderlerde ondan şükür talep et
Ev içi gibi kapalı yerlerde

Bu menzil aklî tevhit menzilidir, bununla 'Allah'tan başka fail yoktur' diye ifade edilen fiillerin tevhidini kastetmekteyim. Bu menzil değerli bir menzildir.

Bilmelisin ki, âlem yokluğu halinde varlığı zorunluyu müşahede eder, çünkü âlem, cevheri sabit olduğu halde sürekli yokluktadır ve varlığını yokluğuna tercih etmek gerekir. Hak onu yokluğu halinde duyma ve kendisine itaat özelliğiyle nitelemiştir. Bu nedenle 'müşahe-

de' fiilini âleme izafe etmek olmayacak bir iş değildir ve yine bu nedenle mümkünlerden herhangi birisi var olduktan sonra da O'nu inkâr etmemiştir. Bütün âlem içinde sadece insan, bazı varlıkları Hakka ortak koşmuştur. Hakka ortak koşan bu insanlar doğa perdesinin baskın geldiği kimselerdir. Bunun nedeni ise asıl itibarıyla insanın gördüğü bir rabbin sözünü dinlemek, O'na itaat etmek ve ibadet etmek alışkanlığında olmasıdır. Hâlbuki doğa perdesi bu ibadet edilen mabudu insana görünmez hale getirmiştir. Bu durumda doğanın hakim olduğu insan, gördüğü ve müşahede ettiği varlıklardan bir kısmını ilah edinir. Bunlar ya göksel âlemden -yıldızlar gibi- ya da aşağı âlemden -unsurlar gibi- veya onlardan türeyen şeylerden ibarettir. Böylece insan (asıl itibarıyla) itiyadı olduğu üzere görerek ve nefsinin dinginleşmesiyle ona ibadet eder ve ilah edinilen o şeyin Hakkı gördüğünü ve kendisinden Hakka daha yakın olduğunu zannederek kendisini de Allah'a yaklaştırsın diye ona hizmet ve ibadet eder. Nitekim Allah puta tapan insanların şöyle dediğini bildirir: *'Biz onlara ibadet etmiyoruz.'*[1] Yani ilah edinilen putlara tapmıyoruz. *'Sadece bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.'*[2] Müşrikler tapma gerekçesini 'zülfa' kelimesiyle pekiştirdiler. Onların bu inançları teorik araştırmaya ve içtihada dayanırken sonra indirilmiş-ilahi şeriatların sahiplerini görürler.

Şeriatları getiren peygamberler, insanlara secdeyi, yüzleri yere koymayı, rükûyu, Allah'a yaklaşmak gayesiyle belli bir yöne yönelmeyi, 'Allah'ın eli' olduğunu söyledikleri bir taşı öpmeyi şart koşmuşlardır. Bunların yanında yaratılmış bazı işaret, alamet ve şiarları Allah'a izafe etmiş, onlara hürmet etmemizi emretmiş, bu saygı ve hürmeti, yani söz konusu alamet ve şiarlara saygı göstermeyi kalplerin takva duygusuna sahip olduğunun işareti saymış, bizden böyle bir tazim ve hürmet ortaya çıktığında mutluluğumuzu ona bağlamışlardır. İndirilmiş şeriatlarda gördükleri bu husus putperestlerin kendiliklerinden kabul edip ortaya koydukları ilahlara ve şeriatlara olan itimatlarını artırmış, yaratıkları içinde 'Allah adına' konulmuş şiarlar ile yaratıkların kendileri için koydukları şiarları ayırt etmemişlerdir. Bizim sözümüz, akılla hareket eden ilk önderlere yöneliktir. Söz konusu önderler bu varlıkları 'Allah'a daha çok yaklaşmak üzere' mabud olarak ortaya koyan ilk akılcılardır. Sonra ilahi şeriatlarda içtihat eden müçtehidin -ister hata etsin ister doğruya ulaşsın- genel anlamda sevap alacağını duymuş, bununla

aldanmışlardır. Müçtehit Allah'ın ihsan ettiği istidat ölçüsünce -kendi zannınca- içtihada ve araştırmaya tüm gayretini harcadıktan sonra (ister hata etsin ister isabet) kesinlikle sevap kazanır. Bu aldanmanın neticesinde (müçtehidin durumuna kıyaslayarak) gerçekte burhan olmayan delilleri araştırdıkları konu hakkında burhan zannetmişlerdir. Binaenaleyh onlar, gerçekte, kendi inançlarına ve zanlarına bağlı bir burhandan hareket ederek taptıkları şeyleri ilah edinmişlerdir. '*Allah ile birlikte başka bir ilaha dua eden ve burhanı olmayan kimse*'[3] ayetinde bu husus belirtilir. Yani kendi zannınca demektir. Ayet, kendi düşüncesine göre burhana sahip olanın cezalandırılmayacağını gösterir. Böyle bir insan burhanı araştırırken yanılsa bile, kasıtlı hata etmemiş, gerçekte bulunduğu durumda doğruya ulaşmayı amaçlamıştır.

Bütün bunların dayanağı ve aslı, görünmeyen (bir ilaha) ibadet etmemektir. Çünkü insan asıl itibarıyla böyle bir alışkanlık edinmemiştir. Bu nedenle Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'e ve sahabesine kendiliğinde gerçeği öğretmek üzere bedevi kılığında gelmiştir. Gittikten sonra Hz. Peygamber sahabesine 'Bu adamın kim olduğunu biliyor musunuz?' diye sormuş. Başka bir rivayette ise şöyle demiş: 'Onu geri döndürün.' Aramışlar, fakat bulamayınca Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'O, Cebrail'di, insanlara dinlerini öğretmek üzere gelmişti.' Cebrail'in sorduğu sorulardan birisi 'ihsan nedir?' şeklindeydi. Hz. Peygamber bu soruya cevap olarak şöyle demiş: 'Allah'a O'nu görür gibi ibadet etmendir.' Çünkü Hz. Peygamber biliyordu ki, görmeden ibadet etmek, nefse ağır gelir. Sonra sözünü tamamlayarak şöyle demiş: 'Sen Allah'ı görmesen bile, O seni görmektedir.' Yani Allah'ın seni gördüğünü aklında tutmalısın! Bu, perde ardından müşahede ve görmenin başka bir türüdür: Bilirsin ki ibadet ettiğin varlık O'nu görmediğin yönden seni görüyor ve duyuyor!

Şeriatın bu hususlarda bize getirdiği bilgiler, puta tapanların aldanmasına yol açan ve (bir yorumla) dayandıkları ifadelerdir. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle der: '*Onunla pek çok kimseyi saptırır, pek çok kimseye hidayet eder.*'[4] Başka bir ayette '*Dilediğini saptırır, dilediğine hidayet eder*'[5] buyurur. Bu iki insan grubu, araştırmasında doğrudan nasiplenenler ile yanlışa düşenlerdir.

Bütün bunların içeriğinden şu sonuç çıkmıştır: İbadet ancak görünen bir şeye veya görünür gibi olana yönelir, görünmeyene yönelmesi mümkün değildir. Bu da Allah'ın gizli rahmeti ve lütfunun bir neticesidir. Zikrettiğimiz grupların dışında kalanlar taklitçilerdir ve bu nedenle onlar bedbaht olur. Bununla birlikte Allah Teâlâ -kendilerine yönelik rahmetinden- onlar için de şeriatında bir dayanak belirlemiştir, onlar da buna dayanırlar. Allah şöyle der: *'Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.'*[6] Zikir ehli Kuran ehli demektir, çünkü Allah Teâlâ şöyle der: *'Biz zikri indirdik.'*[7] Kastedilen Kuran'dır. Bunlar içtihat yapanlardır ve bir kısmı hata ederken bir kısmı isabet eder. Taklitçi gerçekte içtihat ehli olduğu halde içtihadında yanılan birisine fetva sorar ve verilen fetvaya göre amel ederse, sevap kazanır. Çünkü ona sormak emredilmiş, o da sormuştur. Taklitçiler ve itikad hakkında yanılan akılcılar, Allah'tan başkalarının ilah edinilmesi hakkındaki fetvalarında istidatları ölçüsünde teorik araştırmaya hakkını vermiş olmakla (bir dayanağa) istinat etmişlerdir. Araştırmayı hakkıyla yapmazlarsa, Allah insanı yapamayacağı bir işle yükümlü tutmaz; yapabileceği ise kendisinde yaratılmış istidada bağlıdır.

Binaenaleyh Allah'ın rahmeti hem önderleri hem uyanları kuşatmıştır: Âlemde sadece birleyen vardır. Başka bir ifadeyle sadece Bir'e dayananlar vardır.

Bu vesileyle şirkin ne olduğunu ve müşrikin niteliklerini açıklamış oldum. Allah onları bir yönden mazur sayarak şöyle buyurur: *'Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. O bütün günahlara mağfiret eder.'*[8] Bu durum, bir günaha kalkışan kişinin onun günah olduğuna inanması halinde geçerlidir. Hal böyleyken, günah işleme kastı olmaksızın kendisindeki bir kuşku nedeniyle bir şeyi Hakka 'yakınlık' vesilesi edinenin durumu nasıl olabilir? Böyle biri mağfirete daha hak sahibidir. *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz'*[9] ayetinde belirtildiği üzere, Allah'ın kendisine ortak koşanları katiyetle cezalandırmasına gelirsek, hal karinesi bunun açık olduğunu gösterirken dil yönünden meseleye yaklaşırsak bu husus vaki görünmektedir. Çünkü Allah şirk koşanlar hakkında şirki örtmemiş, aksine onlar şirki açıktan yapmışlardır. Öyleyse ayet, varlıkta gerçekleşen şirkin zuhuru ve Allah'ın onun dışındaki şeyleri -diledikleri adına- gizlemesiyle ilgili bir durumu bildirir. Çünkü

cenneti niteleyen bir hadiste yer aldığı gibi orada kimsenin görmediği ve kimsenin aklına gelmeyen bazı nimetler vardır. Hz. Peygamber şöyle der: 'Cennette hiçbir gözün görmediği veya hiçbir kulağın duymadığı veya hiçbir beşerin kalbine gelmeyen şeyler vardır.' Fakat hal karinesi müşriklerin katiyetle cezalandırılacağını gösterir.

Allah Teâlâ cezalandırdıktan sonra onların durumunu zikretmemiştir. Cezalandırma din gününde -ki ceza demektir- had cezasının uygulanması demektir. Böylelikle müşrikler, bir kısmı ilahlarıyla birlikte olmak üzere, ateşe girerler. İlahların da onlarla birlikte ateşe girmesinin nedeni, ilahların Allah karşısında kendilerine fayda vermeyeceğini kesin olarak görmelerini sağlamaktır, çünkü onlar, ilahları kendi düşünceleriyle ilah edinmişler; yoksa ilahi bir yasayla ilah edinmemişlerdir.

Dostum! Allah'ın adaletine ve ihsanına bak! Her durumda hamd Allah'adır. Bu hamd, sahih bir hadiste geçtiği üzere, Hz. Peygamber'in yaptığı hamddir. Müşrik olsun veya olmasın herkes bu hamdi yapar. Çünkü müşrik, daha önce belirttiğimiz gibi, azamet ve büyüklüğü Allah'a tahsis etmiş, ilahları perde ve siper edinmişti. Başka bir ifadeyle müşrikler ilahlara sadece Allah uğruna ibadet etmişlerdi. Allah hakkında yanılmış olsalar bile, yanılma sadece mutlak birlikle ilgilidir. Öyleyse onlar da Allah'a hamd eden kimselerdir. Çünkü onlar azametini birleyerek ve kendisini bu perdelere tercih etmekle Allah'ı överler. Aklını Allah'ın bol ve geniş rahmetine ver! Allah o rahmeti bütün yaratıklarına yaymıştır. Böyle yaparsan Allah'ın izniyle doğruya ulaşırsın.

İlahi şeriatları kabul eden insanların veya başkalarının Allah hakkındaki inançlarındaki görüş ayrılıklarına gelirsek, Allah hatalarından dolayı o insanları cezalandıracak olsaydı, hakkında inanç sahibi olan herkesi cezalandırması gerekirdi. Çünkü herkes rabbini kendi bakışıyla ve teorik düşüncesiyle sınırlamış ve daraltmıştır. Hâlbuki Allah'a yakışık olan mutlaklık ve sınırsızlıktır. *'Her şeyin melekûtu O'nun elindedir.'*[10] Öyleyse Allah sınırlar, fakat kendisi sınırlanmaz. Yine de Allah herkesi bağışlamıştır. Kim hakikati bulmak ve ona hakkını vermek istiyorsa, Allah ona genişliğini ve kuşatıcılığını öğretir. Böyle bir insan öğrenir ki Allah, hakkında inanç besleyen herkesin inancındadır ve her inançta müşahede edilendir. Allah herhangi bir inanç sahibinin inancında bu-

lunmazlık etmez. Çünkü herkes kendi inancını O'na bağlamıştır. *'O her şeyi görendir/her şey ile görünendir.'*[11] Bu bilginin sahibi Hakkı sürekli ve her surette görerek (herhangi bir surette) O'nu inkâr etmez. Hâlbuki Hakkı sınırlayan insan (bazı suretlerde) O'nu inkâr edebilir. Bununla birlikte Allah, kendisini tenzih veya teşbih ederek sınırlayan din önderlerini de bağışlamıştır.

Allah'ın müşrikler lehinde Peygamberine karşı şahitliğine bakınız! Allah, 'Onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan, 'Allah' diyeceklerdir' buyurur. Bu garip bir uyarıdır. Onlara *'Rahman'a secde edin'*[12] denildiğinde, onun varlığını görmemişler ve O'nu 'Allah' diye isimlendirilen olarak görmüşler, O'nun Rahman denilenin aynı olduğunu anlamamışlardı. Müşrikler Rahman'ı da Allah'a ortak zannetmiş, buna tepki göstererek inkâr etmişler, fakat daha önce ifade ettiğimiz gibi ilah edinenler hakkında bu durumu inkâr etmemişlerdi. Çünkü - Allah'ın dışında- ilah saydıkları şeylerin adlarını biliyor, bu adlarıyla birlikte gerçekte ilahlıkta O'nun benzeri olmadığını biliyorlardı. Onlara göre Allah biricik büyük ve azametli olandı. Kendisini görmeksizin Rahman'a secdeye çağrıldıklarında şöyle demişlerdi: *'Rahman da nedir? Bize emrettiği şeye secde mi edeceğiz. Bu onların kaçmalarını artırdı.'*[13] Çünkü onlar gaybte bir ilah bulunduğunu biliyorlardı. Bu nedenle Allah peygamberine şöyle demiştir: *'İster Allah'a dua edin ister Rahman'a dua edin, hangisine dua ederseniz en güzel isimler O'nundur.'*[14] Bu ayet üzerine müşrikler büsbütün şaşırmışlardı, çünkü onlar, her birisinin güzel isimleri olsa bile Rahman denilenin Allah denilen olduğunu zannetmiyorlardı. Çünkü Allah basiret gözlerini köreltip perdelerini kalınlaştırdığında, haklarında indirilen şeyle neyi kastettiğini bizzat Allah'tan öğrenmemişlerdi. Allah bir isimlendirilen talep eden bir isim kendilerine getirdiğinde bu durumu onlar adına bir dayanak ve mazeret yapmıştır. Allah ehli ve seçkinleri söz konusu isimlendirilene ait alameti tanımış, fakat müşrikler onu tanımamıştı.

Allah ve Rab ve Rahman ve melik
Hepsinin hakikati zatta ortak

Hakikat bir, hüküm ortak
Cisim, ruhlar ve felek ortaya çıktı bunun için

Hepsi Yaratanımızla aramızda araç
Bu nedenle idrak edilirler

Rahman'ın bütün nebileri bunu getirdi
Melik'in gönderdiği kitapla birlikte

Bilmelisin ki, Allah'ı bilmenin iki yolu vardır: Birincisi şeriatın gelmesinden önce aklın tek başına Hakkı idrak ettiği yöntemdir. Bu yöntemde bilgi O'nun ilahlığındaki birliği, ortağının olmadığı ve varlığı zorunlu bir ilahın sahip olması zorunlu niteliklerle sınırlıdır. Bu bilgi Allah'ın zatını bilmeye varmaz. Aklıyla Allah'm zatını bilmeye kalkışan insan, hiç kuşkusuz, aciz düşülecek bir şeyi bilmeye kalkışmış, edepsizlik yapmış, kendisini büyük bir tehlikeye atmıştır. Bu yöntem Hz. Halil İbrahim'in hakkında *'Yazık size! Allah'ı bırakıp neye ibadet etmektesiniz, aklınız yok mu?'*[15] ayetinde kullandığı yöntemdir. İbrahim peygamber kavminin dikkatini şuna çekmiştir: İlahlığında yegâne olması itibarıyla Allah'ı bilmek, aklın idrak edebileceği hususlardan birisidir. Başka bir ifadeyle Hz. İbrahim kavmini sadece akılla incelenebilecek bir şeyi araştırmaya yönlendirmişti. Bu araştırma sayesinde insan gerçeği olduğu hal üzere teorik düşüncesiyle öğrenir.

Allah'ı bilmedeki diğer yöntem -sabit olmasından sonra ortaya çıkan- şeriat yöntemidir. Şeriat önce aklın getirdiği bilgiyi getirir. Bu bilgi Yaratanın birliğini ispat ve O'nun zorunlu nitelikleri hakkındadır. Allah'ı bilmekle ilgili diğer bilgi zatında bulunduğu halde O'nu bilmektir. Akıl kendi deliliyle şeriatı getiren peygamberin Rabbinden Allah ile ilgili aktardığı haberlerde doğru sözlü olduğunu ispatladıktan sonra Allah'ı tavsif eder. Bununla birlikte *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[16] O'na misal verilemez, aksine misalleri veren O'dur. Çünkü O bilir, biz bilmeyiz. Böylelikle peygamber Allah'a bir takım özellikleri izafe eder: Bunlar aklın kendi deliliyle O'na nispet edemeyeceği fakat masum olduğu aklî delil tarafından kabul edilen birisi tarafından getirildiğinde reddetmesinin mümkün olmadığı özelliklerdir. Bu durum aklı iki yöntem arasında hayrete düşürür: Her iki yöntem de doğrudur ve herhangi birisinin kınanması mümkün değildir. Akılcıların bir kısmı tenzih yolunu seçerek (akılla çelişen hükümleri ihtiva eden ayetleri) tevil eder. Bu tevili *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[17] ayeti destekler ve te-

mellendirir. Bu bağlamda başka bir ayet *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler'*[18] ayetidir. Akılcıların bir kısmı böyle ayetlerin bilgisini onları getirene veya Allah'a havale etmişken dilci-akılcıların bir kısmı teşbihe yönelmiştir. Allah Teâlâ her grubu mazur saymış, kendisi hakkında kullarından tek ilah olduğunu, ilahlığında ortağı olmadığını, dilde sahip oldukları anlamlara göre güzel isimlerin O'na ait olduğunu bilmelerini istemiş, kurtuluşu ve mutluluğu ise ilahi kitaplarda veya peygamberlerinin dilinde gelen ifadelerin sınırında durmaya bağlamıştır:

Hak açıklarsa kendini
Kitaplarında kendisiyle, inanmalısın

Yok bir günah bize
O'nu bilmek bu, inan!

Çünkü aklın nasibi O'nu bilmekten
Sayıların varlığını reddetmek

O kendi işinde biricik demeli akıl
Allah doğmamış olan

Ve de doğurmamış
Aklıyla O'nu arayan yetinmeli bu bilgiyle

Dostum! Bu durumun delili akılcıların ve nazariyatçıların Allah hakkındaki görüş ayrılıklarıyla peygamber, nebi, veli gibi Allah'tan haber getirenlerin getirdikleri bilgilerde görüş birliğinde olmalarıdır. Akıllı bir mümin *'Doğurulmadı'*[19] ayetinin anlamını kavrayıp aklın fikir gücüyle öncüller oluşturmakla ulaştığı neticenin aklın doğurduğu ve meydana getirdiği bir şey olduğunu anlamalıdır. Hâlbuki Allah doğumu reddetmiştir. Öyleyse iman nerededir? Doğrulan kendisinden başkası değildir. Akıl mutlak birliği (ahadiyet) kendisine nispet ettiğinde ise durum farklıdır. Başka bir ifadeyle mutlak birliğin Bir için anlamıyla kendisine mutlak birliğin nispet edildiği kimsedeki anlamı aynı değildir. Bu durumda akıl (nispet ettiği) mutlak birliğin babası olduğu gibi aynı zamanda Bir'e dayanması aklın ürünüdür. Her durumda, O'nun hakikati üzerinde babalık hakkı yoktur (varlığı akıldan doğmamıştır). Allah'ın hüviyet ve hakikatine gelirsek, aklın bu hususta bir et-

kisi ve babalık hakkı yoktur. Allah bu ihtimali *'Doğrulmamıştır'*[20] ayetiyle ortadan kaldırmıştır. Buradan öğrenilir ki, akıl sahibi herkesin Allah'ın zatı hakkında bir sözü vardır. Herkes aklının doğurduğuna ibadet eder. İnsan iman sahibiyse, bu durum imanında bir eksikliğe yol açarken mümin değilse -bilhassa Hz. Muhammed'in gönderilmesi ve tebliğinin bütün bölgelere ulaşmasından sonra- imansızlık ona yeter! Allah'ın öyle kulları vardır ki, onlar iman üzere ibadet eder ve hallerinde Allah karşısında sadık davranırlar. Allah onların kalp gözlerini açarak, sırlarında kendilerine tecelli eder, onlar da müşahede ederek Hakkı tanırlar. Onlar Allah hakkındaki bu bilgi ve marifetlerinde içlerinden olan bir şahit nedeniyle beyyine ve basirete sahiptirler. Söz konusu şahit kendilerine gönderilmiş Allah'ın peygamberidir. Çünkü Allah peygamberlerini ümmetlerine karşı ve onların lehinde şahitler yapmıştır.

Mümin kendisine tecelli ettiğinde rabbinden gelen açık bir delile sahip olunca, O'ndan bir şahit bu delili takip eder ki o şahit peygamberdir. Allah peygamberi o mümin için kendisini göreceği bir ayna halinde yerleştirir. Ardından peygamber kendisine şöyle der: 'Allah katından sana getirdiğim budur.' Peygamber bunu kendisine gösterdiğinde, artık suretleri değişmiş olsa bile, Hakkı (herhangi bir tecelli suretinde) inkâr etmez. Bu hale sahip bir mümin Hakkı O'nun kitabında veya peygamberinin diliyle kendisini nitelediği veya peygamberinin O'nu nitelediği şekilde ifade eder. Akıllı-mümin Allah'ın kitabından ve Peygamberin sözünden dolayı böyle nitelemelere iman ederken peygambere uyan müminlerden aynı ifade geldiğinde onu inkâr eder ve reddeder. Mümin olmayanlara gelirsek, onlar nebileri haksız yere öldürdükleri gibi insanların arasından adaleti tavsiye edenleri öldürürler. Adaleti tavsiye eden bu insanlar peygamberlerin basiretle davet ettiği gibi basiretle Allah'a davet eden varislerdir. Allah kendisinden şöyle haber verir: *'Ben ve bana tabi olanlar basiret üzere Allah'a davet etmekteyiz.'*[21] Burada basiretin anlamı söylediğimizdir. Yani peygamberlerin keşfi gibi bir keşifle Allah'a davet etmek demektir. Böyle bir akıllı mümin Peygamberden duyduğunda iman ettiği şeyleri nasıl olur da peygambere uyan kardeşi getirdiğinde inkâr eder? Burada peygamberden aktarmak yoluyla bu bilgiyi getirenden söz etmiyorum. Biz ilahi keşif sahibi bir müminin keşfinin peygamberlerin getirdiği bilgiye herhangi bir şekilde aykırı olduğunu görmedik. Böyle bir şey bulamazsın.

Kendisini bilmede akıllılar ile peygamberler ve veliler arasındaki farkı ve bu konuda ilahi kitapların getirdiği bilgilerin neler olduğunu öğrendin. Mümin yolunun verdiği bilgiyle hareket ederken akıllı delilinin verisiyle hareket eder.

Aklın hükmü nerede O'nun hükmü nerede
Münezzehtir O Yüce Zat

Heyhat! Başkası bilemez O'nu
Ancak O'nunla bilinir O, kimseyle hemcins değil

Akıl eksik fikriyle mabudunu
Kendi sınırına hapseder

'Benim oğlum bu, ben yaptım' der
Hâlbuki kutsiyetindedir O

Söz haldir, la havle çektiklerinde derler:
Allah kendi nefsinde münezzeh

Beni yaratan benim yarattığım! Dikkat et!
Aslında ve en üst ferinde

Şeriatın getirdiği ve vahiyle bildirilen mabuda ibadet etmen, O'nu tasdike götüren delilinin gereğini inkâr etmemen gerekir! İşin doğrusu rabbi hakkındaki görüşünü ve benzerlerinin görüşünü O'na havale etmendir. Bunun nedeni onun doğruluğunun ve müminin peygambere uyduğunun sabit olmasıdır. İşi insafla düşündüğünde ve peygamberlerin Allah hakkındaki sözlerini anladığında, bu marifetten bir esintinin peygambere uyan müminlerin kalplerine verilmiş olabileceğini imkân dahilinde görürsün. Bu marifet onları konuşurken peygambere uymaya sevkeder. Hakikat her nerede söylenirse söylensin, asılda onu kabul etmişsen -tam bir uymanın gereği olarak- ferde de kabul edip inkâr ve nankörlükten sakınmalısın. İnkâr en büyük mahrumiyet sebebidir. İnkâr edersen haklarında, *'Batıla iman edip Allah'ı inkâr edenler, hüsrana uğrayanlardır'*[22] denilenlerden olursun. Şeriatta nitelenen Rabbine ibadet et ki, sana yakîn gelsin! Yakîn gelince perde kalkar, göz keskinleşir. Artık (Hz. Peygamber'in) gördüğünü görür, duyduğunu duyarsın.

Böylece tasdik edici ve uyan bir nefs sahibi olman itibarıyla -teşrîî nebilik olmaksızın- gerçek veraset yoluyla onun derecesine katılırsın.

Bu konu fiillerin genişliği nedeniyle hakkında genişçe konuşulabilecek bir konudur. Çünkü fiil tevhidi onların genişlemesiyle genişleyen bir konudur. Çünkü fiillerin nispetleri sonsuzdur. Hatta onlar fiil failden ortaya çıktığı sürece sürekli artar. Bunlardan dolayı '*Rabbim benim bilgimi artır*'[23] ayetinde belirtildiği üzere artmak istenilir. Çünkü Hakkın her fiilde özel bir tecellisi vardır ki, ancak o fiilin varlığına ait olabilir. Bu nedenle her fiil kendisine özgü tecelliyle diğer fiillerden ayrılır.

Hakka dair söyledim söylediğimi
Onu engelleme ve peşinden de gitme

Çünkü o bana gelen hak
Kendi katından; Alim ve Velidir

Nasıl reddederim ki? O benim için
Keşifle desteklenmiş, nasıl reddederim?

Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*O'nun benzeri bir şey yoktur.*'[24] Ayette Allah var sayılan mislin (kendisine) benzemesini olumsuzlamak üzere nitelik bildiren edat getirmiştir (*ke*-mislihî). Bu benzerlik, belli bir hal kendisine bitişinceye kadar genel bir olumsuzlamadır. Çünkü düşünme gücüyle hareket edenin yapması gereken, hal karinelerinin verisini görene kadar beklemektir. Bu ayet, akli delilden hareket edenin ayetidir. Fakat misillik hakkındaki olumsuzlama ve ispat Arapçaya göre gelmiştir. Dildeki benzerlik akılcıların kullana geldikleri ve terimleştirdikleri benzerlikten farklıdır. Bu nedenle akılcı insan Hakkın (bu ayette) akli benzerliği kastettiğini görmek üzere delil getirmelidir. Dili bilen insanın bu konuda araması gereken bir delil yoktur, çünkü Kuran-ı Kerim onun diliyle ve terimlerine göre inmiştir. Böyle bir delil kıyasla idrak edilemeyeceği gibi teorik araştırmayla da bulunamaz. Çünkü neyi kastettiğini öğrenmek, konuşanın kastına dönen bir durumdur ve kendisi içindekini ifade etmedikten sonra konuşanın içinde neyin bulunduğunu öğrenmek mümkün değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik.*'[25] Arap akli benzerliği bilmese

bile duyduğunda onu inkâr etmez. Allah Teâlâ'yı nitelemek üzere gelen ve misil lafzından ve niteleme harfi olan *ke* harfinden soyut her lafız, teşbih lafızlarından da soyuttur ve ortak lafızlara katılır.

Bilmelisin ki, niteleme edatı olan *ke* harfi ile misil lafzı arasmda bir fark yoktur. Bununla birlikte bu harfin bir takım yerleri vardır ki bunların arasmda sıfat anlamı taşıyan yerler de bulunur. Dilde sıfat yerinde bulunduğunda -ki bu Zeyd Amr gibidir demendir-, Arap sadece ifadeyi kasteder. Böyle bir ifade kullanıp ikisinin insanlıkta benzerliğini -ki insan olmada benzerlik akli benzerliktir- kastetmek imkânsızdır. Böyle bir benzetmeyle kastedilen cömertlik, cesaret, fasihlik veya bilgi veya güzellik gibi duyana bir fayda vermek üzere içinde bulunulan durum delilinin gösterdiği bir halde Zeyd'in Amr'a benzemesidir. Allah Teâlâ *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[26] buyurur. Bu benzerliğin neyle ilgili olduğunu söylemesi veya sözün söylendiği meclisteki hal karinesinin bunu göstermesi gerekir. Bilhassa olumsuzlamanın ardından 'O duyan ve görendir' denilerek olumlamıştır (ispat). Bu ikisi, yani duyma ve görme yaratılmışta bulunan iki gerçek niteliktir. Öyleyse burada neyin olumsuzlandığı iyi araştırılırsa, nitelik anlamı taşıyan *ke* mi yoksa dilde belirlenmiş niteliklere göre bir nitelik mi olumsuzlanmıştır? Nitelik *ke*'si ise ayette Allah misline benzerliği olumsuzlamış olmalıdır. Bu durumda 'O'nun misli' ifadesindeki 'O'nun' zamirini kullanmakla bir mislinin olabileceğini olumlamış ve ispatlamıştır. Burada O, Hakka döner. Bilindiği üzere, misil benzeri olduğu şeyin aynı değildir; aynı olsaydı, ne akla ne dine göre onun misli olamazdı. Öyleyse mislin varlığı, hiç kuşkusuz, 'başka', yani gayrin varlığını ispatlamak demektir. Benzerlik genel ise, hiç kuşkusuz, aklî benzerliktir ve dil de bu benzerliği inkâr etmez; genel olursa, bu durumda -mecaz olmaksızın- gerçek anlamıyla genel olduğu hususa aittir. Misal olarak bilgisinin veya cömertliğinin genişliği nedeniyle Zeyd'in deryaya benzetilmesini verebiliriz. Alimlerin bir kısmı *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[27] ayetindeki *ke*-mislihi'deki *ke* harfini zait saymıştır. Böyle olsa bile, yine de bir anlam için gelmiştir ve zait olmaz. Çünkü *ke* harfinin kendisi için geldiği anlam dinleyenin zihninde ancak bu harf sayesinde ortaya çıkar ve meydana gelir. Öyleyse onun zait olması olumsuzlanmıştır. Çünkü Allah hiçbir şeyi abes veya boş yere yaratmadı. O halde anlamın dışında zaitlik abestir. Araplar için bir anlam olmaksızın başka bir nedenle zait harf kullan-

mak imkânsızdır. Bu harf kullanıldığında, bir anlam için getirilmiştir ve getirildiği anlama aittir. Çünkü konuşan kişi, nahivcinin söylediğine göre, bir kelimeyi pekiştirmek üzere zait olarak getirebilir. Zait harf kalkarsa, pekiştirme de kalkar. Öyleyse *ke* harfi ayette zait değildir. Çünkü (zait saydığımızda) pekiştirilen söz onsuz olamaz ve onun yerini almaz. Allah Teâlâ bir şeyi pekiştirdiğinde, misli olumsuzlamıştır. Öyleyse bu harf pekiştirme için getirilmemiştir. Bu durumda tekit - misli kendi zannınca takdir olarak kabul edenin mukabilinde- mislin olumsuzlanması hakkında olabilir. Kısaca burada doğru görüş, *ke* harfinin -hal karinelerinden de hareketle- nitelik anlamında olmasıdır. Bu yorumla ayet, O'nun adına bir misil farz olunsaydı o mislin benzeri olmazdı demektir. Böyle iken O'nun (herhangi bir şeye) benzememesi daha yerindedir. Böyle bir yorum, dilde, benzerliğin olumsuzlanması hususunda daha mübalağalı bir anlatımdır.

'Hal karineleri' sözümüzle ilgili şöyle deriz: Hak, insan-ı kâmili sadece kendisini niteliği niteliklerle nitelemiş, âlemden herhangi bir şeyin ona benzemeyeceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in 'Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı' hadisi bunu destekler. Bu, nefs için kendisiyle ünsiyetin gerçekleşeceği bir rivayettir. Öyleyse âlemde herhangi bir anlama ait olmayan zait bir şey yoktur, çünkü âlemde abes veya batıl bir şey yoktur: Âlemdeki her şey bir anlam nedeniyle amaçlanmıştır.

Şöyle sorabilirsin: Fiildeki benzerlik nasıl açıklanacaktır? Şöyle deriz: Bunu iki şekilde açıklayabiliriz: Birincisi görünür bir araçla fiilin yapılmasıdır. Makamın fiiller tevhidi olursa; aracı da O'na ait sayarız ve Allah görünürde bize izafe edilen şeyleri bizim vasıtamızla yapan olur. Bu durumda Allah karşısında biz, marangoz için testere, terzi için iğne mesabesinde oluruz. Bu yorum, O'nu kendimize benzer kabul ettiğimizde böyledir. Nefsimizi O'nun misli ve benzeri sayarsak, bu kez diğer cevabı söylemiş oluruz. Bu ise irade ve kasıtla fiil yapmaktır. Bu durumda irade ve kasıt batınî araçtır, çünkü o bir nispettir. Allah iradeyle fiilini icra eder. İnsan etkin bir himmet sahibi olup himmetiyle fiilini icra ettiğinde, O'nun misli olur. Bu, türün içindeki bütün insanlarda bulunmaz. Öyleyse biz O'nunla (failiz) ve O'ndan dolayı (failiz). Allah bizim failimiz, bizim aracılığımızla fail olan ve bizde fail olandır.

Amellerde tevhit bir aracın bulunmasını gerektirir ki, bu kaçınılmazdır. Bilen ve öğreten Allah'tır. O dilediği kullarını bilgisine ulaştırmıştır.

Bu menzildeki ilimlere gelirsek; kıyametin kopmasına ne kadar zaman kaldığı bu menzilden öğrenilir. Diğer mertebeler olmadan, sadece rububiyet (rablık) ve rahmet mertebesinden alimlerin kalplerine inen bilgilerin arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Bu bilgi sahibinde bulunması gereken nitelikler bu menzilden öğrenilir. Bu bilginin kendisiyle yükselmeyen kimsede bulunması doğru mudur, değil midir? Açıklanamayacak sırlar bu menzilden öğrenilir. Ret ve kabul bu menzilden öğrenilir. Rüyalar ile sahih rüyalar arasındaki farklar bu menzilden öğrenilir. Rüyalar daha genel iken sahih rüyalar özeldir. Bazen rüyada insan kendisiyle konuşur veya şeytan kendisiyle oynar veya onu üzer. Onun kendisini görende veya gördüğünde bir etkisi olmasaydı, Şâri bu korkuyu gidermek için bir çare söylemezdi. Bu çare Hz. Peygamber'in 'Korkutucu bir rüya gören insan soluna üç kere tükürmeli ve gördüğü rüyanın şerrinden Allah'a sığınmalıdır' hadisidir. Böyle yaparsa, rüya ona zarar vermez.

Bunun yanı sıra üzerinde yattığı tarafı değiştirip öteki yanı üzerinde yatmalıdır. Çünkü rüya sahibinin hal değiştirmesiyle hal değiştirir. Nitekim yağmur duası yapan insan dua esnasında elbiseni ters çevirerek dua ederken buna mukabil Allah kuraklık halini yağmur ve bereketle değiştirir, kuraklığın şerrini Allah'a sığınandan uzaklaştırır. Hâlbuki kulun davranışının Allah'a bir etkisi olmaz, çünkü Allah tesire konu olacak bir yer ve mahal değildir. Bir rivayette 'etki' zikredilmiş olsa bile, bu etki özel bir tarzda olabilir. Şeriatta kulun bir fiil yapıp Hakkı razı edeceği ve bir fiil yaptığında rabbini kızdıracağı yer almıştır.

Aklî delilin hangi şekilde kullanılacağı ve hangi surette kullanılamayacağı bu menzilden öğrenilir. Kendilerini bilmenin onları 'malum/bilinen' haline getirdiği eşyanın hakikatleri bu menzilden öğrenilir. Dünya ve ahirette konulmuş ve süreleri sona erecek ilahi hadler bu menzilden öğrenilir. Üretilmiş bilgiyle üretilmemiş bilginin ilişkisi bu menzilden öğrenilir; üretilmiş bilgi aklın, fikrin, tedbirin ve reviyyenin ürünüdür. Varlık ve yokluğun çatışması bu menzilden öğrenilir. Bu ikisi hangi mertebede ve hangi yerde bir araya gelirler? Onların arasın-

daki yegâne çatışma alanı mümkünlerdir: Tercih eden galipken tercih edilen mağluptur. İlahi tevhit ve otuz altı yeri bu menzilden öğrenilir. İlletli olan ile olmayan şeyler bu menzilden öğrenilir. Güçlüklere karşı kalkan yapılan sebepler ve diğer sebepler bu menzilden öğrenilir; belanın defedilmesini ve uzaklaştırılmasını sağlayan sebepten başka bir şey yoktur. Fasıl ve vasıl bu menzilden öğrenilir. Onların bu kitapta özel bölümleri vardır. Âlemdeki olguların ve varlıkların kedisinden veya kendisiyle otaya çıktığı asıl ve ilke bu menzilden öğrenilir. Âlemin kim olduğu, suretini kimin koruduğu, kimin suretinin korunmadığı bu menzilden öğrenilir. Hareketin ulvi âleme nispeti bu menzilden öğrenilir. Bu hareketle maksat nedir?

Bir halden başka bir hale intikal ve bunun aslı bu menzilden öğrenilir. Sadece insanın yaratılışının hikmeti bu menzilden öğrenilir. 'İnsan' derken hayvan insanı kastetmekteyim. İşlerde sabitlik bu menzilden öğrenilir. Bunun nedeni ve neticesi nedir? Acizlik ve eksiklik, bu menzilden öğrenilir. Bu ikisinin ehli kimdir? Koruyan ve korunan olmaları itibarıyla, korumak nedir ve koruyan ile korunan kimdir? Fazlalık ve eksiklik bu menzilden öğrenilir. Dünya Allah'ın kendisini yarattığı andan itibaren sürekli eksilmekteyken ahiret dünyada eksilme başladığı andan itibaren sürekli artmaktadır. Ahiret her an bir artış içindeyken dünya her an eksilmededir. Bir şeyin varlığını istediği kimseden o şeyin varlığının meydana gelmediğini bilenin durumu bu menzilden öğrenilir. Misal olarak kalkamayacak birisinden ayağa kalkmasını talep etmeyi verebiliriz. Güç yetiremeyeceğini bildiği halde insan niçin böyle bir şeyi talep eder?

Hakkın kuluna kulun kendisiye akılla ve veya varlıkla nitelenmeyeceği bir hali ihsan etmesi, bu menzilden öğrenilir. Böyle kullara misal olarak Ebu Yezid vb. veliler ile Hz. İsa ve Hz. Yahya gibi nebileri verebiliriz. Delillerin ortaya konulması bu menzilden öğrenilir. Aklın tek başına idrak edebileceği hususlar ile tek başına idrak edemeyeceği hususlar bu menzilden öğrenilir. Habise göre habisin temizliği bu menzilden öğrenilir. Her müçtehide isabetin nispeti bu menzilden öğrenilir. Müçtehide hatanın nispet edilmesinin anlamı nedir? Bu hata gerçekte bilgi ve Allah'ın hükmüdür. Fıtrat, reviyye ve talim yoluyla öğrenilen ameli sanatlar bu menzilden öğrenilir. Bu üç şey üç haldir ve

bunlar hayvanda fıtraten bulunurken aklı ve reviyye gücü zayıflarda talim yoluyla meydana gelir. Aklı güçlü ve fikri ve teorik düşüncesi sahih kimselerde tedbir, reviyye ve düşünme vasıtasıyla gerçekleşir. Neyden sakınıldığı, kimin sakındığı ve takva sahibi olduğu, neyle sakınıldığı ve takva sahiplerinin sınıfları bu menzilden öğrenilir. Bela ve ibtila, yani sınanma arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Salih arkadaş bu menzilden öğrenilir. Acaba onda salah ve iyilik yaratılmış mıdır, yoksa aslı nedeniyle mi bulunur? İttifakla uygun ve muvafık ceza bu menzilden öğrenilir. Pişmanlık halleri ve vaktinin ne zaman belli olacağı bu menzilden öğrenilir. Cevher baki kalsa bile, suretlerdeki tebdil ve başkalaşma bu menzilden öğrenilir. Acaba halin değişmesiyle isim değişir mi? Kelam kendiliğinde bir olsa bile, ilahi kitapların tertibi bu menzilden öğrenilir. Sonra gelene kendisinden sonra gelene göre önde olmak hali nasıl nispet edilir? İbadetin verdiği ilimler bu menzilden öğrenilir. Yaratılmışa rahmetin genelliği bu menzilden öğrenilir. Bu, ilimlerin en üstünü ve gizlisidir. Yaratıklar arasında eşitliğin mümkün olduğu ve olmadığı hususlar bu menzilden öğrenilir. Tenzih bu menzilden öğrenilir. Yaratıkların Hak karşısında ve Hakkın yaratıkların karşısındaki mertebesi bu menzilden öğrenilir.

'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İki Sırrın Menzilinin ve İlahi Gayretin Bilinmesi; O iki sırrı bilen, dünyada ve ahirette rahata erer.

Biri başkasının yerini alırsa hükümlerle
Vekili olmuştur onun

Onu vekil atamadan yerini alsa bile
Onda bir kuşku yok ve tereddüt yok

Haddi aştığında beddua ederse
Hakkındaki duası müstecabtır

Duadaki doğruluğu ve ihlası nedeniyle
Dilerse isabet eder ve (dileyince) isabet etmez

Bu menzil, rahatlığı müjdeleyen ilahi müjde menzilidir. Bu müjdeyi kıyamete kadar ve kıyamette müjdelenen salih kullara Allah'ın inayeti gerektirmiştir. Çünkü kulları hakkında her şey Allah katında bilfiildir, O'nun katında bilkuvve halinde bir şey yoktur. Allah'ın onun hakkındaki fiillerini ve hallerini bildirmek üzere ilahi haberler kendisine gelmiştir. Bu sayede insan, aklıyla yokluğu halinde Rabbinden görmüş olduğunu hatırlar. Yokluk halinde insan sübut halindeydi ve bu sübut onun hakkındaki ilahi tasarrufu kabul etmesini zorunlu kılmış, Rabbinin 'ol' emrine uymuştu. Çünkü emir duymak özelliğiyle nitelenen tarafından yerine getirilebilir. Öyleyse ilahi söz sürekli olduğu gibi sabitlik halindeki duymak da süreklidir. Zaman içinde olan, dış varlıktaki duymadır. Bu duyma sübut halindeki duymanın feri ve neticesidir. Böylelikle hal duymanın kendisine intikal etmişken duyma intikal etmemiştir, çünkü ayan(-ı sabite) bir halden başka bir hale geçmez; sadece haller kendilerine hükümler giydirir ve onlar bu hükümleri giyer. Bilgisiz insan ayn'ın intikal ettiğini zanneder. Öyleyse haller ilahi isimleri talep eder, yoksa a'yan(-ı sabite) taleple nitelenmiş değildir. Böylelikle kendilerine intikal ettikleri hallerin hükümlerine göre a'yan için isimler ve lakaplar ortaya çıkar. Haller olmasaydı a'yan ayrışmayacaktı. Çünkü bir ayn (cevher, hakikat) vardır ve o zatıyla varlığı zorunlu olandan ayrılmıştır. Bununla birlikte sabitliğinin zorunluluğunda O'nunla ortaktır. Allah Teâlâ hem varlığı hem sabitliği zorunlu olan iken bu ayn(-ı sabite)'nin sadece sabitliği vacip ve zorunludur. Bu ayn karşısında haller, Hakkın ilahi isimleri gibidir. Bir hakikati ilahi isimler çoğaltmaz ve fazlalaştırmaz. Aynı şekilde bu ayn'ın halleri de kendisini çoğaltmaz ve artırmaz. Bununla birlikte isim ve hallerde çokluk ve sayı aklî olarak vardır. Bu benzerlik nedeniyle söz konusu ayn'ın 'suret üzerinde olduğunu' söylemek mümkün olabilmiştir. Başka bir ifadeyle o, ilahi emrin kendiliğinde bulunduğu haldedir. Bu durumda bu ayn için kendisine gelen hallerden birisi olan varlık vasıtasıyla kemal

hali gerçekleşmiştir. Onun kemaldeki eksikliği, Allah ile arasına ayrım koymak üzere, varlığın zorunluluğu hükmünü ondan olumsuzlamaktan ibarettir. (Hak ile ayn arasmdaki) bu ayrım ortadan kalkmayacağı gibi kendisine ortak olması da mümkün değildir.

Bu bağlamda başka bir ayrım daha vardır, şöyle ki: Hak hallerde başkalaşır, yoksa haller O'nun üzerinde başkalaşmaz. Çünkü herhangi bir halin Allah üzerinde hükmünün olması mümkün değildir; haller üzerinde hüküm sahibi Allah'tır. Bu nedenle Allah hallerde başkalaşır ve haller O'nun üzerinde başkalaşmaz. '*O her gün bir iştedir.*'[28] Haller O'nun üzerinde başkalaşmış olsaydı, O'nun için bir takım hükümler gerektirirlerdi. Âlemin ayn'ı üzerinde de haller başkalaşır ve bu sayede onda hallerin hükümleri ortaya çıkar. Bununla birlikte hallerin âlemin ayn'ını (hakikat ve cevherini) başkalaştırması, Allah'ın eliyle gerçekleşir.

Hakkın hallerde başkalaşmasına ve halden hale girmesine gelirsek, bu durum (Hakka nispet edilen) inme, beraberlik, istiva, gülmek, sevinmek, razı olmak, gazaplanmak gibi hallerden bilinir. Hak kendisini hangi hallerle nitelemişse, o halde hüküm vermek üzere bulunur. Bizimle Hak arasındaki fark budur ve farkların en açığı ve bellisi de bu farktır. Öyleyse hallerde ortaklık gerçekleştiği gibi isimlerde de gerçekleşmiştir. Çünkü isimler gerçekte hallerin isimleridir. Onların ismi oldukları şey (müsemma) ise *ayn*'dır. Bir nispet nedeniyle sahip olduğu isimler başka bir nispetle sahip olduklarından farklıdır. İsimlendirilen ise birdir. Hak duyandır, görendir, alimdir ve kadirdir; sen de duyansın, görensin, alimsin, kadirsin. Duymanın, görmenin ve kudretin bize ve O'na ait halleri, göreli ve nispi olarak değişir. Çünkü Hak, Hak; biz, biziz! Biz araçlara sahip olduğumuz gibi aynı zamanda O'nun araçlarıyız. Allah kulunun diliyle 'Allah kendine hamd edeni duydu' der. Ayette '*Onu komşu edin ki, Allah'ın kelamını duysun*'[29] ve '*Sen atmadın, attığında, Allah attı*'[30] buyrulur. Burada Hakkın aleti ve aracı, peygamberiydi. Öyleyse varlıklarını izhar etmek maksadıyla Hakkın hallerde başkalaşması, varlıklarını izhar etmek üzere bir sayısının sayı basamaklarında yer değiştirmesine benzer.

Bilmelisin ki, bu menzil garip bir sırdan dolayı, 'iki sır menzili' diye isimlendirilmiştir. O sır, bir şeyin makul ve mahsusta, duyu ve akıl-

da kendini ikileştirmesidir. Duyulur âlemde bir şeyin kendisini iki yapmasına misal olarak, Hz. Âdem'i verebiliriz. Âdem sol kaburgasından Havva'nın yaratılması yoluyla (infitah) çift olmuş, daha önce bir iken Havva sayesinde iki olmuştur. Havva kendisine 'bir' denilmesini sağlayan nefsinden başkası değildi. Aklî âlemdekine gelirsek, ilahlık Allah'ın zatından başka değilken ilahlığın anlamı O'nun zat olmasından başkadır. Böylelikle ilahlık O'ndan başkası değilken Hakkın zatını (akılda) iki yapmıştır. Öyleyse duyu âleminde Âdem'den ve kendisini iki yapan Havva'dan pek çok erkek ve kadın ebeveynin suretinde meydana geldiği gibi Hakkın zatı ile O'nun ilah olmasından bu iki aklî şeyin suretinde âlem ortaya çıkmıştır. Bu nedenle âlem çoğalmak, başka bir ifadeyle parçalarının birbirini doğurması için etkin-edilgen suretinde ve tarzında ortaya çıkmıştır. Çünkü ilahlık zata ait bir hükümdür ve âlemi yaratmak şeklinde hüküm vermiştir. İlahlık âlemin yaratılması hükmünü vermekle müessir olunca, âlem kendisini var edenden etkin ve edilgen olarak ortaya çıktı. Nitekim duyu âleminde de böyle gerçekleşmiştir. Çünkü Allah, Âdem ve Havva'dan göğü veya arzı veya dağı veya kendi türünden olmayan bir şeyi yaratmamış, onlara benzer ve hemcinsleri olan şeyi yaratmıştır.

Varlığın olmasına bağlı olduğu şey
Lafzının anlamını yücelttiği bir zat

Ben onu isterim ve yaklaşmak isterim kendisine
Onu isteyen herkesi de isterim

Leyla, Lübna, Rebab ve Zeyneb
Kendileri için yaşayanların çağdaşları

Ölürsem, onların varlıkları ölür bizimle
Bizim varlığımız onların hem aynı hem değil

Hayret bize ve onlara! Bizim varlığımız tek
İkisi yokken kim onları iki yaptı?

Asıl tek olup kendinden başkası onu iki yapmayınca, çokluk ondan ortaya çıktı. Aynı şekilde âlemdeki her şeyde bir ayeti bulunmuştur ve bu ayet O'nun bir olduğunu gösterir. Bütün âlem cisim ve ruhtur ve

bu ikisiyle varlık bilfiil ayakta durur. Hak için âlem ruh için beden gibidir: Ruh bedenden hareketle bilinebilir. Çünkü kendisine bakıp suretini gördüğümüzde -sureti baki olsa bile- cisimden ve onun suretinden gözlemlediğimiz hükümler kaybolurdu. Bunlar duyulur şeyleri ve anlamları algılamaktır. (Beden bunları kendiliğinden algılamayacağı için) Görünen cismin ardında kendisine algı imkânı ve özelliği kazandıran başka bir anlamın bulunduğunu anladık ve o anlamı cismin ruhu diye isimlendirdik. Aynı şekilde bizi hareket ettiren ve durağanlaştıran bir şeyin var olduğunu anladık. O bizde dilediği şekilde hüküm vermekteydi.

Bunun üzerine nefislerimize baktık. Nefislerimizi tanıdığımızda, bir ayakkabının diğer bir ayakkabıya benzer olması gibi, Rabbimizi tanıdık. Bu nedenle vahiy şöyle bildirmiştir: 'Kendini bilen Rabbini bilir.' İndirilmiş ilahi haberde de şöyle denilir: '*Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz, ta ki onun hak olduğunu öğrenecekler.*'[31] Âlem Allah'tan işin kendinde olduğu durumda zuhur etmiştir ve âlemin aslında ve ilkesinde kesinlikle bir kötülük yoktur. Âlem Mutlak İyi'nin (Hayr-ı Mahz) elindedir ki, o da tam varlık demektir. Şu var ki mümküne yokluğun bir bakışı olduğu için kendisine belli bir ölçüde kötülük nispet edilir. Çünkü zatı gereği mümkün varlığın zorunluluğu hükmüne sahip değildir. Mümküne kötülük iliştiğinde, buradan ilişir, fakat kötülük onda süreklilik kazanmaz ve sabit olmaz. Çünkü mümkün Mutlak İyi ve Varlık'ın kabzasındadır.

Allah'ı bilmede vaz'î marifetin tamlığının bir yönü de cismin ruhta makul ve malum bir takım eserlerinin bulunmasıdır. Bu eserler kendisine verilmiş olan zevk ilimlerinden ve ancak sayesinde öğrenebileceği ilimlerin bulunmasından kaynaklanır. Ruhun da cisimde mahsus-duyulur etkileri vardır ki, bunları her canlı kendinden müşahede eder. Aynı şekilde Hak karşısında âlemin görünende etkileri vardır. Bunlar âlemin kendilerinde halden hale girdiği hallerdir. Halden hale girmek Allah'ın ed-Dehr isminden kaynaklanır. Allah Teâlâ kendisini yükümlü tutması itibarıyla âlemin bir takım eserleri olduğunu bildirmiştir. Allah onları bize bildirmemiş olsaydı, onları bilemeyecektik. Şöyle ki: Peygamberin bize öğrettiği ibadetlerde kendisine uyduğumuzda, Allah bizi sever. Biz peygamberi memnun ettiğimizde, Allah bizden razı olur.

Kendisine karşı geldiğimizde ve emrine bağlanmak yerine O'na asi olduğumuzda, Allah'ı kızdıracağımızı ve O'nu öfkelendireceğimizi bize bildirmiştir. Bu nedenle Allah bize gazap eder. Dua ettiğimizde, bize icabet eder. Öyleyse dua O'nun eseriyken icabet bizim eserimizdir. Bütün bunlar, her şeyin işin kendinde bulunduğu duruma göre zuhur ettiğini öğrenmemizi sağlamak amacı taşır. Olandan başka bir tarzda olması mümkün değildir; aksi halde nereden olacaktır ki? Sadece O var ve her şeye kuvve halinde bulunanı verir. Bu nedenle Hak bizim için zatını yaratılmışların nitelikleriyle nitelemiştir. Bu nitelikler gerçekte bizde ortaya çıkan O'nun nitelikleridir, sonra kendisine dönmüşlerdir. Hak bizi celalinin ve şanının hak ettiği niteliklerle nitelemiştir. Bunlar gerçekte O'nun nitelikleridir. Allah kendinde bulunduğu durumun suretinde bizi yaratmamış olsaydı, hakkı olan bir niteliği kabul etmemiz sahih ve mümkün olmaz veya Hak bizim hakkımız olan bir nitelikle kendisini niteleyemezdi.

Gerçekte bunların hepsi O'nun için haktır, çünkü O bizim feri olduğumuz asıldır. İsimler o ağacın dallarıdır; kastettiğim varlık ağacıdır. Biz ise meyveyiz, hatta O meyvenin kendisidir. Bizim mislimiz bu ağacın varlığından başkası değildir.

Allah hakkındaki bilginin tamlığının bir yönü de peygamberinin diliyle bize bildirdiği tecelli mekânlarında suretten surete girmesini bilmemizdir. Hakkın bu durumu zahirde ve batında halden hale girmemizin ilkesidir. Bütün bunlar, Hak'tadır. Aynı zamanda Hak, zaman tertibinin hükmünün gereğine göre, âlemin işlerinde ve şe'nlerindedir. Öyleyse âlemin yarınki şe'ni ve işi sadece yarın olabilirken bugünün şe'ni de bugün olabilir; dünün şe'ni ancak dün olabilirdi. Bütün bunlar, Allah'a nazaran böyleyken şe'nin kendisine bakarsak, Hak dilerse oluştuğu vakitten başka bir vakitte meydana gelebilir. Allah'ın meşiyetinde bir cebir veya irade söz konusu değildir. Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Hatta O'nun meşiyetinin bir ilgisi vardır, o kadar! *'Sizin için boşalacağız (sıra size de gelecek)'*[32] ayeti bu anlamdadır. Yani siz ve bizden başkası demek olan âlem kastedilmektedir.

Allah bizi 'sakaleyn' (iki ağır) diye isimlendirdi. Bunun nedeni bizdeki sıklet ve ağırlıktır ki söz konusu ağırlık varlıkta daha sonra gelmemizin ta kendisidir. Biz varlıkta geciktik, zira ağırın özelliği ge-

cikmekken hafifin âdeti ve özelliği hızlı olmaktır. Biz ve cinler 'sakaleyn', yani ağır olanlardanız. Bunun yanı sıra bize baskın olan rüknün ve unsurun özelliği nedeniyle cinlerden daha ağırız ki, bu unsur topraktır. Bu nedenle insan âlemdeki son varlık olmuştur. Çünkü özet ve mücmel, bir tafsilden meydana gelebilir; aksi halde özet olamazdı. Âlem, Hakkın muhtasarıyken insan âlemin muhtasarıdır. Hak ise özün özüdür. Burada özet ve öz derken insan-ı kâmili kastetmekteyim. Hayvan insan ise âlemin özetidir. Yaratılış sebebine uygun olarak onun adına bir terazi ortaya koymak üzere Hak onun için de 'fariğ kalacaktır.' Çünkü *'Sizin için fariğ kalacağız, ey insanlar ve cinler'*[33] ayeti, bir tehdit ifadesidir. İnsan-ı kâmile böyle bir hitap yönelmez. Şu var ki burada 'sizin için', yani insan ve cinlere rahmetin ulaşmasının işaretleri de vardır. Bu işaret 'sizin için' zamirinin başına gelen açış 'lam'ıdır (*le*kum). Bununla birlikte Hakkın açışı (feth-i ilahi) üzüntü veren şeylerle gerçekleşebileceği gibi sevindiren şeylerle de gerçekleşebilir. Fakat Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Burada gelecek zaman bildiren kip getirilmiştir. Gelecek zamanın son derecesi ise âlemin kendisine varacağı rahmettir. Söz konusu rahmetin ardından -ilahi hadler ve yükümlülük ortadan kalktığı için- artık gazap olmaz.

'Sizin için' ifadesinde ikinci şahıs zamiri gelince, ilahi keremin ve ihsanın her zaman mutluların tarafını ve rahmet yönünü -onun zıddına- yeğlediğini bildiğimiz için, bedbahtların üzüntü ve acı duydukları şey 'azap' diye isimlendirildi. Çünkü mutlular, Hakkın mertebesini tercih ederek ve üstün sayarak, şirk koşmuş olan bedbahtların acılarından haz alırlar. Başka bir ifadeyle onların acı veren sebeplerde de nimetleri vardır. Hak da -onlar kendisini tercih ettikleri için- kendilerini tercih ederek bu acıyı ve elemi 'azap' diye isimlendirmiş, bu nedenle açış 'lam'ı getirmiş, belli bir grup oldukları belli olsun diye ikinci şahıs zamirini kullanmıştır. Çünkü âlemden üçüncü şahıs zamiri yoksun olmaz. Öyleyse bu zamirin de bir ehli olmalıdır. Nitekim Allah şöyle der: *'Onlar için akan cennetler vardır.'*[34] Burada Allah üçüncü şahıs zamirini kullanmış, onlar da muhataplardan gaip olmuşlardır. Lam ile başlamak, hal karinesinin bildirdiği üzere, rahmeti açmak demektir. Bu edatın Hakkın kendilerine göre kullarına davrandığı bir takım mertebeleri vardır. Misal olarak *'Onlar bizim katımızda seçilmiş hayırlılardandır'*[35] ayetini verebiliriz. *'Allah müminleri bulundukları hal üzere bırak-*

maz',[36] '*Allah imanınızı zayi etmeyecektir*',[37] '*Göklerde ve yerde olan her şeyi size amade kıldı*',[38] '*Yerde olanları sizin için yarattı*',[39] '*Göklerde, yerde ve ikisinin arasında bulunanlar ve toprağın altındakiler O'na aittir*'[40] ayetlerini de bu bağlamda misal verebiliriz. Onlar hem bize hem O'na aittir. Bununla birlikte bizim edepli olmamız lazımdır. Edepli davrandıkları ve şımarmadıkları için, hükümdarın arkadaşları onunla oturabilmişlerdir. Çünkü müşahede ve yayılma, bir araya gelmez! Bazıları şöyle demiştir: 'Sedirin üstünde otur, fakat yayılmaktan sakın!'

Bir emirle ibadet ettim ki bana uymaz
Niteliğimin suretinde olduğu kimseye ibadet etmiyorum

Çünkü O söyledi bunu ben söylemedim
Halimin sureti O'nun halinden başka değil

Çünkü aşağı ve daha aşağı mertebedeki birine makamının gereği olmayan değerli nitelikler izafe edildiğinde, kendisini rahatsız edeceği için, bunu nahoş karşılar. Asîl bir insan layık olmadığı bir özellikle nitelendiğinde, bundan hoşlanmaz.

VASIL

Nebi ve Veli Arasındaki Fark

Arkadaşlarımızın bir kısmı ve bazı insanlar şunu ileri sürmüştür: Veli ve nebi arasındaki fark (nebiye) meleğin gelmesidir. Çünkü veli ilham alırken kendisine melek inmez. Bununla birlikte bazı durumlarda veli ilham alır, çünkü o velilikle nebiliği kendinde birleştirmiştir. Bize göre böyle bir söz, büyük bir hata ve bu görüşü benimseyenlerin zevk sahibi olmadıklarının bir delilidir. Nebi ile veli arasındaki fark meleğin inip inmemesinde değil, meleğin indirdiği şeyde bulunur. Meleğin nebi ve resule indirdiği şey, peygambere tabi olan ve ona uyan veliye indirdiğinden başkadır. Melek 'ittiba' nedeniyle tabi veliye inmiş olabileceği gibi aynı zamanda nebinin getirmiş olduğu ve bu velinin

hakkıyla kendisini öğrenmemiş olduğu bir meseleyi açıklamak amacıyla inmiş de olabilir. Böyle bir şey (nebinin yaşadığı zamanda olabileceği gibi) zaman bakımından, yani haberin varlık zamanından sonra da olabilir. Melek bazen veliye nebinin getirdiği bilginin doğruluğunu veya peygamber adına uydurulmuş veya sahih olduğu zannedilmiş veya gerçekte sahih iken ravinin zayıflığı nedeniyle terk edilmiş hadisin sahihliğini bildirmek üzere gelebilir. Bazen melek, veliye mutlu ve başarıya erenlerden olduğunu bildirmek üzere Allah katından müjdelerle ve 'eman' vermek üzere gelebilir. Bütün bunlar dünya hayatında gerçekleşir, çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Onlar adına dünya hayatında müjdeler vardır.'*[41] Allah'ın rabliğini kabul eden doğru yoldakiler hakkında da meleklerin kendilerine geleceğini bildirmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Rabbimiz Allah'tır deyip sonra doğru olanlara melekler iner ve korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle müjdelenin derler. Biz sizin dünya hayatındaki dostunuzduk.'*[42]

Allah velilerinden bir kısmı adına ise tenzilde zevk ve inzal olabilir. Bu görüşe aykırı görüş benimseyenler, sadece seyr ü sülukleriyle bütün yolları ve makamları kuşattıklarına içten inananlardır. Onlara göre hakkında zevklerinin olmadığı hiçbir makam geride kalmamıştır. Böyle insanlar meleğin kendilerine indiğini görürler ve bu inmenin peygambere özgü ve mahsus durumlardan olduğunu zannederler. O insanların zevkleri sahihken hükümleri batıl ve geçersizdir. Onlar içlerinden ilave bir bilgi getirenlerden bu ilavenin kabul edileceğini düşünürler. Çünkü o zevk sahibi ve adildir, cerhe tabi tutulmamış ve kınanmamıştır. Böyle insanlar zevklerini aşmazlar. İşte hata da tam buradan kaynaklanır. Onlardan önce yaşamış veya kendi zamanlarında yaşayan Allah ehli birisinin meleğin kendisine indiğine dair ifadesi kendilerine ulaşsaydı, onu kabul eder ve reddetmezlerdi. Vakıalarımızda geçmiş insanlar arasından herhangi bir duruma inanmayan grup gördük. Aynı şeyi bizden duyduklarında ise -hemcinsleri ve benzerlerine yönelik itham ortadan kalktığı için- kabul eder ve inkâr etmezlerdi. Allah ehli arasından işaretleri kabul edenlerden bir grup -ki onlar uzaktan kendilerine nida edilenlerdir- şöyle demiştir: "Âlemdeki her hakikatin ve nispetin ilahi bir nispetten sadır olduğunu söylemiştin. Âlemin nispetlerinden birisi muhtaçlıktır. Ebu Yezid el-Bestami -ki keşif ve vecd ehlidir- şöyle demiştir: Allah kendisine bir müşahedesinde

'Bana ait olmayan bir şeyle bana yaklaşabilirsin' demiştir. Allah'a ait olmayan zillet ve yoksulluktur."

(Buna cevap olarak deriz ki) Ey yararlanmak isteyen kimse, bilmelisin ki! Allah rahmet, bağışlama, kerem mağfiret sahibidir. Bunlarla ilgili bize bildirilen ilahi isimler Allah'a hakiki anlamıyla aittir. Bunun yanı sıra Allah intikam ve şiddetle cezalandırma sahibidir. Binaenaleyh Allah Rahimdir, Afuvv'dur, Kerim'dir, Gafur'dur ve Muntakim'dir. Bu isimlerin eserlerinin ve sonuçlarının Hakta bulunması veya Hakkın bu isimlerin eserlerinin mahalli olması mümkün değildir. Öyleyse Allah kime karşı rahim, kime karşı affedici, kime karşı kerim, kimden intikam alandır? Buna karşılık şöyle demek gerekir: Allah yaratandır ve yaratan, yaratılmışı talep ederken yaratılmış olan da Yaratanı talep eder. Talep edenin niteliği bellidir ve mevcut nefyedilmez. Öyleyse âlem var olmalıdır, çünkü ilahi hakikatler kendisini talep etmektedir. Daha önce Allah'ın zat olmasının anlamının ilah olmasının anlamıyla bir olmadığını açıklamıştık. Böylelikle Hak (ilahın akıldaki varlığıyla) ikilenmişken dışta bir vardır. Öyleyse Allah mahiyeti itibarıyla âlemlerden müstağniyken esma-i Hüsna, yani güzel isimleri bakımından âlemin varlığını talep eder. Söz konusu isimler, eserlerinin kendisinde ortaya çıkması için imkân halindeki âlemi talep eder. Âlem mevcut olsaydı, varlığı talep edilmezdi. Öyleyse ilahi isimler O'nun için muhtaç gibidir ve muhtaç sahibi kendisine muhtaç olan adına çalışır. Yaratılmış olanlar Allah'ın daha uzak ailesiyken ilahi isimler yakın ailesidir. Böylelikle âlem imkânı nedeniyle Allah'tan talep ederken ilahi isimler tesirlerini izhar ettirmesini Allah'tan talep eder. Onlar varlığı olmayan bir şeyde eserlerini izhar ettirmesini talep etmişlerdir. Bu nedenle âlemin var olması zorunludur. Kitap hüküm vermiş ve bilgi takdir etmiştir. İlahi irade ise kesindir. Öyleyse âlemin gerçekleşmemesi mümkün değildir.

'*Allah fakirdir ve biz zengin olanlarız*'[43] diyen bir grup tekfir edilmiş ve kâfir sayılmıştır. Burada çoğul kullanılmıştır. Onlar Allah'tan müstağni olmadıkları gibi Hak da onları yaratmadan veya bir ihsanı ve lütfu olarak nimetlerini onlara yaymaktan geri kalmamıştır. Bunun nedeni belirlenmiş ve öne geçmiş kitabın hükmüdür. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Allah'tan bir kitap öne geçmemiş olsaydı, hiç kuşkusuz, size yap-*

tıklarınıza karşılık azap temas ederdi.'[44] Öyleyse hüküm kitaba aittir ve kitabın (âlemle) ilişkisi zatın (ilişkisiyle) bir değildir. Kitap, hükmü kendisinde uygulanacak olan kimsede bu hükmün uygulanacağını belirlemiştir. Hükmün uygulanması kitap için mertebenin zorlamasıyla hüküm veren tasarruf sahibi gibidir. Hakikatlerin kendilikleriyle verdiği şey budur ve hakikatler değişmez. Hakikatler değişmiş olsaydı, nizam bozulur ve hiçbir şekilde bilgi olmayacağı gibi (varlıkta) Hak ve halk da olmazdı. Akıllı insan '*Söylediklerini yazacağız*'[45] ayetine bakmalıdır. Başka bir ayette Allah '*Rabbiniz kendisine rahmeti yazdı*'[46] der. 'Zorunlu kılar' demektedir. Allah'tan başka zorunlu kılabilecek kimse yoktur. Allah Teâlâ şöyle der: Zararı kendilerine dönecek olan hususta söylediklerini zorunlu kılacağız. Ayetin devamında şöyle der: '*Acı azabı tadın deriz.*'[47] Bu, onların sözlerine karşılık bir cezadır. Bu nedenle onların inançsızlıklarının gerçek sebebi toplamı zikretmiş olmalarıydı, çünkü onlar zenginler değillerdi. Ayetin ruhu budur.

Allah'ın Ebu Yezid'e söylediği sözden delil getirmene gelirsek, o da toplamın ta kendisidir. Allah tek başına zilleti söylememiş, zillet ve yoksulluğu birlikte zikretmiştir. Toplamın nispeti teklerin nispetiyle bir değildir. Mümkün olmasaydı ilahi isimler adına herhangi bir eser zuhur etmezdi. İsim ise isimlendirilenin aynıdır. Özellikle ilahi isimler böyledir. Öyleyse varlık talep eden ve talep edilenken talep yoklukla ilgilidir. Başka bir ifadeyle talep ya bir mevcudu yok etmek veya var olmayanı var etmekle ilgilidir. Allah Teâlâ şöyle der: '*Allah O'ndan başka ilah olmayandır.*'[48] Burada Allah sadece ilahlığın birden çok kimsenin niteliği olmasını reddetmiştir. İlahi isimler veya 'ilah' diye isimlendirilenin mertebesi niteliği olduğu kimsenin hüküm ve tasarruf sahibi olmasını gerektirir. İlah bu nitelik nedeniyle ve onun vasıtasıyla tasarrufta bulunurken tasarruf ederken bile -ki bu zorunludur- âlemlerden müstağnidir. Gerçekte bu işin ne kadar garip olduğuna bakınız! Buradan Ebu Said el-Harraz'ın 'Allah'ı iki zıddı birleştirmesi özelliğiyle bildim' sözünün anlamı öğrenilir. Ebu Said bunu dedikten sonra şu ayeti okumuştu: '*O ilktir, sondur, zahirdir ve batındır.*'[49]

Yahudiler, Allah'ın cimriliği hakkında şöyle demiştir: '*Allah'ın eli bağlıdır.*'[50] Allah onlara karşı şöyle der: '*Onların elleri bağlanmış ve söyledikleri nedeniyle lanete uğramışlardır.*'[51] Yani onlar ilahi cömertlik nite-

liğinden uzaklaşmışlardır, çünkü onların sözleri amellerindendir. Bu nedenle onların elleri bağlanmış, Allah'a nispet ettikleri cimrilik kendilerinde gerçekleşmiştir. Onlar Allah'tan ancak gördükleri şeyi müşahede etmişler, Allah da onlara işledikleri şeyin tadını tattırmış, ardından onları malda yalanlamış, her şeyi kapsayan rahmeti nedeniyle keremini kendilerine açmış, yalancı olduklarını onlara bildirmiştir. Bu ise onlara verilebilecek en şiddetli azap ve en büyük nimettir. Çünkü Allah cömertliğini ve keremini açtığında, bilgisizliklerini öğrenip onu vehmederler ve Allah hakkındaki bilgisizlik halinde bulunmaları nedeniyle azap çekerler. Bu halin ortadan kaldırılması ve bilgiye vakıf olmaları nedeniyle ise nimet görürler. Öğrenirler ki: Allah'a karşı yalana kendilerini düşüren cehaletleriymiş! Allah'ın her iki eli de açıktır ve dilediği gibi infak eder.

Öyleyse hüküm meşiyete aittir. Anla! O'nun meşiyeti zatından başka değildir. O'nun isimleri kendisi olduğu gibi isimlerin hükümleri de O'nun hükmüdür. Âlem üzerinde bulunduğu güçlere göre zuhur etmiştir.

O'na bak bir an
Haddini de aşma

Ondaki her şey
Senin katında da var

(Başka bir şiir şöyledir):

Allah'ı kim takdir ederse hakkıyla
Varlık işini kendinden izhar eder

Gözün gördüğü her iş
Bilgisinden kendinde O'ndandır

O gördüğünün aynı
Bu nedenle varlığın bitimi yok

'Allah' dediğinde, bu isim bütün ilahi isimlerin hakikatlerinin toplamıdır. Bu ismin *ale'l-ıtlak*, yani kayıtsız olarak genel kullanılması

mümkün değildir ve hallerin onu sınırlaması gerekir. Lafızlar sınırlarsa, hallere tabi olarak sınırlamıştırlar. Ona ne izafe edilirse edilsin, izafenin hangi ismi hak ettiğine bakmalısın! Allah'tan o hususta talep edilen şey söz konusu izafenin mahsus olduğu isim ve kendisini talep edip onu aşmadığı ilahi hakikattir. Kimin hali böyleyse, Allah'ı (bilmeye) hakkını vermiş ve O'nun kadrini genel itibarıyla takdir etmiş demektir. Çünkü insan O'nun kadrini tafsili olarak takdir edemez. Çünkü Allah hakkındaki bilgide artış dünya ve ahirette bitmez, bu konuda iş nihayetsizdir.

Bakınız! Allah Hz. Musa'yı peygamberlik göreviyle Firavun'a gönderdiğinde kendisine söylediği hususlardan birisi şuydu: Firavun ona *'Önceki nesillerin dunumu nedir?'*[52] dediğinde *'Onların bilgisi bir kitaptadır, Rabbim unutmaz ve zayi etmez'*[53] demişti. Yani Allah kendisine zorunlu kıldığı şeyi unutmaz. Onları levh-i mahfuz, yani korunmuş levhaya yazmasının nedeni sadece bildirmeyle öğrenme imkânı olanların Allah'ın kendisine zorunlu kıldığı şeyleri öğrenmesini sağlamaktır. Yoksa onları uzun gelecek zaman dilimlerinde gerçekleşecek hadiseleri hatırlamak üzere yazmamıştır. Çünkü (der, Hz. Musa) 'sana kendisine ibadete davet etmek üzere elçisi olarak geldiğim rabbim, dalalete düşmez ve unutmaz.' Allah Teâlâ kendinden söz ederken şöyle der: *'Allah'ı unuttular, Allah da onları.'*[54] Onlar Allah'ı genel anlamıyla unutmuş değillerdi. Dolayısıyla Allah da onları genel anlamıyla unutmuş değil, sadece kendisini unuttukları hususta onları unutmuştu. Söz konusu hususta onlar Allah'ı bilmiş olsalardı, Rahim'in merhameti hususta kendilerine ulaşacaktı. Onlar kendisini unutunca, Rahim de kendilerini unutmuştur. Çünkü onları bu esnada başka bir ilahi isim üstlenmişti. Söz konusu isim, onların bu ismin davet ettiği ameli yaptıkları isimdir. O ismin kendindeki terazisinin itidali sona erince, unutma da ortadan kalkar. Çünkü dünya hayatında ölüm vaktinde perdenin açılmasıyla onun kalkması zorunludur. Dolayısıyla her yükümlü bilgi ve kesin bir müşahededen kaynaklanarak mümin olarak ölür. Allah hakkındaki bu bilgi ve özellikle imanda herhangi bir kuşku ve tereddüt bulunmaz. Genel olan budur. Öyleyse ölümden daha şiddetli bir üzüntü yoktur. Geride bu imanın kişiye fayda verip vermeyeceği kalmıştır.

Azabı kendilerinden kaldırır mı dersek, Allah Teâlâ'nın rahmetini tahsis ettiklerinin dışında kaldırmaz. Böylelerine misal olarak *'Onlara azabımızı gördüklerindeki imanları fayda vermedi'*[55] ayetinde geçen kimseleri verebiliriz. Ardından Allah, -bizim de bu konuda delilimiz ve dayanağımız olacak şekilde- şöyle buyurur: *'Allah'ın kullarında işleyen sünnetidir bu!'*[56] İstisna *'Yunus'un kavmi müstesna, onlar iman ettiklerinde dünya hayatında hüsranı kendilerinden kaldırdık, onları belli bir süreye kadar süre verdik'*[57] ayetinde belirtilir. Allah'ı yaratıkları hakkında bir şeye zorlamak söz konusu değildir. Böyle bir imanın ahirette fayda verip vermeyeceğine gelirsek, kuşkusuz 'Rabbin dilediğini yapandır.' Allah şöyle der: *'Allah bütün günahları bağışlar.'*[58] Allah'ın bu sözü, kendi kitabında ve peygamberlerinin dilinde bize verilmiş bir sözdür.

Hak getirdiği hususta kesin dedi
Elçinin kalbime getirdiği Mele-i ala'dan

Bana bir bilgi verdi ki, yarısındandır
İşlerde en uygunu ve evlasını söylemem

İş O'nda tek, başkası değil
Bir alim sınanır, bir alim sınar

İki delil arasındaki farktır bu
Kalbimizde okunan Kuran değil

Allah'm sözü her halde olsa
Üzerimde, hazreti onu yazdırmak üzere geldiğinde

Yaratılışım garip, yenilenir durur
Ondan bana arız olan eskimez ve yenilenir

Hakim Hakkın hükmü yaratıklarında zahir
Körelten münezzeh, gösteren münezzeh

Müşahedesiyle bana nimetlerini cömertçe sundu
En tatlı gelişiyle bana tahsis etti

Kim Allah'tan sakınırsa Allah ona bir 'furkan' yaratır. Bununla birlikte furkan da Kuran içindedir. Kuran, suyun havuzda toplanması ve

biriktirilmesi anlamındaki *karae*'den gelir. Bununla birlikte her furkan kuran değilken her kuran aynı zamanda furkandır.

Cem farkın kendisi, bak bir
Gözünle gör, toplanma ayrılmada

Misil mislin aynı değil, sen de ayırmalısın
O ikisini ayrım ve bir araya gelmeyle

Dilersek hakkında tefekkür edersen
Evlilik ve boşanma hükmü veririz

Hak olmasaydı ittisal olmazdı
Hakkın topuğu benim topuğuma bitişti

Uzaklaşırken çağırdı beni
Bilgim yok ahirette nereye gideceğimden

Onadır cisimlerde bitkilerden dönüş
Hoşlanırsak, misk olur

'*Bir grup cennette ve bir grup ateştedir.*'[59] Böylelikle bir, kendisini iki yapandan ayrışmış, her bir kendi birliği ve çokluğuyla kalmıştır. Onların bir kısmı kendi tekliği ve çokluğuyla ünsiyet ederken bir kısmı tekliğinde vahşet halinde kalmıştır. Ariflere göre *vahşetü'l-hicab* yani perdeden kaynaklanan vahşet hali budur.

Zaman hangi nimeti kirletemez
Söylediğim hususta yaratma ve emir Allah'ın

Hakkın varlığı olmasaydı hayrı olmazdı
Varlığım olmasaydı varlıkta kötülük görülmezdi

Başka değilim O'ndan hakikatim gizlenirse
Fakat gizlemiştir benim varlığım O'nun perdesi

İki sureti elde eden kimse ki
Varlığımdan inci ve mercan parlar ona

Akıllı isen hükümleri sana gözükür
Gözün varsa, perde kalkmış

Dilersen haz veren bir içecek gibi içersin
İstemezsen meşrebin olur zarafet

Münezzehtir zikriyle kalbe hayat veren münezzeh
Zikir olmasaydı onu fikir dolduracaktı

Allah kendinden bir ruh ile seni desteklesin, bilmelisin ki, bilginin kendi suretinde değişmeden sadece bu menzilde sabit kaldığını gördüm. Böylelikle bilgimin değişmeyeceği hakkındaki itminanım gerçekleşti. Emin oldum ki kuşkular o bilgiyi sarsmayacak. Bu menzilde bu hali müşahede edene kuşku geldiğinde, onu kuşku olarak görür ve onun suretini değiştirmesi mümkün değildir. Bu menzil sahibi olmayanda bu durum başka türlü gerçekleşir. Çünkü o sarsılır ve sarsılma kendisini kesin bildiğini zannettiği şeyi yeniden incelemeye götürür. Bilemez ki, ilk bilgi mi kuşkudur, yoksa müşahede mi kuşkudur, yoksa iki durum birden mi kuşkudur? Bu nedenle söz konusu kişi, bildiği hususlar hakkında basirete sahip olmayışı nedeniyle, hayrete düşer. Çünkü o fikriyle kuşkuyu 'doğurmuştur.' İşler/gerçekler -senin inşan ve var etmenle değil de- kendilikleriyle gelirlerse, sana hakikatlerini verirler ve sen de oldukları hal üzere onları bilirsin!

Kuran'daki pek çok ayet bu menzille ilgilidir. Bunlar hakkında konuşmaya dalsaydık söz uzardı. Şimdilik bu ayetlerin bütünü olmasa da bir kısmını zikredelim, fakat zikredeceğim ayetleri açıklamadan sadece selim akıl ve keskin göz sahiplerinin dikkatlerini çekeceğim. Bunlardan birisi *'Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır'*[60] ayetidir. Başka bir ayet ise *'Mülk ve hamd O'na ait, O her şeye kadirdir'*[61] ayetidir. Başka bir ayette *'Firavun'un karısı dedi ki, benim ve senin gözünün aydınlığı olur'*[62] buyurur. *'Ölçü ve tartıda hile yapanlara yazık olsun'*,[63] *'Namaz kılanlara yazık olsun'*,[64] *'O gün yalancılara yazık olsun'*[65] buyrulur. Her nerede bulunurlarsa bulunsunlar ayetin hükmü onları içerir. *'Yemin olsun ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım.'*[66] *'Onlara gökleri kim yarattı diye sorsan, Allah derlerdi.'*[67] Onlarm mutluluklarına işaret etmektedir. Başka bir ayette *'Önce de sonra da iş Allah'a aittir'*[68] denilir.

Bu ayetle Allah'a göre ve nispetle işin nasıl olduğu öğrenilir. *'Rableri onlardan o gün haberdardır.'*[69] Burada bilgi yerine haberdar olmayı zikretmekle yetinmiştir, senin için 'haberdarlık (hubra)' bilgidir. *'Allah dileseydi onların hepsini hidayette toplardı.'*[70] Burada bir imkânsızlığa bağlı imkânsızlık edatı kullanmıştır. *'Şayet insanların küfürde birleşmiş tek bir ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık.'*[71] *'Kıyamet gelecektir, onda kuşku yoktur. Neredeyse onu gizledim, her nefse yaptığının karşılığı verilsin diye.'*[72] Başka bir ayette şöyle denilir: *'Bir kısmını bir kısmıyla sınadık ki, Allah şunlara mı aramızdan ihsan etti desinler.'*[73] *'Allah müminleri bulundukları hal üzere bırakmaz.'*[74] *'Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler.'*[75] *'Ona iman edeceksiniz ve yardım edeceksiniz.'*[76] *'De ki hak rabbinizden gelmiştir, dileyen iman eder dileyen inkâr eder.'*[77] Başka bir ayette *'O iyiliğe karşı pek sevgi besler'*[78] buyurur. *'O gün yeryüzü haberlerini bildirir, Rabbinin vahyettiklerini.'*[79] *'Yüzü üzerinde sürünerek yürüyen mi daha doğru yoldadır.'*[80] Söz konusu kişi birleyenlerden iken yüz üstü doğru yoldan ateşe düşendir. *'Umut kesmenizin ardından size yağmur indirendir'*[81] *'Bunda basiret sahipleri için ibret vardır.'*[82] Yani şaşırtır. *'Artık sizden inkâr edenlere daha önce âlemde kimseye azap etmediğim gibi azap ederim.'*[83] *'Her nerede olursanız O sizinle beraberdir.'*[84]

Bu ve benzeri ayetlerin menzillerini düşünürsen ahd, tarif ve cins anlamı bildiren Elif-lam'ın (harf-ı tarif takısı) gücünü ve lam-Elif'in harflere katılmasının nedenini anlarsın! Harfler iki kısımdır: Birinci kısım hece harfleridir. Bunlar asli harflerdir. Diğerleri ise mana harfleridir. Her ikisi de yazımlarında vaz'î iken telaffuzda insanda tabiidirler: Hepsi sendendir ve sendedir, senin dışında bir şey yoktur. Dolayısıyla kendini kendinden başkasıyla tanıma umudu taşıma! Çünkü öyle bir şey yok! Sen kendine ve O'na delilsin. Fakat sana delil olan yoktur.

Senin ardında umut bağladığın kimdir?
İki halde de sen biriciksin

O'nunla O'na bak, O olursun
O'nda olan her şey sendedir

Bu menzilde bulunan ilimlere gelirsek, sebeplerin sonuçlarındaki hükümleri ve sebeplerin tafsili bu menzilden öğrenilir. Âlemin bütünü birbirleri için sebep midir? Sebeplerin arasında yokluk da var mıdır? Yokluk bir sebeptir, söz gelişi nispetler yokluktur. Buna misal olarak bir takım hükümler gerektiren anlamların ilgilerine ilişmesini verebiliriz. Akla ve şeriata göre Allah için sabit hükümler bu menzilden öğrenilir. Makul muhayyerde haberlerin faydasının ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Bilgi veren haberler ile zan veya kati zan veren haberlerin ilişkisi, bunların hayrete düşüren haberlerle ve onların da bilgi bakımından sakat oldukları için nazari delillere zarar veren haberler karşısındaki durumu bu menzilden öğrenilir. Yaratıkların Allah'ın muhtaçları olması bu menzilden öğrenilir. Bunun anlamı *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız'*[85] ayetinin anlamıyla bir midir? Mevcut olmalarına rağmen ve var olduktan sonra bir daha yok olmayacaklarını Allah'tan öğrenmelerinin ardından, bu fakirlik neyle ilgilidir? Onlar yok olmayacaktır, sadece halleri başkalaşacaktır; bir hal ayrılacak, bir hal gelecektir. Yok olan halin yok olması bir hüküm verecek, gelen halin gelişi başka bir hüküm verecek! İki hükme konu olan aynı kişidir. Misal olarak şunu verebiliriz: Bir insan ayaktadır, sonra oturur. Oturma gelecek, kalkmak ise gidicidir. Kalkma halinin gidişi ayakta olmamak demektir. Ayakta olmamak oturmanın hükmüdür. Oturma ona bir takım hükümler eklemektedir ki, bunlar ayakta olmanın ortadan kalkmasıyla anlaşılmaz. Bu hükümler söz konusu kişinin uzanıyor olmadığı, rükû eden, secde eden, eğilen olmadığı demektir.

Bilenin bildiği şeyi sormasının hikmeti bu menzilden öğrenilir. Gözün algıladığı bir varlığın suretlere girmesinin bakanın bakışına dönme nedeni bu menzilden öğrenilir. Acaba o şey kendiliğinde gözün algıladığı gibi midir, yoksa o kendiliğinde bulunduğu suretten başkalaşmamış mıdır? Bu husus görülen varlıklara dönen bir durumdur. Onlarm hakkında arazlarla veya cevherlerle çoğalırlar mı diye hüküm verilir. Çünkü suretler algıda sürekli başkalaşır. Gözle bakılan her cisim bir cisimdir. Öyleyse cisimlik genel bir hükümdür. Cisimlikte bir kısmı hızla yok olan bir kısmı daha yavaş yok olan bir takım suretler görmekteyiz. Cisim ise cisimdir ve değişmez! Zuhur edenle nitelenen ise cisimdir. Aynı şey ruhani suretler ve ilahi tecelli için geçerlidir. Bu

içinde büyük bir sorunun bulunduğu bir bilgidir; bu sorundan fikir yoluyla kurtulmak son derece güçtür.

Naibin kendisini vekil atayana karşı ileri süreceği şartlar bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte vekil müvekkilinin kendisini vekil olarak görevlendirmesi altındadır. Acaba kendisini vekil atayanı bilmeyişi veya onu unutması nedeniyle mi ona şart koşar? Böylece kendisini vekil atayanın onları bilmesinden daha çok olmak üzere, kendi maslahat ve yararlarını ona bildirir ve hatırlatır. Bu şart koşmada tehlikeli bir takım durumlar ortaya çıkar. Bazen naip ve halife kendisini halife yapanın şart koştuğu şeyleri sormak, kendisine muhtaç olduğunu zevk yoluyla izhar etmek ister. Çünkü naip şart sayılan hususlarda müstakil olsaydı, kendisine şart koşulmazdı. Naibin kendisini vekil yapana ortak olmak üzere yönelmesi ve ortaklığın olduğu hususlarla ortaklığın olmayacağı hususlar bu menzilden öğrenilir. Halife atayanın naibe ve vekile kendisinden talep ettiği bütün maslahatlarında karşılık vermesi, bu menzilden öğrenilir.

Hizmetlilere hakaretin onları hizmetli yapanı küçüksemek demek olduğu bu menzilden öğrenilir. Bu, son derece önemli bir bilgidir ve bu nedenle hükümdar ve yöneticilere 'tan' etmemiz bize yasaklanmış, onların kalplerinin Allah'ın elinde olduğu; Allah'ın -dilerse- o kalpleri bize karşı daraltabileceği dilerse bize o kalplerle yumuşaklık gösterebileceği bildirilmiştir. Allah bize hükümdarlara dua etmemizi emretmiş, insanlar adına hükümdarlardan kaynaklanan maslahatın zulümden daha çok olduğuna dikkat çekmiştir. Gerçekte Allah'ın yaratıklarındaki naipleri olsalar bile, onların zülüm yapmalarının hikmeti nedir? Hükümdarların kâfir veya mümin veya adaletli veya zalim olmaları bu durumu değiştirmeyeceği gibi onlara 'naip' adını vermeyi ortadan kaldırmaz. Zulüm yapan bir vekil zulüm yaptığı hususta mı vekillikten azledilmiş sayılır, yoksa bütün olarak azledilmiş olur ve ardından Hak onun adına başka bir vekillik mi yaratır?

Nimet verenin verdiği nimetleri sayması bu menzilden öğrenilir: Böyle bir davranış başa kakma mıdır yoksa nimetlere karşı şükür istediğinde bunun değerini öğrensin diye bildirme amacı mı taşır? Yoksa o kendilerinden meydana gelen bir durum nedeniyle cezalandırma mıdır? Yoksa bütün bu yönlerin o şeyde bir araya gelmesi mümkün mü-

dür? Belli yerlerde öğretmek amacıyla yumuşaklık ve belli yerlerde katılık bu menzilden öğrenilir. Nereden geldin, nereye gidiyorsun, gerçekte bir dönüş var mı yok mu; bu menzilden öğrenilir. Yoksa kendisinde dönüşün söz konusu olmadığı sürekli ve ezeli bir süluk mu vardır? Âlemdeki makul ve mahsus (akledilir ve duyulur) dönme hangi ilahi nispetten kaynaklanır? Acaba dönme hakkında belirttiğimiz hususa göre, Hak dönmeyle nitelenir mi nitelenmez mi? Çünkü hakikatler bir dönüşün olmasını imkânsız görür. Natık nefislerin akıllar, nüha (ülü'n-nüha), hikmet (hakîm), elbab gibi lakaplarla nitelenmesinin hikmeti bu menzilden öğrenilir. Bu nitelemeler neye racidir? Delil olduğunu bilmeyen birisine onun bu durumunu bilen birinin delil getirmesinin hikmeti bu menzilden öğrenilir. Acaba bu delille onun kendisi mi maksattır, yoksa başkası mı amaçlanmıştır? Bu durumda delili aktarandır. Onun delil olduğunu bilmeyen, bu insanın aktarımından delilin ulaştığı kimse de kendisini kabul eder ve ondan yararlanır. Bu durum yaygın bir durumdur ve Hz. Peygamber'in 'Nice bilgi taşıyan vardır ki, ne taşıdığım bilmez' derken işaret ettiği husus da budur. Söz konusu kişi bilgiyi taşıyıp bilene aktardığında, fakih bu bilgiyi kabul eder ve daha önce sahip olmadığı bir bilgiyi ondan elde eder; delili nakledenin bütün bu hususlarda bir bilgisi yoktur.

Kendisine yakın veya sebebi olduğunda, bir şeyin bir şeyin adıyla isimlendirilmesi bu menzilden öğrenilir. Şâri'nin sihirbazın öldürülmesini niçin emrettiği ve onu niçin 'kâfir' diye isimlendirdiği bu menzilden öğrenilir. Firavun, Hz. Musa'nın doğru söylediğini anlayıp boğulurken umutsuzluğu gördüğünde izhar ettiği imanı içinde gizlemişti. Acaba sihirbazlar arasından iman edenler öldürülürken sihirbaz oldukları için mi öldürülmüşlerdi? Böyleyse, Firavun işin batınında onları şeriata göre öldürmüşken zahirde iman ettikleri için öldürmüştü. Acaba sihirbaz öldürülünce, bu öldürme onun adına sihre karşılık kefaret ve ceza mıdır? Bu durumda ahirette o sihir yönünden üzerinde bir sorumluluk kalmaz. Ya da Allah o kişiyi herhangi bir şekilde sorguya çekmez mi? Allah'a yakın insanların birbirlerinden üstün olmasını sağlayan özellikler bu menzilden öğrenilir. Müminin musibet ve sıkıntılarla sınanması hakkında Hz. Peygamber'in 'Bütün bu hususlarda onun adına hayır vardır' demesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Niçin Allah ehli dünyada başkalarından daha şiddetle bela görmüşlerdir? Onla-

rın dışındaki müminler bir yana, kendileri hakkında bu durum neyde sonuçlanır? Nefislerin niçin malı sevmek, bilhassa altını sevmek özelliğinde yaratıldığı bu menzilden öğrenilir. Acaba bunun nedeni altının madenlere ait kemal derecesini elde etmiş olması mıdır? Böyle olursa iki kâmil arasında münasebet ve karşılıklı ilişki gerçekleşmiş demektir. Yoksa bunun nedeni altının insanların ihtiyaçlarını karşılama özelliğine sahip olması mıdır? Bu durumda insanlar -onun vasıtasıyla amaçlarına ulaşmaları nedeniyle- altına muhtaçtır. Hz. İsa şöyle der: 'İnsanın kalbi malının bulunduğu yerdedir. Mallarınız gökte olsun ki, kalpleriniz gökte bulunsun.' Öyleyse kim malını saklarsa, hiç kuşkusuz, doğasının arzında kalbini gömmüş demektir. Böyle biri 'ilahi ruh' demek olan babasını görmekten asla haz duyamaz. Böyle biri annesinin oğlu olabilir. Babası olsa bile, tıpkı annesine nispet edilen Hz. İsa gibi, babasına nispet edilemez. Hz. İsa annesine nispet edilmişti, hâlbuki onu Meryem'e veren kendisine yakışıklı bir insan suretinde gözüküp ona bilgi veren Cebrail'di. Bununla birlikte Hz. İsa cisimsel parçaya nispet edilmişti. Hâlbuki o Ruh-ı emin'in hibelerinden birisi olarak ölüleri diriltirdi.

İlahi gayret bu menzilden öğrenilir. Şerefinin bağlı olduğu özel isimde onu kim sıkıştırır ve onunla didişir? Soru sorduğunda veya bir şey isteyince, bu isteğe ne zaman cevap verilir? Hal ile soru soran kimseye hal ile mi icabet edilir? Böyle olursa cevap soruya mutabık olur. Nefsi nedeniyle yükselen kimsenin aşağı düşmesi ve kadrinin yükseğine tırmananın düşmesi bu menzilden öğrenilir. İnkâr edilse bile, öğüt vermenin faydası bu menzilden öğrenilir. Her durumda öğüdün yine de duyanın içinde bir etkisi vardır ve gözükmese bile kişi onu içinden hisseder. Bir tuzak kurmak isteyip yalan olsa bile hakikate tesadüf edenin durumu bu menzilden öğrenilir. Kendisi için yalan olan bu durumun, akıbetin aydınlatmasıyla, gerçekte doğru olduğu görülür. Fakat kişinin bu hususta bilgisi yoktur. Vakitler bu menzilden öğrenilir. Selim düşünceye, akla ve şeriata göre vakitler karşısında nasıl davranılır? Güzel ahlakın belirlenmesi bu menzilden öğrenilir. Bilgi bilinmediğinde bilginin ne olduğunun bilinmeyeceği bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

Rahmet Mertebesinde Makamı ve Hali Varlıklara Gizli Kalan Kimseye Ulaşan Sırların Menzilinin Bilinmesi; Bu Bilgi, Muhammedî Mertebeden Öğrenilir

Beşin mertebesi malum
Kendini aşan sayıları korur

Allah zikrini rahmetle korur
Onları yerine getirir, yoktur bir dayanağı

Varlıklarımızı koruyandan başka
O es-Samed, el-Müteal İlah

Âlemdeki bütün yaratıklar muhtaç O'na
Secde ederler O'na kendisine dua ederken

O olmasaydı, dışta var olmazdık biz
Yine de O Sübhan doğurmadı

Çoklukla beraber kendi hükmünde
Birlik özelliğini yitirmedi çoklukla

Hükmünde çokluk bulunmasaydı
Sayının varlığı çıkmazdı birden

Mülkünde biricik ve yegâne
Hükmü âleminde bir dayanak

Onu varlığımıza hamlettiğimizde
Nefsimizden, O'nun fazıl ve ihsanından

Aziz oldu, başkası idrak etmedi
Yardım hükmüyle kalmak üzere müteal oldu

Münezzehtir O, Kahır ve Melik
Her şeyi ve sayı ehlini yok etmiş

Varlıklarından başka birinin üzerinde yok
Onu tanıyan herkesin bir dayanağı var

Ezelden O'nun adına hükmümüz sahih oldu
Ebeddeki hükmü de böyle

Allah kendinden bir ruh ile seni ve bizi desteklesin, bilmelisin ki, Allah tela kendini Zahir ve Batın diye isimlendirdiği için, bu durum varlık meselesinin bize göre gizlilik ve açıklık arasında bulunmasını gerektirmiştir. Allah'ın bize gösterdiği şey açıkken gizlediği kısım batındır. Hepsi Allah için açık ve görünendir. Hz. Peygamber bir duasında şöyle der: 'Allah'ım! Ben senden kendisiyle kendini isimlendirdiğin veya başka birisine bildirdiğin bütün isimlerin adına istiyorum.' Bu kısım, Allah'ın bildirdiği kimseler nezdinde açık olan kısım iken bilmeyenler nezdinde gizlidir. Sonra şöyle devam etmiş: 'Veya gaybının bilgisinde kendine ayırdıklarınla istiyorum.' Bu kısım Allah'ın dışındaki herkese gizlidir ve dolayısıyla sadece Allah onları bilebilir, çünkü 'Allah gizliyi bilir.' Gizli kendisiyle yaratıkları arasında olan şeydir. 'En gizli olanı da bilir.' Bu ise sadece kendisinin bilebilecekleridir. Bu kısma misal olarak Allah katındaki gaybın anahtarlarını verebiliriz. Onları sadece Allah bilebilir. Allah gaybı -ki gizli demektir- ve şehadeti -ki açık demektir- bilendir. Mümkünlerden var ettikleri de açık olanlar iken (henüz) yaratmamış oldukları gizli kalandır. Âlem dünyada ve ahirette bu iki nispetten yoksun değildir. Binaenaleyh âlemde âlemin içinden gerçekleşen artış, gizli kısımdan gerçekleşir ve bu artış süreklidir. Öyleyse âlem sürekli gizliden açığa doğru çıkar. Dua edenlerin isteğinde açık olan kısmı Hak, ez-Zahir ismiyle duyarken gizli kalanı el-Batın ismiyle duyar. Allah kula istediğini verdiğinde önce el-Batın bu isteğin karşılığını ez-Zahir ismine verirken ez-Zahir de onu isteyene ve dua edene ulaştırır. Öyleyse ez-Zahir, el-Batın isminin hacibi iken açık olan gizlinin hacibi ve perdesidir. Nitekim şuur da bilginin perdesidir.

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ kullarına kendisinin karşısında davrandıkları gibi davranır. Başka bir ifadeyle Allah kullarına adeta (onların davranışlarına) bağlı olarak davranır. Her ne kadar iş, başta O'ndan başlamış olsa bile, bize böyle bildirmiş ve bizim katımızda böyle olduğu sabit olmuştur. Çünkü biz Allah'a ancak O'nun kendisine nispet et-

tiği şeyleri nispet ederiz, başka bir şeyi yapmamız mümkün değildir. Hakkın yaratılmışa tabi olması hikmeti nedeniyle Allah *'De ki Allah'ı seviyorsanız, bana uyun, Allah da sizi sevsin'*[86] buyurur. Sahi bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Siz bıkana kadar Allah bıkmaz.' Bir ayette *'Beni zikredin ki, sizi zikredeyim'*[87] buyurur. Kutsi hadiste ise Allah 'Beni içinden zikredeni içimden zikrederim, bir toplulukta zikredeni daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim' buyurur.

Kul bir halde olunca
Hak bir benzerinde

Hepsi O'ndan, fakat
Şekli hakkında hüküm bize böyle geldi

Hakkın emrine karşı gelen, bu davranışıyla O'ndan maksadına aykırı bir şeyi talep eder. Bu nedenle Hakkın bağışlaması, günahı silmesi ve mağfireti bazı kulları hakkında kulun muhalefetinin karşılığı değil, Allah'ın ona ihsanı ve lütfudur. Dünya hayatında kendisi gibi bir kulu bağışlayan veya kendisine yapılan kötülüğü affeden için Allah'ın böyle bir muhalefeti bağışlaması karşılık olabilir. Bu durumda Hak bağışlama, affetme, günahı silme ve mağfiret niteliğinde tıpkı bir elin bir ele benzerliği gibi kulun misli olarak yerini alır. Sahih bir haberde Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah size faizi (riba) yasaklar da kendisi kullarından faiz almaz.' Allah kullarına bir şeyi yasaklarsa, kendisi ondan daha uzak durur; kullarına iyi bir huyu emrettiğinde, kendisi o huya sahip olmada daha önceliklidir.

Bilmelisin ki, bu menzil manevi miras menzilidir ve şeriat menzilidir. Aynı zamanda bu menzil Allah'a nispet edilen tüm nispet ve niteliklerde hayatın şart olma menzilidir. Bu nispet, Allah'm el-Hayy diye bir isminin olmasını gerektirmiştir. Binaenaleyh bütün ilahi isimler, o isme dayanır ve onların varlık şartı bu isimdir. Buna Allah ismi de dahildir. 'Allah' ismi içlerinde el-Hayy'ın da bulunduğu bütün isimler üzerinde egemen isimdir. el-Hayy ismi bütün isim nispetleri üzerinde egemendir. Bunlara sayesinde Allah'ın 'Allah' diye isimlendirildiği ulûhiyet nispeti de dahildir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Alimler nebilerin varisleridir. Peygamberler altın veya gümüş miras bırakmamış, sadece

bilgiyi miras bırakırlar.' Öyleyse bilgiden miras alan, bol bir nasip elde etmiş demektir. Başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle der: 'Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız ve varisçimiz yoktur. Bizim bıraktıklarımız sadakadır.' Yani miras olarak bıraktığımız sadakadır.

Miras ölüden geri kalan mal demektir. Öyleyse (peygamberden) geride kalan miras bilgide ve haldeki miras ile Allah ehlinin keşiflerinde buldukları ve nazari düşünce sahiplerinin düşüncelerinde elde ettikleri şeylere varis olunur. Onlar, Allah'ın tüm hareket ve duruşlarını tam ve ayrıntılı bir halde bildiğini bildikleri için, Allah'tan korkan alimlerdir. Allah ayağa kalktığında seni gördüğü kadar secde edenler içerisindeki ve bütün hallerindeki değişmelerini de görendir. Böylece Hz. Peygamber önceliğin nebilere ait olduğunu açıklamış oldu, çünkü onlar bu diyardan Allah'a intikal edinceye kadar miras bırakmazlar. Belli bir nebiye uyan insanın nebi yaşarken elde ettiği her şey, miras değil, o nebinin verdiği nimetten ibarettir. Ölmüş bir nebiden elde edilen ise tevarüs edilen bilgidir. Belirli bir zamandaki her bilgi varisi, önceki nebilerin mirasını almıştır, kendisinden sonra gelene varis değildir. Bu nedenle Hz. Peygamberden önceki ümmetlerin alimlerinin varisliği tikeldi. Muhammedî ümmetinin nebileri Hz. Muhammed nebilerin sonuncusu ve kendileri de en hayırlı ümmet olduğu için, onların arasından varis olan kimse, hem peygambere hem önceki nebilere varis olabilmiştir. Böyle bir imkân önceki ümmetlerin alimlerinde olamamıştı. Bu nedenle Muhammed ümmeti 'insanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmet' olmuştur. Çünkü bu ümmet varislere sadece bu ümmetin erişebildiği bir özellik eklemiştir.

Herhangi bir nebinin varisinin Allah hakkındaki bilgisi varisi olduğu nebinin nurundan gelen bir feyizdir. Bu bağlamda Allah Teâlâ nebilerine en tam ve yetkin şekilde bakar ve bu nedenle de varisler bilgilerin en yetkinine sahip olmuştur. Veraset yoluyla meydana gelmeyen herhangi bir bilgi 'ihtisas' bilgisi değildir. Misal olarak fetret dönemlerinde yaşamış insanların bilgilerini verebiliriz, çünkü onların bilgileri veraset bilgisi değildi. Onlar alim olsalar bile, herhangi bir nebinin takipçileri ve uyanları değillerdi, çünkü onlara nebi gönderilmediği gibi kendileri de nebi değillerdi. Bu nedenle onlara Allah'tan gelen nebilerin bakması söz konusu değildir. Bu nedenle fetret ehli bilgide va-

rislerin bilgisinin aşağısında kalmış, fakat Allah'ın nebileri olduğunu bilmişlerdir.

Nebileri veya nebiliği gereği üzere kabul etmeyip nebileri sadece nefsinin cevherini doğal arzuların kirlerinden arındırmış, örfte bilinen güzel ahlakı ayrılmaz özellikleri haline getirmiş kimseler sayanlar da vardır. Onlara göre nebi böyle bir hale gelince, ulvi âlemdeki suretler kuvve halinde onun nefsine yansır ve o da gaybler hakkında bilgiler söyler. Bize göre ve gerçekte nebilik kesinlikle böyle değildir. Onların söyledikleri durum bazı şahıslarda gerçekleşmiş olabilir. Fakat âlemdeki suretlerin kuvve halinde bir şahsın nefsinde bulunması mümkün olsa bile, bu durum varlıkta gerçekleşen şeylerle ilgilidir ve bunlar tikel durumlarla ilgili değildir. Çünkü feleklerin hareketlerinde, yıldızların yüzüşünde ve göklerde bulunan ve onların eserlerinden meydana gelen bilgiler hakkında yıldızın veya göğün veya feleğin veya meleğin bilgisi yoktur. (Nebi olan) Bu şahıs söz konusu varlıklardan onların kendilerinden bilmediklerini öğrenir. Herhangi bir nebi veya hakimin ölünceye kadarki her nefeste halinin ihata ettiği her şeyi bilgice kuşattığı aktarılmamıştır. Aksine bazen bilir bazen bilmez. Bununla birlikte Allah'ın her göğe emrini vahyettiğini ve Levh-i mahfuz'a kıyamete kadar kendilerinden meydana gelecek şeylerle ilgili yaratıkları hakkındaki bilgisini tevdi ettiğini biliriz.

Bununla birlikte Levha'ya 'sende ne var?' veya 'Kalem'in Allah'ın bilgisinden kaynaklanan sendeki payı nedir?' denilse, bunu bilemezdi. Çünkü Allah bütün bunları onun bakışına/nazar kendisinin aşağısında bulunalar için yerleştirmiştir ve bu bakıştan meydana gelebilecek eserleri sadece Allah bilebilir. Çünkü eser nazardan değil, kabiliyetin istidadından meydana gelir. Bu nedenle Allah '*Bizim emrimiz göz açıp kapatmak gibi bir iştir*'[88] buyurur. Tek bir gözün açıp kapanmada ne kadar şeyi gördüğüne bakınız! İş tek olsa bile kabiliyetlerin istidattaki farklılığı nedeniyle varlık itibarıyla farklıdır. Binaenaleyh işleri tafsili üzere sadece Allah bilebilir. 'Onlar dilediğinin dışında O'nun bilgisini ihata edemezler.' Şeriatça belirlenmemiş bir yolla ve şeriata, gerektiği üzere iman etmeksizin, kalbini arındıran, halvete çekilen, nefsini terbiye eden birinin bu hazırlık vesilesiyle elde ettiği bilgi miras bilgisi olmadığı gibi Hakkın böyle bir insana (onun nebi olmasını gerektirecek şekilde)

nebevi bir bakışı/nazarı yoktur. Onun bilgisinin nihayeti, aralarındaki münasebet ölçüsünce, melekî ruhlardan aldığı bilgilerden ibarettir. Allah'tan aldığı bilgi ise nazarî gücünün verdiği kadardır. Çünkü böyle birinin Allah'tan gelen keşfi kesinlikle yoktur. Böyle bir keşif, nebilerin ve onlara uyanların özelliklerindendir, yoksa onları kabul edip de içlerinden belli birisine tabi olmayan 'tarif ehli' veya fetret zamanında bir nebinin sözüne uyarak amel etmeyenlerin özelliği değildir. Maksatlı olmadan fetret devrinde bir insanın ameli nebinin ameline uyup ilham alırsa, böyle bir ilham nebinin sözü nedeniyle amel yapan insana gelen ilhamdan aşağıdadır. İki bilgi arasında büyük bir fark ve zevk ile müşahede edilen öğrenilen bir ayrım vardır. Allah bizi ve sizi varislerden etsin!

Nebiliğe inancını izhar edip nebinin getirdiği zahiri hükümleri - sıradan insanların inandığı haliyle- sübjektif, indî anlamlarda yorumlayan insan, bilgiden hiçbir şey elde edemez. Nebinin getirdiği vahyin zahirde ve genel nezdindeki durumuyla bütünüyle gerçek olduğuna inandığı halde söz konusu zahiri anlamların sabit olmasıyla birlikte yine de başka bir yorumları daha olduğuna inanan ise kendi düşüncesinde duyuyla anlamı bir araya getirmiş demektir. Öyle bir insan gerçeği olduğu üzere müşahede eden bir varis-alimdir. Böyle bir imkân çalışmayla gerçekleşebilir. Burada çalışmanın anlamı bu inanca sahip olmayan birinin sonradan benden veya başkasından duyup da şöyle demesi değildir: Ben de ona inanıyorum ve kendimi ona bağlıyorum. Söylediği doğru ise bana ne! Söylediği yanlışsa, bana bir zarar vermez.' Böyle bir söz kendisine fayda vermez ve ona bir kapı açmaz. Çünkü o peygamberi kesin bir şekilde tasdik etmiş değildir. Aksine o tecrübe sahibidir! İman nerede, kuşku ve tecrübe nerede! Böyle bir insanın basireti kör ve bakışı/nazarı eksiktir. Çünkü delilleri sahih bir şekilde inceleyebilmiş olsaydı, onların delalet yönlerini de öğrenmiş olur, böylelikle aradığı şey ortaya çıkar ve kendinde bulunduğu halde hakikat ona görünürdü. Nitekim teorik araştırmaya hakkını veren başkaları adına bu durum gerçekleşmiştir. Çünkü teorik düşünce sahibi düşünmeye ve araştırmaya hakkını verince, gölgenin şahsın ayrılmaz bir parçası olması gibi, iman onun ayrılmaz özelliği olur. Çünkü o ikisi bir çifttir. Araştırmaya hakkını veren insan, delilin kendisiyle nebi ve Allah katında da 'Şâri' denilen bu şahsın mertebesini öğrenir. Peygambere hal ola-

rak uymadığı halde kendisini zevk yoluyla müşahede etmek mümkün değildir. Böyle bir şey düşünülemez.

Kuşkusuz Allah'a, peygamberine, onun getirdiklerine genel ve ayrıntılı olarak iman ettik. Bunlar, tafsili olarak, bize ulaşan şeyler olabileceği gibi bize ulaşmamış veya bizim nezdimizde sabit olmamış hususlar olabilir. Biz peygamberin getirdiği her şeye gerçekte iman edenleriz. Bu imanı anne ve babamı taklit ederek aldım. Bu hususta aklın hükmünün zorunluluk mu veya imkânsızlık mı veya imkân mı olduğunu araştırmak aklıma bile gelmedi ve bu inancıma göre amel ettim. Bu amelin sonucunda ise nereden ve neye iman ettiğimi anladım ve Allah baş ve kalp gözümden ve hayalimden perdeyi kaldırdı. Baş gözüyle sadece onunla görülenleri, hayal gözüyle sadece hayalle görülenleri, basiret, yani kalp gözüyle sadece o güçle görülenleri gördüm. Böylelikle iman meselesi tarafımdan müşahede edilir hale gelirken taklitle verilen mevhum ve muhayyel hüküm mevcut hale geldi ve tabi olduğum kimsenin değerini anladım. O, bana gönderilmiş peygamber, yani Hz. Muhammed'di. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün nebileri müşahede ettim.

Allah bana ona iman edenlerin hepsini gösterdi. Öyle ki, kıyamete kadar onların seçkin ve sıradan olanlarından görmediğim kimse kalmadı. Bütün cemaatin mertebelerini gördüm ve onlarm değerlerini öğrendim. Ulvi âlemde bulunan şeylerden genel olarak iman ettiğim tüm hususları gördüm, hepsini müşahede ettim. Gördüğüm ve müşahede ettiğim şeylerin bilgisi beni imanımdan döndürmedi. Şimdi de Hz. Peygamber söylediği için biliyor ve amel ediyorum; kendi bilgim, görmem ve müşahedem nedeniyle amel etmiyorum. Böylece iman ve müşahede arasındayım. Böyle bir durum, (peygambere) uymak hususunda son derece çetin bir durumdur. Büyüklerin ayaklarının kaydığı yer burası, yani iman edilen şeylere dair müşahedenin gerçekleştiği bu yerdir. Böyle bir insan iman ederek değil, görerek amel eder ve ikisini bir araya getirmeyi başaramaz. Bu durumda kemaldeki kadrinin ve mertebesinin bilgisini yitirir. Böyle bir insan keşif sahiplerinden olsa bile, Allah ona kendi kadrini göstermemiş, böylece nefsini bilmemiş, müşahede üzere amel etmiştir. Kâmil insan ise müşahede zevkine sahip

olsa bile iman ederek amel edip imandan ayrılmayan kimsedir. Müşahede ona etki etmez.

Bu makamı hal yoluyla tadanı görmedim. Âlemde bu makamın adamları olduğunu bilsem bile, Allah bana onları göstermemiş şahıslarını, isimlerini öğrenmemiştim. Belki onlardan birisini görmüş olabilirim, fakat adıyla kendini bir araya getirmemişimdir. Bunun nedeni şudur: Ben kendimi bana bir varlığı veya bir hadiseyi bildirsin diye Hakkın mertebesine bağlamadım. Sadece razı olduğu işlerde kullanıp kendinden uzaklaştıracak işlerde kullanmasın diye kendimi Hakkın katına kendimi bağladım. Diledim ki, Allah bana herhangi bir tâbinin daha üstüne sahip olmadığı bir makamı tahsis etsin. Allah beni makamımda bütün âlemle ortak kılsa bile, bundan da müteessir olmam. Çünkü ben sırf kulum! Allah'ın kullarının üzerine çıkmayı arzulamam. Allah gönlüme tüm âlemin en yüce mertebede bir makamda bulunmasından memnuniyet duygusu yerleştirmiştir. Bununla birlikte Allah bana -akla bile gelmeyen- işin sonunu (*hatimeti emr*, velilik işinin sonu) bana tahsis etti. Bu nedenle Allah'a şükrettim. Allah bana şükre hakkını verme imkânı bahşetmiş olsa bile yine de şükrünü yerine getirmekten acizim.

Halimden zikrettiklerimi iftihar etmek üzere zikretmedim. Allah'a yemin olsun ki, bunları iki nedeniyle zikrettim: Birincisi Allah'ın *'Rabbinin nimetini zikret'*[89] ayetidir. Hangi nimet daha büyük olabilir ki? Diğer neden ise (yüksek) himmet sahibi bir insanın bunu duymasını sağlamaktır. Böylelikle nefsini benim nefsimi kullandığım yerde kullanmasını sağlayacak bir himmet onda oluşur. Bunun neticesinde ise benimle beraber ve benim derecemde bulunur. Daralma ve sıkışıklık sadece duyulur ve mahsus âlemde bulunur. Bununla birlikte bilhassa ulûhiyet mertebesinde de darlık vardır ve bu nedenle kıskançlık sadece bu iki makamda ortaya çıkar. Mahsus âlemdeki darlığın nedeni onun sınırlı olmasıdır. Çünkü senin yanında bir şey bulunurken aynı şeyin başkasının yanında bulunması mümkün değildir. Ulûhiyet mertebesine gelirsek, bu mertebede ortaklık iddiasında bulunan, yalancıyken o mertebenin sahibi doğru sözlüdür. Bu durumda kıskançlığın konusu, ilahlığın bulunmadığı kimsenin yalan yere ilahlık iddiasında bulunmasıdır. Öyleyse burada kıskançlık makam hakkındadır. Bu mertebe sadece bir kişinin olabilir, başkasının o mertebede payı yoktur. Kıskançlık anla-

mındaki gayret, 'başka' anlamındaki *gayr* kelimesinden türetilmiştir. Böylelikle sana en doğru yolu açıklamış olduk.

Bilmelisin ki, bilginin meydana getirdiği en hoş netice, âlemin ilahi isimlerden varis olduğu bilgidir. 'Miras ölümle meydana geliyorsa, ilahi isimlere nasıl varis olunabilir' diye sorarsan şöyle deriz:

Bilmelisin ki, ben bu tür bilgiyle şunu kastetmekteyim: Allah Teâlâ senden ve senin vasıtanla meydana gelebilecek şeyleri kendiliğinden yaratmaya kadirdir. Nitekim daha önce açıkladığımız gibi sen O'nun aracısın. Bir fiil senden meydana gelmişse, O'nun sebebiyle meydana gelen şeyin de sen olmaksızın gerçekleşmesi gerekir. Senden meydana gelen şeyin ise iki varlığının olması mümkün değildir. Çünkü var olan, iki varlığı kabul etmez, aksine o bir varlıktır. Böylece (gerçekte) O'na ait olsa bile senden çıkan varlık miktarı, sahibinden geri kalan 'miras bırakılan mal' gibidir. Çünkü ölümle birlikte malın artık ona ait olması mümkün değildir. Nitekim var olanın da var olduğu kimseden başka birisinden meydana gelmesi mümkün değildir.

Bu sırrı iyi incelemesin! Bu sır aklın hükümlerinde değil, zevk sahiplerindeki garip bir meseledir.

Bilmelisin ki, el-Hayy ismini ilahi isimlerden herhangi birisinin geçmesi mümkün değildir. Bu nedenle öncelik el-Hayy isminindir ve yine bu nedenle bu isim gerçekte el-Evvel (İlk) diye nitelenen isimdir. Âlemde hayat sahibi her şey -ki gerçekte âlemdeki her şey hayat sahibidir- bu aslın feridir. Fer bir takım özellikleriyle asla benzemez. Misal olarak fer ve dalın yüklendiği meyveler, farklı türleriyle havanın onu hareket ettirmesi, yapraklandığında veya yaprakları döküldüğündeki durumları verebiliriz. Kökler ve asıl öyle değildir. Kökler daldan ve dalla ortaya çıkan bütün unsurlarda dala yardım eder. Çünkü dal/fer, aslın ve kökün yardımı olmaksızın dal olarak kalamaz ve hükümlerini koruyamaz. İşte el-Hayy isminin diğer isimlerle ilişkisi de böyledir. Öyleyse meseleyi iyice incelersen bütün isimler O'na aittir. Böylelikle bu ismin sırrı bütün âleme yayılır ve âlem kendisine nispet edilen Allah'ın övgüsünü tespih etmek gibi kendisine nispet edilen fiilleriyle aslın ve kökün suretinde ortaya çıkar. Tespih ve tenzih soyutlanma demektir. Aynı şekilde kök de dalların elbiselerinden ve onlarm yaprak, meyve gibi süslerinden soyutlanmıştır. Bütün bunlar ondandır, o ise

kendi zatında bunların kendisinde bulunmasından münezzehtir. Kök, kendisinde bulunmayıp kendi niteliği olamayacak şeyleri meydana getirmiştir.

Bu bilgi mühim bir bilgidir ve ancak keşif sahibi adına meydana gelebilir. Böyle bir bilgi keşif sahibinde meydana geldiğinde, artık âlemi 'canlı olan' ve 'canlı olmayan' diye ikiye bölmez. Her şey onun gözünde canlıdır. Bize göre hayat -keşif ve müşahede sahiplerine göre- bütün varlıklara nitelendikleri hakikate göre izafe edilir. Hayatı sadece donukların ve büyüyenlerin dışındakilerde görenlere göre böyle değildir. Bizim sözümüz keşif ehlinedir. Onlar, Allah'ın kendilerine hakikati bulunduğu hal üzere gösterdiği kimselerdir. Bunu bilmelisin!

Bilmelisin ki el-Hayy ismi Hakkın zati bir ismidir ve bu nedenle O'ndan ancak hayat sahibi olan meydana gelebilir. Öyleyse bütün âlem canlı ve hayat sahibidir. Âlemde canlı olmayan bir şey veya hayattan yoksun kalan bir şey var olmak için ilahi bir dayanağa sahip değildir. Hâlbuki zaman içinde yaratılmış her varlığın ilahi bir dayanağı olmalıdır. Sana göre 'cemad (cansız, gerçekte ise donuk)', gerçekte canlıdır. Ölüm canlı bir yöneticinin canlı bir yönetilenden ayrılmasıdır. Başka bir ifadeyle yöneten/ruh de yönetilen/beden de canlıdır. Ayrılma var olmayıp yok olan bir nispetten ibarettir. Bunun anlamı ruhu yönetimden azletmektir.

Canlı olmanın şartı hissetmek değildir. Hissetmek ve duyular, bir şeyin canlı olmasına ilave durumlardır. Canlı olmanın şartı bilmektir, bununla birlikte bazen hissederken bazen hissetmez. Hissederse, hissetmenin şartı elem ve hazların varlığı değildir, çünkü bilgi buna gerek bırakmaz. Bununla birlikte bilen, âdetin işleyişine göre, algılayarak ve idrak ederek hissedebilir. Sen ve bütün akıl sahipleri bilir ki, Allah Teâlâ her şeyi bilmektedir. Bununla birlikte Allah hissetmekten ve duyulardan münezzehtir. Öyleyse bilginin elde edilmesinin pek çok yolu vardır. Duyu duyuluru bilmeye ulaştıran bir yöntem olsa bile bazen duyu olmadan da o şeyin bilgisine ulaşılabilir ve her iki durumda da bilinir. Fakat bir şey duyu yolundan başka bir yolla kendisini hissedilmez, fakat müşahede edilmiş ve bilinmiştir. Nitekim biz Rabbimizi şanına yaraştığı şekilde gözlerimizle göreceğimizden kuşku duymayız. Bu durumda Allah bize görünendir. Hâlbuki Allah mahsus bir şeydir

demeyiz, çünkü duyu sınırlar ve daraltır. Allah'ı görmemiz niteliksiz bir görmedir. Bu konuda söylediklerimiz, gözle görmeyi kabul edenlere yöneliktir. Biz görmenin niteliği, sınırlama ve takyidin (bulunup bulunmadığı hakkında) konuşmuyoruz. Biz Hakkı münezzeh bildiğimiz gibi O'nu münezzeh görürüz. Elinizdeki kitabın başka bölümlerinde Allah hakkındaki bütün aklî inançların ve sözlerin doğruluk yönlerini dile getirmiştik.

Bu konuda Allah'tan inen ifadelere gelirsek, onlara iman etmek vaciptir. Gelenlerin (bir kısmı) akılla çelişir. Mesela *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[90] ayetinde gelen vahiy akla uygudur. Bununla birlikte vahiyle gelen bazı bilgiler teorik gücü yönünden akılla çelişir. Bu vahiy akla kendi başına elde edemeyeceği ilave bir bilgi kazandırır. Fakat o bilgi rivayetten geliyorsa, imanla ve müşahededen kaynaklanmışsa zevk ile kabul edebilir. Biz Allah'ın kendisini nitelediği bütün hususlar içinden aklın nazari düşünme gücüyle tek başına öğrenemeyeceği meseleleri O'na bırakırız. Çünkü biz O'nun zatını kuşatıcı şekilde bilemeyiz, hatta kendiliğimizden O'nu bilemeyiz. Âlemdeki varlıklar birbiriyle ittisal ve infisal, yani bitişme ve ayrışma içinde oldukları için, Allah varlıkların bu durumunu keşfi olmayanlar için şu hususta bir alamet yapmıştır: Âlemin Allah ile arasında bir yandan zati bir ittisal bir yandan ayrımı ve infisal vardır. Allah ise zatının hakikati, ilahlığı, failliği yönünden bir yönden bitişik ve ayrıktır. Bu yön O'nun aynıdır, çünkü O çoğalmaz. Bununla birlikte O'nun hüküm ve isimleri ve isimlerinin anlamları çoğalır. Hakkın âleme ittisali bizi iki eliyle yaratmasından ibarettir: *'İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alı koyan nedir?'*[91] *'Onlar için ellerimizin yaptığı nimetler yarattık, onlara sahiptirler.'*[92] Allah'ın âlemden ayrılığı ve infisali ise ilahlığın kulluktan ayrılmasıdır. *'O'ndan başka ilah yoktur.'*[93] Allah ayrılmasıyla 'Aziz', bitişme ve ittisali ile de 'Hakim'dir.'

Yaratma Hakkın âlemden ayrılığıyla değil, âleme ittisali ve bitişmesi nedeniyle gerçekleşebilir. Âlem de Allah'ın onu yükümlü tuttuğu ibadetleri meydana getirir ve oluşturur ve bu nedenle de ameller kula izafe edilir. Allah bu konuda kendisinden yardım istemesini kula emretmiştir Kul da bazı amellerde Hakkın aracıdır. Araçlar bir araçla yapılabilecek işlerde sanatkârın yardımcılarıdır. Âlem tanımı ve hakikati itibarıyla Haktan ayrıdır ve bu nedenle aynı yönden hem ayrık hem bi-

tişiktir, çünkü onda da çokluk meydana gelmez. Hükümleri çoğalsa bile, bu hükümler, bilinen-var olmayan nispet ve izafetlerdir. Böylelikle âlem de Hakkın suretinde ortaya çıkar. Öyleyse bir'den bir çıkmıştır ki, o da mümkünün kendisidir. Çokluk, yani mümkünün hükümleri, çokluktan meydana gelebilir. Bunlar Hakka nispet edilen ve 'isimler ve sıfatlar' denilen hükümlerdir. Öyleyse âleme hakikati ve kendisini yönünden bakan, onun mutlak birliğini dile getirirken hüküm ve nispetleri yönünden bakan, bir hakikatteki çokluğu söyler. Aynı durum Hakka bakarken geçerlidir. Âlem, öyleyse, bir-çoktur. Nitekim Hak için de şöyle denilir: *'O'nun benzeri bir şey yoktur. O duyan ve görendir.'*[94] Ayet aynı ayet iken tenzih ile teşbihin ilişkisine bakın! Bu ayet Allah'ın zatında bulunduğu durumu bize bildirir. Böylelikle Allah 'yoktur (leyse)' edatıyla ayırırken 'O' zamiriyle olumlar. Allah'ın âleme ve âlemin Hakka nidası ise infisal/ayrılık yönünden gerçekleşir. Hak şöyle nida eder: 'Ey insanlar.' Biz ise 'Ey 'Rabbimiz!' diye nida ederiz ve Allah kendisini bizden ayırdığı gibi biz de kendimizi O'ndan ayırırız. Böylelikle ayrıştık.

Bu makam nerede, bizi sevip de bizim duymamız, görmemiz ve bütün güçlerimiz haline geldiğindeki ittisalimiz nerede! Allah bunu bize sevenin sevilene ittisalini ve vuslatını bildirdiğinde, bildirmiştir. Böylelikle Hak kendisine 'sevme' fiilini nispet etmiştir. Bu durumda sevilenler biziz. Sevenin hükümleri ve mertebesiyle sevilenin hükümleri ve mertebesi arasındaki fark bellidir. Biz Hak ile yükselirken Hak bize nüzul ve tenezzül eder. Varlık eşit olana kadar böyle devam eder. Varlığın eşitlenmesi ise mümkün değildir. Öyleyse varlıkta yükselme ve inmenin bulunması kaçınılmazdır. Sadece O ve biz varız! Bu nedenle birinin hükmü inme olunca, ötekinin hükmü yükselme ve yücelik olmuştur. Seven herkes aşağıdayken sevilen yüksektir. Her birimiz seven veya sevileniz. Çünkü 'her birimizin belli bir makamı vardır.' Her birimiz aşağı-yukarıdır. Bunlar bir şeydeki farklı hükümlerdir.

Ey müminler, sakının
Rabbimiz! Neyden sakınalım

O nida etti, ben nida ettim, soru sormak üzere
Kimin gittiğini ve kimin kaldığını bilmedim

Hükmümü hükmüne böldüm
Ya mutlu veya bedbahttır

Hükmünde razı olur veya gazap eder
Bedbaht olur veya sakınırsak mutlu

Ayağındaki kilitler nerede
Ayaktaki nalinler nerede

Şunda veya bunda zuhur eder
Karşılaşan kullar karşılaşsın diye

Söylediğim var olunca
Kul sakındığı şeyi bilir

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, bu menzilde bulunan ilimlerden birisi, perdelenene bitişen perdelerin öğrenilmesidir. Aşırı yakınlık -tıpkı aşırı uzaklık gibi- bir perdedir. Kendisini zikrettiğinde kulun Rabbiyle karşılıklı oturması, bu menzilden öğrenilir. Zikredenlerin kendisini zikrederken Hak ile oturduğunu bilenler ve bu durumu bilmeyenler diye ikiye ayrılması, bu menzilden öğrenilir. Onun rabbiyle oturduğunu bilmeyişinin nedeni gerçekte Rabbini bilmemesidir ve bu nedenle O'nu temyiz edemez. Bazen de kendinde bulunan sağırlık veya gözündeki perde nedeniyle Rabbinin onu zikrettiğini bilmez. Çünkü gerçek zikreden Rabbinin onu ne zaman zikredeceğini bilir. Bununla birlikte Rabbiyle oturduğunu müşahede yoluyla bilmeyebilir. Başkaları ise bunu bilir ve kiminle oturduğunu müşahede eder. Böyle bir durumda Hak kendisini zikreden kuluyla oturduğu gibi kul da Hak ile oturur. Hak ile her iki halde de ancak kul oturabilir. Kul, rabbiyle otursa bile, kulluğu süreklidir. Çünkü kulluk ezelidir. Hakka yakınlığın nihayeti, Hakkın kulun duyması, görmesi haline gelmesidir. Bu ifadede Hak, kulun hakikatini ve varlığını olumlamış ve ispatlamıştır. Onun hakikati ise kulluğundan ibarettir.

Hak ile yalnızken ve cemaat halinde oturmak arasmdaki fark bu menzilden öğrenilir. Her iki durumda da aynı mıdır, yoksa meclisler değişir mi? Hak ile oturanın Hak karşısında neyi söyleyeceği ve bunun hangi şekilde olacağı bu menzilden öğrenilir. Çünkü müşahede susma-

ya aittir. Bütün müşahedeler susmaya mı aittir, yoksa susma bazı müşahedelerde mi gerçekleşir? Tecelli edenin Allah olduğunu bilmek zorunludur. Her kim olursa olsun Allah'a dua edenin bedbaht olmayacağı bu menzilden öğrenilir. Burada kimseyi istisna etmiyorum. Dua eden bedbaht olursa (gayesine ulaşamazsa), geçici bir nedenle olabilir. Öyleyse yönelme ebedi mutluluğa doğrudur!

Allah nedeniyle Allah'tan başkasından korkanın Allah katındaki hükmünün ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Bu, çetin bir makamdır. Öyle bir insan Allah nedeniyle korkmaktadır ve böyle bir hal sahibi Allah'tan başkasını görmez, nasıl olur da Allah'tan korkabilir? Allah Teâlâ şöyle der: *'Onlardan korkmayın, benden korkun, mümin iseniz.'*[95]

Başkası nedeniyle Allah'tan eman talep edenin durumu bu menzilden öğrenilir. Böyle birisi bilgi sahibi doğru yapan birisi midir, yoksa bilgisiz ve hatalı mıdır? Haktan kendisi nedeniyle mi korkulur, yoksa kendisinden meydana gelecek şey nedeniyle mi korkulur? Korku Allah'tan meydana gelen bir şeyle ilgiliyse, bu durumda korku O'ndan meydana gelen bir şeyle ilgilidir. Bu ise senle var olan bir şeydir. Adetlerin müşahede sahibi büyüklerdeki etkileri, bu menzilden öğrenilir. Bu durum Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmelerine rağmen neden kaynaklanır? Öyleyse onlar neyi müşahede etmektedir? Acaba onlar *'Dilediğini yapandır'*[96] ayetini mi müşahede etmektedirler. Onlar, Hakkın kendileriyle ilgili iradesini ise bilmiyorlardır. Bu durumda ilahi iradeyi veren bu makamdaki halleri vasıtasıyla adetler onlarda etki etmektedir.

Bütün işler Allah'a nispetle eşit midir, değil midir? Eşit olmazlarsa, onları eşit olmaktan çıkartan neden nedir? Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'O yaratmayı yeniden başlatır, sonra onu yeniler, bu ona daha kolaydır.'*[97] Başka bir ayette ise *'Göklerde ve yerde en güzel misal O'na aittir.'*[98] Bu misal *'Göklerin ve yerin yaratılması insanların yaratılmasından daha büyüktür'*[99] ayetinde verilen misaldir. Kastedilen başlangıçtaki yaratmadır. Yeniden yaratma ise baştakinden daha kolayken başlangıçları göklerin ve yerin yaratılmasından daha kolaydır. Öyleyse göklerin ve yerin yaratılması değer bakımından insanların yaratılmasından daha yücedir, çünkü insanlar üzerinde gök ve yerin babalık-annelik hakkı vardır. Başka bir ifadeyle insanlar o ikisinin edilgenidir (münfail). Cisimlik

burada dikkate alınacak bir şey değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Fakat insanların büyük kısmı bilmez.'*[100] Herkes duyusal olarak göklerin ve yerin yaratılışının cisimlik yönüyle insanların yaratılışından daha büyük olduğunu bilir. Burada sadece o ikisinden doğal cismin edilgenliği söz konusudur ki, başka bir şey de yoktur.

Her varlığın başlangıçtaki yaratılışı bu menzilden öğrenilir. Başlangıçtaki yaratmanın önceki bir misali yoktur. Teklerin ilki olan ilk tek sayı bu menzilden öğrenilir. 'Kelam' denilenin mahiyeti bu menzilden öğrenilir. Bu, üzerinde akılcıların tartışmalarının uzadığı bir meseledir. Allah Teâlâ Zekeriya'ya Yahya'nın var oluşuna alamet olmak üzere *'İnsanlarla üç gün konuşmayacaksın'*[101] der. Burada istisna edatı kullanılmıştır ve istisna edilen şey söz, kelamdır. Etki ise işaret ve remizden meydana geldiği gibi aynı zamanda konuşmada kelamın nazmından meydana gelmiştir.

Allah'a naiplik ile Hakkın kuluna naipliği bu menzilden öğrenilir. Bunların hangisi daha tamdır? Çünkü Allah bize kendisini vekil edinmemizi emretti ve bir kısmımızı yeryüzünde halifeler yaptı, bize O'nun kelamını söylediğimizi bildirmiştir. Biz sözlerimizi söylerken bizden sözü söyleyen O'dur. Bütün âlemi kuşatan münasebet ve onun bir cins olduğu bu menzilden öğrenilir. Böylelikle onun altında bulunan tür ve şahıslar arasında derecelenme meydana gelir. İmam Ebu'l-Kasım b. Kasi -ki *Halü'n-Naleyn*'in yazarıdır- bunu imkânsız saymış, bizim kabul ettiğimizin aksine bir görüşü ileri sürmüştür. O kendi benimsediği görüşte haklıyken bizim dikkate aldığımız yönden hatalıdır. Çünkü sadece doğru, daha doğru, kâmil ve daha kâmil olan vardır. İlahi isimler arasındaki ihata ilişkisi nedeniyle derecelenme bütün âleme yayılmıştır. Bir ismin ötekinden fazla olmasını sağlayan şey nedir? Bu isimlere misal olarak el-Alim, el-Kadir, el-Kahir isimlerini verebiliriz.

Âlemdeki tesirler bu menzilden öğrenilir. Nefsi adına bir değer gören insanın hükmü bu menzilden öğrenilir. Böyle biri kâmil iken kendisini gösteren delili getirdiğinde, bu delili getirmesi başkasına şefkatten mi kaynaklanır, yoksa kendini yüceltme amacı mı taşır? Böyle bir şey rızaya etki eder mi, etmez mi? Kim daha üstündür: Delil getiren ve ondan uzaklaşan mı? Yoksa delil getirmeyen mi? Delil getirmek yerine kişi insanlarla bulundukları hal üzere beraber olur. İnsan için

böyle bir hükmün olması ne zaman mümkündür, ne zaman onun için böyle bir hükmün olması uygun değildir? Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Biliyoruz ki senin gönlün söyledikleri nedeniyle daraltmaktadır.'*[102] Hâlbuki Allah 'Rabbinin hükmünden razı ol' dememiştir. Hakim nezdinde şahitliği kabul edilsin diye insanın adalet için koşuşturması bu menzilden öğrenilir. Böyle bir koşuşturma kendisi için değil, başkası adına koşuşturmak kapsamına girer. Geçici bir takım durumlar nedeniyle adil olmazsa, hakim onun şahitliğini kabul etmez. Genellikle de batıl hakikati örter ve bu nedenle çalışma, Hz. Peygamber'in 'Ben kıyamette insanların efendisiyim' demesi gibi (başkası için çalışmaktır). Burada Hz. Peygamber bu sözüyle övünmeyi amaçlamamıştır, sadece ümmetini yorgunluktan rahata kavuşturmak üzere bildirmek istemiştir. Ümmeti, o gün yürümekle yorulmasınlar. Nitekim kıyamette ümmetler şefaat istemek üzere peygamber peygamber dolanırlar. Hz. Peygamber ise ümmetini kendilerine verdiği bilgiyle kendisiyle sınırlamış, sonunda işin onda biteceğini bildirmiştir.

İşin görülmesi sonunu bilmek
Her işin sonu döner başa

Muhammed ümmeti bu kadar bir bilgi ve diğer bilgileriyle orada diğer ümmetlerden ayrışır. Bütün yaratıklar için işlerin açıklanması bu menzilden öğrenilir. Karıştırmanın ortadan kalkması, insanların ve başkalarının Hakka dönmesi, bu menzilden öğrenilir. Bu dönme onlara fayda verir mi, vermez mi? Sadece Allah'ın vasfı olabilecek şeyler bu menzilden öğrenilir. Allah adına zorunlu olan niteliklerle O'nun hakkında imkânsız olacak nitelikler bu menzilden öğrenilir. Kendisine nispet edildiği kimsenin teşrifiyle şerefi artanın durumu bu menzilden öğrenilir. Mehdi ile Hadi (hidayet eden) arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Genel ve özel nebilik ile hangisinin kalkıp hangisinin devam ettiği bu menzilden öğrenilir. Nebi olmayan velinin velayette nebi adına 'zevk' yoluyla gerçekleşen bir makamı olabilir mi, olamaz mı? Bu menzilden öğrenilir.

Zahirî ve batınî nimetler bu menzilden öğrenilir. Bütün bu nimetlerle hangi insanın nimetleneceği bu menzilden öğrenilir. Allah katında yakınların alametleri ve neyle tanınacakları bu menzilden öğrenilir. Ge-

ride olan öndekine katılır mı? Hangisinin mertebesi daha üstündür? Bütün hususlarda ahiret hallerinin dünya hallerinin terazisiyle bir olduğunu düşünenin bu görüşü bu menzilden öğrenilir. Amel cennetlerinin sahibinde bulunması gereken hal, bu menzilden öğrenilir. Miras cenneti hangi hal üzere bulunmalıdır, ihtisas cennetinin sahibi hangi hal üzere bulunmalıdır? Emir âlemine (melekler) emrin, insan âlemine hem emrin hem yasaklamanın tahsis edilmesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Allah'ın isimlerinden kendisine ortak koşulmasını yasakladığı ve kendisine ortak olmadığı isimler, bu menzilden öğrenilir. Ancak havale yoluyla öğrenilebilecek hususlar bu menzilden öğrenilir. Ceza ve mahalli bu menzilden öğrenilir. Cennete giden yolun niteliği ve kimin o yolda gideceği bu menzilden öğrenilir. Allah'ın dünya hayatındaki ömründe kendisine rahatlık verdiği kimseye ahirette de rahatlık verip vermeyeceği bu menzilden öğrenilir. Aynı şey ceza için geçerlidir.

Kıyamet günü hüküm vermek ve ayrıştırmak üzere insanlar çağrıldığında, yaratıkların hallerindeki farklılık bu menzilden öğrenilir. Allah katındaki en korkunç ve kendisini sadece insanın yerine getirebileceği şeyin ne olduğu bu menzilden öğrenilir. Onu böyle bir şey yapmaya cüret ettiren şey nedir? Hâlbuki Allah kendisini zayıf ve her şeye muhtaç olarak yaratmıştır.

Dostun dosta düşman veya düşmanın dost haline gelmesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Zaruri, nazari ve bedihi bilgi bu menzilden öğrenilir.

'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ ALTINCI BÖLÜM

Ahir Zamanda Zuhur Edecek Mehdi'nin Vezirlerinin Menzili; Hz. Peygamber Mehdi'nin Geleceğini Müjdelemiştir ve Mehdi Ehl-i Beyt'tendir

İmam vezire muhtaç
Varlık feleği onun üzerinde döner

Mülkün halleri doğrulmazsa
Bu ikisinin varlığıyla yok olacaktır

Hak İlah başka! O münezzeh
Onun irade ettiği işte veziri yok

Hak İlah melekûtunda müteal
Halk göremez O'nu, muhtaçtır o

Allah bize yardım etsin bilmelisin ki, Allah'ın zuhur edecek bir halifesi vardır ki yeryüzü zulüm ve haksızlıkla dolmuşken o yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Dünyanın bir gün ömrü bile kalmış olsaydı, Allah o günü uzatır ve bu gün halifenin gelmesi için yeterli olurdu. Mehdi Hz. Peygamber'in soyundan ve Hz. Fatma'nın oğullarındandır. İsmi Hz. Muhammed'in ismine uygun, dedesi Hasan b. Ali b. Ebu Talib'tir. Rükün ve İbrahim makamına biat eder. Yaratılışı itibarıyla Hz. Muhammed'e benzerken ahlakı bakımından ondan aşağıdadır. Çünkü hiç kimse Hz. Peygamberin ahlakı gibi bir ahlaka sahip olamaz. Onun hakkında Allah Teâlâ '*Kuşkusuz sen büyük bir ahlaka sahipsin*'[103] buyurur. O açık alna sahip, kemerli burunlu birsidir. Kufe ehli onunla mutlu olur. Malı eşit dağıtır, halka adil davranırken hükümler verir. Bir adam kendisine gelir ve şöyle der: 'Ey Mehdi! Bana ver.' Mehdi ona önündeki maldan taşıyabileceği kadar verir. Mehdi dindeki fetret döneminde ortaya çıkar. Allah, Kuran vasıtasıyla sapmamış kimseyi onunla saptırır. Cahil, korkak ve cimriye temas eder, temas ettiği kişi insanların en bilgilisi, cömerdi ve cesuru haline gelir ve Allah onu bir gecede ıslah eder. Yardım önünde yürür!

Mehdi beş veya yedi veya dokuz yıl yaşar. Peygamberin izini takip eder, hata yapmaz. Onun görmediği yönden kendisini destekleyen ve doğrultan bir meleği vardır. Her şeyi taşır, hakkı hususunda zayıfı güçlendirir, misafiri ağırlar, Hakkın vekillerine yardım eder, söylediğini yapar, bildiğini söyler, gördüğünü bilir. Rum şehrini İshak oğullarından yetmiş bin müslümanla birlikte tekbirlerle fetheder, büyük katliama tanık olur. Zulmü ve ehlini ortadan kaldırır, dini ikame eder, İslam'a ruh üfler: İslam daha önce horlanmışken onunla aziz olur, ölmüşken hayat bulur. Cizyeyi uygular, insanları kılıçla Allah'a davet eder. Direnen öldürülür; kim onunla didişirse, başarısız kalır.

Mehdi dinden dinin kendiliğindeki hakikatini izhar eder. Öyle ki Hz. Peygamber yaşasaydı, onun verdiği gibi hüküm verirdi. Yeryüzünden mezhepleri kaldırır ve geride halis din kalır. Onun düşmanları içtihat ehli alimlerin taklitçileridir. Onlar Mehdi'nin imamlarının vardığı görüşten farklı hükümler verdiklerini görünce, kendisine düşman kesilirler. Daha sonra kılıcının otoritesinden ve kahrından korkup sahip olduklarını arzulayarak onun hükmüne istemeden boyun eğerler. Mehdi seçkinlerinden daha çok müslümanların geneline ferahlık verir. Allah'ı arif olan hakikat ehli, müşahede, keşif ve Allah'ın bildirmesiyle ona biat eder.

Mehdi'nin adamları vardır. Onlar Mehdi'nin davetini uygulayıp kendisine yardım eden ve memleketin yüklerini taşıyan vezirlerdir. Bu vezirler Allah'ın yüklediği sorumlulukta Mehdi'ye yardım ederler. Meryemoğlu İsa, Şam'ın doğusunda Mehrudiyyin denilen bir yerde iki meleğe yaslanmış bir halde iner. Meleklerden biri sağında diğeri solundadır. O onun başından inci gibi su damlar, sanki hamamdan çıkmış gibi terler. İnsanlar o esnada ikindi namazındadırlar. İmam Hz. İsa'ya makamını verir, Hz. İsa öne geçerek insanlara Hz. Peygamber'in sünnetine göre namaz kıldırır. Haçı kırar, domuzu öldürür.

Allah Mehdi'yi temiz ve temizlenmiş bir halde katına alır. Onun devrinde Şam'da bir ağacın yanında Süfyane öldürülür. Onun ordusu Medine ve Mekke arasındaki bir yerde yere batırılır. Öyle ki o ordudan Cüheyne kabilesinden olan bir adamdan başka kimse geride kalmaz. Bu ordu Hz. Peygamber'in şehrine üç gün yakın bir mesafeye kadar

yaklaşır, sonra ayrılır. Allah onu çölde yok eder. Kim bu orduya baskıyla ve mecburen katılmışsa, niyetine göre haşredilir.

Kuran hakimdir, kılıç keskindir. Bu nedenle bir rivayette şöyle denilir: 'Allah Kuran vasıtasıyla saptırmadığını hükümdar vasıtasıyla saptırır.'

Velilerin hatemi şahit
Âlemlerin imamın gözü yitik

Ahmed'in âlinden Efendi Mehdi
O ortaya çıkarken elindeki kılıç keskin

Bir güneş ki gam ve karanlıkları siler
Bereketli ve cömert bir yağmur o

Onun zamanı gelmiştir ve vakti size gölge olmuş! Mehdi Hz. Peygamber'in devri olan önceki üç dönemeden sonra gelen dördüncü devirde zuhur eder. Hz. Peygamber'in devri sahabe asrıydı, sonra onu takip eden devir, sonra takip eden ikinci devir gelir. Bu iki devrin arasında ise fetret dönemleri bulunur ve bir takım hadiseler yaşanır. Arzular yayılır, kanlar dökülür, ihtiraslar şehirleri tahrip eder, fesat çoğalır. Bunun neticesinde haksızlıklar yaygınlaşır, adalet günü zulüm gününün gelmesiyle kaybolarak geceye döner. Mehdi'nin şahitleri en hayırlı şahitler, eminleri en faziletli eminlerdir. Allah ona bir grubu vezir yapar ki gaybının gizliliğinde onları gizler, keşif ve müşahede yoluyla hakikatlere muttali eyler. Bunun yanı sıra Allah'ın kulları hakkındaki emrinin ne olduğunu onlara bildirir. Böylece onlarla istişare ederek Mehdi hüküm verir. Onlar ne olduğunu bilen ariflerdir!

Mehdi'nin gerçekte kim olduğuna gelirsek, Mehdi elinde hakikat kılıcı bulunan ve medenî siyasetin sahibidir. Allah'tan mertebesinin ve menzilinin muhtaç olduğu şeylerin kadrini öğrenir. Mehdi Allah tarafından desteklenmiş bir halifedir. Hayvanların dilini anlar, adaleti insanlara ve cin'e vezirlerinin bilgisinin sırlarından yayılır. Allah onları kendisine vezir yapmıştı. Allah Teâlâ *'Müminlere yardım üzerimizde bir haktır'*[104] buyurur. Onlar *'Allah'a verdikleri söze bağlı'*[105] olan sahabenin ayakları üzerinde bulunan (onların izinden giden) kimselerdir. Onlar,

Acemlerdir ve içlerinde Arap yoktur. Fakat Arapça konuşurlar. Onların kendi cinslerinden olmayan bir koruyucuları vardır. Hiçbir zaman Allah'a asi olmamıştır. O vezirlerin en özeli ve emirlerin faziletlisidir. Allah onlara düstur edinip sohbetlerinde hakkında konuştukları bu ayette hal ve zevk yoluyla doğruluk bilgisinin faziletini vermiştir. Onlar da doğruluğun yeryüzünde Allah'm kılıcı olduğunu öğrenirler. Doğruluk her kimde bulunur ve her kim doğrulukla nitelenirse, Allah da kendisine yardım eder. Çünkü O'nun niteliği doğruluk, adı es-Sadık'tır. Böylece eğrilikten salim gözlerle bakarlar ve rüşt ve doğruluk yolunda sabit ayaklarla yürür, herhangi birisini ayırt etmeden Hakkın müminlere yardım etmeyi kendisine zorunlu kıtlığını görürler. Fakat Hak neye iman edildiğini belirtmeden ifadeyi genel ve sınırsız kullanmıştır. Allah şöyle der: '*Ey iman edenler! İman edin.*'[106] Başka bir ayette '*Bir müminin başka bir mümini hata olmadan öldürmesi mümkün değildir.*'[107] Başka bir ayette '*Batıla iman edenler*'[108] diyerek onları da 'mümin' diye isimlendirmiştir. Başka bir ayette şöyle der: '*O'na şirk koşarsanız, iman ederseniz.*'[109] Burada müşrik mümin diye isimlendirilmiştir. İşte bunlar Allah'ın desteklediği müminlerdir. Allah şöyle der: '*Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiklerine iman edin.*'[110] Allah, onları kitap ehlinden ve diğer kitapların ehlinden ayırmıştır. Resullerden başka getirdiği haberin tamamlanmış olduğu kimse yoktur. Böylece onlara iman etmeleri emredilen müminlerin batıla iman eden kimseler oldukları, onların kendilerini delilden uzaklaştıran bir kuşku nedeniyle ortağa iman ettikleri anlaşılır. Çünkü batıla iman edenler, Allah'ı inkâr etmiştir. Ortağa iman edenlerin kalpleri ise Allah tek başına zikredildiğinde rahatsızlık duyar.

Bu ifade onlara sadece önlerindeki saptırıcı imamlar nedeniyle gelmiştir. Onlara göre inançları, kesin delilden kaynaklanmaktaydı -ki imamları kastetmekteyim- eksiklikten kaynaklanmıyordu. Çünkü onlar nazarî araştırmaya hakkını verdiklerine inanıyorlardı. Başka bir ifadeyle Allah'ın kendilerine verdiği istidadın gereğini yerine getirmişlerdi ve Allah bir insanı yapabileceği şeyle sorumlu tutar. Onlara verdiği ise yaptıkları ve yerine getirdiklerinden başka bir şey değildi. Böylece tabileri de imamlara iman etmiş, inançlarında sadık ve dürüst olmuşlardı. Onlar sadece kurtuluş yoluna yönelmek istemişlerdi, yoksa kendilerini hüsrana yöneltecek bir yola yönelmemişlerdi.

Onlar Allah'ın fiillerini hem doğrudan hem araçla yaptığını gördüklerinde, O'na ortak koştukları şeyleri varlıkta gerçekleşen bazı fiillerin ortaya çıkmasında 'yardımcı vezir' saymışlardı. Bu nedenle Allah tek başına zikredilince, zikredenin gerçeğe hakkını vermediğini zannetmişlerdi. Çünkü bazı fiillerin yaratıkların varlığına bağlı olduğunu öğrenmişlerdi. Bu bağlamda varlıkta yaratılmış sebeplerden ortaya çıkan ilahi fiilleri müşahede etmiş, fiillerin tevhidini kabul etmemişlerdi, çünkü bu tevhidi müşahede etmemişlerdi. Fiillerdeki tevhidi kabul etselerdi, âleme yerleştirilen ulvi ve süfli sebeplerdeki Allah'ın hikmetini ortadan kaldırmış olurlardı. Bu durum onları kalplerinin (Allah'ın tek başına zikri karşısında) rahatsızlığa ve insaftan yoksunluğa sevk etmiştir. Bu nedenle Allah Allah'tan başka fail görmeyen müminlerin tarafını tutarak onları kınamıştır. O müminlere göre, hadis kudretin ve sebeplere bağlı şeylerin fiilde bir etkisi yoktur. Allah'ın bu hitabı tahsis ettiği kimseler sadece bu müminlerdir.

Allah'ı inkâr edenler ise şirk perdesiyle O'nu örtenlerdir. Onlar batıla iman etmiş kimselerdir, batıl ise yokluktur. Onlar, yokluktan başka teşbihin ve şirkin olumsuzlanacağı bir şey görmemişlerdi, çünkü varlık müşterek niteliktir. Öyleyse onların batıla iman etmeleri, bir tenzih imanıyken kâfir olmaları varlığı Allah'a nispet etmeyi 'örtmeleri' demektir. Varlığı sadece Allah'a nispet etmekten geri durmalarının nedeni, varlıkta gördükleri ortaklıktır. Bu nedenle Allah *'Onlar hüsrana uğrayanlardır'*[111] buyurur. Çünkü onlar ticaretlerinde kazançtan yoksun kalmış ve işin kendinde bulunduğu durumu izhar etmek hakkını yitirmişlerdir. *'Onlar dalaleti hidayet karşılığında satın almıştır.'*[112] Yani beyan ve açıklık karşılığında hayreti ve şaşkınlığı satın almışlardır. Onlar hayreti satın almıştır. Yani işin büyük olduğunu ve beyanın ise sınırlayıcı olduğunu bilmişlerdir. Hâlbuki (varlık) işi sınırlanmaz. Bu nedenle onlar hayreti beyana tercih etmişlerdir.

Selim akıl, sahih düşünce ve genel iman sahibi olanlara gelirsek, onlar hayreti yerli yerinde ve kendi mertebesinde tutmuşlardır. Hz. Peygamber 'Allah'ım! Sendeki hayretimi artır' der. Onlar beyanı da yerli yerinde tutmuşlardır. O yer, hakikatin beyan vasıtasıyla öğrenileceği ve hayreti kabul etmeyen yerdir. Onlar her hak sahibine hakkını vermiş, hikmeti yerli yerine koymuşlardır. O halde hepsi mümindir.

Çünkü Allah onları mümin diye isimlendirdiği gibi kâfir ve müşrik diye de isimlendirmiş, imanlarında onları farklı mertebelere yerleştirmiştir. Bu nedenle Allah *'İmanlarıyla birlikte imanları artar'*[113] buyurur. Kastedilen inandıkları hususlaki artıştır. Nitekim Allah onların hastalık ve kirlerini de artırır. Bu da inkâr ettikleri hususlarla ilgilidir. Onların bir kısmı doğru sözlü, bir kısmı daha doğru sözlüdür. Allah, imanına gedik girmiş kimseye karşı, imanına gedik girmemiş mümine yardım eder. Çünkü Allah imanına gedik girdiği ölçüde onu başarısız yapacaktır. Mümin kim olursa olsun durum böyledir. O halde imanı kâmil mümin, daima yardım edilendir. Bu nedenle hiçbir nebi veya veli başarısız olmaz. Bakınız! Huneyn günü sahabe Allah'ı birlediklerini iddia etmelerine rağmen, sayılarının çokluklarını görüp bu çokluktan memnuniyet duymuş, bu esnada Allah'ı unutmuş, fakat çoklukları kendilerine bir fayda vermemişti. Onların ilahları da Allah'a karşı kendilerine fayda vermemiştir. Bununla birlikte sahabe mümindi. Fakat çokluğa itimat etmeleri nedeniyle imanlarına gedik girmiş, Allah'ın *'Nice az topluluk Allah'ın izniyle kalabalıklara galip gelmiştir'*[114] ayetini unutmuşlardır. Burada Allah Teâlâ ancak galip gelme için izin vermiş ve galibiyeti var etmiş, Allah'ın izniyle azınlık kalabalığa galip gelmiştir.

Allah'tan başka yok bir başkası
Varlığı gören herkes görür O'nu

Doğruluğun tesirine gelirsek, bu durum, şeriatça belirlenmiş mutluluk sebepleri karşısında bu mertebeye sahip olmasa bile doğrulukta sabit kadem olan bazı şahıslarda görünür. Böylece onlar himmet vasıtasıyla, yani doğrulukla fail olurlar ve (söz gelişi) 'öldürürler.' Ebu Yezid Bestami'ye şöyle denilmiş: 'Bize Allah'ın en büyük ismini söyle!' O ise 'Siz küçüğünü gösterin ki, ben büyüğünü göstereyim' demiştir. Allah'ın bütün isimleri büyüktür. Bu davranış, doğruluktan başka bir şey değildir. Doğru olduktan sonra hangi ismi alırsan al, onun vasıtasıyla dilediğini yapabilirsin. Ebu Yezid böyle bir isimle karıncayı diriltmişken Zünnun el-Mısrî timsahın yuttuğu bir kadının oğlunu diriltmişti. Anlamışsan, hiç kuşkusuz, sana mutluluk kapılarından birini açtım. Ona göre davranırsan, her nerede bulunursan bulun, Allah seni mutlu eder ve hiç yanıltmaz. Kâfirler Müslümanlara galip geldiğinde,

Allah karşısında rahatını bozmazsın ve bilirsin ki imanları sarsılıp imanlarına gedik girdiği için yenilmişlerdir. Kâfirlerin ise iman ettikleri batıla karşı veya müşriklerin imanlarına kuşku girmemiş, inançlarında bir sarsıntı olmamıştır. Binaenaleyh yardım, doğruluğun kardeşidir ve her yerde kendisini takip eder. Bunun aksi söz konusu olsaydı, müslümanlar hiç bir zaman yenilmezdi. Nitekim hiçbir nebi yenilmez. Hâlbuki görürsün ki bazen kâfirler galip gelir ve onlara yardım edilirken, bazen de Müslümanlar galip gelir ve Allah onlara yardım eder. Her iki grupta da dürüst olan kimse yenilmez, böyle bir insan her zaman sabittir. Öyle ki, öldürülebilir veya hezimete uğramadan geri dönebilir!

Mehdi'nin vezirleri bu kadem üzerindedir ve Mehdi takipçilerinin nefislerinde yerleşik inanç budur. Bakınız! Onlar tekbirlerle Rum şehrini fetheder. Birinci tekbiri getirdiklerinde surların üçte biri düşer. İkinci tekbirle üçte ikisi, üçüncü tekbiri getirdiklerinde hepsi düşmüş olur ve kılıç kullanmadan şehri fethederler. Zikrettiğimiz doğruluk budur. Onlar, yani Mehdi'nin vezirleri on kişiden daha az bir topluluktur.

İmam Mehdi bunu bilince, buna göre davranır ve kendi zamanının en dürüstü ve doğru insanı olur. Onun vezirleri de hidayet rehberleridir. Kendisi ise Mehdi'dir.

Mehdi adına vezirleri vasıtasıyla gerçekleşecek Allah hakkındaki bilgi bu kadardır. Muhammedî velayetin Hatem'ine gelirsek, bu Hatem Allah'ı yaratıklar içinde en iyi bilendir. Kendi zamanında veya kendinden daha sonra ondan daha çok Allah'ı ve hükümlerin bağlamlarını bilen yoktur. Mehdi ile kılıç iki kardeş olduğu gibi Hatem ve Kuran, iki kardeştir.

Hz. peygamber Mehdi'nin halife olarak yeryüzünde bulunacağı süreyi belirtirken beş ile dokuz sene arasında tereddütlü ifade kullanmıştır. Bunun nedeni onun vezirleri hakkında gerçekleşen kuşkudur. Çünkü onunla birlikte her vezirin bir senesi vardır. Vezirler beş kişiyse, Mehdi beş, yedi ise yedi, dokuz kişi iseler dokuz sene yaşar. Çünkü her senenin özel halleri vardır ve o seneye uygun hususların bilgisine Mehdi'nin vezirlerinden birisi tahsis edilmiştir. Onlar beşten az veya dokuzdan çok değillerdir. İçlerinden biri dışında hepsi Akka'da ilahi

bir sofradayken öldürülürler. Allah o sofrayı yırtıcı kuşlar ve haşerat için sofra yapar. Geride kalan kişinin '*Sura üflenir, göklerde ve yerdeki herkes bayılır, Allah'ın diledikleri müstesna*'[115] ayetinde belirtilen istisnadan olup olmadığını bilemiyorum. Belki o da bu üflemeyle ölür.

Deccal'in gerçekte olmasa bile kendi inancına göre öldüreceği Hızır'a gelirsek, Hızır gençlikle ve heyecanla dolu bir yiğittir. Hızır âlemde böyle ortaya çıkar ve gözükür. Rivayete göre Deccal'in kendi zannınca (Hızır diye) öldüreceği kimse, ashab-ı Kehf'tendir, fakat bize göre bu düşünce keşif yoluyla doğru değildir.

Mehdi'nin zuhuru, kıyametin yaklaşma alametlerinden biridir. Roma'nın fethiyle -ki orası büyük Konstantiniyye ve Akka savaşının olacağı büyük cenk alanıdır- Deccal'in zuhuru altı ay içinde gerçekleşir. Konstantiniyye'nin fethiyle Deccal'in zuhuru arasında on sekiz gün vardır. Deccal Horasan'dan, yani fitne bölgesi olan doğu cihetinden çıkacaktır. Onu, Türkler ve Yahudiler takip eder. Ona sadece İsfahan'dan yetmiş bin sarıklı Yahudi'nin içlerinde bulunduğu adamlar gelir. Deccal orta yaşlı, sağ gözü şaşı bir adamdır. Sanki gözü patlak bir üzüm gibidir. Gözlerinin arasından kef, fe ve ra (kfr) yazılıdır. Bu harflerle kastedilenin 'kâfir olmak' anlamında bir fiil mi, yoksa küfr anlamında bir isim mi olduğunu bilmiyorum. Şu var ki burada elif hazf edilmiştir. Nitekim Araplar Mushaf yazısının bazı yerlerinde onu düşerler. Misal olarak Rahman isminde Mim ile Nun arasındaki Elif'in düşmesini verebiliriz.

Hz. Peygamber Mesih, Deccal'in fitnesinden ve başka fitnelerden Allah'a sığınmayı bize emretmiştir. Çünkü fitneler tıpkı bir hasır gibi peş peşe kalplere gelir. Hangi kalp fitneyi içerse, siyah bir nokta meydana getirir. Bütün fitnelerden Allah'a sığınırız.

Bize el-Mekki Ebu Şuca b. Rüstem el-İsfahani -ki o Mekke'deki İbrahim makamının imamıdır- aktarmıştır: Raviler şöyle demiştir: Bize Ebu'l-feth Abdülmelik b. Ebu'l-Kasım b. Ebi Sehl el-Keruhi aktararak demiştir ki: Bize üç hadis şeyhim aktarmıştır: Onlar Kadı Ebu Âmir Mahmud b. Kasım el-Ezdi, Ebu Nasr Abdülaziz b. Muhammed et-Tiryaki ve Ebu Bekr Muhammed b. Ebu Hatem el-Avreci et-Tacir'dir. Onlar şöyle demiştir: Bize Muhammed b. Abdülcababar el-Cerrahi aktarmıştır: Bize Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ahmed el-

Mahbubi aktarmıştır: Bize Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi aktarmıştır: Bize Ali b. Hacer aktarmıştır: -Onlardan birisinin hadisi diğerinin hadisine dahil olmuştur- Bize Velid b. Muhsin ve Abdullah b. Abdurrahman b. Yezid b. Yahya b. Halid et-Tai Abdurrahman b. Yezid b. Cabir'den, o Yahya b. Halid et-Tai'den, o Abdurrahman b. Cübeyr'den, o babası Cübeyr b. Nefir'den, o Nüvvas b. Seman el-Kelabi'den aktarmıştır: Hz. Peygamber bir gün Deccal'den söz etmiş, uzunca konuşmuş, sonra başını kaldırmıştı. Biz zannettik ki Deccal bir grup içindedir. Peygamberin yanından ayrıldık, sonra tekrar yanına döndük. Bizdeki hali anladı ve şöyle dedi: 'Size ne oldu? Biz de şöyle dedik: 'Ey Allah'ın peygamberi! Dün Deccal'den konuştun eğildin, sonra başını kaldırdın. Öyle ki biz onun Nahl taifesinden olduğunu zannettik.' Hz. Peygamber şöyle dedi: 'Sizin adınıza Deccal'den başkasından korkmam. Deccal çıkar ve ben sizin içinizde olursam, onun size zarar vermesini engellerim. Deccal çıkar ve ben sizin aranızda yoksam, herkes kendini korusun. Allah bütün Müslümanlar hakkında benim halifemdir. Deccal kıvırcık saçlı bir gençtir. Gözleri çıkık, Abdul Uzza b. Kutn'e benzer. İçinizden birisi onu görürse Kehf suresinin başını okusun.'

Hz. Peygamber sonra şöyle demiştir: 'Deccal, Şam ve Irak arasında bir yerde çıkar, sonra sağa sola gider. Ey Allah kulları! Sabit olun, sabit olun!' Sahabe şöyle demiş: 'Ey Allah'ın peygamberi! Onun yeryüzünde kalma süresi ne kadardır?' Şöyle dedi: 'Onun bir günü, kırk gün; bir günü, bir sene; bir günü, bir ay; bir günü, bir hafta; diğer günleri ise sizin günleriniz gibidir.' Şöyle dediler: 'Ey Allah'ın peygamberi! Bir sene gibi olan bir günde bir günün namazı nasıl kılınır?' Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Onu ölçerek kılın.' Sahabe sordu: 'Ey Allah'ın peygamberi! Onun yeryüzündeki hızı ne kadardır?' Şöyle dedi: 'Rüzgârın önündeki bir yağmur kadar hızlıdır. Bir kavim gelir onları çağırır, onu yalanlarlar ve sözünü kendisine iade ederler. Deccal onlardan yüz çevirir ve malları da kaybolur, ellerinde bir şey kalmaz. Sonra bir kavim daha gelir, Deccal onları davet eder, onlar da Deccal'i tasdik eder ve ona inanırlar. Göğe yağmur yağmasını emreder yağmur yağar, yeryüzüne bitki bitirmesini emreder, bitirir. Böylece rahata ererler. Sonra bir harabeye gelir ve 'hazinelerini ortaya çıkart' der, oradan ayrılır ve arıların kraliçe arıyı takip etmeleri gibi onun ardından gider-

ler. Sonra gencecik bir adamı çağırır, onu kılıçla vurur, ikiye ayırır, sonra onu çağırır, o da yüzünü hilaller ve güler bir şekilde geri döner.

Deccal bu halde iken Meryemoğlu İsa Şam'ın doğusunda beyaz minareye -ki Merduteyn arasındadır- iki elini iki meleğin kanatlarının üzerine koymuş bir halde iner. Başından inci gibi damlalar süzülmektedir. Başını kaldırınca ondan damlalar süzülür. Şöyle der: Nefesinin kokusunu duyan herkes ölür. Onun nefesinin rüzgârı gözün ulaştığı yerde biter. Şöyle der: İsa (a.s.) Deccal'i arar ve en sonunda Lüdd kapısında kendisine yetişir ve onu öldürür. Şöyle demiştir: Allah'ın dilediği bir süre kadar böyle kalmayı sürdürür. Şöyle demiştir: Sonra Allah ona 'Kullarımı Tûr'a çıkart' diye vahyeder. 'Çünkü ben kullarımı indirdim, onlardan birisinin kendileriyle savaşması gerekir.' Şöyle der: Allah Ye'cûc ve Me'cûc'u gönderir. Bu durum ayette '*Her yerden iner dururlar*'[116] diye belirtilir. Onların ilk grubu Taberiyye gölüne gelir, onun suyunu içerler, sonra geri kalan kısmı da onlara katılır ve şöyle derler: 'Bu göl bir zamanlar suyla doluydu.' Sonra Beytü'l-makdis dağına varana kadar yürürler ve şöyle derler: 'Yeryüzündeki herkesi öldürdük. Gelin şimdi de göktekileri öldürelim.' Ardından oklarını göğe dikerler, Allah ise onların oklarını kan dolmuş bir halde kendilerine döndürtür.

Hz. İsa ve arkadaşları muhasara edilir. O kadar fakir kalırlar ki, bir öküz başı onlar için o vakitte günümüzdeki bir insan için bin dinardan daha kıymetli olur. Bunun üzerine Hz. İsa ve arkadaşları Allah'a sığınırlar: Şöyle der: 'Allah onların boğazlarına kurtçuklar gönderir. Sanki bir insanın ölmesi gibi, ölü bir şekilde sabahlarlar. Şöyle demiştir: Meryemoğlu İsa ve arkadaşları yeryüzünde dolaşmaya başlarlar. Her karışı onların kanlarının, irinlerinin ve kokularının doldurduğunu görürler. Şöyle demiştir: Hz. İsa ve arkadaşları Allah'a yönelirler. Allah onlara kuşlar gönderir ve bu kuşlar onları taşıyarak bir vadide bırakır. Müslümanlar onların oklarını, ok kılıflarını ve mızraklarını yedi yıl yakıt olarak kullanırlar. Şöyle demiştir: 'Allah onlara öyle bir yağmur gönderir ki, her ev, çadır ve barınak ondan nasiplenir. Şöyle demiştir: Bu yağmur yeryüzünü yıkar, onu süslenmiş bir hale getirir. Şöyle demiştir: 'Sonra yeryüzüne şöyle denilir: 'Meyvelerini çıkart ve bereketini izhar et.' O gün topluluk meyveler yer, ağaçların dallarıyla gölgelenir-

ler. Allah elçilerine bereket verir. Öyle ki, kalabalık bir grup insan, devenin bir buduyla yetinirler. Bir kabile bir ineğin buduyla yetinir. Daha az bir grup insan bir koyunun ön ayağıyla yetinirler vs. Onlar bu halde iken Allah bir rüzgâr gönderir. Bu rüzgâr bütün müminlerin canını alır. Diğer insanlar ise yaban eşekleri gibi dolanıp durur bir halde kalırlar. İşte kıyamet o insanların üzerine kopar.' Ebu İsa şöyle demiştir: 'Bu hadis garip-hasen-sahih bir hadistir.'

Esas konumuz olan Mehdi'nin vezirlerinin tanınması ve mertebelerinin açıklanmasına dönelim: Bilmelisin ki, Mehdi'nin bu dünyada kalış süresi hakkında kuşkuluyum. Allah'tan bu konunun hakikatini bana bildirmesini talep etmedim. Zaten genel anlamda varlıktaki hadiselerden birisinin tam tespitini Allah'tan talep etmedim. Allah bana kendi talebim olmadan kendiliğinden bildirebilir. Çünkü ben Allah'tan herhangi bir hadisenin ve varlığın bilgisini öğrenmek istediğimde, o vakit zarfında O'na dair bilgiden pek çok şeyi kaçırmaktan korkarım ve bu nedenle işimi O'na havale ettim. Mülkünde dilediğini yapan O'dur. Allah ehlinden bir grubun kevnî hadiselerin bilgisini, özellikle de vaktin imamının kim olduğunu Allah'tan talep ettiklerini gördüm. Ben öyle bir davranıştan uzak durdum ve böyle yapan insanlarla ilişkim olduğu için tabiatım beni ona çeker diye de korktum. Ben Allah'tan kendisi hakkındaki bilgide beni sabit kadem yapmasını diledim. Bu esnada halden hale girsem bile buna değer vermem! O'nun beni öne aldığını veya geride bıraktığını veya halin değişmesi nedeniyle varlığımın değiştiğini görünce, herhangi bir şeyi sabit olarak görmem. Bu nedenle yokluk halinde üzerimde bulunduğum durum gibi, sabit bir halim olmaz. Gördüm ki, varlık ve müşahede makamı üzerimde hüküm vermiştir. Bu nedenle varlığımdan soyutlanmak istedim ve duygumu manzum bir hikmete çevirerek şöyle dedim:

Celal senindir! Beni uzaklaştır varlığımdan
Müşahedeyle tahakkuk ettiğim için

Her şeyin kıblesi oluverdim
Geceledim secde istemek üzere

Şaşırdım halime, çünkü kevnim dedi ki
'Ben efendi ve yüzü kara olanım'

Ya beni imam olarak ayrıştırdı
Ya da kullar arasında ayrıştım

Gizliliklerin elleri oynadı bizimle
Gaybın gizlilikleri varlığın hakikatinde

Bunu isteyince bana bilgisizliğimi açıklayarak şöyle dedi: 'Benim gibi olmaya razı mısın?' Sonra benim için suretlerdeki tecellisinin değişmesini gösterdi ve gözün zatı hakkında algıladığı şeyi izhar etti. Dedim ki: 'Sınırlanma kabul etmeyen ayn-ı sabite üzerinde hallerin değişmesinden bana ne?' Çünkü ben hallerin değişmesini inkâr etmemiştim, hakikatler bunu gerektirir. Beni sadece hallerin değişmesi nedeniyle hakikatin ve cevherin değişmesi varlığım (hakkında) sarsmıştı. Çünkü ben, her gün bir işte ve şe'nde olmanla birlikte, âlemlerden müstağnilik hakikatinde sabit olduğunu da bilirim. Çünkü ben bilirim ki:

Suretlerde halden hale girme
el-Habir ve el-Müheymin'in niteliği

Vahyini böyle indirdi
Okunduğu surelerde

Onun misalini gördüm
Mutavvel ve muhtasarda

'Mutavvel' derken bütün âlemi kastemişken muhtasar derken insan-ı kâmili kastettim. Çünkü bütün bunlarda başkalaşmanın zorunlu olduğunu gördüm. Bu bağlamda âlemde gece ve gündüz yer değiştirirken kemal bakımından âleme efendi olan insan-ı kâmilde de değişme vardır. İnsan-ı kâmil kıyamette insanların efendisi olan Hz. Muhammed'dir. Allah seni secde edenlerde ve kıyam edenlerde değişme halinde görür. Kalem bizi ibare meydanına çekip götürmüştür. İbare dedik, çünkü tarif bazen yazı ve kitabet tarzında olabilirken genelde ve seçkinlerde bakışla olabilir. Ben bunu gördüm. Bazen de vurmayla olabi-

lir. Hz. Peygamber zikrettiğimizin dışında pek çok durumda bunu görmüştür. Bütün bunlar, hitap ve tariftir. Öyleyse yolun birisi haberleri bilmemizdir.

Kendisinden başka bir şeyin bilgisiyle vaktimi zayi etmemek üzere söz vererek, bu hal üzere Allah karşısında oturmuştum. Bir gün Allah Teâlâ ehlinden ve seçkinlerinden birisi olan Ahmed b. Ikab'ı karşıma çıkardı. Allah ona henüz küçükken ehli olma ayrıcalığı tahsis etmişti. Ben kendisine sormadan kendiliğinden bu vezirleri zikretmiş ve bana şöyle demişti: 'Onların sayısı dokuzdur.' Ben de kendisine şöyle dedim: 'Dokuz olurlarsa, Mehdi'nin yeryüzünde kalma süresi dokuz senedir. Çünkü onun vezirinin muhtaç olduğu şeyi biliyorum. Bir kişi olursa, o bir kişide muhtaç oldukları her şey toplanır. Birden fazla olsalar bile dokuzdan fazla olmazlar. Çünkü Hz. Peygamber'in beş veya yedi veya dokuz şeklinde Mehdi'nin yeryüzünde kalma süresi hakkındaki kuşkusu bu kadardı. Onun muhtaç olduğu ve vezirlerinin yerine getireceği şeyler dokuz tanedir, onların bir onucusu yoktur. Fakat ihtiyaç duyulan bu şeyler dokuzdan az değillerdir. Bu dokuz özellik, göz keskinliği, aktarımda ilahi hitabı bilmek, Allah'tan ifadeyi ve tercümeyi bilmek, emir sahipleri için mertebelerin belirlenmesi, gazaptaki rahmet, mülkün muhtaç olduğu maddi ve manevi rızıklar, işlerin birbirine girmesini bilmek, insanların ihtiyacını karşılamada aşırı gitmek ve mübalağalı hareket etmek, bilhassa Mehdi'nin âlemde bulunduğu sürece muhtaç olduğu gaybın bilgisidir. Bu dokuz özelliğin İmam Mehdi'nin vezirlerinde bulunması gerekir. Vezir tek kişi veya birden çok olsa bile, durum böyledir.

Bu özellikler arasında göz keskinliğine ve nüfuzuna gelirsek, bu özelliğe gerek duymak, Allah'a çağırmanın çağrılan hakkında basirete sahip olmakla gerçekleşmesinden kaynaklanır. Böylece Mehdi çağırdıklarına bakar, davetine icabetin kendisi için mümkün olacağı -ısrarla bile olsa- kimseleri görür ve onları çağırır. Davetine icabet etmeyeceğini gördüğü kimseleri ise ısrar etmeksizin, sadece ona karşı delil ortaya koymak amacıyla davet eder, çünkü Mehdi yaşadığı dönemdeki insanların üzerinde Allah'ın bir delilidir. Bu özellik, kendisinde ortaklığın gerçekleştiği nebilerin derecesidir. Allah şöyle der: *'Basiret üzere ben ve bana uyanlar Allah'a davet ederiz.'*[117] Allah bunu peygamberden bildirir.

Öyleyse Mehdi peygambere tabidir ve peygamber davetinde yanılmadığı gibi tabileri de yanılmaz. Çünkü tabileri onun izini takip ederler. Nitekim Hz. Peygamber'in Mehdi'yi nitelerken 'İzimi takip eder ve yanılmaz' dediği aktarılmıştır. Bu, Allah'a çağırmadaki masumiyettir ve velilerin büyük kısmı ve hatta hepsi bu makama ulaşır.

Göz keskinliğinin bir hükmü de sahibinin nurani ve ateş kaynaklı ruhları idrak edebilmesidir. Bu esnada ruhların bir iradesi olmadığı gibi surete girmeleri veya zuhur etmeleri de söz konusu olmayabilir. Misal olarak İbn Abbas ve Hz. Aişe'nin Cebrail'i görmelerini verebiliriz. O esnada Cebrail, bu konuda bir bilgisi ya da onlara görünme iradesi yokken, Hz. Peygamber ile konuşmaktaydı. Hz. Aişe ve İbn Abbas bu durumu peygambere bildirmiş, fakat onun Cebrail olduğunu bilmiyorlardı. Hz. Peygamber Hz. Aişe'ye İbn Abbas'a ayrı ayrı 'Sen onu gördün mü?' diye sormuş, her ikisi de 'evet' diye cevap verince 'İşte o Cebrail idi' demiştir. Aynı şekilde böyle bir göze sahip insanlar, perdelenmek ve görünmemek istediklerinde, gayb adamlarını da idrak ederler. Binaenaleyh böyle bir hal sahibi onları görür.

Gözün keskinliğini bir neticesi de sahibine manaların bedenlenmesidir. Böyle bir göz sahibi manaları kendi suretlerinde tanır ve tereddüt olmaksızın bedenlenmiş mananın hangi mana olduğunu bilir.

VASIL

Aktarım Esnasında İlahi Hitabın Bilinmesi

Aktarım esnasında ilahi hitabın bilinmesine gelirsek, bu durum, '*Allah'ın bir kimseyle vahiy veya perde ardından veya peygamber göndermeden konuşması mümkün değildir*'[118] ayetinde belirtilir. Vahye gelirsek, vahiy konuşma tarzında kalplerine aktarılan bilgidir ve vahiyden belirli bir konuda bilgi meydana gelir. Söz konusu bilgi konuşmanın içerdiği şeydir. Böyle değilse, o şey vahiy veya hitap değildir. Çünkü bazı kalplerin sahipleri belirli bir konuda insanların nezdinde zorunlu bilgi sayı-

lan bir bilgi elde ederler. Bu bilgi bir hitaptan kaynaklanmasa bile, sahih ve doğru bilgidir. Biz ise vahiy diye isimlendirilen ilahi hitap hakkında konuşmaktayız. Çünkü Allah vahyin bu tarzını 'kelam' diye adlandırdı. Kelamın bir yönünden ise o kelamın getirdiği bilgi elde edilir ve bilgiyi bulunca kelam ayırt edilir. Allah Teâlâ 'perde ardından' demiştir. Bu kısım -kalbe değil- kulağa aktarılan ilahi hitaptır. Böylece aktarılan kimse onu algılar ve kendisine bu sözü duyuranın onunla neyi kastettiğini anlar. Bazen bu aktarım tecelli suretlerinde onun adına gerçekleşebilir ve ilahi suret ona hitap eder ki söz konusu suret, perdenin ta kendisidir. Hitabı alan kimse, hitaptan onun gösterdiği şeyi öğrenir ve kendisinin bir perde olduğunu, konuşanın perdenin ardından konuştuğunu anlar. İlahi tecelli suretini idrak eden herkes, konuşanın Allah olduğunu bilemez. Öyleyse bu hal sahibinin başkalarından yegâne üstünlüğü, perde olsa bile o suretin Hakkın tecellisi olduğunu bilmesidir.

Ayetin devamında 'Veya elçi gönderir' der. Kastedilen bir okuyucu gibi Allah'ın kelamını aktardıklarında meleğin indirdiği veya peygamberin bize getirdiği vahiydir. Allah okuyan hakkında şöyle der: '*Onu komşu edin ki, Allah'ın kelamını duysun.*'[119] Başka bir ayette ise '*Sağ tur canibinden ona nida ettik ve onu yakın kıldık*'[120] denilir. Başka bir ayette '*Ateşte olanlar ve çevresindekiler mübarek oldu*'[121] denilir. İnsan veya melek bir bilgi nakleder ve onu ifade ederler ve nefislerinde onu bulurlarsa, bu ilahi bir söz ve kelam değildir. Bazen elçi ve suret birlikte olabilir ki bu yazımın kendisindedir. Öyleyse kitap bir elçidir ve o konuşan üzerinde perdedir. Böylece getirdiğini sana açıklar. Fakat bu durum, bilinen yazıldığında gerçekleşmez, sadece kendisini yazan harflerle hitap edilmiş sözün yazılması esnasında gerçekleşir. Böyle değilse, o söz değildir. İşin özü budur.

O halde lika peygamberler için iken, ilka -başka bir yönden değil- kelamı olması itibarıyla vasıtaların ortadan kalkmasıyla ilahi habere aittir. Kitabet ise her nerede olursa yazılı işaretler demektir. Bunlar, bilgiden değil, kendilerini yazanın sözünden yazılmıştır. Bütün bunlar, bu makam sahibi adına ilahi hitabın yönleridir.

Allah'tan aktarmanın bilgisine gelirsek, bu da, Allah'ın aktarım ve vahiy esnasında konuştuğu kimseyle ilgilidir. Bu durumda aktaran, laf-

zî harflerin veya var ettiği rakamlı harflerin suretlerini meydana getirendir. Suretlerin ruhu ise Allah'ın kelamıdır, başka bir şey değildir! Bir bilgiyi aktarırsa, mütercim değildir ve bu durumda velinin şöyle demesi gerekir: 'Kalbim bana Rabbimden dedi ki...' Bazen mütercim hallerin dillerine tercüman olur ki bu husus bu konuyla değil, halleri anlamaya dair başka bir hususla ilgilidir. Haller meselesi şekilci âlimlerce bilinen bir hususdur. Onlar *'Her şey O'nun hamdini tespih eder'*[122] ayetinde belirtilen tespihin hal lisanıyla olduğunu söylerler. *'Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar kendisini taşımaktan sakındı'*[123] ayetini de böyle yorumlayarak korku ve direnmeyi -gerçek değil- hal saymışlardır. Göklerden ve yerden aktarırken *'Onlar 'isteyerek geldik' dediler'*[124] ayetindeki sözün bir hitap değil, hal sözü olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunlar, yanlıştır ve ayetlerde kastedilen mana değildir. Gerçek mana, keşif ehlinin kendisini idrak ettiği şekilde, zahiri üzere anlaşılmakla ortaya çıkar. Onlar varlıklardan aktardıklarında, onların hal dillerinden değil, kendilerine hitap ettikleri şeyi aktarırlar. Varlıklar konuşsaydı, böyle diyeceklerdi.

Bu söz sahipleri iki kısma ayrılır: Bir kısmı 'bu ve benzeri sözlerin gerçek söz ve konuşma olduğunu kabul edersek, Allah'ın konuşanlarda bir hayat yaratmış olması gerekir ve bu durumda konuşmanın gerçek olması mümkün olabilir' derler. Allah'ın onlarda hayat yaratması mümkündür. Fakat bu konuda mümkün gördüğümüz şekilde bir durumun gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmiyoruz. Ya da bu konuşma bir hal dili konuşmasıdır. Bu görüşü benimseyenlere gelirsek, gerçekte böyle olmuştur. Çünkü Allah'ın dışındaki her şey gerçekte konuşandır. Öyleyse keşif ve vecd ehli için, bu gerçeğe rağmen, hallerden söz etmenin anlamı yoktur. Diğer kısım ise filozoflardır. Onlar 'Ayette geçen konuşma bir halidir ve böyle olmalıdır, çünkü cansızın canlanması mümkün değildir' demişlerdir. Bu söz, en kesif bir perdeyle perdelenmiş sözdür. Binaenaleyh ilahi bir sözden aktarırken âlemde ancak mütercim olan vardır!

Emrin valileri adına mertebelerin belirlenmesine gelirsek, bu konu, her mertebenin yaratılış gayesini teşkil eden maslahatların bilinmesiyle ilgilidir. Bu bilgi sahibi vali yapmak istediği şahsın nefsine bakar ve onunla mertebe arasında bir terazi koyar. Terazide mertebenin kefe-

si ağır basmadan, denge halini görürse o kişiyi vali yapar. Valinin kefesi mertebeye ağır gelirse, bu durum valiye bir zarar vermez. Mertebenin kefesi validen ağır gelirse, onu vali atamaz. Çünkü vali üstün gelmesini sağlayacak bilgide nakıstır. Böyle bir durumda vali hiç kuşkusuz zalim olur ve valilerin zulüm yapmasının asıl nedeni de (valilik mertebesindeki) bu yetersizlik ve eksikliktir. Bize göre, yöneticinin bilgisinin hükmünden vazgeçmesi mümkün değildir; şekilci âlimlere göre ise mümkündür. Bize göre de böyle bir şey mümkün olsa bile, varlıkta böyle bir durum gerçekleşmemiştir. Bu husus, çetin bir konudur. (Bilgisi ve bilgi amel ilişkisine atıfla) Bu nedenle Mehdi yeryüzünü daha önce haksızlık ve zulüm ile dolmuşken adalet ve iyilikle doldurur. Çünkü bize göre bilgi ameli gerektirir ve amel kaçınılmazdır. Böyle olmayan bir bilgi görünüşte bilgi olsa bile bilgi değildir.

Mertebeler üç tanedir ve bunlar hakimin hükmünün kendilerine işlediği mertebelerdir. Bu mertebeler, kan, mal ve ırzlardır. Her mertebenin talep ettiği meşru ilahi hüküm bilinir ve insanlara bakılır. Her mertebenin talep ettiği meşru ilahi hüküm öğrenilir ve insanlara bakılır: Bu mertebenin gereklerini kendinde toplayan birini görünce, toplayanın mizacına bakar. Onu bilgiyle tasarruf ederken görürse, akıllı olduğunu anlar ve onu vali olarak görevlendirir. Söz konusu kişinin bilgisine karşı hüküm verip bilgisinin şehvet ve arzusunun otoritesi altında ezilmiş olduğunu görürse, (mertebenin gerektirdiği) hükmü bilse bile onu vali atamaz. Bir hükümdar kendisiyle oturup kalkan görüş sahibi ve doğru düşünceli birisiyle istişare etmiş ve ona şöyle demiş: İnsanların işlerini görmeye en uygun kimse kimdir? Adam şöyle der: 'İnsanların işlerini yürütmek üzere akıllı birini görevlendir. Akıllı insan kendisi için haksızlıktan uzak durur. Bilgili olursa, bildiğine göre hüküm verir. Bir meseleyi bilmezse, hüküm vermez ve o konudaki şerî ilahi hükmün ne olduğunu bilene sorması gerektiğini aklı ona icbar eder. Onu öğrenince, öğrendiğine göre hüküm verir. İşte aklın yararı budur.' Dine ve şekilci bilgiye dayananların çoğu, şehvetlerinin hükmü altındadır. Akıllı insan ise öyle değildir, çünkü akıl faziletlerde ısrarlıdır. Akıl sahibini gerekli olmayan hususta tasarruftan alıkoyar. Bu nedenle akıl, bağ anlamındaki 'ikal' kelimesinden türetilmiştir.

Gazaptaki rahmete gelirsek, bu durum, meşru hadlerde ve tazir cezasında geçerlidir. Bu ikisinin dışındaki gazapta rahmetten bir şey bulunmaz. Bu nedenle Ebu Yezid el-Bestami 'Benim cezalandırmam daha şiddetlidir' demiştir. O bu sözünü hafız '*Rabbinin cezalandırması şiddetlidir*'[125] ayetini okurken söylemişti. İnsan kendisi için öfkelendiğinde, bu öfke herhangi bir şekilde rahmet içermez. Allah adına öfkelendiğinde onun öfkesi Allah'ın öfkesidir. Allah'm öfkesi, ilahi rahmetin kendisine katışmasından yoksun değildir. Allah'ın dünyadaki gazabı (günahkârlar için) koyduğu had ve tazir cezalarında tezahür ederken ahiretteki cezası cehenneme gireceklere vereceği cezalarla ilgilidir. Ahiretteki gazap olsa bile, dünyada ve ahirette kendisine karışan 'rahmet' nedeniyle bir temizleme demektir. Çünkü rahmet varlıkta gazabı geçtiği gibi bütün varlığı içermiş ve her şeyi kuşatmıştır. Varlığa gazap geldiğinde, rahmet zaten vardı ve onu geçmişti. Öyleyse onun var olması da zorunludur. Rahmet ile birlikte gazabın ilişkisi, süt ile ona karışan suyun ilişkisi gibidir. Böyle bir durumda süt sudan ayrışamayacağı gibi gazap da rahmetten ayrılmaz ve saflaşmaz. Bununla birlikte rahmet mahallin gerçek sahibi olduğu için gazap üzerinde hüküm sahibidir. Bu nedenle Allah'ın gazap edilen üzerindeki gazabı bir sürede biterken rahmeti sona ermez. Bu Mehdi sadece Allah adına gazap eder. Kendi arzusu ve gayesine aykırılık nedeniyle öfkelenen insanın aksine, Mehdi Allah'ın belirlemiş olduğu hadleri uyguladıktan sonra artık öfkesinde haddi aşmaz. Allah adına öfkelenen böyle bir insanın zalim ve haksız olması mümkün değildir, böyle bir insan ancak adil ve hikmetli olabilir. Bu makamda bulunmayı iddia eden insanın alameti şudur: Allah adına öfkelenip o esnada hakim olduğunda ve Allah'ın hükmünü suçluya tatbik ettiğinde, cezanın uygulanmasından sonra o kişiye karşı içinde öfke kalmaz. Belki de cezanın uygulanmasından sonra ona doğru kalkar, içtenlikle kendisine sarılarak şöyle der: 'Seni temizlemiş olan Allah'a hamd olsun.' Sonra ona sevgi ve mutluluğunu izhar eder. Belki bunun ardından kendisine ihsanda bulunur. İşte bir insanın böyle bir makamda olduğunun ölçütü budur: Ceza tatbik edilmiş insana karşı bütünüyle merhamet dolar.

Ben bu hali Mağrib şehirlerinden birisinde bir hakimde görmüştüm. Sözünü ettiğim kişi kendisine Ebu İbrahim b. Yağmur denilen Sebte'li bir kadıydı. O bizimle birlikte şeyhimiz Ebu Eyyub el-

Ensari'nin zürriyetinden olan Ebu'l-Hüseyin b. Saiğ'den hadis dinlerdi. Ayrıca Ebu's-Sabr Eyyub el-Fehri, Ebu Muhammed b. Abdullah el-Hicri'den Sebte'de kadılık zamanında hadis okurdu. O hiçbir zaman sema'a binekli gelmez, insanların arasından yürüyerek gelirdi. İki adam hasımlaşıp kendisine müracaat ettiklerinde, onların yanında durur, aralarını bulurdu. Derin zekâ sahibi, uzunca düşünen ve çokça zikreden birisiydi. Tek başına iki kabilenin arasını bulabilir, iki kabile onun bereketiyle barışırdı.

Kadı, Allah'ın hakkını aldıktan sonra ceza tatbik edilene karşı içinde öfke bulunursa, böyle bir öfke nefsin ve tabiatın öfkesidir. Başka bir ifadeyle cezalandırılan hakkında içindeki bir nedenden kaynaklanan öfkedir, yoksa öyle bir öfke, Allah adına olan bir öfke değildir ve bu nedenle Allah ona sevap vermez. Çünkü bu öfkede insan Allah'ın hakkını gözetmiş değildir. Bu durum *'Haberlerinizi ortaya çıkartırız (iptila)'*[126] ayetinde geçer. Öncelikle onların sınanması (iptila), yükümlü oldukları işlerledir. Amellerini yaptıklarında ise bu kez amelleri sınanır: Acaba onlar Hakkın hitabı nedeniyle mi, yoksa başka nedenle mi yapılmıştır? Bu durum *'O gün sırlar ortaya çıkar'*[127] ayetinde belirtilir. Keşif ehline göre, bu işin ölçüsü budur. Dolayısıyla hakim hadleri uygularken, kendini gözetmekten ve murakabe etmeden habersiz kalmamalıdır. Böylece nefislere ait olan bedbahtlıktan uzak kalmalıdır. Bunun için öfkeliyken hüküm vermek yasaklanmıştır. Haddi uygulamak üzere muhakeme edilenin aleyhine hüküm vermese bile öfke anında hüküm vermemelidir. Bu hüküm nedeniyle içinde bir rahatlama bulursa, hakim bilir ki, hükmü Allah rızası için vermemiştir. Allah katında böyle bir hakime ulaşacak hayır yoktur. Hakim haddin uygulanmasından sevinirse, bunun yegâne nedeni, o kişiden ahirette cezanın düşmesine haddin uygulanmasının yol açacak olmasıdır. Böyle bir nedenle sevinmemişse, hakim maluldür. Meşru hükümler hususunda bana göre özellikle zinadan daha çetini yoktur. Zani'ye had cezası uygulansa bile, cezanın ardından kulların hakları nedeniyle sorgulanacağını bilirim.

Bilmelisin ki, hakim (devlet başkanı) dışındakilere Allah haddi uygulama izni vermemiş ve bu nedenle başkasında hadler aşıldığında öfkenin bulunması uygun değildir. Hadleri uygulamak (bunun için öfkelenmek) özellikle hakimler için ve hakim olması yönüyle Allah pey-

gamberi için olabilir. Peygamber hakim değil de tebliğci olursa, onda davetini reddeden kimseye karşı gazap bulunmaz, çünkü kendisine böyle bir yetki verilmemiştir. İnsanları hidayete ulaştırmak onun görevi değildir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda peygamberine *'Senin görevin sadece tebliğdir'*[128] buyurur. O da tebliğini yapmıştır. Allah ise dilediğine duyurmuş, dilediğini sağır bırakmıştır. Onlar, yani nebiler, insanların en akıllılarıdır. Davetçiye Allah'ın tebliğini duymaktan sağır bıraktığı kimse keşfolunsa, bu nedenle halinde bir değişme olmazdı. Bir insan sağıra yüksek sesle bağırıp nidasını duymadığını bilirse, ona karşı öfke duymaz ve onu mazur sayar. Peygamber hakim ise, Allah'ın onun için belirlediği hükme göre, hüküm ortaya çıkar. Bu, yeryüzünde vali olan herkesin muhtaç olduğu kıymetli bir bilgidir.

Mülkün muhtaç olduğu rızıklara gelirsek, bu konudaki bilgi, onun âlemdeki sınıfları bilmesi demektir. Bu sınıflar iki tanedir. 'Âlem' derken imamın hükmünün işlediği kimseleri kastetmekteyim. Bu iki kısım, suretler âlemi ile bu suretleri hareket ve durağanlıkta yöneten nefislerdir. Bu ikisinin dışındakiler üzerinde bir hükmü yoktur. Bunun istisnası kendi iradesiyle hükmü altına girenlerdir. Misal olarak cinler âlemini verebiliriz. Nurani âleme gelirsek, onlar beşeri âlemin yönetiminin dışındadır ve onlardan her biri Rabbinin kendisine belirlediği makamdadır ve Rabbinin emriyle iner. Meleklerden birisini indirmek isteyen kimse, bu hususta Rabbine yönelir ve Rabbi meleğe emreder ve o kişinin dileğini yerine getirmek üzere inme izni verir. Ya da kulun dileği olmaksızın, kendiliğinden meleği ona indirir. Meleklerin içinden seyahat edenlere gelirsek, onların 'belli' makamları, zikir meclislerini aramak üzere seyahat etmelerinden ibarettir. Zikir ehlini bulunca -ki onlar Kuran okuyan Kuran ehlidir- onlara Kuran'ın dışında bir şey okunmaz. Böyle bir meclis bulmayıp Allah'ı zikreden -Kuran okumayan- bir cemaat bulduklarında, onların yanlarına oturur ve birbirlerine nida ederek 'gelin, istediğiniz buradadır' derler. Meleklerin sayesinde yaşadıkları ve hayatlarının kendisine bağlı olduğu rızıkları budur. İmam bu durumu bildiği için, gece ve gündüz Allah'ın ayetlerini okuyan bir cemaati görevlendirir.

Mağrip şehirlerinden biri olan Fas'taydık. Allah'ın rızasına nail olmuşlara uyarak, bu yolu tutmuştuk. Onlar da bizi dinliyor ve itaat

ediyordu. Bir anda onları yitirdik ve kendilerini yitirdiğimiz için bu halis ameli yitirdik. Bu, rızıkların en şereflisi ve en üstünüydü. Gıdaları bilgi olan o ruhları yitirmiştik. Gördük ki bir ilkeden dolayı bir şey ortaya koyuyoruz ve o ilke o ruhani sınıfın gayesidir. O gaye Kuran'dır. Bunun üzerine bütün meclislerimde konuştuğum, eserlerimde yazdıklarım Kuran mertebesinden olmuştur. Onun hazinelerinden bana anlayış anahtarları ve ondan destek verildi. Bu sayede Kuran'ın dışına çıkmadık. Çünkü bize ikram edilen şey, ikram edilebilecek en üst şeydi. Onun değerini ancak 'tadan' bilebileceği gibi mertebesini nefsinden 'hal' olarak müşahede edip Hakkın sırrında konuştuğu kimse bilebilir. Hakkın insanla sırrında konuşması, vasıtaları kaldırıp kuluyla konuşan bizzat kendisi olunca gerçekleşir. Böyle bir durumda O'nun kelamına senin anlayışın eşlik eder. Böylelikle O'nun konuşması senin anlamanın ta kendisi olur ve burada bir gecikme söz konusu değildir. Arada bir gecikme olursa, böyle bir konuşma Hakkın (sırrında) kuluyla konuşması değildir. Böyle bir hali tecrübe etmeyen kimse, Allah'ın kullarıyla konuşması hakkında bilgiye sahip değildir. Allah kuluyla peygamberin veya âlemden dileği birisinin dili gibi 'surî perde' vasıtasıyla konuşursa, bazen anlama bu söze eşlik ederken bazen bir gecikme olabilir. İşte (doğrudan ve dolaylı) iki konuşma arasındaki fark budur.

Maddi rızıklara gelirsek, İmam'ın bu konuda sadece Allah'ın bakiyesinde hükmü vardır. Bu bakiyenin dışındaki şeylerden yiyen kimse, söz konusu adil İmam'ın elinden yemez. Müminler hakkında 'Allah rızkı' diye isimlendirilen şey sadece Allah'ın bakiyesi denilendir ve âlemdeki her rızık Allah'ın bakiyesindendir. Baki olmayan kısma gelirsek, bu iki arasında fark vardır. Şöyle ki: Âlemdeki bütün malların ya belli bir sahibi vardır veya bir sahibi yoktur. Malın sahibi varsa, bu mal o şahıs için Allah'ın bakiyesindendir. Belli bir sahibi yoksa, o mal bütün müslümanlara aittir. Allah bu imamı vekil olarak görevlendirir ve imam kişiler için bu malı korur. İşte bu mal, sahipli mala ilave olan Allah'ın bakiyesindendir. Binaenaleyh Allah'ın bakiyesinin anlamını öğrenirsen, bilirsin ki âlemdeki her rızık Allah'ın bakiyesidir. Buna göre Zeyd'in malı onun adına Allah'ın bakiyesidir, çünkü Allah ona - kendisinin izni olmaksızın- Ömer'in malında tasarrufu yasaklamıştır. Ömer'in malı da kendisi için Allah'ın bakiyesidir ve ona da -izni olmaksızın- Zeyd'in malında tasarruf izni verinemiştir. Öyleyse âlemdeki

her rızık Allah'ın bakiyesidir. İmam bu konuda Allah'ın hakkında indirdiği hüküm miktarınca hüküm verir.

O halde insanlar iki haldedir: Birincisi zorunlu, diğeri zorunlu olmama halidir. Zorunluluk hali ihtiyaç ölçüsünce ihtiyaç duyulanı miktarı mubah yapar ve yasağı düşürür. İhtiyacı giderdiğinde ise yasaklama geri döner. Zorda kalan insan başka birisinin mülkünde tasarrufta bulunursa, bir görüşe göre tazmin etmek üzere, bir görüşe göre tazmin etmeden onu kullanır. Kullandığı malı tazmin etmek gerektiğini söyleyene göre, imkân bulursa malı sahibine öder; imkân bulamazsa, vaktin imamı hazineden onun kullandığı miktarı öder. Zorda kalan insanın yararlandığı malın sahibi yoksa veya Allah'tan gelen mutlak bir vekâletle İmam'a ait maldan kullanırsa, ne tazmin etmesi gerekir ne de başka bir şekilde yükümlülüğü olabilir. Vaktin imamının mutlaka bilmesi gereken zorunlu bilgilerden biri budur. Öyleyse herhangi bir yükümlü meşru yoldan ancak Allah'ın bakiyesinde tasarrufta bulunmuştur. '*Allah'ın bakiyesi sizin için daha hayırlıdır, iman etmiş iseniz.*'[129] Bu, ferî bir hükümdür ve bu konuda asıl olan, Allah'ın yeryüzünde bulunan her şeyi bizim için yaratmış olması, sonra bir kısmını yasaklamış, bir kısmını bırakmıştır (bakiye). Allah bıraktığı kısmı 'bakiye' diye isimlendirmişken yasakladığı kısmı 'haram' diye isimlendirmiştir. Başka bir ifadeyle yasaklama söz konusuysa -çünkü asıl olan herhangi bir şey hakkında hüküm vermeden durmaktır- Allah yükümlüye bir hal veya zaman veya mekân itibarıyla o hususta fiili ve tasarrufu yasaklamıştır. Allah'ın çekimser kaldığımız hususlardaki hükmü gelince, Şâri'nin bildirdiği hükme göre hareket ederiz. Bu meseleyi bilen kimse, rızıklarda nasıl tasarruf edebileceğini de öğrenir.

İmam'ın gerek duyduğu bilgilerden birisi olan 'işlerin birbirine girmesini bilmeye' gelirsek, bu durum '*Geceyi gündüze gündüzü geceye sokar*'[130] ayetinin anlamıdır. Giren erkek girilen dişidir. Her nerede ortaya çıkarsa çıksın, bu hüküm kendisine eşlik eder. Bu bağlamda bilgilerde erkek olan nazari/teorik bilgiyken duyuda hayvani ve nebati nikâhtır. Bunlardan birisi (erkek ve dişi) tek başına amaçlanmış değildir; aksine kendisi ve neticesi için birlikte amaçlanmıştır. Birbirine girme ve kaynaşma olmasaydı, çift ortaya çıkmazdı. Bu durum, bütün ameli ve ilmi sanatlara yayılmış genel bir durumdur.

İmam bu durumu bildiğinde, verdiği hükümlerde kuşku bulunmaz. Mana ve mahsuslarda (duyulurlar) olmak üzere, âleme konulan ölçü budur. Akıllı insan, her iki âlemde, hatta tasarrufta bulunduğu her şeyde bir teraziyle tasarruf eder. İndirilmiş vahiyle hüküm veren peygamber vb. kimseler ise, birbirine girmenin dışında kalmazlar, çünkü Allah onları kendilerine aktardığı kulları hakkındaki hükmünün mahalli yaparak şöyle buyurdu: '*Cebrail onu indirir.*'[131] Başka bir ayette '*Melekler emrinden bir ruh ile kullarından dilledikleri üzerine iner*'[132] buyurur. Âlemde peygamberden ortaya çıkar her hüküm -naslar hakkındaki veya kıyasla hüküm verenlerde değil- manevi bir nikâh ile ortaya çıkar. Öyleyse İmam, Hakkın indirdiği vahiyle meydana gelen hükümle kıyas yoluyla ortaya çıkanı ayırt etmelidir. Mehdi'nin bu konuda, yani hüküm vermek üzere kıyası öğrenmesi, ondan uzaklaşmak amacı taşır. Mehdi meleğin Allah katından kendisine getirdiği ilhama göre hüküm verebilir ve Allah hükmünü doğrultmak üzere meleği göndermiştir. Bu, Muhammedi-hakiki şeriattır. Başka bir ifadeyle Hz. Muhammed yaşıyor olsa ve bir hadise kendisine havale edilseydi, İmam'ın verdiği gibi hüküm verirdi. Allah, İmam Mehdi'ye verdiği hükmün Muhammedi şeriat olduğunu bildirir ve Allah'ın ihsan ettiği naslar var iken kıyası ona yasaklar. Bu nedenle Hz. Peygamber Mehdi'nin özelliğinden söz ederken, 'İzimi takip eder ve yanılmaz' demişti. Buradan onun -uyulan değil- uyan olduğunu anladık.

Mehdi masumdur ve verdiği hükümde masumiyetinin yegâne anlamı hata etmemesidir. Çünkü verdiği hüküm peygamberin hükmüdür ve ona yanlışlık nispet edilemez. Çünkü peygamber '*Arzusundan konuşmaz, sadece vahyi söyler.*'[133] Nitekim Hz. Peygamberin kendisinde bulunduğu bir yerde kıyas yapmak da caiz değildir. Keşif ehlinin nezdinde peygamber mevcuttur ve onlar hükmü peygamberden alır. Bu nedenle sadık fakir, bir mezhebe bağlı değildir ve gördüğü peygambere uyar! Peygamber ise inen vahye uyar. Böylece sadık ariflerin kalplerine hadiselerin hükmünün bilgisi Allah'tan iner. Allah onlara söz konusu hükmün peygamberin getirdiği hüküm olduğunu bildirir. Şekilci bilginlerin ise böyle bir mertebesi yoktur, çünkü onları makam sevgisi, başkanlık duygusu Allah'ın kullarının önüne geçme ve sıradan insanların onlara muhtaç olduğunu görme arzusu kaplamıştır. Onlar kendilerini felaha çıkartamadıkları gibi onlara uyarak da kurtuluşa çıkılmaz.

Kadılık, şahitlik, muhtesiplik, müderrislik görevlerine talip olan zamane fakihlerinin durumu budur. Onların içinde dinin hükümlerine riayet edenler, cübbelerinin eteklerini toplayarak insanları çekingen bir halde çaktırmadan gözlerler, onları gören insan zikrettiklerini zannetsin diye dillerini sürekli oynatırlar. Konuşurken anlaşılmaz kelimeler kullanırlar ve lafı dolandırırlar ve kendilerini beğenme duygusu onlara hakimdir. Kalpleri ise kurtların kalbi gibi (hırsla doludur). Allah böyle insanlara bakmaz. Onların içinden şeytanın arkadaşı olanların değil, dindarların hali böyledir! Allah'ın böyle insanlara hiçbir ihtiyacı yoktur. Onlar insanlar için yumuşak ve nazik bir üslup takınırlar. Gerçekte onlar açıklığın kardeşleri, gizliliğin düşmanlarıdır. Allah onlara döner ve alınlarından tutarak kendilerini mutluluğa ulaştırır.

İmam Mehdi ortaya çıktığında onun yegâne açık düşmanı fakihlerdir, çünkü Mehdi'den sonra onların başkanlığı kalmayacağı gibi sıradan insanlardan da ayrılmazlar. Ayrıca pek azı dışında, onların hükümler hakkında da bir bilgileri kalmaz ve İmam'ın varlığıyla birlikte hükümlere dair görüş ayrılıkları âlemden kalkar. Kılıç Mehdi'nin elinde olmasaydı, fakihler onun öldürülme fetvası verirlerdi. Fakat Allah Mehdi'yi kılıç ve kerem özelliğiyle izhar etmiştir. Böylece fakihler ondan hem beklenti içine girerler ve hem de korkarlar ve inanmadıkları halde hükmünü kabul ederler; hatta kabul ettikleri hükmün zıddını içlerinde saklarlar. Nitekim Hanefi ve Şafiiler haklarında görüş ayrılığına düştükleri hususta böyle yaparlar. Onların Acem şehirlerinde muhalif mezhep mensuplarını öldürdükleri, aralarındaki çatışmalarda pek çok insanın öldüğü ve Ramazan ayında savaşta güçlü olabilmek için orucu bozdukları aktarılmıştır. Böyle kimseler söz konusu olunca, Mehdi İmam kılıçla onları ezmeyecek olsaydı, onu dinlemez ve zahirde bile kendisine itaat etmezlerdi. Nitekim onlar kalpleriyle Mehdi'ye itaat etmezler; aksine mezheplerinin dışındaki bir hükümle onlar hakkında hüküm verince Mehdi'nin bu hükümde delalet içinde olduğunu iddia ederlerdi. Onlar içtihat ehlinin devrinin geride kaldığına inanırlar. Onlara göre âlemde müçtehit yoktur ve Allah onların imamlarından sonra içtihat derecesine ulaşacak kimse yaratmadı. Şerî hükümleri Allah'ın bildirmesiyle bildiğini söyleyenler ise onlara göre hayal gücü bozulmuş bir delidir ve böyle birine bakmazlar. Mal ve otorite sahibi olursa, za-

hirde malına duydukları tamahkârlıkları nedeniyle veya otoritesinden korkarak ona boyun eğerler; içleri ise böyle insanları inkâr eder.

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamada aşırı gitme ve cömert davranmaya gelirsek, bu da, bütün insanların olmasa da bilhassa İmam'ın görevidir. Çünkü Allah onu halkın önüne onların maslahatları için çalışsın diye imam olarak koymuştur. İnsanlar için çalışmanın neticeleri değerlidir. Hz. Musa hikâyesinde imam için örnekler vardır. Hz. Musa ailesine ateş bulmak amacıyla yürümüştü. Aile o ateşle ısınacak, tabii olarak ateşle karşılanacak ihtiyaçlarını karşılayacaklardı. Hz. Musa ateş aramaya giderken, başına gelecek şey hakkında bilgiye sahip değildi. Aile için ateş aramanın neticesi Hz. Musa'ya Rabbinin kelamını izhar etmiş, Allah onun ihtiyacı vesilesiyle kendisiyle konuşmuştu. Görünüşte ateşti o ve Allah bu işi onun aklına getirmemişti. Bundan daha büyük ne olabilir ki? Hz. Musa için vahiy, ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışırken gerçekleşmiş, Allah ailesinin ihtiyaçlarını karşılamada bulunan fazileti ve erdemi kendisine öğretmiş, Musa'nın da onların hakkını yerine getirmek üzere hırsı artmıştır. Bu durum, aile için çalışmanın Allah katındaki değerini gösteren bir uyarıdır, çünkü onlar her durumda Allah'ın kullarıdır ve bu görev onlara yüklenmiştir. Allah şöyle der: '*Erkekler kadınlar üzerinde derece sahibidir.*'[134] Böylece kendisini öldürmek isteyen düşmanlarından kaçması, Hz. Musa'ya hüküm ve peygamberlik rütbesi kazandırmıştı. Hz. Musa'dan haber verirken Allah şöyle der: '*Sizden korkunca kaçtım, Rabbim de bana hüküm verdi ve beni nebilerden yaptı.*'[135] Öyleyse aile için çalışmak ve onların ihtiyaçlarını yerine getirmek, Hz. Musa'ya Allah'ın kelamını kazandırmıştı bunun hepsi, hiç kuşkusuz, çalışmak demekti. Çünkü kaçan insan kaçarken hayvani bir özellik izhar ederek kurtulma arzusuyla düşmanlardan kaçar. Bunun yanı sıra nefs-i natıka'nın tedbir ve mülkünü baki kılmak ister. Hz. Musa hayvani nefsiyle kaçarken, bedeni yöneten nefs-i natıka uğruna çalışmıştı. Bütün adil imamlar, kendi adlarına değil, başkaları uğruna çalışmak üzere hareket ederler. Bir hükümdarı halkını ve onların muhtaç olduğu işleri bırakıp başka bir işle meşgul görürsen, bilmelisin ki, hükümdarlık mertebesi bu davranışıyla o kişiyi görevden almış demektir. Böyle bir hükümdar ile sıradan halk arasında herhangi bir fark yoktur!

Ömer b. Abdülaziz hilafet göreviyle görevlendirildiğinde, insanların ihtiyaçlarını karşılamaktan yorulmuş bir halde dinlenmek üzere kuşluk uykusuna yatmıştı. Bu esnada yanına giren oğlu ona şöyle demiş: 'Müminlerin emiri! Sen dinleniyorsun, muhtaçlar senin kapında! Rahatlık isteyen insanların işlerini deruhte edemez.' Bunun üzerine Ömer ağlayarak, 'Zürriyetimden beni ikaz ederek Hakka davet eden ve bu hususta bana yardım eden birini çıkartan Allah'a hamd olsun' demiş ve istirahatı bırakarak insanların işlerine dönmüştür.

Hızır da böyleydi. Onun adı Belya b. Melkan b. Faliğ b. Ğabir b. Salih b. Erfahşet b. Sam b Nuh'tu. Bir ordudaydı. Komutan, su bulamayan orduya su getirmek üzere kendisini göndermiş, Hızır ab-ı hayata ulaşmış, ondan içmiş ve günümüze kadar yaşamıştı. Hâlbuki Hızır Allah'ın o sudan içene tahsis ettiği hayatı bilmiyordu. Ben Hızır ile İşbiliye'de karşılaşmıştım, bana şeyhlere teslimiyeti ve kendileriyle tartışmamayı tavsiye etmişti. O gün bir şeyhle bir konuda tartışmış, şeyhin huzurundan çıktığımda Huneyye kavsinde Hızır ile karşılaştım. Bana şöyle dedi: 'Şeyhin dediğini kabul et.' Ben de şeyhin huzuruna girdim. Ben konuşmaya başlamadan bana şöyle dedi: 'Muhammed! Benimle tartıştığın her konuda Hızır'ın şeyhlere teslim olmanı tavsiye etmesine mi muhtaçsın?' 'Efendim! Bana tavsiyede bulunan Hızır mıydı?' diye sorunca, o da 'Evet' dedi. Ben de şöyle dedim: 'Allah'a hamd olsun. İşte bu bir faydadır. Bununla birlikte doğrusu benim size söylediğimdir.' Aradan bir müddet geçtikten sonra, şeyhin huzuruna girdiğimde tartıştığımız konuda benim görüşüme döndüğünü gördüm. Bana şöyle dedi: 'Ben hatalıymışım, haklı sendin.' Ben de dedim ki: 'Şimdi Hızır'ın bana teslimiyeti tavsiye ettiğini anladım. Çünkü bana senin doğru söylediğini söylememişti. Fakat tartıştığımız konu sana itiraz etmemi gerektirecek bir mesele değildi. Çünkü konu hakkında susulması haram olan meşru bir hüküm değildi.' Allah'a şükrettim ve şeyhe hakikati gösterdiği için şeyh adına da sevindim. İşte Allah'ın suyu içine ihsan ettiği hayat budur. Hızır arkadaşlarına dönerek bu suyu onlara söylemiş, bütün insanlar kendinden içmek üzere su pınarına koşmuş. Allah ise gözlerini perdelemiş, suya ulaşamamışlardı. İşte başkası için çalışmanın Hızır'a kazandırdığı buydu. Allah yolunda dost ve düşman olan, O'nun uğruna seven ve nefret edenler de bu kapsama girer. Allah şöyle der: *'Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir grubun Al-*

lah'a ve peygamberine karşı taşkınlık edenler babaları kardeşleri, aşiretleri ve çocukları bile olsa onları sevdiklerini göremezsin. Onlar Allah'ın kalplerine iman yazdığı ve kendinden bir ruh ile desteklediği kimselerdir.'[136] Kimse onların Allah katındaki menzilini bilemez. Onların bütün hareket ve durmaları, kendileri için değil, Allah adınadır. Onlar, doğalarının gerektirdiği şeye karşı Allah'ın mertebesini üstün tutarlar.

Bilhassa belirli bir sürede âlemde muhtaç olduğu gaybın bilgisine gelirsek, bu da dokuzuncu meseledir. Bu dokuz meselenin dışında İmam'ın imamlığını yaparken muhtaç olabileceği bir bilgi yoktur. Şöyle ki: Allah Teâlâ kendinden haber verirken '*Her gün bir iştedir/şe'n*'[137] buyurur. Ayette geçen şe'n âlemin o gün içinde bulunduğu durumdur. Bilindiği üzere, şe'n varlıkta zuhur edince, onu gören herkesçe bilindiği de anlaşılır. Bu konuyla ilgili olarak İmam, varlıkta gerçekleşmezden önce Hakkın bir şe'nde meydana getireceği işleri ve iradesini Hakkın bildirmesiyle bilir ve bir şe'nin gerçekleşmesinden önceki günde onu öğrenir. Söz konusu iş ve şe'n halkının menfaatine ise, bu nedenle Allah'a şükreder ve ondan geri durur. Genel bir belanın inmesi veya belli şahıslara inecek özel bir bela nedeniyle şe'nde ceza bulunursa, onlar için Allah'a dua eder, şefaatçi olur ve O'na yakarır. Bunun neticesinde Allah rahmeti ve ihsanıyla belayı onlardan uzaklaştırarak İmam'ın dua ve isteğine karşılık verir. Böylece Allah mensuplarına ulaşmazdan önce İmam'ı o belaya muttali kılar. Sonra Allah, bu şe'nler içinde şahıslardan meydana gelen hadiselere ve olaylara İmam'ı muttali kılar ve şahısları hilyeleriyle kendisine tanıtır. Öyle ki, kendilerini görünce, onların gördüğü kişinin aynı olduğundan kuşku duymaz. Sonra Allah'ın Peygamberine hüküm vermesini emrettiği şekilde o hadiseye dair meşru hükmü İmam'a öğretir ve o da söz konusu hükme göre hüküm verir ve yanılmaz.

Allah bazı hadiseler hakkında hükmü ona bildirmez ve onun bir keşfi de olmazsa, İmam'm yapacağı iş o meseleyi mubah hükmüne katmaktır. İmam ilahi bir bildirme olmadığı sürece şeriatın bir konudaki hükmünün mubahlık olduğunu bilmelidir. Çünkü İmam dinde kıyası ve kendi görüşünü kullanmak (hatasından) korunmuştur. Peygamber olmayanın kıyas yapması, Allah'ın dini üzerinde bilmediği bir hususta hüküm vermek demektir. Çünkü kıyas illetin sürekliliği de-

mektir. Ne bileceksin ki? Belki Allah bir illetin sürekliliğini irade etmemiştir. Bunu irade etmiş olsaydı, peygamberinin diliyle onu açıklar ve sürekliliğini emrederdi. Bu durum, şeriat bir hüküm hakkındaki illete dair nas beyan etmesi durumunda böyledir. Hal böyleyken, fakihin kendi başına ve kendi düşüncesiyle şeriatın belli bir nasla zikretmediği bir illet zikretmeden çıkarttığı illet hakkında ne düşünülebilir? Fakih o hükmü çıkarttıktan sonra kendisini genelleştirir. Böyle bir davranış, Allah'ın hakkında izin vermediği şekilde, belirli bir hususta zorlamalı hüküm vermedir. Bu durum Mehdi'yi Allah'ın dini hakkında kıyası kullanmaktan engeller. Bilir ki, peygamberin maksadı ümmetin yükümlülüğünü hafifletmektir. Hz. Peygamber 'Size verdiğim şeyle beni bırakın' der, hükümler artar korkusuyla dinde soru sorulmasını nahoş karşılardı. Öyleyse İmam'm nihayette yapacağı iş, hakkında susulmuş olan ve belli bir hükmü bilmediği konuda asla göre hüküm vermektir (asıl olan mubahlıktır). Allah'ın keşif ve bildirim yoluyla kendisine öğrettiği her hüküm, o konuda Muhammedî şeriatın hükmüdür. Allah onu bir vakit mubahın mubah ve son olduğunun bilgisine ulaştırır. Allah halkının maslahatının bulunduğu her şeyi -sırf kendisinden istesin diye- ona öğretirken halkına ulaşmasını dilediği her bozukluğun ve fesadı da kendisine öğretir ki, onun kalkması için Allah'a dua etsin. Çünkü bu bir cezadır. Allah, '*Karada ve denizde insanların yaptıkları nedeniyle fesat çıktı ki, yaptıklarının bir kısmını tatsınlar, belki dönerler*'[138] buyurur. Mehdi bir rahmet olduğu gibi Allah'ın peygamberi de rahmettir. Allah, '*Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik*'[139] buyurur. Mehdi peygamberin izini takip eder ve yanılmaz. Öyleyse onun da rahmet olması gerekir! Hz. Peygamber yaralandığında şöyle dua etmekteydi: 'Allah'ım! Kavmime hidayet et, onlar bilmiyor.' Böylece Hz. Peygamber insanlar için Rabbine mazeret sunuyordu. O bir beşer olduğunu ve beşeriyet hükümlerin bazen kendisine baskın geldiğini bildiği için de Rabbine şöyle dua ederdi: 'Allah'ım! Bir insan olduğumu bilirsin, bir insan gibi razı olur, bir insan gibi öfkelenirim.' Yani kendim için kızar, razı olurum. 'Allah'ım! Kime beddua edersem, beduamı onun adına rahmet ve rıza vesilesi yap.'

Bu dokuz özellik, Mehdi İmam'm dışında, kıyamete kadar Allah'ın ve Peygamberin halifeleri olan din imamlarında bir araya gelmez. Nitekim Allah peygamberi de Mehdi'nin dışında varisi olup izini takip

eden din imamlarından hiç birinin yanılmayacağını söylemedi. Hz. Peygamber hükümlerinde Mehdi'nin yanılmayacağına şahitlik etmişken, akli delil de peygamberin Rabbinden aktardığı kulları hakkındaki meşru hükümlerde yanılmayacağına şahit olmuştur.

Bu menzildeki ilimlere gelirsek, ahadiyetteki ortaklık, bu menzilden öğrenilir. Bu durum *'Rabbine ibadete hiç kimseyi (ahad) ortak koşma'*[140] veya *'O Allah birdir (ahad)'*[141] ayetlerinde geçtiği üzere genel ortaklıktır. Allah kendisini ahadiyet özelliğiyle nitelemiştir. Bu sure Hakkı nitelemiş ve ibadeti herkesten ayrı olarak kendisine tahsis etmiştir. İlahi inzal, bu menzilden öğrenilir. Yazının kelam olmasının anlamı, bu menzilden öğrenilir; kelamın hakikati akıl sahiplerince bilinir. Bu bağlamda kelam hakkında akılcılar arasında görüş ayrılığının bulunduğu bir husustur. Eğri söz ile doğru sözün ilişkisi bu menzilden öğrenilir. Acaba doğru söz eğrisinden hangi özelliğiyle ayrılır? Peygamberlerin genel ve özel olarak getirdikleri hususlar, bu menzilden öğrenillr. Gerçekte bilgi olup olmadığını bilmeden bir hususta konuşanın durumu bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte onun gerçekte bilgi olmadığını düşünende onun bilgi olduğu hakkında bir bilgi yoktur. Fakat o kişi bilir ki Allah'tan başka konuşturan yoktur. Doğruluk ve yalan bu menzilden öğrenilir. Doğru söyleyen ve yalan söyleyenlerin durumu neye racidir? İnsanın bir şeyi bilmesiyle yükümlülüğü ondan kaldıran durum bu menzilden öğrenilir. Bu durumda insan neftse bir yükümlülük meydana getirip onu neredeyse intiharı sevmeye yönelten âdetin etkisini bilir. 'Rahatlık ilmi' denilen şey budur ve o özellikle cennetliklerin bilgisidir. Allah dünyadaki bir insana bu konuda fetih ihsan ederse, hiç kuşkusuz, ebedi rahatlığı öne almış demektir. Bununla birlikte bu nitelikteki bir insan, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak (emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker) fiilini mertebesince yaparken edebe riayet etmelidir.

Allah'ın özlere cisimler üzerinde cisimlerin süsü olarak gösterdiği şeyler bu menzilden öğrenilir. Kime bazı şeyler çirkin görünürse niçin çirkin görünmüştür? Gördüklerinin hepsini güzel gören onları hangi gözle görmüş, güzel fiillerle ona karşılık vermiştir. Bu bilgi âlemdeki en güzel ve yararlı bilgidir. Bu bilgi bazı kelamcıların hakkında 'Allah'tan başka fail yoktur, O'nun bütün fiilleri güzeldir' dediği şeydir.

Bunlar, Allah'ın fiillerini Allah'ın nahoş görmesinin dışında çirkin bulmayanlardır. Bir fiili çirkin bulmak, kendilerine değil, Allah'a kalmıştır. Allah'ın çirkin bulduğu bir şeyi çirkin bulmazlarsa, Allah'a karşı çıkmış olurlardı.

Allah'ın âleme yerleştirdiği şaşırma amaçlı şeyler bu menzilden öğrenilir. Bunlar, âdetin aşıldığı şeylerdir. Allah'tan öğrenenlere gelirsek, onlara göre adetteki her şey taaccüp vericidir. Alışkanlık ve adet ehli ise âdetin aşıldığı şeylerde şaşırır. Nefislerin yaratılışından yüce işlere arzu duyması bu menzilden öğrenilir. İşlerin yüceliği neyle öğrenilir. Akılla mı, şeriatla mı? Yüce işler nelerdir? Onlar akıllıları kuşatan bir durum mudur, yoksa Zeyd'in yüce işlerden gördüğü bir şeyi Amr aynı nitelikte görmez mi? Böyleyse, yüce işler izafidir. Uzun olanın kısaya girmesi bu menzilden öğrenilir. Bu, büyüğün küçüğe yerleşmesidir. Hakkın yaratıkları hakkındaki hükümleri, bu menzilden öğrenilir. Bu hükümler ortaya çıktığında veya batın kalınca, zuhur ve batın olmakla nitelenen hakikat hangi hakikattir. Bir insana gelip de kendisinden çıkmasının mümkün olmadığı hayret bu menzilden öğrenilir. Bir işi olduğu durumdan farklı görenin hali bu menzilden öğrenilir. Acaba böyle biri iki durumu bir araya getirebilir mi, getiremez mi? Berzahların genişlik ve zayıflığı bu menzilden öğrenilir. İtidal ve sapmanın kendisinden sapan veya mukabili olan şeydeki etkisi bu menzilden öğrenilir. Âlemdeki haller bu menzilden öğrenilir. Onların âlemin dışında bir etkisi var mıdır, yok mudur? İnsan-ı kâmilde değerli olan şey bu menzilden öğrenilir ki ondan üstünü yoktur. Acaba içinde bulunduğu makamın gerektirmediği bir hali meydana getirecek kadar değerli olan bu şey neyden kaynaklanır? Bu bilgi müşahededen veya fikirden mi meydana gelmiştir? Müvekkilin malında tasarruf izni verilen vekil müvekkilin malında bütün yönlerden tasarrufta bulunabilir mi, yoksa şeriatın belirlediği üzere sınırında duracağı bir sınırı var mıdır?

Velilerin makamlarını gizlemeyi talep etmesinin hikmeti bu menzilden öğrenilir. Nebiler ise öyle değildir. Talimde siyaset bu menzilden öğrenilir. Öyle ki, muallim bilgiyi onun farkında olmadığı bir yönden kendisine ulaştırır. Öğrenen kimse, kendisinde meydana gelen bilgiyi öğretenin vermek istediğinin farkında değildir. Bu nedenle öğrenci hocaya şöyle der: 'Senin davranışından şunu bunu öğrendim ve

sahih bir bilgi öğrendim ki o da şudur.' Öğrenci öğrendiği meselenin hocanın kastıyla gerçekleşmediğini zanneder. Hâlbuki öğretme hocanın kastıyla gerçekleşmiştir. Öğrenci ise Allah'ın verdiği zekâ ve ustalık nedeniyle sevinir, çünkü o kendi zannınca, üstadının öğretme amacı taşımadığı bir şeyi onun hareketinden ve davranışından öğrenmiştir.

Keşif ilimlerinden bir mesele bu menzilden öğrenilir, şöyle ki: Keşif sahibi, bir kişi veya bir cemaat olsa bile gayb adamlarından biri sohbet ederken onlarla beraberdir. Gayb adamı olan bu kişi, onların haberlerini genele aktarır. Bu sayede insanlar, halvette toplanmış bir cemaatin veya bir kişinin sadece Allah'ın bilebileceğini şekilde içinden konuşmuş olduklarını kendi nefislerinden öğrenirler. Söz konusu cemaat veya o kişi halvetten dışarı çıkar, insanlara onların veya onun yalnız başına konuştuğu bir meseleyi duyduklarını ve aralarında sohbetini yaptıklarını duyar.

Afrika şehirlerinden Tunus'ta Camiin doğu tarafındaki İbn Müsenna maksuresinde birkaç beyit yazmıştım. Bu beyitleri tarihini benim bildiğim bir tarihte ikindi namazı vaktinde yazmıştım. Şiirleri yazdığım Tunus'tan İşbiliye'ye geldim. İki şehir arasında kafileyle üç aylık yol vardı. Bir adamla karşılaştık, adam beni tanımıyordu ve bana beyitleri okudu. Hâlbuki ben o beyitleri kimseye yazdırmamıştım. 'Bu beyitler kime aittir?' diye sordum, 'Muhammed b. Arabî'nindir' dedi ve adımı verdi. Ben de 'Sen bunları ne zaman ezberledin?' diye sordum. Bana şiirleri yazdığım tarihi ve aradaki mesafeye rağmen o zamanı söyledi. Ben de 'Onları sana kim okudu da ezberledin?' dedim. Adam şöyle dedi: 'Bir gece yolda bir cemaat içinde İşbiliye'nin doğusunda oturuyordum. Garip bir adam bize geldi. Adamı tanımıyordum, yolcuya benziyordu. Yanımıza oturdu ve bizimle sohbete başladı. Sonra bu beyitleri bize okudu. Biz de çok beğendik ve onları yazdık. Adama 'Bunlar kime aittir?' dedik ve o da 'falana aittir' diyerek, adımı vermiş. Biz de ona, 'Orası İbn Müsenna'nın maksuresidir, onun beldemizde olduğunu bilmiyorduk' dedik. Adam şöyle dedi: Tunus camiinin doğusundadır. Falan saatte bu şiirleri yazdı ve ben de kendisinden bunları ezberledim.' Bunları söyledikten sonra kayboldu. Ne yaptığını ve yanımızdan ayrılıp nereye gittiğini bilmiyoruz, bir daha da kendisini görmedik.

İşbiliye'de Adis camiindeydim, vakit İkindi idi. Bir şahıs bana tasavvuf ehlinin büyüklerinden birisinden söz etti. Onunla Horasan'da karşılaşmış. Bana onun faziletlerini anlattı. Bir anda şahıs karşımda duruyor ve bize yakın bir haldeyken ona bakıyordum. Yakınımdaki şahıslar onu görmüyordu. Adam bana şöyle dedi: 'Horasan'da karşılaştığını sana anlattığı adam benim.' Ben de bana hadiseyi anlatan adama şöyle dedim: 'Horasan'da gördüğün adamın özelliklerini hatırlıyor musun?' Adam 'Evet' dedi. Ben de gördüğüm özellik ve yaratılışındaki hilyeyle onu tavsife başladım. Adam şöyle dedi: 'Vallahi! O adam tam da senin tavsif ettiğin gibiydi. Onu gördün mü?' Ben de şöyle dedim: 'Şurada oturuyor, hakkında verdiğin haberleri bana doğruluyor, ben onu sana nitelerken, kendisine bakıyordum, o da bana kendisini tanıtmıştı.' Ayrılana kadar benimle birlikte durdu. Sonra ayrıldı ve onu bulamadım. Bana okuduğu şiirler ise şunlardır:

İbn Müsenna maksuresi
Manada geceledim orada

Tunus'un yakınında bir yerde
Arzuyla topladıklarını sundu

Çıkardım cübbemi orada
Cisim benden ayrılmıştı

Vuslat diledim ona
Meyve dererken görünce onu

İkram etti bana hayret ettim
Dolu dallarını

Dedi ki sen bir yolcusun
Ey adam bunlar sana

Arzudan eridim ve de üzüntüden
Vecdimden ve hüznümden öldüm gittim

Çocuğa Ahmed b. İdrisî denilirdi ve şehrin tacirlerindendi. Babası, salihleri seven ve onlarla oturup kalkan iyi bir adamdı. Allah onu

razı olacağı işlere ulaştırmıştı! Aramızdaki bu görüşme 590'da gerçekleşmişti. Bugün 635'teyiz.

Övülen ve kınanan cedel, bu menzilden öğrenilir. Allah'a dayanan bir Müslüman kesin bir keşfe dayanan bir konuda tartışmalıdır, yoksa teorik fikir ve düşüncesinden hareketle tartışma yapmamalıdır. Tartıştığı konuyu müşahede ediyor ise, o konuda 'en güzel üslupla' tartışabilir. Bununla birlikte daha öncesinde tartışma yapması Allah tarafından kendisine emredilmiş olmalıdır. Emre muhatap olmamışsa, serbest hareket eder. Başkasına bu konuda bir hayır vereceğini anlarsa, 'cedel' yapması teşvik edilir. Dinleyicilerin kendisini işiteceğinden umutsuzsa, susmalı ve cedelden uzaklaşmalıdır. Cedel yaparsa, Allah katında dinleyenlerin helak olması için çalışmış demektir.

'Allah'ın izniyle ben müminim' ifadesinin durumu bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte bu esnada içinden mümin olduğunu bilir. Bu, faydası büyük bir ilimdir; onu inceleyen, Allah karşısında edebi de öğrenir. Bunu söyleyen, Allah'ın kendisini yerleştirdiği bağlamı aşmamışsa, edepli davranmış demektir. Bu yeri aşıp bir sınırda durmazsa, Allah karşısında edepsizlik yapmış olur, üstelik herhangi bir talebine ulaşmış olamaz. Önce bilip sonra unuttuğun bir şeyi sana hatırlatan şey, bu menzilden öğrenilir. Zamandaki artış ve fazlalaşmanın nedeni, bu menzilden öğrenilir. Hz. Peygamber 'Ay, bazen yirmi dokuz olur' demiş. Bunu eşlerinden Hz. Ayşe'ye karşı yemin ettiğinde söylemişti. Bu dini hüküm neye göre hesaplanır? 'Ay' denilen en aza göre mi, yoksa en çoğa göre mi?

Allah ehlinin sohbetini kendilerini iman kuşatmış olsa bile Allah'tan gafil olanlara tercih etmek bu menzilden öğrenilir. Allah'ın celali karşısındaki davranış, bu menzilden öğrenilir. Âlemi razı etse de kızdırsa da durum böyledir. Sular bu menzilden öğrenilir. Bu, garip bir bilgidir ve içip de sudan kananın ne zaman gerçekleşeceği bu menzilden öğrenilir. Çünkü suyun bir kısmı kandırırken bir kısmı kandırmaz. Bu su, Allah'ın her şeyi kendisinden canlı yarattığı sudur. Bütün sular böyle midir, yoksa sular arasında belli bir özelliğe sahip olandan mı söz etmekteyiz? Allah'ın kendisinden (insanı) yarattığı kokuşmuş suyun özeliği bu menzilden öğrenilir. Allah *'İnsanı kokuşmuş bir sudan yarattı'*[142] buyurur. Allah'ın mutlu yaptığı kimseyle bedbaht yaptığı

kimsenin durumu bu menzilden öğrenilir. Dünyanın kendisindeki durumu bu menzilden öğrenilir. Onun hayatı ve süsü nedir? Baki olan, fani olan ve âlemde beka ve fenayı kabul eden şeyler bu menzilden öğrenilir. Sonsuz olanın ihatasızlıkla nitelenmesi, bu menzilden öğrenilir. Çünkü onun varlığa girmesi mümkün değildir. Cinlerin halleri ve Hakkın onları katından indirdiği şeriatlarla yükümlü tutması, bu menzilden öğrenilir. Bu durum Hakkın kendiliğinden onları yükümlü tuttuğu bir yükümlülük müdür? Yoksa onlar bunu kendilerine zorunlu kılmış, Hak da o şeriatla -tıpkı nezir gibi- onları yükümlü mü tutmuştur? Fiil ve meful arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Fiilde yardımı kabul eden bu menzilden öğrenilir? Milel ve nihal bu menzilden öğrenilir. Hak ediş bu menzilden öğrenilir. Kendisini bilmenin fayda vermediği bilgi bu menzilden öğrenilir. Garip bilgiyi nefislerin niçin kabul ettiği ve başkasından daha çok ona niçin yöneldiği bu menzilden öğrenilir. Yüz çevirende bilgi olarak kalmasına rağmen, bilgiden yüz çevirmenin geçerli olduğu durum bu menzilden öğrenilir. Bazen insandaki kuşku bilgiye zarar verir. İnsan onun bilgi olduğuna inancını yitirene kadar bilgiden yüz çevirmez. Muhakkik alimlere göre bu husus, en gizli ilimlerdendir. Kalp gözü ile perdeler olmasaydı kendilerini idrak edebileceği şeyler arasına giren perdeler bu menzilden öğrenilir. Hilim nedir ve af ile arasındaki fark nedir, bu menzilden öğrenilir. el-Gafur ve er-Rahim arasmdaki fark bu menzilden öğrenilir. Acaba bu isimler el-Halim ile el-Afuvv arasında berzah mıdır? Bu ikisinin bunda bir hükmü var mıdır, yok mudur? İşlerin Allah katındaki miktarlarını aşmaması bu menzilden öğrenilir. Büyüklerin fiillerinde 'Allah dilerse' demekten gafil kalmasının nedeni, bu menzilden öğrenilir. Bu büyüklere misal olarak, Süleyman peygamber ve Hz. Musa vs. kimselerin durumunu verebiliriz. Gerekeni gereken kimseye çevirmek bu menzilden öğrenilir. Bu, ilimlerin faziletlisidir. Bunu bilmek insanı rahata kavuşturur ve itirazı ortadan kaldırır. 'En iyisini bilen Allah'tır.'

İnsanın kendinde görünce övüp başkasında görünce kınayıp inkâr ettiği şey (ve bunun nedeni), bu menzilden öğrenilir. Âlemler arasında durmak ve orada duranın hali bu menzilden öğrenilir. Hakkın her şeyi bir sebepten yaratmış olduğu ve dolayısıyla sebepleri ortadan kaldırmanın bilgisizlik demek olduğu bu menzilden öğrenilir. Sebepleri kaldırdığını iddia eden kimse, onları yine sebepler vasıtasıyla kaldırmış

demektir. Allah'ın ortaya koyduğu bir şeyi veya varlığın halinin verdiği bir şeyin kalkması mümkün değildir. Ortadan kalkması mümkün olan alışagelmiş sebepler ile ortadan kalkması mümkün olmayan makul sebepler arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Allah katında kendisine ait olan şeyi Allah'ın kullarına karşı ihtiyat edinenin durumu bu menzilden öğrenilir. Kuşkuları delil kabul etmek ve onların kuşku olmasından insanları körelten sebep, bu menzilden öğrenilir. Allah kullarından kıyamette ihmal edilecek olanlar ve olmayanlar, bu menzilden öğrenilir. Seçkinlerin kim olduğu bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ YEDİNCİ BÖLÜM

Beşinci Tevekkül Hakkındadır; Kendisini kabul edenlerin azlığı ve insanların idrakteki kusurları nedeniyle bu tevekkülü muhakkiklerden herhangi birisi açıklamamıştır.

Tevekkül sebepleri ispatlar
Kilitleri ve kapıları açar

En geniş hayrı bizatihi cömertçe sunar
Düşmanları ve sevgilileri yaklaştırır

Zayıf nefse nasihat verir
Der ki, 'ilahını birle, rableri bırak'

Ben onun halifesiyim, vekil edin onu
İzimi takip eden isabet eder

Ben onun rahmeti o benim vesilem
Nispetleri koruyan kurtulmuş

Allah şöyle der: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[143] Allah kendisini sadece kendisine özgü bir nitelikle niteleyerek şöyle demiştir: *'Her nerede olursanız, O sizinle beraberdir.'*[144] Allah gecenin son üçte birlik bölümünde, yakın göğe inişinde bizimle beraberdir. Her nerede olursak olalım, O bizimle beraberdir. Bununla birlikte O bizimle birlikte iken Arş'a istiva etmiştir, Amâ'dadır, yerde ve göktedir, insana şah damarından yakındır. Bütün bunlar ile sadece Allah nitelenebilir. Allah bir kulunu bir mekândan başka bir mekâna kendisini görmek üzere değil, görmediği ayetlerini göstermek üzere taşımıştır. Allah şöyle der: *'Kulunu geceleyin Mescid-i haram'dan etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i aksa'ya taşıyan Allah münezzehtir.'*[145] Aynı şekilde Allah kulunu hallerinde taşır ve ona kendi ayetlerini gösterir. Böylece kulu hallerinde taşır. Bu taşımaya misal olarak 'Benim için yeryüzü düzlendi, onun doğularını ve batılarını gördüm, ümmetimin mülkü bana düzleştirilen yerlere ulaşacaktır' hadisini verebiliriz. Allah Hz. İbrahim'den aktarırken şöyle der: *'Müminlerden olsun diye, İbrahim'e yer ve göklerin melekûtunu gösterdik.'*[146] İşte bu (ayette zikredilen) yakînin ta kendisidir, çünkü yakîn, görmekten meydana gelir. Bunun yanı sıra Allah, bir mekâna tahsis ettiği ve özel bir nitelik yönünden kendisini gösteren ayetlerini göstermek üzere, kulunu bir mekândan başka bir mekâna taşır. Allah'tan bu mekânda ancak o ayet bilinir. Bu durum, *'Kulunu geceleyin Mescid-i haram'dan etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i aksa'ya taşıyan Allah münezzehtir'*[147] ayetinde belirtilir. Hz. Peygamber isra'yı anlatan (kutsi) bir hadiste Allah'tan şöyle aktarır: 'Ben kulumu kendisine ayetleri göstermek üzere yolculuk ettirdim, yoksa yolculuk bana gelmesi için değildi. Çünkü beni herhangi bir yer sığdıramaz. Mekânların benimle ilişkisi birdir. Ben mümin kulumun sığdırdığı kimseyim. Nasıl olur da onu kendime yürütürüm ki? Ben her nerede olursa olsun kulumla birlikteyim ve onun katındayım.'

Allah Teâlâ kulu Hz. Muhammed'e ayetlerinden dilediklerini göstermek isteyince, Cebrail'i ona gönderdi. Ruhu'l-emin Cebrail, 'burak' denilen bir hayvanla peygambere gelmiştir. Burak'ın getirilmesiyle Allah sebepleri ispatlamış ve güçlendirmiştir ki, sebepler hakkındaki bilgiyi zevk yoluyla peygambere göstersin! Nitekim Allah âleme yerleştirdiği sebeplerin sabit olduğunu bize öğretmek üzere melekler için kanatlar yaratmıştır. Burak, berzahî (ara âlem) bir hayvandır, çünkü o,

iki farklı cinsten doğan katırdan küçük ve bir cinsten doğan eşekten daha büyük bir hayvandır. Burak iki farklı cinsten doğan ile bir cinsten doğanın özelliğini kendinde birleştirmiştir. Bunun nedenini sadece halk ve emir âleminin Allah'tan niçin sudur ettiğini bilen Allah ehli bilir. Bu hikmet, doğal cisimlerin ve üzerindeki cisimlerin sudurunda da bulunur. Hz. Peygamber ona binmiş, Cebrail de onu almıştır. Burak peygamberler için yolculuk atı gibiydi ve Cebrail onu peygamberlere getirir. Böylece zahirde ve batında Allah'a ancak -başkasına ait bir şey üzerinde değil- kendinden olan bir vasıta üzerinde yükselebileceğine dikkat çekmiştir. Bu durum, işlerin bağlamlarını bilmeyen için bir uyarı ve teşriftir. Bununla birlikte söylediğimiz üzere gerçekte öğretme amacı taşır.

Hz. Peygamber Beyt-i makdis'e gelmiş, burak'tan inerek -ki bütün bunlar sebepleri gösterme amacı taşır- onu nebilerin daha önce kendisini bağladığı halkayla bağlamış; çünkü Allah, her peygamberi burak'a bindirerek yolculuk yaptırtmıştır. Hz. Peygamber onu bu halkaya bağladı, bunun nedeni böyle emir almış olmasıydı. Halkanın aşağısında bağlaması emredilmiş olsaydı, o emre uyardı. Fakat Allah'ın 'canlı/dabbe' diye isimlendirdiği varlıkta âdetinin hükmünü baki kılmak üzere, onu bundan alıkoymuştur. Bakınız! Hz. Peygamber Burak'ı 'güneş' diye isimlendirdi. Bu, binilen hayvanların özelliklerinden biridir ve o aynı zamanda burnuyla Mekke'ye giden kafiledeki arkadaşının kendisiyle abdest aldığı bardağı değiştirmişti. Böylece Burak'ı bilme özelliğiyle de nitelemiştir. Bu özellik bardağın değiştirilmesini gerektirmiştir.

Hz. Peygamber namaz kılarken, Cebrail Burak ile yanına gelerek peygamberi bindirmiş, yanında Cebrail var iken Burak kanatlanmış, havayı yararak geçmiş, susamış ve bir şey içmek ihtiyacı hissetmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e Cebrail iki kap uzatmış: Birincide süt, diğerinde şarap vardı. Bu durum şarabın haram kılınmasından önceydi. Hz. Peygamber sütü tercih etmiş. Bunun üzerine Cebrail 'Fıtratı seçtin ve Allah da senin vasıtanla ümmetine doğruluğu gösterir' demiş. Hz. Peygamber de rüyasında gördüğü sütü bilgi şeklinde tevil etmiştir. İmam Buhari es-Sahih'inde Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu aktarır: 'Rüyamda bana bir süt bardağı verildiğini gördüm. Tırnaklarım-

dan taştığını görene kadar, ondan içtim, kalanını Ömer'e verdim.' Sahabe 'Ey Allah'ın peygamberi onu nasıl tevil ettin?' diye sorduklarında, şöyle buyurdu: 'Bilgidir.'

Yakın göğe ulaştığında, Cebrail kapıyı açmak istedi. Bekçi 'Kim o?' diye sorunca 'Cebrail' diye cevap verdi. Bekçi melek bu kez 'Yanında kim var?' diye sordu. Cebrail 'Muhammed (s.a.v.) vardır.' dedi. Bekçi melek 'Ona peygamberlik görevi verilmiş midir?' diye sordu. Cebrail 'Evet' diye cevap verince, (Hz. Peygamber'in anlatımıyla) 'Bunun üzerine içeri girdik. Karşımızda Âdem vardı. Sağında oğullarından cennetlik mutluların bir kısmı, solunda cehennemi dolduracak evlatlarından bedbaht bir grup bulunmaktaydı. Hz. Peygamber kendisini Âdem'in sağındaki mutlular arasında görerek Allah'a şükretmiş, insanın aynı şahıs iken bir anda iki yerde nasıl bulunduğunu anlamıştı. Diğer yerdeki suret kendisi için adeta aynadaki suret gibiydi. Oradaki suretler ise aynada ve aynalarda görülen suretler gibiydi.

Âdem kendisine şöyle demiş: 'Merhaba! Ey salih evlat, ey salih nebi!' Sonra Burak kendisini yükseltmiş. Hz. Peygamber birinci gök ile ikinci gök arasındaki fezada veya göklerin yüksekliğinde taşınmaktaydı. Cebrail birincide yaptığı gibi ikinci kat göğün kapısını çalmış, bekçi melek 'kim o?' diye sormuş, Cebrail ilkinde söylediklerini söylemiş. İçeri girdiklerinde Hz. İsa bizzat bedeniyle oradaydı -çünkü Hz. İsa henüz ölmemiştir, Allah kendisini bu göğe yükseltmiş, oraya sağlamca yerleştirmiştir. Hz. İsa eli altında bulunduğumuz ilk şeyhimizdir ve onun bizim üzerimizde büyük bir inayeti vardır, bir an bile bizi göz ardı etmez. Allah'ın izniyle, onun inme vaktine yetişmeyi umut ederim. Hz. İsa Hz. Peygamber'e 'Hoş geldin, merhaba' demiş. Sonra üçüncü göğe gelmişler. Cebrail kapının açılmasını istemiş, orada da kendisine daha önceki göklerde sorulan sorulmuş. Kapı açılınca Yusuf peygamberi görmüşler. Hz. Yusuf Hz. Peygamber'e selam vermiş 'merhaba ve hoş geldin' diyerek kendisini karşılamış. Bütün bu merhalede Cebrail kendisini gören bu şahıslara Hz. Peygamber'in adını vererek tanıtıyordu. Dördüncü kata yükseltilmiş, Cebrail kapıyı çalmış, aralarında malum konuşma geçmiş ve sonra kapı açılmış. Orada İdris peygamber bedeniyle bulunmaktaydı, çünkü Hz. İdris de şu ana kadar ölmemiş, Allah kendisini yüksek bir yere yükseltmiştir; kastedilen gök-

lerin kalbi ve kutbu sayılan dördüncü kattır. İdris'e selam vermiş, o da kendisini 'merhaba, hoş geldin' diyerek karşılamış. Sonra Hz. Peygamber beşinci kata yükseltilmiş. Cebrail kapıyı çalmış, kapının bekçisiyle aralarında daha öncekilerdeki gibi bir konuşma geçmiş, kapı açılmış, içeri girdiklerinde beşinci katta Harun ve Yahya bulunmaktaydı. O ikisi Hz. Peygamber'e selam vermiş, 'merhaba ve hoş geldin' demişler. Sonra altıncı kata yükseltilmiştir. Cebrail kapının açılmasını istemiş, bekçiyle aralarında konuşma geçmiş, kapı açılmış ve içeri girmişler. İçeride Hz. Musa vardı. Hz. Musa Hz. Peygamber'e selam vermiş 'merhaba, hoş geldin' diyerek kendisini karşılamış. Sonra yedinci kata yükseltilmiş. Cebrail kapıyı çalmış, bekçiyle aralarında konuşma geçtikten sonra kapı açılmış ve içeri girmişler. İçeride sırtını Beyt-i mamur'a dayamış bir halde oturan Allah'ın dostu İbrahim peygamberle karşılaşmışlar. Hz. İbrahim kendisine selam vermiş, 'hoş geldin ve merhaba' diyerek onu karşılamış. Beyt-i mamur ve Darah'ın adını söylemiş ve onları tanıtmıştır. Hz. Peygamber ona bakmış ve iki rekât namaz kılmış. Hz. Peygamber bize her gün yetmiş bin meleğin onun bir kapısından girip ötekinden çıktıklarını bildirmiştir. Giriş yıldızların doğduğu kapısındanken çıkış battıkları kapıdan gerçekleşir. Hz. İbrahim Hz. Peygambere bu melekleri Allah'ın her gün ab-ı hayatın damlalarından yarattığını söylemiştir. Bu damlalar, bir kuşun kanatlarını çırpması gibi, ab-ı hayat nehrine girip çıktıktan sonra kanatlarını çırpan Cebrail'in kanatlarından dökülür. Cebrail her gün o nehre bir kez dalar. Sonra Hz. Peygamber Sidre-i münteha'ya yükseltilmiştir. Onun kirazları büyük, yaprakları fil kulağına benziyordu. Hz. Peygamber Allah'ın nurunu Sidre ağacına yaymış olduğunu görmüştür. Öyle ki, herhangi bir insanın onu tavsifine imkânı yoktu, çünkü göz, nuru nedeniyle kendisini idrak edemez.

Hz. Peygamber bu ağacın köklerinden dört nehrin çıktığını görmüştür: İkisi zahiri nehir, ikisi batını nehirdir. Cebrail kendisine bu iki zahiri nehrin Nil ve Fırat, batını iki nehrin ise Cennete akan iki nehir olduğunu bildirmiştir. Zahiri iki nehir olan Nil ve Fırat ise Cebrail'in bildirdiğine göre kıyamet günü cennete döneceklerdir. Bu ikisi bal ve süt nehirleridir. Cennette dört nehir olacaktır: Birincisi saf sudan olan nehir, ikincisi tadı değişmeyen süt nehri, üçüncüsü içenlere haz veren şarap nehri, dördüncüsü saf bal nehridir. Bu nehirler mensuplarına

kendilerinden içtiklerinde türlü ilimler verir. Zevk sahipleri dünya hayatında onları tanır. Bu konuda yazdığımız küçük bir kitapçığımız vardır ki zikrettiğimiz husus oradan bakılabilir.

Cebrail Hz. Peygamber'e Âdemoğullarının amellerinin bu Sidre'ye ulaştığını, onun ruhların yerleşim yeri olduğunu bildirmiştir. Sidre üzerindeki şeylerin kendisine kadar indiği son yer iken aşağısındaki şeylerin yükselişinin bitim yeridir. Cebrail'in makamı ve oturağı oradadır. Hz. Peygamber Burak'tan inmiş ve bu kez kendisine Refref getirilmiştir. Refref bildiğimiz oturağa benzer. Hz. Peygamber üzerine oturmuş, Cebrail kendisini Refref'i indiren meleğe teslim etmişti. Hz. Peygamber artık kendisine aşina olduğu için eşlik etmesini Cebrail'den isteyince şöyle demiş: 'Bir adım daha atarsam yanarım. İçimizden her birinin belli bir makamı vardır. Allah'ın seni yolculuğa çıkartmasının yegâne nedeni, sana ayetlerini gösterme iradesidir. Gafil kalmayasın!' Bunun üzerine Hz. Peygamber Cebrail'e veda etmiş, o melekle birlikte Refref'in üzerine binerek ayrılmışlar.

Hz. Peygamber Sidre'den Allah'ın yaratıkları hakkında icra edeceği şeyleri levhalara yazan kalem'in ve kalemlerin cızırtısını duyabileceği bir yere ve mertebeye kadar yükselmiştir. Bunun yanı sıra meleklerin kulların amellerini kayda geçerken kullandıkları kalemlerin seslerini de duymuştu. Her bir kalem bir melekti. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Sizin yaptıklarınızı yazacağız.*'[148] Sonra Hz. Peygamber nura batırılmış ve bunun ardından yanındaki melek kendisini yalnız bırakarak gerisinde kalmıştı. Hz. Peygamber yanındaki meleği göremeyince korkmuş, ne yapacağını bilemez bir halde kalmış, -tıpkı bir sarhoşluk hali gibi- bu nur içinde kendinden geçmiş, vecde kapılmış, sağa ve sola doğru yönelmeye başlamış, içinde bulunduğu durum kendisini ürkütmüştü. Bunun nedeni kalemlerin levhalardaki yazım seslerini ve cızırtılarını duymasıydı. Kalemler sesleriyle tatlı nağmeler çıkartmakta, Hz. Peygamber'i belirttiğimiz şekilde vecd haline sokmaktaydı. Böylelikle bu hal vasıtasıyla güçlenmiş, Allah kendisine içine bir bilgi vermiş, bu bilgiyle Hz. Peygamber daha önce vahiyden bilmediği şeyleri yönünü bilmediği bir yönden öğrenmişti.

Hz. Peygamber (bu bilgiyle birlikte) Hakkın huzuruna girmek üzere izin talep etmiş, Hz. Ebu Bekir'in sesine benzeyen bir ses duy-

muş, ses kendisine şöyle demekteydi: 'Ey Muhammed! Dur! Rabbin namaz kılmaktadır.' Bu hitap dikkatini çekmiş ve içinden şöyle demiş: 'Rabbim namaz kılar mı (salât)?' Bu hitap nedeniyle içinden böyle bir şaşırma meydana gelip Ebu Bekir'in sesiyle de ünsiyet bulunca, kendisine şu ayet okunmuş: *'O ve melekleri size 'salât' eder.'*[149] Böylelikle 'Hakkın salâtı' derken neyin kastedildiğini anlamıştır.

Allah Teâlâ *'Sizin için fariğ kalacağız'*[150] ayetinde belirtildiği gibi 'namazı' bitirmiştir. Bununla birlikte herhangi bir iş Allah'ı başka bir işten alıkoyamaz. Fakat âlemdeki sınıfların yaratılması için belli zamanlar ve mekânlar vardır; O'nun bilgisi ve meşiyeti böyle takdir ettiği için, Allah söz konusu mekân ve zamanları aşmaz. Allah bu duruş esnasında kendisine vahyedeceği şeyleri vahyetmiş ve sonra içeri girmesini emretmiştir. Hz. Peygamber içeri girince daha önce bildiği şeyin aynısını görmüş, inancının sureti başkalaşmamıştı. Allah'ın kendisine vahyettiği işler arasında ümmetine bir gün ve gece içinde elli rekât namaz da bulunmaktaydı. Hz. Peygamber aşağı inmiş, Hz. Musa'nın yanına gelmiş. Hz. Musa kendisine ne söylendiğini sorunca, farz kılınan hususları bildirmiş ve şöyle demiş: 'Allah Teâlâ ümmetime her gün ve gecede elli rekât namazı farz kıldı.' Bunun üzerine Hz. Musa şöyle demiş: 'Ey Muhammed! Bu işte senden önce görevlendirilmiştim, tecrübeyle öğrendim. Ümmetim beni bu hususta yordu. Sana tavsiyem şudur ki, ümmetin buna güç yetiremez.' Hz. Peygamber bu tavsiye üzerine Rabbine müracaat ederek hafifletme talep etmiş, Rabbi namazın sayısını on rekât hafifletmiş. Hz. Peygamber bu durumu Hz. Musa'ya bildirince, şöyle demiş: 'Rabbine dön ve namazı hafifletsin!' Hz. Peygamber Rabbine dönmüş, on rekât daha hafifletilmiş. Durumu Hz. Musa'ya bildirmiş ve Musa yine 'Rabbine dön' demiş, Allah on rekât daha hafifletmiş. Hz. Peygamber bunu Hz. Musa'ya söyleyince Hz. Musa 'Rabbine dön' demiş, bu kez on rekât daha hafifletilmiş. Hz. Peygamber bunu da Hz. Musa'ya bildirince Musa kendisine yine 'Rabbine dön' demiş. Bunun üzerine Rabbi Hz. Peygamber'e şöyle demiş: 'Namaz beş vakittir ve elli vakte bedeldir. Benim katımda söz değişmez.' Hz. Peygamber bu durumu Hz. Musa'ya bildirince Hz. Musa yine 'Rabbine dön' demiş. Bu kez Hz. Peygamber 'Artık Rabbimden hayâ ederim, bana şöyle şöyle buyurdu' diye karşılık vermiş. Hz. Peygamber Hz. Musa'ya veda ederek yanından ayrılmış, fecrin

doğumundan önce yeryüzüne inmiş, Hacer'e inmiş, tavaf yapmış ve evine gitmiştir.

Sabahleyin Hz. Peygamber olanı biteni insanlara anlatmış; kendisine iman edenler onu doğrularken inkâr edenler yalancı ilan etmiş, kuşkudakiler ise tereddütte kalmıştır. Sonra onlara kafilenin ve kafile içinde temizlik yapan şahsın durumunu bildirmiş. Hz. Peygamber'in söylediği gibi kafile ulaştığında, adama sormuşlar ve Hz. Peygamber'in bildirdiği gibi ibriğin değiştiğini söylemiş. Orada bulunup Beyt-i makdis'i görmüş bir yalancı, Beyt-i makdis'i tavsif etmesini istemiş. Hz. Peygamber ise sadece yürüdüğü yeri ve namaz kıldığı yeri görmüştü. Bunun üzerine Allah Hz. Peygamber'in bakabilmesi için Beyt-i makdis'i yükseltmiş, Peygamber de orada bulunanlara Beyt-i makdis'i nitelemeye başlamış, kimse onun bu konuda söylediklerini inkâr etmemişti. İsra yolculuğu ruh ile gerçekleşmiş ve uyuyan bir insanın uykusunda gördüğü rüya olsaydı, kimse onu inkâr etmez ve kendisiyle tartışmazdı. İnkârın yegâne nedeni, Hz. Peygamber'in isra yolculuğunun bütün bu mekânlarda bedenle gerçekleştiğini bildirmiş olmasıydı. Hz. Peygamber'in otuz dört isra yolculuğu vardır ki, bunların sadece birisi bedeniyle gerçekleşmiş, diğerleri rüya şeklinde ruhen gerçekleşmişti. Velilere gelirsek, onların ruhanî-berzahi (hayalî) isra yolculukları vardır. Bu yolculuklarda onlar, duyulur (mahsus) suretlerde hayal için bedenlenmiş manaları müşahede ederler ve suretlerin içerdiği manalara göre ilimler verilir. Onlar yeryüzünde ve gökte isra yolculukları yaparlar. Bununla birlikte onlar göğe bedenleriyle ayak basmazlar. Hz. Peygamber bedeniyle isra yapmış olmak ve gökleri ve felekleri bedeniyle geçmesi nedeniyle cemaatten farklılaşır. Hz. Peygamber mesafeleri gerçek ve bedenli bir şekilde kat eder. Bütün bunlar onun varisleri için göklerde ve onların üzerindeki mertebeler için -bedenle değil- manevi olarak gerçekleşir.

Şimdi Allah ehlinin isra yolculuklarında bilhassa Allah'ın bana gösterdiklerini zikredelim. Çünkü onların isra yolculukları farklı farklıdır. Onların yolculukları bedenle yapılan isranın aksine bedenlenmiş anlamlardan ibarettir. Başka bir ifadeyle velilerin miraç yolculukları, ruhların miraçları, kalplerin görmesi, berzahî suretler ve bedenlenmiş

manalardan ibarettir. Bu konuda müşahede ettiğimi *el-İsra ve't-tertibü'r-rıhle* kitabında yazdım:

Görmez misin ki kulunu geceleyin yürütür
En yakın harem'den en uzak Mescide

Yedi kat göğe yükseldi oradan sonra oradan
Mele-i a'la ile mamur evini ziyarete

Yüce Sidre'ye ve korunmuş kürsü'ye
En yüce Arş'ına en nezih istiva yerine

Vechin perdelerine, kendilerini açtığında
Amâ bulutuna en geniş mertebede

O emre tedelli etmişti, yaklaşınca
Allah'a yaklaşarak yayın iki ucu kadar belki daha yakın

Varlıkların gözleri uzaktı O'ndan
En temiz kaynakla suladığı şeyi görüyordu

Ünsiyet amacıyla en yakın dostu seslendi ona
'Dur' dendi, Arş sahibi namaz kılıyor

Bu hitap sıktı onu ve sordu:
İlahım da namaz kılar mı? Böyle bir haber okunmadı bana?

Bilgi perdesi kalbinin gözüne perde oldu
Gayblerde kendisine vahyini vahyetti

Yaratıkların kadrini takdir edemeyeceği şeyleri gördü
Rahman kendisini sağlam iple destekledi

Rabbinin vechine yöneldi
Rahman en güzel nazargahı ikram etti ona

Bunu kabul eden kimse kalbi müşahede etmiş demektir
Hira dağında, daha önceki tecelligahta

Allah Teâlâ peygamberin varislerinden ve velilerinden dilediklerinin ruhlarını kendilerine ayetlerini göstermek üzere isra ettirdiğinde, bu yolculuk bilginin artmasını ve anlayış gözünün açılmasını sağlar. Bu bağlamda onların yolculukları farklı farklıdır. Bir kısmı Allah'ta isra eder ki bu onların terkiplerinin çözülmesi demektir. Bu yolculukta Allah, basit ve bileşik âlemin sınıflarına göre, uğradıkları her âlemden o âleme uygun şeylere yolculuk etmelerini sağlar. Bir veli bu isra esnasında, her âleme uygun olan özelliği kendi zatından o âleme bırakır (tahlil miracı). Bırakma Allah'ın kendisiyle o âlem türüne bıraktığı özellik arasına perde çekmesiyle gerçekleşir. Artık veli o âleme (ait özelliği) göremez ve geride kalan âlemleri müşahedeyi sürdürür. Öyle ki, en sonunda Allah'tan kendisine dönük özel yönden ibaret olan 'ilahi sır' geride kalır. Sadece bu yön geride kalınca, örtü perdesi kalkar ve her şey kendisine uygun âlemin karşısında kaldığı gibi söz konusu sır da Allah'ın karşısında kalır. Veli bu yolculukta 'O'dur ve O olmayandır (hüve la-hüve)' diye baki kalır. 'O ve O olmayan' diye baki kalınca, 'O olmayan' olması yönünden değil, 'O oluşu' yönünden manevi-latif bir yolculukla bu kez kendisinde isra ettirir. Çünkü veli, asıl itibarıyla âlemin, âlem de Allah'ın suretindeydi. Öyleyse velinin bütünü O (olması) cihetinden Allah'ın suretindeydi, çünkü âlem Hakkın ve insan âlemin suretindedir. O halde insan Hakkın suretindedir. Birbirine denk iki şey müsavi olan, o ikisinden her birine müsavidir: Her A, B ve her B, C ise, bu durumda her A aynı zamanda C'dir. Burada B oluşu yönüyle değil, A oluşu yönüyle C kendisine bakmalıdır. İnsan da -âlemin suretinde olması yönüyle değil- Hakkın suretinde oluşu yönüyle kendisine bakmalıdır. Bununla birlikte âlem Hakkın suretindedir.

Sıralama ve tertip varlığın bulunduğu duruma göre gerçekleşmiştir. Bu nedenle insan bedeni âlemden geri kalmış, insan bedeni varlıkta son olarak meydana gelmiş, yapısı itibarıyla âlemin suretinde ortaya çıkmıştır. İnsan kendinde var olana kadar âlem tam olarak Hakkın suretinde değildi. Âlem insan vasıtasıyla kemale ermiştir. Binaenaleyh insan mertebe bakımından ilk varlık bakımından sondur. İnsan mertebesi ve rütbesi itibarıyla cisminden önce gelir. Âlem ise insan vasıtasıyla Hakkın suretindedir. Hâlbuki insan âlem olmaksızın da Hakkın suretindedir. Âlem insan olmadan tam olarak Hakkın suretinde değildir. Bir şey için bütün yönlerden öteki olana kadar 'falan şeyin suretinde-

dir' denilemez. Fakat daha önce söylendiği üzere; C, B'dir ve B, A'dır, dolayısıyla C, A'dır dediğimiz gibi, bir şey ötekidir denilebilir. Bununla birlikte her bir şey bir özelliğiyle ötekinden ayrılır. Bu özellik A'nın A, B'nin B ve C'nin C olmasıdır. Hak, Hak; insan, insan; âlem, âlemdir! Bu durum denklik meselesiyle açıklanmıştır: Varlıkların birbirinden ayrışmasını sağlayan bir hakikat olmasaydı, bir şey ötekine denktir denilemez, 'onun aynıdır' denilirdi. Daha önce iki şeyin var olduğuna işaret etmiştik ve böylelikle temyiz ve ayrışma gerçekleşmiştir.

Öyleyse bir ayrımın bulunduğunun bilinmesi zorunludur. Ayrım olmasaydı bir'de çokluk bulunmaz, bir'in kendi mutlak birliğinden başka bir şey olmazdı. Söz konusu birlik sayesinde bir şey için 'ötekinin aynı değildir' diye hüküm veririz. Bir şey hakkında 'ötekinin aynıdır' diye hüküm verdiğimiz yön, çokluğun birliğidir. Çünkü bir şey A'ya B ve C denilmesi itibarıyla çoktur. Sonra delil yerleştirmek üzere şöyle denilir: 'Bütün bunlar odur.' Burada işaret yapılır ve çoğalma meydana gelir. Zamir ise tekrarlanır. Böylece birlenir, vasledilir ve ayrım yapılır (fasıl). Öyleyse fasıl akıllı insan için valsın kendindedir.

'Başka' söylediğimiz hususu öğrenip kendisinin âlemin suretinde değil de Hakkın suretinde olduğunu bilirse, Hak kendisindeki ayetlerini ona göstermek üzere, isimlerinde onu yolculuk yaptırtır (isra). Buradan her ilahi isimle isimlendirilenin kendisi olduğunu anlar. Bu ismin 'güzel' diye nitelenip nitelenmemesi birdir. Hak bu isimler vasıtasıyla kullarında zuhur eder ve kul da bu isimler nedeniyle hallerinde halden hale ve renkten renge girer (telvin). Öyleyse isimler Hakta 'isimler' olarak bulunurken bizde 'renklenmeler' şeklinde tezahür eder. Bunlar, Hakkın kendilerinde bulunduğu ilahi şe'nlerden (işler) ibarettir. Öyleyse Hak bizde bizimle tasarruf ederken biz de O'nda ve O'nunla zuhur ederiz. Bu nedenle şu beyitleri söyledik:

O'na dair delilim; halden hale girmem
Senden bu delil yeter bana

Hakikatten istemedim
Beni sana çağırandan

Çünkü bilmiyorum onu ben
O hakikat de bilmez beni

Öğretseydi bana onu
Varlığımı ayırmazdım

Biz ve onlar demezdi:
Hidayet edecek bana, hayat verecek

Onlar da dedi, biz de dedik
Yardım et ona ve bana

Onu fani kılarım baki kılar beni
Fani kılar beni ve baki kılar

Razı ederim kendisini ve metheder beni
Gazap ederim ben, beni de hicveder kendisi

Allah Teâlâ bir veliyi güzel isimlerinde diğer isimlere kadar isra yolculuğuna çıkartır. Bütün ilahi isimler, insanın hallerindeki başkalaşmaların bilgisi ve bütün âlemin halleridir. Bizde o isimleri meydana getiren şey bu başkalaşmanın ta kendisidir. Nitekim hallerin başkalaşmasının isimlerin hükümleri olduğunu da anlamıştık. Öyleyse kendisinden ayrıldığım halin adıyla ulaştığın hal benim ismimdir ve o isim vasıtasıyla halim değiştiği gibi yine onun vasıtasıyla başkalaşırım. Hz. Peygamber er-Rauf ve er-Rahim ismiyle 'müminlere karşı rauf ve rahimdi.' El-Mümin ismi nedeniyle mümin, el-Müheymin ismiyle müheymindi. Böylece Allah bizi birbirimize ve kendimize karşı şahit yapmıştır. Es-Sabur ve eş-Şekûr ismiyle de denizde rüzgârla yürüyen yelkenlileri bir ayet yapmıştır. Bunlar '*Her sabreden için*'[151] ayettir. Denizde korkutucu ve ürkütücü şeylerin bulunması nedeniyle böyle denilmiştir. '*Şükreden.*'[152] Bunun nedeni, hızla maksada ulaşmakla gerçekleşen sevinme ve nimettir. Bu hali kendimden tecrübeyle öğrenmiştim. Şiddetli bir rüzgârla günün kuşluk vaktinden gün batımına kadar olan sürede yirmi günlük yolu dağlar gibi dalgalar içinde aştık. Deniz müsait olsaydı ve rüzgâr ardımızdan gelseydi, daha kısa zamanda aşardık. Fakat Allah Teâlâ bize 'sabreden ve şükredenlerin' ayetlerini göstermek istemiştir.

Allah kendisini hangi isimle isimlendirmişse, bizi de o isimle isimlendirmiştir. O isim vasıtasıyla hallerimizde halden hale gireriz, onunla başkalaşırız. Bu ayetleri bilen kimse, hiç kuşkusuz Hakkın isimlerinde 'isra' yaptırdığı ve 'duyan' ve 'gören' olması için ayetlerini gösterdiği kimsedir. 'Duyan' olmalıdır, çünkü Hakkın özel bir dille gerçekleşen haberlerini duyacaktır. Kastedilen Allah'ın kendisine nispet edilen kelamından ve genel dille indirdikleridir. Genelli dille söylenenler, her kim olursa olsun bütün âlemin konuştuklarıdır. Mesela Hakkın bize Yahudilerin sözlerinden aktardıklarını duyduğumuz gibi aynı sözleri bizzat Yahudilerden de duyarız; böylece genel ve özel dille anlatılanları duymuş oluruz ve Allah onlara konuşturduğu şeyleri bize anlatmıştır. Hak onu konuşturmadan yaratılmış olan konuşamaz; Hak konuşturduğunda, konuşabilir. Bunu anlamalısın! Allah onlar vasıtasıyla o konuşmayı kendinden aktarır.

Bir velinin isimlerdeki yolculuktan payı kemale erer ve her israda Allah'ın isimlerinin verdiği ayetleri öğrenirse, geriye döner ve zatı ilkinden farklı bir şekilde terkip edilir. Bu yeni terkibin gayesi, ayrışmayla elde edemeyeceği bir bilgiyi öğrenmesini sağlamaktır. Bu durumda veli âlemin farklı sınıflarında yürüyüşünü sürdürür ve her âlemden onda bıraktığı kısmı geri alır. Böylelikle zatının terkibi gerçekleşir. Dolayısıyla yeryüzüne ininceye kadar farklı tavırlarda gözükür ve en sonunda ailesine kavuşur. Kimse onun sırr'ında başından geçenleri bilemez. Konuştuğunda, insanların bildiğinden farklı bir dil duyarlar. 'Bu durum nedir?' diye içlerinden birisi sormaya kalksa, ona şöyle der: 'Allah beni bir yolculuğa çıkarttı, bana dilediği ayetlerini gösterdi.' Bunun üzerine dinleyen şöyle der: 'Sen bizim yanımızdan ayrılmamıştın ki? Yalan söylüyorsun.' İçlerinden bir fakih öyle der: 'Bu adam nebilik iddia etmektedir veya akıl hastalığına tutulmuştur. Dolayısıyla ya zındıktır -ki böyleyse öldürülmelidir- veya delirmiştir ve artık muhatabımız değildir.' Böyle biriyle kavmi alay ederken başkaları onu dikkate alır, sözüne güvenir. Böylece âlemde onun üzerinde bir görüş ayrılığı ortaya çıkar. Hâlbuki fakih '*Onlara ufuklarda ve nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz*'[153] ayetinden bîhaberdir. Allah bu ayette belli bir grubu ayırmamıştır. Dolayısıyla Allah'ın zikrettiğimiz bu yöntemle ayetlerinden birisini gösterdiği insan gördüğünü söylemeli, fakat yöntemi söylememelidir. Çünkü o doğru söylemektedir ve böyle bir durumda onun

sözüne bakılmalıdır. Fakat yöntem hakkında iddiada bulunursa, sözü inkâr edilir.

Bilmelisin ki, âlem (yani diğer insanlar) ile bu yöntem ve nitelik sahibi veli arasındaki fark, ayetleri görmek için yapılan isra yolculuğundadır. Âlemde hallerdeki başkalaşma ve değişmeler de ayettir ve âlemdeki insanlar ayetlerin içindedirler, fakat farkında değillerdir. Bu sınıftaki insanlar, perdelilerden ancak Allah'ın sırlarına ilham ettiği aklıyla ve fikriyle düşünmek veya kalp aynasını temizlemek gibi hazırlanmakla farklılaşırlar. Bu sayede söz konusu ayetler onlara keşif, müşahede, zevk ve vecd yoluyla gözükür. Öyleyse âlem, bizzat kendisinin içinde ve üzerinde bulunduğu durumu inkâr eder. (İsra yapan veliler) Söz konusu şeylerin bilgisine ulaşmalarını sağlayan yöntemi zikretmeselerdi, kimse bu bilgilerini inkâr etmeyecekti. Bütün insanlar -ki kimseyi istisna etmiyorum- Allah'a misaller verirler. Onlar bu hususta hemfikirdir ve kimse ötekini inkâr etmez. Hâlbuki Allah şöyle der: '*Allah'a misaller vermeyin.*'[154] Hâlbuki insanlar bu ayetin farkında değillerdir. Allah velileri ise Allah'a misaller vermezler, çünkü misallerin bağlamlarını bildiği için onları insanlara veren bizzat Allah'tır. Allah bilir, biz bilmeyiz! Veli, Allah'ın verdiği misalleri müşahede ederek misal ile Allah'ın o misali kendisi için verdiği şeyin birleştirici özelliğini müşahedede görür. Misal birleştirici özellik yönünden onun aynıdır, fakat misal olması yönünden aynı değildir. O halde veli Allah'a misaller vermez, aksine Allah'ın verdiği misalleri öğrenir. Bu misallere örnek olarak şu ayeti verebiliriz: '*Allah göklerin ve yerin nurudur, O'nun nurunun misali*' yani niteliği '*İçinde lamba olan bir mişkattir. Misbah, zücace içindedir. O parlak bir incidir, mübarek bir ağaçtan tutuşur, ne doğuya ne batıya aittir, yağı ateş değmese bile tutuşur, nur üstüne nurdur, Allah dilediğini nuruna ulaştırır.*'[155] Yani nuru benzettiği lambayla dilediği kullarını misale konu olan nuruna ulaştırır. '*Allah insanlara misaller verir. Allah her şeyi bilendir.*'[156] Bu herhangi bir lamba değil, belli bir lambadır.

Bu ayetten hareketle şöyle bir sonuca ulaşamayız: Lamba ışığının vurduğu her şeyi göze göstermesi nedeniyle, Allah'ın nuru bir lamba gibidir. Böyle bir benzetme yapılamaz. Çünkü Allah lambanın özellikleri, şartları ve benzetildiği şeyin nitelikleri hakkında söylediklerini bo-

şa söylememiştir. İşte ancak böyle bir lambayla Allah'ın nuruna misal verilebilir. Allah misalleri nasıl vereceğini bilir ve misalleri sadece insanlara vereceğini bildirmiş, bize O'nun için misal vermemizi yasaklamıştır. Allah bilir, biz bilmeyiz. Misal verirsek bakmalıyız! Allah o konuda insanlara bir misal vermişse, o misalin sınırında durmalıyız, çünkü Allah karşısında saygı ve edep bu demektir. Allah'ın o hususta verilmiş misalini bulamazsak, bu durumda gerçeği sadece misal yoluyla anlayan insanlara misal veririz. İnsaflı olursak, bu misali Allah için vermeyiz, çünkü Allah zaten onu bilir. Bunun yanı sıra söz konusu misalin verilişinde, fikir ve ibret sahibiysen, doğruyu aramak gerekir; keşif ve müşahede sahibiysen, böyle araştırma yapmazsın, çünkü sen Rabbinden açık delil üzerindesindir ve dolayısıyla zaten sahip olduğun bir şeyi aramazsın. Böyle bir durumda, Allah'ın kendisi adına verdiği misali aktardığı gibi, müşahede ettiğin tarzda onu izhar edersin. Misal verirken Allah velilerinin hali böyledir. Allah insanların ashab-ı kehfin sayısı hakkında bilmeden iddiada bulunmaları nedeniyle görüş ayrılığına düştüklerini bildirir, çünkü onları görmemişlerdi. Bu nedenle Allah gelecek zaman kipiyle şöyle buyurur: 'Üç kişidir diyecekler.' Sonra 'De ki Rabbim onların sayılarını en iyi bilendir' der. Yani kaç kişi olduklarını Rabbim bilir. 'Bir de az kişi bilir.' Bunlar ya onları görüp zanla konuşmayanlardır veya Allah'ın kendilerine sayılarını bildirdiği kimselerdir. İki durumu 'işarî' bir yorumla birleştirmek üzere şu ayeti zikredebiliriz: *'Üç kişi yoktur ki, dördüncüleri O olmasın, beş kişi yoktur ki, altıncıları O olmasın.'*[157] Fakat Allah Teâlâ üç kişinin dördüncüsü demiş, 'üçün üçüncüsü ' dememiştir. Çünkü 'dördün dördüncüsü' bir cins için ve benzeyenler için söylenebilir. Benzerlik ortadan kalktığında Allah için kendileriyle birlikte olduğu beş kişide 'beşin beşincisi' denilemez; sadece 'dördün beşincisi' veya 'beşin altıncısı' denilebilir. Bakınız! Köpek insan türünden olmadığı için ashab-ı kehf hakkındaki ayette 'Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir' denilmiştir. Hâlbuki 'sekiz tanedirler, sekizincileri köpekleridir' denilmemiştir. Bunu anlarsan, Allah'ın izniyle doğruya ulaşırsın!

Âlemin rabbine vermeyesin
Varlıklarından misaller

Benzemez kimse O'na
Zatıyla yüce ve münezzehtir O

Ben misal vermedin O'na
Her insan bunu yapmışken

O'nu misal verme sen
Akıllıların tarafında dur

Allah benim isimlerimden ibaret olan kendi isimlerinde ayetlerini bana göstermek isteyince, bir yolculuğa çıkarttı beni. Bu, bizim isra yolculuğundan olan mirasımızdır. Bunun için Allah beni mekânımdan ayırmış, imkân Burak'ı üzerinde yükselterek, rükünlerimi ayrıştırdı. Artık toprak rüknünün bana eşlik ettiğini görmüyordum. Bana şöyle denildi: 'Onu Allah'ın kendisini topraktan yarattığı asıl baba aldı.' Su unsurundan ayrıldığımda ise bir kısmımı daha yitirdim ve bana şöyle denildi: 'Sen kokuşmuş bir sudan yaratıldın. Suyun kokuşmuş olması onun zelilliğidir ve bu nedenle toprağa yapışmıştır ve bu nedenle ondan ayrıldın. Sudan ayrılınca iki unsur benden eksildi. Hava unsuruna gelince, bende havalar/arzular başkalaştı. Hava bana şöyle dedi: 'Sende benden olan kısmın benden ayrılmaz. Çünkü onun ayağını ve izini kendi yerinden başka bir yere atması uygun değildir. Çünkü senin kokuşmuşluğunun bende başkalaştırdığı kısım nedeniyle senden alacağım vardır. Bu kokuşman olmasaydı, kokuşmuş olmazdım. Zatı gereği hoş kokulu olsa bile, bana komşu olanların eşlik etmesi nedeniyle nahoştur. Onun eşlik etmesi ve komşuluğu beni kirletince, ona *hama-e mesnun* denildi ve böylece kötülüğü kendisine döndü, çünkü nitelenen odur ve beni koku duyusu olanların nezdinde ve onların koku duyularında başkalaştıran da odur.'

Bunun üzerine ona şöyle dedim: 'Onu niçin senin katında bırakıyorum?' Şöyle cevap verdi: 'Bırak ki senin toprağına, kokuşmuş suyuna komşu olmakla ve senin kokuşmuşluğundan kazandığı kötü koku kaybolsun.' Bunun üzerine havayı orada bıraktım. Ateş unsuruna ulaştığımda Fahhar'ın geldiği söylendi ve şöyle denildi: 'Ona gönderilmiş (midir)?' O da 'evet' dedi: 'Kim var onunla birlikte?' diye sorulunca, 'Cebir cibril'i vardır' denildi. O zorunlu bir yolcudur ve yapısından ay-

rılmak zorundadır.' Bana onun yaratılışında benden bir parça olduğu söylendi, fakat o parçayı bırakmadım. Böylece mülkümün, iktidarımın ve tasarrufumun ortaya çıktığı bir mertebeye ulaşmış oldum. Önce birinci göğe ulaştım. Benimle birlikte beden yapımdan kendisine dayanacağım ve kendisine bakabileceğim bir şey kalmamıştı. Orada babama selam verdim. Babam benim toprağımı sordu, ben de kendisine yeryüzünün benden kendi parçasını aldığını ve ancak böyle olunca ondan ve sudan çıkabildiğimi söyledim. Babam bana şöyle dedi: 'Oğlum! Babanın yeryüzüyle ilişkisinde de durum böyle gerçekleşmişti. Kim hakkını talep ederse, haddi aşmış sayılmaz. Bilhassa sen ondan ayrılmaktasın ve kendisine dönüp dönmeyeceğini bilmiyorsun. Allah şöyle der: *'Dilerse onu neşreder.'*[158] Hiç kimse Allah bildirmeden O'nun iradesinde neyin bulunduğunu bilemez.'

Bunun üzerine kendisine yöneldiğimde, bir anda önünde oluverdim. Sağında bir grup oğlu vardı ki onların arasındaydım. Kendisine şöyle dedim: 'İşte ben!' Gülerek karşılık verdi: 'Hem önünde hem sağındayım.' O da 'evet' dedi ve ekledi: 'Ben de elini açtığında kendimi Hakkın önünde öyle görmüştüm. Kendimi ve oğullarımı elin hem içinde ve hem de O'nun önünde görmüştüm.' Sordum: 'Kapalı olan diğer elinde ne vardı?' 'Âlem' dedi. Ben de şöyle dedim: 'Hakkın sağ eli mutluluğu belirlemeyi gerektirir.' O da 'evet, mutluluğu gerektirir' dedi ve 'Hak sağ ve sol el mensuplarını bildirmiştir bize' diye ekledi. Bana şöyle dedi: 'Evladım! Bunlar, babanın sağ ve sol elidir. Bak! Sağımda ve solumda oğullarımın izlerini görürsün. O ikisi Rabbin iki elidir ve ikisi de sağ eldir. Benim oğullarım sağ ve sol elimdedir. Ben ve oğullarım Hakkın sağ elindeyiz. Bizim dışımızdaki âlem ise Hakkın diğer elindedir.' Şöyle dedim: 'Öyleyse bedbaht olmayız.' Şöyle dedi: 'Gazap devam ederse bedbahtlık devam eder.' Şöyle ekledi: 'Mutluluk daimidir, fakat yer değişebilir. Çünkü Allah her yerde yerin ehlinin nimetinin bulunduğu şeyi yaratır. Dolayısıyla iki yerin de dolması gerekir. En büyük arz önünde gazabın sona ermesi gerekir. Allah hadlerin uygulanmasını emretmiş, onlar da uygulanacaktır. Hadler uygulanınca gazap kalkar, çünkü resullük onu kaldırır. Öyleyse gazap kızılan kimsede hadlerin uygulanmasından ibarettir ki, geride rıza kalsın. Rıza Allah'ın her şeyi kuşatan rahmetidir. Hadler sona erince, genel hakkında hüküm umumi rahmete varır.

Daha önce bu konuda bir bilgim yokken babam Âdem bana bu bilgiyi verdi. Bu bilgi dünya hayatında benim için öne alınmış bir müjdeydi ve kıyamet zaman itibarıyla -Allah'ın dediği gibi- elli bin senede sona erer. Bu süre hadlerin uygulanma süresidir ve bu süre dolduktan sonra iş Rahman ve Rahim'e kalır. Rahman esma-i Hüsna, yani güzel isimlerin sahibidir. Onlar, kendisi hakkında hüküm vermek üzere yöneldikleri kimse için iyi isimlerdir. Rahim rahmetiyle gazaptan intikamını alır. Rahim el-Muntakim ismini şiddetle tutar, onu etkisiz hale getirir, hakikatinin ortaya çıkmasına mani olur. Böylece hüküm, nispetler itibarıyla, isimlerin çatışmasına dönerken yaratıklar rahmetle dolarlar. Dolayısıyla isimlerin hükmü bizde değil, kendi aralarındaki çatışmada ezelidir. Bunu anlamalısın!

Bu, farkına varılmayan garip ve ince bir bilgidir, insanlar onun hakkında kördür. Herhangi bir insana 'bu isimlerden seni üzen birisinin hakkında hüküm vermesinden razı olur musun?' diye sorsan, 'hayır' der ve onu mutsuz eden ismin başkası hakkında hüküm vermesini isterdi. Böyle bir insan yaratıkları en az bilen iken Hakkı daha da çok cahildir. Bu müşahede, isimlerin hükümlerinin isimlerde baki kalmasını sağlar; yoksa bizde değil! Bunlar hakikatleri itibarıyla birbirine zıt nispetlerdir, dolayısıyla hiçbir zaman bir araya gelmezler. Allah rahmetini -her nerede olurlarsa olsunlar- kullarına yayar. Binaenaleyh varlık serapa rahmettir.

Bana dua etmesinin ardından Âdem'in yanından ayrıldım. İkinci gökte Hz. İsa'ya konuk oldum. Yanında halasının oğlu Yahya'yı buldum. Onun hayatı hayvani hayattı. Halasının oğlu olsaydı ruh olacaktı. Hayvani hayat ruhun ayrılmaz özelliği olunca, Allah'ın ruhu Hz. İsa'nın nezdinde var oldu. Çünkü ruh canlıdır ve her canlı ruhtur. O ikisine selam verdim ve Hz. İsa'ya dedim ki: 'Hangi özelliğinde bizden üstün oldun ki, Allah seni kendisine izafeyle 'ruh' diye isimlendirdi.' Şöyle dedi: 'Beni anneme ihsan edeni duymadın mı?' Bunun üzerine söylediğini anladım. Bana dedi ki: 'Bu ayrıcalık olmasaydı, ölüleri diriltemezdim.' Ben de kendisine dedim ki: 'Ölüleri diriltenleri gördük, fakat onların yapısı seninki gibi değildi.' Şöyle dedi: 'Ölüleri dirilten kimse bana varis olduğu ölçüde onları diriltebilir. Ben bana ölüleri diriltme gücü verenin makamını alamadığım gibi varisim de bu hususta

benim makamıma ulaşamaz. Bu özelliği bana veren Cebrail bir yere temas ettiğinde, temas nedeniyle yer canlanır. Ben ise öyle değilim, benim payım suretleri özel bir şekilde temas ederek ayağa kaldırmaktır. Tüm Ruh (Ruhu'l-Kül) o suretlere ruh verme işini üstlenir. Bana bu gücü ihsan eden Ruh ise temasın izhar ettiği surete hayat verir. Bunu bilmelisin.'

Yüzümü Yahya'ya çevirip şöyle dedim: 'Allah kendisini kıyamette getirdiğinde, senin ölümü kurban edeceğin bana bildirildi. Ölüm cennet ile ateş arasına yerleştirilir ki, orada bulunanlar kendisini görsün. Böylece ölümün parlak bir koç suretinde olduğunu anlarlar.' O da 'Evet' dedi ve ekledi: 'Bana tahsis edilen bir özelliktir bu. Ben Yahya'yım ve benim zıddım olan ölüm benimle birlikte olamaz. Orası hayat diyarıdır. Dolayısıyla ölümün kalkması gerekir. Ölümü ise benden başkası ortadan kaldıramaz.' Ben de şöyle dedim: 'Benim dikkatimi çektiğin hususta doğru söyledin. Peki, âlemde pek çok Yahya vardır?' Şöyle cevap verdi: 'Yahya' denilen bu isimde öncelik mertebesi geçmiş veya gelecek insanlar arasında benimdir. Herkes benden dolayı Yahya'dır. Allah Teâlâ benden önce kimseye böyle bir ad vermedi. Öyleyse her Yahya bana tabidir ve benim zuhurumla birlikte onların bir hükmü kalmaz.' Böylece daha önce bilmediğim bir şeye dikkatimi çekmiş oldu. Şöyle dedim: 'Allah sana bana olan iyiliğin nedeniyle iyilikler versin.'

Sonra şöyle dedim: 'İkinizi bir gökte bir araya getiren Allah'a hamd olsun. Burada Allah'ın ruhu İsa ile Yahya'yı kastediyordum. Bu sayede size bir meseleyi sorup her birinizin huzurunda cevap alma imkânı bulacağım. İkiniz de sevgi selamına mazhar oldunuz. İsa hakkında henüz beşikteyken, '*Doğduğum, öldüğüm ve diriltileceğim gün bana selam olsun*'[159] denilmişken Yahya hakkında '*Doğduğu, öldüğü ve dirilteceği gün ona selam olsun*'[160] denilmiştir. İsa Hakkın verdiği selamla kendinden haber vermişken Hak Yahya'ya kendisinin selamını bildirmiştir. Bu makamlardan hangisi üstündür?' Bana şöyle dedi: 'Sen Kuran ehli değil misin?' Ben de 'Evet öyleyim, ben Kuran ehliyim' dedim. Şöyle dedi: 'Hakkın benimle halaoğlunu birleştirdiği özelliğe bak! Allah bana '*Salihlerden bir nebiydi*'[161] demiş, belirsizlikte belirli zikretmedi mi? Ben de 'Evet' dedim. Devam ederek 'Halamın oğlu İsa için ise '*Salihlerden-*

dir'[162] demedi mi? Allah benim için de aynı şeyi demiş, onu belirsizlikte belirli yapmıştır.' Sona şöyle demiştir: 'İsa'nın beşikteki sözü halamı iftiradan kurtarma amacı taşır. Bu nedenle Allah'tan bizzat kendisi aktarmış ve '*bana selam olsun*'[163] demiştir. Yani Allah'tan selam olsun bana demiştir. Ben de şöyle dedim: 'Haklısın, doğru söyledin. Fakat bu selam belirliyken Hakkın sana selamı belirsizdir ve belirsiz geneldir.' Bu kez bana şöyle dedi: 'Kastedilen zatın belirlenmesi değil, cinsin belirlenmesi ve tarifidir. Dolayısıyla onunla belirlilik takısının bulunması veya yokluğu arasında bir fark yoktur. Ben ve İsa selamda eşitiz! İyilikte de böyleyiz. Bizim için iyilik benim hakkımda müjdeyle, İsa hakkında meleklerle gelmiştir.'

Yahya'ya şöyle dedim: 'Bana fayda verdin, Allah da sana fayda versin! Niçin 'hasur' oldun?' Şöyle dedi: 'Bu da babamın Meryem Betül'e kendisini bütünüyle tahsis etmedeki iradesinin bir neticesidir; 'Betül' erkeklerden uzaklaşan demektir. Babam mihraba girip onun halini görünce şaşırmış ve Allah'a onun gibi erkek bir evlat kendisine vermesi için dua etmiş, bu dua nedeniyle ben kadınlardan yüz çeviren bir 'hasur' olarak doğmuşum. Kadınlardan yüz çevirmek kâmillik değil, sadece bir himmetin neticesidir. Çünkü kemal ürün sahibi olmadadır.' Şöyle dedim: 'Cennetteki cinsel ilişkide niçin çocuk yok?' Şöyle dedi: 'Böyle deme, aksine o ilişkinin bir ürünü vardır ve bu kaçınılmazdır. Cennetteki çocuğun doğumu cinsel ilişki tamamlanır tamamlanmaz iki çiftin suretinde ortaya çıkar. Dünyada inzal suyla olduğu gibi orada rüzgârla gerçekleşir. Bu rüzgâr iki çift arasında gerçekleşen şeyin suretine göre ortaya çıkar. İçimizden bir kısmı bunu görürken bir kısmı görmez. Nitekim dünyada da gayb âlemi bulunduğu gibi kendisini gören için şehadet âlemi vardır.' Ona şöyle dedim: 'Bana fayda verdin Allah da seni kendisini bilmek nimetinden faydalandırsın.'

Sonra ona şöyle dedim: 'Burası senin göğündür.' Cevap verdi: 'Hayır! Ben İsa ile Harun arasına gider gelirim. Bazen orada bazen buradayım. Yusuf ile İdris arasında da gider gelirim.' Bunun üzerine dedim ki: 'Niçin diğer nebileri değil de Harun'a tahsis edildin?' Şöyle dedi: 'Bunun nedeni nesebe saygıdır. Ben İsa'ya halamın oğlu olduğu için giderim ve onu kendi göğünde ziyaret ederim. Harun'a da halam dünyada nesep ve din bakımından kardeşi olduğu için giderim.' Şöyle

dedim: 'Nasıl onun kardeşi olabilir ki? Onların arasında uzun bir zaman dilimi var? Şöyle dedi: '*Semud'a kardeşleri Salih'i gönderdik.*'[164] Bu kardeşlik nedir? Salih, Semud'un baba ve anne bir kardeşi miydi? Bununla birlikte Salih onların kardeşidir. Semud kabilesi böyle isimlendirilmiş ve Salih Semud'un neslinden, dolayısıyla onların kardeşi olmuştur.' Bunun ardından din kardeşliğini açıklamıştır: 'Bakınız! Leyke halkı Medyen'den olmadıkları halde 'Şuayb Medyen'dendi ve Şuayb hakkında 'Medyen'in kardeşi' denilerek '*Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik*'[165] denilmiştir. Leykeliler zikredilince, şöyle demiştir: 'Şuayb onlara deyince' demiş, kardeşleri dememiştir. Çünkü onlar Medyen'e mensup değillerdi. Şuayb ise Medyen'liydi. Benim o ikisini ziyaretim sıla-i rahimdir (akraba ziyareti). Bununla birlikte Harun'dan daha çok İsa'ya yakınım.'

Sonra üçüncü göğe Yusuf'un yanına yükseltildim. Selam verince selamımı aldı ve bana 'Hoş geldin, merhaba' dedi. Ben de ona şöyle sordum: 'Yusuf! Seni çağırdığında niçin davetçiye olumlu karşılık vermedin? Allah'ın peygamberi kendinden haber verirken senin sınandığın gibi bir imtihanla sınanıp hükümdar tarafından davet edilseydi, davetçiye olumlu karşılık vereceğini ve kadınların söylediği söze göre hükümdardan cevabın gelişini beklemeden hapisten çıkmak isteyeceğini söylemiştir.' Yusuf bana şöyle dedi: 'Tecrübeyle varsayım arasındaki fark, gök ile yer arasındaki farktan daha büyüktür. Bir şeyi var saymak ile onu kendinden tecrübe etmen arasında fark vardır. Bana nispet edilen iftira Hz. Peygamber'e nispet edilseydi, o da kendisi orada değilken suçsuz olduğunun hükümdarca öğrenilmesini isterdi. Böyle bir durum orada bulunmaktan daha güçlü bir delildir. Hz. Peygamber rahmetti ve genişlik âlemindendi. Hapis ise dardır. Böyle hale sahip bir insana davet gelince, genişliğe koşar, fakat bu bir varsayımdır! Hâlbuki var sayımla konuşmak tecrübeyle konuşmakla bir değildir. Hz. Peygamber bu sözü bana yapılan iftiraya tahammülüm nedeniyle beni kâmil olarak nitelemek üzere söylemiştir. Daha doğrusu yaşça kendinden büyük olduğum için, bana karşı saygının gereğiyle böyle söylemişti. Nitekim İbrahim hakkında da 'Biz İbrahim'den daha çok kuşkuya layığız' demişti. Bu da İbrahim'in kuşkulandığı şey hakkındadır. Lut hakkında ise 'Allah kardeşim Lut'a merhamet etsin! O güçlü bir dayanağa sırtını vermişti' demiştir. Onu tekzip ettiğini gördün mü? Hayır! Çünkü

Lut'un kastettiği 'güçlü dayanak' kabileyken Hz. Peygamber'in zikrettiği Allah'tır. Bu durum, tecrübenin olmadığı bir hususta kendini tecrübeli yerine koymaman için sana yapılan bir uyarıdır. 'Falanın yerinde olsaydım, ona şöyle denilmezdi' deme. Ben de böyle dedim. Hayır! Allah'a yemin olsun ki, ona gelen sana gelseydi, sen de aynı şeyi söylerdin. Çünkü güçlü hal, zayıf hal üzerinde hüküm sahibidir.'

Allah'ın peygamberi Yusuf'ta iki hal birleşmişti: Birincisi hapse girme, diğeri iftiraydı. Peygamber gönderildiği kimselerin Rabbinin kendisini çağırdığı hususta çağrısının kabul edilmesini sağlayacak bir inancı yerleştirmek ister. Ona nispet edilen iftira ise, herkesin bildiği üzere, davet getiren bir peygamberden beklenmeyecek bir davranışla ilgiliydi. Dolayısıyla onların nezdinde Yusuf'un beraatını talep etmesi bir zorunluluktu ve ancak bu sayede insanlar Yusuf'un Rabbinin katından getirdiği davete iman edebilirlerdi. Üstelik o mecliste Yusuf'un bulunmaması gerekirdi ki, orada bulunduğu için beraat etti şeklinde oradakilerin içinde bir kuşku oluşmasın. Öyle bir mecliste bulunan ile bulunmayan arasında büyük fark vardır. Yusuf o mecliste yok iken kadın Yusuf'a hainlik etmemiş, onu kendisinin arzuladığını söylemiştir. Böylece Yusuf'un ailesi hakkında hükümdara ihanet etmediği anlaşılmıştır. Öte yandan kadının sözlerinden Yusuf'un hükümdarın hakkını çok gözettiği de anlaşılmıştır. Bu nedenle kendini tezkiye etmemiş ve şöyle demiştir: '*Nefs kötülüğü emreder.*'[166] Yusuf'un yiğitliğinin ve fütüvvetinin bir neticesi, hükümdar kendisini çağırmasına rağmen hapiste kalmasıdır. Bunun değerini ancak Hz. Peygamber takdir edebilirdi, çünkü o Yusuf'u övmek amacıyla 'Ben, beni çağırana icabet ederdim' demiştir.

Bunun üzerine kendisine şöyle dedim: 'Allah'ın senden haber verişinde ortaklık gerçekleşmiştir. Çünkü Allah, '*O, ona arzu duydu, Yusuf da ona*'[167] demiştir. Hâlbuki burada neye dair olduğu belirtilmemiştir. Bu durum mananın birliğini gösterir.' Yusuf şöyle dedi: 'İşte bu nedenle elçisi vasıtasıyla hükümdara 'kadınlara durumu ve işin gerçeğini sor' dedim.' Kadın ise kendisinin Yusuf'u arzuladığını söylemiş, fakat Yusuf'un onu arzuladığını söylememiştir. Böylece bu konudaki yanılgı ortadan kalkmıştır. Allah Teâlâ bu arzuyu ifade ederken bir durum adı vermemiş, bu konuda bir hal belirlememiştir. Bu nedenle şöyle dedim:

'Dilde de bir ortaklık olmalıdır!' Yusuf, 'haklısın' dedi ve devam etti: 'Kadın bana arzu duydu ki, benden istediği şeye beni zorlasın. Ben de onu bu işten uzaklaştırmaya zorlayayım diye arzu duydum. Böylece ortaklık benden ve ondan 'zorlama' talebinde gerçekleşti. Bu nedenle Allah *'O, ona arzu duydu'*[168] demiştir. Yani Yusuf'un da kendisine arzu duyduğu hususta demektir. Bu ise her birinin ötekinden istediği hususta birbirlerini zorlamak demektir. Bunun delili *'Şimdi hak ortaya çıktığı, ben onu kendimden istedim'*[169] ayetinde belirtilir. Surede Yusuf'un onu kendi nefsi adına istediği kesinlikle zikredilmemiştir. Allah ise kendisinden istediği işte kadını uzaklaştırmada zorlamak iradesinde Yusuf'a burhan göstermiştir. Yusuf'un gördüğü burhan, yumuşak sözle onu uzaklaştırmaktı. Nitekim Allah Hz. Musa ile Harun'a şöyle demiştir: *'Ona yumuşak söz söyleyin.'*[170] Yani ona şiddetle davranmayın, kötü söz söylemeyin. Çünkü o her durumda zayıflıkla nitelenmiş bir kadındır. Bunun üzerine Yusuf'a şöyle dedim: 'Bana fayda verdin Allah da sana fayda versin.'

Sonra ona veda ederek ayrıldım ve İdris'e geldim. Selam verdim, 'merhaba, Muhammedî varis hoş geldin' dedi. Sordum: 'Bize ulaştığına göre, senin için gerçek nasıl belirsizleşti? Sen kuşku bulunmayacak bir şekilde tufanın durumunu bilememişsin. Hz. Peygamber ise kendisine gelen vahiyle birlikteydi. Şöyle dedi: *'Onu yüz bin veya daha fazla kişiye gönderdik.'*[171] Bu bana vahyettiklerinden biriydi.' Şöyle dedim: 'Bana senin 'hark'ı kabul ettiğin aktarıldı.' Şöyle dedi: 'Hark olmasaydı, yüce bir mekâna yükselemezdim.' Sordum: 'Mekânın karşısında merteben neresidir?' 'Zahir batının unvanıdır' dedi. Sordum: 'Kavminden sadece tevhidi isteyip başka bir şey istemediğin bana ulaştı.' Dedi ki: 'Onlar bunu yapmamışlardır. Ben nebiysem, tevhit kelimesine çağırırım, tevhide değil! Kimse tevhidi inkâr etmez.' Bu garip bir bilgidir. Sonra şöyle dedim: 'Ey hikmetleri koyan! Ferlerde içtihat bizce meşrudur. Ben zamanın alimlerin dilinin diliyim.' Şöyle dedi: 'Asıllarda da meşrudur. Allah bir kişiyi gücü ölçüsünde yükümlü tutar.' Sordum: 'Hakka dair ihtilaflar artmış, sözler çoğalmıştır.' Şöyle dedi: 'Ancak böyle olabilirdi, çünkü iş mizaca bağlıdır.' Dedim ki: 'Ey nebiler topluluğu! Hakka dair görüş ayrılığına düşmediğinizi görmekteyim!' Şöyle dedi: 'Bizim söylediklerimiz teorik düşünce kaynaklı değildir. Biz aynı kaynaktan konuşuruz. Hakikatleri bilen insan, bütün nebilerin

Allah hakkında bir görüşte ve sözde -adeta teorik düşünce sahiplerinin bir görüşte hemfikir olması gibi- hemfikir olduklarını bilir.' Sordum: 'Acaba iş kendinde size söylendiği gibi midir? Çünkü aklın delilleri sizin bu hususta getirdiğiniz hususların bir kısmını imkânsız saymaktadır.' Şöyle dedi: 'İş bize denildiği ve O'nun hakkında görüş söyleyen herhangi birinin dediği gibidir. Çünkü Allah her söz söyleyenin sözü nezdindedir (her zan sahibinin zannında bulunur). Bu nedenle insanları tevhide değil, tevhit kelimesine davet ederiz. Hakka dair kendi teorik düşüncesiyle konuşan insan, mahzurlu bir konuda konuşmamıştır. Allah'ın kullarına emrettiği şey, mertebenin tevhididir ki, herkes onu kabul eder.' Dedim ki: 'Öyleyse müşrikler ne olacak?' Şöyle dedi: 'Onlar vaz' nedeniyle cezalandırılır. Onlar vaat ettikleri şeylerde yalan söylemiş ve onları yakınlık vesilesi saymışlardır, yoksa putları birlik mertebesinin sahibinin mertebesine yerleştirmemişlerdir.'

İdris'e sorduğum sorulardan birisi de şuydu: 'Vakıamda tavaf eden bir şahıs görmüştüm. Bana dedelerimden biri olduğunu söyledi ve adını verdi. Ona ölüm vaktini sondum, 'kırk bin sene önce' dedi. Ona Âdem'in ne zaman yaşadığını bilmediğimizi söyledim. Bana şöyle sordu: 'Hangi Âdem'i soruyorsun? Yakın Âdem'i mi?' Şöyle dedi: 'Ben Allah'ın peygamberiyim, doğru! Bununla birlikte âlemin süresini bilmiyorum. Gerçi genel bir tarih verilebilir. Dünya ve ahiret ezelidir. Yaratılmış hakkında eceller yaratılmada değil, müddetlerin sona ermesiyle belirlenir. O halde yaratma her nefes yenilenir. Allah bize neyi bildirirse, onu biliriz. *'Onun bilgisinden bir şeyi, O dilemeden ihata edemezler.'*[172] Bunun üzerine ona sordum: 'Peki kıyametin kopmasına ne kadar kaldı?' 'İnsanlar için hesapları yaklaştı, onlar gaflet içinde yüz çevirir' dedi. Şöyle dedim: 'Bana onun yaklaşma şartlarından birini söyle.' 'Âdem'in varlığı kıyamet alametlerinden biridir' dedi. Sordum: 'Dünyadan önce başka bir yer var mıydı?' Şöyle dedi: 'Varlık yeri tektir ve bu yer niceliksel olarak dünya olduğu kadar ahiret de nicelik olarak ondan ayrışır. Emir cisimlerde var olma, başkalaşma geliş-gidiş olmak üzere sürekli ve daimidir.' Dedim ki: 'Orada ne vardır?' Dedi ki: 'Bildiğimiz ve bilmediklerimiz vardır.' Dedim ki: 'Doğru ne yanlış ne?' 'Yanlış izafedir, doğru asıl olandır' dedi ve ekledi: 'Allah'ı bilen âlemi de bilir. Bilir ki, doğru sürekli eşlik eden asıldır. Hata ve yanlış ise iki bakışın karşıtlığıdır. Bu karşıtlık zorunludur. Hata da olacaktır. Hatayı

dile getiren doğruyu kabul eden kimsedir. Hatanın olmadığını söyleyen hatayı doğrunun parçası sayar.'

Sordum: 'Âlem hangi nitelikten var oldu?' 'Cömertlikten?' dedi. 'Bazı şeyhlerin de böyle dediklerini duymuştum' dedim. 'Söyledikleri doğrudur' dedi. 'Arz gününden sonra intikal edeceğimiz son yer neresidir?' diye sordum. Şöyle dedi: 'Allah'ın rahmeti! O her şeyi kuşatan rahmettir.' 'Hangi şey?' dedim. Şöyle dedi: 'İki şeylik: baki olanı rahmetiyle baki kılarken var ettiğini rahmetiyle var eder.' Sonra şöyle dedi: 'Arazların mahalli varlıklarında sabittir ve arazlar onlarda benzerleriyle ve zıtlarıyla yer değiştirir.' 'En büyük iş nedir?' dedim. 'Onu bilen en büyüktür' dedi.

İdris'e veda ettim ve ayrıldım, Harun'a konuk oldum. Yanında Yahya vardı. Benden önce kendisine geldiğini görünce, sordum: 'Seni yolda görmedim. Başka bir yol mu vardır?' Şöyle dedi: 'Her şahsın kendisinin (seyr ü) süluk ettiği bir yolu vardır.' Sordum: 'Bu yollar nerededir?' 'Bunlar süluk ile birlikte meydana gelirler' dedi.

Harun'a selam verdim. Selamımı aldı ve bana 'hoş geldin' dedi ve ekledi: 'Ey mükemmel varis, merhaba!' Ben de şöyle dedim: 'Sen nebi ve resul olmana rağmen, halifenin halifesisin, öyle mi?' Şöyle dedi: 'Ben asıl hükmüyle bir nebiyim. Peygamberliği kardeşimin duasıyla aldım. Böylece bana verilmiş olan nebiliğe göre bana vahyedilirdi.' Dedim ki: 'Ey Harun! Ariflerin bir kısmı varlığın kendi haklarında yok olacağını zanneder ve bu nedenle sadece Allah'ı görürler. Âlem, onlara göre, Allah'ın yanında iltifat edilecek bir şey değildir. Hiç kuşkusuz o arifler mertebe bakımından sizden aşağıdadır. Allah senin öfkelenen kardeşine şöyle dediğini bildirir: *'Bize düşmanları güldürme.'*[173] Bu sözünle onlar adına bir değer takdir ettin. Bu davranış ariflerin haliyle çelişir.' Harun şöyle dedi: 'Onlar haklıdır ve onlar zevklerinin verdiğine bir şey eklememişlerdir. Bak! Onlara göre yiten şey âlemden gerçekten kaybolmuş mudur?' Ben de 'hayır' dedim. Şöyle dedi: 'Gerçeği olduğu hal üzere bilgideki eksiklikleri, kaçırdıkları şey ölçüsündedir. Onlara göre âlem yoktur. Öyleyse onların Haktan eksiklikleri, âlemden kendilerine perdelenen şey kadardır. Çünkü bütün âlem, Hakkın tecellisinden ibarettir. Hakkı bilen için durum böyledir. 'Öyleyse nereye gire-

ceksiniz?' 'Bu, sadece işin kendinde bulunduğu durumu 'bilenler için bir öğüttür.'

Kemal varlığından başkası mı?
Onu yitiren kâmil değil ki

Ey fenadan söz eden, destekle
Başaktan buğdayı elde et

Yitirene boyun eğme
Süreyle bitenin peşinden gitme

Nefsin gayesine uyma
Hakkı batılla karıştırma

Harun'a veda ettim ve Hz. Musa'ya konuk oldum. Selam verdim, selamımı aldı ve bana 'hoş geldin' dedi. Hz. Peygamber'e namazların farz kılınmasıyla ilgili yaptığı tavsiyeler ve bu sayede bize dönük iyiliği nedeniyle ona teşekkür ettim. Bana şöyle dedi: 'Hz. Peygamber'e yaptığım tavsiye zevk ilminin bir faydasıdır. Doğrudan olmanın sadece kendisiyle idrak edilebildiği bir hali vardır.' Dedim ki: 'Sen sürekli başkası adına çalıştın ve bütün hayır senin adına gerçekleşti.' Şöyle dedi: 'İnsanın başkası uğruna çalışması, gerçekte kendisi için çalışması demektir. Böyle bir çalışma başkasının ona teşekkürünü artırır. Şükreden ise Allah'ı O'nun en sevdiği övgülerle zikreden kimse demektir. Başkası için çalışan kimse, bu övgüleri dile getiriyor demektir. Zikreden insan kendi diliyle ve başkasının diliyle Allah'ı zikreder.'

Allah Musa'ya şöyle der: 'Ey Musa! Bana asi olmayan bir dille beni zikret.' Bu emirle Allah başkasının diliyle kendisini zikretmesini emretmiş, bunun yanı sıra iyilik yapmasını ve kerem sahibi olmasını emretmiştir. Sonra şöyle dedim: 'Allah Teâlâ seni peygamber yapmakla ve seninle konuşmasıyla insanlara karşı üstün kılmıştır. Sen ise Allah'ı görmek istedin. Allah'ın peygamberi ise şöyle der: 'Sizden biriniz Rabbini ölmeden göremez.' Şöyle dedi: 'Ben de görmek isteyince, hadise öyle oldu! Allah benim isteğime (şarta bağlayarak) olumlu karşılık verdi ve ben bayıldım. Bayılmam esnasında Allah'ı gördüm.' Şöyle dedim: 'Ölüyken mi?' O da 'Evet' dedi.

Dedim ki: 'Hz. Peygamber diriliş günü seni bulunca, durumun hakkında kuşkuya kapılmıştır. Herkesi bayıltan üfleme esnasında bayılmamış iken Tur dağında bayılmakla ödüllendirildin mi? Bunu bilmiyordu. Çünkü bayıltan üfleme (İsrafil'in sur'a üflemesi) genel değildir.' 'Haklısın' dedi ve ekledi: 'Allah beni Tur'da bayılmakla ödüllendirdi. Ben ölmeden O'nu görmedim, sonra ayıldım ve kimi gördüğümü anladım. Bu nedenle şöyle dedim: 'Sana tövbe etim.' Çünkü ben O'na dönmüştüm.' Sordum: 'Sen Allah'ı bilenlerden birisin, Allah'ı görmemiş miydin ki, bunu istedin? Şöyle dedi: 'Ben O'nu akli bir zorunlulukla biliyordum.'

Şöyle dedim: 'Niçin bu özellik başkasına değil de sana tahsis edilmiştir?' Şöyle dedi: 'Ben O'nu görüyor, fakat O olduğunu bilmiyordum. Mertebe farklılaşmıştı, O'nu gördüm, kimi gördüğümü anladım. Ayıldığımda perdelenmedim ve ebediyete kadar gördüğüm bana eşlik etti. İşte bizimle gördükleri şeyi bilmekten perdelenmişler arasındaki fark budur. Onlar öldüklerinde Hakkı görürler. Mertebe onlar adına kendisini temyiz eder. Geri döndürülselerdi, söylediğimizi söylerlerdi.' Şöyle dedim: 'Ölüm O'nun görülme yeriyse, her ölü kendisini görür. Hâlbuki Allah onları görmekten perdelenmekle nitelemiştir.' Şöyle dedi: 'Onlar Allah'ın O olduğunu bilmekten perdelenmişlerdir. Tanımadığın bir şahısla karşılaştığını düşün. Sen onu adıyla aramaktasın ve kendisine muhtaçsın. Onunla karşılaştığında tıpkı bütün karşılaştığın insanlar gibi kendisine selam verir, o da senin selamını alır, fakat kendisini tanımazsın. Böyle bir durumda sen onu görmemişsindir ve sürekli kendisini ararsın. Hâlbuki o senin kendisini gördüğün yerdedir. Bu durumda sen sadece bilgiye itimat edersin. Bu nedenle bilginin O'nun zatının aynı olduğunu söylerdik. Çünkü zatının aynı olmasaydı, ilahtan başkası ona itimat edemez veya bilgiye itimat olmazdı.'

Sordum: 'Allah sana dağı gösterdi ve dağa tecelli edeceğini söyledi.' Şöyle dedi: 'Hiçbir şey O'nun tecellisinin karşısında duramaz ve dolayısıyla halin değişmesi gerekmiştir.' Dağın parçalanması Musa'nın bayılmasının benzeriydi. Musa şöyle dedi: 'Dağı sarsan şey, beni bayıltı.' Dedim ki: 'Allah bana öğretme işini üstlendi ve bana verdiği kadarını öğrendim.' Şöyle dedi: 'Allah kendisini bilenler karşısında daima böyle hareket eder. Sen de âlemden değil, Allah'tan bilgi al! Sen

Allah'tan ancak kendi istidadın ölçüsünde bilgi alabilirsin. Bizim gibiler seni O'ndan perdelemesin. Çünkü sen bizim vasıtamızla O'nun tecellisinden ancak bizim bildiğimizi öğreneceksin ve biz sana ondan ancak istidadın ölçüsünce verebiliriz. Öyleyse arada bir fark olmadığına göre, sen Allah'a yönel! Biz sizi O'na çağıralım diye gönderildik, yoksa kendimize çağırmak üzere gönderilmedik. İşte bu *'Bizimle sizin aranızdaki ortak kelimedir; Allah'tan başkasına ibadet etmemek, O'na ortak koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi rab edinmemek.'*[174] Şöyle dedim: 'Kuran'da da böyle geldi.' Cevap verdi: 'Evet, gerçekte de öyledir.' 'Allah'ın kelamını neyle duydun?' diye sordum. 'Kulağımla' diye cevap verdi. Sordum: 'Kulağın nedir?', 'O'dur' diye cevap verdi.

Sordum: 'Sana niçin bu özellik tahsis edilmiştir?' Dedi ki: 'Sadece sahibinin bilebileceği bu konudaki zevk nedeniyle tahsis edilmiştir.' Dedim ki: 'İşte zevk sahiplerinin hali böyledir.' 'Evet' dedi ve ekledi: 'Zevkler mertebelere göredir.'

Sonra Hz. Musa'ya veda ederek yanından ayrıldım ve Hz. İbrahim'e konuk oldum. Selam verdim selamımı aldı, bana 'hoş geldin, merhaba' dedi. Ben de söze şöyle başladım: 'Babacığım! Niçin *'bu işi onların şu büyüğü yaptı'*[175] dedin?' Şöyle dedi: 'Kavmim, Hakkın kendilerinin ilah edindikleri putlardan daha büyük olduğunu söylüyorlardı.' Sordum: 'Peki işaret zamirini kullanmanın hikmeti nedir?' İbrahim şöyle dedi: 'Onu biliyor olman lazım.' Dedim ki: 'Ben onun mübteda olan bir işaret olduğunu ve haberinin ise hazf edilmiş olduğunu biliyorum. *'Bu işi şu büyükleri yaptı, ona sorun'*[176] ifaden habere delildir ve bu ifade onlara kendilerinden delil getirmek demektir.' Bunun üzerine İbrahim şöyle dedi: 'Ben işin kendinde bulunduğu duruma herhangi bir şey eklemedim.' Sordum: 'Üç ışık hakkında söylediklerin neydi? İnanarak mı söylemiştin o sözleri?' 'Hayır' dedi ve ekledi: 'O söz kavme karşı delil getirmek üzere bildirme amaçlıydı. Hakkın bu konuda söylediğini görmüyor musun? *'Bunlar İbrahim'e kavmine karşı verdiğimiz delillerdir.'*[177] Kavmin ilah hakkındaki inancı, Nemrut b. Kenan'ın ilah olduğuydu. Bu ışıklar onların ilahları olmadığı gibi Nemrut da gerçekte onlara göre ilah değildi. Onlar ibadet ederken 'ilah' diye yonttukları şeylere tapmaktaydı, Nemrut'a değil! Bu nedenle İbrahim *'Benim rabbim hayat veren ve öldürendir'*[178] deyince, Nemrut hayat vermeyi ve öl-

dürmeyi kendilerinin ortaya koyduğu ilahlara nispet edememiş, saçmalamaktan korkarak *'Ben hayat verir ve öldürürüm'*[179] demişti. Böyle diyerek Nemrut ilahlarını tenzih etmek üzere kendini hedef göstermiş, oradaki insanların inanç sarsıntısı yaşamasını engellemek istemişti.

Hz. İbrahim oradaki insanların getirdiği vahyi anlamadaki eksikliklerini görmüştür. Davetini ayrıntılı açıklamaya kalkmış olsaydı söz uzayacak ve meclis uzun sürecekti. Bu kez onların anlayışına daha yakın olana dönerek Allah'ın güneşi doğudan doğdurmasını zikretmiş, kendisinden güneşi batıdan doğdurmasını istemiş, bu talep üzerine kâfirin dili tutulmuştu. Bunun üzerine kendisine şöyle dedim: 'Yanlış bile olsa söz söyleyebileceği bir hususta Nemrut'un susturulması, Allah'ın onu aciz bırakmasından kaynaklanır. Çünkü Nemrut bu konuda görüş belirtseydi, kendisine şöyle denilecekti: 'Sen yokken de güneş zaten doğudan doğmaktaydı.' Böylece yaşça kendisinden büyük olan bir insan Nemrut'u bedihi bir şekilde yalanlayacaktı.' Bunun üzerine İbrahim şöyle dedi: 'O söz nedir?' Dedim ki: 'Şöyle derdi: Biz işi senin hükmünle yapmıyoruz veya bir hikmeti senden dolayı geçersiz saymayız.' Şöyle dedi: 'Gerçekten de Nemrut'un susturulması Allah'ın icazıydı. Böylece orada bulunanlar İbrahim'in doğru söylediğini ve Nemrut'un ilahlık iddia edemeyeceğini anladı.'

Sonra Beyt-i mamur'u gördüm. Bir anda kalbimi orada buldum ve her gün ona giren melekleri gördüm. Hak kendisini sığdıran o kalbe ve yetmiş bin nur ve karanlık perdeye tecelli eder. Böylece Hak onlarda kulunun kalbine tecelli etmiştir. Onlar olmadan tecelli etseydi, zatının tecellileri kulun yaratılış âlemini yakardı. Oradan ayrılınca Sidre-i münteha'ya geldim, onun aşağı dalları ve uzak dalları arasında durdum. Amellerin nurları onu kaplamıştı. Dallarının zirvelerine ise insanın yaratılışında bulunan amel sahiplerinin ruhlarının kuşları konmuştu.

Dört nehre gelirsek, bunlar *Meratibü'l-ulumi'l-vehb* diye isimlendirdiğimiz kitapçıkta zikrettiğimiz dört ilahi-vehbi nehirdir. Döşekleri ve ariflerin refreflerini gördüm. Nurlar kapladı beni ve bütünüm nura döndü. Bana benzerini daha önce hiç görmediğim bir hilat giydirildi ve şöyle dedim: 'Allah'ım! Ayetler türlü türlü!' Bana bunu derken şu ayet okundu: *'De ki Allah'a ve bize indirilene İbrahim'e, İshak'a, Yakub'a ve öncekilere indirilenlere, Musa'ya ve İsa'ya ve rablerinden gelen nebilere*

indirilenlere iman ettik. Hiç birini ayırt etmeyiz. Biz O'na teslim olanlarız.'[180] Allah bu ayette bana bütün ayetleri verdi, işi bana yakınlaştırdı, onu her bilginin anahtarı yaptı. Anladım ki ben, bana zikredilenlerin hepsinin bir toplamıyım. Bu müjdeyle birlikte benim Muhammedî makam sahibi olduğum ortaya çıktı: Ben, Hz. Muhammed'in kuşatıcılığına (cemiyet-i muhammedî) varis olanlardandım. O kendisine vahiy indirilen son kimsedir. Allah ona cevamiül kelim'i vermiş, başkalarına tahsis etmediği altı özelliği tahsis etmiş, peygamberliğiyle altı yönü içermiştir. Hangi yönden gelirsen gel, Muhammed'in nurunun sana parıldadığını görürsün! Herkes ondan bilgi alır ve her peygamber ondan bilgi aktarır.

Benin için bu hal gerçekleşince, şöyle dedim: 'Bana bu yeter, bana yeter.' Unsurlarım dolmuştu, bende bir boşluk kalmamış ve mekânım beni sığdıramıyordu. O'ndan dolayı 'imkân' özelliğim benden silinmişti (beka billâh). Bu isra yolculuğunda bütün isimlerin anlamlarını öğrendim. Hepsinin bir hakikate ve isimlendirilene döndüğünü gördüm. O hakikat ise benim müşahede ettiğimdi ve o hakikat benim varlığımdı. Benim yolculuğum bende gerçekleşmişti, delaletim sadece kendimeydi. Buradan anladım ki: Ben bir sırf kulum ve bende Rablikten bir iz yoktur.

Bu menzilin hazinelerini açtım. Orada ilimler arasında daha önce kendisini görmediğim teşrif kulluğunun salt birliğinin bilgisini gördüm. Ben daha önce kulluğun toplayıcılığını görmüştüm fakat bunu görmemiştim. Gayb bilgisini şehadet gözüyle gördüm. Gaybın âlemde nerede sonlanıp da kul için her şeyin şehadet haline geldiğini gördüm. 'Gayb' derken varlığın gaybını, yani varlıkta bulunanı kastediyorum. Bu gayb bazı gözlere ve kalp gözlerine gizlidir. Mevcut olmayan gayba gelirsek, böyle bir gaybın anahtarını sadece Allah bilebilir. Yakınlık ve uzaklığın neyden ve kimden olduğunu bu menzilden öğrendim. Artış hazinelerini ve onların kalplere inmesini, kimin onları hak ettiğini, kimin onları kalplere taksim ettiğini, onlardan dileğe bağlı olarak veya olmadan nelerin indiğini öğrendim. İnsan bilginin artmasını isteyince, bunu Allah'ın peygamberine istemesini emrettiği şekilde dua etmelidir. Allah peygamberine emrederken '*De ki Rabbim bilgimi artır*'[181] buyurdu. Burada ifadeyi belirsiz kullanmış, belirli yapmadan genelleştirmiştir.

Öyleyse Hz. Peygambere inen her bilgi bu isteğe dahildir. Çünkü istekten olan bilginin hazzı isteğe bağlı olmadan gelen bilgiden üstündür. İsteğe bağlı bilgide arzuya ulaşılır. Bunun yanı sıra yoksulluğun zelilliği, Rabliğe hakkını vermek ve kulluğa hakkını vermek de isteğe bağlı bilgide gerçekleşir. Çünkü kula her şeye hakkını vermek emredilmiştir. Nitekim Allah da her şeye yaratılışını verir. İsteğe bağlı inen bilgide menzilin üstünlüğü söz konusudur. Bunun değerini ve kadrini ancak Allah takdir edebilir.

Ayetlerin duyma ve görme (gücüyle algılanmada) sınırlı olduklarını gördüm. Bunlar, ya görülme veya haberle ilgiliydi. Tevrat'ı gördüm, Allah'ın onu niçin eliyle yazdığını ve ayrıcalık nedenini öğrendim ve şaşırdım! Allah onu eliyle yazdığı halde değişme ve tahriften nasıl korunmamıştır? Yahudiler, yani Hz. Musa taraftarları onu tahrif etmiştir. Bu konuda şaşırınca, sırrıma şöyle denildi: 'Hitabı dinle.' Duymak bir yana, konuşanı görüyor ve onu içimde bulunduğum rahmetin genişliğinde müşahede ediyordum. Ben de o rahmetin içindeydim ve rahmet beni kaplamıştı. Bana şöyle dedi: 'Bundan daha garibi Allah'ın iki eliyle Âdem'i yaratmış iken onu günahtan veya unutmadan korumamış olmasıdır. Tevrat'ın yazıldığı el var, iki el var! Şaşıracaksan esas buna şaşır. İki el onun doğasına ve toprağına yönelmişti. Vesvese ise Âdem'e ancak doğası yönünden gelir. Çünkü Âdem'in kendisinden yaratıldığı şeylerin bir parçasından yaratılmış olan şeytan ona vesvese verir. Âdem'in unutması veya vesveseyi kabul etmesi, doğasından dolayı gerçekleşmiş, iki el de onun doğasını yaratmaya yönelmiş, Allah ise bedenine yerleştirdiği oğullarının günahkârlığından onu korumamıştır. Öyleyse Yahudilerin Tevrat'ı değiştirmesine şaşırma! Çünkü Tevrat kendinde değişmedi, onların yazdığı ve telaffuz ettikleri şey hakkında bir değişme olmuş, bu değişme Allah'ın kelamına nispet edilmiş ve şöyle denmiştir: '*Onu anladıktan sonra tahrif ederler.*'[182] Onlar Allah'ın kelamının kendileri tarafından anlaşıldığını bilirler. Bununla birlikte onu aktarırken kalplerinde bulunandan ve kendilerine indirilmiş Mushaf'tan başka bir şekilde aktarırlar. Çünkü onlar ancak asıl metinden yazarken nüshalarda tahrifte bulunup aslı olduğu hal üzere bırakırlar ki kendileri ve bilginleri için sahih bilgi baki kalsın.

Âdem ise iki elle yaratılmış olmasına rağmen bizzat asi olmuş ve Allah'ın kelamı korunduğu gibi korunmamıştır. Bu daha garip bir durumdur. Allah kendi kelamı masumdur, çünkü o bir hükümdür ve hüküm masumdur; onun yeri onu bilenlerdir. Hüküm alimler nezdinde tahrif edilmiş değildir. Onlar sadece tabileri için hükmü bozar. Âdem ise Allah'ın bir hükmü değildir, dolayısıyla masumluk onun ayrılmaz özelliği değildir. Fakat bir insan peygamber ise Rabbinden aktardığı hususlarda masumdur. Bu durum Âdem'de ve bütün nebilerde böyledir.

Bu bilgi kıymetli bir bilgidir, çünkü Allah âleme bir hidayet yerleştirdiğinde, onun artık körlüğe dönmesi mümkün değildir. Çünkü Allah hidayetini ulaştırdığı kimseye bunu açıklamıştır. O halde körlükle nitelenen kimse, rabbinin hidayetinin ulaşmadığı kimsedir. Bir insan için 'vahiy kendisine indirilene ve bu sayede bilgi elde edinceye kadar hidayet ulaşmış değildir' denilemez. Böyle birisinde körlük kesinlikle bulunmaz. O halde körlüğü hidayete ancak her ikisinde de hemcinslerini taklit edenler tercih edebilir. Körlük onun tabiatına uygunken hidayet doğasına ve tabiatına aykırıdır. Bu nedenle körlüğü hidayete tercih eder.

Bu menzilde hazırlık yapanın bilgisini gördüm. Ben sadece Allah'a itimat ederim. Bu beşinci tevekküldür ve bu durum Müzzemmil suresinde '*O'nu vekil edin*'[183] ayetinde belirtilir.

Bu menzilde veraset yoluyla ulaşılan bilgiler gördüğüm gibi sadece kesb yoluyla elde edilen bilgiler de gördüm. Yükümlünün şükrüyle kulun şükrü arasındaki farkı öğrendim. Zamanların değişmesi nedeniyle hükümlerin değişmesinin bilgisini gördüm. Âlemde her şey zamanlı bir tertibe ve öncelik-sonralık sıralanışına göre bulunur. Allah bana isimlerini gösterdi. İsimlerin bazı durumlarda ortak olmaları ve bazı durumlarda birbirlerinden ayrışmaları nedeniyle derecelendiklerini gördüm. Aralarında ortaklık ilişkisi bulunmayan iki isim arasında bir derecelenme yoktur. Bunu bilmelisin, bu değerli bir bilgidir.

Bu menzilde âlemdeki varlıkların bir kısmının ötekilere musallat olmasını ve bunun nedenini gördüm. Gördüm ki bunun nedeni, baskın gelmek ve yönetici olmak isteyen ilahi isimlerin hükümlerinden ve kendiliklerinde sahip oldukları kıskançlıklarından (gayret) kaynaklan-

maktadır. İsimlerin kendilerine ortak isimlerden yardım aldığını gördüm. Bu yardım, belli bir yardımdı ve bu nedenle yaratıklar ilahi isimlerin suretinde ortaya çıkmıştır; bir kısmı yardım ederken bir kısmı yardım edilendir. İş böyle gerçekleşince, Allah yardımlaşma hükmüyle kendilerine hitap ederek *'İyilikte ve takvada yardımlaşın'*[184] buyurmuştur. Allah da kullarını kendisine göre yaratmış olduğu bu özelliktedir. Çünkü kullar bu yaratılış nedeniyle günaha ve taşkınlığa karşı yardımlaşırlar. İcbar ilmini gördüm; onun mazeretlerin kendisinde sona erdiği şey ve yaratıkların işin sonunda rahmete kavuşmasının nedeni olduğunu anladım. Allah kendilerinden meydana gelen fiillerdeki zorunluluk nedeniyle yaratıklarını mazur görür. Çünkü onlarda ancak doğal bir yakarış kalır: Ahiret yaratılışı dünya yaratılışı gibi doğal cisim ve ruhla olmasaydı, bedbahtın talebi ve yakarışı olamazdı. Çünkü orada doğal bir durum olmasaydı, bilgisiz olan nefsi bilgisizliği hakkında uyaracak kimse de olmazdı. Bunun nedeni onun hissetmeyişidir, çünkü nefs bileşik bedenden ibaret doğal parçasıyla hissedebilir. Nefsin bedbahtlığı ise bilgisizliğinden kaynaklanır. Nefs bedenden ayrıldıktan sonra bilgisiz kalmışsa onun bedbahtlığı bilgisizliği ve cehaletidir ve sürekli böyle kalır. Allah'ın ona olan rahmeti, bu doğal bedeni dünya ve ahirette yaratmasıdır. Canlının kendisinden yoksun kalamayacağını bu hikmeti herkes bilmez.

Dönüş ilmini öğrendim. Bu, diriliş ilmi ve ahirette bedenlerin yeniden aratılması ilmiydi. İnsan dünyadan ayrılınca bir daha dünyaya geri dönemez. Fakat dünya da insanın ayrılmasıyla birlikte onunla ayrılır. Bu diyardan bazı insanlar cennete giderken bir kısmı ateşe göçer, bir kısmı ise hem ateşe ve hem cennete göçer ve iki diyarı ve nimete ulaşır. Çünkü orada sadece cennet ve cehennem vardır. Dünyanın zatı bir kez var olduktan sonra bir daha yok olmaz. Var olan her şey ise iki yerde veya birinde bulunmalıdır. Böylece keşif iki diyarda o şeyin görülmesini gerektirir. Bu konudaki bir hadiste yeterli açıklama vardır. Sahabenin biri şöyle derdi: 'Ey deniz! Ne zaman ateşe döneceksin.' Kastedilen cehennemliklerin içeceği kaynamış sudur.

Hz. Peygamber dört nehrin cennetten olduğunu söyleyerek bunları şöyle sıralamıştır: Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat. Başka bir hadiste 'Minberim ile kabrim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır'

buyurur. Zikir meclisleri ise -her nerede bulunurlarsa bulunsunlar- cennet bahçelerinden bir bahçedir. Bu konuda pek çok rivayet vardır. Allah'a hamd olsun, taklitçi değiliz. Bize göre gerçek, Rabbimizin katından iman ve müşahede ettiğimiz gibidir.

Hz. Peygamber'in 'Sizinle ümmetlere karşı iftihar ederim' hadisinin mertebesi bu menzilden öğrenilir. Bu durum yerli yerinde övgü ve iftihar amacıyla söylenmiştir ve kendi yerinde böyle bir övgü göz ardı edilmez. Her mertebenin kendisine özgü bir şerefi vardır. Burada ariflerin bir grubunun ayakları kayar, çünkü onlar nefislerin şerefiyle akılların şerefini ayırt edememiş, bu ikisinin birbirine girmediğini ve kemalin iki şerefin varlığında birden bulunduğunu anlamamışlardır. Bu menzilde insanın ancak sahip olduğu bir şeyi görebileceğini öğrendim. Onu bilmesi veya bilmemesi birdir. Onu müşahede etmesi gerekir ve böylece bilginin ve müşahedenin fayda vermediği bir yerde onu tanır. İç içine girme ve devri bu menzilde öğrendim. Bu, Hakkın fiilde ancak yaratıkların suretiyle zuhur etmesidir. Yaratıklar ise Hakkın suretiyle fiilde gözükmezler. Bu bir devirdir (totoloji) ve gerçekleşenin imkânsızlığa yol açmaz. Aksine işin kendinde bulunduğu vakıa budur. Çünkü 'Allah siz bıkana kadar, bıkmaz.' Halkın Haktaki hükmü budur. Bir ayette şöyle denilir: '*Allah kimi hidayet ederse, gönlünü İslam'a açar; kimi saptırmak isterse, gönlünü daraltır.*'[185] Dönüşü ve bitişi bizden olduğu gibi bu da O'ndandır.

Bu menzilde Kuran'ın âlemdeki yerini gördüm. Kuran'ın kendisine geldiği kimse kimdir, neyi getirir ve nereye döneceğini bu menzilde öğrendim. Burada hakkı batılla karıştırma bilgisini ve onun aslının insanın aceleciliği olduğunu anladım. İnsan teenniyle hareket edip düşünse ve basiretiyle hareket etse, herhangi bir şeyi karıştırmazdı. Bunu yapanlar pek azdır. Burada sadece gecenin bilgisini, sadece gündüzün ve zamanın bilgisini öğrendim. Tek başına günün, tek başına dehr'in, tek başına asrın, müddetin bilgisini bu menzilden öğrendim. Tafsili ve nerede ortaya çıktığını bu menzilde öğrendim. İnsana lazım olan ve şeriatın insana açıklayıp artık kendisinden ayrılmayacak Allah'ın hükmünü bu menzilden öğrendim. Bu menzilde iki nüshanın karşılaşmasını öğrendim. İnsan kendinde Rabbinin kitabıdır. Azabın ahirette olmasının sebebini öğrendim ki bu açıktır. Gizli bilginin dünya azabının se-

bebini bilmede olduğu öğrendim. Bu durum bilhassa emzikli çocuğun durumunda böyledir. Acaba bebeğin ve bütün canlıların kendileri farkında değilken içlerinden bulunan bir elçiyle yükümlü müdürler, değil midirler? Küçük çocuk büyüyüp yükümlü hale geldiğinde, küçükken yükümlü olduğunu hatırlamaz ve onu fark etmez. Bunun nedeni, ondaki acılardır. Aynı şey hayvan için geçerlidir. Allah Teâlâ kendiliğinden azap etmez, bir ceza olarak azap eder. Çünkü rahmet azapta ancak temizleme amacıyla ceza olabilir; temizleme amacı olmasaydı, azap olmazdı. Bu, Allah'ın dilediği kullarına tahsis ettiği bilginin sırlarından biridir. Her ümmetin bir nebisi vardır: '*Her ümmete bir korkutucu gelmiştir.*'[186] Varlıktaki her şey bir ümmettir. Allah şöyle der: '*Yeryüzündeki her canlı veya kanatlarıyla uçanlar sizin gibi bir ümmettir.*'[187] Kastedilen bütün varlık türleridir. Hz. Peygamber köpeklerin bir ümmet olduğunu söylemiştir. Öyleyse ilahi peygamberlik, küçük büyük bütün ümmetleri içermiştir. Binaenaleyh her ümmet ya kendilerinden veya içlerindeki bir elçinin diliyle ilahi hitapla muhataptır.

Muhayyer ve genişletilmiş vacibin hükmünü bu menzilden öğrendim. Misal olarak namaz vakitleriyle kefaretlerdeki serbestliği verebiliriz. Hakkın kulun iradesiyle hareket etmesini ve kendisine karşı gelmeyişini bu menzilden öğrendim. Öyleyse bu niteliğin kulda bulunması daha iyidir. Allah kuluna emir verip kul kendisine bazen asi olabildiği gibi kul O'na dua eder ve Allah da -kendisine emredip kul itaat etmediği gibi- kulun dileğine karşılık vermez. Meleklere bakınız! Onlar, Allah'ın emrine asi olmadıkları için, diledikleri her hususta Allah onlara karşılık vermiştir. Öyle ki kulun namazda 'âmin' sözü meleklerin 'âmin' sözüne tevafuk ederse, o kul bağışlanır.

Bu menzilde ilahi ikramın genişliğini gördüm. Hakkın keremiden bunun karşılığı, yükümlü âlemde büyük günahların işlenmesidir. Her günah grubu için günahın değiştirilmesi zorunludur; bu bağlamda büyük günahlar büyük sevaplarla değiştirilir.

Bir nefsi öldürmekle bir nefse hayat veririm
Her türde ve her cinste böyledir hüküm

İnsanların bir kısmının günahı tövbe ve salih amelle değişirken bir kısmı için cezalandırma hakkını kendisinden aldıktan sonra değişme

gerçekleşir. Bir grup hakkında ilahi tehdidin uygulanması ise Hakkın iradesinden kaynaklanır ve uygulandıktan sonra içinde bulundukları azabın kendisine benzeyen bir nimete dönüşmesini talep eden yine meşiyettir. Çünkü meşiyetin hükmü emrin hükmünden güçlüdür. Emir ile birlikte değiştirme ve tebdil gerçekleşmişse, irade nedeniyle gerçekleşmesi daha uygundur. Allah bu bilgiyi kullarından bir kısmından gizlemişken dilediklerini ona muttali kılmıştır. Bu bilgi hikmet bilgisidir; kime onlar verilirse, ona pek çok iyilik verilmiştir. Bu nedenle Allah *'Gafur ve Rahim'dir'*[188] buyurur. 'Gafurdur', yani örter; 'Rahimdir', yani bu örtmeyle birlikte rahimdir. Ayetin öncesinde *'Onlar günahlarını iyiliğe çevirdiği kimselerdir'*[189] buyurur. Aşırı gidenler hakkında ise şöyle der: *'Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin, Allah bütün günahları bağışlar.'*[190] Burada mağfiret ve rahmet, tövbe edip salih amel işleyenler hakkında gelirken bu iki nitelik tövbe etmeyenler hakkında da gelmiş, onlara umutsuzluğu yasaklamış ve bunu 'bütün günahlar' sözüyle pekiştirmiştir. Kulların sonuçta rahmete ulaşacağını daha iyi açıklayan bir ifade olamaz! Bununla birlikte cennet ve cehennem dolacaktır, her birisini dolduran ve oradan çıkmayanlar vardır. Allah'ın ihsanına engel yoktur. el-Mani ismi Zeyd'in nimetinin Amr'a, Amr'ın nimetinin de Zeyd'e yasak olmasıyla ilgilidir. el-Mani isminin hükmü bu kadardır ve bu durum rahmetin kapsayıcılığını engellemez.

Dünyada ve ahiretteki derecelenme arasındaki fark, bu menzilden öğrenilir. Burada üzerinde yükümlülük bulunanın bu yükümlülüğü terk etmesi ve nedeni bu menzilden öğrenilir. Allah'ın ibadet edilen her şeyde suretin ardında Mabud olması bu menzilden öğrenilir. Âleme şefkati ve her sınıfa kendisine uygun şekilde yumuşak davranmanın gerekliliği bu menzilden öğrenilir. İnsanın diktiği şeyin meyvesini devşireceğini gördüm. Tasarruflardaki hadleri ve onların miktarlarını gördüm. Rab olması yönüyle, ilahi ahlak ile ahlaklanmayı bu menzilden öğrendim. Bütün karşısında parçanın yerini öğrendim. Bununla birlikte parça bütünün suretindedir. İki bozuk öncülün sahih bir bilgi verişini gördüm. Misal olarak 'her insan taştır, her taş canlıdır, her insan canlıdır' önermesini verebiliriz. Dolayısıyla iki öncülün bozuk olması, neticenin sahih olmasına etki etmez. Bunun ölçüsü bilinemez.

Mislin mislinde nasıl etkin olduğu ve tesir ettiği bu menzilden öğrenilir. Bunlardan birisi tesirin kendisine nispeti bakımından ötekinden öncelikli veya hak sahibi değildir. İki misil iki zıttır. Bunu anla!

Abesin varlığı ve *'Göğü ve yeri ve aralarındakileri boş batıl olarak yaratmadım'*[191] ayetine rağmen nasıl olabileceği bu menzilden öğrenilir. Abes bu ikisinin arasındaki şeylerdedir. Hangi bakışla abes olabilir, hangi bakışla abes batıl olur? Allah *'Sizi abes yere yarattık mı zannettiniz'*[192] buyurur. Burada sınırlamışken batılı sınırlamamıştır.

Erkekliğin dişilikten üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Bu, zati değil, arızî bir üstünlüktür. İmkânsızın hükümleri, mahal, hal mekân ve mekâna yerleşenin hükümleri, bu menzilden öğrenilir. İlahi tesiri bir mahalde perdeleyen maniler bu menzilden öğrenilir. Mutlak birliğin (ahadiyet) otoritesi ve onun karşısında kimsenin karşı duramayacağı, mutlak birlikte tecellinin olup olmayacağı bu menzilden öğrenilir. Orda tecellinin olabileceğini söyleyenler, Bir'in mutlak birliğini mi (ahadiyet), yoksa toplamın birliğini mi kasteder? Tecellinin olamayacağını söyleyenler de birin mutlak birliğini mi, yoksa toplamın birliğini mi kastederler. Sema adabı ve onda konuşmanın terki bu menzilden öğrenilir. Aşağıda olanın darb-ı mesel vermek üzere yukarıdakine katılması, bu menzilden öğrenilir. Niçin öteki daha üstündür? Zorlamadan önce kendisini kınadığı kimsenin durumu bu menzilden öğrenilir. Akıllıyı zor süluktan alı koyup öncelikli ve layık olana sevk eden sebep bu menzilden öğrenilir. Bir şahsın hallerinin farklılaşması nedeniyle uruc ve nüzul bu menzilden öğrenilir. Kim inmiştir, niçin inmiştir, onu kim indirmiştir? Kim çıkmıştır, niçin çıkmıştır, onu kim yükseltmiştir? İnsanların berzahtaki halleri, bu menzilden öğrenilir. O konuda haberler birbirinden farklıdır. Burada tekabül özel midir, genel midir? Özel ve genel zamanda ve şahıslarda mıdır? İcaz için gelmemiş ayetlerin faydaları bu menzilden öğrenilir. Bunlar niçin gelmiştir? Her yönden zayıf olan birisinin bütün yönlerden güçlü olduğunu bildiği kimseye karşı cüretkâr olması bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte zayıf güçlünün kendisini yok edebileceğini bilir.

İblis'in Âdem'e secde etme emrinin dışındaki her işte Rabbine itaat emesi bu menzilden öğrenilir. Âdem'in Allah'ın olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte İblis hakkında 'direnmiş' denirken 'Allah'ın emri-

ne asi oldu' denilmedi. Bu durum, ilahi surete göre yaratıldığı için, Âdem'e dönen bir üstünlük müdür? İblis için ise böyle bir makam yoktur. Allah, Âdem hakkında rabbine asi olmuş demiş, asiyi zikrederken İblis hakkında sadece 'direndi' demiş, onun direnip Rabbinin emrine bağlanmaya karşı direndiğini söylememiştir. Bir ayette '*İblis secde edenlerden olmadı*'[193] denilirken başka bir ayette '*Büyüklendi*',[194] başka bir ayette '*Topraktan yarattığına secde mi edeyim*',[195] başka bir ayette '*Secde edenlerden olmaya direndi*'[196] denilir. Hakkın bu ayetlerde sana verdiği bilgilere ve sırlara bakmalısın.

Gururlanmanın durumu bu menzilden öğrenilir. Âdem'in üstün olduğu yaratıklar bu menzilden öğrenilir. Bu menzilde Âdem'den üstün olan yaratıkları ve onun üstünlüğünün genel olmadığını öğrendim. Nitekim Hz. Peygamber de bir vakıamda bana böyle bildirmiş, Hz. Halil İbrahim de şeyhimiz Ebu Medyen'e Âdem'in üstünlüğünün genel olmadığını bildirmişti. İmamlık ve imamın bilgisini orada öğrendim. Dünyanın ahiretin unvanı ve ona verilmiş bir misal olduğu, ondaki şeyin hükmünün ise ahirette daha tam ve kâmil olduğunu gördüm. Bir şeyi bilenin kalbinin bilginin verdiği hükümden caymasının sebebi ve bunun hikmetini bu menzilde öğrendim. Allah'ın kulları hakkındaki sünnetinin değişmemesinin sebebini bu menzilde öğrendim. Hakkın inayet sahibine tahsis ettiği muhadesenin (sohbet) vaktinin belirlenmesini bu menzilden öğrendim. Müşahede ile muhadese halini bir araya getirmek, muhadeseden meydana gelen müsamereyi (gece sohbeti) bu menzilden öğrendim. Hakkın müsamere yapması imkânsız değilken belli vakitlerde muhadeseden uzak durur. Bu, kulun Allah'a ve Allah'tan kula dönük ilahi bir hitaptır. Bu bilginin kıyamette kendisini bilene getireceği bilgiler, bu menzilden öğrenilir. Sadıkların ilahi mertebeye girişteki hareketlerini, âlemden ilahi mertebeye ve oradan çıkıştaki hareketlerindeki hallerini bu menzilden öğrendim. Bu makamda temkin sahibi olanlardan birisi Ebu Yezid el-Bestami'ydi. Bu mertebede yokluğun somutlaşarak varlığa etki edecek şekilde hükmü kabul etmesini gördüm. Böyle olmasaydı, akledilmezdi. Onun sureti Hakkın zuhur ettiği herhangi bir suretteki tecellisinin suretiydi. Hakka dair verilen hüküm, tecelli ettiği o suretin hükmüne göre hüküm verilir. Bu hüküm kendisini gerektirir. Kitap ve Sünnette gelen bütün nispetler Allah'a buradan nispet edilir ve bir teşbih gerekmez.

Doğal cisimlerde -yoksa ahlakta değil- ilahi tıbbın bilgisini bu menzilde gördüm. Bazen ahlakta da olabilir. Çünkü nefsin çirkin huylarla hastalanması, doğal bedenin hastalanmasından mühimdir. Amel sahibinin mizacının ve doğasını aşmasının gereği, bu menzilden öğrenilir. Amel sahibi mizacı olmayanlardan ise onun ameli zatında bulunduğu duruma göredir. Bildiğini soranın hükmü, bu menzilden öğrenilir. Bilmiyormuş gibi ona cevap verilir ve bu cevap sorduğunu bildiğini ortaya çıkartır. Bildiğiyle kendisine cevap verilirse, gerçekte ve bulunduğu durumda olduğu gibi, cevap verenin soru soranın durumunu bilmediği anlaşılır. Bilginin gerçekleşmesi için yardımlaşmanın bilgisini bu menzilde gördüm. Bu var olduğunda, acaba yardımlaşmayla her türlü bilgi gerçekleşir mi? Yoksa bazı ilimler mi meydana gelir? Şeriatların konulmasının ve peygamberlerin gönderilmesinin sebebini öğrendim. Peygamberlere karşı hüküm zorlamanın sebebini bu menzilden öğrenilir. Bu övülen bir şey midir, yoksa kınanan bir şey midir? Yoksa ne övülen, ne kınanan veya bir yerde övülürken bir yerde kınanan bir şey midir? Mümkünlerin bir anda gerçekleşmesini engelleyen sebebin ne olduğunu bu menzilde öğrendim. Onlardan var olan ve meydana gelen şeyleri kastetmekteyim. Böyle bir şey mümkün müdür, değil midir? Hangi konuda mümkün, hangi konuda değildir. Bunun hakkında imkân dahilinde olduğu kısımda, fiilen gerçekleşme olmuş mudur? Bu bağlamda sadece cevher veya araz, taşınan ve taşıyan vardır. Başka bir ifadeyle kendi başına var olan ile kendi başına var olmayan vardır. Bu taksime cisim ve diğerleri girer. Acaba cisim sıfat, araz ve cevherlerin toplamı mıdır, değil midir? Dokuz sayısının mertebesi bu menzilden öğrenilir. İki hasmın çatışmasında onları çatışmaya sevk eden şey nedir? Var olan bir şey mi, yok olan bir şey mi? 'Yaratmada vasıta olan Hak' bu menzilden öğrenilir. Bir isimin bütün isimlerle isimlendirilmesi, bu menzilden öğrenilir. Nitekim *Halü'n-naleyn* yazarı Ebu'l-Kasım b. Kasım bu görüşteydi. Övgülerin mertebe ve sonuçları, bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

'Geldi-gelmedi' Gibi Fiiller Menzilinin Bilinmesi; Tek Başına Emrin Mertebesi

Ayırıcı özelliğim cinsten başka olunca
Söz ile arıdan nasıl ayrılırım?

Ben konuşuyorum, kuş da benim gibi konuşur
Kur'an'da Neml suresinde gelmiş böyle

Senin tek olduğun şeyle sevinmelisin
Benzer benzerle ünsiyet edebilir

Mukaddes bir şeyhim vardı, söz ederdi
İşlerin faziletinden ve vasıldan

Allah şöyle der: '*Allah İsa'ya sen mi insanlara beni ve annemi Allah'ı bırakın da ilah edinin dedin.*'[197] Bu söz ancak kıyamette söylenebileceğine göre henüz gerçekleşmemiş demektir. Fakat Allah gerçekleşeceği kesin olduğu için gelecek zamanı geçmiş zaman kipiyle ifade etmiştir. Bu hadisenin gerçekleşmesi kaçınılmazdır ve artık onda imkân hükmü zorunluluğa dönüşmüştür. Bu mesabedeki her şeyde geçmiş ve gelecek zaman birdir. Böyle bir hadisenin mazi kipinde ifade edilmesi gelecek zamanda bırakılmasından daha güçlü bir pekiştirmedir.

Dostum! Allah seni hakikat ile mutlu etsin ve seni kendisiyle konuştursun, bilmelisin ki: Allah ehlinden bir grup Allah katından olan bir hususta yanılmıştır. Onların bu hatalarına karşı kendilerine yardım etmek istedik, fakat kendilerine yardım edemedik. Allah'a dayandıkları için de onlarla birlikte hareket ettik. Çünkü Allah'a ancak hakikatin ve doğruluğun ehli dayanabilir. Onların hakkında yanılgıya düştükleri mesele 'yaratmada vasıta olan Hak' konusudur. Onlar yaratmada vasıta olan bu şeyi mevcut bir varlık kabul etmişlerdir, böyle düşünmelerinin nedeni '*Gökleri ve yeri hak ile/için yarattık*'[198] ayetini duymuş olmalarıdır. Kuran'da bu ve benzeri ayetler vardır. Burada *b/ile* edatı 'lam', yani 'için' anlamına gelir. Allah Teâlâ ayeti tamamlarken, 'Allah onların şirk

koştukları şeyden münezzehtir' buyurur. Bunun nedeni 'b' harfinin kullanılmasıdır. Gerçekte de yerin, göğün ve bu ikisinin arasında indirilen her şey için de durum aynıdır. Böylece varlık hepsini kuşatır. Her şeyin yaratılış gayesi hakkında *'Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım'*[199] buyrulur. Allah gökleri ve yeri 'hak ile', yani Hak için yaratmıştır. Burada *'b/ile'* edatının yerini alan 'lam/için', *'bana ibadet etsinler için'*[200] ayetindekiyle aynı anlamdadır. Böylece gökler ve yer Hak için ve Hak vasıtasıyla yaratılmıştır ki, her şey O'na ibadet etsin. Bu nedenle 'Allah onların koştukları ortaklardan münezzehtir' buyurur.

Şirk, büyük zulümdür ve insanın dışındaki hiçbir varlıktan çıkmamış bir fiildir. Ayette Allah'a ibadet etme hususunda cinlerin insanla birlikte zikredilmiş olmasının yegâne sebebi, insana iğva vermesi ve onu aldatmasından kaynaklanır; yoksa cinler şirk koşmamıştır, şirk koşan tek varlık insandır. Bu yorum cini insanın bâtınından ibaret saymadığımızda böyledir. Allah sanki şöyle der: 'Ben cinleri yarattım.' Yani insanın görünmeyen yanı ve bâtınını yarattım. 'Ve insanları.' Bu ise göze görünen tarafıdır. *'Bana ibadet etsinler diye.'*[201] Yani zahirde ve bâtında bana ibadet etsinler diye insanı yarattım.

Sonra Allah şöyle der: *'İnsan onu nutfeden yarattığımızı görmez mi? Apaçık bir hasımdır.'*[202] Yani hasımlığı açık ve ilan edilmiştir. Allah şöyle der: *'İnsanı bir nutfeden yarattı, o açık hasımdır.'*[203] Bunun nedeni insanın rablık iddia etmiş olmasıdır. Hâlbuki Allah onu kul olarak yaratmış, dolayısıyla kendi kadrini aşamaz. Buna mukabil insan rabliği hususunda Rabbiyle didişir. Bu bağlamda Allah ile insandan başka hiçbir yaratık tartışmamıştır. Bu nedenle Allah, Mele-i ala ve diğer yaratıklarını nitelerken sadece 'hasımlaşma' ifadesini kullanırken insanın hasımlığını 'açıklık' özeliğiyle nitelemiştir. Ayrıca onlar rububiyetin dışındaki bir meselede hasımlaşırlar. Çünkü rabliğin dışındaki herhangi bir konuda bir yaratılmıştan herhangi bir hasımlık meydana gelince, o şahıs bu iddiasında haklı olabilir ve haklı olduğu da dinleyen veya hakim tarafından bilinmeyebilir. Dolayısıyla hakim hakkın onda mı veya hasmında mı olduğunu bilemez. Acaba kişi iddiasında haklı mıdır, yoksa bu konuya girecek kuşku nedeniyle yalan mı söylemektedir? Rablık hakkındaki iddia ise başkadır. İnsan ya kendinden bu durumu bilir ya da Allah'ın yaratıklarından kendisini dinleyen herhangi biri

böyle bir iddiada bulunan insanın yalancı olduğunu ve onun bir kul olduğunu bilir. Herkes bilir ki o insan Allah'a ibadet etmek üzere yaratılmıştır. Bu nedenle insan hakkında 'açık hasım', yani hasımlığında zalimliği açık olan kimse denilmiştir. Rabliği hususunda Rabbiyle tartışan birisinin durumu nasıl olabilir?

Sonra, böyle bir iddiada bulunan insan keşke kendi lehine çalışsaydı! Böyle yapsaydı rablıkta bir payı bulunmadığını da bilirdi. Bu iddiasının ardından insan Allah'ın yaratıklarından herhangi birisinin rabliğini kabul eder. Misal olarak taş, bitki, insan veya hayvan veya melek vb. verebiliriz, çünkü yaratılmışlardan her bir sınıfa ibadet edilmiştir. Böyle bir şeye ise 'hayvan-insan' ibadet etmiştir. İnsanların en bedbahtı, ahiretini başkasının dünyası karşılığında satan ve hiçbir şey elde edemeyeceği bir hususta helak olandır. Böyle birisi, başkasını bilmede insanların en cahiliyken kendisini en iyi bilen olmakla da kendi aleyhine şahitlik eder. Çünkü o rabliği kendisi için istememiştir. Rabliği kendisi adına iddia eden insan, kavmini hafife almış ve bundan dolayı da ona itaat etmişlerdir. O ise kendinden bunun böyle olmadığını bilir. Bunun için Firavun '*Sizin için kendimden başka ilah bilmem*'[204] demiştir. Yani sizin inancınızda demektir.

Bilmelisin ki, Hak bir şeyi bir şey vasıtasıyla yaratmaz, fakat bir şey vesilesiyle yaratır. Yardım ve sebeplilik bildiren her ifade, hikmet 'lam'ı, yani 'için' demektir. O halde Allah bir şeyi Hak için yaratır. Yani Hakka ibadet edilsin diye yaratır. İnsan ise apaçık hasımdır. Bunu anlamı, göğüsteki kalplerin hakikat karşısındaki körlüğüdür. İnsan Haktan yüz çevirmemiş olup O'na dönseydi, Hakkı görür ve her şeyde O'nun rabliğini kabul eder, O'na ibadet etmede kimseyi ortak koşmazdı. Bu nedenle ayette, '*Allah'a kavuşmak isteyen salih amel yapsın*'[205] buyrulur. 'Salih' kuşkunun girmediği şey demektir. Kuşku ortaya çıkarsa, amel bu özelliğini yitirir. Amele 'salih' olma özelliğini yitiren kuşku ise şirktir. Allah şöyle der: '*Rabbine ibadete kimseyi ortak koşma.*'[206] Burada belirsiz gelerek 'ahad (bir)' denilen herkesi içermiştir. Başka bir ifadeyle kastedilen yaratılış ve emir âlemindeki her şeydir. Şirk ise en küçüğü de içerir. Bu şirk genel nezdinde bilinen, gizli ve örtülü rablıktır. 'Örtülü rablık', 'yaptım, işledim, falan yaptı, falan olmasaydı' gibi ifadelerde kendini gösterir. Böyle bir şirk, bağışlanan şirktir,

çünkü söz sahiplerine gerçekte neyi kastettiklerini sormak üzere başvurursan, onlar Allah'a dönerler. Özel şirk ise Allah karşısında ilah olduğu zannedilen başka şeylerle şirke düşmektir. Onlar ilahlığının birliğinde Allah'a zalim olmuş, ilahlığı kendisine nispet ederken de ortak koştukları şeye haksızlık etmişlerdir. Allah birliğine karşı yapılan haksızlık nedeniyle değil ortaklara karşı yapılan zulüm nedeniyle onları cezalandırır. Çünkü onların şirk koştukları şey, haklar sahiplerine verildiği kıyamette günü onlardan uzaklaşır.

O halde Allah gerçekte bir şeyi bir şey sebebiyle yaratmaz; yaratırsa ancak bir şey vesilesiyle yaratır. Bu hikmet bildiren 'için' ifadesinin karşılığıdır. Bir şeyin yaratılması ise hikmetin ta kendisidir, çünkü yaratmanın illeti olamaz. Öyleyse yaratıklar özü gereği kuldur ve onlara arızi şeyler etki yapmıştır. Bu durum insan için böyledir. Hatta arızi nedenler insanda etkin olabilir ve onu diğer yaratıklardan farklı olarak sınırlar. Onun dışındakiler ise aslî üzere yaratıklarını ortaktan tenzih ederler. Bu nedenle Allah *'Her şey O'nun övgüsünü tespih eder, siz anlamazsınız'*[207] buyurur. 'Anlamazsınız' ifadesinde çoğul zamiri kullanılmıştır ki, kastedilen insanlardır. İnsanlardan başka yaratıkların hepsi Allah'a ibadet ederken insanların bir kısmı Allah'a ibadet eder.

İnsan zulmün ve haksızlığın kendinde açık görüldüğü bir hususta hasımlaştığı için, 'açıkça hasımlaşandır.' Bu konu ise rablıktan (rububiyet) başka bir konu değildir. Siz köleliğinden çıkmadan ve efendiliğinde efendisiyle tartışmadan, bir kölenin efendisiyle hasımlaştığını gördünüz mü? Böyle bir köle kendi nam-ı hesabma sahiplik ve mülkiyet iddiasında bulunan köledir. Efendi tasarrufta bulunduğunda, onunla tartışır ve kendisiyle hasımlaşır. Bir köleden hasımlık köleliği üzerinde gerçekleşmez. Hasımlık, Efendinin kölenin sahibi olmasını sağlayan bir özellikte, yani mülkiyette gerçekleşir. Allah ehli olan alimlerden bazıları vardır ki bunlardan herhangi birisinin adını vermeyeceğim. Çünkü hakkında söyleyeceğimiz bu husus onun adına bir eksikliktir ve onun bilgisizliğini gösterir. Bu nedenle karşısında edepli davrandım.

Onlar yaratmada vasıta olan Hakkı iki şekilde yorumlamıştır: Bir kısmı onu yaratılışın illeti saymıştır. Hak Teâlâ yaratmasını nedene bağlamaz. Bu yaklaşım, gerçekte doğrudur. Öyle ki Hakta kendisinden

zuhur edeni zorunlu kılmayı gerektirecek bir durum akledilemez. Aksine Allah'ın varlıkları yaratması, onlara dönük ihsanı ve fazlından kaynaklanır. Allah ise âlemlerden müstağnidir. Bir kısmı 'yaratmada vasıta olan hakkı' mevcut varlık sayarlar. Allah onun vasıtasıyla kendi dışındaki şeyleri yaratır. Bunlar, 'Bir'den bir çıkar' fikrini kabul edenlerdir. Bir'den birin çıkması, mamulün illetinden ortaya çıkmasıdır ve illet onun çıkısını ve sudurunu zorunlu kılar. Bu meselenin bütün izahı budur. Benim görüşüm şudur:

Allah'ın emri gelince, emrin amiri
Emrin ait olduğu kimsenin tevhididir

Ortak koşma sakın şirk bir zulüm
Bu zulüm her yönden yasaklanmış

Bilgiyle kalpler hayat bulduğu gibi ruhlarla bütün cisimler hayat bulur. Bu nedenle bilgi 'ruh' diye isimlendirilmiştir. Melekler onunla kulların kalplerine inmiş, kullar onu karşılamış, kalpler -bir vasıta olmaksızın- onunla hayat bulmuşlardır. Ruhun aktarılmasına ve vahyedilmesine gelirsek, bu durum *'İşte bu şekilde sana emrimizden bir ruh vahyettik'*[208] ayetini verebiliriz. Meleklerin onu kulların kalplerine indirmesine gelirsek, bu durum *'Melekler onun emriyle dilediklerin kullara ruh indirirler'*[209] ayetinde belirtilir. Binaenaleyh melekler gaybı öğreten muallim ve üstatlardır ve kendilerine indikleri kimseler onları görür. Meleğin kendisini aktarması/ilka veya Allah'ın vahyetmesiyle bu ruh kalbe indiğinde, indiği kalp onunla hayat bulur. Böyle bir kalbin sahibi müşahede ve vecd sahibidir, fikir ve tereddüt sahibi olarak kalmaz. Veya kuşkuya maruz kalıp sahibini kesinlik derecesinden 'teorik bilgi' düzeyine indirecek bir bilgi sahibi değildir. Öyleyse seçilmiş-alim-kul, ya yükselir ve görür veya bulunduğu yerde kendisine 'ruh' indirilir.

Yükselmek ayetleri görmek için
Zat müşahedesinde muhakkikin niteliği

Şimdiki zaman fiiliyle bak, varlığını görürsün
Maziye bak, geleceği gösterir

Kuşkusuz varlık kendinde kanıtlı
Bizzat kendi varlığıyla, her halinde

Dirilerde hayat sürekli görülür
Mazi ve gelecek, ölülerle beraber

Mazeret beyan eden birisi onlar adına şunu ileri sürebilir: İnsan-ı kâmilin surete göre yaratılmış olmasının faydası nedir? Şöyle deriz: Bunun faydası, fiillerin ve bütün yaratılmışların O'ndan zuhur etmesidir. Bununla birlikte insan-ı kâmilin hakikati Allah katında O'nun kulu olarak sabittir. Çünkü ilahi emrin sonu, Hakkın kul ile beraber olması, onun görmesi ve hatta bütün güçleri olmasıdır. Allah kutsi bir hadiste şöyle der: 'Onu seversem, onun görmesi, duyması ve eli olurum.' Burada 'onun' zamiriyle kul olarak kendisini var saymıştır. Onun rabliği söz konusu değildir. Kuldan, kul vasıtasıyla ve kul üzerinde ortaya çıkan şeyleri ise kula değil Allah'a ait saymıştır. Bu haber, vardığımız görüşü desteklediği gibi bize karşı delil getirmeye kalkarsa bu ifade onların aleyhinedir. Nitekim sen de delil getirmek istedin. Hâlbuki onlar böyle bir hadise sahip değillerdir. Bu bağlamda peygamber sözünden daha üstün bir şey olmadığı gibi bilhassa bu üstünlük kutsi hadislerde geçerlidir. Şöyle diyebilirler: İmkân bize söylediklerimizi söyletmiştir. Şöyle deriz: İmkân vehmin bir hükmüdür, hem Allah hem de mümkün olarak isimlendirilende akledilir (makul) bir anlam değildir. Çünkü mümkün denilen şey ancak tercih edilince mümkün olarak bilinir. İhtiyar durumu ise tercih yokken düşünülebilir ki böyle bir şey akla göre vaki değildir. Fakat vehimde bu durum gerçekleşebilir. Vehim ise var olmayan bir hükümdür. Öyleyse sadece zatı gereği zorunlu olan vardır. Şu halde Hakkın eşyadaki meşiyeti tektir.

Hakkın sadece meşiyeti var
Tektir o, onu ikileyen bir ortak yok

İhtiyarı var saymak imkânsız
Zikredilse, imkân onu bilir

Mümkünün yapısı sürekli tercih halinde
Allah hal ile kendini gizlemiş onda

İmkânı teorik olarak bilmemiz imkânsız
Mümkünlerde; onları Allah gizler ve izhar eder

İmkân ortadan kalkınca ihtiyar da ortadan kalkar ve geride sadece tek hakikat kalır. Çünkü ilahi meşiyette eşya hakkında tek şey bulunur. Dolayısıyla eşya da iki hükümden belli bir hüküm üzerindedir. Öyleyse iş imkânı benimseyenlerin zannettiği gibi değildir. Sadece Hakka ait bir hak ve halka (yaratıklar) ait bir hakkın olduğu sabittir. Bu bağlamda Hakkın hakkı O'nun rabliği iken yaratıkların hakkı onların kulluğudur. Hakkın özelikleriyle zuhur etsek bile, biz kullarız. Bizim niteliklerimizle zuhur etse bile O da bizim Rabbimizdir. Çünkü muhakkiklere göre nitelikler, kendisiyle nitelenende tesire sahip değillerdir ve bu nedenle mukabilleri geldiğinde -varlığın cevheri ortadan kalkmadan- nitelikler ortadan kalkar. Nitelikler var iken de yok iken de cevher vardır. Bu bağlamda oturan kendi cevheri bakımından ayaktakinin aynıyken hükmü bakımından aynı değildir. Ayaktaki insan otururken ayakta olamayacağı gibi oturan da otururken ayakta olamaz.

Hak sadece işin kendinde bulunduğu durumu irade eder. Öyleyse Hakkın eşya hakkındaki meşiyet ve iradesi, onların kendiliklerinde bulunduğu durumun ta kendisidir. O halde hüküm ortadan kalkar. Çünkü meşiyeti işin kendinden farklı kabul edersen, ya işe tabi olmalıdır ki böyle bir şey imkânsızdır veya iş ona tabi olmalıdır ki bu da imkânsızdır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: İş her ne olursa olsun kendisi nedeniyle bir iştir ve o değiştirilmeyi kabul etmez. Öyleyse iş, kendinden başka olan bir meşiyetle irade edilmiş değildir. O halde meşiyet o işin ve şeyin kendisidir; ne tabi ne metbu vardır! Artık vehimden kurtulmalısın. Çünkü vehmin nefs üzerinde büyük bir etkisi ve otoritesi vardır ve bu sayede nefs ile selim aklın verdiği sahih bilgi arasına girer.

Bu menzile girmem, onun âlemlerine yükseltilmemle birlikte oldu ve âlemleriyle menzile istidlal ettim. Çetin zorluklara göğüs germenin ardından menzile ulaştım. Menzile girdiğimde, içerdiği tehlikeler nedeniyle onda tasarruf bana çetin geldi. Menzil, kendinde hiçbir genişliğin bulunmadığı karanlık bir menzildi. Onda ayaklarımın hissiyle ağır ağır yürüyordum ki herhangi bir uçuruma düşmeyeyim. Ayaklarım hissettiğim fakat görmediğim bir yerde sabit olunca, bu kez ayağımı başka bir yere taşıyordum. Ayağım bir boşluğa düşünce, orada bir teh-

likenin olduğunu anladım. Bunun üzerine ayaklarımı sağdan ve soldan takip ederek yürüyordum, en sonunda ayağımı sabit kılacağım bir yer buldum. Ben ise diğer ayağımın üzerine dayanmıştım. Bu karanlık içinde bir mekândan ötekine böyle hareket etmekteydim ve gözümün ışığına bitişecek dışarıdan bir nur olmadığı için hiçbir şey görmüyordum. Böylece hakkında tasarrufta bulunduğum şeyin değerini anladım. Bir tehlike üzerindeydim: Yolda bana saldırıp eziyet verecek bir hayvanın olup olmadığını bilmiyordum; farkında olmadan ve hissetmeden acıyla karşılaşabilirdim. Bununla birlikte içimden konuşuyor ve şöyle diyordum: Her halükarda karanlıktayım ve oturmam veya ayrılmam durumu değiştirmeyecek. Ben oturunca bana eziyet verecek bir hayvanın bana gelişinden emin kalamam; hareket edersem, yine bana eziyet verecek bir hayvan veya içine düşeceğim bir tehlikeden emin olamam. Öyleyse tasarruf halinde sabit sebat, benim için en umutlu iştir ve bu nedenle bir fayda talebiyle onu oturmaya yeğledim.

Ben böyle düşünürken, dışarıdan ansızın bir lamba ışığı suretinde şeriat nuru çıkageldi. Arzular onu titretemiyordu, çünkü o bir korunak, yani mişkat içindeydi. Onun mişkatı Peygamberdi ve peygamber kendisini söndürecek arzulardan korunmuştur. Bu lamba kalbinin 'zücacesi' içindeydi, bedeni ise lambaydı ve dil de tercümanıydı. İlahi yardım ve imdat onun yağı; ağaç ise imdadın mertebesiydi. Gözün nuruyla dıştaki nur birleşmiş, yoldaki tehlikeleri ve zararlı havanları onunla aşmış, korkulan ve sakınılan her şeyden uzak kalmış, tehlikelerin ve zararlı hayvanın bulunmadığı beyaz bir yere ulaştık. Yine bize bir hayvan saldırmış olsaydı, geniş olduğu ve iş kolaylaştığı için kendimizi koruyabilirdik. Ayrıca o hayvanların verebileceği zararları engelleyen korunaklar, engeller yoldaydı. '*Allah kim için bir nur yaratmamışsa*'[210] ayeti buna işaret eder. Bu lamba ortaya çıkınca, bir daha sönmedi ve kaybolmadı. Kim ondan yüz çevirir ve kendine bakmazsa, zatının karanlıklarında kalır ki bu karanlık onun karanlığıdır. Böyle bir insan, lambadan yüz çevirmesi ve sırtını dönmesiyle birlikte kendisine karşı suç işlemiş sayılır. Şeriatı terk eden ve kendi düşüncesiyle hareket edenin durumu budur. O insan çalışırken sebat göstermiş olsa bile, zatının karanlığı nedeniyle yolun zararlı hayvanlarının tehlikesiyle karşı karşıyadır; tehlikeye düşmezse bile durum böyledir. Akıllı insan, teenninin bulunduğu bir işte acele etmemeli ve Hakkın kendisine yöneldiği bir

işte ise yavaş hareket etmemeli, onu elde etmek için koşmalıdır. Akıl sahibine aklın vereceği fayda budur.

Bu menzilde bir takım ilimler gördüm. Bunlardan birisi, yitirilende elde edilenin bilgisidir. Böyle olmasaydı, mutluluğun onda ise eldekinin senin için yitenden üstünlüğü anlaşılmazdı; ya da gayen o ise yitenin eldekinden üstünlüğü belli olmazdı. Hâlbuki o şey senin adına meydana gelseydi, seni bedbaht yapar ve sen bunun farkında olmazdın. Senin için iyi olan onun kaybolmasıdır, çünkü sen ancak onun kaybolmasıyla mutlu oldun. Böyle bir şey Allah'm mutlu ettiği kimseler içindir ve bu durum *'Bir şeyi nahoş bulursunuz, o şey sizin için iyi olur, bir şeyi seversiniz, o şey sizin için kötü olur, Allah bilir, siz bilmezsiniz'*[211] ayetinde belirtilir. Hz. Peygamber'in peygamberlik görevinden önceki hayatı hakkında aktarılan bir rivayet de bu konuyla ilgilidir. Hz. Peygamber çölde koyun güdüyordu, gençlerin eğlencesine katılmak üzere Mekke'ye gitmek istemiş. Bir arkadaşını kendilerini gözetsin diye sürünün başına bırakıp Mekke'ye girdiğinde, Allah kendisine bir uyku göndermiş ve bu uyku onun Mekke'ye girmesine yol açan maksadına ulaşmasını engellemişti. Uyanınca hemen sürüsünün başına dönmek istemiş ve Mekke'ye gitme maksadına ulaşamadan şehirden ayrılmış. Bu uyku vesilesiyle Peygamber farkında olmadan korunmuş ve sakınılmıştı. Bu bağlamda darb-ı mesel yoluyla şöyle denilir: Yitirmek de bir korunma türüdür.

Bu menzildeki ilimlerden birisi de fiillerin birliğinin bilgisidir. Bu konu hakkında görüş ayrılığı bulunan bir meseledir. Bu bağlamda bazı kimseler fiilleri Hakka ait sayarken bir kısmı yaratıklara ait sayar. Öyleyse her iki grup için de fiiller bir kimseye ait olmalıdır. Bu konuda görüş ileri sürenlerin bir kısmı gizli bir şirke maruz kalır ki bunlar kesbi kabul edenlerdir. Keşfin genel olarak giremediği ve ancak vehbi yolla öğrenilecek hususlar bu menzilden öğrenilir. Bu bilgi, idrak sahibinin idrak edilen şeyin kendinde bulunduğu duruma göre zatıyla idrak edebileceği bilgilerdir. Söz konusu şey duyulara sahip ise, duyular zorunlu olarak onun için zati olmalıdır ki, yoksa idrak sahibi bu durumda duyuların bulunduğu bir yer değildir. Söz konusu kimse duyuların kendisine nispet edilemeyeceği birisiyse, onun da duyulurları idrak etmesi tıpkı duyu sahibi gibi zatıyla gerçekleşir. Bununla birlikte söz ko-

nusu şeylerin böyle birisi için 'duyulur' oldukları söylenemez, çünkü onun duyuları yoktur. Öyleyse duyulurlar duyuya sahip olmayan kimse için 'bilinen' şeylerdir. Duyular bilgiye ulaştıran bir yoldur. Gaye bir şeyi bilmektir, yoksa bilginin nasıl gerçekleştiği gaye değildir. Kör bir insanın -görme gücünü yitirmiş olmasına rağmen- renkleri ayırt edebildiğine tanık oldum. Allah onun görme gücünü dokunma duyusuna vermişti ve o da dokunma gücüyle görmekteydi. Ulûhiyetinde Hakkın kendisini birlemesini öğrenmek bu menzildeki ilimlerden biridir. Bunu hangi dille öğrenebilirim? Kendisini anlamanın da takip edeceği şekilde, bu ilahi bildirimi duyacak olan kulak nedir? Duymayı bir anlama takip etmezse, acaba duymanın gerçekleştiği veya gerçekleşmediği söylenebilir mi? Hayvan insanın mertebesi nedir? Onun kuvve haliyle insan-ı kâmil'de fiil halde bulunan hususlarda insan-ı kâmille yarışması bu menzilden öğrenilir. İnsan-ı kâmilin hayvan insandan ancak hüküm itibarıyla ayrıştığı bu menzilden öğrenilir. Çünkü hayvan insan da hayvanların rızkıyla beslenir. İnsan-ı kâmil için bu rızık olduğu gibi buna ilave rızıklar da vardır. Çünkü kâmil insanın hayvan insanın kendisine ulaşamayacağı ilahi rızkı vardır. İlahi rızık, insan-ı kâmilin kendisiyle beslendiği ve hayvan insan adına meydana gelemeyecek tefekkür ilimleri ile zevk ve sahih düşüncedir.

Bu menzilde Allah'ın kendilerini sebeplere yönlendirmekle âlemdekilere dönük rahmetinin bilgisi bulunur. Allah onlar için yarattığı rızıkları sebepler vesilesiyle yaratmıştır ki, sebepleri kabul ederken bir mazeretleri olsun! Kim sebepleri Allah yarattığı için kabul ederse, ibadet sahibidir; kim onları Allah'ın emri nedeniyle kabul ederse, sebeplerle ilişkisinde ibadet sahibidir; kim sebepleri aklıyla kabul ederse, mümin olsa bile, (gizli) şirk içindedir. Her mümin Allah'ın verdiği basireti ve müşahedeyle O'nu birleyen değildir! Mubahın şeriatlardaki yeri ve tanımı, bu menzilden öğrenilir. Onlar mubahı kendisinde ecir ve günahın bulunmadığı şey diye tarif etmiştir. Bu tanım doğru mudur, değil midir? Mubahın yapılmasında ve terkinde ecir var mıdır? Ona Allah'ın fiillerinden hangisi bakar? Mubah nedeniyle Allah hakkında verilen hüküm nedir? Çünkü Allah'a nispet edilen ihtiyarın dışında hiçbir şey mubaha benzemez. İhtiyarın ve seçimin tanımına göre, mubah ile Allah arasında irtibat sabit değilse, mubahın tanımına göre mubah da sabit olmaz. Çünkü ilahi mertebede (ona kaynaklık

edebilecek) öyle bir şey yoktur. Yaratılmışın bilgisi, onun bilgisinin sınırlı olması ve kendisini bilmede mutlaklıkla nitelenmemesi bu menzilden öğrenilir; mutlaklık Hakkın özelliklerindendir.

Doğaların kendilerinden oluşan kimselerde farklılaşması bu menzilden öğrenilir. Doğası olmayan kimsede onlar neye göre farklılaşır? Doğası olmayanda bir farklılık hükmü bulunmasaydı, doğada farklılık ortaya çıkmazdı. Aynı zamanda doğada farklılık olmasaydı, doğalardan oluşan şeyde bir farklılık bulunmazdı. Bu durum, tek cevher ve tek hükümde garip bir bilgidir. Farklılık kabiliyetler nedeniyle bilfiil ortaya çıkmıştır ki, bu farklılık tekil cevherde kuvve halinde bulunur.

Âlemin kendisinden istifade edilen hususta birbirine dayanması, bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte o şey olmaksızın buna güç yetirebilir. Bilgisi çok olanın az olan kimsenin karşısındaki yeri, bu menzilden öğrenilir. Bilgisi az olanın bilgisi çok olan karşısındaki yeri veya çokluktan olmaksızın bilgisi az olanın durumu, bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte şeref ve üstünlük bir kısmında bilginin azlığında olabilir. Allah peygamberine bilgide artışı istemesini niçin emretti? Artış çokluk demektir. Bilgisini malumattan elde eden kimse, bunlar çok olsa bile, bilinenlerin birliği nedeniyle -ki bu birlik Hakkın birliğine delildir- yine de tek bilgi sahibidir. Pek çok bilinen içinde birden daha azı yoktur. Her bilinenin mücmelliği bir birliktir ve o birlik Allah'ı bilence bilinir. Bu meseleye dikkat çeken tek kişi İbn es-Seyyid el-Batalyusî'dir. O, sözlerinden anladığımıza göre, insanın âlemdeki değeri yükseldikçe bilgilerinin azalacağına dikkat çekmişti; değerini yitirip aşağı indikçe, bilgileri artar. Bilgi derken, fiilleri bilmeyi kastetmekteyim. 'Bilginin azlığı' derken de müşahede yoluyla zatı bilmeyi kastetmekteyim. Onun görüşü Pisagorcuların görüşüydü. Onlar sayıca birliği kabul eden ve onu Hakkın birliğine delil yapan kimselerdir. Akılcılardan bir grup da öyle düşünmektedir. Dünya ve ahirette kaybolmayan sabit bilgi de bu menzilden öğrenilir.

Gerçeği akılla araştıran kimseye karşı delillerin ortaya konulması, bu menzilden öğrenilir. Sadece Allah'a nispet edilebilecek hususlar bu menzilden öğrenilir. Bu bilgi sahibi bilir ki, Allah'tan başkasına nispet edilemeyecek bir şeyi başkasına nispet etmek kişinin Allah'ı bilmeyişine delildir. Bütün varlıkların Allah'ın kendileriyle nimet verdiği ilahi ni-

met olması bu menzilden öğrenilir. Allah'ın kendisiyle kendisine nimet verdiği kimse bu menzilden öğrenilir. Nimet verilen bu kimse nimetlerden birisi midir? Bu durumda nimet, nimet alanın kendisidir, bunu bilmelisin! Hayattaki ölüm ve ölümdeki hayat, bu menzilden öğrenilir. Ölümsüz diri ve yaşamayan ölü kimdir? Ölüp dirilen ve ölmeyen ve dirilmeyen kimdir? Âlemde inkârın varlık sebebi bu menzilden öğrenilir. Bu inkâr ilahi mertebede neye dayanır? Allah Teâlâ'nın yasakladığı bir davranışı işleyen kuluna *'Sana isabet eden kötülük kendindendir'*[212] demesi, bu fiilin Allah'a nispetini yasaklayan ilahi bir inkâr mıdır? Acaba maruf olduğu halde niçin münker diye isimlendirilmiştir? Başka bir ayette *'Onlar marufu emreder'*[213] buyurur. Maruf, işin ve gerçeğin bilindiği halindeki durumdur. *'Ve münkerden alı koyarlar.'*[214] Bu ise belirsiz olduğu için kişice bilinmeyen bir şeyi emretmektir. Münker terk edilmesi emredilen bir şeyi yapmak veya yapılması emredilen bir şeyi terk etmek demektir. Bu nedenle insan bir işi yapmak veya ondan uzak durmakla memur olduğunu bilmeden, bir şey 'münker' diye isimlendirilemez ve zaten bu nedenle ona 'münker' denilmiştir. Kul için yapıp yapmamada bir seçim ve irade meydana gelip iki taraftan birisini tercih etmesi mümkün olmadığında, 'münker' diye isimlendirilir. Çünkü bazı durumlarda böyle bir fiili Hakka nispet ederse, edebe aykırı davranmış olur. Böyle bir davranış duyusal veya akli veya rivayetle gelen delille çelişir ve bu nedenle söz konusu amelden 'bilinme/marifet' özelliğini soyutlayarak kendisini belirsizliğe izafe eder. Münker kınanan bir fiildir, övülen değil!

Allah'ın kibirliyi kınaması, bu menzilden öğrenilir. Büyüklük Allah'ın bir niteliğidir ve Allah kendisine karşı büyüklenme duygusunun insan kalbine giremeyeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte yaratıklara karşı büyüklenme duygusu kalbe girebilir. (Ateşte) Kendisinden izale edilecek husus budur ve daha sonra cennete girer. Çünkü cennete kalbinde Allah'tan başkasına karşı zerre miktarı kibir bulunan kimse, kalbinden kibir silinene kadar, giremez. Allah'a karşı büyüklenmeye gelirsek, böyle bir şey zaten imkânsızdır, çünkü Allah kalpleri kendisi karşısında tevazu özelliğinde yaratmıştır. Bazı şahıslarda yine de Allah'ın emrine karşı büyüklük duygusu ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda emir, vasıtalarla gelen emirdir ve vasıta Allah'tan aktaran elçilerdir; yoksa Allah'a karşı büyüklük olmaz. Muhtaçlığın zati niteliği olduğu

bir yaratılmışın Allah'a büyüklenmesi mümkün değildir. İnsanın ise zatını bilmemesi mümkün değildir.

Bu menzilde yer alan ilimlerden birisi de güzelin bilgisi, kefalet ve hakkın borçludan kefile intikali ve borçlunun artık borçtan kurtulmasının bilgisidir. İnsanın emanet nedeniyle cezalandırılmasını gerektiren sebep bu menzilden öğrenilir. Teslim ve havale bu menzilden öğrenilir. Yaratıkların hallerinin ölümdeki farklılığı bu menzilden öğrenilir. Bunun sebebi nedir? Niçin doğdukları gibi fıtrat üzere canları alınmaz? Onları fıtrattan uzaklaştıran nedir? En azından bir kısmını fıtrattan çıkartan nedir? Fıtratın kendisi nedir? Acaba ondan çıkmak mümkün müdür, değil midir? Allah'ın insanlara karşı söz alırken yaratıklarına dönük rahmeti bu menzilden öğrenilir. Allah onları babalarının bellerinden aldığında, onları kendileri hakkında rabliğine şahit tutmuş, onlar da sen bizim Rabbimizsin demişlerdir. Hâlbuki Allah onları -kendileri için koruyarak- tevhidine şahit tutmamıştır, çünkü Rab onların içinde kendisine ortak koşanlar bulunacağını bilir. Büyük kıyamet gününde ise Allah'a ortak koşulan şey ortak koşandan uzaklaşır.

Kıyamet günü delillerin karşılıklı sunulması, bu menzilden öğrenilir. Yetkin delil ile eksik delil arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Burası insana *'Yaptığından sorulmaz, onlar ise hesaba çekilir'*[215] denilen yerdir. Allah'tan tebliğ eden varis ve resullere gereken özellikler, bu menzilden öğrenilir. Allah'ın emrinden verilen şey, bu menzilden öğrenilir. Sakınılan şey bu menzilden öğrenilir. Onların bu konudaki hükümleri -delile dayalı olarak veya olmayarak- bu menzilden öğrenilir. Akla göre imkân dahilinde olsa bile, değişmenin gerçekleşmeyeceği hususlar bu menzilden öğrenilir. Akılların delilleri nasıl neshe konu olur? Nitekim şeriat delillerinde de nesih gerçekleşir. Allah'a karşı hüküm dayatmak bu menzilden öğrenilir. Allah ehlinden herhangi birisi için bu durum Allah'ın emri olmaksızın caiz midir, değil midir? Allah âlemde var ettiği şeyi nasıl var eder? Nahoş bir şeyin ve zararın uzaklaştırılmasında Allah'a dayanmak ile nimetlerin nimet verilende baki olmasını sağlamak üzere Allah'a dayanmak aynı şey midir? Bu iki itimadın dayanağı hangi ilahi isimdir? Gereğini yapana mutluluk veren bilgiyi isteyenin niteliği bu menzilden öğrenilir. Allah'm dünya hayatında güvence verdiği kimsede korkuyu gerektiren sebep bu menzilden

öğrenilir. Bu korkunun ondan ahirette kalkması ve güven gerçekleşmişken ilahi cezalandırma tarzlarının farklılığı bu menzilden öğrenilir. Şahıslardan var olan suretlerin taşınması, bu menzilden öğrenilir. Onlar taşınırken Allah'ın yüzünü ve zatını talep etlerler. Bu suretlerin şahıslarla ilişkisi, ışığın yönelişi ve dönüşü veya bazen sağında ve solunda iken şahıslarıyla hareket eden gölgelerin ilişkisi gibidir.

Hakkın mecmuda (sıfatlarıyla birlikte) ilah edinilmesinin nefyi bu menzilden öğrenilir. Toplam olmaksızın ilah edinilir mi, yoksa edinilmesi geçerli değil midir? Bu görüşün dayanağı Hakkın bizatihi ilah olmasıdır, O ilah edinildiği için ilah değildir. Bunu bilmelisin! Dinde Allah'a ve kula ait husus, bu menzilden öğrenilir. *'Dikkat ediniz! Halis din Allah'a aittir'*[216] ayeti bu konuyla ilgilidir. Meşakkatin girdiği dindarlık Allah'a ait midir? Çünkü Allah *'Dinde size güçlük çıkartmaz'*[217] buyurur. Başka bir ayette *'Allah kolaylık diler, güçlük dilemez'*[218] buyurur. Hz. Peygamber 'Allah'ın dini kolaydır' der. Başka bir hadiste ise 'Müsamahakâr haniflik ile gönderildim' der. Bir ayette *'Doğru din O'na aittir'*[219] buyurur. Hz. Peygamber 'Bu dinle yarışana din galip gelir' demiştir. *'Allah herkesi yapabileceğiyle sorumlu tutar.'*[220] Çünkü Allah insanı ancak güç yetirebileceği şeyle yükümlü tutar.

Nimetlerin Allah'a iadesi bu menzilden öğrenilir. Sıkıntının görülmesinin insana baskın gelmesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Bela karşısında zorlanma nedeniyle bu durum sıkıntıda bulunan nimeti görmek ile insan arasında bir perde olur. Ömer b. Hattab'ın makamı buydu. O bela nimetlerini belada görür, sabır ve şükrü aynı anda yerine getirirdi. Böylece Ömer bir anda iki amel sahibiydi. Nimetlerle aldanma bu menzilden öğrenilir. İçinden bir bilgiye sahip olduğunu zannettiği halde, Hakka karşı bilgisizlikle davrananın hükmü bu menzilden öğrenilir. Soyutlanma bilgisi bu menzilden öğrenilir. Fetva verenlerin ve fetvaların özellikleri bu menzilden öğrenilir. Müftü ne zaman fetva verir? İstendikten sonra mı, yoksa fetva istenmeden de fetva verir mi? Müftü imamın iznine muhtaç mıdır, değil midir?

Varlıklar hakkında teorik güçlerden bilgilerin çıkartılması ve ayrıntıları bu menzilden öğrenilir. Vahyin türleri ve çeşitleri, peygambere uyan velilere özgü olanlar ile peygambere ortak olunmayan vahiy bu menzilden öğrenilir. Bütün bilinenleri ihata bu menzilden öğrenilir.

Acaba onları bilen kimdir ve onun özelliği nedir? Sıfatların derecelenmesi neye döner? Ruhani rızıklar bu menzilden öğrenilir. Kullanıldığında kalpleri diri eden rızık ile kalpleri öldüren rızkın ilişkisi nedir? Çünkü ölüm bazen açlıktan olurken bazen tokluk ve doymadan meydana gelebilir. Kendisinden doyulan rızık nedir, doyulmayan rızık nedir? Bütün âlemin kendisinde eşit olduğu rızık nedir? Âlemin bir kısmına özgü rızık nedir? Rızık vereni bilmek ve O'nun ibadet edilmeye hak sahibi olması bu menzilden öğrenilir. Çünkü rızık alan rızka muhtaçtır.

Hareket ve durağanlık bu menzilden öğrenilir. Makama layık olan hareketli midir, sakin olan mıdır? Hareketli olanın ve sakinin olanın muhakeme olduklarındaki zevk yoluyla işi bilen karşısındaki durumu bu menzilden öğrenilir. Onlar hakkında verilen hüküm nedir? Rızık sahibi onu toplayan mıdır, yiyen midir? Lokman Hekim oğluna yaptığı tavsiyede şöyle der: '*Ey oğlum! hardal tanesi kadar bir şey olsa ve bir taşın içinde veya göklerde veya yerde olsa, Allah onu getirir.*'[221] Hâlbuki 'ona gider' dememiştir.

Adalet ve hakların ödenmesi bu menzilden öğrenilir. Bildikten sonra unutma, bu menzilden öğrenilir. Öyle ki, kişi unutmuş olduğu şeyi daha önce bildiğini bilmez. el-Vaki ilahi ismi ve tıpkı Rezzak gibi âlemdeki suretlerinin farklılığı bu menzilden öğrenilir. Görme esnasında müşahede sahibinin halinin farklılığı bu menzilden öğrenilir. İnsanların üzerinde bulunduğu şeye davet edip Hakkın davetçisi olmak bu menzilden öğrenilir. İlahi emirler bu menzilden öğrenilir. İhsan eden ve ihsan, bu menzilden öğrenilir. Nesepler bu menzilden öğrenilir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Rabbiniz tektir, babanız tektir, Arabın Aceme veya Acemin Araba bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük takvaya bağlıdır. Allah neseplerinizi ortadan kaldırdı. Takva sahipleri nerededir der. Allah şöyle der: Allah katında en üstün olanınız en takva sahibi olanmızdır.' Takva sahibi Allah için siper olan mıdır, yoksa Allah'ı siper edinen midir? Bunun adamları olduğu gibi ötekinin de adamları vardır. Yemin bu menzilden öğrenilir. Onun kısımları ve yemin edendeki hükümleri, bu menzilden öğrenilir. Yeminin tarzı ve bu konuda Allah'a ve kula ait kısımlar, bu menzilden öğrenilir. Dünyasında peşin cennet için çalışan alimin durumu bu menzilden öğrenilir. Hali düşük

olsa bile böyle birinin kendi içindeki nimeti nimetlerin en büyüğüdür. Kuran'a müdahale bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte o Allah katında korunmuştur ve Kuran'da tahrif olmaz veya diğer indirilmiş kitaplardaki gibi değiştirme gerçekleşmez.

Neshin mahiyeti bu menzilden öğrenilir. Müşahedeye dayalı olarak, zahiri batınına muhalif olanın durumu bu menzilden öğrenilir. İnsanın nefsine saygı duyarak kendini öldürmekten uzak durması bu menzilden öğrenilir. Nefsine saygı duymasının nedeni, Hakkın nefsi yüceltmesi ve intihar edene cenneti haram kılmasıdır. Bununla birlikte insan cehenneme hayvani nefsiyle girer, çünkü orası nefs-i natıka'nın girebileceği bir yer değildir. Nefs-i natıka cehenneme ışık yaysaydı, hiç kuşkusuz nuru daha güçlü olduğu için onun alevi sönerdi. Nefsini öldüren, yani intihar eden ise, yakın komşu hakkı nedeniyle kendi bedeninin hakkını üstün tutmuş ve bu sayede nefsiyle mülkü arasına girmiş demektir. Nefsinin dışındakiler ise nefse ait bu özel yakınlıktan daha uzaktır. Helal ve haram kılınan şeyler, bu menzilden öğrenilir. Acaba bir şey kendisi nedeniyle mi helal veya haramdır? Yoksa belli kişide veya şeydeki özel durumlar nedeniyle mi haram kılınmıştır? Şeriatın dili olan peygamberin diliyle veya fakihler gibi şekilci alimler olan müçtehitlerin diliyle Allah'tan başka helal veya haram kılan yok mudur? Hallerin başkalaşması nedeniyle ilahi yönelmenin başkalaşması, bu menzilden öğrenilir. Güçlünün bir cemaatin yerini alması bu menzilden öğrenilir. Allah'a davet eden alim ve ariflerin muhatapları karşısındaki siyasetleri, bu menzilden öğrenilir. Hangi türde olursa olsun ve ister kınanan ister övülen kısımlarda olsun, benzerle cezalandırmak, bu menzilden öğrenilir. İlahi beraberlik bu menzilden öğrenilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

Cömertlik Hazinelerinin Anahtarlarının Menzilinin Bilinmesi

Kavmim dedi diye ben de söyledim
Ben derken, kadehler dönüyordu

Kadehleri döndürene dedim
Sevgilim o şarabım onun etrafında döner

Sonra dediler sevgili ne diyor?
Kalplerin ödünç verildiği İlah hakkında

Kerimin dili sana mal verir
Sonra isteyerek gelir ve hayrete düşersin

Kerem O'ndan
İhsan ve fazilet O'ndan

İhtiyar sahibinden sonra hüküm sanadır
Dilersen dersin ki sana ait değilsin

Dilersen zıddını dersin, kıskançlık yok
Bütün bunları sana ihsanıyla mubah kıldı
Cebir de onda zorunluluk hükmü de

Allah sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki, olabilecek âlemlerin en mükemmeli olan bu âlemde Allah'ın yarattığı her şeyin cömertlik hazinelerinde benzerleri vardır. Bu hazineler Allah'ın kürsüsündedir ve hazinelerin içerdiği benzerlerin fertleri sonsuzdur. Her türden benzerler, dünya ve ahirette var olmayı sürdürür. Bunun nedeni, hangi tür olursa olsun, türün her bir zaman biriminde bekasını temindir. Arkadaşlarımız bu insan türü hakkında görüş ayrılığına düşmüştür. Dünyanın sona ermesiyle insan türünün bireyleri de sona erer mi? Keşfi olmayanlar sona vereceğini söylerken keşif sahipleri sona ermeyeceğini ileri söylemiştir. Onlara göre insan türü içinde ahirette de doğum zikredeceğimiz surette dişi ve erkeğin cinsel ilişkisine benzer şekilde sürer.

Üreme de, Âdemoğlu olan her iki farklı cins arasında devam eder. Allah cennetlerde hurileri insan suretinde yaratmıştır, fakat onlar insan değillerdir. Dolayısıyla her iki sınıfın üremesi kendi türleri arasındaki cinsel ilişkiyle gerçekleşir. Onlar bir zaman biriminde cinsel ilişkiye girer. Erkek yanındaki bütün kadın ve hurilerle -birini öne alma veya arda bırakma olmaksızın- cinsel ilişkiye girer. Bu durum kesilmeyen ve yiyip tadını almaya rağmen kaybolmayan cennet dallarındaki meyvelere benzer. Erkek hurilere yaklaştığında veya insan dişiye yaklaştığında, her defasında değeri takdir edilemeyen şehvet ve haz duyar. Dünyada onu tatmış olsaydı, tadının şiddetinden bayılırdı. Her defasında kendinden kışkırtıcı bir koku ortaya çıkar. Bu koku erkekten çıkar ve kadının rahmi onu alır ve hemen orada her defasında bir çocuk doğar. Bu çocuğun doğumu iki cinsel ilişki arasındaki sürede meydana gelir ve kadından çıkan nefesle birlikte doğal-soyut bir ruh olarak doğar. İşte cennette iki farklı ve benzer cins arasındaki beşeri-ruhani doğum böyledir ve iş böyle sürer. Anne ve baba kendilerinden bu cinsel ilişki yoluyla doğanları görür. Onlar Beyt-i mamur'a girip geri dönmeyen melekler gibidir. İnsan türünün çoğalması böyledir. Bu evlatların maddi nimetten payları olmadığı gibi manevi nimet makamına da ulaşmazlar. Onların nimetleri uykusunda rüya görenin nimetlenmesi gibi berzahta gerçekleşir. Bunun nedeni doğal yapıdır. İnsan türü üremeye devam eder fakat zikrettiğimiz şekilde devam eder.

Beşeri ruhların üremesine (tevalüd) gelirsek, dünyada olduğu gibi ahirette de her iki sınıfın berzah özelliğine sahip bir araya gelmeleri vardır. Bu (berzahî) durum uyuyan insanın eşiyle cinsel ilişkiye girip ondan çocuk meydana getirmesine benzer. Kul bu makama yerleştiğinde, ister dünyada ister ahirette olsun, erkek ruhu yönüyle zevcesiyle ruhu yönünden bir ilişkiye girdiğinde, bu ilişkiden o ikisinin arasında 'ruhani çocuklar' doğar. Bu doğanların hükmü, cisimlerde ve duyulur suretlerde gerçekleşen maddi birleşmeyle meydana gelen çocukların hükmüyle bir değildir. Maddi birleşmeyi ve nikâhı daha önce belirtmiştik. Böylece ruhani çocuklar 'saygın melekler', hatta tertemiz ruhlar olarak doğar. Ruhların üremesi böyledir. Bu üremenin bir berzah tecellisinden meydana gelmesi gerekir. Bu tecellide Hak sınırlı suretlere tecelli eder, çünkü berzah cömertlik ve imkân bakımından en geniş mertebedir ve o iki denizin birleşim yeridir: Birincisi mana diğeri du-

yulurlar denizidir. Duyulur olan mana olamayacağı gibi mana da duyulur haline gelmez. 'İki denizin kesişim yeri' diye ifade ettiğimiz hayal mertebesi ise manaları bedenlendirirken cisimleri latifleştirir. Kısaca gözde bütün bilinenleri değiştirir. Öyleyse hayal, hüküm veren ve kendisi yaratılmış olsa bile hüküm altına girmeden tahakküm edendir. Bununla birlikte hurilerin veya Âdemoğlunun teneffüssünden ortaya çıkan nefes, cinsel ilişkinin nefesinden ortaya çıkan şeyin suretinden farklı olarak ortaya çıkar. Bunu keşif sahipleri ayırt ederken ahirette onu dünyadaki keşif sahipleri ayırt edebilir. Cennette cinsel ilişkiden meydana gelen yapınm sureti, Allah'ı zikreden nefislerinden meydana gelen suretlerin veya meleklerin veya Allah'ın amellerin suretlerinden yarattığı meleklerin yapısıyla birdir. Bu konuda Hz. Peygamberden gelen sahih rivayetler vardır.

Kürsüyü hazinelerin bulunduğu yer saydık, çünkü dilde kürsü 'bilgi' demektir. Nitekim Allah *'O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatır'*[222] der ki bilgisi kuşatır demektir. Burada da durum aynıdır, çünkü oradaki hazineler, türlerin bireyleri ve şahıslarıdır ve şahıslar sonsuzdur; sonsuz olan ise varlığa girmez. Binaenaleyh varlığın sınırladığı her şey, sonludur. Öyleyse burada kürsünün 'bilgi' olması gerekir. Çünkü O'nun bilgisi sonsuzu da içerir. Sözünü ettiğimiz kürsünün göklerin üzerinde ve arşın altında bulunan kürsü olduğunu zannetme! Çünkü orada bulunan kürsü sınırlı ve belirli parçalardan oluşan mevcut kürsüdür.

Bilmelisin ki, Allah'ın kullarına ihsan ettiği en faziletli şey, bilgidir. Allah her kime bilgi verirse, en değerli özelliğini ve hibesini ihsan etmiş demektir. Bilgi özü gereği değerli olsa bile, onun malumundan kaynaklanan ve kendine dönen başka bir üstünlüğü daha vardır. Çünkü bilgi her şeye ilişen genel bir niteliktir. Anahtarlar ise hazinelerin şerefiyle bağlantılı olarak şereflidir. Hazineler sakladıklarının değeriyle orantılı olarak değer kazanır. Mevcut olan Hak, var olanların en üstünü, en yücesi ve en değerlisi olduğu gibi O'nu bilmek en değerli bilgi, en azametli ve şerefli bilgidir. Sonra bu durum değer ve şeref bakımından son bilinene kadar dereceli bir şekilde iner. Bir şeyi bilmek, onu bilmemekten daha iyidir. Bilgini şerefi kendinden kaynaklanırken ikinci şeref kazanılmıştır. Hazineler bilinenlerin türleri ve sınırlılığına

göre sınırlanmıştır. Bununla birlikte onların ana kaynakları -sayıları çok olsa bile- iki hazineye döner: Allah'ı bilmek ve âlemi bilmek hazinesi. Bu iki hazineden her birisinin içinde başka hazineler vardır. Misal olarak zatı bakımından aklen Allah'ı bilmek veya şeriata ve vahye bağlı bir idrakle zatı yönünden O'nu bilmek, isimleri ve sıfatları yönüyle O'nu bilmek, na'tları, nispetleri yönüyle O'nu bilmek birinci hazineye dahildir. Bütün bunlar teorik düşünce yönündendir. Vahiy yönünden bakarsak, bu yönden durum keşif yönünden olduğu gibidir. Âlemi bilmekten ibaret olan diğer hazinede de başka hazineler bulunduğu gibi her bir hazinede hazineler vardır. Birinci hazine imkânı yönünden âlemin varlıklarını bilmek iken ikincisi zorunluluğu yönünden ve kendi başlarına var olan cevherleri, olguları, renkleri, mertebeleri, mekân, zaman, nispet, nicelik, konum, tesir, edilgenlik gibi vb. yönlerden âlemi bilmektir. Dünyayı, berzahı, Mele-i ala'yı ve esfeli bilmek de bu kapsamdadır.

Allah'ın kendisini bilene verdiği bu hazinelerin ilk anahtarı, hadis veya kadim diye nitelenmeksizin, genel anlamıyla varlığı bilmek anahtarıdır. Bu varlık neye göre ayrışır? Kendisi nedeniyle mi, başkası nedeniyle mi? Bu başkası yokluktur. Öyleyse varlık mevcudun kendinde zuhur etmesi demektir. Çünkü olumlama, olumsuzluk, zorunluluk, imkânsızlık, varlık, yokluk 'ne varlık ne yokluk' gibi bütün hükümler varlıkla birlikte ortaya çıkar. Bütün bunlar, mahiyeti, kendisi ve varlığı çokluğu ancak kendi hükmüyle kabul edebilen bir varlıktan meydana gelebilir. Çünkü O'na dayanan hakikatlerin kaynağı O'nun varlığıdır. Böylece O'nda çokluk (sıfatların çokluğu) bulunduğunu söyleriz. Hâlbuki O birdir. Her hakikatin bir ismi vardır, dolayısıyla O'nun isimleri vardır:

İsimlerim bedenlendi, çoğaldım ben
Görmedi başkası beni, ben görüyordum hâlbuki

Ey başkadan söz eden! Nerede onun varlığı?
Nerede başkası? Kıskanç oldun sen

Kime karşı yüceldi veya izzet oldu, kimse yok ki?
Hak, Hak ile onda Gafur oldu

Allah'a yemin olsun, Allah olmasaydı
El-Gani olmaz veya Gani fakir olmazdı (âlemde değişme olmazdı)

Kime veya neye fakirlik ve zenginlik bağlanır ki?
Varlığın kendine bağlı olduğu kimseye sor!

Cömertlik hazinelerinin ilki varlıktır ve Hak sana bu hazinenin anahtarını vermiştir. Bu durumda Hak adeta sana seni tanıtan ve böylece kendisini bildiğin kimsedir. Öyleyse sen ilk bilinen, O ise son bilinendir. Buna mukabil sen son var olan, O ilk var olandır. Çünkü sen var olmayan bir şeyi (madum) bilemezsin: bilmek görmek demektir ve böyle olmasaydı bilgi olmazdı. İşte bu *'hakkında kuşku olmayan ve takva sahipleri için hidayettir'*[223] denilen haktır. Allah her hazineden kendi başına var olan (cevher) veya bir hakikatte var olan (araz) veya bir hakikatte var olmayan şeyleri yaratmıştır. Burada 'bir hakikatte olmayan' derken dışta nispetleri kastetmekteyim, çünkü onlar var olan şeyler değillerdir; hükümleri ise varlıkta hükümrandır. Onlarm kendi varlıkları olmadığı gibi varlıkları hükme bağlıdır. Allah zikrettiğimiz şeyi yaratınca, sana yöneldi ve seni dairenin iki ucunun sona ermesi için 'kâmil' olarak yarattı. Böylece sen, son olsan bile, varlıkta ilkin suretiyle zuhur ettin. Âlem seninle Hak arasında sınırlanmıştır ve dolayısıyla ikinizden birinin tarafına bütünüyle tahsis edilemez. Dolayısıyla âlem Haktan ayrılamayacağı gibi hükümde de senden ayrılamaz. Âlemin bütün suretleri sende ortaya çıkmıştır. Allah onları bu hazinelerden ortaya çıkartmış ve onlar seni müşahede etmiş, sen de onlar hakkında bilgi elde etmişsindir. Böylelikle sen âlemden âlemin kendinden bilmediği şeyleri tek tek öğrendin.

Sana şöyle dedi: Hazinelerde kalan sonsuz şeyler, öğrendiklerin gibidir. Bir cinsin bilgisini elde eden, bütün cinsi bilmiş demektir, çünkü sadece benzerler vardır. Dairenin iki ucu birleşmiş ve çevre meydana gelmiştir. Çevre dairenin noktasına delildir. Böylece çizgiler noktadan çevreye doğru uzamış ve onu aşmamışlardır. Çünkü çizginin bitim yeri çevredeki bir noktadadır ve başladığı yerde sonlanır. Onun ilk olması son olmasının aynıdır. Böylece bir yerden kendisine vardığı noktanın hükmüyle başka bir çevreye vardığı yerde yarısı birinci çevrenin içinden yarısı da haricinden olmuştur. Bunun amacı zahir ve batı-

nın hükmüdür. Böylece -birinci çevrenin bir araya gelmesi gibi- onun iki ucu bir araya gelmiş, suretine göre var olmuştur. Çünkü suretinden başka bir şekilde ortaya çıkması mümkün değildir.

Sonra çevredeki hükümden birinci çevrede ortaya çıkan şeyler ortaya çıkar ve sonsuza kadar böyle devam eder. Bu, sonsuz sayıdaki hazinelerden ortaya çıkan şeydir ve hazineler onları içerir. Bu durum oluşta sürekli geçekleşen 'yeniden yaratmadır.' İnsanların bir kısmı veya çoğu, bu konuda kuşku içindedir. Allah Teâlâ, *'Yeni yaratmadan onlar kuşku içindedirler'*[224] der. Bu yaratma her nefes devam eder, fakat zikrettiğimiz şekilde gerçekleşir. Öyleyse nokta çevrenin varlık sebebiyken çevre noktanın bilinme sebebidir. Çevre Hak ve halk; nokta, Hak ve halktır. Bu iki hüküm, ilk daireden ortaya çıkan bütün dairelerde görünür. Dairelerin sayısı ne kadar olursa olsun, bir daire ortaya çıktığında, daireleri meydana çıkartan ilk daire ortaya çıkan dairede bilinmeden ve idrak edilmeden gizli bir şekilde kalır. Çünkü kendisinden uzak veya ona yakın olsun, her daire onun suretindedir. Öyleyse her daire hakkında 'gördün-görmedin' hükmü verilir. İşte bu 'şehadet içindeki gaybtir.'

Birinci dairede bulunan ve (sonradan) ortaya çıkan dairelerin sayısı, cinslerin hazinelerinin sayısı kadardır. Her ne kadar olursa olsun böyledir, bir artış ve eksilme söz konusu değildir. Bunlardan ortaya çıkan ve meydana gelen sonsuz sayıdaki daireler, sonsuza ulaşan bu cinslerin bireylerinin daireleridir. Bir şahsın dairesinin varlığı, 'tür' denilen bir şeye delildir; tür cins ile şahıs arasında bulunan bir şeydir ve böylece senin nezdinde 'tür içinde türler' meydana gelir. Fakat bunların sayısı sınırlıdır ve ancak şahıslardan bilinirler. Çünkü tür, en genel cins ve birey arasında akledilir bir şeydir. Ya da iki uç arasında orta olan her şey arasında bulunur. İstersen iki uç arasında orta olan hakkında şöyle dersin: 'İki uç onun adına 'ortada olma' hükmünü izhar etmiştir.' Veya 'Ortada olmak iki ucun hükmünü izhar etti' de diyebilirsin. İşte 'Hakkı halk ile ve halkı Hak ile bilmek' bu demektir.

Halk Hak ile görülmeseydi olmazdı
Halk Hak ile görülmeseydi sen olmazdın

Mümkün diyen kimse onu görendir
'Ol' sözüyle olan vardır

Onu halk ile bilen Hakkı da bilir
Hak ile bilen 'olmuş ve olmamıştır'

Öyleyse çevre bilgi bakımından noktayı korurken, nokta varlık bakımından çevreyi korur. Her ikisi de korunandır ve dikkate alman bir pay yoktur. Allah şöyle der: *'Şahit ve meşhuddur.'*[225] Hepsi görülen ve görendir. Her birisi üstün-aşağı mertebede olandır. Onlardan birisi 'ben' derse, öteki de 'ben' der. Her birisi 'sen' derse, öteki de 'sen' der. Her biri ötekine onun kendisiyle başladığı şeyle gözükür ki, iki söz de sahihtir.

Ey Hakkım ve halkım!
Baki olan ve fani olan kimse için

İçtim ondan bir şerbet
Yaratılışım battı ona

Tek hakikat var
Telakki edilen şeyi kim kabul eder?

Kastettiğimi bana söyledi
Onu deyince, baki olmak diledi

Çünkü iş sınırlı:
Halk ve Hak arasında

O olmasaydı olmazdık biz
Sen Hakkın zikrini gizle

Dostum! Sen indirilmiş zikirsin. Öyleyse korunan sensin. Zikir ancak seninle indi. Öyleyse koruyan da sensin. Varlığını fani kılma, çünkü o gerçekte fani olmaz. En nihayette diyeceğin şu: 'Ben O'yum.' Fakat bu zamirin gösterdiği şey ben zamirinin gösterdiği değildir. Öyleyse amaçladığını şeyi hiçbir zaman saf olarak elde edemezsin. Böyle bir saflık imkânsız olunca, artık hem 'O' de, hem de kendinden söz et

ve O'ndan ayrış! O'nu kendinden ilkin sondan sonun ilkten ayrılması gibi ayrıştır. Âlemden de ayrıl. Âlemi de kendinden zahirin batından batının zahirden ayrılması gibi ayrıştır. Âlem içinde sen âlemin ruhusun. Âlem ise görünen bedenindir: Ruhsuz suretin bir manası yok olduğuna göre sensiz de âlemin bir manası yoktur. Kendini âlemden ayırt edersen, Hakkı bilmekle kendi değerini, âlemi bilmekle de mertebeni öğrenirsin.

Sen bunun rab ve bunun kulsun
Seni bir söz olarak indirdi, ahdi indirdiği gibi

Aklın, zekân ve idrakin varsa
Ne kınama ve ne övgü peşinden gitme!

Unutarak yapmadığın bir şeyi yapma
Fiilinde bir kasıt araman lazım

Unutma sana baskın gelirse sen değilsin
O şahıs; onun terkine niyet ara

Sana belirttiğim bu husus, cömertlik hazinelerinin anahtarlarından bir anahtardır, onu kaybetme! Çünkü sana verdiğim anahtar her anahtarın işini görürken başka bir anahtar onun işini göremez. Onunla her kapalı kapı açılırken bu anahtarın kapadığı başka bir şeyle açılmaz. Gaybın anahtarını sadece Allah bilebilir, dolayısıyla ancak O'ndan öğrenebilirsin. Öyleyse kendinden hareketle onların bilgisine ulaşmaya çalışma! Ulaşılamayacak bir şeye tamah etmek, insanın kendini bilmediğine bir delildir. Göklerde ve yerde en güzel misali veren Allah'tır ve sadece gök ve yer vardır. En güzel misali vermek O'nun işidir. Gökteki ve yerdeki her suret, Allah'a aittir. *'O gökte ilah olandır ve yeryüzünde ilah olandır.'*[226] Başka bir ayette 'O göklerde ve yerde ilah olandır, sizin sırrınızı bilir.' Bunu bilmesi yerde olmasından kaynaklanır. 'Açıkladığımızı bilir.' Bu ise gökte olmasından kaynaklanır. (Başka bir yorumla) yapınız bakımından *'Sırrınızı bilir.'*[227] Bu da gökte oluşu bakımındandır. O gözlere görünmeyen mananızdır ve bu mananın hükmü ortaya çıkar. Yükseklik O'na aittir. Öyleyse O göktedir ve batındır. Aynı zamanda 'Açıkladığınızı da bilir.' Bunu bilmesi yerde bulunması bakı-

mındandır. O varlığı gözlere gözüken ve hükmü gizli olan zahirinizdir, çünkü hükmü ruhundadır. İlimlerin duyularla ifade ettiği şey O'dur. Dolayısıyla nüzul O'na aittir. O arzdır ve O zahirdir.

Belli ki Hak, Hak ile konuşur
Bu söylediğimiz kesin bir gerçek

Hakkı talip isen vazgeçme bundan
Sözümün aksi boş bir söz

Kendisinden daha kâmil bir insanın olmadığı kâmil kul Hz. Peygamber şöyle der: 'Rabbimle bir vaktim vardır ki, ona Rabbimden başkası giremez.' İlke ise şöyle der: 'Benim bir vaktim var ki, ona kendimden başkası giremez.' Çünkü bütün vakitleri âlem iki yönde de ihtiva eder ve bu nedenle insan-ı kâmil Allah'ın halifesi olmuş, bu nedenle onun kendi hakkındaki bilgisi Rabbi hakkındaki bilgisini öncelemiştir. Bunun için 'Kendini bilen, rabbini bilir' denilir. Onu halife atayan ise âlemi kendi hakkındaki bilgisinden bilir. Halife halifesi olduğu kimsenin suretindedir ve bu nedenle de o da Rabbini kendi hakkındaki bilgisinden bilir. Halife bilir ki varlıkla nitelenen her şey sonludur. Başka bir ifadeyle varlığa giren her şey sonludur. Bu durumda mevcut oluşu bakımından Allah'ı bilmek hakkında bir hayret ortaya çıkar: Acaba mevcut oluşu bakımından O'nu bilmek sonlulukla nitelenir mi, nitelenmez mi? Sonluluk derken, mevcut olanın varlıkla nitelenmesini kastederlerse, böyle bir şey her sonlu gibi sonludur, çünkü onun kendisi mevcuttur. 'Sonluluk' derken varlık süresinin bitimi ve kesilmesi kastedilirse, böyle bir durum Hak için geçerli ve doğru değildir. Çünkü O, bizatihi zorunludur. O'nun varlığı sonluluk kabul etmez. O'nun bekası vehimdeki sürenin O'nun hakkında ilerlemesiyle ilgili değildir. Binaenaleyh sonluluğun her iki yorumuyla da Hakkın sonlu olması imkânsızdır. Ahiret ehlinde de, yani onların varlıkları ve vahyin bildirdiğine göre ahiretin kendisi hakkında durum böyledir. Orası da - vahyin bildirdiğine göre- bitmez ve vehme bağlı süre onlar hakkında devam etmez. Bununla birlikte bekanın Allah ile ilişkisi âlemle ilişkisinden farklıdır. Öyleyse mutlaklık bilgideyken sınırlanma varlıktadır.

Oluştaki her şey sınırlı
Bilgideki mutlak

Haberin verdiği sözü iyi düşün
Varlığını hakkalyakin öğren

Varlığım hakkındaki bilgim
Hakkın varlığını bilmemden önce

Benim varlığımı bilirsen
Allah'ı bilmek de ardından gelir

Âlemin bekası Allah'a bağlı ve ilahi niteliğin bekası da âlemle mümkündür. Bu nedenle her biri ötekinin rızkıdır: Her biri varlığının sürmesi için ötekiyle beslenir. Hüküm böyle verilmiştir.

Biz O'nun rızkıyız beslenir varlığımızla
O da âlemin rızkı hiç kuşku yok bunda

O varlığımızı korur biz de O'nun ilah oluşunu
Bu sözde iftira değil

Şaşırma! Oluş her halinde
Köle ve sahipli olarak 'mülkün mülkünü' ikrar eder

Öyleyse hadis ve kadim varlık 'görelik' ve hüküm ilişkisiyle birbirine bağlıdır, fakat bu varlık bağlılığı değildir. Söz gelişi insan 'insan' oluşu bakımından dışta vardır. Bu esnada kendisine varlık verdiği veya varlığını takdir ettiği çocuk olmadan onun babalığı bilinmez. Aynı şekilde sahip oldüğu bir mülkü olmasa, sahiplik niteliğinden yoksundur. Allah ise zatı ve varlığı yönünden âlemlerden müstağnidir. Allah zatı ve varlığı bakımından âlemlerden müstağniyken rab oluşu bakımından bir merbubu talep eder. Öyleyse Allah kendi hakikati bakımından talep etmediği şeyi rabliği bakımından hem varlık hem takdir bakımından talep eder.

Âlemdeki her bir hükmün ilahi bir niteliğe dayandığını söylemiştik. Bunun yegâne istisnası, Hakkın özü gereği hak ettiği ve sayesinde müstağni kaldığı niteliktir. Bu niteliğe herhangi bir şey dayanmaz. Bu-

nun yanı sıra âlemin hak ediş yoluyla sahip olup onun muhtaç kalmasını sağlayan nitelik de bunun dışındadır. Bu sayede âlem fakir, daha doğrusu kul olur -çünkü âlem fakirlikten daha çok kul vasfını haizdir. Bununla birlikte fakirlik ve (kulluk anlamına da gelen) zillet eşit anlamdadır. Allah Ebu Yezid'e şöyle der: 'Bana ait olmayan zillet ve yoksullukla bana yaklaş.' Bir şeye kadir olan ile bir şeyden zatî olarak etkilenen farklıdır. Kadir ve etkinin kaynağı olan kimse, muhtaçlık özelliğiyle nitelenmez. Edilgen ise öyle değildir: O yoksulluk ve zillet özelliğiyle nitelenmiştir. Hak bu özellikle yaratıklarından ayrılır. Bununla birlikte, Hak halka ve halk hakka daha önce de söylediğimiz gibi farklı bir yönden bağlıdır. İşte bu menzil bu konuyu içerir.

Birisi şöyle diyebilir: Niçin hüküm hevaya bağlıdır? Heva, âlemde mevcut iken Hak, heva ile hüküm vermez. Öyleyse heva gücünün dayanağı nedir? Şöyle deriz: '*Allah dilediğini yapandır*'[228] ayetini iyi düşünmelisin. Burada Allah hüküm verirken kendisini 'sınırlanmayan' diye nitelemişken âlemi sınırlanma özelliğiyle nitelemiştir. Bu nedenle de âlem dilediği her şeyi yamamakla yükümlü tutulmuştur. Aksine âlemdekiler ancak şeriata göre hareket edebilirler. '*İnsanlar arasında hak ile hüküm ver, hevaya uyma*'[229] buyrulur. Yani aklına gelen her düşünceye göre hüküm verme veya her hangi birinizin arzusuna ve hevasına göre hüküm verme, Allah'ın vahyine göre hüküm ver. Allah Teâlâ halifelerinin kalplerini onarmak üzere şöyle der: Ey Muhammed, de ki! Rabbim, hak ile hüküm ver! Yani dilediğini yapma! Senin kıyamet günü ümmetlerin hakkındaki hükmün, onlar için belirlediğin ve bizim kendilerine götürdüğümüz şeriatına göre olsun, çünkü irade edilen budur. Çünkü Sen bizi irade ettiğin şeyle gönderdin ve bizim doğruluğumuz bu sayede onlarca kabul edildi. Onlara karşı delil böyle ortaya çıktı. Bu delil, Hakkın her ümmet hakkında nebilerinin getirdiği şeye göre hüküm vermesidir. Bu sayede kesin delil Allah'a ait olmuştur.' Öyleyse yaratılmışlara arzuya uymanın yasaklamış olması, kendiliğinde onların serbest olduklarını gösterir. Yasaklama ve sınırlama hüküm verirken ve yönetirken ortaya çıkar. Buna mukabil Allah 'Dilediğini yapandır.'

Allah şeriatına göre hüküm verir ve kuluna bu konuda dilekte bulunmasını emreder. Böylece kulu hakkındaki hükmü bizzat kulun isteğinden meydana gelir. Kulun şeriatın sınırlamasıyla verdiği hükmü de

Rabbinin o konudaki emrinden kaynaklanır. Öyleyse heva sınırsız irade demektir. O halde hevanın (ilahi mertebede) neye dayandığını ve yasaklamanın kaynağının ne olduğunu öğrenmiş oldun.

Bilmelisin ki, kendisi sınırsız olsa bile hevadan meydana gelen hüküm ancak sınırlı bir hüküm olabilir. Çünkü eser ve etki kabiliyet yönünden meydana gelir ve dolayısıyla kabiliyetlerin heva gücünü sınırlaması gerekir. Çünkü bir varlık heva nedeniyle oturma ve kalkmayı irade eder. Oturma ve kalkmak ancak aynı anda olamaz ve biri varken öteki olmaz. Öyleyse kabiliyet iki fiili birden kabul edemeyeceğine göre, heva kabiliyet nedeniyle sınırlanmıştır. Heva kabiliyet nedeniyle sınırlanmayı kabul edince, bu durumun heva için zatî bir şey olduğunu anladık. Böylece şeriat hevaya sınır koymuş, o da bunu kabul etmiştir: Öyleyse kabiliyetin hükmünün heva'da ortaya çıkması, kendisiyle nitelen kimsede mutlak irade sahibinde ortaya çıkmasının benzeridir. Allah nefs-i natıka'yı veya halifeyi -ki istediğini söyleyebilirsin- yaratınca, onda nispet ve aklî olan manevi-ruhani güçler yarattı. Bu güçler bulunduklar kimselerin aynıdır ve onların sahiplerindeki durumu ilahi isim ve sıfatların durumuna benzer. Söz konusu isim ve sıfatların çokluğu tek hakikatte bulunan nispetlere racidir. Bu hakikat kendiliğinde gerçek ve sayısal bir çokluğu kabul etmez.

Allah'ın halifede, hatta insan-ı kâmilde ve hayvan insanda -ki salt insan demektir- yarattığı güçlerden birisine vehim, birisine akıl ve birisine de fikir denilen güçlerdir. Allah halife için üç mertebeyi ayırt etmiş, onu bu mertebelere vali atamıştır. Bu mertebeler duyularlar mertebesi, bir kısmı ancak maddelerde gözükseler bile kendiliğinde maddelerden soyut manalar mertebesi ve hayal mertebesidir. Hayal mertebesi, duyu ile mana uçları arasındaki ara mertebedir. Başka bir ifadeyle hayal, duyuların topladığı verileri koruyan bir hazine gibidir. Allah insana bir de aklın ve vehmin etkisi altında bulunan musavvire gücünü vermiştir. Akıl emirle onda tasarrufta bulunurken vehim gücü de emirle tasarrufta bulunur. Bu yaratılışta vehim gücü akla üstün kılınmıştır ve bu nedenle akıl, madde olmayan veya maddede olmadan bilinebilecek şeyleri incelemeye giriştiğinde ancak tasavvur gücüyle bilebilir. Söz konusu hususlara misal olarak, bir madde olmaktan veya maddede bulunmaktan münezzeh olan Allah'a nispet edilen nitelikleri verebiliriz.

Başka bir misal ise Allah'ın bilgisidir. O bilgi ne madde olmadığı gibi maddeye de nispet edilemez. Akıl böyle şeyleri tasavvur sayesinde bilebilir ve bu tasavvur aklın hükmünden değil, vehmin akıl üstündeki etkisinden kaynaklanır. Duyu algıladığı şeyleri hayal gücüne yükseltirken musavvire gücü ise dilediği şeyleri onda terkip eder. Bunlar parçaları duyuda bulunmakla birlikte bütün olarak duyuda bulunmayan şeyler olabilir. Musavvire gücü onu fikir gücü nedeniyle bu terkibi aklın emriyle meydana getirmiş olsaydı, bunun amacı herhangi bir şeyi bilme talebinden kaynaklanırdı. Bilgi ise hiç kuşkusuz sınırlayıcıdır. Musavvire gücü aklın vehmin etkisiyle aklın tasarruf bakımından aklın emriyle değil de vehmin emriyle terkibi yapsaydı, terkip edilen şeyin sureti baki olmazdı. Çünkü vehim -akıldan farklı olarak- mutlaklığı nedeniyle süratle değişir ve kaybolur. Akıl ise edindiği bilgilerle sınırlı ve mahpustur.

Yaratılara hakim özellik, vehmin akla otoritesi nedeniyle, vehimlerin hükmüdür. Çünkü vehim, madde olmayan veya maddede bulunmayan ve kesinlikle bilinen bir manayı sadece 'tasavvur' ederek anlama imkânı verir. Bu tasavvur, hakkında ancak vehmin hüküm verdiği suretten başka bir şey değildir. Böylece akıl, hiç kuşkusuz, teorik gücüyle bildiği bir konuda vehmin gücüyle sınırlanmış demektir. Bununla birlikte aklın zorunlu bilgisine gelirsek, vehmin o bilgi üzerinde bir otoritesi yoktur. Bu sayede maddelerde veya dışta bulunmayan manaların varlığı bilinir. Bununla birlikte akıl onları vehmin verdiği ince bir perdenin ardından maddelerde (tasavvur ederek) teorik gücüyle kabul edebilir.

Allah Teâlâ yükümlü âlemin belirttiğimiz şekilde nasıl terkip edildiğini bildiği için, yükümlü insanlara peygamberler göndermiş, peygamberler bilhassa hayal mertebesine vakıf olmuş, iki ucu, yani manalar ile duyuluru birleştirmişlerdir. Orası peygamberlerin durduğu yerdir. Onlar bu mertebeden bazı insanlara 'Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibadet et' demişlerdir. Bunu tam ortaya koyduktan sonra yükümlü-muhatabın dikkati bu ifadenin ardından daha latif bir anlama çekilmiştir. Çünkü Peygamber maddelerden soyut anlamların varlığına aşina kimselerin bulunduğunu da bilir ve öyle bir şahsa şöyle der: 'Sen O'nu göremiyorsan,' yani O'nu göremeyeceğin delilinden hareket ediyorsan,

'Allah seni görüyordur.' O'nun karşısında hayâ sahibi ol ve seni tuttuğu sınırda dur. Böylece Peygamber hitabında ilkinden daha latif olan vehmin hükmüne dönmüştür. Çünkü yükümlü insanın ya akılla veya şeriatın sözüyle Allah'ın kendisini gördüğünü bilmesi gerekir. Her durumda vehim onu sınırlar. Çünkü kul Allah'ın kendisini gördüğü bir yerdedir ve O'nu o yerden çıkartır. O'nu bilgisiyle temyiz ettiğinde ise tanımı *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[230] olur. Böylece onu hayrete düşürür. Bu hayret nurani, ateş ve toprak kaynaklı bütün âlemlere yayılmıştır. Çünkü âlem ilahi bilgide bulunduğu duruma göre ortaya çıkmıştır ve ilahi bilgide olan değişmez. İlahi mertebe özü gereği kendinden sınırlılığı nefyederken kabiliyetler ise fiilen mutlaklığı reddeder. Öyleyse varlıktaki hayretin mahiyetini (yani ilahi mertebe ile kabiliyetler arasındaki çelişkiden kaynaklandığını) öğrendin. Allah şöyle der: *'Benim katımda söz değişmez.'*[231] Yani bilginin hüküm verdiği ve kitabın takdir ettiği şey değişmez. Bunu bilgiden ve kitaptan öğrendik, çünkü hüküm O'na aittir. Halifeler bilginin ve kitabın halifeleridir; bilgi ve kitap ise âlemlerden müstağni Hakkın iki perdesidir. O halde âlemin ve oluşun dayanağı, bilgi ve kitaptır. Böylece arzular kendileri mutlak iken sınırlı akılların meydana getirdiği neticeleri meydana getirir.

O halde heva olmadan aklın bu yaratılışta bir hükmü yoktur. Çünkü bu yapı, kendisinde ortaya çıkan her şeyde etkindir (onun babası sayılır). Bu bağlamda Haktan daha üstün mertebe sahibi olan yok iken sen O'nu tahayyül edersin ve böylece durumunu tahayyül et dersin. Çünkü Allah kimseyi yapamayacağı bir işle sorumlu tutmaz. Bir nefsin yapabileceği ise onun hakikatinin verdiğidir. Allah nefsin mutluğunu bu tahayyüle yerleştirmiş, sonra şöyle demiştir: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[232] Böylece nefs tenzihi ve teşbihi birleştirmiştir. Tenzih de bir sınırlamadır, teşbih de sınırlamadır. Çünkü nefs sınırlanmıştır ve dolayısıyla kendi hakikati gibi sınırlı olanı (veya sınırlayarak) bilebilir.

Akıl heva neyi meydana getirirse onu meydana getirir
Çünkü kaynağı heva

Bir şey hakkında hevaya göre hüküm verir
Zorunlu bilgi başka, onun kaynağı fikir

Allah yüce kitabında kulların dikkatini bütün eşyaya ait hazinelerin hazinesinin O'nun katında olduğuna çekmiştir. Hazineler sınırlılık bildirirken sınırlanma da takyidi gerektirir. Allah her şeyi o hazinelerden belli bir ölçüyle indirdiğini bildirmiştir ki, bu da sınırlamadır. Kendilerini birbirine bağlayan iki öncül arasmda sınırlanma olmasaydı, aralarından bir netice çıkmaz, halk Haktan meydana gelmezdi. Bu nedenle üremenin olabilmesi için 'birleşme/nikâh' manalara ve mahsuslara yayılmıştır. Kadimde de böyledir hadiste de durum böyledir. İnsanlar *'hadisi anlamazlar.'*[233] Yani siz, ey perdeliler! Sizi kendisiyle meydana getirdiğimiz şeyi (veya sizinle konuştuğumuz sözü) anlamazsınız. Çünkü bütün şeriat 'hadis' ve akıl ile vehmin kabul edebileceği ilahi haberdir. Bu sayede fayda genelleşir ve âlemdeki herkes muhatap haline gelir. Ey Allah'ı ve gerçeği bilenler! Siz hadisi (zamanda olanı) bilmiyorsunuz, siz sadece kadimi bilirsiniz. Sizin nezdinizde 'hadis' olsa bile, kendisi 'hadis' olmamıştır. *'Onlara Rablerinden hadis söz geldiğinde...'*[234] Kastedilen Allah'ın kadim diye nitelenmiş kelamıdır. Onlar kendisini duyduklarında 'hadis olarak' meydana gelir. Öyleyse kelam hakikati bakımından kadim, gelişi bakımından hadistir. Kelam hadis maddelerde gelmiştir. Başka bir ifadeyle kulak hadis maddelere ilişmiş, anlayış o haberlerin gösterdiği şeylere ilişmiştir. Onların gösterdiği şeyin bir kısmı 'kadim' bir kısmı 'hadis' diye nitelenmiştir. Öyleyse kelam bir açıdan hadis bir açıdan kadimdir. Bu nedenle bazıları 'Hak gördüğüyle duyar, konuştuğuyla görür' demiştir. Hakikat bir, hükümler farklıdır! Allah şöyle der: *'Dilerse sizi giderir.'*[235] Burada gidiş meşiyete bağlanmıştır. Başka bir ayette *'Biz onu götürmeye kadiriz'*[236] denilirken kudrete ve iktidara bağlanmıştır. Böylece Allah, kadir olduğu şeyi irade etmiştir.

Burada değerli bir bilgi vardır: Kudret yaratmayla ilgilidir, yok etmeyle değil! Buradan iki durum ortaya çıkar: Birincisi kastedilen gidişin yok etme olmayışıdır. Burada gidiş, bir halden başkasına intikal demektir. Öyleyse kudret, bir şey hakkında kendisine intikal edeceği bir halin ortaya çıkmasıyla ilgilidir ve söz konusu şeyde bu hali kudret var eder. Demek ki kudret, var etmeyle ilgilidir. İkinci durum şudur: Bir şeyi gidermeye güç yetiren olmakla Allah'ın nitelenmesi, o şeyi varlıkta tutmaya kendisini zorlayacak bir şeyin olmaması demektir. Kendi başına var olan cevherin varlığı, yani bekası bir şarta bağlıdır. O şart

var olduğu sürece cevherin varlığı da devam eder. Allah her zaman o şarta yardım eder ve dilerse o şartın varlığına mani olur. Bu durumda meşrut, yani şarta bağlı olan da ortadan kalkar. Bu 'tutma' kudretin konusu değildir. Allah kendisini ona kadir olmakla nitelemiş, bekası irade edilen tartışmacının var sayılması geride kalmıştır. Allah beka dilemediğinde, o şeyi uzaklaştırabilir. Böylece tartışmacı kahrolur ve bekasını istediği şey geride kalmaz. Kahır iktidar hükümlerinden birisidir.

Bu meseleyi tam kavrayınca, buradan önce gelen ile onun hükmü ve sonra gelen ile onun hükmünü de öğrendik. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir şey bir açıdan önce bir açıdan sonra olabilir.

Bu menzildeki ilimlerden birisi, varlıkta gerçekleşen üçgenlerin bilgisidir. Onların kaynağı nedir? Bitişik ve ayrık olanlar nelerdir? Kuran'ın kitapla ilgisi, Tevrat ve diğerleri kitap iken Kuran olmayışları bu menzilden öğrenilir. Övülen ve kınanan şeylerde benzerin azaltılması bu menzilden öğrenilir. Varlığı bir sebebe bağlı şeyin varlığında sebebin bulunma hikmeti bu menzilden öğrenilir. Akla göre onun sebepsiz var olması mümkün müdür, değil midir? Kabiliyetlerin kendilerine geleni kabul için hazırlanmaları bu menzilden öğrenilir. Hepsi terk olmakla birlikte bir menfaat nedeniyle ihmal etmek bu menzilden öğrenilir. Engeli olmadan, tehdidin ertelenmesi bu menzilden öğrenilir. Acaba bu durum, ortadan kalkması mümkün olmayan bir maniden mi kaynaklanır? Yoksa ihtiyardan mı kaynaklanır; insan âlemdeyken böyledir, çünkü ihtiyarın Hakta gerçek bir dayanağı yoktur. İhtiyar mevhum bir durumdur ki, bir önceki bölümde bunu belirtmiştik. Eşyada ecellerin ve var etmede tertibin bilgisi, bu menzilden öğrenilir. Bununla birlikte mümkünler var etmeyi kabul için hazırdır. Onları erteleyen şey ve ilahi feyiz nedir? İlahi feyiz engellenmemişken kabiliyetler takdim ve tehir için hazırdır. Bunlar neyle ilgilidir? Öyleyse bu mertebede 'meşiyet' diye isimlendirilen bir hüküm olmalıdır ve bu durum zorunludur. Meşiyetin her hangi bir şekilde ortadan kalkması mümkün değildir. Alimin bilgisine örtülen şeyler bu menzilden öğrenilir. Acaba âlem sürekli örtülü kalan ile örtülerin kalkmasıyla bilinen diye ikiye mi ayrılır? Birinci durumdaki hiçbir zaman bilinmez. Örtüsü kalkmayan

şeyin bilinmesi mümkün müdür? Örtüsü kalksa bilinir mi veya örtüsü kendisi midir? Böyleyse, özü gereği bilinmesi mümkün değildir.

İddia sahibinin delil talebi ve talibin bu nedenle -hakimin hükmü olmaksızın- delilden şahitliği kabul etmesi bu menzilden öğrenilir. Böyle bir şey, iddia sahibi açık delil şahitliğiyle, kendisini zikrettiğinde olabilir. Onun şahitlikleri kabulü hatırlama için midir, başka bir nedenle midir? Başka bir neden şahitlik yaptıkları hususta ithamın bulunmayışıdır. İmkân var iken ihtiyaç esnasında beyanın ertelenmesi, bu menzilden öğrenilir. Bu caiz değildir. Cemaatin bir kişinin ve bir kişinin cemaatin yerini alması, bu menzilden öğrenilir. Delillerin nefsanî amaçlar nedeniyle reddedilmesi, bu menzilden öğrenilir. Acaba onların reddedilmesi onlardaki eksiklikten mi kaynaklanır? Bununla birlikte onlar kendiliğinde sahihtir. Ya da bir kuşkudan mı kaynaklanır? Âlemde korunan şey bu menzilden öğrenilir. Neye göre korunur, kimden korunur, niçin korunur? Arzın içerdiği hazineler, bu menzilden öğrenilir. Onların üzerine çıkan ve kendilerinden ortaya çıkan şey belli bir tarzda eksiklik ve artma kabul eder mi, etmez mi?

Âlemin birbirine rızık olması bu menzilden öğrenilir. Saklamanın terki bu menzilden öğrenilir ki bu Allah'ı zikreden Allah ehlinin niteliğidir. Hayvanın farklı türlerine göre yapısı, bu menzilden öğrenilir. Hangi özellikte ortak, hangi özellikte birbirlerinden ayrışırlar? Allah'ın dilediği kullarına bilgi öğretmesi bu menzilden öğrenilir. Meleklerin Âdem'e secde etmesinin (Âdem'in üzerinde yaratıldığı) suretten kaynaklandığı, yoksa isimleri bilmesinden kaynaklanmadığı bu menzilden öğrenilir. Onlara secde Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimlerin bilgisiyle kendilerinden üstün olduğunu öğrenmelerinden önce emredilmişti. Secde bilginin ortaya çıkmasından önce olsaydı, İblis direnmez ve *'Ben ondan daha hayırlıyım'*[237] demez veya ona karşı büyüklenmezdi. Allah ondan aktarırken *'Topraktan yarattığına mı secde edeyim'*[238] dediğini bildirir. Başka bir ayette *'Beni ateşten, onu topraktan yarattın'*[239] demiştir. Allah Âdem'in halifesi olduğunu bildirmiş, onlar da kendilerinden aktarıldığı üzere söylediklerini söylemişlerdir. Bu nedenle Allah kıssada tekrarlandığı üzere *'Meleklere Âdem'e secde edin dediğimizde'*[240] diyerek mazi fiil ve *iz* (vakta ki) edatı kullanmıştır. Bu edat da geçmiş zamana işaret eder.

Aklını bu meseleye vermelisin ki, Âdem'in bilgisinden kaynaklanan üstünlüğünün zatı nedeniyle kendisine secde edilmesinin gösterdiği üstünlükten değerli olduğunu anlayasın. Şeriatta bir insanın diğerine secdesi niçin yasaklanmıştır? Böyle bir şey insanın kendi kendisine secdesi demektir, çünkü insan her yönden öteki insanın benzeridir, bir şey ise kendisine boyun eğmez. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Bir adam diğeriyle karşılaştığında onun karşısında eğilir mi?' denilince, 'hayır' demiştir. 'Peki onunla tokalaşır mı?' diye sorulunca, 'evet' demiştir. Benzerlerin birbirlerine düşman olmasının nedeni bu menzilden öğrenilir. Acaba bu durum iki benzerin zıt olmasından mı veya başka bir nedenden mi kaynaklanır? Üsttekinin aşağıdakini bilmeyişi ve bu nedenle kendisine karşı böbürlenmesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki üsttekinin değeri alttakine bağlıdır; aşağıdaki olmasaydı üsttekinin değeri ortaya çıkmazdı. Böyle iken ona karşı böbürlenmenin ne faydası vardır! Hal ise bununla ötekinin lehine tanıklık eder. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Ben Âdemoğullarının efendisiyim, fakat iftihar yok' demiştir. Yani bu sözle övünmeyi amaçlamadım. Çünkü peygamberin makam ve haliyle insanların efendisi olduğu zaten malumdur.

Kendisini bedbaht yapacak bir sorup sorulan kimse bunu bilmesine rağmen cevap vermesi ve o kişinin bedbahtlığına dikkat çekmemesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Memurun efendinin emrine bağlanıp sonra efendinin emrine bağlanmasına karşı onu cezalandırmasının nedeni bu menzilden öğrenilir. Efendinin bu davranışının hikmeti nedir? Delil ile cezalandırılan ile kahır ile cezalandırılan arasındaki fark nedir? On beş mesele bu menzilden öğrenilir. İki zıt arasındaki eşitlik bu menzilden öğrenilir. Konuğuna ikramda bulunurken hızlı davranmak bu menzilden öğrenilir. Ona nasıl davranacağını bilmesen de durum böyledir. Onun değerini bildiğin ölçüde ona davranırsın. Çünkü ikram iki kısma ayrılır: Birinci kısmı marufu ve bilinmeyeni içerirken ikincisiyle maruf olanlar derecelenir. Korkana güven ve ürkene ünsiyet verecek şey bu menzilden öğrenilir. Nasihatler bu menzilden öğrenilir. Öğüt ve vaazlar bu menzilden öğrenilir. Eşlik etmesi gereken ile gerekmeyen bu menzilden öğrenilir. Uyması gereken ile gerekmeyen bu menzilden öğrenilir. Bir sohbet olmadan veya uyma olmadan bilinmesi gereken ile sohbet eden, uyan ve bilinmeyen bu menzilden öğrenilir.

Bilinmesi gereken ana konu bu menzilden öğrenilir. Bu, kurtuluş yolunu bilmen demektir.

VASIL

İki Yüz Yetmişinci Bölümün İlavesi: Allah melekler ile cinleri gizlilik özelliğinde ortak yapmıştır

Bu menzil ile iki yüz yetmişinci bölüm arasında özel bir bağ vardır ve bu nedenle onu o menzile kattık. Allah izin verirse, bu miktarı söyleyeceğiz.

Allah nur ve ateş kaynaklı ruhları yaratınca -ki melekleri ve cinleri kastediyorum- onları bir noktada ortak yapmıştır. Bu ortak özellik, insanlara görünmemektir. Bununla birlikte onlar bulundukları her yerde ve meclislerinde insanlarla birlikte bulunabilir. Fakat Allah insanlar ile onlarm arasında bir perde çekmiştir. Bu perde bize çekilmiş ve onlar bu perdeyle bize gizlenmişlerdir. Bize gözükmek istediklerinde, onları görebiliriz. Bu nedenle Allah ruhlardan iki grubu 'cin', yani bize 'görünmeyeler' diye isimlendirmiştir. Yani onları göremeyiz. Bazı kimseler meleklerin Allah'ın kızları olduklarını iddia etmiş, kendisiyle cinler arasmda gizlenme ve görünmemede bir bağ kurmuşlardır ki, kastedilen meleklerdir. Bunun nedeni, cinler ile melekler hakkında daha önce söylediğimiz ortak özelliktir. Onlar kızları kendilerine nispeti hoş görmemişlerdir. Allah şöyle der: *'Beğenmedikleri şeyi Allah'a ait sayarlar.'*[241] Çünkü onlar kız evlattan hoşlanmıyorlardı. Bu nedenle Allah *'Onlardan birisine kız çocuğu olduğu bildirilince öfkesinden yüzü kararır'*[242] der. Kastedilen verilen haberden duyduğu üzüntüyle bir insanın yüzünün kararmasıdır: Çocuğu kendi halinde mi bırakmalı yoksa gömmeli midir? Bu durum *'çocuğa sorulunca hangi günahtan dolayı öldürüldün diye?'*[243] ayetinde belirtilir. Allah dişilerin meleklere nispet edilmesinde tepki göstermiştir: *'Yoksa melekleri dişi mi yarattık, onlar da şahit miydiler?'*[244] Allah melekler ile şeytanlar arasında gizlenmede ve görünmemede ortak özellik yaratınca, hepsini 'cin' diye isimlendirmiştir. Şeytanlar hakkında *'vesveseci ve hannasın şerrinden, o insanların gönüllerine*

vesvese verir, insan ve cin şeytanlar'[245] buyurur. 'Cin' derken şeytanlar kastedilir. Melekler hakkında ise '*Onlarla cinler arasında bağ kurdular*'[246] der. Kastedilen meleklerdir. '*Kuşkusuz cinler orada bulunduklarını bildiler.*'[247]

Melekler Allah'ın insana gelen elçiler, onu koruyan, kendisiyle sorumlu ve fiilleri yazan kimselerdir. Şeytan ise Allah'ın emriyle insana musallat olur ve şeytanlar da Allah'ın bize elçileridir. Allah İblis'in cinlerden olduğunu, yani meleklerden olduğunu ve sonra '*Rabbinin emrine fasık olduğunu*',[248] yani emrinden çıktığını bildirmiştir. Yani insanlarla birlikte bulunsalar bile, melekler gibi insanlara görünmeyenlerin arasından çıkmıştır. Allah onları elçilikte ortak yapınca, İblis'i de meleklerle birlikte secde emrine katmıştır. '*Meleklere secde edin dediğimizde secde ettiler, İblis etmedi.*'[249] Böylece Allah secde emrinde İblis'i meleklere katmış, böylece istisna mümkün olmuş, onu mansup getirerek munkati istisna yapmış, böylece de kendisini yaratırken ayırt ettiği gibi meleklerden ayırmıştır. Öyleyse Allah adeta şöyle der: Allah'ın secde etmekle memur olanlardan uzaklaştırdığı kimse secde etmedi.

Ruhlara 'cin' adının verilmesi bize görünmeyişlerinden kaynaklanır. Bununla birlikte onlar, bizimle birliktedir fakat biz onları görmeyiz ve bu nedenle onlara böyle bir nitelik verildi. Meleklerden olan cinler, insanlarla beraber olup gece gündüz bizimle dolaşan ve adet gereği görmediğimiz kimselerdir.

Allah Teâlâ, insanlara kendi iradelerinin dışında onları göstermek isteyince, onları göstermek istediği kimsenin özünden perdeyi kaldırır ve o da cinleri görür; bazen de meleğe ve cine bize görünme emri verir, onlar da bizim için bedenlenir ve biz de kendilerini görürüz. Bazen gözümüzden perdeyi kaldırır, bazen suretler üzerinde bedenler olarak görürüz. Bazen beşeri surete girmeden kendi suretlerinde onları görürüz. Nitekim onlardan her birisin kendisini ve üzerinde bulunduğu sureti böyle görür. Meleklerin cisimlerinin aslı nur iken cinlerinki dumanlı ateştir. İnsan ise bize söylenenden meydana gelmiştir. Fakat insan yaratılış aslını yitirdiği gibi melek ve cin de yaratılış aslından başkalaşarak bulundukları surete dönüşmüşlerdir.

Cin ve meleklerin ortak özellikleriyle ve birbirlerinden ayrıştıkları özellikler belli olmuştur. Allah her birisini bize ifade ederken ya ortak

özelliği veya her birisinin ayrıştığı özelliği zikretmiştir. Allah bunları dilediği şekilde bu konuda sahih düşüncesi olan kimseye açıklamıştır.

Allah cinleri bedbaht-mutlu olarak yarattığı gibi insanları da böyle yaratmıştır. Melekleri ise mutlu yaratmıştır, meleklerin bedbahtlıktan nasipleri yoktur. İnsanlardan ve cinlerden bedbaht olanları kâfir, mutluyu mümin diye isimlendirmiştir. Bunun yanı sıra onları şeytanlık özelliğinde ortak tutarak 'insan ve cin şeytanları' demiştir. Başka bir ayette 'insanların gönüllerine vesvese veren cin ve insanlar' demiştir. Nefs -kendisi özü gereği sınırlı olsa bile- sınırlanmayı istemediğini biliriz. O bir daralma ve sınırlama olmaksızın aklına geldiği gibi tasarrufta bulunmak ister. Nefse sınırlanmanın sevdirilmiş olduğunu ve kendisinde bulunurken ondan memnun kaldığını ve hoşlandığını, buna mukabil başka bir sınırlanmayı sevmediğini görebilirsin. Nefs böyle bir sınırlanmayla karşılaşırsa, ondan hoşlanmadan ve memnun kalmadan sınırlanır. Böyle bir sınırlanmanın nefse zatından olmaksızın dışarıdan ilka edilen bir sınırlama -hangi türde olursa olsun- olduğunu bilmen lazımdır. Sıradan insanların nefislerine özel bir sınırlamanın memnunluk verdiğini görünce, şunu bilmelisin: Böyle bir sınırlama, gereğini yapana ve sınırında durana bedbahtlık kazandıran bir sınırlamadır. Çünkü insanın gönlüne vesvese veren şeytan ona sürekli vesvese verir ve kendisini sevdirir. Şeytanın gayesi de insanı bedbaht yapmaktır. İnsan (şeytanın kendisine verdiği) sınırlamayı nahoş bulup onun gereğini terk etmede bir tevil aradığında, bu sınırlamanın insanı mutluluğa ulaştıran Hakkın bir sınırlaması olduğunu anlarsın. Keşif ehli ise bu konunun dışındadır: Allah onlara imanı güzel göstermiş, onu kalplerine süslemiş, küfrü, günahı ve taşkınlığı onlara çirkin göstermiştir. Bununla birlikte bu durumun kendilerine keşf edildiğini bilmezler. Biz onlardan bunu biliriz, onlar ise kendilerinden bu durumu fark edemez. Bu nedenle Yahudilerin ve Hıristiyanların büyük kısmı gibi Müslüman olmayan birisinin dini hakkında sebatkâr olduğunu ve onu ısrarla savunduğunu görürüsün. Onlar dinin tikel konularını yerine getirmede Müslümanlardan daha ısrarlı ve sebatkârdır. Bu durum üzerinde yürümekle bedbahtlığa gittiği bir yol üzerinde bulunduklarına delildir. Bu durum herkesin fark etmediği gizli tuzaklardandır ve Rabbinden gelen bir basirete sahip olanlar bu tuzaktan emin olabilir. Onlar ise azdır.

Mümin veya kâfir cinlerin içinde Hakkı bilmeyen veya O'na şirk koşan kimse bulunmaz. Bu nedenle onlar, kâfirlere katılmış, Allah onları müşriklere katmamıştır. Bununla birlikte insanları şirke sevk edenler onlardır. İnsan şirk koştuğunda ise şirk koşan insandan uzaklaşır. Allah Teâlâ şöyle der: *'İnsana kâfir ol diyen şeytan gibi...'*[250] Bu, batıl ile Hak ehli olanlarla mücadele etsin diye şeytanın dostuna ve arkadaşına verdiği ilhamdır. *'Kâfir olunca, ben senden uzağım, ben âlemlerin rabbi Allah'tan korkarım'*[251] der. Böylece şeytan Allah'tan korkmakla nitelenmiştir, fakat kendisi hakkında değil, insan hakkında korkar. Öyleyse şeytanın korkusu kendisi adına değil, saptırdığı kimse hakkındadır. Nebiler de kıyamette kendileri adına değil ümmetleri adına korku duyar.

Şeytandan kendisi adına korkma duygusunun kalkmış olmasının nedeni, tevhit ehli olduğunu bilmesidir. Bu nedenle *'İzzetine yemin olsun ki, hepsini saptıracağım'*[252] demiştir. Binaenaleyh şeytan rabbini bildiği için, O'nun izzetine yemin etmiştir. Adeta Hakkın insanın kendine aktarılan her şeyi kabul etme özelliğinde yaratıldığını görür gibidir. Bunu dileyince, Allah da onun dileğine karşılık vermiş ve insanı kendisiyle saptıracağı şeyi ona emrederek 'git' demiştir. Yani benden istediğin işi yapmaya git! Sonra cezasını da zikretmiştir: Bu ceza ona uyanların cezasıdır. Şeytanın cezası kendinden yaratıldığı aslına dönmekken onu takip eden insanın cezası da öyledir. Fakat insanın cezası İblis'in cezasına baskın gelmiştir. Çünkü Allah o ikisinin cezasını da cehennem yapmıştır ve İblis orada azap görür. Çünkü cehennem bütünüyle soğuktur ve onda ateş bulunmaz. Öyleyse cehennem kendisine uyan insandan daha çok şeytan için bir azaptır.

Durum böyledir, çünkü İblis başkasını bedbaht yapmak istemiş, onu saptırma vebali -maksadı nedeniyle- kendisine dönmüştür. Bu, Hakkın bize dönük bir uyarısıdır: Herhangi bir kimsenin bedbahtlığına yol açacak bir şeyin gerçekleşmesini istememiz gerekir. Çünkü öyle bir şeyi ilahi bir niteliktir, bu nedenle Allah hidayet yolunu dalalet yolu karşısında açıklamıştır. Doğru kul, Rabbinin yolunda bulunandır. Bununla birlikte şeytan rabbinin emrindedir. 'Git', 'saptır', 'onlara ortak ol', 'onlara vaatte bulun' gibi bütün bu ifadeler ilahi emirlerdir. Fakat bunlar Allah'tan kendiliğinden gelmiş olsaydı, İblis bedbaht olmazdı.

Fakat bu emirler şeytanın dileğinin karşılığıdır. Çünkü şeytan *'Senin izzetine yemin olsun ki, hepsini saptırırım'*[253] ve *'Onların zürriyetini kendime bağlayacağım'*[254] der. Bu nedenle İblis bedbaht olmuştur. Nitekim yükümlü insan da Allah'tan talep ettiği yükümlülük nedeniyle yorulur. Çünkü şeriatın bir kısmı kendiliğinden inmişken bir kısmı isteğe bağlı inmiştir. Rahmet kuşatıcı olmasaydı, iş genelde ortaya çıktığı gibi ortaya çıkardı.

Bu bölümü yazarken hafif bir uyku tuttu. Sadık bir rüyada bana şu ayetin okunduğunu gördüm: *'Sizin için dinde Nuh'a ve sana vasiyet ettiğimiz şeyi şeriat yaptı. İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya daha vasiyet etmiştik ki dini doğruca uygulayın, ayrılığa düşmeyin. Müşriklere çağrıldıkları şey ağır geldi.'*[255] Kastedilen birliktir. O hükümleri itibarıyla çoktur, çünkü Güzel İsimler O'na aittir. Her isim makul bir hakikat üzerindeki alamettir ve her hakikat ötekinden farklıdır. Âlemin yokluktan varlığa çıkışında pek çok yönü vardır ve o yönler isimleri, yani isimlendirileni talep eder. Bununla birlikte hakikat birdir. Nitekim âlem 'âlem' oluşu bakımından bir iken hüküm ve şahısları itibarıyla çoktur. Sonra bana *'Allah dilediğini kendine çeker ve yönelenlere hidayet verir'*[256] ayeti okundu. Burada bedbaht için bir nitelik veya hal zikredilmeden iş seçim ve hidayet arasında belirsiz bırakıldı. Sonra bana seçilme ve hidayet bilgisinden, peygamberlerin getirdiği bilgi verildi: Seçilme ve hidayetin her ikisi de O'na döner. Allah kimi kendine seçmişse, onu nefsine bırakmaz. Allah hidayet ettiği kimseye kendisine ulaştıran yolu açıklayarak onu mutlu yapar ve o kimse kendi görüşünü bırakır: *'Ya şükreder veya kâfir olur, yolu gösterdik ona.'*[257]

Allah Teâlâ bu genel ayette bedbahtlığın adını veya varlığını zikretmeden seçilme ve hidayeti zikredip -ki burada hidayet beyan demektir- her iki sini de kendine ait kılınca, buradan hükmün her şeyi kuşatan rahmete varacağını anladık. Müşrik hakkında ise davet edildiği kimsenin kendisine ağır geldiği söylenmiştir. Çünkü müşrik tek bir yöne çağrılmıştır, hâlbuki o, Allah'ın kendisine delil yaptığı varlığından çokluğu görmektedir. Şâri 'Nefsini bilen, Rabbini bilir' diyerek insanın varlığını kendine delil yapmıştır. İnsan nefsini 'çokta bir veya birde çok' olarak görür. Dolayısıyla Rabbini de kendini bildiği şekilde bilir. Bu nedenle Hakkın diğer yönlerden farklı olarak birliğe çağırması,

müşrike ağır gelir, çünkü müşrik bu hitapla Allah'ın neyi kastettiğini bilemez. Allah müşrikin durumun görünce ona yumuşak davranmış, işin seçilme ve hidayet arasında kendisine döneceğini bildirmiştir. Burada Allah seçilme ve hidayet derken ortaklığa (işaret etmiş), 'O'na (ileyhi)' ifadesinde ise iki durumda birliğe dikkat çekmiştir. Bu, müşrike karşı yumuşaklık ve onu tevhide ısındırma amacı taşır. Bu sayede müşrik, Allah'ın kendilerine karşı haddi aşanlar için er-Rauf olduğunu öğrenir. İblis Allah'ın ihsanının âleme yayıldığını öğrenince, -(ibadetlere bağlı olan) zorunluluk yoluyla ortaya çıkan rahmete değil- O'nun ihsan rahmetine tamah etmiş, O'na sınırlı olarak değil, kayıtsız anlamda ibadet etmiştir. Binaenaleyh hangi yönde tasarruf ederse etsin, (emrinden çıksa bile) Hakkın dışına çıkmaz. Bununla birlikte ayette adı geçenlere tavsiye edilen şeriatın hükümleri birbirinden farklıdır ve onların bir kısmının hükümlerini nesheder. Yine de bütün peygamberlere şeriatı uygulamak ve kendisinde farklılık var diye görüş ayrılığına düşmemek emredilmiştir. Öyleyse şeriat çokluk vasıtasıyla tek hakikate veya birlikle hakikatlere davet etmektedir. Manayı değiştirmedikten sonra, bunlardan hangisini istersen onu diyebilirsin!

Hepsi varlığın hükmünde
Sanki müşahededeki gibi

Rahmeti kuşatsın varlıkları diye
İnkâr alametlerini açıklar

Rahman olur bedbahtı
Ve mutluyu davet edene

Biri cehennemde
Öteki Huld cennetlerine

Allah zatıyla yüce
Sınırlardan ve sınırlanmaktan

Bu bölüm geniştir: Bu bağlamda sadece Şâri'ye özgü emirler bu menzilden öğrenilir ki Şâri peygamberdir. İlahi isimlerden kendisiyle sakınılacak şeyler, bu menzilden öğrenilir. Malikü'l-mülk (mülkün sahibi) ve İlah ismi ile ahadiyetin neyi gösterdiği bu menzilden öğrenilir.

Allah *'Bir ilahtan başka ilah yoktur'*[258] der. Bu isim zamire de tamlama yapılır. Buna misal olarak *'Sizin ilahınız (ilahüküm)'*[259] ayetini verebiliriz. Bazen de isme izafe edilir: *'Musa'nın ilahı'*,[260] *'İnsanların ilahı'*[261] vb. ifadeler gibi. Hüküm birdir ve tamlama ve niteliğin değişmesiyle değişir mi? Rablık ilmi ve onun ancak bir sınırlama olmaksızın Allah katından geldiği bu menzilden öğrenilir. İlham ve geldiği yönden kendisine verilen isimlerin değişmesi bu menzilden öğrenilir.

İKİNCİ VASIL

Bu Bölümün İkinci Vaslı

Bu konu, kitapta zikredilen menzillerin ikincisiyle ilişkilidir ve çeşitli ilimleri içerir. Bunlardan birisi, eşyayı idraki sağlayan şey ile sadece kendisini idrake imkân veren şey arasındaki farkın bilinmesidir. Çekirdeklerin, tohumların ve 'nevanın' toprağa ekildiklerinde onlardan çıkan şeylerin hazineleri, çekirdeklerin âlemin gaybten şehadete çakışına nasıl delil olduğu bu menzilden öğrenilir. Çünkü tohumlar Hakkın kendilerine sakladığı şeyleri ancak toprağa gömülmenin ardından ortaya çıkartırlar ve böylece onlarda saklanmış kökler, dalar ve tohumlar ortaya çıkar. Tohumdan tohum, çekirdekten çekirdek çıkar ve onlar da kendilerinden çıkan şeylerde yeniden ortaya çıkarlar. Bu menzilden âlemin kendinden çıktığı tohumun mahiyeti öğrenilir ve onun kendinden çıkanlara ne vereceği bu menzilden öğrenilir. Niçin ondan çıkan şeyler tohumların varlıklarından başkasına dayanır. Bunlar kuvve halinde onda saklanmış olmasaydı, bilfiil ortaya çıkamazlardı. Bunu bilmelisin, bütün bunlar cömertlik hazinelerindendir.

Bu menzil *'Dilediğinizi yapın'*[262] ayetinde belirtilen mutlak emri içerir. Ayrıca özel amele bağlı sınırlı emri ve kiplerin değişmesini içerir. Kötülüklerin Allah'tan başkalarına izafesi bu menzilden öğrenilir, çünkü kötülükler bilen nezdinde bilinen şeylerdir. Hz. Peygamber 'Kötülük Sana ulaşamaz' buyururken kötülüğü (bir yandan) var kabul etmiş, fakat Hakka izafesini olumsuzlamıştır. Bu durum kötülüğün gerçek bir şey olmadığına ve yokluk olduğuna delildir, çünkü 'şey' olsaydı Hak-

kın elinde bulunurdu. Çünkü her şeyin melekûtu Allah'ın elindedir ve Allah her şeyin yaratanıdır. Vasıtayla yaratılan ile vasıtasız yaratılan arasındaki fark, belli olmuştur. Ayrıca 'ol' emriyle, elle, iki elle, ellerle yaratılan belli olmuştur. (Yaratma fiilini anlatmak üzere kullanılan) fasele (ayırdı), alime (bildi), evcede (var etti), kadere (takdir etti), cemaa (topladı), vahhade (birledi) filleriyle yaratılan şeyler belli olmuştur. Allah ben, biz, siz vb. zamirler kullanmış, yine bu nedenle müşriklere birliğe çağrılmak ağır gelmiştir. Çünkü biz demek ben demek ile bir değildir. Ayette 'O'na' hitabı gelmiş, onların gördüğü çokluğu birlemiş, bu durum müşriklere ağır gelmiştir. Birdeki büyüklük 'nun'unu dile getirmek, hakikatleri ve Arapçayı bilmeyenin ileri sürebileceği bir sözdür.

Bu menzil kalpte bulunduğunda kendisini hakikatleri idrak etmede kör haline getiren bilgisizliğin bilgisini içerir. Hâlbuki o hakikatleri idrak etseydi 'bilen' adını alacaktı. Allah Teâlâ '*Ölü olup hayat verdiğimiz ve kendisi için insanlar arasında yürüyen kimse karanlıktaki kimse gibi midir?*'[263] buyurur. Burada bilgi ve bilgisizlik kastedilir. Kendisi idrak edilmediği gibi idraki sağlamayan şey karanlıktır. Işık gözün ışığından daha güçlüyse, idraki mümkün kılmaz. Bu nedenle Hz. Peygamber Allah'ın perdesinin nur olduğunu söylemiştir. Bu durumda keşif ancak gözün ışığına denk bir ışık ile gerçekleşebilir. Yarasalar gözlerinin ışığına denk bir ışıkta ortaya çıkarlar ki, o da şafağın ışığıdır.

Bu menzil kuşkuların bilgisini içerir. Kastedilen Hakkın ve yaratıkların vechinin aynı anda kendisinde göründüğü şeylerdir. Rızıklarda helal olan açık olduğu kadar haram olan da açıktır. İkisinin arasında ise insanların çoğunun bilmediği kuşkulu şeyler bulunur. Kime bu kuşku aydınlanırsa, onları öğrenmiş olur ve böylece kuşkuların hangi hükme sahip olduğunu da öğrenir. Bu durumda onları ya helale veya harama katar. Dolayısıyla hakkında şüphe bulunduğu sürece onlara dokunmaz, çünkü onlar gerçekte iki yönden birisine özgüdür. Yükümlüde bunların karışmış olması, kendisine göre o hususta şerî delillerin çelişkisinden kaynaklanır. Makullerde de böyledir. Misal olarak yaratıkların elleriyle ortaya çıkan fiilleri verebiliriz. Onlarda Allah'a ait olduklarını gösteren yön bulunduğu gibi şehadet âleminde ortaya çıktıklarında yaratılmışa ait olduklarını gösteren bir yönleri de vardır. Hâlbuki onlar

gerçekte iki yönden birisine özgüdür. Aynı şey sihir ve mucize içir geçerlidir. Sihrin bir yönü Hakka bakar ve hakikate benzerdir; bir yönüyle de batıla benzer ve o yönden Hakka bakmaz. Sihir kelimesi 'seher' kelimesinden türetilmiştir ki, karanlık ile ışığın karışımı demektir. Dolayısıyla iki yönden birisine tam olarak ait değildir. Hz. Peygamber'e sihir yapılınca, eşlerine yaklaştığını zannetmişti. Hâlbuki onlara yaklaşmamış, hayalde onlara yaklaştığını zannetmiş, duyuda onlara yaklaşmış değildi. Bu durumda o kendisine hakim olan hale göre davranmıştır. Bu, çetin bir meseledir. Sihri kaldırmak isteyen, sihirbazın bağladığına bakar ve her düğüme kendisini -her ne olursa olsun- çözen bir kelime verir. Kelimeler eksik olursa, sihir olduğu hal üzere devam eder. Sihir bütünün çözülmesiyle ortadan kalkar. Bu, ilahi bir bilgidir, çünkü peygamber şöyle der: 'Ruhu'l-kuds benim rav'ıma üflemiştir.' Nefesin genel olabilmesi için parlak bir rüzgâr olması gerekir. Ona üfleyerek ruhundan verdiği gibi doğal yapısından ona vermiştir. Nefeste üflemeden farklı olarak hepsini bir araya getirmiştir. Çünkü o salt bir üflemedir. İşte sihir de öyledir, çünkü o ciğer demektir. Başka bir ifadeyle dışarı çıkan sıcak havayla içeri giren soğuk havayı veren şeydir. Onda iki kuvvet vardır: çekme ve itme kuvveti. Bu nedenle sıcaklığı ve soğuk nefesi kabul etmesi nedeniyle sihir diye isimlendirilmişken içerdiği yaşlık nedeniyle yanar ve nefes dışarı çıkar. Onda bir ıslaklık bulunur ve böylece nefesteki yaşlık gibi olur. Onu ruh rav'a üfler. Sihirbaz ise aynı şeyi düğüme üfler.

Bu menzil Allah'ın rahmetini itaatkâr veya günahkâr bütün kullara yaymak isteyen ile rahmeti kullarının bir kısmından kaldırmak isteyenlerin arasındaki farkın bilgisini içerir. Böyle bir insan Allah'ın her şeyi kuşatan rahmetini daraltmak ister ve fakat onu kendisi hakkında daraltmaz. Allah'ın rahmeti gazabını geçmemiş olsaydı, böyle bir niteliğe sahip bir insana Allah'ın rahmeti hiçbir şekilde ulaşmazdı.

Bilmelisin ki, Allah eşyayı kendisinden ibaret olan bir asıldan yaratmış, kendisini -her nerede bulunursa bulunsun- bir şeyi korumak üzere her şeyle beraber olmakla nitelemiştir. Allah kendi suretinin bulunması nedeniyle bir şeyi korur ve bu sayede o şey varlığını sürdürür. Böylece suretlerin çokluğu bir suretten meydana gelir. Bunlar tanım itibarıyla onun aynıyken şahıs itibarıyla başkadır. Nitekim tek tohum

karşısında tohumlar için böyle deriz. Tohumlar cömertlik hazinelerinden bir hazinedir. Çünkü onlar birbirilerine benzer. Surette birbirlerinden arklı olsalar bile böyledir. Çünkü hazineler bir takım hazineleri içerir ve onlarda saklanan şeyler saklanır. Öyleyse o suretinden farklı şekilde ortaya çıksa bile, ikisini bir araya getiren ortak özellik olmalıdır. Onları cisimlik tohumda, yaprakta, meyvede, bünyede ve dallarda ve köklerde ortayla çıkar. Bu durum tek tohum ve çekirdekte görülür. Ya da tek tohum benzerlerine ilave olarak onda görülür. Kâmil halifeler, tohumlar gibidir. Her tohum asıl tohumun vermiş olduğu şeyi verir. Bunun nedeni onun kemaliyle ilahi surete tahsis edilmesidir. Tohumlar şahıs itibarıyla birbirlerinden ayrışır. Âlemde halifenin dışındakilerin Hak karşısındaki yeri, tohum ve çekirdek ve nüve karşısındaki yapraklar, dallar, çiçekler ve kökler gibidir. Böylece halife insanın insan-ı kâmile en çok benzeyen hayvan insandan olduğu kadar sonra diğer yaratıklardan üstünlüğü ortaya çıkar. Açıkladığımız meseleyi anlamalısın! Bu durum keşif ve müşahedenin verisiyle Allah'ı bilmenin özüdür.

Şunu sorabilirsin: 'Kâmillerden miyim veya 'insan' denilen bir hayvan mıyım?' Şöyle deriz: Güzel bir soru sordun, bilmelisin ki, 'Mümin, mümin kardeşinin aynasıdır' hadisini anlamadığın sürece ilahi surette olup olmadığını anlayamazsın. Mümin kendisini kardeşinin aynasında görürken, kardeşi de kendisini o aynada görür. Bu durum Hakkın el-Mümin isminin mertebesinde gerçekleşir. Allah *'Müminler kardeştir'*[264] der. Bir hadiste ise 'Mümin kardeşleri nedeniyle çoktur, kendisi itibarıyla birdir' denilir. Buradan ilahi isimlerin müminler gibi kardeş oldukları öğrenilir ve Allah emreder: *'Kardeşlerinizin arasını bulun.'*[265] Yani ed-Dar, el-Müzil, el-Muizz ve en-Nafi gibi isimlerde birbirini itme ve uzaklaşma özelliği bulununca, bunların arasını bulmak gerekir. Bunun dışındaki bütün mütekabil anlamlı isimler böyle değerlendirilir. Onlar karşılıklı döşekler zerinde oturan kardeşlerdir. Bütün isimleri uzlaştıracak olan ise Rab ismidir. Rab 'ıslah edendir.' El-Mümin ise ayna olması itibarıyla ıslah eder. Her kim kendini böyle görürse, sureti görmesine göre, halifelerden birisi olduğunu da anlar. Hayvan insanın bir aynası yoktur. Bununla birlikte şeklen bir aynaya sahiptir. Fakat onun sahip olduğu aynada cila bulunmadığı gibi kirler ve paslar onunu üzerine dolduğu için parlaklık yoktur ve dolayısıyla

bakan kendini göremez. Hâlbuki görmeyi mümkün kıldığı için anaya 'ayna' denilmiştir. Hak seni mutlak kulluk makamına yerleştirdiğinde O'nun halifesi olursun. Bu makamda Rablıktan bir eser bulunmaz, çünkü halife atanan kimsenin görevlendirildiği işte genel anlamıyla hükmü yoktur. Öyleyse Allah seni kulluğa 'halife' olarak yerleştirmiştir ve bu makamda rablık olamaz. Çünkü insanı halife yapan kimse o özelliği kendine ayırmıştır. Başka bir ifadeyle zatı gereği o makama yerleşmiştir. O makam Allah'ın elindedir ve mülkündedir. Allah şöyle der: *'Kulunu geceleyin yürüten Allah münezzehtir.'*[266] Allah onu sırf kul yaparak her şeyden ve yolculuktan bile soyutlayarak kendisini geceleyin yürüttüğünü söylemiş, yürüme fiilini peygambere izafe etmemiştir. Buna mukabil -farz-ı muhal- Allah 'Kulunu kendisine yürümesi için davet eden' veya 'Ayetlerini görmek için davet eden Allah münezzehtir' deseydi ve Hz. Peygamber yürümüş olsaydı, o zaman böyle demezdi. Fakat bulunan makam buna imkân vermez. Böylece peygamberi icbar etmiş ve onun herhangi bir fiilinde rablıktan iz bırakmamıştır.

ÜÇÜNCÜ VASIL

Cömertlik Hazinelerinin Üçüncüsü
Bu hazine üçüncü menzille ilgilidir

Bu menzil, dilekte gerçekleşen emrin bilgisini içerir. Emirlerin bir kısmı kendiliğinden gerçekleşirken bir kısmı cevap olarak gerçekleşir. Hüviyetin bilgisi, bu menzilden öğrenilir. Hüviyet, ahadiyet (mutlak birlik) ve vahidiyet (sıfatların birliği) arasındaki farklar, bu menzilden öğrenilir. 'Allah' diye isimlendirilenin mahiyeti ve kendisi nitelik olmazken niçin nitelendiği bu menzilden öğrenilir. Hüviyetinin hakikati, bu menzilden öğrenilir. Acaba onun herhangi bir yönde âlemdeki bir şeye benzeyip benzemediği veya herhangi bir şekilde kendisinde benzerlik bulunup bulunmadığı bu menzilden öğrenilir. 'Allah' isminin hal karineleriyle geldiğinde kendisiyle sınırlandığı şeyin sureti, bu menzilden öğrenilir. Âlemin zuhuru bu menzilden öğrenilir. Acaba âlem Hakkın zatından kaynaklanan bir zorunluluk mu zuhur etmiştir, yoksa

ilahi bilgide yerleşmiş hüküm nedeniyle mi veya iradeyle mi ortaya çıkmıştır? Bu durumda âlem, kendisine izafe edildiğinde mertebeler ayrışır. Sabit olduğunda âlemin ikisinin arasında meydana gelebileceği benzerliğin olumsuzlanması bu menzilden öğrenilir. Bu durumda Hak bizim için baba olmadığı gibi biz de O'nun çocukları değiliz: O Rab, biz kuluz. O bizi kullar olarak talep ederken biz O'nu efendi olarak talep ederiz.

Haber ve fikirle sınırlanmaktan müteal
Baş ve kalp gözünün hükmünden de müteal

O'nun istediğinden başka yok bir şey bizde O'ndan
İbare ve delillerde her durumda O'nun iradesi

Bil ki O'ndan başkasını tanımadım ben
Beşerden başkasını da öğrenmedim ben

Bu nedenle yasakladı Rahman vahyinde
Peygamber diliyle 'zatını düşünmeyi'

Dedi ki, bilmediğin şeyin ardına düşme
Öyle yapanlar tehlike olurlar, unutma

Bilgice Rahman doğurmadı ve varlık bakımından doğmadı
İyi bak, sana kim yasak koydu ve kim emretti

Allah'ın yaratmış olduğu varlıklar arasında kendisini bilgi bakımından ihata edebilecek güce sahip bir varlık yoktur. Hiçbir varlık böyle bir güce sahip olarak Allah'ın zatını idrak edememiş, her ne zaman kullarına tecelli ederse bu tecellide zatının künhünü görememiştir. Binaenaleyh Allah, tecelli edendir. Fakat hem bilgi hem görme bakımından kendisini gördüğü şekilde görülmez. İnsanın ulaşamayacağını öğrendiği bir bilginin ardından gitmesi de uygun değildir. Ebu Bekir Sıddîk şöyle der: 'İdrake ulaşmaktan acizliği idrak bir idraktir.' Acizliği idrak eden kimse nasıl olur da tam olarak bir şeyi idrak etmiş olmakla nitelensin?

İçinde izdivaç ve nikâh (terkip) bulunan her şey
Delil sahipleri için amaçlanmıştır

O beni ortaya çıkartırsa ben de onu
Bizi ortak ilişkide ve neticede görürsün

Hallerimizden ortaya çıkanlar
İçkinlik ve açıklık arasındadır

Nasıl ki biz O'nunlayız O da bizimle
Çünkü darlık açıklığın ta kendisi

Bilmelisin ki, cömertlik hazinelerinden birisi, insanın kulluk ile rabliği belirli bir yönden kendinde birleştirdiğini bilmiş olmasıdır. Üstelik insan bilir ki bunlar birbirine en zıt iki şeydir. Bununla birlikte birbirinin misli olan iki şey bir yönden mütekabil olsalar bile, nefsin niteliklerinde ortak olabilirler. Siyahlık beyazlık birbirlerinin mütekabilidir ve bir araya gelmezler. Hareket ve durağanlık, birbirlerinin mütekabilidir ve bir araya gelemezler. Bununla birlikte siyahlık ve beyazlığı renk olmak, hareket ve durağanlığı olgu birleştirir. Olguları ve renkleri birleştiren ise araz olmaktır. Öyleyse iki şey, birbirlerinin mütekabili olsa ve birbirlerinden farlı olsalar bile, ortak bir özellikleri olmalıdır. Kul ve Rab ise öyle değildir, çünkü onlar genel olarak bir araya gelmez. Kul rablıktan bir yönün kendinde bulunmadığı kimseyken Rab da kulluktan bir yönün kendinde bulunmadığı kimsedir. Dolayısıyla kul ve Rab bir araya gelemez. Bir vehim sahibinin bu konuda yapabileceği nihai iş, ikisini varlıkta bir araya getirmektir ki böyle bir durum da birleştirici olamaz. 'Birleştirici' derken ikisine de lafız vermeyi kastetmiyorum; ben 'birleştirici' derken bir anlamın ötekine nispet edildiği anlamda diğerine nispet edilmesini kastetmekteyim. Böyle bir şey Rabbe ve kula nispet edilen varlıkta mevcut değildir. Çünkü Rabbin varlığı O'nun aynıyken kulun varlığı bir hükümdür ve o hükümle kul hakkında hüküm verilir. Kul ise kendisi bakımından mevcut olabileceği gibi olmayabilir de! Her iki halde de tanım eşittir. Öyleyse kulun varlığı kendisi değilken Rabbin varlığı kendisidir. Bu dunumda kulun içinde kendisinden 'Rablık kokusunun bulunduğu' bir makamda bulunması mümkün değildir. Böyle bir şeyi iddia etmek yalan bir iddia-

dır ve sahibinin bilgisizliğinin ta kendisidir. Bu durumda kul adına kendinde olduğu hal üzere kulluk makamı gerçekleşmemiştir. Burada 'Rablık kokuları' dedik, şu var ki o kişi kendi içinden kulluğunu görmekten perdelenmez. Fakat başka insanlar ona rabliği nispet edebilir. Bunun nedeni, rabliğin eserlerinin kendinde gözükeceği bir halde onu görmeleridir. Rablık Allah'a aittir, ona ait değildir. Böyle bir insan gerçekte âleme göründüğünden farklı bir halde bulunur; çünkü rabliğin eserinin onda gözükmemesi mümkün değildir.

Mürid şeyhinden kendisinin bu mesabede olduğunu öğrenince, Allah onun saadetinin bulunduğu şeyleri kendisine açmış demektir ve bu durumda daha önce şeyhin yöneldiği gibi Hakka yönelir. Çünkü şeyhten öğrenmiş, şeyhe değil, Allah'a tevekkül etmiştir. Sonra da Allah'ın müridi hakkında şeyhine bildireceği şeyleri beklemeye başlar. Bunlar, müride emredeceği bir işi söylemesi veya ona bir şeyi yasaklaması veya ona fayda veren bir bilgi olabilir. Mürid de şeyhinin diliyle o bilgiyi Allah'tan alır. Böylece mürid, şeyhin kendinden zaten öğrenmiş olduğu üzere, şeyhinin Rablık hükümlerinin kendinde tezahür ettiği bir mahal olduğunu öğrenir. Öyle ki şeyh kaybolsaydı (vefat etseydi), bu durum müride bir etki yapmazdı. Misal olarak Hz. Peygamber'in karşısında Hz. Ebu Bekir'in durumunu verebiliriz. Hz. Peygamber vefat edince, herkes sarsılmış ve dinlenmesi mümkün olmayan sözler söylemiş, daha sonra da o günkü kusuruna şahitlik etmiş ve tabi olduğu peygamberi hakkıyla tanımadığını itiraf etmiştir. Bunun istisnası, Hz. Ebu Bekir'dir: O olup biteni anladığı ve bulunduğu hal üzere gerçeği bildiği için, halinde bir başkalaşma olmamıştı. Bu hal üzere minbere çıkarak şu ayeti okumuştur: '*Muhammed sadece bir nebidir, ondan önce de nebiler geldi, ölür veya öldürülürse topuklarınız üzere geri mi döneceksiniz?*'[267] Bunun üzerine vehmin etkisi altında kalanlar kendilerine gelmiş, insanlar Ebu Bekir'in oradakilerden üstünlüğünü anlamış, Hz. Ebu Bekir insanların önüne geçmeyi ve onlara imam olmayı hak etmiştir. Ona biat edenler boş yere biat etmemiştir. Bunun yanı sıra biatten geri duranlar, onu ne kadar tanımadılarsa Hz. Peygamber'i de o ölçüde tanımamışlardı. Bir kısmı ise bu konuda kendi düşüncesiyle hareket eden veya tevile kalkanlardır.

Hz. Peygamber hali hayatında Ebu Bekir'in sahabe topluluğu içinde 'gönlündeki bir sır nedeniyle' üstün olduğuna şahitlik etmişti. O sır Ebu Bekir'in gönlüne yerleşmiş ve hükmü o günde ortaya çıkmıştı. İşte bu, kulluk makamına hakkını vermek demektir. Başka bir ifadeyle Allah'a hiçbir şey eksik kalmayacak şekilde hakkını vermek ve Allah peygamberine de hakkını vermektir. Böylece Hz. Peygamber, Ebu Bekir'in onu davet edeni değil, davet edildiği kimsenin karşısında 'hazır' olduğunu anlamıştır. O ise Allah'tır. Hz. Ebu Bekir, peygamberden duyduğu bütün sözlerde kendisine hitap edenin ve peygamberin diliyle konuşanın Hak olduğunu biliyordu. Hatta kendisine hitap eden herkesin (ardında) onunla konuşanın Hak olduğunu biliyordu. Allah onun içine bir terazi yerleştirmişti: Bu teraziyle duyduğu sözlerde hatalı olanları ayırt etmeyi ve neyi kabul edeceğini biliyordu.

Allah'a makamımızın onun makamı gibi olması için dua ederiz. Allah bizim duamızı doğru bir dua eylesin! Ben bu makamı 'zevk' olarak tattım ve onda bildiğim bir karışıklık yoktu. Ben bu makamı zaman bakımından benden önce gelenlerden duymamıştır. Bunun iki istisnası vardır. Birincisi Hz. Ebu Bekir, diğeri ise Kuşeyri Risalesinde zikredilen adamlardan birisidir. Onun şöyle dediği aktarılır: 'Bütün insanlar benim nefsimi benim gözümdeki değersiz konumuna indirmek için bir araya gelselerdi, onu başaramazlardı.' Bu durum, kulluğun tadını 'zevk edende' meydana gelebilir, başkası adına gerçekleşmez.

Bir cemaat benim Ebu Bekir'in kademinde olduğuma tanıklık etmişti, sonradan anladım ki kastedilen Allah'a mutlak kulluk makamıydı. Bu konuda Allah'a hamd ve şükür olsun. Allah bir defa ömründe bana bakana dünya ve ahirette bu niteliğe sahip olmayı nasip etsin. *Kitabu'l-beyaz ve's-sevad*'ın yazarı da kitabında zikrettiği adamlardan birisinin şöyle dediğini aktarır: 'Arif dünya ve ahirette yüzü kara kimsedir.' Burada kendini ifade etmişse, böyle birisi bu makamın sahibidir. Niteliği olmadan bu bilgiyi ulaşmışsa, hiç kuşkusuz, Allah'ın insanı yaratma sebebine hakkını vermiş demektir. Allah şöyle der: '*Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım.*'[268] Yani insanın zahirini ve batınının bunun için yarattım. Öyleyse onların Rabliğe ayak basmalarına imkân vermedi. İnsanın kendinde böyle olması ve yaratılış gayesini yerine getirmesi gerekir. Bunu yapmayan insan hayvan insandır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRDÜNCÜ VASIL

Kulda Müstağnilik Derecesinin Sonu Allah Nedeniyle O'nun Dışındaki Her Şeye Karşı Müstağniliktir

Dördüncü menzille ilgili ve onunla bağlantılı cömertlik hazinelerinin dördüncüsü budur. Bu menzilin içerdiği ilimleri, iki yüz yetmiş üçüncü bölümdeki yerinde zikretmiştik. Bilinmelidir ki, cömertlik hazinelerinden insanın 'zevk' yoluyla bilmesi gerekenlerden birisinin kendisinden müstağni olunan şey ile müstağni olunmayanın bilinmesidir. Bu, zenginliğin kuldaki son derecesinin Allah sayesinde O'nun dışındaki her şeyden müstağnilik olduğunun bilinmesidir. Bize göre bu tasavvuf yolunda övülen bir makam değildir ve Hakkın dışındaki şeyler için bir takdir ve kendinden ayrıştırma söz konusudur. Kulluk makamındaki insanın zevki, Allah'ın dışındaki her şeye yönelik olarak kendisinin onun gibi bir kul olduğu ve arada bir fark olmadığı şeklinde tezahür eder. Bu makamdaki insan görür ki Allah'ın dışındaki her şey Hakkın ona bildirimlerinin kendilerinde cereyan ettiği bir yerdir. Böylece kul her şeye muhtaç haline gelir, çünkü o Allah'a muhtaçtır. Hiçbir şey ise kendisine muhtaç değildir. Allah insanlara onun vasıtasıyla fayda verirse, bu ayrı bir şeydir. İnsan bir şeyin kendisiyle isimlendirildiği ve ona fayda veren her adın Allah'ın adı olduğunu öğrenir. Bununla birlikte şerî bir hüküm nedeniyle ve ilahi edebin gereğiyle her adı Allah'a vermez. Allah'ın el-Muğni ismi, kula dilediği şekilde, kendisiyle kendinde müstağni olamayacağı şeyden müstağnilik makamını kazandırır. Müstağnilik Allah nedeniyle bile olsa, 'körlük fitnesi' demektir. Bu makam, Allah'ın kullarına karşı böbürlenmeye yol açtığı kadar âlemi ve insanın kendi nefsini tanımamayı yol açar. Bu bağlamda Cüneyd-i Bağdadi'nin bir arkadaşı 'Âlem nedir ki, Allah karşısında zikredilsin?' demişti. Bununla birlikte bu sözü söyleyen insan, Allah'ın kullarına kendilerinde yarattığı hitabını anlama ve kabul etme yeteneğine göre hitap ettiğini de bilir. Bu nedenle Allah'ın hitabı emrin ge-

nişlemesi ve umumileşmesi için çeşitlenir. Allah âlemi bir konumun dışında tek tarzda yaratmamıştır ki o konum da muhtaçlıktır. Öyleyse muhtaçlık âlem için zati bir nitelik iken müstağnilik arızi ve geçicidir.

Bilgisi olmayan kimse, arızi durum nedeniyle kendisi için zati olandan habersiz kalır. Gerçeği hakkalyakin olarak bilen alim ise her şeydeki zati durumu fark eder ve -dünya ve ahirette- kendinden bu hali müşahede eder. Öyle bir alim, efendisinin emri altında fakir bir kul olarak kalır ve Rabbinden hiçbir şekilde müstağni kalamaz. Dikkat ediniz! Allah'a secde etmek, bütün yaratıklara yayılan genel bir durumdur. İnsan türü ise öyle değildir ve Allah'a secde bütün insanlarda görülen bir davranış değildir. Bununla birlikte o da secde fiili kapsamı altındadır, çünkü herkes secde edendir ve secde insan için de zati bir özelliktir. Çünkü insan, acı duyan, muhtaç ve yoksul bir kuldur. İnsan ihtiyaç özelliğiyle nitelenmiştir ve bu özellik onda kalıcıdır: insan ya Allah'a ya başkasına secde eder. Bununla birlikte ona göre secde, ya Allah içindir veya kendi zannınca O'na yaklaştıran bir şey için yapılır. Böyle bir vehmin olması kaçınılmazdır. Bu nedenle Allah kullarına kendilerini yükümlü tuttuğu ve meleklerine Âdem'e secdeyi emretmesi nedeniyle merhamet etmiştir. Bunun yanı sıra Allah Kâbe'ye, Beyt-i makdis'teki taşa secde etmeyi de emretmiştir. Bunun nedeni, kulların arasında Allah'ın emri olmadan yaratıklara secde edenlerin bulunacağını bilmesidir. Böylece Allah melek veya insana yaratılmış birisine secde etmeyi emretmiş ve secdeyi kendisine yaklaştıran bir ibadet yapmıştır ve yine bu sayede kıyamette kendi emri olmadan Allah'tan başkasına secde edenlerin yükümlülüğü azalır; Hakkın onlara yönelik olarak emri olmadan secde etmelerinden başka soracağı bir şey kalmaz. Emirden dolayı ise onlara şöyle der: 'Size böyle bir secdeyi kim emretti?' Yoksa onlara bir yaratılmışa secde caiz değildir demez. Çünkü duyuda ve hayalde özel bir yaratılmış hakkında bu secdeyi emretmiştir. Misal olarak güneşin ve ayın ve on bir yıldızın kedisine secde ettiğini gören Yusuf peygamberi verebiliriz. Kendisine secde edenler onun anne ve babası, halası ve kardeşleriydi ve hayalde idrak ettiği bu rüya duyuda da gerçekleşmişti. Bu konuda hikâye bilinir ve Kuran'da yıldızların secdesi şeklinde zikredilir. Ailesi Yusuf'un huzuruna girdiklerinde ona secdeye kapanmışlar, Yusuf da babasına 'İşte bu tevilidir' demiş, yani işin sonudur. '*Benim gördüğümün rüyanın, Rabbim onu hak yaptı.*'[269] Yani du-

yuda ve dışta da gerçekleştirdi. Başka bir ifadeyle daha önce rüya mertebesi olan hayalde gerçekti. Öyleyse 'haktan' başka bir şey yok ki?

Allah Teâlâ bir hakkı yerine getirene ebedi olarak azap etmez. Çünkü hakkı 'emredilen bir şeye' ve 'yasaklanmış bir şeye secde' diye taksim ettiğinde, burada emredilen bir şeyi yapan ile yasaklanan bir şeyi yapanı ayırt etmek istemiştir. Bu sayede itaatkâr günahkârdan ayrılmış ve mertebeler farklılaşmıştır. Herkes kendi kadrini ve yaptığı işi bilince, rahmet her sınıfı bulunduğu yerde kuşatır, çünkü herkes bir 'hakkı' yerine getirmiştir; bununla birlikte o şey yasaklanmış olabilir. Mesela iftira eden kimse -duyusal bir hak olmasa bile- hayalde bir hakkı yerine getirmiştir. Çünkü iftiracı hayalinde iftirayı canlandırmadan o iftirada bulunmaz. İftirada bulunan kimseyi de kendi zihninde canlandırır ve onu iftira ettiği insanın suretinde var eder. Uyku suretindeki gibi onu tahayyül ettiğinde, hayaldeki bir hakkı/gerçeği ondan bildirir. Fakat bunu dinleyene bildirmez. Bunun üzerine dinleyen kimse onun duyuda gerçek ve hak olduğunu zanneder.

Böylece Allah âlemin tabaka ve mertebelerini ayrıştırmayı murad etmiş ve bu nedenle bu nitelikteki birinin ardından ceza veya mağfireti zikretmiştir ki, hangisini dilerse o olur! Çünkü günahkârların bir kısmı cezalandırılırken bir kısmı bağışlanır. Nitekim itaatkârların bir kısmı gerçeği olduğu hal üzere bilenlerdir. Onlar basiretle ibadet eden keşif ve vecd sahipleridir. Bir kısmı itaatkâr olsa bile, perdelenmiştir. Dolayısıyla Allah itaat edenleri bir mertebeye yerleştirmemiştir. Öyleyse manevi, duyusal ve hayali varlıkta sadece hak var olmuştur. Çünkü her şey Haktan var olmuştur ve Hak hakiki bir şeyi var eder. Bu nedenle Hz. Peygamber Rabbine hitap ederken 'İyilik senin elindedir, kötülük sana ulaşamaz' der. Çünkü kötülük iyiliğin zıddıdır. Hâlbuki iyi olandan sadece iyilik çıkabilir. İyilik/hayr bütünüyle varlık iken kötülük bütünüyle yokluktur. Çünkü o gerçekte varlığı olmayan bir şeyin zuhurudur. Başka bir ifadeyle o bir hüküm, hükümler ise nispetlerdir. Burada onun zuhurunu kastetmekteyim. Nitekim Arapçada bu durum böyledir. İmru'l-Kays şöyle der:

Benim ölüm yerimi 'şer' yaparlarsa
İzhar ederlerse demektir.

Bunun için Allah kendinden bildirirken şöyle der: *'O gizliyi bilir ve sırrı bilir.'*[270] Birincisi var olanı gizlemek iken ikincisi dış varlığı olmayanı izhar etmek demektir. İnsanlar onun hak olduğunu zanneder. Allah ise onu hükmün kendinde varlığının olmadığını bilir. Böylece Allah sırrı ve daha gizli olanı bilir. Yani gizlilikte sırrı izhar eder. Ayette geçen gizli ve sırrın ilişkisi hakkındaki yorumu şu ayet destekler: *'Sinek ve üzerindeki şey.'*[271] Yani ondan daha küçük olan demektir ki (bir önceki ayette geçen sırra işaret eder). Gizlilikte izhar edilen sır budur. Gizli olan, dilde zahir olandır. Allah zikrettiğimiz hususu pekiştirmek üzere şöyle der: *'Her şey -O'nun vechinden başka- helak olacaktır.'*[272] Öyleyse duyuda göreceğimiz şekilde mevcut olan ve akılla bildiğimiz bir şey helak olmayacaktır. Her şeyin vechi vardır ve bir şeyin vechi, yani yüzü o şeyin hakikati demektir. Varlıkta sadece Allah vardır. Öyleyse suretler farklılaşsa bile iyilik ve hayırdan başka bir şey yoktur. Nitekim Hz. Peygamber bize ilahi tecellinin türlü türlü olacağını bildirmiştir. Allah ise bize her gün bir işte olduğunu söylemiş ve belirsiz bir ifade kullanmıştır. Kastedilen, gerçeğin bulunduğu durumdaki farklılığıdır. Zuhur eden her şey O'dur ve O kendisi için zuhur etmiştir. O'nu başkası görmediği gibi başkası da çoğaltmamıştır. Bu nedenle *'Hüküm O'na aittir ve O'na döndürülürsünüz.'*[273] Yani Allah buyurur ki: Her şeyin helak edileceğine inanan, ayetle kastettiğimiz şeyi anlamamış demektir. Bir şeyin helak olmadığını görüp dünya ve ahirette varlığının görüldüğünü bilince, bizim 'yok olucu' derken neyi kastettiğimizi anlar. Bunun yanı sıra 'helak olmamak' ile nitelenen 'her şey', benim vechimdir. Böylece gerçeği bilen insan anlar ki eşya benim vechimden başka bir şey değildir, çünkü eşya helak olmaz. Böylece Allah onları kendi hükmüne çevirmiştir ki, 'O'na döndürülürsünüz' ayetinin anlamı da budur.

Bu yorum, Kuran'ı 'istizhar' etmemiş olana gizli kalan ince bir anlamdır. Öyleyse müstağni bu nitelikteki birisiyse ve müstağnilik bu nitelikten ibaret ise, Allah'tan başka müstağni olmadığı gibi zenginlik de sadece O'nun niteliğidir. Bu konuda biz kul adına konuşmaktayız, Hak için değil! Kul mutlaka efendisine muhtaç iken Hak mutlaka âlemden müstağnidir. Âlem varlığı sürekli olmayan ve imkân mertebesinde özü gereği varlığı ve hükümleri yok olucudur. Söz konusu hükümlerle Hak kendisi nedeniyle başka bir mümkünün hakikatinden bakıcı olarak zu-

hur eder. Binaenaleyh âlemde ortaya çıkan varlıklara yardım eden sadece Haktır, başkası değildir!

Dostum! Bu bölümü iyi öğren, çünkü o bilinmeyen bir vasıldır. Onun hükmü 'Hakta Hak ile bulunan halktır.' Hâlbuki gerçekte halk yoktur, fakat hükmü vardır ve Hak yaratıkların hükmünü kabul edendir. Âlem ve halka ait hüküm, kendiliğindeki yokluğu nedeniyle varlığı kabul etmektir ve ancak böyle olabilir. Böyle olmasaydı, çokluk dışta ortaya çıkmazdı. Hâlbuki çokluk vardır ve hakikat birdir! Bu nedenle çoğun hükümlerinin ortaya çıkması zorunludur ve o ise âlemdir. Çünkü âlem çok olandır, Hak ise tektir.

Seni yola sevk ettik ki, gerçeği olduğu hal üzere öğrenesin! Bunu öğrenince senin ve Hakkın kim olduğunu anlarsın ve Rab kuldan ayrışır. Doğru yola sadece Hak ulaştırır.

BEŞİNCİ VASIL

Cömertlik Hazinelerindendir: Âlemlerden Müstağniyken Hakkın Kendiliğinden Kullarına Dönmesi Hakkındadır

Beşinci menzille ilgili ve ona uygun cömertlik hazinelerinden birisi budur. Bu beşinci menzil ilahi ilimler arasında kendisine dönen kullarının hallerine göre Hakkın onlara dönmesinin tafsili bulunur. Bu kıymetli bir bilgidir, çünkü Allah şöyle der: *'Bütün iş O'na döner.'*[274] Başka bir ayette *'O'na döndürülürsünüz'*[275] denilir. Hak âlemlerden müstağniyken kendinden kullarına döner. Allah onları yarattığında, onlara dönmesi ve onlarla ilgilenip âlemi koruması gerekmiştir, çünkü Allah âlemi boş yere yaratmamıştır. O âlemdeki her şahsın talebine göre kullarına döner, çünkü her şahıs kendisinden istidadına göre kabul eder. Başka bir ifadeyle her şahıs, kendi istidadıyla, Yaratıcının ihsanlarını belirler ve Allah ona talebinin gerektirdiği şeyi verir. İş zikrettiğimiz gibi olup Hak kendini kullarının talebinin altına sokunca, peygamberlerinin dilleriyle de kendisine itaat etmekle onları yükümlü tutmuştur. Öyleyse Allah'a itaat eden kul, Hakkın niteliğiyle tezahür

etmiş demektir. Bu nitelik ile Allah, O'ndan talep ettikleri şeyleri verirken kullarına zuhur eder.

Hangi kul Allah'ın emrine asi olursa, günahkârı Rabbine isyana sevk eden sebep bu esnada bilinir. Bir kısmının günahkâr olması ve bir kısmının itaatkâr olması, hallerine göre, Allah'ın kullarına dönüşünün genel olmasındaki hikmeti izhar etmek amacı taşır. Çünkü Hakkın kullarına dönüşü 'genel' bir dönüştür ve bu sayede kendilerine 'itaat eden' Allah itaatkâr kullarına vaatleriyle dönerken günahkârlara kendilerine azap etse bile mağfiret etmek amacıyla döner. İlk günah ilk insanda ve emre direnmek ilk cinde ortaya çıkmış, daha sonra emirlere ve yasaklara göre bütün insan ve cinlere yayılmıştır. Bu durum Hakkın yaratılmışlarla onlara dönmesinin bilinmesi ölçüsündedir. Yaratılmışlar Allah'a kendilerini üzen veya mutlu eden şeylere göre olan talepleriyle itaat eder, yoksa (gerektiği üzere) itaat etmez. Çünkü kulun içinde bulunduğu hal kötü ise, onun hal dili Haktan kendisini cezalandırmasını ister ve böylece Hakkın kula dönmesini gerektirir. Bu dönüş, serbest olabilir. Bu durum günahkârda bulunan günahın halinden kaynaklanır. Ya da tam olarak belirlenmiş şekilde 'vücub' yani zorunluluk yoluyla kula dönebilir. Bu durumda Allah'ın günahkârlara dönmesi ya cezalandırma veya mağfiret içindir. İtaatkâra dönmesi ise ihsan etmek amacı taşır. Öyleyse Hak günahkâra dönmesi, kulun hal dilinin talep ettiğini vermek amacı taşır. Hal dili dillerin en fasihi ve anlatımı en güçlü olanıdır.

Kulların günahlarının dayanağı ilahi nispetlerdir. Bu dayanak, Allah'ın kullarına emreden ve yasaklayan olmasıdır. Meşiyet emredilen kimseye yönelen Hakkın emrinde emrin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi şeklinde hüküm sahibidir. İlahi meşiyet emrin gerçekleşmesiyle ortaya çıkınca, kul 'itaatkâr' ve fiil 'itaat' diye isimlendirilir, çünkü kul ilahi emre itaat etmiştir. Meşiyet emrin gerçekleşmemesi üzere kula teveccüh etmişse, bu durumda ilahi irade ilahi emir ile çelişir ve emir meşiyet üzerinde hüküm sahibi değildir. Böylece meşiyetin hükmü memur kulda ortaya çıkar ve o da Rabbinin emrine veya yasağına karşı çakar. Bu karşı çıkmanın gerçek sebebi ilahi meşiyettir (hiçbir şey Allah'ın meşiyetinin dışına çıkamaz).

Öyleyse asinin ve itaatkârın kim olmadığı belli olmuştur. Yükümlünün günahı ve itaati hangi ilkeye dayanır? Gerçekte sadece Allah'ın kullarına dönmesi söz konusudur ve kullar da Hakkın onlara dönmesiyle O'na dönerler. Allah Teâlâ şöyle der: *'Sonra onlar da dönsün diye/tövbe etsinler kullarına döner.'*[276] Allah onlara dönmeseydi, kulları kendisine dönemeyecekti. Ayette geçen tövbe dönmek demektir. Allah kullarına kendilerinin O'na dönmelerinden daha çok döner. Başka bir ifadeyle kulların Allah'a dönmesi, O'nun kullarına dönmesine bağlıdır ve kullar Allah'a ancak O'nun vasıtasıyla dönebilir.

Allah âlemi yaratıp varlığını baki kılınca, âlem varlığını O'nun korumasıyla koruyabilmiştir; bu koruma olmadan baki kalamaz. Kul Allah'a kendinden döndüğü gibi sonra da Allah'tan kendine döner. Hak ise kullarına sadece kullarından döner. Öyleyse birincinin dışında kendinden dönüşü yoktur. Bu ilk dönüş başlangıçta âlemin yaratılışı diye ifade edilmiştir. Meşiyet ihtiyar gerektirseydi, Hakkın kendine dönmesini caiz sayardık, Hak ise imkânın mahalli değildir. Çünkü imkân tercihi mümkün saymayı gerektirir. Hâlbuki Allah hakkında meşiyetinde ve iradesinde ihtiyar söz konusu değildir. Çünkü Allah hakkında caizlik ve imkân söz konusu değildir. Çünkü O'nun bir şeyi diğerine tercih etmesini gerektirecek bir nedenin varlığı imkânsızdır. Öyleyse Allah kendisi nedeniyle tercih edendir. O halde meşiyet kendisinde ihtiyarın bulunmadığı tek yönlü bir ilgidir. Bu nedenle mümkün ancak tercih edilen olarak anlaşılabilir. Hak el-Gafur olması yönüyle perde çeker ve bazı kulları ile âlemlerden müstağniyken Hakka dönüşün imkânsızlığı arasına perde çeker. Perde dili *'Allah âlemlerden müstağnidir'*[277] der. Böyle bir hüküm âlem olmadığında veya meşiyetin konusu ihtiyar olmadığında verilebilir. Her iki durumda âlem var iken mümkün değildir veya bunlardan birisi yoktur.

O perdeyle perdelenen insan şöyle der: 'Allah âlemlerden müstağnidir.' İşin nasıl olduğu ise bilinemez. Kullar arasında kendilerinden perdenin kaldırıldığı kimseler ise tilavet etmek üzere bunu söylerler ve onun neyle ilgili olduğunu da bilirler. Bununla birlikte şimdi de gerçeğin hangi durumda olduğunu da bilirler. Emrin ve terkin bulunduğu durum O'nun müstağniliğinin konusudur. Mümkünlerden geride kalanlar yaratılmamıştır, çünkü mümkünler şahıs itibarıyla sonsuzdur ve

var olmayan şeyin bekası zorunludur. Allah'ın âlemden müstağniliği burayla ilgilidir. Çünkü âlemin sadece bir kısmı 'âlem' diye isimlendirilmiştir. Hakkın müstağniliğini kim böyle anlarsa, O'nu tanımış demektir.

Kulların Hakkı kulluğun dışında tenzih ettiği şeye gelirsek, onların işin kendisi hakkında bir bilgileri yoktur. Dolayısıyla kul Hakkı kendisinde kullarıyla ortak yaptığı her hususta Rabbini tekzip eder. Bu ise Allah karşısında Hakkın kendisiyle ilişkilendirdiği hususlarda kendisini yalanlamada olabilecek saygısızlığın en büyüğüdür. Böyle bir insan bir kısmına iman eden bir kısmını inkâr eden gibidir. Bu durum *'O'nun benzeri kimse yoktur'*[278] ayetinde ifade edilir. Bir kısmını ise inkâr eder. *'Onlar gerçek kâfirlerdir.'*[279] Burada kul kendisini Rabbini daha çok biliyor saymıştır. Bundan daha büyük bilgisizlik olamaz. Mümin kul, Hakkın kendisine nispet ettiği şeyleri O'nun bildiği üzere nispet etmesi gerekir. Kul basiret gözü açılmadığı için gerçeği olduğu hal üzere bilmezse, böyle bir hal gizli şirktir ve gizli bir şekilde Allah ile tartışmak demektir. Herkes bunun farkında değildir. Özellikle bu halin kendinde bulunduğu kimse bunun farkında olmaz ve bir şey elde ettiğini zannederken gerçeği yitirir. Bu nedenle Allah, övülmesini ve kendisine hamd edilmesini emretmiştir. Allah kendini bir nitelikle nitelemişse, onunla kendini övmeyi amaçlamıştır. Hâlbuki bu cahil tenzihçi, Hakkın kendini nitelediği bu nitelikten Hakkı tenzih eder ve kendi zannınca Allah'ı övmeye başlar. Hâlbuki Allah ona kendisini kendi övdüğü şekilde övmesini emretmiştir. Başka bir ifadeyle insan Allah'ın kitabında ve peygamberlerin diliyle belirlediği özelliklerle O'na tespih yapmalıdır: *'Her şey O'nun hamdini tespih eder.'*[280] Bunun istisnası o insandır, çünkü onların bir kısmı Allah'ı O'nun hamdinden başka övgülerle tespih eder ve O'nun kendisini övdüğü bazı övgülerde kendisini yalarlar ve bunun da farkında olmaz. Bu nedenle Allah, *'Siz onların tespihlerini bilemezsiniz, O halimdir, gafur'dur.'*[281] Yani Allah sizi O'nun kendisini övdüğü hususlarda yerine getirmediğiniz övgüler nedeniyle cezalandırmaz ve sizi cezalandırmada acele etmez. 'Gafur'dur (örtendir).' Yani böyle insanlardan bunun bilgisini örtmesi anlamında Gafur'dur. Kul nefsini kurtarmak ve saadet sebeplerini elde etmek isteyince, Allah'ı ancak kendi hamdiyle ve övgüsüyle över. Her ne olursa olsun, Allah'ın ilminde bir belirleme olmaksızın bu konuda Allah'ın bilgisine dayalı ola-

rak O'nu över. Allah onun canını bu halde alırsa, dünya hayatında keşif ehli olmadığı halde, gerçeğin kendinde bulunduğu duruma onu muttali kılar. Böyle yapmaz ve tevil ederse, teviliyle kalır ve Allah onu teviliyle bırakır ve mahrum eder. Bu, mahrumiyetlerin en büyüğüdür. Ahirette her şeyin ortaya çıkacağı zaman Allah karşısındaki saygısızlığını görür ve O'nu bilmeyişinin farkına varır. Bu makam sahiplerine Hak ahirette tecelli ettiğinde kendisini inkâr eder ve kabul etmezler. Onlar bir alamete bağlı olarak sınırlı Rabbe ibadet ederler. Bu alamet sayesinde Allah onlara tecelli edince, O'nun rabliğini kabul ederler. O inkâr ettikleri kimsenin ta kendisidir. İnkâr ettikleri bir şeyi kabul etmekten daha büyük hangi bilgisizlik olabilir?

Bu menzil Allah'a gidenlerin bilgisini, fetih türlerini, manaların bulundukları kimselerin gelişiyle birlikte gidiş ve gelmelerini içerir. Bu gelme kendisine değil anlamlara nispet edilir. Zaman bu menzilden öğrenilir.

ALTINCI VASIL

Cömertlik Hazinelerinden: Allah'a Gayb Halinde İbadet Şehadet Üzere İbadet Etmektir

Cömertlik hazinelerinden biri altıncı menzille ilgili bu hazinedir.

Hakkı gizleyip de ifşa etmeyen
Kâfirdir o şahıs

Kimseye gizli değildir O
Akla veya baş gözüne aşikâr

Ezeli Allah münezzeh
Zuhur eden suretlerde zahir

Çünkü sürekli yaratır onları
Zuhur eden veya etmiş her şeyde

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki, Allah'a görmeden ibadet görür gibi ibadet etmektir. Çünkü insan ve ibadet eden herkes, mabuduna bir müşahedeye göre ibadet etmelidir. Bu müşahede ya akılla veya görmeyle veya kalp görmesiyle gerçekleşmelidir. Kul kalp gözüyle Allah'ı müşahede eder ve ibadet eder; aksi halde ibadeti sahih değildir. Böyle bir durumda kul görünmeyene (gayb halinde olana) değil, görülene ibadet etmiştir. Allah göze görünen suretlerdeki tecellisinde kendisini kula bildirir ve kul göz görmesiyle O'nu temyiz etmesi, kalp gözüyle, yani basiret gözüyle O'nu görmesinden sonra olabilir. Basiret gözüyle baş gözünü birleştiren kimsenin ibadeti, zahirde ve batında kemale erer. O'nun suretlere hulul ettiğini söyleyen ise, iki durumu birden bilmeyendir. İşin doğrusu ise Hakkın suretlerin kendisi olmasıdır. Çünkü bir mekân Allah'ı sığdıramayacağı gibi bir suret de kendisini gizlemez. Allah'ı sadece cahilin bilgisizliği görünmez hale getirebilir. Bu cahil Allah'ı görür, fakat matlubunun O olduğunu bilemez. Hz. Peygamber şöyle der: 'O'nu görür gibi Allah'a ibadet et.' Burada Peygamber Allah'ı akılda canlandırmayı ifade etmiştir. Kişi bilir ki ancak 'huzur'u, yani bir yerde bulunmayı kabul eden kimseyi zihninde canlandırabilir. Öyleyse kulun rabbini ibadet halinde aklına getirmesi, ibadet ettiği Mabudun onun için hazır olması demektir. Bununla birlikte kul O'nu tanımda ve takdirde bilebilir. Hakkı bundan münezzeh olarak bilirse, Onu sınırlamaz. Sanki görür gibi O'nu aklına getirse bile, kendisini takdir edemez. Kul O'nu tanımlayamaz ve kendini bilen O'nu takdir edemez. Çünkü kul O'nu bütün suretler olarak görür. Onu bir suretle tanımlamaya kalkarsa başka bir suret karşısına çıkar ve tanım geçersiz olur. Dolayısıyla var olan ve olmayan bütün suretleri ihata edemeyeceği gibi kul Hakkı sığdıramaz. Dolayısıyla bilgi bakımından Allah'ı ihata edemez. Nitekim Allah *'O'nu bilgi bakımından ihata edemezler'*[282] der. Allah yine de insana şah damarından yakın olmakla nitelenmiştir. Öyleyse Hak kula kulun kendinden daha yakındır. Burada fiili 'min'/'-den' edatıyla getirmiştir ki daha yakın demektir.

Eşyanın en yakını zahirin batına yakınlığıdır. Zahirden batına zahirin kendinden daha yakın bir şey yoktur. Batından da zahire batının kendisinden daha yakını yoktur. Allah insana şahdamarından daha yakındır. Demek ki insan şahdamarı sahibi olmakla nitelenendir. Buradan Allah'ın bütün suretlerin aynı olduğunu öğrendik. Biz varlıktaki

bütün suretleri ihata edemeyeceğimize göre Allah'ı bilgice de ihata edemeyiz. Şöyle diyebilirsin: Sen de bir suretsin! Şöyle deriz: İşte biz de böyle diyoruz. Şu var ki suretler matlubun aynı olsa bile matlubun hükümleridir. Dolayısıyla onlara nispet edilen bilgi ve bilgisizlik ve niteliklerin bir önemi yoktur. Ben O'nu nasıl niteleyeceğimi ve tavsif edeceğimi bilirim. İşin başında ve sonunda emir Allah'a aittir.

Hak Haktır sen olmasan bile
Sen olduğunda da Hak Haktır, bir fark yok.

O halde zahirin bir hükmü vardır ki, o hüküm ibadette batın olduğunu söylediğim yönden batın için yoktur. Batın için de bir hüküm vardır ki o hüküm zahire ait değildir. Her hükmün belli bir makamı vardır ve her makamın bir hükmü vardır. Bir şey ancak O'nunla bilinir ve O'nun nedeniyle ibadet edilir. Bu nedenle Hak zikrettiğimiz hususta bilgisi olmayanların dikkatini ariflerin mertebesine çekerek şöyle demiştir: Hak kulunun duyması ve görmesidir. Gördüğün bir şeyi Hak ile görürsün, duyduğunu Hak ile duyarsın. Hak senin duyman ve görmendir. Sen ona ancak kendisiyle ibadet edersin. Hakkın ismi ve şanı yücedir. Bildirmesinin ötesinde bir bildirme olamaz. Hüküm verdiği hususlarda bir hüküm olamaz.

Habere göre, her şey O'nun aynı
Görmede ise O'ndan başkası yok

Zatı hakkında düşünenler nerede
Onda büyük tehlikeye düşmüşler

İş birbirine girdi
Onlarda düşünmenin bir bilgisi yok

'O' denilirse, yok denilir onlara
Çünkü fikirle aradığınızdır O

Ya da O nedir diye sorulur ve cevap verilir:
O suretlerde gördüğünüzdür

VAKIA

Tertemiz bir süt pınarı gördüm. Daha önce onun kadar beyaz ve güzel bir süt görmemiştim. Oraya girdim. Göğsüme kadar yükseldi, fışkırıyordu. Şaşırdım. İlahi-garip bir ses duydum. Şöyle diyordu: 'Allah'a yaklaşmak ve itaat emek üzere O'nun emriyle O'ndan başkasına secde eden kurtulmuş ve mutlu olmuştur. O'nun emri olmadan kendisine yaklaşmak üzere başkasına secde eden ise bedbahttır. Allah şöyle der: *'Mescitler Allah'a aittir. Allah ile 'beraber' başkalarına dua etmeyin.'*[283] Çünkü Allah yaratıklarıyla beraberken yaratıklar Allah ile birlikte değillerdir. Çünkü Allah onları bilir ve hangi mekân, zaman ve halde olurlarsa olsunlar yaratıklarıyla beraberdir. Yaratıklar ise O'nunla birlikte değillerdir. Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Çünkü yaratıklar O'nu bilemezler ki, O'nunla olsunlar! Yaratıklarla beraber Allah'a dua eden Allah ile beraber yaratıklara dua eden gibi değildir. Allah ile beraber kimseye dua etmemelisin. O'ndan başkasına secde etmek, Allah'ın yaratıklarla beraber olmasıyla mümkündür. Onlar her nerede olurlarsa Allah onlarla beraberdir. Biz Allah'ı yaratıklar vasıtasıyla bilir ve buluruz. O halde gerçekte secde, yaratıklarıyla beraber olmakla nitelenen Allah'a aittir. Bu nedenle 'Allah namaz kılanın kıblesinde bulunur' hadisinde belirtildiği üzere namazda kıble farz kılınmıştır. Kıble Allah değildir, fakat Allah oradadır. Allah bize kıbleye doğru secde etmemizi emretmiştir, çünkü O oradadır ve onunla beraberdir.

Baş gözüyle yaratıkları gören kimse, basiretiyle, yani kalp gözüyle Hakkı mutlak ve sınırsız olarak görür. Bunu görünce, secdeyi sadece kendisine emredilince yapar. Duyuda Allah'tan başkası adma gerçekleşmiş olsa bile (kıbleye doğru secde vb.) gerçekte Allah'adır, çünkü secde Allah'a olabilir. Allah her şeyi ihata edendir. Öyleyse bütün cihetlerin Hak ile ilişkisi veya Hakkın onlarla ilişkisi birdir. Hâlbuki her kim ensesi üzerine düşerse, Allah'a secde etmemiştir. Bununla birlikte Allah önünde olduğu gibi ardında da bulunur. Fakat Allah onun yüzünü dikkate almış, yüzünden başka bir yönünü dikkate almamıştır. O halde Allah'tan başkasına secde, O'nun emriyle olabilir. Allah şöyle der: *'Âdem'e secde edin.'*[284] Burada secde Allah'tan başkasına yapılırken ibadet O'ndan başkası için olamaz, çünkü bundan daha büyük şirk

yoktur. Müşrik şöyle der: *'Biz onlara ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet etmekteyiz.'*[285] Müşrikler onların varlıklarına ibadet etmemişler ve sadece onlara ibadet ettikleri için cezalandırılacaklardır. Çünkü Allah yaratıklarına bir yaratılmışa ibadeti emretmediği gibi böyle bir şey doğru da olamaz. Hâlbuki bize bir yaratılmışa secdeyi emredebilir. O halde bir yaratılmışa Allah'ın emrinden veya emir olmadan ibadet eden kimse bedbaht iken -ibadet etmeden- sadece secde eden kimse Allah'ın emriyle secde etmişse, bu secde bir itaattir ve onu yapan mutludur. Kendisine ibadet etmeksizin bir yaratılmışa Allah'ın emri olmadan secde etmek, insanın kendiliğinden ürettiği bir ruhbanlıktır ve Allah'ın rızasını gözetmenin dışında onu yaparsa, ruhbanlığa hakkıyla riayet etmemiş demektir. O kişi bu ibadetiyle Allah'a yakınlığı amaçlamıştır ve bu hal de Allah'tan yoksun kalamaz.

Allah her kulun zannında bulunur, kulunu hüsrana uğratmaz. Bu nedenle herkes Allah'a karşı iyi zanda bulunmalıdır. Bu nedenle müşrikler, Allah'tan bir emir gelmeden, ilahi bir ismi mahallinin ve mevzuunun dışına taşıdıkları için cezalandırılmalıdır. Mahallin bir kısmı, hakkında secde emri gelmiş olsa bile, kendisine ibadet edilemez. İlahlık ismi ortak kılınan şeye verilmemiş olsaydı, ona ibadet edilmezdi. İnsanların nefisleri esas itibarıyla yaratıklara ibadetten nefret eder, özellikle benzerlerine! Bu nedenle Allah'a ortak koştukları şeylere ilahi isimler vermişler, bu sayede O'ndan ayrı olarak onlara ibadet etmemişlerdir. Başka bir ifadeyle bir yaratılmış olarak onlara ibadet etmemişlerdir. Müşrik ilahi bir ismi sadece Müteal ve Kebir Allah'ı tenzih amacıyla bir yaratılmışa verip şirk koşar. Çünkü müşrikin ibadetinde zahirî hareketlerle sınırlamayı talep etmesi gerekir ve hayali de olsa bir tasavvur sahibi olmalıdır, çünkü onun hayali vardır. Akli delille bilen insan ise Hakkı sınırlılıktan tenzih etmesi ve benzerliği reddetmesi gerekir. İşte bu nedenle ismi Allah'a koştukları ortağa vermişlerdir.

Hz. Peygamber Cebrail'e Allah'ın kullarına öğretmek bağlamında şöyle der: 'Sanki O'nu görür gibi Allah'a ibadet et.' Burada hayalde görülecek şekilde Allah'ı tasavvuru emreder. Allah kullara tenzihi yasaklamadığı gibi tahayyülü de yasaklamamıştır. Onlara sadece tahayyülün duyulur olmasını yasaklamıştır. Bununla birlikte hayalin hakikatinin beden veya sureti olmayan şeyleri surete sokmak olduğunu bilir,

çünkü hayal böyle idrak edebilir. Hayal makul, yani akledilir olan ile mahsus, yani duyulur olan arasında sınırlı bir duyudur. Hak bütün bunları her şeyi kuşatan rahmeti nedeniyle ortaya koymuştur. Öyle ki Allah cezalandırılana rahmet ettiğinde, yaratıkları bu ilahi rahmetin dünya hayatında ve yükümlülük diyarında bildirilmiş rahmet olduğunu anlarlar ve bilenler de kendisini inkâr etmezler. Allah âlemi kötülükten ibaret olan yokluktan kendisi için irade ettiği iyiliğe çıkartmıştır ki iyilik ve hayır varlıktır. Öyleyse âlem asıl itibarıyla mutluluğa çıkarak var olmuştur ve hüküm itibarıyla işi rahmette sonlanır. Çünkü kendisinde ortak koştuğu yer, bir karışım yeridir; orası kuşku yeri olan dünyadır. Onun bir yönü mevcut oluşu bakımından Hakka bakarken bir yönü kendisinde yok oluşu bakımından ötekine intikal etmesi yönüyle de yokluğa bakar. Kuşku helallik ve haramlığın eşit ölçüde nispet edilebildiği şeydir. Allah'ın âlemi bu nitelikte yaratmasının nedeni, kendilerine genel rahmetiyle merhamet etmeyi irade ettiğinde, kulların mazeretlerini ortaya koyma amacı taşır.

Allah kullarına karşı son derece latiftir. Yaratan yarattığı işe özen gösterir. O halde bilgili insan inançlı müşrikin Allah'm kulu olduğunu inkâr etmez. Çünkü o müşrikin *'Bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye onlara ibadet ettik'*[286] dediğini bilir. Müşrik Allah'ı inkâr etmemiş, O'nu kabul ettiği gibi yakınlık vesilesi edindiği putlara karşı üstünlüğünü de kabul etmiştir. Cezalandırılanın hangi sebeple cezalandırılacağını ve ahiret hayatındaki cezalandırmanın dünya hayatındaki cezalar gibi olduğunu bilirse, bu durum Allah'ın varlığına imana etki etmeyeceği gibi büyüklüğün O'na ait olduğuna inanmaya da tesir etmez. Allah herkesin nezdinde bütün şeylerden büyüktür. Allah rahmetinin bir gereğiyle şöyle der: *'Allah'ın şiarlarını yücelten...'*[287] Başka bir ayette Allah'ın yasaklarını der. Şiarlar alametler demektir. Menasik ise Allah'a yaklaşma vesileleridir. Bütün bunlar *'kalplerin takvasından kaynaklanır.'*[288] Bu da büyüklük ve azametteki ortaklıktan kaynaklanır ve bize emredilen bir husustur. Müşrik ortak koştuğu şeyi Allah'ın büyüklüğü nedeniyle yüceltmiştir, çünkü büyüklük ve azametin yaratıklara da yayıldığını ve herkesin yaratılışta onu bulduğunu bilir. Bununla birlikte müşrik kalbinden sadece Allah'ın büyük olduğunu bilir. Bu konudaki cezalandırma Allah'ın bir izni olmadan belirli şahıslar hakkındaki davranışın-

dan kaynaklanır. Başka bir ifadeyle müşrik bu adı o şahıslara taşıdığı için cezalandırılır.

VASIL

Fıtratla Korunan Asıllar

Asıllara gelirsek, onlar Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrat vasıtasıyla korunur. Bazı insanların ne dediğine bakınız: 'Bizi dehr (zaman) helak eder.' Hâlbuki Allah sahih ve açık bir vahiyde şöyle der: 'Dehr'e sövmeyin, çünkü Dehr Allah'tır.' Onun bu sözü boş yere söylediğini mi zannedersin? Hayır! Bu ifadeyi kullara rahmet olsun diye kullanmıştır. Çünkü bu söz söyleyenlere göre dehr, duyulur bir şey değil, mevhum bir şeydir. Onun âlemdeki varlık tarzı, büyük feleğin - ki hareketiyle günün ortaya çıktığı burçlar feleğidir- hareket ettirmesiyle hareketlenen güneşin kendi feleğinde hareketiyle meydana gelen gece ve gündüzdür. Güneşin burçlar feleğinde ortaya çıkmasıyla da gece ve gündüz oluşur. Kuşkusuz gün vardı, bu esnada gece ve gündüz yoktu. Bununla birlikte derece ve dakikalar vardı ki daha azı geçerli değildir. Bununla birlikte genel şirk ve tatîl (Hakkın sıfatlarının işlevsizliği) yoktur. Müşriklerin koştukları ortaklar, sadece verdikleri isimlerdir ve Allah'ın emri olmadan o isimleri mevhum ve duyulur varlıklara vermişlerdir. Böylece müşrikler, Hakkı razı etmedikleri için cezalandırılırlar. Kuşkusuz biz işin bir emir olmadan onlardan meydana geldiği şekilde olduğunu gördük.

Bu vaslı iyi öğren, çok ince bir meseledir.

Yirmi beşinci sifir, üç yüz altmış dokuzuncu bölümün altıncı vaslının sona ermesiyle sona ermiştir.

YİRMİ ALTINCI SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

[ÜÇ YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜMDEN] YEDİNCİ VASIL

Cömertlik Hazinelerinden: Kölenin/kulun Efendinin Mertebesinden Sonra Gelmesinin Zorunluluğu ve Kulluğu Bütünüyle Allah'a Adamak Hakkındadır

Bu hazinede kul/köle efendisinin mertebesinden geride kalması, kulluğunu -başkasına değil- bütünüyle Allah'a tahsis etmesinin zorunluluğu ele alınır. Kul zerreler âleminde (bezm-i elest) Allah'ın avucundayken bunu kabul etmiş, Hak o ikrarın ve kabulün dünya hayatında -ki orası perde ve örtü yeridir- kendisine eşlik etmesini irade etmiştir. Çünkü Hak Varlık, mertebe ve rütbe itibarıyla yaratıklardan öncedir. Allah vardı ve başka yaratılmış yoktu; varlık önceliği bu demektir. Allah takdir etmiş, hüküm vermiş, hükmünü uygulamıştır. Bu hüküm geri çevrilemeyeceği gibi O'nun kendisi hükme konu olamaz; rütbenin önce gelmesi de bu demektir. '*Siz dileyemezsiniz, Allah diler.*'[289] Yani sizin ne dileyeceğinizi O irade eder. Öyleyse kulun bütün yönlerden Hakkın mertebesinden geride kalması zorunludur. Çünkü kula çokluk mutlak birlik Hakka özgü kalsın diye çokluk verildi. Her yaratılmışa Allah, temyiz ve fraklılık birliği vermiştir ve o sayede her yaratılmışta mutlak birlik 'zevk' yoluyla bulunur. Bu sayede herkes bir ahadiyet, yani mutlak birlik olduğunu anlar ve kendisiyle Allah'a tanıklık edeceği ilahi birliği öğrenir. Her yaratılmış 'zevk' yoluyla öğreneceği ahadiyeti olmasa ve ondan dolayı başkalarından ayrışmamış olsaydı, Allah'ın sayesinde yaratıklarmdan ayrışmasını sağlayan ahadiyetinin olduğunu anlamazdı. Demek ki herkeste bir birliğin bulunması zorunludur. Aynı zamanda çokluk, çokluğun birliğinin (ahadiyet-i kesret) sahibidir. Her sayının başkasına ait olmayan bir birliği olduğu kadar ikinin, üçün ve -aklen sonsuza kadar aklen giden- bütün sayıların birliği vardır. Şu halde her çokluğun kendine özgü bir birliği vardır.

Her durumda Hak, kuluna Yaratanın mertebesinden geride kalmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim Hak bizim O'nu bilmemizi kendimizi bilmemizden sonra getirmiştir. Başka bir ifadeyle Allah hakkındaki hadis bilgi, varlık bakımından bizim hakkımızdaki hadis bilgiden sonra gelir. Allah âlemdeki eşya arasına da bir derecelenme yerleştirdi ki, 'zevk' yoluyla kendimizden derecelenmeyi öğrenelim. Buradan Hakkın bizden olan üstünlüğünü öğrendik. Bununla birlikte Hakkı bilmemiz kendi hakkımızdaki bilgiden sonra gelir. Böylece kendimizi bilmemizin gayesinin Allah'ı bilmemiz olduğunu anladık ve O'nun tarafından talep edildiğimizi öğrendik; yoksa kendimiz ve varlıklarımız nedeniyle talep edilmedik. Çünkü delil, kendisi için değil, medlûl için talep edilir ve bu nedenle de ikisi bir araya gelmediği gibi yaratıklar ve Hak da kesinlikle herhangi bir yönden bir araya gelmez: Kul kendisi nedeniyle kul iken, Rab kendisi nedeniyle Rabdir. Kulluk ancak kendisini bilen adına sahih olabilir. O kişi kullukta Rablıktan herhangi bir şey bulunmadığını da örenir. Rablık da kendisini bilen adına sahih olabilir ve bilir ki Rablıkta kulluktan bir şey yoktur.

O halde Allah kullarına Rabliğinden geri durmalarını vacip kılmış, kendisini 'musalli (ikinci olan, namaz kılan)' diye isimlendirmek üzere ona namazı farz kılmıştır. Bu yorumla 'musalli' Rabbinin mertebesinden geri kalan demektir. Allah kendisine de *salâtı* (namaz; Hakka nispet edilen salât rahmet demektir) nispet etmiş, bu sayede kendisi hakkındaki hadis bilginin yaratılmış hakkındaki hadis bilgiden sonra geldiğini ifade etmiştir. Ayette '*O size salât eder, melekleri de*'[290] denilir. Başka bir ayette '*Rabbin için namaz kıl*'[291] denilir. Bir şeyden geride kalanın ondan kesilmiş olacağını bildiğimiz için, her birinin -kendi mertebesinde bulunarak- ötekinden ayrıldığını ve farklılaştığım anladık. Birine ötekine verilen isim verilmiş ve bu nedenle bir ortaklık bulunduğu vehmedilebilir. Hâlbuki Allah'ta bir ortaklık söz konusu değildir, çünkü mertebesi ve rütbesi O'nu ayrıştırır ve her birisi farklılaşmasını sağlayan rütbenin gereğiyle o hükmü kabul eder.

Kesin olarak biliriz ki, elimizdeki ilahi isimleri Allah'a ve bize verebiliriz. Bununla birlikte hem kendi mertebemizi hem Hakkın mertebesini bilmemiz nedeniyle müşterek lafızlı isimlerin Allah'a nispetinin bize nispetinden farklı olduğunu da biliriz. Allah Rabliği nedeniyle

bizden biz de kulluğumuzla O'ndan ayrıştık. Her kim kendi mertebesinin gereğini yerine getirirse, hiç kuşkusuz, kendisine haksızlık yapmamış, işe hakkını vermiş demektir:

Hak senin için ayan beyan ortada
Halk da senin için ayan beyan ortada

Artık istediğini söyle veya adını ver
Her söz hak; fakat

O'nun varlığında yalan yok
Bizim varlığımızda doğru yok

Şair Lebid'in mısraı bununla ilgilidir:

Dikkat ediniz! Allah dışındaki her şey batıldır.

Hz. Peygamber şöyle der: Arapların söylediği en doğru mısra şair Lebid'in söylediğidir ki yarısı bu olan beyti kastetmektedir.

Konuya dönersek şöyle deriz: Bu mertebe Allah'ın zikredenlerden başkalarına tahsis edip övmüş olmadığı bir mertebedir. 'Zikreden (hatırlayan)' herhangi bir konuda bilgisi olup sonra yaratılış özelliği olan unutma nedeniyle unutan kimsedir. Allah şöyle der: *'Onlar Allah'ı, Allah onları unuttu.'*[292] İnsanlar şöyle unuturlar: Allah'ın kendilerine izafe ettiği amel, mal ve sahiplik nedeniyle insanlar Rablıkta paylarının bulunduğunu veya O'nun rububiyette kendilerine pay ayırdığını zannetmişlerdir. Böyle ayetlere misal olarak *'Ya da sahip olduklarınız'*[293] ayetini verebiliriz. Kullar arasından inayete mazhar olup ilahi mertebeden rahmet verilenler Rabbin ismini zikretmişlerdir. Allah Teâlâ şöyle der: 'Ben beni zikredenle birlikte otururum.' Allah'ı zikredenler Hak ile oturanlardır ve zikir onlara Hak ile oturma imkânı sağlar. Hak ile oturmak eşyada O'nu müşahedeyi ve görmeyi sağlar. Hz. Ebu Bekir 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' derken Hz. Ömer 'Her şeyle beraber Allah'ı gördüm' der. Başkaları ise 'Gördüğüm her şeyden sonra' veya 'gördüğüm her şeyde Allah'ı gördüm' der. Bazı insanlar herhangi bir şeyle irtibatlı olmadan bir şey görmedim der. Hakkı görmek, vehmettiği bir şeyden insanın geride kalmasını sağlar; bu vehim Allah'ın ona rablıktan pay ayırdığı ve rabliğin onun niteliği olduğu ve

herhangi bir şekilde rububiyette ayağının bulunduğu hakkındadır. Öyleyse insan zikretmekle bu vehimden geride durur. Allah şöyle der: '*Rabbinin ismini zikret ve namaz kıl.*'[294] Yani kulluk makamına geri dön, Rabliği Allah'a bırak! Öyle bir kul bütün yönlerden felaha erer.

Bu nitelik zikredenden başkası için müşahede değildir. Zikreden insan, kendini Allah'a adamış 'sırf kul' demektir. Bu halin zıddıyla nitelenen hakkında ne söylediğine dikkat ediniz. Söz konusu insan rabbinin zikrinin kendisine gelmediği -ki Kur'an demektir- kişidir ve bu nedenle hem kendisiyle ve hem Rabbiyle zikreder: '*Tasdik etmedi (ilk anlamıyla sadaka vermedi).*'[295] Yani kitabı Rabbinin katından getirdiğini iddia edeni tasdik etmedi ve 'Namaz da kılmadı (ikinci anlamıyla geri kalmak).' Yani büyüklük iddiasından geri durmadı. O insan Allah'ın hak sözünü duymuştur: bu söz Allah katından gelmemiş olsaydı bile, akıllı insan, yanındaki birinin hakikati söylediğini duyunca hakikate dönmesi ve onu kabul etmesi gerekirdi ki böyle yapsa, hakikati reddetmek yerine onun ehli olurdu. Bu insan delilinin (doğru olduğunu söylediği) hususta hakikati söyleyen herhangi bir kimseyi tasdik etmemiş, Allah da onu kınamıştır. O kişi kendine hakikati getiren kimseyi yalanlamıştır. Onu getiren peygamberdir. Hakkı yalanlamak ya bilgisizlikten kaynaklanır ve kişi onun hak olduğunu bilmez; ya da inattan kaynaklanır. İnatçı onun doğuluğunu bilir ve peygamber bir haberi getirdiğinde mugalataya başlar. Böyle bir insan hakkında Allah şöyle der: '*Onu inkâr ettiler, taşkınlık ve haddi aşarak, içlerinden ona inanmaktaydılar.*'[296] Başka bir ayette '*Yüz çevirdi*'[297] denilir. Kastedilen hakikati ve onu getireni yalanlamanın ardından yüz çevirmedir. Böyle biri hakikatten yüz çevirmiş, '*sonra da çalım sata sata ailesine dönmüştür.*'[298] Bu hal, kibirli ve düşüncesi meşgul şaşkın birinin halidir. Onu duyduğu söz tembelleştirmiştir, çünkü işin zahirinden onun hakikat olduğunu bilir. Çünkü Allah mucizeyi -insanda yarattığı özellikle- onu kabul gücüne sahip kimseye getirir.

Bu nedenle her nebinin delilleri birbirinden farklı olduğu kadar her grup hakkındaki deliller de birbirinden farklı olmuştur. Peygamber insanlara kabul edemeyecekleri bir ayet ve mucize getirmiş olsaydı, yüz çevirdiklerinde Allah'ın onları nasıl cezalandıracakları hakkında kendilerini cahil bırakmış olurdu. Allah Alim, Hakim ve Adildir. Kim baş-

kasının hakkından (geri kalarak) kendi hakkına dönerse, hiç kuşkusuz, kendisine karşı insafla davranmış, herhangi bir hak sahibinin onun üzerinde talebi ortaya çıkmamış olur. Böyle biri iki eliyle hayırları toplamış, Allah da onu bütün hayırlara ulaştırmış sayılır: 'Kime hikmet verilirse, pek çok hayır verilmiş demektir.' Hakîm her şeyi kendi mertebesine yerleştiren ve her hak sahibine hakkını veren demektir. Böyle bir insan yetkin delil ve susturucu kelimenin sahibidir. Onun müşahedesi kesilmez, ilahi yardım kulluğunu yaparken ondan geride kalmaz. Çünkü biz onu 'efendinin kulu ve kölesi' saydık, yoksa efendinin mülkü aymadık. Çünkü mülkiyet bazen köleliğini bilende bulunabilirken (akıllı mallar) bazen onu bilmeyende olabilir (eşya). Kulun/kölenin hali, efendisinin sözünü dinlemek ve ona itaattir. Kölenin dışındakiler ise efendinin dilediği şekilde tasarrufta bulunduğu ve bu tasarrufu kendisini işinden alı koyacak bir övgüye konu olmadığı mülktür. Akıllı mülk ise öyle değildir ki kastedilen köledir. Kendisini yönlendirirken bir mal gibi davranan kimseyi Allah över. Çünkü Allah akıllı insanın yaratılışına doğru sözünü reddetme ve (kendindeki tasarrufu) engelleme özelliği vermiş, ona itaat etme ve günah işleme imkânı tanımıştır. Hakkın tasarrufu karşısında bir mal gibi teslimiyetle kalan ise, kullanıldığı yerde kalmıştır ve bundan dolayı Allah onu övmüştür. Nitekim Allah meleklerini de överek *'Kendilerine emrettiği işte Allah'a asi olmaz ve emredileni yaparlar'*[299] buyurur. Meleklerin güç ve yaratılışlarında Allah'ın emrini reddetme imkânı olup kabul etmeleri gereken şeyi reddedebilselerdi, emre karşı gelmemek ve emrettiği işleri yapmalarıyla onları övmezdi, çünkü mecbur olan övülmez. Namaz kılana bakınız! O Rabbinin huzurunda dururken, zelil bir şekilde ellerini bağlar ve el bağlamak iki elin salınmasından daha iyi bir davranıştır. Hadis de böyle belirtmiştir.

Şöyle ki: Allah namazı kuluyla arasında ikiye bölmüştür. Namazın bir parçası Allah'a aittir, bu kısım Fatiha suresinin ilk kısmından 'din gününün sahibi (yevmi'd-din)' ayetine kadarki kısımdır. Bu kısım, kulun sağ eli konumundadır, çünkü kuvvet, bütünüyle Allah'a aittir. Biz sağı, yani kuvveti Allah'a verdik. Diğer kısım 'ihdina (bizi ulaştır)' kısmından surenin sonuna kadarki kısımdır ve kula aittir. Bu parça sol eldir, çünkü o zayıf taraftır ve kulun mertebesi odur. Çünkü kul başta zayıflıktan yaratılmış, işin sonunda da (yaşlılık) zayıflığa döndürülmüş-

tür. Onun bir parçası ise Allah ile kulu arasındadır. Böylece o parça Allah ile kulu birleştirir. Bu kısım 'Ancak sana ibadet eder ve senden yardım dileriz' ayetidir. Bu birleşme nedeniyle kul namazda Hakkın önünde durduğunda ellerini bağlar. Böylece kulun namazı ellerini bağlamasıyla tamamlanır. Elleri bağlamak sağ eli sol el üzerine koymakla gerçekleşir. Daha önce söylediğimiz gibi sağ el Allah'a aittir ve sola karşı üstündür. Sağ elin avuç içi sol elin sırtının üzerine getirilir ve parmaklarla diğer el kuşatılır ki böylece Allah'ın kuluna namaz için yıkamayı emrettiği el tam olarak içermiş olur.

Bu hikmetin görenler için ne kadar açık olduğuna bakınız! Hz. Peygamber namaz kılanın gözlerini namazı esnasında göğe kaldırmasını yasaklamıştır, çünkü Allah onun kıblesindedir ve ayakta dururken ufkun karşısında bulunur. Başka bir ifadeyle Allah kendisine yönelen kulun kıblesidir. Hz. Peygamber secde yerine bakan kulu ise övmüştür, çünkü bu sayede Allah kulun dikkatini kendini ve kulluğunu bilmeye çekmiştir. Allah namazdaki yakınlığı secde hali saymıştır ve insan namazda sadece secdedeyken şeytandan korunmuştur. Secde edince, şeytan onu bırakır ve ağlamaya başlar, şöyle der: 'Âdemoğluna secde emredildi, o secde etti, ona cennet var! Bana secde emredildi, direndim, benim için cehennem var!'

SEKİZİNCİ VASIL

Cömertlik Hazinelerinden: Kul Gerçekte de Yaratanın Mertebesinden Sonra Gelir

Cömertlik hazinelerinden birisi de bitirdiğimiz vasılla ilgilidir. Bu konu kulun gerçekte de Yaratanın mertebesinden sonra gelmesidir. Kulun bu gerçeği görmesinin önüne Allah'ın onda yarattığı gaflet, unutma ve yanılma perde olur ve efendilikte ayağının bulunduğunu zannederken gerçek bunun tersine şahittir. İnsan haliyle bu durumdan kesin olarak emindir. Gerçekte bulunduğu durumda ise müşahede sahibidir ve onun bu konuda mutluluğu yoktur, aksine bedbahttır. Mahrumiyetin zirvesi budur. Kul böyle yaşamayı sürdürür. En sonunda

perde kalkar, göz keskinleşir, gerçeğe olduğu hal üzere iman eder, fakat imanı fayda vermez. İman haber varken olabilir, görmeyle anlamını yitirir. Mümin gabya iman edendir ve gayb burada Allah katından gelen haber demektir. Çünkü mümkün varlık ve yokluğu kabul edebileceği gibi 'haber' olmak bakımından haber doğruluk ve yanlışlığa konu olabilir.

Bilmelisin ki, kulun maruz kaldığı durum, üzerinde zorunlu olan ve şeriatın farz kıldığı haklardan gafletinden kaynaklanır. Kim farzları gözünün önünde tutup yapmak için gücünü harcar, sonra Allah katında mazeret sayılan engeller nedeniyle yerine getiremezse, hiç kuşkusuz, işine hakkını vermiş, Allah'a görevini teslim etmiş demektir. Artık onun üzerinde sorumluluk veya günah olmadığı gibi Hak da -o engel söz konusu olunca- kulu yükümlü tutmaz.

Engeller iki kısma ayrılır: Bir kısmı huzur halinin (gafletin zıddı) birlikte olurken bir kısmı huzurun olmayışıyla gerçekleşir. Huzurun olmayışı gaflet demektir. Huzur halinde ortaya çıkan engeller iki kısma ayrılır: Bir kısmı vacibe bakışa döner: Acaba o vacip kendisine vacip midir, değil midir? Kişi Allah'ın kendisini yükümlü tuttuğu üzere bütün gayretini o vacibin delilini aramaya verir, fakat onu bulamaz. Böyle biri içtihat ehli müçtehittir ve ona delili ne verirse ona göre hareket etmelidir. Bununla birlikte söz konusu hüküm Allah katında gerçekte vacip olabilir, fakat müçtehit hükmü tespitte hata etmiştir. Yanılan bir müçtehit, Şâri'nin hükmüyle, Allah katında sevap kazanır ve Allah onu kendi içtihadıyla yükümlü tutar: O Allah'ın kendisini yükümlü tuttuğu 'delil arama' işini yerine getirmiş, fakat delili bulamamıştır. Müçtehit delilini bilmediği bir hükümde başkasını taklit edemez. Fakat bir delile ulaşamadığı takdirde, onun içtihadının neticesi, o mesele hakkında vacip hükmü vermiş içtihat ehline sormak ve onların delilini öğrenmektir: 'Bu meselede farz hükmüne ulaşmanızı sağlayan delil nedir?' Bu soruyu sormakla birlikte verdikleri hükümde onları taklit etmez. Müçtehitlerin söyledikleri delil kendi içtihadında dikkate alıp eleştirdiği delil ise o görüşe uyması veya aynı hükmü vermesi gerekmez, çünkü o delili ardına atmıştı. Onların söylediği delil kendi araştırmasıyla ulaşmamış olduğu delil ise soru sorduğu müçtehidin delilini incelemesi gerekir: Onun delili soru soran müçtehidin ölçülerine uygun mudur, de-

ğil midir? Bu araştırmayla delilin kendisini delil kabul eden müçtehitte olduğu gibi delil olduğu sonucuna ulaştırırsa, ona göre amel etmesi gerekir. Fakat öteki müçtehidin dikkate almadığı bir yönden delili tenkit ederse, onu benimsemesi gerekmeyeceği gibi o delilden hareket ederek öteki müçtehidin verdiği hükümde kendisini taklit etmesi gerekmez. İşte bu (gaflet hali olmadan ortaya çıkan) bir engeldir. Diğer tür, o işin yapmak veya yapmamak hususunda vacip olduğunu bilmesidir. Ardından bu işle kendi arasına -iş ve emir yapılmaması gereken iş ise- zorunluluk veya -yapılması emredilen bir emir ise- güçsüzlük engeli ortaya çıkar ki bu bağlamda başka bir engel yoktur. Farkındayken ortaya çıkan engelin bir türü de budur.

Engellerin diğer türü ise gaflettir. O da iki kısma ayrılır: Birincisi bir türden ve bir tür hakkında gaflettir. Bir türden gaflet, o işi bütünüyle terk etmektir. Böyle biri Allah katında o iş nedeniyle cezalandırılmaz. Allah, kullarını -rahmetin gereğiyle- hatadan dolayı sorumlu tutmaz. Bu, daha önce zikrettiğimiz müçtehidin halidir. Allah unutmadan dolayı da insanları yükümlü tutmaz. Bu ise 'gaflet' demektir. Aynı zamanda yapmadığı veya dile getirmediği sürece iç konuşmalarından dolayı Allah insanları yükümlü tutmaz. Çünkü kelam ve söz bir ameldir, telaffuzu nedeniyle kişi ondan sorumludur. Bir sözü söyleyen, sadece telaffuz fiili olsa bile -söz gelişi gıybet ve laf taşımak gibi- o kişi bu telaffuzun kendisini sevk ettiği duruma göre cezalandırılır. O sözü telaffuz eder, ilave olarak da ameli olur ve onu yapmazsa sadece telaffuz ettiği şeyin sorumluluğu üzerindedir. Böyle biri dili nedeniyle Allah katında sorumludur.

Bir şeye niyetlenmek iç konuşmanın parçası değildir, çünkü niyetlenmenin şeriata göre başka bir hükmü vardır ve o hüküm iç konuşmasının hükmünden farklıdır, çünkü onun bazı özel yerleri vardır. Bu bağlamda Mekke'deki Harem'de *'haksızlık sözü söyleyene şiddetli azap tattırırız'*[300] denilir. Burada insanın niyetlendiği ve söylediği zulmün ondan meydana gelip gelmemesi birdir. Mescid-i Haram'ın dışında niyetlenmek nedeniyle kişi cezalandırılmayacağı gibi niyetlendiğini yapmazsa bir iyilik yazılır. Bu durum, bilhassa Allah nedeniyle günahı terk etmesi durumundadır. Allah'tan dolayı kötülüğü terk etmezse, kendisine sevap veya günah yazılmaz. İşte iç konuşmasıyla bir şeye niyet-

lenmek anlamındaki irade arasındaki fark budur. Bu ve benzeri durumlar, Allah'ın kullarına dönük rahmetidir.

'Bir şey hakkındaki gaflete' gelirsek, insan onunla yükümlü olsaydı güç bir yükümlülük olurdu. Fakat Allah kullarını bir şeyden gafil olmakla cezalandırmadığı gibi bir şeyde gafil olmakla da cezalandırmaz. Çünkü kul bir şeyde gafil olduğunda, başladığı veya yaptığı amelin parçalarından birisinden gafil olmuştur (mesela sehv secdesi gerektirecek şekilde namazın kısmında yanılmak). Böyle biri bir şeyden gafil kalan kimsedir. Allah bir şeyden gafil olan için bazı amellerde hükümler belirlemiştir. Misal olarak namazında unutanı verebiliriz. Şâri onun için unutmuş olduğu kısmı telafi edip vesvesesiyle unutmasına ve yaptığı işten gafil kalmasına yol açan şeytanın burnunu sürtmek üzere 'sehiv secdesi' belirlemiştir. Kişi gafil kalıp gaflet ona başka bir gaflet hali getirmişse, Allah bu nedenle onu cezalandırır. Çünkü böyle bir kul Allah'ın yapmasını veya bırakmasını zorunlu kıldığı bir işe engel teşkil edecek şekilde kasıtla davranmıştır.

İnsan kulluğundan gafil kalıp bir kul olduğunu unutur ve kendisi gibi başka bir kuldan üstün olduğunu zannedebilir. Bilhassa öteki kul onun kölesi ise veya gafil insan hükümdar ve vali gibi yönetici olduğunda bu durum daha yaygındır. Böyle biri diğer insanlara karşı kendinde bir meziyet görür ve meziyeti yerleştirilmiş olduğu mertebeye ait saymaz. Başka bir ifadeyle yönetici olan meziyetin (kendinden değil) hükümdarlık mertebesinden veya -ilahi tahsis nedeniyle- kendisinde bulunan nitelikten kaynaklandığını unutur. İkinci kısma misal olarak bilgi ve iyi ahlak gibi huyları verebiliriz. Bu insan kendisiyle mertebeyi ayırt edemediği gibi nitelik ile sahibini de ayırt edememiştir, çünkü bilgisiz, gafil ve erdemsiz biridir. Bu nedenle hemcinslerinin durumu hakkında şöyle konuşur: 'Sen de benim gibisin', 'falan benim gibidir' veya 'bana denktir' veya 'falan kim oluyor, değeri nedir ki, benim gibi kul değil mi?' veya 'falan benim yönettiklerimden biri değil mi?' Böylece kendisini tenzih ettiği kınanmış özelliklerle öteki insanı niteler. Hâlbuki kulluğundan gafil kalmayan insan öyle değildir. O fazileti -kendisine değil- mertebe ve sıfata tahsis eder, çünkü (bilir ki) ona hak ettiği için değil ilahi ihsanla ulaşmıştır. Allah, nimeti inkâr ederse bed-

bahtlığı veya şükrederse mutluluğuna yol açsın diye kendisine bunu ihsan etmiştir.

Bu nitelik sahibinde bilgisizlik etkili olmasaydı, bütün bunlarla nitelenmezdi. Bilgili olduğu halde gafil ise, öyle biri şaşkındır. Zalimliğin üst derecesi budur. Hatta bu halde o kişi yalan yere yemin eden insan gibidir. Gafil ise boş yere yemin edene benzer. İnsanın kendi hakikatinin farkında olup başkasının mahrum kaldığı şeyi kendisinden çekip alınabileceğini de aklında tutması gerekir. Bunu bilirse Allah'ın onun üzerindeki nimetine şükreder, başkasının da kendisine ihsan edilenlere ulaşması için Allah'a dua eder, ona karşı şefkat duyar. Nankör olsa bile, o insan -aynı nefisten olmaları bakımından- yine onun kardeşidir. Mümin ise din ve mutluluk yoluyla özel kardeşidir. Öyleyse her durumda Allahın yaratıklarına karşı şefkat göstermek ve merhamet etmek zorunludur. Hz. Peygamber şöyle der: 'Zalim olsun veya mazlum olsun, kardeşine yardım etmelisin.' Mazluma yardım herkes tarafından bilinir. Zalime yardım ise gizli-nebevi bir rahmete işaret eder, çünkü bu ifade, zulmün nefislerin bir şiarı olmadığını bildirir. Nefisler asıl itibarıyla temizdir. Onların temizliklerindeki eksiklik yaratılışlarında bulunan kabiliyet nedeniyle geçici ve arızî durumdan kaynaklanır. Nefislerin yaratılıştan gelen özellikleri baskın gelmek ve kendini göstermektir. İblis vesvesesiyle buradan nefislere girmiştir. Hiç kuşkusuz 'Zalimlik nefislerin bir özelliğidir' diyen insan cahildir. Bu insan şöyle ekler: 'İffetli ve zalim olmayan birini bulursan, bir nedenle zalim değildir.' Böyle biri insaflı değildir ve doğruyu söylememiştir. Zulüm yerine 'baskın gelmek (kahır) nefislerin özelliğidir' deseydi, doğru olabilirdi. Bu bağlamda bir insandan başkası hakkında ortaya çıkan zulüm -kendisinden meydana gelmez- ona dışarıdan aktarılan (vesveseden) kaynaklanır ki aktaran şeytandır. İnsan zulme karşı kendini savunma özelliğindedir, çünkü zulüm nefislerin bir şiarı değildir. Nefsin özelliği, menfaat elde etmek ve zararı kendinden uzaklaştırmaktır. Nefis zararları kendinden uzaklaştırmada bütün hayvanlarla ortakken menfaatleri kazanmak insan nefsine özgüdür. Bir hayvan bir menfaat elde ederse, bu durum -başka bir nedenle değil- bir zararı uzaklaştırma amacı taşır. Hayvan veya insan hakkında başka bir hayvandan ortaya çıkan her zarar, hayvanın bir zararı kendisinden uzaklaştırma amacıyla yapılmıştır.

İnsan nefsi böyledir ve bununla birlikte herhangi biri hakkında bir zulüm gerçekleşir ve 'zalim' diye isimlendirilir. Zalime yardım etmek, (zulmün sebebi) İblise karşı ona yardımcı olmak demektir. İblis onun içine zulüm yapmasını sağlayacak şekilde sözle vesvese verendir. O sözü nefisler beğenir, İblis'e boyun eğerler. İşte şeytanın verdiği vesveseyi reddetmesi için insana yardım edilir. Zalime yardım budur. Bu nedenle zalime yardımla ilgili rivayette 'elini tutmak' zikredilmiştir ki kastedilen belirttiğimiz durumdur. Ve yine bu nedenle kardeşliğin gerekli kıldığı 'yardım' sözü zikredilmiştir, çünkü yardımın bir şeye karşı olması gerekir ki, ancak söylediğimiz vardır. Çünkü gönlüne vesvese verilen düşman, Rabbi üzerinde yeminle şöyle der: '*Onların hepsini saptıracağım, halis kulların hariç.*'[301] Onlar Allah'ın kendilerine aktarılan ve ilka edilen vesveseden uzaklaştırdıklarıdır ve onlarda koruma ve masumiyet nuru bulunur. Bu nedenle Allah, '*Kullarım üzerinde senin otoriten yoktur*'[302] der. Kastedilen kuvvet, kahır ve susturucu delil anlamındaki hüccettir. Allah onların korunma ve kendilerine nasip ettiği takva sayesinde öğretim işlerini üstlenmiştir. Onlar Allah'ı siper edindiklerinde (takvanın birinci yönü), lanetlenmiş İblis onlara girebilecek bir gedik bulamaz, çünkü dinden ve bilgiden çıkartmak üzer bir insana girmek amacıyla her teşebbüsünde Allah'ın vechinin o kişiyi koruduğunu görür. Artık şeytan vesveseyle takva sahibine ulaşma imkânı bulamaz. Bunun üzerine kendisi gibi bir insanın suretine girerek bedenlenir. Takva sahibi onun insan olduğunu zannedince, İblis kulağından ona iğva ulaştırır ve mesela kendisini sınırladığı teville ona tesir eder. Bu bağlamda tevilin en azı, günahı kendisine mubah göstermektir ve dolayısıyla bu teville onu işlemesi kendisine zarar vermeyecektir. Çünkü şeytan, insanın -düşman vesvesesi olmaksızın- kendiliğinden Allah'a karşı günah işlemeyeceğini bilir. Düşman kötü amelini süsler ve kişi onu güzel bulur. Zikrettiğimiz üzere İblis, üzerinde otorite kuramadığı alime kendisinden gerçekleşmesini istediği bir fiili tevil ettirince, yaptığı tevil nedeniyle kişi içtihat ehli olur; hata ederse, bir sevabı vardır, isabet ederse iki sevabı vardır. Müçtehit her durumda sevap kazanır. Bu durumda İblis maksadına ulaşmamış olur.

Âdem unuttuğu gibi kişi itaati unutursa, masiyet ve itaati belirleyip onların hükmünü açıklamış olan Allah, unutan ve hata edenden hükmü kaldırmıştır. Nitekim müçtehit hakkında da bu hükmü kaldır-

mıştır. Öyleyse insan her durumda meşru bir işte hareket eder ve Allah'ın vechi zahirde ve batında insanı ihata etmiştir. Şeytan -zahirde ve batında- insana her nereden yönelirse, Allah'ın vechi oradadır ve onu himaye eder, şeytan onun üzerinde otorite sahibi olamaz. Bu durum Hz. Peygamberin şeytanı hakkında söylediği 'Allah ona karşı bana yardım etti, ondan salimim (fe-eslemu)' hadisinde belirtilir. Burada -bir rivayete bağlı olarak- anlamın 'ondan salimim' şeklinde olması gerekir. Şeytanın onun üzerinde otoritesi, yani kesin delili yoktur. Burada delil şerîdir. Şeytan zahirine veya batınına vesvese aktarır ve ilka ederse, şeriat o düşmanı getirdiği şeyle ilgili olarak cezalandırmanın kalkması zikredilmiştir. Öyleyse şeytanın bu kişi üzerinde bir otoritesi yoktur, çünkü şerî delil kendisine aittir. *'Kesin delil Allah'a aittir.'*[303] Hz. Peygamber Allah bana ona karşı yardım etti demiştir. Bunun anlamı, kesin delille Allah'ın peygambere yardımıdır ve artık ona değer vermez. Bu nedenle Allah kullarına *'Ancak senden yardım dileriz'*[304] demeyi emretmiştir. Yani senin vasıtanla yardım isteriz. Sadece bilgi vardır ve bilgi Allah'ın kuluna verdiği yardımcı haberdir. Âdem'in unutmuş olduğu şey, Allah'ın kendisine söylediği *'İblis sana ve eşine düşmandır'*[305] ayetiydi. Âdem Allah'ın kendisine bildirdiği şeytanın düşmanlığını unutmuş, tavsiyesini kabul etmiştir. İblis ise Âdem'in Allah yönünden korunduğunu anlamış, ona yasakladığı şeyin meyvesi değil ağaca yaklaşmak olduğunu görmüştür. Bu nedenle yaklaşmak tarzında değil, yemek yeme suretinde kendisine gelmiştir; çünkü Rabbi ağaca yaklaşmayı yasakladığı için Âdem'in ona yaklaşmayacağını biliyordu. Bu nedenle ağacın meyvesini getirmiş, Âdem ile eşi Havva meyveyi yemiş, İblis'in sözünü doğrulamışlardı. Hâlbuki *'Size ebedilik ağacını ve tükenmeyen mülkü göstereyim mi?'*[306] derken yalancıdır. Aynı şekilde meyveden yemek, ona cennette ebedi kalmayı ve tükenmez mülkü kazandıracaktı. Hâlbuki onun ne zaman olacağını söylememiş, bu durumu kendisinden yiyenler için ağacın özelliği saymıştır. Bu meyveden yemek ona Allah'ın kendisini seçmesini kazandırmış, -meleklerine söylediği şekilde- sözünü doğrulamak üzere onu yeryüzünde halife olması için indirmiştir. Allah *'Ben yeryüzünde halife yaratacağım.'*[307] buyurur. Allah Havva'yı da çoğalmak üzere indirmiştir. İblis'i ise saptırmak üzere indirmiştir. Böylelikle Allah'ın rahmeti bütün insanları kuşattığında Âdemoğullarını saptırmasına yol açan her şey döner dolanır kendine ulaşır. Bu nedenle Al-

lah insandan meydana gelen bütün muhalefeti, düşmanın ona verdiği vesveseye bağlamıştır. Allah şöyle der: '*Şeytan size yoksulluk vaat eder, size taşkınlık vaat eder.*'[308] Yani onu izhar etmenizi emreder. Kastedilen günahın meydana gelmesidir; çünkü İblis bilir ki, Allah içindeki konuşmayla insanı yükümlü tutmayacaktır. Bunun yanı sıra Allah insanın organlarıyla işleyerek ortaya çıkartmadığı sürece kötülüğe niyetlenmesi nedeniyle insanı yükümlü tutmaz. İşte 'ortaya çıkartma' taşkınlıktır. Buna karşılık Allah 'Allah size mağfiret' eder buyurur. Yani şeytanın emriyle meydana gelen taşkınlığa karşılık mağfiret vaat eder. 'Ve ihsan vaat eder.' İhsan ise onun sizi kendisiyle korkuttuğu fakirliğe karşılıktır.

İblis'in kulağına çarpan en şiddetli ayet, budur, çünkü bu ayetle iğvanın fayda vermeyeceğini anlar. Bu nedenle de bilhassa insanı şirke düşürmek hususunda hırslı davranır, çünkü Allah'ın şöyle buyurduğunu bilir: '*Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz.*'[309] Şirke verilen cezanın süresinin bitmeyeceğini zannetmiştir, hâlbuki Allah böyle dememiştir. Ayetten çıkan anlama göre, müşrikin cezalandırılması kaçınılmazdır. Allah her kimi cehenneme yerleştirirse, o kişi cehennemden çıkmaz ve orada kalanlar ebedi kalır. Fakat Allah ayette bedbahtlara yönelik azabın sona erip ermeyeceğine değinmemiştir. Korku o yerin kendisini imar edenlerin ikamet yeri olmasıyla ilgilidir. Öyleyse Allah'ın müşrikin şirki nedeniyle cezalandırılması hakkındaki ifadesi açıktır. Bu cezalandırma dünya veya ahirette hakkında ortaya çıkan kimse adına haddin uygulanması mesabesindedir. Başka bir ifadeyle cezalandırma, Hakkın sebepleri bağışlanmadığı takdirde, kuluna şirk koşması nedeniyle uygulanan ilahi hadlerden ibarettir. İblis müşrikin cezalandırılma süresinin şirki nedeniyle sona ereceğini anlamamış, bu nedenle de her şeyi kapsamış ilahi rahmete tamahla mutlaklığı nedeniyle o ihsana tamah etmiştir. İblis gerçekte kendinin birleyen olduğunu bilir. Allah, '*İblis kâfirlerden oldu*'[310] demiştir. Çünkü o kullardan onları mutluluğa ulaştıracak yolları gizlemektedir. Hâlbuki şeriat her insan için o yolları -bu konudaki takdire göre- belirlemiştir. Allah şöyle der: '*Direndi ve kibirlendi, kâfirlerden oldu.*'[311] Hâlbuki müşrik demedi, çünkü İblis âlemlerin rabbi Allah'tan korkar ve O'nun birliğini bilir. İblis birleyenlerin tevhitlerinin -ister imandan ister iman olmaksızın nazari düşünceden meydana gelsin- sonunda nereye varacağını bilir.

Hz. İsa ile İblis arasındaki konuşmada bu husus vardır. Kendisine itaat ettirmekten aciz kalan İblis Hz. İsa'ya şöyle der: 'Ey İsa! Allah'tan başka ilah yoktur' de.' Böyle dedirterek İblis onu kendine itaat ettirmek istiyordu. Bunun üzerine Hz. İsa şöyle der: 'Ben 'Allah'tan başka ilah yoktur' diyorum da sen söylediğin için değil!'

İblis cehennemin tevhit ehlinin kendisinde ebedi olarak kalmasına kabul etmeyeceğini biliyordu. Allah -tevhidi hangi tarzda olursa olsun- muvahhitleri, yani birleyenleri cehennemde bırakmaz. Bu nedenle İblis kendisi hakkında da bu kadere bel bağlamış, böylece bir yönden bilirken bir açıdan bilememiştir. Bir şeyi bütün yönlerinden ise her şeyi bilgisiyle ihata eden Allah bilebilir; bilinen sonlu veya sonsuz sabit veya değişken olabilir.

Hak bana dedi ki sırrımda
Yaratıklar işleri ne kadar az biliyor

Bir kişiden başka kimse hakikati bilmiyor
Haber veren, alim ve bildiren

Hidayet için hazır ve kabiliyetli
Yaratıkların işi hakkında basiretli

Hakkı zevk yoluyla bilmiş
Sezgi veya şuur değil o bilgi
Unutmaz veya gizlilik ve zuhur yok

DOKUZUNCU VASIL

Bozulmayan İttifak

Allah şöyle der: 'Topuk topuğa yapıştı.' Bu, ayrılmayan birleşmedir, çünkü Allah ayeti tamamlayarak şöyle der: 'O gün Rabbine kavuşur.' Burada sebat bildiren Rab ismi gelmiştir. Bir şey ötekine bağlanmış, varış yeri ise Rab'dir. Ahiret hayatında bu birbirine bağlanmanın

bir sürekliliği ve sebatı olmalıdır. O halde dünya işi ahiret işinin ta kendisidir. Şu var ki ahiret yeri dünyanın yerine benzemez. Bunun nedeni ahirette iki diyarın varlığına bağlı olan ayrışma ve saflaşmanın bulunmasıdır. Böylece bulunulan yer nedeniyle ayrım gerçekleşir. Hepsi ahirettir. Böylece dünya işi ahiret işine bağlanmıştır, yoksa dünyanın kendisi ahirete bağlanmayacağı gibi dünya da ahiretin kendisine bağlanmaz. Her yerin ehli ve bir cemaati vardır. İş ve emir, herkesin üzerinde bulunduğu durumdur. Haller başkalaşsa bile, insanlar ahirette halleriyle intikal ettikleri gibi dünyada da halleriyle yer değiştirirler. Onların cevherleri ise sabittir, çünkü Rab onları korur ve himaye eder. O halde intikal ve yer değiştirme toplayıcıdır. Peki neye intikal edeceklerdir? Bu husus başka bir yönden bilinen başka bir bilgidir. Ahiret bir ceza yeri olduğu gibi dünya da hayır ve şerlere karşı bir ceza yeridir. Bu nedenle ahirette ortaya çıkan mutluluk ve bedbahtlık ortaya çıkar. Bedbahtlık ilahi gazaba ait iken mutluluk ilahi rızaya aittir. Rıza bir sona varmaksızın rahmetin yayılmasıdır. Gazap ise peygamberin verdiği haberle sona erer ve hükmü biter. Buna mukabil rızanın hükmü bitmez. Bu kitapta daha önce insanın 'fıtrat' üzeninde doğruluğunu zikrettik. Fıtrat Rabbin var olduğunu ve Rabbimiz olduğunu bilmemizdir. Biz ise O'nun kullarıyız. İnsan canını teslim ederken perde kalkmış olduğu halde teslim eder ve dolayısıyla 'mümin' olarak ölür, mümin olarak diriltilir. Şu var ki Allah şöyle der: '*Onlar azabımızı görünce, imanları kendilerine fayda vermez.*'[312] Onlar sadece acı onlardan uzaklaşsın diye iman etmişler, fakat onlardan uzaklaşmamış, Allah bu umutsuzluk nedeniyle onları cezalandırmış fakat ahirette böyle bir imanın kendilerine fayda vermeyeceğini zikretmemiştir. '*İman etmiş bir köye imanları fayda vermedi, Yunus'un kavmi müstesna*'[313] ayeti bu durumu destekler. Ayet şöyle devam eder: 'Onlar azabı gördüklerinde dünya hayatında kendilerinden hüsranı kaldırdık.' İşte bu, 'onlara imanları fayda vermedi' ayetiyle ilgili yorumumuzu destekler. Kastettiğimiz dünya hayatında azabın onlardan uzaklaştırılmasıdır. Nitekim Yunus'un kavmine imanları fayda vermiştir. Bununla birlikte Allah ahirete değinmemiştir. Her halükarda Allah cezalarını dilediği şekilde ve dilediği zaman kullarını tatbik eder. Böylece insanların iki diyarda hallerindeki intikalleri sabit olur: nimetten nimete, azaptan azaba, azaptan nimete ve burada bizce bilinen bir süre yoktur. Çünkü Allah

bize bu konuda bir bilgi vermemiştir, sadece şu ayet bize bir iyimserlik verebilir: *'Miktarı elli bin sene olan bir günde...'*[314] Bu miktar cezaların uygulanma müddetidir. Yine de en iyisini Allah bilir!

Benim de bu konuda keşif yoluyla elde edilmiş bir bilgim yoktur. Allah bir kuluna keşif yoluyla bedbahtlar hakkında müddetin sona ereceğini bildirirse -ki ona merhamet etsin- kitabımın bu bölümüne onu eklesin. Ben de tafsilî olmaksızın genel anlamıyla onu öğrenmiştim. Allah *'O gün dönüş Rabbinedir'*[315] der. Rab ıslah eden demektir. Allah kıyamette insanların arasını bulur ve düzeltir. Nitekim Peygamberden gelen bir hadiste böyle denilir: 'Davalı iki adamdan birisinin ötekinden alacağı vardır. Allah'ın huzurunda dururlar ve alacaklı şöyle der: 'Benim hakkımı şundan al.' Allah ona şöyle der: 'Başını kaldır.' Başını kaldırınca pek çok hayır ve iyilik görür ve şöyle der: 'Rabbim! Bunlar kimindir?' Allah şöyle der: 'Bedelini verenin.' Mazlum şöyle der: 'Bunun bedelini ödemeye kim güç yetirebilir ki?' Allah şöyle der: 'Sen kardeşini affedersen o bedeli ödemiş olursun.' Mazlum 'onu bağışladım' der ve kardeşinin elinden tutarak birlikte cennete girerler. Hz. Peygamber bunu söyledikten sonra şu ayeti okumuş: *'Allah'tan korkun ve birinizin arasını düzeltin.'*[316] Allah kıyamet günü kullarının arasını düzeltir ve ıslah eder. Çünkü O'nun özelliği, mazlumun hakkının düşmesi ve kardeşini bağışlaması gibi, kulların arasında barışı temindir. Kul böyle yapmışken, Allah kullarına hakkını bırakmada kulundan daha çok bu niteliğe layıktır. Allah başkasına haksızlık yaptığı için diledi kullarını cezalandırır, fakat kendi hakkı nedeniyle cezalandırmaz. Bu bağlamda şirki de başkasına zulüm yapmanın gereği olarak cezalandırmıştır. Allah kendi adına intikam almaz, başkası adına intikam alır. Allah dilediğinin intikamını alır, çünkü Allah'a ortak koşulanlar, kendilerine uyanlardan kıyamet günü uzaklaşır.

Allah besleyen ve terbiye edendir. O kullarını terbiye eder. Mürebbinin özelliği, terbiye ettiklerinin ahvalini ıslahtır. Terbiyenin bir gereği de elemin kendisiyle gerçekleştiği şeyle terbiyedir. Misal olarak kendisine edep öğretmek üzere çocuğunu döven insanı verebiliriz. Dövmek çocuğu terbiyenin bir yönü ve ilgili yerde kendisine fayda sağlasın diye onun yararına olan bir şeydir. Allah'ın cezaları ilgili yerlerde kulları terbiye amacı taşır. Allah farkında olmadıkları yönden

mutluluklarını içerdiği için bu hadlerle ve cezalarla kullarını terbiye eder. Nitekim çocuk babasının kendisini dövmesindeki yararın farkında değildir. Rab ve efendi de öyledir. Efendi kölesine karşı onun kendisine merhametinden daha şefkatlidir, çünkü efendi kölenin maslahatlarını daha bilir. Bir efendi kölesini yok etmek üzere çalışmaz, onun efendiliği kölenin varlığına bağlıdır. Efendilik göreli bir niteliktir. Öyleyse görelide taraflardan biri ortadan kalktığı ölçüde öteki tarafın hükmü de kalkar. Misal olarak hükümdarı verebiliriz. Onun sürekli halkının işleriyle ilgilenmesi gerekir, aksi halde hükümdarlığı sözde hükümdarlıktır ve görevinden azledilir. Çünkü mertebe sultanı şartlarıyla birlikte kabul edebilir. Halkını bırakıp eğlence ve zevkiyle meşgul olan hükümdar sıradan bir insandır ve saltanattan nasibi yoktur, hakları düşmüştür. Bunun yanı sıra dünyada avıyla, oyun ve eğlencesiyle, keyfiyle ilgilenip halkından gafil kaldığı ölçüde ahiret hayatında da hükümdarlığın sevabını, ücretini, izzetini ve haşmetini yitirir. Sultan halkından birinin yardım istediğini duyup yardım edene dönmez ve lehinde veya aleyhinde olacak şekilde ona karşılık verip gereğini yerine getirmezse, bu davranışla görevinden azledilmiş olduğuna şahitlik eder. Artık o hükümdar değildir ve onunla sıradan insanlar arasında bir fark yoktur. Böyle bir davranış Allah'ın kendilerini üzerlerine yönetici yaptığı halkın değerini bilmeyen cahil hükümdarlardan meydana gelebilir. Çünkü bu davranışın vebali kıyamette ona döner ve Allah katında halkının onun aleyhine delili ortaya çıkar. Böylece amelini yüklenmiş bir halde kalır, malı veya eğlencesi veya oğulları ona fayda vermediği gibi hükümdarlığın gereklerinden alıkoyan ilgilendiği hiç bir şey ona fayda vermez.

Rabbin aynı zamanda 'malik' olmasına gelirsek, bunun nedeni bu ismin şiddetli bir şekilde mertebenin hakkına bakmayı ve ona hakkını vermeyi gerektirmesidir. Bu bağlamda topuklar birbirine karıştığında, varış yeri olacak Rab isminin anlamı belli olmuş, iki iş düzenlenmiş, iki intikal sabit olmuştur. Varlığın sabit olduğunu bilip onun malikinin, efendisinin ve ıslah edeninin kim olduğunu bilen ve hikmünün kendisinde sabit olanın kim olduğunu bilen malikinin Rabbi olduğunu bilir. Kulluğunu mertebesini bilen efendisinin efendilik menzilini bilir, ondan korkar, umut eder ve efendiyi tasdik eder. Çünkü onun efendi, yeterli, sadık ve zengin olduğunu bilir. Varlık evinden bir şey yıkıldığın-

da, Efendi kulun eliyle onu onarır. Kulu işte O'nun aracı ve hizmetçisidir. O'nun eliyle yıkılan yerine getirilir. Efendi ya şifahen veya birinin tebliğiyle o bozulan yeri ıslahını emreder. Bazen o şeyin durumu - herhangi bir efendiden gelecek emir beklemeksizin- kendiliğinde ıslahı gerektirir. Misal olarak iyi bir adet olarak ortaya konulan ruhbanlığı verebiliriz. Onu çıkartan insan ruhbanlık nedeniyle sevap kazanır, efendinin nefsinde olan şey nedeniyle hal suretiyle muvaffak olur. Bununla birlikte Efendi fetret ehlinin kanunlarında bu ruhbanlığı emretmemiş olsa bile şeriat dünya ve ahiret maslahatları için gelmiştir. Ahiret Yaratanın haberleriyle öğrenilirken ahiret haberleri akla göre mümkün işlerken dünya ve onun maslahatları malumdur; çünkü onlar gerçekleşir ve görülür. Öyleyse ahiretteki duruma aykırı olarak, dünya maslahatlarını bilmede teorik düşüncenin farklı bir imkânı vardır. Dünya maslahatları ahiret maslahatlarının dayalı olduğu şeye dayanmaz. Bu nedenle herhangi bir grup kendisine göre yaşadıkları bir yasadan yoksun olmamıştır. Çünkü maslahat talebi canlılarda zatî bir özellikken tefekkür etme ve düşünme özelliğindeki insanda durum nasıl olabilir?

Kim bu bölümü iyi incelerse garip sırlar görür, dünya ve ahirette kendisine yükseklik kazandıracak bilgi elde eder. Ona cem' ilmi ile cemdeki fark ilmini ekler. Hallerin ve şe'nlerin ilimlerini, iki zaman ilmini, oluşa özgü ilmi, Hakkı sığdıran kalplerin ilmini, bu varlığın bekasını sağlayan şeyin ilmini ekler. Bütün varlıkları kastediyoruz. Ayrıca akıbet ilmi de bu bilgilere eklenir.

Her kul zatî olarak kul olunca
Varlıkta efendiliği sahih olur

Efendisi gibi hüküm verir, ortaya çıkar
Bununla artışın alametleri üzerinde

Hal dili bize haber verir ondan ki:
Onun bu konudaki bilgisi müşahedeyledir

Zuhur edince yüzler döner ona
Melekler de secdeyle yöneldiği gibi

Hem yücelir hem zelil olur
Murad (irade edilen) ve mürid (irade eden) diye çağrılır

ONUNCU VASIL

Zevkler Vaslı

Bu vasıl, zevklerle ilgilidir ve keyfiyetleri bilmek demektir. Keyfiyetler erbabı arasında belirli bir terimde uzlaştıklarında söylenebilir. Uzlaşma olmadığında zevk sahipleri arasında da söylenmezler. Bu durum yaratılmışlarda 'zevk' yoluyla bilinen hususlarda geçerlidir. Misal olarak duyulurlardan tat alınanları verebiliriz. İnsanın onlardan aldığı hazzı veya fikir yoluyla insanın elde ettiği bilgiden sağladığı hazzı ifade etmesi dediğimiz şekilde olabilir. Böyle bir hususta yakın bir şekilde terimleştirme olabilir.

Hakkı müşahededе meydana gelen zevke gelirsek, böyle bir zevk terimleştirilemez, çünkü o sırların zevki olduğu kadar teorik ve duyusal zevkin dışındadır. Çünkü eşya, yani Allah'ın dışındaki her şeyin misil ve benzerleri vardır. Bu nedenle tadan herkes için anlatımı sağlamak üzere bir terimleştirme yapılabilir ve herkes için -hangi tür idrakten olursa olsun- bir zevk ve tat olur. Bari Teâlâ'nın ise benzeri yoktur, bu nerenle O'nu bir terimin zabtetmesi mümkün değildir. Bir şahsın müşahede ettiğiyle genel itibarıyla ötekinin müşahede ettiği bir değildir. Nitekim arifler O'nu böyle bilir. Dolayısıyla bir şey hakkında marifeti olan arif, Rabbinden müşahede ettiği şekilde başkasına müşahedesini ulaştıramaz. Çünkü ariflerden her biri benzeri olmayanı müşahede etmiştir ve ifade ise ancak benzerlerde olabilir. İki arif müşahede ettikleri surette ortak olsalar bile, her biri dilediği şekilde onu terimleştirir. Bir suret buna elverişli ise, bütün âlemin de elverişli olması mümkündür. Dolayısıyla ariflerden iki şahıs için Hak bir surette tecelli etmez.

Fakat Allah kullarının bir kısmının derecelerini yükseltir ve onları kendileri adına derecelerin gerçekleşmediği kimselere vermez. Onlar görenler, yani rüyet ehlinin genelidir. Hak onlara misalî suretlerde te-

celli eder ve bu nedenle ümmet Allah hakkında bir inançta birleşir, belirli bir gruptan her birisi Allah hakkında ötekinin inandığı gibi inanır. Mutezile, Hanbelî, Eşari ve kadim kelamcıları Allah hakkındaki bir inanç birleştirir. Onlar mezhep içinde ihtilafın bulunmadığı bir konuda görüş birliğine varırlar. Yine bu nedenle görüş birliğine vardıkları meselede terimleştirme yapabilmişlerdir.

Allah ehli olan ariflere gelirsek, onlar, Hakkın bir şahsa bir surette iki kere veya iki şahsa aynı şekilde tecelli etmeyeceğini bilir ve bu nenle gerçeği zabtetmeleri mümkün olmaz. Çünkü herkese özel bir tecelli vardır ve insan bu durumu kendinden bilir. Hak insana bir surette tecelli edip sonra başka bir surette tecelli ederse, birinden ötekinden öğrenmediği bir şeyi Haktan öğrenir. Her tecellide durum böyledir. Arif işin gerçekte kendisi ve başkası hakkında da böyle olduğunu bilir. Bu durumda iki konuşan arasında faydayı sağlayacak bir terim belirlemek mümkün olmaz. Öyleyse arifler bilir, bildiklerini aktaramazlar. Bu makam sahipleri -ki bu makam mümkünlerde kendisinden daha yüce makamın olmadığı bir makamdır- Allah'tan öğrendikleri şeyi gösterecek lafız koyma gücüne sahip değillerdir. Bununla birlikte Allah bu imkânı vermiş olabilir. Bu durum *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[317] ayetinde belirtilir. Burada Allah benzerliği olumsuzlamıştır. Öyleyse Allah'ın bir şahsa tecelli ettiği suret öteki surete benzemez.

Geçek bilinemeyecek ve anlatılamayacak kadar yüce
Yüceldi ve onu ihata edecek bir terim yok

Akıllar görse bilmezler onu
Fasih diller ifade eder ve anlatır onu

Taklitçi kavimlerden anlayarak
Salahın bulduğu bir mekân yok

Onlar bu konuda hemfikir
Bilgisizlikte; kurtuluş ihanet etmiş kendilerine

Arifler gördüklerini söylemiş
Terim getirmemişler de

Kurtuluş onlara gelmiş,
Yok bir benzeri O'nun
Bizim bildiğimiz O'nun genişliği

Biz sınırlılığımızla O'nun hakkında mutlaklık hükmü verdik. Gerçekte iş nasıldır dersen, sınırlılık veya mutlaklıkla nitelenmez. Aksine o genel varlıktır (vücûd-ı âmm). O eşyanın aynıyken eşya O'nun aynı değildir. O hüviyetin aynı olmayan bir şey zuhur edemez. Kimin varlığı böyleyse mutlaklığı veya sınırlılığı nasıl kabul edebilir ki? Arifler Hakkı böyle tanır. Kim O'nu mutlak sayarsa O'nu bilmemiş, kim sınırlarsa yine bilmemiştir.

Allah; bizim yegâne gördüğümüz
Münezzehtir O ve bizi birleştiren

Mutlaklık ve sınırlılık birdir O'nda
Her ikisi de bizim hükmümüz

O'na kendi gözüyle bak, var ise aklın
O'nu tahtında apaçık görürsün

Gören için en açık hakikat bu
O'ndan daha açık ve delilli bir şey görmedim

Bilmelisin ki, Allah ruhlar arasmda sadece emir mertebesinden halk mertebesine sefer eden melekler için kanatlar yaratmıştır. Dolayısıyla onların bir sebepleri olmalıdır ki, onlar vasıtasıyla iniş ve yükselme gerçekleşsin. Çünkü hikmet mevzusu bunu gerektirir. Allah onlara Hakkın mertebesinden yolculuk yaptıkları kimseye veya halkın mertebesinden yükseldikleri mertebeye göre aradaki mertebeler ölçüsünce kanatlar belirlemiştir. Onlar yaratılış ve emir arasında gider gelir ve şöyle derler: '*Rabbimizin emriyle ineriz.*'[318] Bunu bilmelisin.

Sefirler kalplere indiğinde, onların temiz olduklarını ve hayrı kabul ettiklerini görürlerse, getirdikleri ilimden -kalbin istidadının sığdıracağı ölçüde- ona verirler. Kirli ve hayırdan yoksun kalpleri ise o halde kalmaktan men ederler ve Şâri'nin belirlediği şekilde temizlenmelerini emrederler. Konu Allah'ı bilmekle ilgili olursa, fikir gücünün talep

ettiği ve peygamberin Allah'tan bildirdiği haberden ortaya çıkan bilgiyle temizlenmesi gerekir. Konu varlıklarla ilgiliyse hükümleri ve inançları bilmekle temizlenir. İşte kalpleri bulduklarında onları bu bilgiyle temizlenmeyi zorlarlar. Kalpleri bulamadıkları da olabilir. Mesela *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[319] ayetini (düstur) edinen ariflerin kalplerini verebiliriz. Bu durumda melekler nereye gideceklerini bilemezler. Onlar sahip oldukları hallerini özel yönden alanlardır. Bu nedenle bilinmezler. Melekler de getirdikleri şeyi onlara bırakırlar. İşte Hızır bilgisini böyle bir özel yönden almıştır. Bunlar, tepki gösterilen kimseler iken kendileri şeriatın hükmünün dışında hiç kimseye tepki göstermezler. Böyle bir durumda ise tepki gösteren şeriatın dilidir, onlar değildir! Böyle bir durumdaki arif Allah'ın hamdini tespih eden gibidir. Gerçekte bulunduğu halde kendisini bildiği şekilde öven Allah'tır. İnsan haddi olmayan bir işe girer ve hakkında ilahi hitabın bulunmadığı bir övgü çıkartır ve onunla Allah'ı överse, O'nun hamdiyle Allah'ı övmüş sayılmaz. Aksine o kendi anlayışından çıkarttığı bir şeyle övmüş demektir. Böyle bir övgü ise olması gereken dereceden eksiktir. Öyleyse Allah'm kendinden bildirdiği hamdi söylemelisin ve iyi bile olsa sayıyı artırmamalısın! Sana öyle bir mesele açıkladım ki, onun gereğini yaparsan Hak ehlinden olursun.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN ON BİRİNCİ VASIL

Ateş İki Kısma Ayrılır: Allah'a izafe edilen ateş ve O'na izafe edilmeyen ateş

Ateş iki tane: Allah'ın ateşi ve alev
Diyar iki tane: kurtuluş ve ceza diyarı

Hepsi yaratan yönünden bir sebep
Sen oluştan çekin, sebepten değil

Bilgiden kork, çünkü bilgi hüküm verir
Barışa kanat çırp, savaşa değil!

Allah sana öğretsin, bilmelisin ki, Hakkın (bir şeye tamlama yapmadan) mutlak ve kayıtsız olarak zikrettiği bir ateş vardır. Misal olarak '*ateş*'[320] ayetindeki ifadeyi verebiliriz. Burada ateş kelimesi belirlidir. Bazı yerlerde ise tamlamalı gelmiştir. Bunlardan birisi '*Allah'ın tutuşturulmuş ateşi*'[321] ayetinde olduğu üzere kendisine izafe edilen ateştir. Diğeri Allah'ın başkasına izafe ettiği ateştir. Misal olarak '*Onlar için cehennem ateşi vardır*'[322] ayetini verebiliriz. Allah bu ateşi bazı özelliklerle nitelemiş, onun tutuşturucu ve kuşatıcı vb. özelliklerini zikretmiştir. Allah ateşin zahirde bir hükmü olduğunu belirtmiş, onu bir mekân yapmıştır. Misal olarak '*Onun için cehennem ateşi vardır, orada kalıcıdır*'[323] ayetini verebiliriz. Burada mekân zikredilmiştir. Ateşin batında da bir hükmü vardır. Bu, kulun zahirinin ateşin zarfı olmasıdır ve '*Allah'ın tutuşturulmuş ateşi, kalplere ulaşır*'[324] ayetinde geçer. Kalpler insanın batınıdır ve onlar insanın fuadında ortaya çıkar. Bu batınî ateşten ise zahirdeki ateş çıkar. Kul her iki halde iki ateşin menşeidir. Öyleyse kula kendi inşa ettiğinden başkası azap etmez. Aynı şekilde Hak da yarattığı kimseden başkasına gazaplanmamıştır. Yaratıklar olmasaydı, Hak gazap etmeyecekti. İki ateşin suretini zahiri ve batınî ameliyle inşa eden yükümlü olmasaydı, ateşle azap olmayacaktı. Kimse gerçekte başkasına karşı suç işlemez. Doğru düşünce budur:

Amel etme ve bedbaht olma
Bir kul ol ve bir Hak ol

Dediğimden başka yok
Bak ki göresin Hakkı

Yaratıkların azabı yaratıkla
İster Hak ister halk ol

Başka bir şiirde şunları dedik:
Ateş senden, amellerinle tutuşturursun onu

İyi amelinle de söndürürsün ateşi
Sen doğal olarak kaçarsın ateşten

Her durumda inşa edersin onu
Nefsinin tasarrufunda aklı yok mu?

Bugün ona geldim, açıklıyorum ona
Ölümden önce hem de; çünkü Allah der ki:
Arz günü yaratıklar doldurur ateşi

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ peygamberlerinin diliyle kıyamette daha önce hiç kızmadığı ve bir daha öyle kızmayacağı şekilde öfkeleneceğini bildirmiştir. Cehennem kendisine 'daha var mı?' diye sorar, böyle sormasının nedeni Allah'ın kendisini dolduracağını vaat etmiş olmasıdır. Orası gazap diyarıdır. Hz. Peygamber şöyle der: 'el-Cebbar cehenneme ayağını koyar, cehennem 'yeter, yeter' der.' Yani doldum. Bu ayak Allah'ın gazabından başka bir şey değildir. Allah gazabını ona koyunca, cehennem dolar, çünkü orası gazap yeridir. Hak geniş rahmetle nitelenmiştir. O'nun rahmeti gazabıyla doldurduğu cehennemi kuşatır ve orada sakladığı şeylerle haz alır. Allah orada bulunanlara merhamet eder. Yani ehli olan cehennemliklere yardım eder ve bu rahmetten onlar adına cehennemde bir nimet yaratır. Nitekim cehennem de kendisine yerleştirilen ilahi gazaptan nimetlenir. Hakikati fani olmak olan bir yaratılmışı bir yaratılmış dolduramaz, çünkü cehennem ondan meydana gelecek her şeyi yok eder. Nitekim derilerin pişmesi hakkındaki ifadede bu husus belirtilir. Dolayısıyla herhangi bir yaratılmış cehennemi dolduramaz. Onu sadece Hak doldurur. Allah'ın gazabı haktır ve böylece cehenneme gazabıyla nimet verir, onu cehenneme koyar. Bunun neticesinde cehennem, cennet Hakkın ırza ve rahmetiyle dolduğu gibi, Hak ile dolar.

Hak sığdırdı her şeyi
Her şeyin aynı O

Haktan başka göremezsin
Her nurda ve hepsi O'nda

Başka bir şiirde şunları dedik:
Allahın ateşi varlığımdan başka değil

Bir de tutuşmuş cehennem ateşidir
İnsanların ibadet ettiği ilahlar
Onlar ateşte ebedi kalır.

Bu bölümü yazarken vakıada beni korkutan bir müşahede gördüm. Bana mümin-salih kadınlardan birisinin diliyle Vakıa suresi okundu. Onun okuduğu ayetlerden biri şuydu: '*Çoğu ilklerdendi, çoğu sonrakilerdendi*'[325] Burada bağlacı (atıf vav'ı) hazf etmişti. Bu konuda ben daha öncesinden bir bilgiye sahip değildim ve bağlaç edatını okuması için kendisini ikaz ettim, o ise okumadı. Böylece kendime döndüm ve Hakkın bu harfi düşmekle bana yönelik ikazını anladım. O âlem arasındaki kesintiye dikkatimi çekmekteydi: Bağlaç okununca, zahir surette ve birinci anlamda ortaklığın kendisiyle gerçekleştiği şeye riayet etmişti. Bağlaç düşünce, temyizin gerçek ve o şeyin hakikatinin kendisiyle ortaya çıktığı tekliğe riayet etmiştir. Bir şeyin hakikati onu ayrıştıran özelliktir. Böylece bağlacın konuşmada düşülmesiyle neyin kastedildiğini anladım. Kastedilen Allah'ın birliğini anlamaktır. Bu sayede '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[326] ayetinin anlamı öğrenilir. Bununla birlikte eşya da vardır. Allah eşya yokken de vardı ve benzerliği olumsuzlamıştır. Öyleyse iş şurada düğümlenir: Allah münasebeti olumsuzlamış mıdır, olumsuzlamamış mıdır? Çünkü münasebet olmadan var etmek düşünülemez. Hâlbuki yaratma gerçekleşmiş ve yaratılan ortadadır. Buradan münasebetin zorunluluğunu anladık. Münasebet kesinlikle benzeşmeyi ortaya çıkartmaz. Çünkü yaratma bütünüyle Allah'a ait olduğu kadar emir de O'na aittir ve bir ortaklık yoktur. Böylece Hakkın zatı gereği kendisini talep ettiği münasip var iken benzeşme ortadan kalkmıştır. Herhangi bir yaratılmış izafe edilen her yaratma, bir perde sureti ve örtüdür. Bu sayede alim cahilden ayrışır, yaratıkların birbirlerine karşı üstünlüğü ortaya çıkar. Böylece üstün olandan şükür ortaya çıkarken daha aşağı derecede bulunanın muhtaçlığı ve talebi ortaya çıkar. Bunun üzerine şükrettiği için üstün olana daha çok verilirken aşağı derecedekine de -talep ettiği için- verilir. Öyleyse herkes bir artış içindedir ve derecelenme ortadan kalkmaz. Artış nedeniyle

üstün insanın derecesi yükseldikçe, aşağı derecedeki insan da bir dereceyle ardından yükselir. Öyleyse birbirlerine ulaşmadan herkes bir yükselme ve artış içindedir:

Hak bana nida etti varlığımdan
Müşahede üzere her halde

Zatınız doldu; dedik ki
İmkânsızdır doluluk, yok mu daha

Oluşu bir tek cömert doldurur
Varlık vermekle halka karşı cömert olan

Haktır O, başkası değil
Rabbin mertebesi kul gibi değil

Hakkı zevk ilmiyle bilen kimse
Secdenin hazzını bilmedi

Cehennem ateşi derileri pişirir, cisimleri parçalarken Allah'ın ateşi de bedenlenmiş misalî bir ateştir. Çünkü o manevi-batını amellerin neticeleridir. Cehennem ateşi duyusal-zahiri amellerin neticesidir. Böylelikle onu hak eden insanda iki azap birleşir. Nitekim cizye verenlere de Allah öyle yapar: Onlar alçalmış ve zorlanmış bir şekilde cizye verirler. Allah onlara hem ellerinden malı çıkartmakla ve hem alçaltmakla azap eder. Bu eziklik ve kahır, o konuda çektikleri sıkıntıdan duydukları azaptır. Bakınız! Münafık cehennemin en aşağı mertebesindedir ve inançsızlıkta ısrar ettiği için 'Allah'ın ateşindedir.' Onun birinci mertebede oturağı yoktur, çünkü kâfirden farklı olarak, zahir amelleri yapmıştır. Kâfirin cehennemin üst ve aşağısında mertebeleri vardır. Onu 'Allah'ın ateşinden' veya cehennem ateşinden koruyacak yoktur. Onu inkâr eden ve doğru olduğunu bilip ona iman eden ise münafığın azabının tersine veya zıddına azap görür. Çünkü o Hakkı bilmekte ve içinden ona inanmaktadır. Fakat bunu varlığının dışına çıkartmamış, içinde gizlediğinden başkasını izhar etmiştir. Ateş insandan -zahir ve batında- hakikatin suretinin kendinde gözükmediği şeyi talep eder. Bu bağlamda batın için ilim zahir için amel gibidir. Batın için cehalet farzı terk etmek gibidir. Burada insan adına mertebeler belirlenir ve Allah'ın

ahiret hayatında kullarına vereceği ilahi cezalandırma sebepleri ortaya çıkar.

Hadler tam olarak uygulanınca, ilahi rahmet cömertlik hazinelerinden herkese yayılır. Bu durum *'Bedbahtlar ateştedir, orada onların (öyle feci) nefes alıp vermeleri vardır ki! Rabbinin dilediği hariç, (onlar) gökler ve yer devam ettikçe oradadırlar'*[327] ayetinde belirtilir. Bu, zamansal bir sınırdır, çünkü gökler ve yerin değiştirilmesi kaçınılmazdır ve bu esnada müddet biter. Öyleyse bu müddet, her insan için yükümlülük anından göklerin ve yerin değiştirilme anma kadar sürer. Bedbaht ve mutlular hakkındaki süre böyledir. Onlar amellerinin neticelerinde bu belli miktarda bulunurlar. Süre bitince, sevap ve günah için 'uygun nimet' ve 'uygun azap' biter, insanlar ilahi ihsana kavuşur. Allah bu ihsanı amellere veya belirli bir kavme tahsis etmemiş, *'o sınırlı olmayan bir ihsandır.'*[328] Onun biteceği bir müddeti de yoktur. Hâlbuki küfür ve iman dünya hayatında yükümlünün ömrünün sona ermesiyle sona erer. Bedbahtlarda hadlerin uygulanması ve mutlularda da nimet karşılığının uygulanması, göklerin ve yerin müddetinin bitimiyle sona erer: *'Rabbinin dilediği müstesna.'*[329] Bu, bedbahtlar hakkındadır. *'Kuşkusuz senin Rabbin dilediğini yapandır.'*[330] Öyleyse ilahi meşiyetin belirlediği şekilde, ilahi emir gerçekleşmiştir. Allah mutlular hakkında zikrettiği gibi bedbahtlar hakkında da 'gayrı meczuz' diye nitelediği azaptan başka bir azap zikretmedi. Göğün ve yerin müddetinin zikredilmesi, bedbahtlar hakkında ilahi iradenin hükmü ve azabın zikredilmeyişinden şunu anladık: Bedbahtlar için kendisinde hükmün sona ereceği bir müddet vardır ve sürenin bitmesiyle azap kesilir. Mutlunun karşılığı da öyledir. Sonra ihsan ve ilahi rıza hangi menzilde olursa olsun herkesi kuşatır, çünkü nimetin başka bir anlamı yoktur. Nimet nefislerin maksadına uymaktır ve bu hususta mekânların bir etkisi yoktur. Her nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, gayeye uygunluk ve mizaca yatkınlık sahibi için nimettir. Bunu bilmelisin!

Burada istisnanın her iki grup için neyle ilgili olduğu aşikârdır: Kâfir dünyada maksatlara ulaşmak ve bedenin sağlığıyla ilgili nimetlere sahiptir. Mümin ise gayelerine ulaşamaz ve dünya hayatında hastalıklara maruz kalır. Bütün bunlar, yükümlülük vaktiyle ilgilidir. Her biri her iki gruptan meydana gelir. 'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN ON İKİNCİ VASIL

Hakkın İhmal Etmesi ve Süre Vermesi

Bu bölüm Hakkın ihmaliyle ilgilidir ve sahibi neyin onun lehinde olduğunu bilemez. Çünkü peygamberin kendisine getirdiği emre karşı çıkmasına karşı cezayı hak eden her kula Allah süre vermiş, onu cezalandırmamıştır. Böyle bir kul el-Halim isminin otoritesi altındadır ve ihmal edilmiş gibidir. Kul ilahi ceza kendisine uygulanmazdan önce mağfiret ve affetmek üzere ilahi inayetin öne geçip geçmediğini bilemez? Yoksa cezalandırılacak ve işlediği suçlara karşılık belli bir süreye kadar cezalar uygulanacak mıdır? Bu ihtimal Allah'ın mühlet verdiği biri hakkında mümkün olduğu için, bu nitelikteki biri 'ihmal edilen'in suretidir. Çünkü Hak yönünden ihmal diye bir şey olamaz. O'nun ezeli bilgisinde kişi ya bağışlanmış veya işlediği suça karşı ceza belirlenmiştir. Böyle bir insan bir tehlike üzerindedir ve hükmü geçmiş ezeli kitapta neyin takdir edildiğini bilmemektedir. Çünkü hüküm adil hakim üzerinde hüküm verdiği gibi hakkında hüküm verilen üzerinde de hüküm verir. Bu hüküm, zikrettiğimiz şekilde, belli bir niteliğe sahip veya iki durumdan birisini hak eden bir şahısta ya cezalandırma veya affetmek şeklinde ortaya çıkar. Sadece Allah'ın mühlet verdikleri ve günah esnasında cezalandırmadıkları vardır. İhmal edilmiş suretindeki mühlet verilmiş günahkâr arife azap olarak kendi hakkındaki azabı gözetmesi yeter. Çünkü o kendisi hakkındaki sonucu bilmez.

Her grup şeriat kaynaklı veya insanlar tarafından konulmuş bir hikmet ve yasanın yönetimi altındadır. Dolayısıyla hiçbir ümmet, her ne olursa olsun yasalarına karşı gerçekleşecek muhalefetten yoksun kalamaz. Muhalefet eden insan affı veya yasayı koyanın belirlediği şekilde cezalandırmayı gözetmelidir. Yasalar bütün ümmetleri kuşatmıştır. Bu durum *'Her ümmete bir korkutucu geldi'*[331] ayetinde belirtilir. Söz konusu insan ya Allah'ın emri ve iradesiyle korkutmuştur veya -Allah katından geldiği bilinecek şekilde- indirilmiş bir vahiy olmaksızın Allah'ın iradesiyle korkutmuştur. Bu durumda Allah'ın emrinin konusu, o konuda kişide korkutmayı meydana getirmektir. 'Korkutma' fiiline 'falan

kişide ol' denilir, o da onda meydana gelir. Bunun neticesinde o kişide korkutma fiili gerçekleşir ve insan onun nereden geldiğini anlamaz. Peygamberlerin Allah katından getirdikleri ilahi şeriat ile hakimlerin devirlerindeki insanların maslahatları için koydukları yasaların farkı budur. Benimsediği yasanın hükmünü yerine getirip ona hürmet eden ve Allah'ın rızasını kazanmak üzere yasanın sınırında duran, ihsan üzere amel işlemiştir. Allah ihsan üzere amel yapanın ecrini zayi etmez. Kastedilen ihsan 'sanki Allah'ı görür gibi' ibadet etmek veya O'nun seni gördüğünü bilmen demektir. Ameldeki ihsanın gerçek tanımı budur. Bunun dışındakiler çirkin ve kötü ameldir. İnsan ameli süslenip onu güzel görenlerden olabilir. Böyle biri kötü amelini bütün araştırma imkânlarını tüketip ulaştığı içtihadından sonra güzel görmüş olabilir. Bu araştırmada müçtehit içtihada hakkını vermiştir ve güzel/iyi amel sahibidir. O kişi, kötü amelini içtihadıyla doğruya ve hakka isabet eden iyi amel görmekle iki sevap sahibidir. Bu nitelikle ameli süslenen kimse bir sevap alır. İmkân ölçüsünde içtihadını yerine getirmeden amelini güzel görmüş olursa, öyle birinin durumu ilahi meşiyete kalmıştır ve Allah'ın onun hakkındaki hükmü bilinemez: Dünya ve ahirette ilahi cezalar uygulandıktan sonra onun işi neye varır? Bu kişi kendine karşı haddi aşanlardan olabilir ve hâlbuki Allah umutsuzluluğa kapılarak kendisine karşı aşırı gitmeyi yasaklamıştır. Acaba bu yasaklanmış günahı işlemekten kaynaklanan umutsuzluğu, aşırı gitmenin ardından kendisiyle mağfiret arasına girecek bir etkiye sahip midir? Yoksa onun aşırı gitmesi bütün aşırı gidenlerin durumuyla bir midir? Bu kişi de ihmal edilen ve hakkında araştırmacının insaflı davrandığında durumun ne olduğunu bilmeyeceği bir meseledir. Allah şöyle der: '*Allah bütün günahları bağışlar.*'[332] Bununla birlikte umutsuzluk ortadan kalkar veya var olabilir. Bunun istisnası, ilahi isimde çokluğun bulunmadığı bir arayışta gücünü harcamayan bir müşriktir ki onun cezalandırılması gerekir. Bu durumda akıl sahibinin zamansız süreyi bilmesi, zamanın, dehirlerin ve asırların değişmesini bilmesi gerekir. Burada zaman oldukları söylenen şahıslarda belli bir süreye kadar akan şeyleri bilmesi gerekir. Bu zamanlardan -bir süre olmaksızın- devam edenleri ve şükrü gerektiren hak ile sabrı gerektiren hakkı bilmelidir.

'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İmana gelirsek, iman geneldir. Aynı şekilde imanın zıddı küfür de böyledir. Çünkü Allah mümini Hakka iman eden kimse diye isimlendirmişken aynı zamanda batıla iman eden kimseyi de mümin diye isimlendirmiştir. Kâfiri Allah'ı inkâr eden kimse diye isimlendirmişken tağutu inkâr edeni kâfir diye isimlendirmiş, hepsinin varacakları yeri ve onları getiren yolları açıklamıştır. Allah bir takım mucize ve delillerle (imanı getiren) yolu desteklemiş, her dinde, örfte ve her grupta onun doğruluğunu göstermiştir.

Salih amellerin başı imandır. Ameller -iman her ne olursa olsun- imana tabidir. Var olan işler arasında bundan daha kapalısı yoktur. Çünkü Allah kötü ameli de süslenme özelliğiyle nitelemiştir ve bu sayede sahibi kedisini güzel ve 'salih' amel olarak görür. İşlerin açıklanması Allah'a kalmıştır.

Yol kelimesinde kapsamlılık bildirmek üzere marife takısı gelmiştir. Çünkü onların hepsi yoldur ve Allah yolunda cehd eden kimse onları görür. Bu cihat ilahi yolları kişiye açıklar. Bu durumda kendince daha doğru olanı takip eder ve yaratıkların üzerinde bulundukları yollarda mazeretlerini kabul eder. Kendisi tek başına Allah'a yönelir. Böyle bir insan Allah'tan bir nur üzerindedir:

Allah'ı kendi fiilinden bilince
O'nun ihmali mühlet vermenin ta kendisi

Bir göz tafsiliyle görürken
Bir göz icmal üzere görür

Bir kavim ihsanında
Bir kavim celalinde

Bir şahsı kabzeder tarifiyle
İhmaliyle bir şahsı basteder

Hükmü tek olan münezzeh
Yüz çevirme ve yönelmeyle

İhsanı genel olan münezzeh
Nazlanma ve şımartmasıyla

Herkes istidadıyla kabul eder
Hüsranı ve sapmayı

'Allah selam diyarına çağırır, dilediklerini doğru yola ulaştırır.'

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN ON ÜÇÜNCÜ VASIL

Müşrik veya Müminde İşin Sonunun Çokluktan Birliğe Dönmesi

Bunun nedeni işleri bulundukları hal üzere ortaya çıkartan (keşfin sahibi olan) mümin, bunu gerektirir. Bu durum Allah Teâlâ'nın *'O gün senden perdeni kaldırırız, artık gözün keskindir'*[333] ayetinde belirtilir. Bu durum dünyadan çıkmadan gerçekleşir. Öyleyse her insan canını keşf üzere can teslim eder ve böyleyken Hakka yönelir, kendisini birlemeye ve O'na imana katılır. Kim can vermezden bu kesinliği elde ederse, onun mutlu olması ve mutluluğa erişmesi de kesindir. Çünkü sahih düşünceden ve açık keşiften meydana gelmiş yakîn onu hakikatten ve Haktan yüz çevirmekten alıkoyar. Böyle bir insan gerçek hakkında kesin delil ve basirete sahiptir. Can çekişme halinde bu kesinliği elde edenin durumu ise ilahi meşiyete kalır. Bununla birlikte işin sonunda (herkes) mutluluğa ulaşacaktır. Fakat herkesin mutluluğa ulaşması işlenen günahlar nedeniyle cezalandırılanlar hakkında cezaların uygulanmasından sonradır. Can çekişme vakti, yaratıkların ulaşacakları gerçeği görmelerinden önce gelmez. O durumu görmeyen insan, henüz can çekişme haline ulaşmamıştır ve onun durumu can çekişme hali sayılmaz. Her kim tek nefeslik bile olsa can çekişme halinden önce iman eder veya tövbe ederse, ahiret hayatında Allah katında bu tövbe ve iman ona fayda verir. Onun can verme esnasındaki hali ise günahsızın hali gibidir. İnsanı bu hale duyduğu acının şiddetinin veya dünya hayatından beklentilerini kesen hastalığının veya başka bir şeyin ulaştırmış olması durumu değiştirmez. Böyle bir insan mümindir, tövbekârdır ve imanı ve tövbesi ona fayda verir. Çünkü o henüz can çekişme

halinde değildir. Böyle bir durumda insan sadece içinde ve kalbinde bulunup henüz kendisinin bile farkında olmadığı derin tabiatı nedeniyle iman etmiş ve tövbe etmiştir. Başka bir ifadeyle söz konusu insan yöneldiği şeye ancak hükmü dışında ve zahirinde ortaya çıkmamış fakat içinde etkin olan bir halin etkisiyle yönelmiştir. Onun içindeki bu hal, can çekişme halinin kendisini takip ettiği bu zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Buna mukabil can çekişme halinde gerçekleşen imanın durumu ilahi iradeye ve meşiyete kalmıştır.

Mutlu olacağı hükme bağlanmış kimseler ile
Mutluluğu meşiyete kalanlar arasında fark var

Biri yüce ve mukaddes kurtarma
O ise hakikatinin gösterdiği bir halde

O olmasaydı yolu kendisine varmazdı
Ahlakı da bir gün ona şahitlik etmezdi

Kul dünya hayatından büyük arz gününe intikal eder. Bu bağlamda hiç kuşkusuz Allah Teâlâ âlemde iki kıyamet yaratmıştır: Bincisi küçük kıyamet, diğeri büyük kıyamettir. Küçük kıyamet, kulun dünya hayatından misalî bir bedende berzah âlemine intikali ve göçmesidir. 'Kim ölürse kıyameti kopmuştur' hadisinde belirtilen budur. Rüyet ehlinden olan, hiç kuşkusuz, Rabbini görür. Çünkü Hz. Peygamber ümmetini Deccal'den sakındırırken 'hiç kimse ölmeden önce Allah'ı göremez' demiştir. Büyük kıyamet ise insanların kendinde toplandığı diriliş ve büyük toplanma kıyametidir. Büyük kıyamette insanlar sorguya çekilir, hesaba çekilir, hesabı hakkında tartışır, bir kısmı ise hesabı hakkında tartışmaz. Bu kısımdaki insanların hesabı kolaydır. Söz konusu hesap amellerin kula herhangi bir itiraz ve tartışma olmadan sunulmasından ibarettir. Burada tartışma, amellerdeki illetleri ve nedenlerle ilgilidir. Sorgu geneldir, hatta peygamberlere bile sorulur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle der: *'Allah o gün peygamberleri toplar ve size nasıl cevap verildi diye sorar.'*[334] Öyleyse sorgu iki türlüdür: Birincisi Hakkın soru sorulana yakınlık göstermesi yoluyla nimetlerin onaylanması üzere sorudur. Böyle bir insan sorudan haz alır. İkincisi ise nimetlerin belirtilmesiyle birlikte kınama amaçlı sorudur. Böyle bir insan sıkıntı

içindedir. Hz. Peygamber bir keresinde açlıklarını gidermek üzere suyla hurma yediklerinde şöyle demişti: 'Bugün yediğinizden bile sorguya çekileceksiniz.' Böyle bir soru belli bir grup hakkında -ki kastedilen orada bulunanlardır- hem uyarı hem müjdeyi amaçlarken bütün insanlar hakkında işin kendinde bulunduğu durum hakkında uyarıdır. Öyleyse Allah âlemi nimetlerin onaylamasından sonra ancak zatı gereği mutluluğa ulaşması için yaratmıştır. Bir kimse hakkında bedbahtlık, dolaylı olarak gerçekleşir. Çünkü kendinde kötülüğün bulunmadığı sırf hayır ve iyilik, âleme varlığını ihsan eden Hakkın varlığıdır. Ondan ancak kendisine uygun şey meydana gelebilir ki, o da bilhassa iyilik ve hayırdır. Bu nedenle âlem için iyilik zatı gereği gerçekleşirken yine de âlem hakkında verilmiş olan hüküm 'imkân', yani olabilirliktir. Bu durum âlemin birbirinin yerini alacak şekilde iki zıt hükümle nitelenmiş olması demektir ve bu nedenle âlem zatı gereği varlığı zorunlu olanın mertebesinde bulunmamış, kötülük ona dolaylı olarak ilişmiştir. Bu bağlamda kötülük maksada ulaşmamak ve maruz kalınan şeye doğanın yatkın olmayışı demektir. Çünkü âlemin 'mümkün' olması, yokluk ile arasına girememiş, bu ölçüde de âlemde kötülük ortaya çıkmıştır. O halde kötülük -Hakkın yönünden değil- bizzat âlemin imkân yönünden ortaya çıkar. Bu nedenle Hz. Peygamber bir duasında şöyle buyurur: 'Bütün iyilik Senin elinde, kötülük ise Sana ulaşamaz.' Kötülük mümkün olması yönüyle yaratılmışa ilişir:

Hakkın zatı nedeniyle biz mutluyuz
Mümkün olmamız nedeniyle bedbahtlık var

Hakka kavuşmak zorunlu bir hak
Kavuşmadaki iyiliklerle sevinin

Bize bizden ait olan beka ve fena
O'ndan bize ait olan varlık ve kavuşma

O zıddı olmayan iyilik
İyilik, iyilikle karşılaştığında

Her şeyi iyilik olur ancak
Kötülüğü ve bedbahtlık sebeplerini yok eder o

Bilmelisin ki, cisimler ruhların ağları ve perdeleridir. Bunlar ruhların görülmesini ve görmesini perdelemiş, ruhlar ancak kendilerinden bütünüyle ayrılmadan bu kalelerden 'fani olarak' ayrıldıklarında görebilirler. Öyleyse ruhları bedenleri görmekten 'fani' olduklarında, göz sahibi olurlar ve kendilerini gördükleri gibi Yaratanlarını görürler. Bu nedenle 'Her kim kendini bilirse, Rabbini de bilir.' Her kim kendini görürse, Rabbini de görür. Böylece insan, bilgi kesinliğinden görme kesinliğine ve yakınlığına ulaşır. Kalesine ve bedenine döndürüldüğünde ise görme kesinliğinden bu kez hak kesinliğine, yani hakka'l-yakîne geçer, yoksa ilme'l-yakîne geçmez. Buradan insan, kendisinin verdiği doğru haberlerle Hak (ile birlik anlamındaki cem' halinden) fark haline geçmeyi hakka'l-yakin, ayne'l-yakin ve ilme'l-yakin kesinlikle öğrenir. Bu durumda her hüküm kendi mertebesine yerleşir. Artık eşya onun gözünde belirsizleşmez ve haberlerin kendisini yalanlamadığını anlar. Her kim Allah'ı bu yolla bilirse, hiç kuşkusuz, incinin sedefte acı ve tuzlu bir sudan yaratılmasının hikmetini öğrenir. Onun sedefi cismiyken tuzu doğasıdır. Bu nedenle tabiatın ve doğanın hükmü sedefine baskın olarak ortaya çıkmıştır, çünkü tuz beyazdır ve o keşfe sebep ışık mesabesindedir. Bu delili iyi incelemen gerekir, işlerin sonu Allah'a varır.

ON DÖRDÜNCÜ VASIL

Cömertlik Hazinelerinden Kulağa Çarpan Kendini Dinleten Sırrın Bilinmesi ve Dip İle Zirveyi Bir Araya Getiren Vasıl

Âlemin varlık sebebi insan-ı kâmildir. Bununla birlikte âlemde doğasının yaratılışı bakımından insan-ı kâmile benzeyen hayvan insan da bulunur. İnsanın içerdiği hakikatler âlemde dağınık bir halde bulunur. Hak âlemin bütün yönlerinde dağınık halde bulunan bu hakikatlere nida etmiş, onlar da bir araya toplanmış, toplamlarından da insan meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle insan, söz konusu hakikatlerin hazinesidir. Âlemin bütün yönleri ise o hakikatlerin toplanması hakkındaki Hakkın nidasından neyin ortaya çıkacağını görmek üzere insan

hazinesine yönelmiştir. Âlem, boyu dik ve hareketi doğrusal ve yönleri belirli bir suretin ortaya dikildiğini görmüşlerdir. Âlemde bulunan hiç kimse insan suretinde bir şeyi görmemişti. Bu zamandan itibaren ateşten oluşan ruhlar ile melekler (bir surete gireceklerinde) insan suretinde suretlenmişlerdir. Bu durum bir ayette *'Ona beşer suretinde temessül etti'*[335] ayetinde belirtilir. Hz. Peygamber ise şöyle der: 'Bazen melek bana bir adam suretinde gözükür.' Çünkü ruhlar bildikleri suretlerin şekline girebilir ve onları ancak görerek tanırlar. Ruhlar insan yaratılmadan önce âlemdeki bütün suretlere girebilirlerdi, çünkü ruhlar surete girme gücüne sahip olsalar bile insanda olduğu gibi musavvire gücüne sahip değillerdir. Çünkü musavvire gücü müfekkire gücünün bir vasfı olan fikir gücüne tabidir. Öyleyse ruhlar için tasavvur (ve surete girmek), onların zati özekliklerinden kaynaklanır, yoksa manevi özelliklerinden veya sahip oldukları musavvire gücünden kaynaklanmaz. Bununla birlikte onların suretlenmesi zati olsa bile, doğal âlemin suretlerinden idrak ettikleri suretlere girebilirler. Bu nedenle doğanın üzerinde bulunana ruhlar suretlenmeyi kabul etmezler. Çünkü onların doğal şekiller hakkında bilgileri yoktur. Doğanın üzerindekiler -dünya ve ahirette- (tümel) nefs, akıl ve müheymen meleklerden ibarettir.

Öyleyse doğanın üzerindekiler âlemin suretlerini göremezler. Bununla birlikte bir kısmı -tümel nefs gibi- zatı gereği doğa âlemine yardım eder. Fakat onun yardımı, güneşin menfaat sağlama veya zarar verme amacı olmadan ışınlarını vermesindeki gibi bir maksada matuf değildir. İşte tümel nefs için 'zatî' bu demektir. Bilgi ve amel nispetleri de onun için zatîdir, çünkü o kendisini bilir, yoksa üzerinde bulunan -illeti gibi- şeyleri bilmez. Onun ameline gelirsek, tümel nefse amel nispet edilir. Bu nispet güneşe eşyayı beyazlatmanın ve çamaşırcının yüzünü karartmasının nispetine benzer. Ateşe de yakmak ve ısıtmak fiilleri nispet edilir ve şöyle denilir: 'Güneş şöyle beyazladı, güneş şöyle ortaya çıktı, ateş şöyle yaktı, ateş şöyle pişirdi veya şöyle ısıttı vs.'

İşte akıllı ve derin düşünce sahibiysen âlemdeki durumun da böyle olduğunu bilmelisin! Allah her şeyi bilen ve her şeye güç yetirendir. Bu nedenle Allah her surette tecelli eder. Öyleyse bütün âlem yokluktan varlığa çıkmıştır. İnsan ise öyle değildir. İnsan varlıktan varlığa çıkmıştır. Başka bir ifadeyle insan, dağınık hakikatlerin varlığından ha-

kikatlerin toplamının varlığına çıkmıştır. İnsanda durum dağınıklıktan toplanmaya doğru başkalaşma şeklinde gerçekleşmişken âlemde yokluktan varlığa doğru başkalaşma şeklinde gerçekleşmiştir. İnsan ile âlem arasındaki fark, varlık ile yokluk arasındaki farka benzer ve bu nedenle âlemde hiçbir şey insanın benzeri değildir.

Varlığın özüyüm çünkü ben
Varlıktan meydana geldim

İşin bende bir hükmü yok
Yokluk bende hüküm vermez

Kitapta bir mislim yok
Daha fazlanın hazzı benimle tadılır

Bu nedenle secde tahsis edildi bana
Ben secde için yaratıldım

Emir benim için her varlığı secde ettirdi
Secde emrini verenden başka

Donuk (cemad) olan çözüldüğünde, suretler başkalaşır ve bu durumda isim değiştiği için hüküm de değişir. Akışkan olan donuklaştığında ise suretler başkalaşır ve isim değişir, buna bağlı olarak hüküm de değişir. Şeriatlar ise suretlerin, hallerin ve isimlerin kendiliğinde bulundukları duruma göre hitabı ulaştırmak üzere nazil olmuştur. Herhangi bir varlığa kendinden hitap olmadığı gibi hakikatinden kaynaklanacak şekilde ona yönelik hüküm de yoktur. Bir varlığın kendi halindeki hükmü, mubahlıktır. Vacip, mendup, haram ve mekruh gibi fiiller onun varlığına yabancı ilhamlardan kaynaklanır ki bu ilhamlar kendisine gelen temiz-meleki ruhlar ile temiz olmayan şeytani ruhlardan gelir. Bu durumda insan üç hüküm arasında gider gelir: Birincisi kendinden kaynaklanan zati hükmüdür. Diğer iki hüküm ise ona bitişmiştir. Kitabın takdirine ve hitabın hükmüne göre, varlık bu hükümleri kabul eder veya reddeder. Bu bağlamda bir kısmı bedbaht iken bir kısmı mutludur. Nitekim onun dostlarının bir kısmı Hakka yakın iken bir kısmı kovulmuş dosttur. İnsan kime icabet eder ve karşılık verirse, ona göre kalır. Hata ile doğruyu açıklamak Allah'a kalmıştır. İşin sonu

ise en iyi sonucun Allah katında olmasıdır. Allah Teâlâ kendisine ulaşan şeye kesinlikle bir kötülük bitiştirmez. Birinci anlayışa göre bu bağlamda tehdit amacıyla gelen şey *'Zulmedenler kimin döneceğini görecekleridir'*[336] ayetinde belirtilen durumdur. Böylelikle insanlar, bağışlanan kimseler için cezalandırma olmazdan ve cezalandırılanlar cezalandırmanın ardından Allah'ın kereminden hesap etmedikleri şeyleri öğreneceklerdir. Binaenaleyh Allah'ın rahmeti geniş, nimetleri bol ve kapsayıcıdır. Âlemdekilerin nefisleri ise o nimetleri arzular, çünkü Allah bir sınırlama ve daraltma olmadan kerim ve cömerttir. Bu nedenle bütün âlem, kıyamet günü hallaç pamuğu gibi toplanacaktır, çünkü rahmet her mekâna yayılmıştır. Her varlık farklı hallerde ve suretlerde bulunduğu için, herkes rahmeti elde etmek üzere dağılacaktır. Bu sayede Allah'tan kendisini bedbahtlığa götüren sureti ortadan kaldıracak rahmeti talep eder. Kıyamet gününde âlemdekilerin dağılmasının ve (rahmeti aramak üzere) yayılmasının nedeni budur. Yalçın dağlar da o gün atılmış pamuk gibi olacaklardır. Bunun nedeni kendilerindeki sertliğin yerini yumuşaklığa bırakmış olmasıdır. Söz konusu yumuşaklık kullara rahmeti ulaştırır. Bu söylediğimizi ancak müşahede ehli bilebilir. Onlar varlığın hakikatleriyle tahakkuk eden kimselerdir. Kendi ağırlığıyla birlikte kalanlar da olacaktır, zaten Allah sakaleyn'i, yani insan ve cinleri 'ağırlık' demek olan bu adla bulundukları her yerde başkalarından ayırt edilmeleri için isimlendirmiştir. Onlar her nerede bulunurlarsa bulunsunlar başkalarından ayırt edilirler. Dolayısıyla her iki sınıfın ruhları, dünyada, ahirette ve berzahta doğal cisimleri ve bedenleri yönetmeyi sürdürür. Bu iki sınıfın yaratılışları itibarıyla kendilerine yerleştikleri menzilleri de böyledir. Onların bütün nimetleri doğalarına benzeyen nimetlerdir.

Soyutlanmayı (tecrit) kabul edenlere gelirsek, onlar, doğru fikre sahip kimselerdir. Çünkü nefs-i natıka gerçekte cisimlerde ve doğal bedenlerde soyut olarak bulunur ve bedenlerdeki yegâne işi tedbirdir (yönetme). Bu görüşü kabul edenler nefislerin bu tedbirinin sürekli ve ebedi olduğunu anlamamışlardır. Bununla birlikte bizim söylediğimizi kastetmişlerse, bu yönden haklıdırlar. Fakat nefs-i natık'ın tedbirden de soyutlanacağını ileri sürmüşlerse, hatalıdırlar. Bize göre nefs-i natıka tedbire bitişik fakat zat, tanım ve bireysel hakikatlerinin gereğiyle ayrıktır: Dolayısıyla ne bitişiktir ne ayrıktır. Tedbir tıpkı güneş ve

(ışık) gibi onların zati özelliğidir. Işınlarının vurduğu şeyler üzerinde güneşin tedbiri kendinden kaynaklanan bir özelliktir. Şu var ki güneş, ay, yıldızlar ve Allah'ın âlemin maslahatlarını kendilerine bağladığı sebeplerin çoğunun bu hususta bilgileri yoktur. Natık nefisler ise -tedbirleri zati olsa bile- neyi tedbir ettiklerini ve yönettiklerini bilirler. O nefislerin arasından keşif sahibi olan erdemli nefisler ise yönettikleri şeylerin parçaları hakkında da bilgi sahibidir. Erdemli olmayan nefisler ise yönettikleri şeylerin parçalarını bilmez. Bazen bilirler fakat bildiklerini bilmezler. İşte yönetici ve tedbir edici her nefis böyledir.

Âlemi tedbir eden ise âlemin parçalarını ve tikellerini en iyi bilendir. O ise belli bir parçayı ve tümeli bilen Allah'tır. Bununla birlikte Allah âlemi sadece kendisine ait olabilecek şekilde zati gereği yönetir.

Öyleyse mutlu nefisler -ki onların binekleri hayvani nefislerdir- kıyamet günü o yerin sağlamış olduğu en hoş ve tatlı hayat içindedirler. Nitekim onlar bedbaht olduklarında en çetin acılar çekerek hapiste bulunurlar ve dar bir yerde hapsedilirler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Oradan alındıklarında...*' yani cehennemden '*dar bir yere atıldıklarında, oracıkta yok oluvermeyi isterler.*'[337] Bu haller hayvani nefislere aittir. Natık nefisler ise bineklerinin hallerinin farklılığı hakkındaki bilgilerine göre haz alır, çünkü onlar bu hususta sürekli bilgi artışı içindedirler ve bu artış onlara uygun ilahi bir artıştır.

Dünya hayatında şöyle bir tecrübî bilgiye ulaşabilirsin: Hayvani nefis ve natık nefis sahibi iki şahsı düşün! Her birisine acı veren bir sebep iliştiğinde, birisi acı o sebepten acı duyarken öteki nimet bulur. Bunun nedeni onlardan birisine -her ne kadar nefs-i natıkası olsa bile- hayvani nefsin hakim olmasıdır. Hayvani nefsin baskın gelmesiyle de onun nefs-i natıkası düşünme gücünü ve teorik gücünü kullanamayacak şekilde işlevsizleşir ve etkisiz kalır. Diğerinin nefs-i natıkası ise teorik gücünü, fikir ve gözlem aracını kullanabilecek durumdadır. Acı veren durum onun hayvani nefsinde nasıl bulunup kendisini ilk kişinin durumuna taşıyabilsin ki? Acı veren sebep onun nefsinde silinir, ardından hayvani nefs de kendisine tabi olur ve acı veren sebep varlığını sürdürse bile acı kaybolur. Her iki şahıs daha önce söylediğimiz gibi natık nefs sahibidir ve her ikisi için de acı verici sebep ortadadır. Acı şahıslardan birisinde kalkarken öteki hakkında ortadan kalkmamıştır.

Çünkü hayvan(-ı nefs) natık nefsin nuruyla aydınlanır. Natık nefs Hakkın yönüne yöneldiğinde, nuru da kendisini takip eder. Nitekim güneşin ışığı batışı ve doğumu esnasında güneşi takip eder. Hayvani nefs ise daha önce kendisini görmediği için elde ettiği müşahede nedeniyle haz alır. Öyleyse elem veya haz hayvani nefse aittir. Fakat daha önce söylediğimiz olursa, bu durumdaki haz bilgi hazzıdır. Doğaya ve mizaca yatkınlıktan veya gayeye ulaşmaktan meydana gelen haz ise duyusal hazdır. Nefs-i natıka soyut bilgidir ve elem veya hazzı taşımaz. Gerçeği olduğu hal üzere bilmeyen insan, bu konuda gerçeği karıştırır ve yanılır ve natık nefsin bilgiler nedeniyle haz alabileceğini zanneder. Bunu ilahi mertebe hakkında da söylemiş ve Allah'ın kendi kemalinden haz aldığını ileri sürmüşlerdir.

Bak, kardeşim! Böyle insanlar işlerin hakikatlerini bilmekten ne kadar uzaktır. Şâri ne güzel söylemiş: 'Kendini bilen rabbini bilir.' İnsan rabbine ancak kendisine nispet ettiği şeyleri nispet eder. Hâlbuki Allah, hakkında herhangi bir hale göre veya mahalle göre hüküm verilemeyecek kadar mütealdir. İş başında da sonunda da Allah'a aittir. Allah bizi ve sizi afetlerden korusun, en yüce derecelere ve en uzak ufuklara ulaştırsın!

ON BEŞİNCİ VASIL

Cömertlik Hazinelerinden: Doğal cisimlerin taşıdıkları nurlar

Doğal cisimlerin varlıkları taşıdıkları nurlar vasıtasıyla aydınlanır. Bununla birlikte cisimler gözlerimize karanlık olarak görünebilirler. Bu tezada misal olarak kan ile işkembenin arasından saf ve duru ve içenlere haz verecek şekilde ortaya çıkan sütün halini verebiliriz. O sütü develerin ve ineklerin memeleri damarları onlar için saklar. Arıların karnından insanlar için şifa olan farklı renklerdeki bir içecek çıkar. Allah Teâlâ şöyle der: '*Allah göklerin ve yerin nurudur.*'[338] Nur olmasaydı mümkünler dışta ortaya çıkmazdı. Hz. Peygamber bir duasında şöyle der: 'Allah'ım! Benim kulağımı, gözümü nur yap, saçımda nur yarat.' En sonunda şöyle demiştir: 'Allah'ım beni nur yap!' Nitekim Hz. Pey-

gamber nurdu, sadece gözlere gözükecek şekilde bunu görmek istemişti. Çünkü manevi nur, gizlidir ve gözler tarafından algılanmaz. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber iman ve akılla idrak ettiği şeyi duyuyla da idrak etmek istemiştir ki böyle bir şey ancak mücahede sahipleri tarafından görülür.

Ateş taşlarında gizli
Çakmak göstermeden ortaya çıkmaz

Biz ortada bir ateş olduğunu biliriz. Fakat taştayken veya çakmak taşındayken yakma özelliğini bilmeyiz. Meseleyi teorik yolla araştıran veya basiretle bakan veya müşahede edenler için bütün varlıklar böyledir. Bunu dikkate almalısın! Öyleyse Hak nur olması bakımından yaratıklarda gizlenmiştir. Yaratıkların 'fikir çakmağı' kendisini çaktığında, O'nun nuru ortaya çıkar. 'Kendini bilen rabbini bilir.' Bir insan kadehi ve çakmağı biliyorsa, ateş onun nezdindedir ve öyle bir insan Rabbinden bir nura sahiptir; ne zaman isterse onu izhar eder. Bu durumda O Zahirdir. Ne zaman dilerse kendisini gizler; bu durumda ise Batındır. Batın olduğunda *'O'nun benzeri yoktur.'*[339] Zuhur ettiğinde ise 'O gören ve duyandır.' Öyleyse kadeh kendi yanındaki bir ışığı getirmiş değildir. Hak ister varlık ve ister yoklukta, her nerede olursak olalım bizimle beraberdir. Biz Hakkın bizimle birlikte olması nedeniyle zuhur ettik. O halde biz, farkında değil iken, bir nur sahibiyiz.

Allah'ındır Allah'ın olan bizim varlığımız
Oluşundur oluşun olan, O'nun zatının nurundan

Biz çoğuz el-Müheymin bir
İsim ve sıfatlarında bir olmuştur O

'Biz çoğuz, bir olan O'dur', çünkü çakmaklar çoktur fakat bütün çakmaklardan ortaya çıkan ateş birdir. Çakmağın ateşten veya ağaçtan olması durumu değiştirmez. Bu nedenle Allah hakkında ileri sürülen görüşler birbirinden farklılaşmıştır. Hâlbuki hepsindeki maksat tektir. Öyleyse her talibe gözüken şey sadece Allah'tır, başkası değildir! Her şey O'ndan çıkmış ve tekrar O'na döner. Çakmakta ateş bulmak isteyen kimse 'çakan (zedeleyen, vuran)' diye isimlendirmiştir, çünkü zatı-

nı bilmek üzere Hakkı yaratıklardan öğrenmeyi istemek sahih bilgiye zarardır. Bu yönden Allah hakkında bilinecek olan sadece mertebedir ve bu bilgi Hakkın bilhassa bir ilah olmasından ibarettir. Zatını bilmek istemek, müşahede demektir ve Hakkı müşahede O'nun tecellisinden meydana gelir. Bu durum bulunduğu duruma 'zedeler.' Çünkü sen O'nu sınırlı bir halde görebilirsin: Aklın O'nu fikriyle sınırlar ve Hak da kendisini sınırlamış olduğun surette sana tecelli eder. Bu ise kendinde bulunduğu duruma 'zarar verir.' Sen kendinde aklî bir nura sahip solmasaydın, O'nu bilemeyecektin. Göz nuruna sahip olmasaydın, göremeyecektin. Öyleyse sen Hakkı nur ile müşahede edebilirsin. O'ndan başka da nur yok! Öyleyse sen Hakkı Hak ile gördün ve bildin. Binaenaleyh Hak akla göre göklerin nuru iken göz için yerin nurudur.

Allah Teâlâ nurunun özelliğini ancak lambadan ibaret olan bir nura vermiştir. Lamba semavi değil yeryüzüne ait bir nurdur. Böylelikle Allah kendi nurunu lambaya benzetmiştir. Bizim O'nu görmemiz güneşi ve ayı görmemiz gibidir. Başka bir ifadeyle Hak lamba gibi olsa bile görülme ve idrak edilmede lamba ışığı gibi değildir. Hak kendi nefsiyle benim arzımdır, çünkü Hak bize tenezzül etmemiş olsaydı, O'nu bilemezdik. Görmek yönünden ise semavidir. Hz. Peygamber'in Allah hakkındaki bilgisinin ne kadar hikmetli olduğuna bakınız! Bu bilgi nerede, aklın bilgisi nerede! Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'O'nu gözler idrak edemez, O gözleri idrak eder.'*[340] Çünkü Hak nurdur ve nur bir nur vasıtasıyla idrak edilir. Dolayısıyla Hak kendisiyle idrak edilir. 'O gözleri idrak eder.' Çünkü O nurdur. 'O latiftir.' Hak latiftir ve zuhur ederken gizlenir. Bu nedenle kendisini bildiği ve gördüğü gibi bilinmez ve görülmez. 'Habir'dir.' Haber, zevk yoluyla bilgi demektir. Hâlbuki Allah nurlar O'nu idrak edemez dememiştir.

Nur olmasaydı gözler görmezdi
Akıl olmasaydı hiç bir varlık bilmezdi

Öyleyse ilahi ve kevni nur vasıtasıyla varlıklar zuhur etmiştir. Bununla birlikte onlar yokluk halinde sürekli Hakka gözükürlerken var olduklarında bize görünürler. Biz onları yokluk halinde akılla idrak ederken dışta var olduklarında duyuyla idrak ederiz. Hak ise her iki

durumda onları 'görerek' idrak eder. Mümkün yokluk halinde bir nura sahip olmasaydı, varlığı kabul edemez ve imkânsızdan tefrik edilemezdi. Öyleyse Hak mümkünü imkân nuru ile görmüşken varlığının nuruyla da yaratıklar kendisini görmüştür. Hak ile halk arasındaki fark, iki görme arasındaki fraktan bellidir. Hak nur içinde nur iken yaratıklar yokluktaki karanlık içindeki nur; dışta var olduklarında ise nur üstüne nur olurlar. Çünkü yaratılmış Rabbine delilin ta kendisidir.

Bu bölüm daha fazla açıklamayı kaldırmaz, çünkü Hakkın bir benzeri olmadığı için bu bölümde gizli bir tuzak vardır. Hakkın misal vermenin dışında bilinmesi veya görülmesi mümkün değildir. Bu nedenle Allah bize şöyle misal vermiştir: *'O'nun nurunun misali içinde lamba bulunan bir kandilliktir. Lamba fanus içindedir. Sanki o yıldız gibidir. Mübarek bir ağaçtan tutuşur. Doğulu ve batılı olmayan bir ağaç...'*[341] Sonra şöyle buyurmuştur: *'Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna ulaştırır.'*[342] Yani bu iki nurdan kendi nuruna ulaştırır. Doğruya ulaşan kimse, hakkında misal verilen ile misali ayırt eder. *'Allah misaller verir.'*[343] Allah bu misali kendi nurunu anlatmak üzere vermiştir. Misal verirken gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şey de misal olarak verilebilir. İmkânsız olan var sayımla var olmayacağı gibi yaratılmış bir şey de var sayım nedeniyle Hak olmaz. Hâlbuki var sayım yoluyla mevcut olan dışta var olmayabilir. Hakkında misal verilen ve teşbih yapılan o misalin kendisi olsaydı, misal bir yönden verilebilirdi. Dolayısıyla burada yapılan benzetme var sayım yoluyla mevcut olabilir.

Verilen misalden şunu anladık: Biz Allah'a bir yandan uzakken aynı zamanda O'na çok yakınız ve bu nedenle misal bizim için verilebildi ve bu sayede yakınlık ile uzaklığı birleştirdik. Allah da bizim için kendisini el-Karib ve el-Baid, Uzak ve Yakın diye isimlendirdi. Bununla birlikte *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[344] Hâlbuki Allah bize şah damarından yakındır. 'O duyan ve görendir.' Öyleyse Allah misal verilirken yakın suret itibarıyla uzaktır. Çünkü bir şeyi var saymak, o şeyin kendisi gibi olmayacağı gibi aynı zamanda onun benzeri de olmaz.

Bu bölümde hacıların Arafat'tan cem'e ve oradan Mina'ya gidişi öğrenilir. Arafat'tan hacılar geceleyin ayrılırken Cem'den ayrılma oruçlunun gündüz vakti ayrılır; dilersen tamlamaya yapmadan gündüz dersin. Hac bütün bunları kendinde toplayarak gündüz ve gece demek

olan zamansal günün bütün kısımlarını kabul eder. Aynı zamanda onda akılların nurunun talep edilene ulaşmasını zorlaştıran şeyler bulunur. Bu, matluba aşırı yatkınlıktan kaynaklanan latif bir perdedir. Çünkü özlemin en güçlü hali, sevilenin yerinin görülme vaktidir. Şair şöyle der:

Şevk en çok ne zaman artar:
Yolcu vatana yaklaştığında

Öyleyse en garip işlerden birisi Hakkın insan vasıtasıyla gizlenmesi ve artık görülmeyişidir. Bilinmek için de insan vasıtasıyla zuhur eder ve böylece bilinir. Bu sayede insan perde olma halini ve zuhuru kendinde toplar: İnsan izhar eden-gizleyen, keskin-kör kılıçtır. Hak bu durumu ondan görür, çünkü bu özellikte onu yaratmıştır. İnsan da kendinden bunu görür, çünkü kendinden habersiz kalmaz. Aynı zamanda insan kendisine ulaşılamayacağını bildiği şeye ulaşmak isteyendir. Öyleyse insan, kendisinden gerçekleşmesini irade etmediği bir fiili bir kimseye emrederken Hak gibidir. Bu durumda Hak, Müriddir ve değildir. Öyleyse Hak bizim gözlerimizin sedefi olmasaydı, biz O'nu bilmenin sedefi olmazdık. Sedefte inci oluşur. Öyleyse inci ve sedef varlıkta oluşurlar ve varlık O'ndan başkası değildir. Fakat bu durum bize gizli kalmıştır. Bu gizlenme bir koruma gizlenmesidir. Sonra bizi izhar etmiş ve bize bizimle tanınmıştır. Allah bizi kendisini tanımak üzere bize yönlendirmiştir. Biz kendimizi tanıyınca, kendisini bilmeye perde olduk. Öyleyse iş inciyi örten sedefin dışına çıkmamış olsa bile zaman zaman çıkar:

O bir filiz biz ise pas
Cömertlik olmasaydı varlığımız yoktu

Kim nida ederse sanki o olur
Bu oluş sebepsiz olmadı ondan

Oluş sözünden meydana gelir
Ol sözü boş yere değil

Biz O'ndan olduk ve O'nunla ortaya çıktı
Dışta ortaya çıkan her şey

Geceleyin O bir nida
Biz ise gündüz O'ndanız

Söylediğimin aksini dersen bil ki:
O gecedir biz nida'yız

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN ON ALTINCI VASIL

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ âlemdeki her şeyi canlı ve konuşan olarak yaratmıştır. Ulvi ve süfli âlemde yaratılan şey ister donuk ister bitki ister hayvan olsun canlı ve konuşandır. Bunun doğruluk ölçütü şu ayet-i kerimedir: *'Her şey O'nun hamdini tespih eder, fakat siz onların tespihlerini anlayamazsınız. Allah halimdir.'*[345] Yani sizi cezalandırmak için acele etmez. 'Bağışlayandır.' Yani varlıkların tespihlerini sizden gizlemiştir. Öyleyse doğa âleminde beslenen ve hisseden her cisim, canlıdır ve gizli veya açık bir şekilde konuşandır. Başka bir ifadeyle 'natık' olmanın tanımının herhangi bir alt bölümüne göre 'natıktır.' Bu bağlamda belirli bir tanımlananda eksik kalan şey, bazı insanlar için o şeyden gizli kalan şeydir. Ondan gözüken kısım ise açık olandır. Bu nedenle donuklarda, bitkilerde, hayvanda ve insanda tanımlar farklılaşmıştır. Keşif ehline göre hepsi canlı ve konuşandır: Her şey Allah'ın hamdini tespih eder.

İşin gerçeği böyle olunca, Hakkın bütün varlıklara hitabı mümkün olmuş, hatta fiilen böyle gerçekleşmiş, Allah gök, yer, dağ gibi bütün varlıklara vahyetmiş, onları -kendilerine emir verdiğinde- itaat veya emaneti sunduğunda geri durmak özelliğiyle nitelemiştir. Her şey O'na secde ettirmiştir, çünkü Allah her şeye tecelli etmiştir ve her şeye o şeyin anlayacağı şekilde hitap etmiştir. Allah yere ve göğe şöyle der:

'İsteyerek veya istemeden geliniz. Onlar isteyerek geldik dediler.'[346] Allah her göğe kendi emrini vahyettiği gibi her yere o yerin emrini vahyetmiştir. *'Rabbin arıya vahyetti'*,[347] 'Sana vahyettik' yani Hz. Muhammed'e hitap ederek 'emrimizden bir ruh.' Böylelikle Allah'ın vahyi herkese şamil olmuştur. Fakat geride şu kalmıştır: İtaat edenlerle itaat etmeyenler kimdir? Duyan duyandan nasıl üstün olur? En garip işlerden birisi duyanın sağırlık, görenin körlük, konuşanın dilsizlikle nitelenmesidir. Böyle bir insan anlasa bile düşünmez ve pişman olmaz.

İnkâr direnen nefislerin özelliği
Tıpkı kendinde gizlenmiş ateş ile yakıcı olması gibi

Haber almanın varlığı ve zorlaması olmasaydı
Nefisler herhangi bir vakit direnemezdi

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'O gün dilleri ve elleri yaptıklarına karşılık aleyhlerine tanıklık eder.'*[348] Bu nedenle aleyhlerine tanıklık eden derilerine şöyle derler: *'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz.'*[349] Deriler ise şöyle derler: *'Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.'*[350] Bu ifade geneldir ve deriler 'konuşma/nutk' özelliğini insanın ayırıcı özelliği sayanlara göre hakikati daha iyi bilmiştir. Böyle yapanlar insanın dışındaki varlıkları canlılık ve konuşma özelliğinden bütünüyle soyutlarlar. Kim müşahededen yoksun kalmışsa, pek çok bilgiyi de kaçırmış demektir. Sen görmediğin bir şey hakkında hüküm verme ve 'Allah yarattığını en iyi bilendir' de!

İnsanın arzı bedenidir ve beden yaptıkları hakkında onun aleyhine şahitlik eder. Bakınız! O bilmediği bir şeyle mi insanın aleyhine şahitlik eder? Allah katından gelen vahiyden başka bir şeyle mi şahitlik yapar? Biz de Allah'ın peygamberlerin ümmetleriyle yaşadığı hikâyelerle ilgili bildirdiği vahye göre önceki ümmetler hakkında şahitlik yaparız.

Biri görmediğiyle şahitlik eder
Doğru haber gelince ona

Hepsine kendi türünden vahyedilmiş
Öyleyse hepsi natıktır

Bak! Varlıkta O'ndan başka yok
Halkın ve Yaratan'ın varlığı

Gerçek hakkındaki bilgi kaynağımız sadık haber ile görmekle sınırlanınca, bütün âlemin ona keşfolunduğunu anladık.

Ne örtü var ne perde
Hepsi zahir ve açık

Hak kuşkusuz bilinir de
Onun sırrı içinde saklı

Allah bir şeye var olmayı 'vahyeder' ve o şey var olur. Ona dilediğini gösterir, o da görür. Öyleyse bir varlığın sadık haberden hareketle şahitlik etmesi, hiçbir kuşkunun bulunmadığı görmek nedeniyle şahitlik etmesi gibidir. Misal olarak Huzeyme'nin şahitliğini verebiliriz. Hz. Peygamber onun şahitliğini iki adamın şahitliği saymış, tek başına yaptığı şahitliğe göre hüküm vermiştir. Böylece vahiyle şahitlik etmek, görerek şahitlikten daha kâmildir. Çünkü Huzeyme'nin şahitliği görmesinden kaynaklansaydı, şahitliği iki adamın şahitliğinin yerini alamazdı. Allah bu sayede bizim hakkımızda şu ayeti muhafaza etmiştir: '*Size nefislerinizden bir resul gelmiştir.*'[351] Surenin sonuna kadar bu ayet (tek sahabenin şahitliğiyle) sabit olmuştur. Çünkü Kuran'ı toplayan kimse, bir ayeti iki veya daha fazla şahidin şahitliğiyle kabul etmişken bunun tek istisnası bu ayettir: '*Size kendinizden bir resul gelmiştir.*'[352] Çünkü bu ayet sadece Huzeyme'nin şahitliğiyle sabit olmuştur.

VASIL VE TEMBİH

Zevk kaynaklı hadiselerden söz etmek mümkündür, fakat onların tam olarak anlaşılması söz konusu değildir. Fakat 'zevk' edilen bir şeyin verilmiş misali vardır ve ondan bilhassa o misale uygun yön anlaşılır. Bir hakikate dair verilebilecek haber ortak tecrübe alanıyla sınırlıdır ve bu bilgi terimleştirilebilir. Misal olarak duyu sahiplerine duyuyla algılanan durumların bildirilmesini verebiliriz. Böyle bir haberi duyusuy-

la algılayan insan haber verir ve bu algıya hangi lafzın uygun düşeceğini bilir. Söz konusu lafız insanlar arasındaki ortak kullanımla bulunmuş bir lafızdır. Kuran okunduğunda Allah'ın kelamını duyduğumuzdan kuşku duymayız. Hz. Musa kendisiyle konuştuğunda Allah'm kelamını duymuştu. Bu duyma karşısında biz nerede, 'onu doğrudan duyan' Musa nerede? Zevk kaynaklı haberler de böyle gerçekleşir! Çünkü Allah'ın kelamını vasıtalar ortadan kalkarak bizzat O'ndan duyan ile O'ndan aktarılırken kelamı duyanla eşit olmaz. Birinci kişi vasıtalıdır ve duyduğunu haber vermede muhayyerdir: dilerse vasıtalı olarak haber verir, dilerse kelam sahibinden aktarır. Nitekim Kuran'da da böyle gelmiştir. Allah Teâlâ kelamı kendisine izafe ederken şöyle der: *'Onu komşu edin, ta ki, Allah'ın kelamını duysun.'*[353] Burada Allah kelamı kendisine izafe etmiştir. Allah bu kelamın vasıtaya ve mütercime izafesi hakkında yeminle şöyle der: *'Değerli bir resulün getirdiği sözdür. O resul güçlü arşın sahibi Allah katında çok itibarlıdır.'*[354] Başka bir ayette şöyle der: *'O kerim bir resulün sözüdür, şairin sözü değildir.'*[355]

Bu hitabın içerdiği şeyi İlah'tan anlardıysan, değerli bir bilgiyi öğrendin demektir. Aynı şekilde *'Rablerinden onlara hadis bir söz geldiğinde...'*[356] buyurur. Burada Allah hadisliği kelamına izafe etmiştir. Her kim kelamla konuşulan şeyi ayırt ederse, bir tür marifete ulaşmış demektir. Rahman vasıtaları kaldırmakla sözünü duyurmak ister, bunun gayesi, sözün güzelliğini görünce dinleyende konuşanı görme özlemini yerleştirmektir. Dinleyici dinlediği kelamın güzelliğini duyunca, sözü söyleyeni görmeyi arzular ve bu özlem pekişir. Bilhassa Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah güzeldir ve güzeli sever.' Cemal ve güzellik, özü gereği sevilir. Hak kendisini güzellikle nitelemiş, nefisler kendisini görmeye özlem duymuştur. Akıllara gelirsek, onlar bu hususta ya hayrette kalırlar ve bir hüküm veremezler veya görmenin imkânsız olduğu hükmünü verirler. Böyle hüküm vermelerinin nedeni, doğal olarak gözlerdeki sınırlama özelliğinin bulunmasıdır. Zevkten yoksun oldukları için de sınırlanmanın gözlerin görmesinde doğal ve zorunlu bir durum olduğunu zannederler. Müminler söz konusu olunca *'Gözler O'nu idrak edemez'*[357] ayeti nedeniyle bu hükmü daha da pekiştirebilir. Hâlbuki baş gözünün bir idraki olduğu gibi kalp gözlerinin de idraki vardır ve her ikisi de hadistir. Kendisi yaratılmış olan akılla idraki mümkün ise (kalpteki) gözle idraki de mümkün ve sahihtir. Çünkü bir

yaratılmışın diğeri üzerinde hadislik itibarıyla üstünlüğü yoktur. İstidatların farklılığı dikkate alınırsa, her kabiliyet istidatlar nedeniyle Hakkı kendi teorik/nazari gücüyle idrak ettiği söylenen istidat neyi kabul ediyorsa onu kabul edebilir. Binaenaleyh böyle bir idrak ya bütünüyle reddedilmeli veya bütün olarak mümkün sayılmalı veya Haktan bir bildirim ve kuşkusuz nas gelene kadar veya insan kendinden bunu öğreninceye kadar bu görmenin imkânsızlığı veya imkânı hakkında hüküm vermeden çekimser kalmak gerekir.

Hakkın akılla idrak edilebileceği fakat gözle idrak edilemeyeceğini zannetmek ciddiyetten uzak bir davranıştır. Böyle bir insanın ne akıl ne göz ne de kendinde bulundukları hal üzere hakikatler hakkında bilgisi vardır. Mutezile mezhebinden olanlar bu kısma girer, çünkü onlar böyle düşünür. Âdete bağlı durumlar ile doğal durumları ayırt etmeyen kimseyle herhangi bir bilgi hakkında konuşmak uygun değildir. Özellikle zevk bilgileri hakkında böyle birisiyle konuşmak doğru değildir. Allah Teâlâ kelamını (vasıtaları ortadan kaldırmak yoluyla duyurmakla) kullarını görmeye boş yere teşvik etmemiştir. Hz. Musa Allah onunla konuştuğunda, kendisini görmeye sevkedecek bir şeyi anlamamış olsaydı, böyle bir talepte bulunmazdı. Çünkü vasıtaların kalkmasıyla Allah'ın kelamını doğrudan duymak, O'ndan anlamanın ta kendisidir. Dolayısıyla bu esnada tevile veya düşünmeye gerek yoktur. Buna karşılık Allah'ın peygamber ve kitap gibi bir vasıtayla konuştuğu kimseyse, tevile ihtiyaç duyar. Bu makamda duymak anlamanın kendisi olunca, Hz. Musa kendisine uyup bu yüce menzilin sahibi olmayanlara Allah'ı görmenin imkânsız olmadığını öğretmek amacıyla O'nu görmek istemiştir. Allah peygamberlik görevini verip konuşmak üzere seçmesiyle Hz. Musa'yı insanlardan üstün yaptığına şahitlik etmiştir. Allah ona şöyle der: '*Sana verdiğimizi al ve şükredenlerden ol.*'[358] Başka bir ayette şöyle der: '*Şükrederseniz artırırız.*'[359]

Hiç kuşkusuz Hz. Musa seçilme, kendisiyle konuşulma nimetine karşılık olarak -Allah'ın emretmesi nedeniyle- zorunlu bir şekilde şükretmiş, Allah da nimetlerine şükretmesine ilave olarak kendisine fazladan 'görmek nimetini' ihsan etmiştir. Acaba Allah Hz. Musa'nın talebine karşılık şarta bağladığı ve ayette belirtildiği üzere uyguladığı görme nimetini ona vermiş midir? Yoksa Hz. Musa O'nu görmemiş

midir? Ayet farklı şekillerde yorumlanabilir. Allah şimdiki zamanda görmeyi olumsuzlamış, sadece 'cek' ekiyle gelecek zamanı olumsuzlamıştır. Allah dağa tecelli etmiştir. Dağ hadis bir şeydir ve Hakkın tecellisi karşısında parçalanmıştır. Buradan dağın Rabbi gördüğü bilgisini elde ettik ve bu görmek, onun parçalanmasını zorunlu kılmıştır. Öyleyse bir yaratılmış Hakkı görmüştür. Böyleyken parçalanma esnasında Hz. Musa'nın Hakkı görmesine mani var mıdır? Olumsuzlama gelecek zamanda gerçekleşmiştir ki akıllı insan için o vakitte görmenin de engeli yoktur. Hz. Musa için bayılma dağın parçalanmasının karşılığıydı.

Sonra bilmelisin ki, Hakkı bilgi yönünden idrak eden, ilahi bilgi hakkında herhangi bir meseleyi kaçırmaz. Hakkı gözüyle gören, âlemdeki her türü görür. Kendisini bir maddede olmadan gördüğünde ise âlemdeki hiçbir türü kaçırmaz. O'nu nefsine ait olumlu özellikle bilirse bu bilgi bir tenzih bilgisidir ve bu bilgi kendisine bu makamı kazandırmaz.

Hakkı görmenin Allah hakkındaki nazari bilgide bir artış ve açıklık demek olduğunu ileri sürenler de vardır. Böyle bir görüş, orada bulunanlardan birisi gerçeği anlamayacağı için bunu söylememişse, keşif ve tecelli yolundan Allah hakkında bilgisi olmayan kimselerin görüşüdür.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN ON YEDİNCİ VASIL

Var Olmayanın Fenası ve Ezeli Olanın Bekası

Büyüklerden birisi bu hazinenin var olmayanın fenası ile ezeli olanın bekasını içerdiğini söylemiştir. Bu mesele, keşfi tam yerleşmemiş ve müşahedesi kesinleşmemiş bir insanın yanılacağı bir meseledir. Şöyle ki: İnsanların bir kısmına matlubu hakkında bir şimşek parıldar ve halinin gereğini yapmak ve onu tamamlamak yerine bununla yetinerek bu makam hakkında görmüş olduğu şeyle hüküm verir. Bu hükmü ise (müşahede eksik kaldığı için) ya kendi zannına göre verir veya halinin

gereğini yerine getirdiğini zannederek kesin bir inançla verir. Bu nitelikte olan adamlar gördüm. Böyle bir hal, bu hususta berzah ilmi hakkında tanınan Sehl b. Abdullah Tüsteri'ye arız olmuştu. Bir parıltı kendisine ilişmiş, bilgi bakımından insanların berzahta bulundukları durumu kavramış, fakat şunu görmek üzere beklememiştir: Acaba gördüğü hususta ehlinde farklı hallerde bir değişme meydana gelecek mi? Yoksa onlar bir halde sürekli kalacaklar mıdır? Sehl insanların -kendisinin gördüğü üzere- bir halde kalacakları hükmünü vermiştir. Bu durumda onun görüşü sahih ve sadık iken Berzah âleminde insanların -gördüğü şekilde- kıyamete kadar bir halde kalacakları hakkındaki hükmü yanlıştır.

Benim de bu vasıftaki insanlardan gördüklerim vardır. Onların hızla geri geri döndüklerini ve kendinden alındıklarında da sabit kalmadıklarını gördüm. Onlardan birisine sordum: 'Seni böyle süratle döndüren nedir?' Bana şöyle dedi: 'Kendisini görünce varlığımın yok olmasından korkarım.' Yani nefsi hakkında korkuyordu. Hali böyle olan bir insanın bir şeyin hakikatine ulaşmada ayağı sabit olmayacağı gibi onda derinleşenlerden de olmaz. Öyleyse gördükleriyle sınırlı kalsalardı ve hüküm vermeselerdi, onlar adına daha iyi olurdu. Yabancı bir insan böyle bir sözü doğru sözlü bu insandan duyup sonra Berzahta bir halde kalmanın mümkün olmayacağını işittiğinde, sûfiler arasında böyle hususlarda görüş ayrılığı bulunduğunu zanneder. Hâlbuki bu bir görüş ayrılığı değildir, çünkü derinleşen insan müşahede ettiği şeyi söyler ve onun bilgiden ulaştığı yer burasıdır. Derinleşmemiş olan ise yine gördüğünü söyler, fakat buna bir de ulaştığı halin sabit olduğu hükmünü ekler. Biraz daha kalmış olsaydı, Berzah'ta dünyada olduğu gibi değişmeyi görecekti, çünkü Allah 'her gün bir iştedir.' Gün bir şe'ndeki birim zamandır. Allah Teâlâ şöyle der: *'Göklerde ve yerdeki herkes O'ndan ister. O her gün bir şe'ndedir.'*[360] Yaratma, dünyada, ahirette veya berzahta olsun, yenidir ve bir varlığın iki nefes bile bir halde kalması mümkün değildir. Bunun nedeni âlemin sürekli Allah'a muhtaç olması için ilahi genişliktir. O halde âlemde her an başkalaşmanın olması zorunludur. Allah, âlemi her nefes yaratandır ve bu nedenle her nefes varlıkların halleri yenilenir. A'yan'ın hükmü kendi hakikatlerine göre şunu verir: Bir hakikat olduğunda, bu hallere göre meydana gelir.

Arkadaşlarımızın bir kısmı mümkünlerin hakikatlerinin hallerini koruyanın varlığın kendisi olduğunu ileri sürmüştür. Mümkünlerin ise kesinlikle varlıkları yoktur, onlar sabittir. Hüküm hakiki varlık demek olan zahiri varlığındır. Bir kısmı a'yanın varlıkla nitelenmiş olduğunu ve o varlığı Hak'tan kazandıklarını söylemiştir. Çünkü onlar, çok olsalar bile cevher bakımından birdirler. Hak her nefes halleri onlara giydirir, çünkü hallerin ancak onlarda varlığı olabilir ve Hak her zaman biriminde onlarda halleri yeniler. Birinci görüşe göre 'var olmayan fani olsun diye' ifadesi anlaşılır. Bu durumda gerçekte olmayan şeyin varlıkta izi kalmaz ve ondan nitelikler çekip alınır. Bu, tenzih halidir. Ezeli olarak var olan ise bulunduğu hal üzere kalıcıdır. O, âlemlerden müstağnidir, çünkü âlem mümkünlerden başkası değildir. Allah ise onların kendisine delil olmasına muhtaç değildir, çünkü daha önce belirttiğimiz üzere böyle bir durumda Allah'a delil arayacak kimse yoktur. Mümkünler sabit hakikatlerinde Hak tarafından görülürler. Hak da sabit -yoksa mevcut değil- gözleriyle mümkünlerin sabit hakikatlerine görünür. Başka bir ifadeyle Allah mümkün hakikatleri sabit hallerinde görürken onlar Hakkı var olarak görür.

Diğer görüş ise mümkünlerin hakikatlerinin var olduğu, ilahi isimlerin onlarda eserlerinin bulunduğu ve baki kalmaları için Hakkın o isimler vasıtasıyla kendilerine yardım ettiğini söyler. Söz konusu eserler ve müşahede sahibinden onları kabul eden hakikatler 'hal' itibarıyla fani olurken gerçekte bulundukları hal üzere kalırlar; bu görüşü söyleyende fani olduğu gibi fani olmazlar. Bu fena halinin ardından böyle bir insan Allah'tan başkasını müşahede etmez. Bütün varlıklar Hakkın varlığında içkindir ve bu makam sahibine görünmezler. Bu durumda varlıklar güneş karşısında yıldızlar gibidir. En büyük ışık kaynağı olan güneşin doğmasıyla yıldızlar gizlenir ve onların varlıktan 'fani' oldukları söylenir. Hâlbuki onlar gerçekte yok olmamıştır. Aksine onlar kendi imkân hallerinde kalıcıdır ve bulundukları feleklerde yüzmeyi sürdürürler. Sûfilerin her iki görüşü de dile getirdikleri bilinir.

Bu makamdakilerin bir kısmı Hak karşısında yaratıkların durumunu aya yansıyan ışınlarına bakarak güneş karşısında ayın durumuna benzetmiştir. Zatı bakımından ayın ışığı olmadığı gibi güneş veya

onun ışığı da ayda bulunmaz. Fakat göz durumu böyle algılar. Öyleyse aydaki ışık güneşten başka olmadığı gibi mümkünlere ait varlık da Hakkın varlığından başka değildir. Bu yönüyle mümkünlerin varlığı aynadaki surete benzer. Güneş ayda olmadığı gibi güneş ışığının gizlenmiş olduğu geceleyin aydan yayılan ışık da güneşin ışığından başka bir şey değildir. Fakat ışık aya izafe edilir. Nitekim Allah'ın kelamı da *'O kerim bir elçinin sözüdür'*[361] ayetinde peygambere/elçiye izafe edilir. Kendisini okurken Peygamber'in sözünün Allah'ın kelamı olduğu söylenmiştir. Bütün Kuran okuyucularının sözleri Allah'ın kelamıdır. Her görüşün bir doğruluk yönü vardır ve keşif de zikrettiğimiz bu hususlardadır. O halde Allah ehlinin görüş ayrılığı (gerçekte) bir ittifaktır, çünkü onlar hep aynı yaydan ok atarlar. Öyleyse işin bütünü bir hakikatin yok olmasıyla halin fani olması arasında gider gelir. Allah ehlinden başka iki zıddı birleştirebilecek kimse âlemde yoktur, çünkü onların hakka'l-yakîn olarak idrak ettikleri Hak iki zıddı kendinde topladığı gibi arifler de O'nu bilmişlerdir. Binaenaleyh O, *'ilktir, sondur, zahirdir ve batındır.'*[362] Hak iki farklı nispet yönünden değil bir yönden ve bir hakikatten böyle nitelenir. Onlar makulün alanını ayırt etmişler, bu nedenle akıllar kendilerini sınırlamamıştır. Aksine onlar, muhakkik metafizikçilerdir (ilahiyyun) ve Allah onlara kendilerine göstermiş olduğu şeyleri hakka'l-yakîn olarak göstermiştir. Öyleyse onlar kendileridir ve kendileri değillerdir. *'Attığında sen atmadın, fakat Allah attı.'*[363] Ayette Allah önce olumlamış, sonra olumsuzlamıştır. 'Allah bize yeter ve kâfi gelir.'

Bu meselede imam olan Şeyh Ebu'l-Abbas b. Arif es-Sünhacî şöyle derdi: 'Hak resmin (beden) ortadan kalkmasıyla zuhur eder.' Şeyh Ebu Meyden de şöyle derdi: 'Rabliği müşahede etmekten haz alabilmek için kulluk resminin geride kalması zorunludur.' Kuşeyrî'nin Risale'sinde zikredilen şeylerden birisi olan Kasım b. Kasım ise şöyle der: 'Hakkı müşahede etmek fena demektir. Onda haz olmaz.' Bütün bu görüşler doğrudur. Çünkü daha önce bu kitapta iki şahsın bir tecelliyi bir araya getiremeyeceklerini söylemiştik. Hak bir şahsa iki defa aynı şekilde tecelli etmez ve O'nun tecellilerinin birbirinden farklı olduklarını da belirtmiştik. Çünkü tecelliler manevi, ruhani, melekî, doğal, unsurî suretleri içerir. Hak hangi surette dilerse, onda tecelli eder. Nitekim Allah, *'dilediği bir surette seni terkip etmiştir.'*[364] Yolda da dilediği

herhangi bir makama seni yerleştirir. Binekler farklı farklıyken binen birdir. Allah kime manevi suretlerde tecelli ederse, resmin fani olduğunu söyler; kime doğal ve unsuri suretlerde tecelli ederse, müşahededen haz aldığını söyler. Müşahededе haz bulunmadığını söyleyen kimseye tecelli ruhani suretlerde gerçekleşmiştir. Öyleyse herkes doğru söylemektedir ve müşahede ettiğini ifade etmektedir.

Peki bütün bu müşahedelerin arasında hangi müşahede daha üstündür? Bu konuda seni kendi zevkinle baş başa bırakırız. Böylece bizim öğrenmiş olduğumuzu sen de kendi zevkinden öğrenirsin.

Bu vasıldan ayrık olan ve olmayan şey öğrenilir. Kimin farkta olduğu ve kimin olmadığı bu vasıldan bilinir. Rabbinden açık delile sahip olanın kim olduğu ve bu delilin mahiyeti bu vasıldan öğrenilir. Temizlikle nitelenen herkes için temizlik türleri bu vasıldan öğrenilir. Kınanmış meyil ile övülmüş meyil bu vasıldan öğrenilir. Dinde kendisiyle ortaklığın gerçekleştiği hususlar bu vasıldan öğrenilir. Dinde neshedilip iki peygamberin kendisinde ortak olmadığı hususlar, bu vasıldan öğrenilir. Yaratıklar arasında mevcut bir şeyden yaratılan ile mevcut bir şeyden olmadan yaratılanların neler olduğu bu vasıldan öğrenilir. Âlemin bu konudaki mertebeleri bu vasıldan öğrenilir. Hakkın kullarından talep ettiği muamele tarzı bu vasıldan öğrenilir. Onlar Hakka nasıl davranırlarsa, Hak da onlara öyle davranır. Bu durum şeriatın bütün hükümlerini içerir. Allah yaratıkları hakkında olduğu gibi kendisi hakkında da böyle hüküm vermiştir. Yaratıklarda bulunan güzel ahlakın ilahi ahlak demek olduğu da bu vasıldan öğrenilir.

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN ON SEKİZİNCİ VASIL

Doğanın Kendi Dışındaki Şeylere Üstünlüğü: Çünkü Doğa İlahi İsimlere Benzer

Bu vasıl, doğanın kendi dışındaki şeylere üstünlüğünü içerir. Bunun nedeni doğanın ilahi isimlerle olan benzerliğidir. Şaşılacak olan,

var olan bir şeyin etki etmesi değildir: Şaşılacak olan, etki edenin madum olmasıdır. Bütün nispetler var olmayan durumlar/şeylerdir. Bununla birlikte onlar etki ve hüküm sahibidir. Öyleyse varlığı olmayan ve fakat etkisi ve hükmü gözüken her şey, gerçekte görünmeyen ve gayb diye ifade edilen şeydir. Çünkü dışta var olmayan şey gerçekte gayb halindedir. Doğa dışta varlığı olmayan bir şeydir ve dolayısıyla onda bir varlığı yoktur. Aynı zamanda sabitlikte de bir durumu yoktur, dolayısıyla onda da bir varlığı bulunmaz. O halde doğa gerçek gayb âlemidir ve tıpkı imkânsızın bilinir olması gibi o da bilinendir. Bununla birlikte doğa sabitliğin ve varlığın kendinden olumsuzlanmasında imkânsıza benzese bile, onun bir etkisi vardır ve kendisinden suretler ortaya çıkar. İmkânsız ise öyle değildir.

Bu gaybın anahtarları ise kendilerini sadece her şeyi bilen Allah'ın bilebildiği ilahi isimlerdir. İlahi isimler gaybî nispetlerdir, çünkü gayb; gayb iken, yani kendisi görünmezken, anahtar olabilir. Bu isimlerden farklı hakikatler öğrenilir ve onların birbirinden çok farklı oldukları bilinir. Bütün bu farklı ve çok sayıdaki hakikat ancak Hakka izafe edilebilir. Çünkü Hak bunlarla isimlendirildiği halde onlar nedeniyle çoğalmayandır. Söz konusu hakikatler Hak'ta bulunan (O'nunla kaim) var olan durumlar olsalardı, hiç kuşkusuz, Hak onlar nedeniyle çoğalırdı. Binaenaleyh Hak onları da bilinen her şeyi bildiği gibi bilmiştir. Biz ise o hakikatleri onlardan bizde gerçekleşen etkilerin farklılığından hareketle bildik ve bizdeki etkilerine göre onları isimlendirdik. Böylelikle eserler bizde çoğalmış, bu nedenle isimler de çoğalmıştır. Hak ise onların isimlendirilenidir (müsemma). Bu nedenle hakikatler kendisine nispet edilmiş, fakat Hak kendiliğinde hakikatler nedeniyle çoğalmamıştır. Biz de hakikatlerin dışta varlıkları olmadığı şeklinde onları bildik.

Allah Teâlâ daha önce gaybde dağınık ve ayrı halde bulunan hakikatleri bir araya getirmekle doğal cisimler âlemini açmıştır (yaratmıştır). Söz konusu hakikatler gaybde dağınık bulunurken bilgide dağınık oldukları biliniyordu (veya ayrı ayrı biliniyorlardı). Hakikatler kendileri nedeniyle toplanmış olsaydı, cisimler âleminin varlığı -Allah nedeniyle değil- kendisi nedeniyle ezeli olurdu. Hâlbuki Allah'tan olmayan Allah'tan başka bir varlık yoktur. Başka bir ifadeyle kendisi nedeniyle

demektir. Böylelikle cisim ve bölünebilir her şey tanımın dışına çıkar. Sonra 'arazları kabul eden' dersin, bu kez arazları kabul etmeyen şeyler tanımın dışına çıkarken arazları kabul edenler tanıma dahil olur. Bütün bu anlamların bir araya gelmesiyle cevher-i ferd diye isimlendirilen şeyin tanımı gerçekleşir. Nitekim diğer tanımlarla birlikte bir araya gelmekle de cisim meydana gelir. Anlamların bir araya gelmesiyle kendi başlarına var olup araz ve sıfatların kendisinde bulunacağı bir yer talep eden suretler meydana gelir. Buradan kesin olarak şunu anladık: Hakkın dışındaki her şey yok olucu arazlar ve yön değiştiren gayelerdir. Her şey, varlıkla nitelenmiş olsa bile, kendiliğinde madum hükmündedir ve onun varlığını koruyacak bir koruyucunun bulunması gerekir. Varlığını koruyacak olan Allah'tan başkası değildir. Âlem yani onun varlığı nispetlere değil de Hakkın zatından kaynaklanmış olsaydı, âlem varlıkta hakka eşit olurdu. Hâlbuki gerçek böyle değildir. Öyleyse nispetler ezeli olarak Allah'm hükmüdür ve onlar âlemin varlığının Hakkın varlığından sonra gelmesini isterler ki böylelikle âlemin varlığının zamanda meydana gelmesi, yani hadisliği mümkün olur. Bu durum Hakka ait meşiyet nispetinden ve ilahi bilginin âlemin zaman içinde varlığını takdir etmesinden kaynaklanır. Böylelikle âlemin var olması yok olmasına tercih edilmiştir. Tercih edilen varlığı tercihle nitelenmeyen zatî varlıkla yarışamaz ve onunla bir olamaz.

Âlemin dışta zuhuru bu anlamların toplamından ibaret olunca, bu tanımlanmış ve akledilir şeye söz konusu anlamların tümü ilişince, kendiliğinde bu anlamların toplamından başka bir şey olarak ortaya çıkmıştır. Anlamlar ise onun üzerinde yenilenir. Allah anlamları üzerinde yenilemekle âlemin varlığını koruyandır ve bunlar tanımlanan şeylerin ta kendisidir. Öyleyse bütün tanımlananlar, insanların hakkında karışıklık ve kuşku içinde oldukları 'yeniden yaratma' halindedir. Allah sürekli yaratırken âlem Hakkın yenilemesiyle varlığının korunmasına muhtaçtır. Âlem özü gereği makul ve Allah vasıtasıyla mevcuttur ve onun zati tanımları kendisinden ibarettir. İşte Hisbaniyye'yi (sofistler) âlemdeki varlıkların her an yenilendiği fikrine inanmaya götüren sebep budur. Hâlbuki onlar böyle düşünürken tanımlanan olması bakımından âlemin makuliyetinden ve anlamın kendisinden habersiz kalmışlardı. Bu ise gerçekte vehmi bir durumdur ve ancak vehimde varlığı olabilir. Âlem bu anlamları kabul eden şeydir. Bilgide ise âlem

varlığı zorunlu olan yegâne varlık, Allah'tır. O'nun dışındakiler -zatı gereği değil- Allah nedeniyle mevcuttur. Öyleyse (Allah sırrı ve daha gizliyi bilir ayetinde geçen) Sır nispetlerin akledilir olmasıyken daha gizli olan ise onların hakikatleridir. Öyleyse doğanın etkisi ilahi meşiyet vasıtasıyla ortaya çıkmıştır ve doğa gaybtır. Meşiyet gaybın anahtarıdır.

Meşiyet dışta varlığı olmayan ilahi bir nispettir. Öyleyse anahtar gaybtır ve görünmezdir. Bu nispetler bilgide sabit olmasaydı, kendileri gayb ve yok olsalar bile, herhangi bir mevcudun var olması mümkün olmayacağı gibi halk veya Hak da olmazdı. Öyleyse bu hakikatlerin varlığı zorunludur. Gayb bütün varlığın kendisiyle zuhur ettiği genel ve yaygın nurdur. Hâlbuki o nur kendiliğinde gözükmez. Başka bir ifadeyle gayb hazinesi kendinden olan genel hazine demektir.

Söylediğim meseleyi daha anlaşılır hale getirecek bir açıklama istersen, tanımlanan bir şeye ait zatî tanımlara dikkat etmelisin! Tanımlanan tanımlar sayesinde bilinir. Tanımlar yoksa bilinen yok olacağı gibi var olduklarında -var olmasalar bile- genel anlamda bilinirler. Şöyle ki: Cevherin, yani cevher-i ferdin tanımını yapıp onun bir 'şey' olduğunu söylersin. Burada en genel cinsi ifade etmiş sayılırsın. Eşya için 'şeylik' bir varlık durumu değildir ve bunun böyle olması gerekir. Bu durumda kendi başına var olan şeyler ile kendi başına var olmayan şeyler bu tanıma dahildir. Cevheri açıklaman gerekir ve bilinenler kendi zatlarıyla açıklanabilir. Zati tanım bu demektir. Bunun için 'mevcut' dersin ve şey kelimesinden daha özel bir şeyi getirmiş olursun ve bütün mevcutlar bu sözün kapsamına girerken şeyliği olup varlığı olmayanlar bunun dışında kalır. Sonra cevher için 'kendi başına kaim' dersin. Bütün bunlar, bilinen manalardır ve kendileriyle bir takım sıfatların bilindiği tanımlanana ait şeylerdir. Sıfat ise kendi başına var olamaz. Bu anlamların bir araya toplanmasıyla kendilerinden var olan varlıklar meydana gelir. Bunlar duyu ve akıl tarafından idrak edilen şeylerdir. Böylelikle kendi başına var olmayan bütün varlıklar bu tanımın dışına çıkar.

Sonra 'mekânlı' dersin. Bu kez başkaları bu tanıma ortak olurken bazı şeyler de kendisinden ayrışır. Mekâna yerleşmek bir hükümdür ve alanda ölçüsü olan veya mekâna yerleşmeye elverişli şeye işaret eder. Sonra cevher için 'tekil (fert)' dersin ki tekil (fert) zatı bölünmeyen

bu anlamların bütününden başka bir şey değildir ve böylelikle âlem duyulur hale gelmiştir. Kendiliğinde ise makullerin toplamından ibarettir. Bu durumda âlemin tasavvur edilmesi güçleşmiş ve vehmin baskın geldiği kimse için daha da çetin gelmiştir. Vehmi baskın gelen insan bilgisiyle vehmi arasında hayrete düşmüştür ki, bu mesele hayrete düşülecek bir meseledir. Bir grup cevherde arazların yenilendiğini ileri sürmüştür. Cevher ise varlığı sabit olandır. Bununla birlikte onun bekası arazlarla mümkündür. Bu görüşü ileri sürenler, inkâr ettiklerini iyice incelemiş değildir; bir şey gizli kalmış, onu bilememiş, bir şey kendisine gözükmüş ve onu bilebilmiştir. Başka bir grup ise arazların bir kısmının yenilendiğini ileri sürmüştür ki onlara göre arazlar denilenler bunlardır. Bu arazların dışındakiler ise gerçekte âlemin verdiği hükme göre araz olsalar bile 'lazım sıfatlar' diye isimlendirilir. Misal olarak altının sarılığını ve zencinin siyahlığını verebiliriz. Bütün bu görüşler arazları var olan şeyler sayanlara ait görüşlerdir. Bazı kimseler ise bütün bunların var olmayan nispetler olduklarını ileri sürmüştür. Onlara göre arazlar sadece kendilerini algılayanda vardır ve gerçekte varlıkları yoktur. Bize ulaştığına göre -ki sorumluluk aktarana aittir- Kadı Ebu Bekir b. Tayyib el-Bakillani bu görüştedir.

Keşif ehli Allah hakkında söylenmiş bütün görüşlere, bütün mezheplere, *nihale ve milele* muttalidir ve bilmedikleri bir mesele yoktur. Bir yöntem sahibinden aktarılan veya bir yasaya bağlı din mensubundan gelen veya Allah veya âlemdeki herhangi bir varlık hakkında dile getirilen görüş, inanç veya hakkında görüş ayrılığına düşülen veya çelişkili veya birbirine benzeyen bir kanaat söz konusu olunca, keşif ehli herkesin kendi inancına nasıl vardığını ve bu düşünceyi nereden aldığını anlar ve o kanaati o yere nispet eder, onu ifade eden kimsenin gerekçesini onaylar. Onu suçlamaz ve 'abes bir görüştür' demez. Çünkü Allah yeri ve göğü ve ikisinin arasındaki şeyleri *abes* olarak yaratmamıştır. Allah insanı da abes yaratmamıştır. O insanı sadece kendi suretinde olsun diye yarattı. Âlemdeki her şey bazı şeyleri bilirken bazı şeylerin cahilidir. İnsan-ı kâmil ise öyle değildir, çünkü Allah Teâlâ insan-ı kâmile ilahi isimleri öğretmiş, cevamiü'l-kelim'i ona vermiş, böylelikle insan-ı kâmilin sureti kemale ermiştir. Bu sayede insan-ı kâmil Hakkın suretiyle âlemin suretini kendinde toplamış, Hak ile âlem arasmda bir berzah ve bir ayna olarak dikilmiştir. Hak kendi suretini insan ayna-

sında görmüşken yaratıklar da kendi suretlerini o aynada görür. Bu mertebede bulunan kimse, hiç kuşkusuz, kemal mertebesini elde etmiş demektir. Bu öyle bir kemaldir ki ondan daha üstün bir kemalin imkân âleminde olması mümkün değildir!

Hakkın kendi suretini insan aynasında görmesinin anlamı, bir rivayette belirtildiği gibi, bütün ilahi isimleri ona vermek demektir. Rivayette 'Onlar vasıtasıyla size yardım edilir, yardım eden Allah'tır, onlar vasıtasıyla rızıklanırsınız, gerçekte rızkı veren Allah'tır, onlar vasıtasıyla merhamet görürsünüz, gerçekte merhamet eden Allah'tır' denilir. Kemalini bildiğimiz ve bu kemaline inandığımız kimse hakkında Kuran'da şöyle denilmiştir: *'O müminlere karşı rauf ve rahimdir.'*[365] Başka bir ayette *'Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik'*[366] denilir. Bu, Ra'l, Zekvan ve Asiyye'ye davetiyle ilgilidir. İnsanın Allah'a ayna olmasının başka bir anlamı ise bütün ilahi isimlerle ahlaklanabilmesidir ki bütün alimler bu görüştedir. İnsan el-Hay, el-Alim, el-Mürid, el-Basir, el-Mütekellim, el-Kadir ve bütün ilahi isimlerle isimlenmiş ve nitelenmiştir. Bunlar, tenzih isimleridir. Aynı zamanda insan zikrettiğimiz yedi ismin altındaki fiil isimleriyle isimlenmiş ve onlarla nitelenmiştir. Söz konusu fiil isimleri zikrettiğimiz bu isimlerden ortaya çıkar ve bu nedenle onların ayrıntısını zikretmedik; *İnşaü'l-cedavil ve'd-devair* adlı kitabımızda onları yeterli ölçüde zikretmiştik. O kitapta hayaliyle gerçekleri anlayan kimse meseleyi doğru bir şekilde öğrensin diye âlemi ve iki mertebeyi bir takım şekillerde gösterdik. Çünkü insan imkânsız olduğunu bildiği bir meselede vehmin hükmünden kurtulmuş bir halde aklıyla tek başına kalmaz. İmkânsız olduğunu bilse bile, onu tasavvur eder ve vehmin hükmü kendisine baskın gelir. Çünkü bu konuda onun bilgisi kendisini tasavvur ettikten sonra mümkün olabilir. Bu esnada kendisini hafıza kuvveti korur ve hafıza kuvveti üzerinde baskın olduğunda müzekkire kuvveti onda hükümrandır ve böylelikle onun hükmünün altından çıkar. Çünkü müzekkire gücünde ifrat yoktur. Dolayısıyla bilinen şey bilgide korunmuş halde kalır. Bu nedenle malum ve ihata edilir olmuştur. Allah Teâlâ şöyle der: *'Her şeyi bilgi bakımından ihata etmiştir.'*[367]

Bu bölümde zikrettiklerimiz hususları ve hazinenin içerdiği meseleleri öğrenen kimse, kendisini bilir ve dolayısıyla rabbini bilir. Bunun

yanı sıra âlemi bilir ve âlemin aslının ne olduğunu öğrenir. Âlemden herhangi bir şey kendisine gözüktüğünde onun nereden geldiğini ve nereye döneceğini bilir, onun kendinden neyi hak ettiğini öğrenir ve o şeye hakkını verir. Bu durumda insan her şeye hakkını vermiş olur. Nitekim Allah da *'her yaratılmışa yaratılışını vermiştir.'*[368] Hakka özgü husus yaratmayken âlemde insan-ı kâmile özgü olan şey ise haktır (hakkı vermek). İnsan-ı kâmil âlemdeki her varlığın hak ettiği şeyi bilir ve o şeye hakkını verir. İnsaf denilen şey budur: Kime hakkını verirsen, ona insaf etmişsin demektir. Bu konuda aşırı gidersen kâmil sayılmazsın ve nakıssın. Çünkü hadde ziyade ve eksiltme tanımlanan şeye eksiklik demektir. Kâmil hiçbir şeye mertebesini taşırmaz. Allah dinde aşırılığa gidip Hakkı hak ettiği özelliklerden tenzih edenleri kınamıştır. Bu kınamanın amacı bize öğretmektir. Öyle bir insan bu aşırılıkla Hakkı yüceltmeyi amaçlamış olsa bile bilgisizliğe düşmüş, kemal mevzisine eksiklik getirmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Dininizde aşırı gitmeyin, Allah hakkında sadece hakkı söyleyin.'*[369] Bu bağlamda bir taşkınlık Allah'a halleri nispettir. Hâlbuki onlar sadece nispetlerin hükümleridir ve anlamları var eden Allah'tır. Onlar bir yerde var olduklarında, zatları gereği, mahallin kendisiyle niteleneceği bir hal verirler. Allah hakkında böyle hüküm vermek bir aşırılıktır. Kadir, alim, beyaz, siyah, cesur, korkak, hareketli, sakin gibi hal sahiplerini zikredebiliriz. Bunlar makul anlamların halleridir ve onlara nispetler de diyebilirsin. Hangisini dilersen onu söyle! Bunlar bilgi, kudret, beyazlık, siyahlık, hamaset, korkaklık, hareket ve durağanlıktır. Allah bize şöyle der: *'Allah hakkında sadece hakkı söyleyin.'*[370] Her ne olursa olsun, hakkı söylemek gerekir. Nitekim insanlar Allah'a eş, çocuk sahibi olmayı izafe etmişler ve O'nun için misaller vermişler, Allah karşısında ortaklar edinmişlerdir. Bu davranış da onların dinlerindeki taşkınlıkları ve peygamberlerini yüceltmelerinden kaynaklanır. İnsanlar Hz. İsa'ya Allah demişken bir grup Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürmüştür. Dinde aşırı gitmeyenler ise Allah'm kulu ve Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur demişlerdir. Böyle diyerek gerçeği tahrif etmemişlerdir. Kim bizim yolumuzu tutarsa, hiç kuşkusuz, kurtuluş ve iman yolunu tutmuş, imana hakkını vermiş, akla ve fikre kendilerine ait haklarda haksızlık yapmamış demektir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Bu hazinedeki ilimlerden birisi bütün meleklerin makamlarının bilgisidir. Nurlar, sırlar bu hazineden öğrenilir. Zamana bağlı olmayan -zamana bağlı olan değil- erdem bu hazineden öğrenilir. Melekler şeriat koyan vahyi peygamberlerin kalplerine bu hazineden indirirler. Velilerin kalplerine de söz ve ilham indirirler. Bir durumu sırrî veya gayb olmak üzere idrak edip kendisi için açık ve şehadet halinde meydana gelen her şey, bu hazinedendir.

Eşyayı tertip edeni tenzih ederim! O gönülleri açan ve kabirlerde bulunanları diriltendir. O'ndan başka ilah yoktur, Alim ve Kadir'dir.

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN ON DOKUZUNCU VASIL

Talim Hazinesi ve Muallimin Öğrenenden Üstünlüğünün Bilinmesi

Bu hazine, talim hazinesidir ve muallimin öğrenenden üstünlüğü ve öğrenenin öğreten karşısındaki edebinin nasıl olması gerektiğini içerir.

Bilmelisin ki, gerçekte öğreten ve muallim olan Allah'tır. Bütün âlem bilgi alan ve ihtiyaç sahibi bir talebedir. Onun kemali budur. Bu nitelikte olmayan kimse, hiç kuşkusuz, kendisini bilmemiş demektir. Kendini bilmeyen ise, hiç kuşkusuz, rabbini de bilmemiştir. Bir şeyi bilmeyen o şeye hakkını veremez. Bir şeye hakkını vermeyen ise, hiç kuşkusuz, hüküm bakımından bilgi elbisesinden soyutlanmış demektir. Öyleyse üstünlük ve şerefin bilgide olduğu açıktır. Onu bilen ise bilgisine göre davranır: Bilgisi Hakka karşı bir şeyi yapmayı gerektiriyorsa, onu yapar; yaratıklara karşı bir amel yapmasını gerektiriyorsa, onu yapar. Öyleyse bilen insan, bir eğrilik ve engebenin görülmediği beyaz ve düz bir alanda yürüyen kimsedir.

Bilgiye zatı gereği sahip olmadan, öğrenerek bilgiyi kabul eden ilk varlık, ilk akıldır. İlk akıl Allah'tan bilgiyi almış, anlamış, Allah da ona öğrendiklerini Levh-i mahfuz'a yazmasını emretmiştir. Allah Levh-i

mahfuz'u kendisinden yaratmış ve onu Kalem diye isimlendirmiştir. İlk Akıl'ın kendisine öğretilen bilginin gereği şuydu: Ona yazmayı emreden muallim karşısındaki edebin gereğiyle 'Neyi yazacağım? Bana öğrettiklerini mi yazacağım? Yoksa bana yazdıracaklarını mı?' demesi gerekir. Bu soru, talebenin muallim karşısındaki edebinin gereğidir. Başka bir ifadeyle muallim kendisine genel bir söz söylediğinde, onu açmasını istemelidir. Bunun üzerine muallim Hak, kendisine şöyle demiştir: 'Olanları yaz, senin öğrenmiş olduklarını yaz, olacak olanlardan sana yazdıracaklarımı yaz. Bu benim kıyamete kadar yaratıklarım hakkındaki bilgimdir.' Bu emir üzerine ilk akıl bilgisinde bulunan var olanlar hakkındaki şeyleri yazdı. Bu bağlamda ilk akıl yaratıklarını yaratmazdan önce Hakkın bulunduğu Amâ'yı ve Amâ'nın içerdiği hakikatleri yazdı. Daha önce bu meseleleri bu kitabın nefes bölümünde yazmıştık.

İlk akıl bunun ardından müheymen ruhların varlığını, onları kendilerinden geçiren şeyin ne olduğunu, hallerini ve üzerinde bulundukları durumu yazdı. Bütün bunlar, ilk akıl'a öğretilmek için yazılmıştı. İlk akıl Hakkın isimlerinin onlardaki tesirini, kendisini, varlığını ve varlık tarzını ve içermiş olduğu bilgileri yazdı. Sonra Levha'yı yazdı.

Bunları tamamladığında Hak ilk akıl'a kıyamete kadar olacak şeyleri yazdırdı, çünkü sonsuz olan şeylerin varlığa girmesi imkânsızdır ve dolayısıyla onlar yazılamaz. Yazmak bir varlık eylemidir ve yazılan şeylerin sonlu olması gerekir. Hak ilk akıl'a yazdırmış, o da muallimin karşısındaki edebin gereğiyle başı eğik bir halde bunları yazmıştır. Başını eğmiştir çünkü yazma yazdıranı görmeyi gerektirmez. Aksine yazarken göz, yazılana bakar. Kalemin kulağı ise Hakkın kendisine yazdırdığı şeylere yönelmişti. Kulağın hakikati duyulanın belli bir yönle sınırlanmamasıdır. Hâlbuki görmek öyle değildir. Çünkü göz bakarken ya belli bir yönle sınırlıdır veya bütün yönlerle sınırlıdır. Kulak öyle değildir. Çünkü kulak söze yönelir ve konuşan bir yöne sahipse veya bir yöndeyse, bu onu ilgilendirmez. Belli bir yönde değilse bu durum da -duyana değil- kendisine racidir. Öyleyse kulak/duymak, göze göre daha çok tenzihe işaret eder ve sınırlanmadan çıkmıştır, daha geniştir ve daha serbesttir.

Âlemdeki ilk üstat ilk akıl iken yaratılmış bir üstattan bilgi alan ilk öğrenci levh-i mahfuz'dur. Bu isimlendirme şeriat tarafından yapılmıştır. Akılcılara göre levh-i mahfuz'un adı tümel nefistir. Tümel nefs akıldan türeme yoluyla çıkan ilk varlıktır ve akıl karşısında o, Âdem karşısındaki Havva gibidir. Havva kendisinden yaratılmış ve sonra onun vasıtasıyla Âdem çift olmuş, varlık hadis varlık ile ikilendiği gibi Âdem de iki olmuştur. Nitekim bilgi de hadis kalem vasıtasıyla iki olmuştur. Sonra Allah sıra ve tertip sona erinceye kadar, yaratma yoluyla eşyayı bir düzene ve tertibe yerleştirmiştir. Hakkın eleme yerleştirdiği tertip Âdem'in yaratılışıyla birlikte sonuna ulaşır. Allah onu en güzel surette yaratmış, sonra kendi ruhundan üflemiş, meleklerine kendisine secde etmelerini emretmiş, melekler de bu konudaki ilahi emir nedeniyle Âdem'e secdeye kapanmışlardır. Böylece Allah Âdem'i meleklerin kıblegâhı yapmıştır. Sonra Allah Âdem'in yeryüzünde halife olacağını meleklerine bildirmiş, fakat onlar Âdem'in kime halife olacağını anlamamış, belki de yeryüzünü mamur kılmak için Âdem'in seleflerine halife olduğunu zannetmişlerdi. Bu nedenle de yaratılışında birbirine zıt doğaları (unsurlar) gördükleri için itiraz etmişler, Âdem'in acul olduğunu anlamışlardır. Bunun yanı sıra kendilerinden yaratıldığı unsurların birbirine karşıt olması Âdem'in tartışmacı ve kavgacı olmasına yol açar. Böylelikle Âdem'in yaratılışının yeryüzünde bozgunculuk ve kan akıtmaya yol açacağını ileri sürmüşlerdi.

Allah Teâlâ meleklerine Âdem'in kendi suretinde yaratılmış halifesi olduğunu bildirmiş, unsurdan oluşan âlemi ve onun dışında ve üzerindeki âlemi yaratmaya yönelen bütün ilahi isimlerini kendisine öğrettiğini onlara söylemiştir. Sonra da bunların isimlendirilenlerini meleklerine göstermiş ve şöyle demiş: *'Bana şunların isimlerini bildirin.'*[371] Yani yaratılışlarına yöneldiğiniz isimleri söyleyin. Başka bir ifadeyle o varlıklara yönelmiş isimleri bildirin: Acaba siz beni o isimlerle tespih ettiniz mi ve onlardan dolayı beni takdis ettiniz mi? Çünkü siz melekler, benim hamdimi tespih ettiğinizi ve beni takdis ettiğinizi iddia etmiştiniz. Bunun üzerine melekler şöyle demiş: 'Bizim bir bilgimiz yok.' Allah Âdem'e 'Onların isimlerini meleklere bildir' diyerek onu meleklerin üstadı yapmıştır. Âdem o isimleri meleklere bildirmiş ve bu durumda melekler Âdem'in geçmişlerin değil, Allah'm yeryüzündeki halifesi olduğunu anlamışlardır. Ardından gelen kâmiller de bu hali-

feliği üstlenir. En sonunda iş kemali hakkında şahitlik yapılmış en büyük efendi Hz. Muhammed'de biter. Hz. Muhammed henüz Âdem su ile toprak arasındayken nebiliğini bilendir. Burada su çocuklarının varlığının sebebiyken toprak Âdem'in varlık sebebidir. Âdem'e bütün isimler verildiği gibi Hz. Muhammed'e de cevamiü'l-kelim verilmiş, sonra Allah Âdem'e öğrettiği isimleri ona öğretmiş, böylelikle Hz. Muhammed öncekilerin ve sonrakilerin bilgilerini öğrenerek en yüce halife ve en büyük imam olmuştur. Onun ümmeti de *'İnsanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmet'*[372] olmuş, Allah onun varislerini önceki nebi ve resullerin konumuna yerleştirmiş, bu nedenle onlara hükümlerde içtihat yetkisi tanımıştır. Binaenaleyh içtihat, Şâri'nin haberine bağlı olan bir teşri demektir. Her peygamber masum olduğu gibi buna mukabil olarak her müçtehit isabet eder. Bu ümmet adına teşriden geride pay meydana gelsin ve kendisinde tecrübeleri olsun diye, onlar bu içtihatlara göre Allah'a ibadet eder. Onların önüne sadece nebileri olan Hz. Muhammed geçmiştir. Böylece ümmetin alimleri Muhammedi şeriatın koruyucuları olarak ümmetlerin saflarında değil nebilerin saflarında diriltilir. Binaenaleyh onlar insanlar üzerindeki şahitlerdir. Bu onların adil oldukları hakkındaki nas ve kesin hükümdür. Her peygamberin yanında bu ümmetin alimlerinden birisi veya ikisi veya üçü veya daha fazlası bulunacaktır. Onlardan her bir alim, zahiri ilimlerde, hallerde, makamlarda, menzillerde ve münazelelerde üstatlık rütbesine sahiptir. En nihayetinde bu hususdaki iş hatmü'l-evliya'ya ulaşır. O Muhammedi müçtehitlerin hatemidir. Buradan da iş hatemü'l-âmm'a (Hz. İsa) ulaşır; o Allah'ın ruhu ve kelimesidir. Öyleyse o, son öğrenci ve kendisinden bilgi alanlar için son öğretmendir. O ve Muhammed ümmetinden olan arkadaşları aynı nefesle temiz bir rüzgârla ölür. Bu rüzgâr onlara koltuk altlarından ulaşır ve onlar uyuyanın kendisini hissettiği tarzda bir tat hissederler. Şâri onu tatlılığı nedeniyle bal diye isimlendirmiştir. Böylelikle Hz. İsa ve Muhammed ümmetinden olan arkadaşları ölüm esnasında değeri takdir edilemeyecek şekilde ölümden haz duyarlar. Geride tıpkı hayvanlar gibi bir güruh olarak kalan insanlar üzerinde kıyamet kopar.

Ruhu'l-emin olan Cebrail peygamberlerin muallimi ve üstatlarıydı. Hz. Muhammed kendisine vahyin aktarılmasını beklemeden Kuran'ı okumada acele ediyordu. Bu davranışla da Allah'ın onun talim

işini -meleğin kendisini fark etmediği- özel yönden (vech-i has) üstlendiğini göstermek istemiştir. Allah Teâlâ vahyi getiren meleği bir perde yapmış, sonra kendisine vahyettiği hususta ona şöyle demeyi emretmişti: *'Dilini hareket ettirme, acele okuyacaksın diye.'*[373] Üstadın karşısındaki saygı böyle davranmayı gerektirir, çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Bana edebi rabbim öğretti, edebimi ne güzel yapmıştır.' Bu da Allah'ın peygamberin öğretim işini üstlendiğini destekleyen delillerden birisidir. Sonra Allah yine pekiştirmek üzere şöyle buyurur: *'Onu toplamak ve okumak bizim işimizdir, sen onun okunuşuna tabi ol. Onu açıklamak bizim işimizdir.'*[374] Burada Allah kendisinden başkasını zikretmemiş, bu fiilleri sadece kendisine izafe etmiş, tarifte Allah'tan başkasının adı geçmemiştir. Hz. Peygamberin de 'Beni rabbim terbiye etti' hadisinde böyle geçmiştir: Hz. Peygamber Allah'tan başkasını zikretmediği gibi herhangi bir vasıtaya değinmemiş ve meleği zikretmemiştir. Çünkü Allah bize böyle öğretmiştir. Bu durumun bütün gruplardaki peygamber varislerine sirayete ettiğini gördük. Başka bir ifadeyle şekilci alimlere ve kalp alimlerine bu hal sirayet etmiştir. Öyleyse dolaylı veya doğrudan olmak üzere talim Rabbe raci bir iştir. Bu nedenle melek şöyle der: *'Biz Rabbinin emriyle ineriz.'*[375]

Bu bölümde talimin tarzı belli olmuştur. Sonra Allah üstatların öğrencileri karşısında kendilerinde meziyet görmemelerini de hükme bağlamıştır. Üstatlık mertebesi hiçbir kimseyi kendisini ve kulluğunu görmekten habersiz hale getirmemelidir. Kendisine başvurulacak asıl ve ilke budur. 'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN YİRMİNCİ VASIL

Bu Vasıl İlahi Hükümlerin Hazinesi ve Vaz'î ve Şerî Yasaların Hazinesidir

Allah'ın kullarının kalplerine yönelik vahyinde her ümmette şeriat yaptığı hususlarda iki yolu vardır: Birincisi Ruhu'l-emini -ki Cebrail diye isimlendirilir- veya meleklerden birisini bir kuluna göndermesidir.

Gelen vahiy nedeniyle peygamber ve nebi diye isimlendirilen böyle bir insana ve Rabbinden gelen vahye iman zorunludur. İkinci yol ise devrin akıllı insanın eliyle ilham etmesidir. Allah böyle bir insanın nefsine ilham verir ve ilahi-mukaddes ruh onun rav'ına -peygamberlerin gelmediği ve yolun bilinmediği fetret döneminde- ilham aktarır. Böylece Allah can güvenliğinin sağlanması, malların, ırzların korunmasıyla ilgili toplum menfaatlerinin bulunduğu hususları ona ilham yoluyla bildirir. (Mal ve can güvenliği olmayışının nedeni) Allah'ın hayvani nefislere gayret ve mücadele özelliği vermiş olmasıdır. Allah onlara kendisini takip ettiklerinde maslahatlarına ulaşacakları bir yolu hazırlar ve canları, malları ve ırzları hakkında güvende olurlar. Bu bağlamda Allah onlar için sınırlar ve cezalar belirler; onları korkutur, sakındırır, umutlandırır, kendilerine verdiği emirlere itaat etmelerini ve sakındırdığı işlere boyun eğmelerini, kendisine karşı gelmemelerini emreder. Onlar için öldürme, dövme ve maddi cezalar gibi engelleyici cezalar belirler ve bunlarla bozulmaya ve parçalanmaya yol açacak hususları ortadan kaldırmayı hedefleyerek hükmün yaygınlaşması ve nizamın sağlanmasını teşvik eder. Allah Teâlâ fetret döneminde yaşayan insanları bu yola uymaları halinde ödüllendirir. İçlerinde bir peygamberin bulunduğu veya peygamberin hitabının altında yükümlü olan ümmete gelirsek, onlara böyle akılcı bir yol yasaklandığı gibi peygamberin getirdiği şeriatın hükümlerinden çıkmaları da yasaktır.

Hikmetin kendisini gerektirdiği bu vaz'î yöntem bütün türler içinde sadece insan türünde ortaya çıkabilir. Bunun nedeni ise insanın ilahi surete göre yaratılmış olmasıdır. İnsan içinde maslahatları için hüküm koymaya kendisini çağıran ilahi bir güç bulur. Başka birisi bu hükümleri koymuşsa -ki başkası peygamberdir- akıllı insan daima onun koyduğu hükümleri teyit eder, toplumunu peygamberin koyduğu hükümler için hazırlar, anlayış eksikliği nedeniyle peygamberliğinden gizli kalan sırları insanlara açıklar. Akıllı insan gücü yettiği halde bunları yapmazsa kıyamet gününe kadar sefil ve hor kalır. Bir rivayette ardında imamlığa daha layık kimsenin bulunduğunu bilip onu geçirmeyip de kendisi imamlık yapan insanın kıyamet vaktine kadar sefil olacağı zikredilmiştir. Fakat daha üstün olan o insan kendisini imamlığa geçirir ve onun emri nedeniyle imamlığa geçerse, durum farklıdır. Misal olarak Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'e namaz kıldırmasını ve namaza

gelip bir rekât kaçırdığında Abdurrahman b. Avf'ın namaz kıldırmasını verebiliriz. Abdurrahman b. Avf böyle bir vakitte vaktin çıkması endişesiyle namaz kıldırmak için öne geçmiş, Hz. Peygamber geldiğinde ise cemaat bir rekât kılmıştı. Bunun üzerine Abdurrahman'ın ardında namaz kılmış ve bu davranışlarından dolayı onlara teşekkür ederek 'İyi yaptınız' demiştir. Şâri bu ümmetin içinde müçtehitlerin hükmünü onaylamış olmasaydı, müçtehidin hüküm vermesi mümkün olmazdı.

Bilmelisin ki, Allah'ı bilenler ilahi bilgiyi almada derece derecedir: Bir kısmı bilgiyi Allah'tan alır ki onlar haklarında 'biliniz ki, O tek ilahtır' denilen kimselerdir. Bir kısmı Allah hakkındaki bilgisini teorik düşünme gücü ve istidlalden alır. Bunlar kendileri için delillerin ve ayetlerin ufuklara ve nefislerine yerleştirildiği kimselerdir. Allah onlara 'hak ortaya çıkıncaya kadar' o delillere bakmayı emretmiştir. Bu duruma misal olarak şu ayeti verebiliriz: *'Onlar göklerin ve yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere bakmazlar mı?'*[376] Başka bir ayette ise *'O ikisinde ilahlar bulunsaydı, fesada uğrarlardı'*[377] denilir. Hz. Peygamber 'Kendini bilen rabbini bilir' der. Allah'ı bilenlerin bir kısmı bilgilerini Allah karşısında takva sahibi olmalarından elde eder. Bu kısımdakilerin bilgisine *'Allah'tan çekinirseniz, sizin için furkan yaratır'*[378] ayetinde işaret edilir. Yani siz bu furkan sayesinde Allah ile müşriklerin ibadet ettiği ilahları ayırt eder, onların ibadet ettiklerini tanırsınız. Bununla birlikte onlar bu ilahlara ibadet etseler de adlarını verdiklerinde onların taş, ağaç, yıldız, melek, insan ve cin olduklarını da bilirler. Başka bir ifadeyle müşrikler, her isimlendirilenin hakikatini bilir. Bütün bunları bilirken, niçin ibadeti onlardan herhangi birisine tahsis etmişlerdir? Bunlar kimlerdir? Bununla birlikte onlar Allah'ı tanım ve hakikatte taptıklarının cinsinde onlarla eşit bir mabud saymamışlardır.

Bu gruplar içerisinde Allah'ı bilmede bilgisini takvadan elde edenden daha üstün grup yoktur. Bu kaynak, bilgiyi almada en üst mertebedir. Çünkü bu kaynağın sahibi Allah, bütün hükümlere ve herhangi bir şekilde hüküm verenlere göre, en genel hüküm sahibidir. Binaenaleyh Allah hüküm verenlerin en hayırlısıdır. Bu bilginin kendiliğinden olması mümkün değildir ve bu nedenle sadece mümin alimler ona tahsis edilmiştir. Onlar kendisine dönülecek ve müşahedesine ulaşılacak kimsenin varlığını bilenlerdir. Bunu bilmezlerse himmetleri eksik kalır.

Himmeti düşük olanlara Hak kendiliğindeki haliyle tecelli etseydi O'nu inkâr ederler ve reddederlerdi. Çünkü Allah onlarda belirli bir özellikle sınırlanmıştır. Kendisiyle Allah'ı sınırladıkları bu özelliği onlara tecelli edende bulamamışken kendilerine 'O Allah'tır' denilse veya bizzat Allah böyle deseydi, O'nu reddeder ve inkâr ederlerdi ki, bunun böyle olması zorunludur.

Himmetleri eksik kalınca teorik düşünceleri onlara şu bilgiyi vermiştir: 'Hakkı kimse göremez.' Böylelerine misal olarak filozofları veya Mutezile mezhebindeki insanları verebiliriz. Bunlar bilse bile, zorunlu olarak O'nu kendilerine dönük tecellisinde inkâr ederler. İman nuru Hz. Musa'da olduğu gibi mümine öyle bir hal vermelidir ki o Allah'ı görmeyi arzulamalıdır. Hz. Musa görmeyi isteyince, Allah dağa tecelli ettiğini bildirmiştir. Dağ, âlemdeki bir şeydir ve Rabbini gördüğünde parçalanmıştır. Allah hâdis bir şeye tecelli ettiğine göre, dilediğinde her yaratılmışın O'nu görmesi mümkün olduğu kadar kendisine tecelli etmesi de mümkündür. Onlar bunu bilip iman ettiklerinde, iman nuru mertebelere ve makamlara yayılır. Böylelikle keşf ve vecd yoluyla O'nu bilirler. Ardından bu nur nefislerine yayılır. Onlar da nefislerini müşahede ederler ve neticede nefislerini tanırlar. Nefislerini tanıdıklarında hiç kuşkusuz iman ve keşif yoluyla rablerini tanımış olurlar. Sonra Allah karşısında takva sahibi olmayı öğrenirler. Takva sahibi olduklarında ise Allah kendilerine bir furkan verir. Bu furkan Allah'tan haber yoluyla öğrendikleri şeylerle teorik düşünceyle öğrendiklerini ve takvadan meydana gelen bilgileri ayırt etmelerini sağlar. Bu ayrımla söz konusu bilgilerden tam ve eksiksiz olanın hangisi olduğunu öğrenirler. Öyleyse her kim takva sahibi olduğunu iddia eder de bu furkan onun adına gerçekleşmemişse, iddiasında doğru söylememiştir. Yalanın tümü de yokluktur. Başka bir ifadeyle yalan yokluğa delildir. Bununla birlikte yalan genel anlamıyla kınanmışken bazen övülen bir davranış olabilir ve bu sınırlı durumlarda övülür. Doğruluk ise bütünüyle haktır. Yani doğruluk Hakka ve hakikate delildir. Bununla birlikte doğruluk genel anlamıyla iyiyken bazı durumlarda kötülenebilir. Bu yerlerde doğruluk kınanır (söz gelişi gıybet yapmak gibi).

Hak beni müşahedemde durdurdu
Varlığıma olan cömertliği ve ihsanıyla

Şükrederek durdum huzurunda
Daha artırmasının hazzını talep ediyordum

Cömertliği ilimler kattı bana
Allah hakkında ilimler, varlığın nispetlerinde

Hep O'na döner nispetler
Keşif ve müşahedeyle görürsün

Allah'ı bilen tek kalp
Dolunay gibi bir kalp, mutlular menzilinde

O'na yükselir O'ndan gelir
Beyazlık ve siyahlık arasında

Allah'ı haber (rivayet) yoluyla bilenler ise O'ndan ancak Kitap veya Sünnette hakkında haber verdiklerini bilebilirler. Bunlar ya teville teşbih yapanlar (Eşariler) veya çekimser duranlardır (selefi). Çekimser kalmak bu bağlamda daha salim bir yoldur ve diğerine göre kurtuluşa daha yakındır. Çünkü lafızları veya onların gösterdikleri şeyleri reddetmek mümkün değildir ve bu durumda zorunlu olarak teşbihe düşer. Öteki ise lafızları veya onların gösterdiği şeyleri reddetmesi mümkün olmasa bile lafızlar onun diliyle inmiştir. Öte yandan teşbihle çelişen ayetlerdeki karşıtlığı da görür. Böylece bu ayetlere iman eder ve bilgisini herhangi bir belirleme ve saptama yapmadan Allah'a havale eder. Çünkü o isimlendirileni ve niteleneni görmemiş, kendisinden gelen bu haberlerin dışında O'nun kendinde bulunduğu durumu bilememiştir.

Nazarî bilgi sahipleri ise pek çok gruptur ve her grup Allah'ı bilmek üzere edindiği delile göre bir iddia ileri sürmüştür. Bu nedenle Allah hakkındaki görüş ve iddiaları birbirinden büsbütün farklılaşmıştır. Onlar kendilerine bağlandıklarında alamet sahibi olan kimselerdir (ilah-ı mutekad). Keşif ve müşahede sahipleri ise takva sahibi müminlerdir. Allah onlar için bir furkan belirlemiş, bu furkan onları teorik düşünce sahiplerinin Allah hakkında iddialarına veya ilahi haberin kendilerine söylettiği düşüncelere vakıf kılmıştır. Acaba onların kalplerine ve basiretlerine hakikatten tecelli eden şey nedir? Furkan bunu on-

lara gösterir. Acaba onun tamamı hak mıdır? Yoksa bir kısmı hak iken bir kısmı öyle değil midir? Bütün bunlar, keşif ve müşahede yoluyla onlara bellidir. Bu nitelikteki birisi Allah'a emir ibadetiyle ve zati ibadetle ibadet eder. Bu durum, onlar ve melekler adına geçerli olabilir. Emri bilmeyen ruhlara gelirsek, onların ibadetleri, zati ibadettir. Teorik araştırma ve haberden hareket eden alimlere gelirsek, onların ibadetleri emir kaynaklıdır. Hz. Peygamber şöyle der: 'Suheyb ne güzel kuldur! Allah'tan korkmasaydı bile O'na asi olmazdı.' Bu, zati ibadet demektir. Böylece onun iki ibadet sahibi olduğunu bildirmiştir: birincisi emir ibadeti iken diğeri ise zati ibadettir. Bu ibadet ile cennetlikler ve cehennemlikler Allah'a ibadet eder. Bu nedenle bedbahtların sonu rahmete ulaşır, çünkü zati ibadet otoritesi güçlü bir ibadettir. Emir ise arızidir ve bedbahtlık belli bir süreye kadar devam eden arızi ve yok olucu bir şeydir.

Bilmelisin ki, nebiliğinden önce hiçbir peygamber Allah hakkında nazari bir bilgiye sahip değildi. Zaten böyle bir bilgi de ona gerekmez. Aynı şekilde seçilmiş herhangi bir velinin Allah hakkında önceden nazari bir bilgisi yoktur. Allah hakkında öncesinde nazari bilgisi olan veli -veli olsa bile- seçilmiş olmadığı gibi aynı zamanda Allah'ın ilahi kitaba varis kıldığı kimselerden değildir. Bunun nedeni şudur: Teorik düşünme kendisini diğer durumlardan ayırt etmesini sağlayan Allah hakkında bir özellikle sınırlar ve bütün varlığı O'nunla ilişkilendirmeyi başaramaz. Böyle bir durumda o insan salt tenzihten başka bir hükme sahip değildir. Binaenaleyh bu gücüyle Allah hakkında bir inanç sahibi olup O'ndan inancına aykırı bir şey geldiğinde, onu reddederek O'nun katından gelen haberleri destekleyen delilleri zayıflatır. Allah bir kuluna inayet nasip ederse, kendisini seçmezden önce onu teorik bilgilerden korur, onu kendisine ayırarak teorik ilimlerle ilgilenmesinin önüne perde çeker, ona Allah'a ve peygamberin diliyle O'nun katından gelen hususlara imanı nasip eder. Bu durum, Peygamberin daveti genel olan bu ümmet hakkında da böyledir. Peygamberlerin gelmediği fetret döneminde yaşayan önceki nebilik dönemlerinde böyle bir insana maişetiyle ve sanatlarla ilgilenmek sevdirilir. Veya böyle bir insan, aritmetik, geometri, gök bilimi gibi matematik veya tıp gibi Allah'a dair olmayan ilimlerle ilgilenir.

Nebiliğin devam ettiği vakitte böyle biri Allah'ın bilgisinde 'seçilmiş nebi' olacağı takdir edilmiş birisi olabilir ve kalbi İlah hakkında herhangi bir sınırlanmadan temizlenmişken kendisine vahiy gelir. Bu esnada onun kalbinde Allah hakkında aklın idrakiyle sınırlanmış bir inanç yoktur. Kendisi nebi olmasa bile, yaşadığı topluma peygamber geldiğinde onun getirmiş olduğu vahyi kabul eder. Bunun nedeni, idrak aracının saflığı ve temizliğidir. Sonra imanın gereğiyle amel eder ve Rabbinden sakınır, Allah da kalbine furkan ihsan eder. Başka birisi için böyle bir ihsan yoktur. Allah Teâlâ yaratıklarındaki âdetini böyle uygular. Akılcı insan mutlu ve said olsa bile, iman yolundan ve takvadan başka bir yolla Allah'a dair bilgisi bulunmayan saf insanın mertebesine çıkamaz. Böyle birisi bu nitelikteyken nebilerin varisidir ve onlarla beraberdir, onların derecesinde bulunur. Bunu bilmelisin! '*De ki Rabbim benim bilgimi artır.*'[379]

Meleklerin ve insan bedenlerini yöneten nesf-i natıkanın dışındaki varlıkların ilimlerine gelirsek, onların hepsi yaratılışları itibarıyla Allah'ı bilenlerdir. Onlar bu bilgilerini istidlal ile veya düşünmeyle elde etmemişlerdir. Bu nedenle bedende deriler, kulaklar, gözler, eller, ayaklar ve diğer organlar kendilerini yöneten nefs-i natıkanın Allah'ın emrini aşmalarını emretmesi durumunda aleyhte şahitlik edeceklerdir. Onların şahitlikleri, Allah'ın fiillerini bildirmekle gerçekleşir, çünkü organlar haddi aşmayı veya isyankârlığı bilmez. Bu bildirme o fiillerin belirlenmesiyle kendilerini o fiillere yönelten nefislere karşı şahitlik olur. Çünkü aleyhine tanıklık yapılan nefislerin dışındaki her şey, sadece rablerinin hamdini tespihi bilirler. Yaratılışlarında sadece bu hamdi ve tespihi buldukları için, başka bir şey bilmezler. Bilgiler içerisinde bundan daha zor tasavvur edilen bir bilgi yoktur. Çünkü natık nefs asıl itibarıyla temiz olduğu kadar cisimler ve onların güçleri de yaratılışları itibarıyla temizdir. Sonra cismin ve nefsin bir araya gelmesiyle, bizatihi muhalefet gerçekleşir. Hayvani nefisler eşyada doğaları gereği hareket eder ve onların yükümlülükleri yoktur. Organlar da Allah'ın hamdini söyler ve O'nu tespih ederler. Hal böyleyken muhalif olan ve kınanma ve cezayla muhatap olacak kimdir? 'İnsan' adı kendisi için bir toplanmayla meydana geldiği gibi insandaki toplanmışlık ve bir araya gelme nedeniyle başka bir durum gerçekleşmiş olabilir. Böyle bir durumda insan bilhassa muhalefet nedeniyle kınanır, çünkü akıllı ve yetişkin in-

san, yükümlüdür, başkası değil! Beşer türünde bu şartların düştüğü kimseler yükümlü olmadığı gibi yapılması emredilen bir işi yapmadığı veya yasaklanan bir işi yaptığı için de kınanmaz.

Allah'ı bilenler beşincisi olmayan dört kısma ayrılırlar. Bir kısmı Allah hakkındaki bilgisini zahiri delil veya batını şüphe olmaksızın Allah'tan almışlardır. Onlar nur ehlidir. Birinci grup ilimlerden haz alanlardır. Üçüncü kısım bilgide derinleşenlerdir. Onlar Allah hakkındaki bilgide yaratıkların Hakkın suretinden neyi kabul ettiğini görmek üzere yarattıklarına meyilleri vardır. Onların Allah ve yaratıklar hakkındaki bilgilerinde bir kuşkuları yoktur. Onlar sır ehli, gayblerin bilgilerini bilenler, marifet hazinelerinin sahipleri, sarsıntılar içinde sebat sahibi olanlar ve bağlandıkları şeylerden daha büyük olanlardır. Dördüncü kısım ise cem' ve vecd ehli, bütün bilinenlerin hakikatlerini ihata edenlerdir. Bildikleri şeylerde onlara herhangi bir yön gizli kalmaz. Bu gruptaki insanlar sahip oldukları bilgileri diledikleri şekilde âlemde yorumlarlar. Onlar 'eman' sahipleridir ve herhangi bir etkin şüphenin onların bilgisine zarar vermesi mümkün değildir. Onlar aynı zamanda sır sahipleridir. Bu iki grup alimin dışındakiler, Allah'm yaratıkları arasından herhangi bir sınıftır. Onlar yaptıkları işlerde tasarruf eder ve içlerinden birisi ihtiyar sahibi olursa ihtiyarlarında mecburdurlar.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN YİRMİ BİRİNCİ VASIL

Gizli İkramların İzharı

Bu hazine Allah ehlinin varidatlarında ve gönüllerindeki gizli ilahi ikramların ve lütufların izharını içerir. Ayrıca çadırlar, yükler ve ağırlıkların konulmasıyla ilgilidir.

Bu menzilin adamları vardır ve aynı zamanda müşahede menzilleri vardır. Bunlar, yolların kat edilmesine dönen müşahede menzilleridir. Onlar '*Allah isminin yüceltilmesine ve söylenmesine izin verdiği evlerdir.*

Orada gece gündüz Allah'ın ismi zikredilir.'[380] Bu hazineden rahmetin söz, hal ve fiillerden oluşan amelleri ihatası öğrenilir. Bu hazineden kulda bulunması gereken Rabbine yönelme, O'na dönme ve bütün işlerini bırakıp Allah'a teveccüh halinin keyfiyeti öğrenilir. Bu hazine kerem hazinesi ve himmetler madeni, ümmetlerin mazeretlerini kabul, âlemin kendisinde bulunduğu yolların en doğru yol olduğunu söyleten hazinedir. Başarıya ve doğruya ulaştıran Allah olmakla birlikte, ilahi cömertlik ve keremin bize açmış olduğu sırlara mütercim olarak şöyle derim:

Bilmelisin ki âlemdeki her varlık, üzerinde yaratıldığı makamındadır. Hiçbir şey kendi makamını yukarı çıkmayacağı gibi ondan aşağı inemez. Herkes kendi makamında değişme ve başkalaşmadan korunmuş halde kalıcıdır. '*Allah'ın kullarında işleyen sünnetidir.*'[381] '*Allah'ın sünnetinde tebdil bulamazsın.*'[382] İşaret ettiğimiz hususta bilgisi olmayan kimse ise fazlayı talepten ümit kesmiş, durum, insan vasıtasıyla adeta 'adı konmuş ecel' haline gelmiştir. Çünkü insan bedbaht veya mutlu sürekli bir terakkidedir. Bu bağlamda mutlu insana gelirsek, bütün gruplarda onun terakkisi bilinir. Bedbahtın Allah hakkındaki bilgide terakkisine gelirsek, bu terakkiyi sadece Allah ehli bilebilir. Bedbaht bedbahtlık sebeplerinde terakki içinde olup en sonunda rahmetin kendisini kuşatacağını, ilahi keremin onda hüküm sahibi olacağın bilmez. Fakat işin sonunda bu durum belli olur. Böylelikle bedbaht işin sonunda bedbaht olmasına yol açan günahlarda Allah hakkındaki bilgide nasıl yükseldiğini öğrenir ve bundan dolayı hamd eder. '*Tövbe eden ve salih amel işleyenlerin günahlarını Allah iyiliklerle değiştirir*'[383] ayetinde belirttiği üzere, tövbekâr hakkında bir misal vermiştir. Yani ona kötü diye gördüğü şeyin aynısını iyi diye gösterir. Daha önce şeriatın hükmünden habersiz kalarak, onu iyi görmüştü. Hükümlerin ortadan kalktığı mevzie ulaştığında ise -ki orası ahirettir- perdenin kalkması esnasında bütün amellerdeki güzelliği görür. Çünkü orda kendisine amel edenin -başkası değil- Allah olduğu keşfolunur. Öyleyse ameller Allah'ındır. Allah'ın bütün amelleri kendilerinde bir eksiklik ve çirkinlik olmadan tam anlamıyla güzel ve iyidir. Çünkü amellere sirayet eden kötülük ve çirkinlik -bizatihi kendilerinden değil- Allah'ın haklarındaki hükmüne aykırılıktan kaynaklanır. Kimin basiretinden ve baş gözünden perde kalkarsa, söylediğimizi görür. Bununla birlikte keşif vakti

değişebilir. İnsanların bir kısmı bu durumu dünyada görür; onlar Allah'ın bütün fiillerinin iyi olduğunu ve Allah'tan başka fail olmadığını söyleyenlerdir. Onlara göre kulun fiildeki payı sadece kendisine izafe edilen kesptir. Bu ise o fiilde kula ait ihtiyardan ibarettir. Yaratılmış yani hadis kudretin -onlara göre- herhangi bir işte etkisi yoktur, çünkü hadis kudret kendi mahallini aşamaz.

Allah ehlinden ariflere gelirsek, onlar hadis kudretten herhangi bir işte fiil meydana geldiğini düşünmezler. Yükümlülük ve hitap onlara göre ilahi bir isimden ilahi bir isim hakkında yaratılmış kulun mahallinde gerçekleşebilir. Böylelikle kul 'yükümlü' diye isimlendirilirken hitap 'yükümlülük' diye isimlendirilir. Yaratıklardan meydana gelen fiillerin kendilerinin yarattığı şeyler olduklarını düşünenler vardır. Mesela Mutezile böyle düşünmektedir. Perde kalktığında gerçeğin kendinde bulunduğu durum lehlerine ve aleyhlerine olacak şekilde onlara keşfolunur. Onların bir kısmına keşif ölüm esnasmda gerçekleşirken bir kısmına kıyamette bir kısmına topukların birbirine karışması esnasmda bir kısmına azabın etkin olmasından sonra gelir. Böylelikle amelleri Allah'a nispet etmenin gerekliliği (Mutezile mezhebindeki) insana keşfolunur.

Bu bağlamda sadece insanın Allah'a bir gelişi ve Allah'tan ayrılışı vardır. Bu geliş diğer yoldan gelişin ta kendisidir. O halde kul istifade amacıyla Allah'a yönelmek ile ifade, yani başkasına fayda vermek üzere Allah'tan ayrılma arasındadır. Bu ayrılma başka bir istifade amacıyla Allah'a yönelmenin ta kendisidir. Fethin en çok olduğu kısım, Allah'a yönelme olması bakımından, Allah'tan ayrılma halidir. Böyle bir insan Hakkı halkta görendir. Allah ehlinden bazılarına Hakkı halkta görmek ağır gelir. Bunun nedeni kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olan ile başkası nedeniyle varlığı zorunlu olan arasındaki uzak ilişkidir. Kulun zevki bu müşahede olunca, Hak kendisine ağır gelen şeyin varlık itibarıyla Allah olduğunu ona gösterir ve o hakikatte mümkünün hükmünün bulunması nedeniyle 'halk (yaratılmış)' diye isimlendirilir. Kul mevcut hakikatin ne olduğunu ve hükmünün ne olduğunu ve onun madum bir şeyden var olduğunu öğrenince, artık hiç bir şey ona ağır gelmez ve daha önce oluştan duyduğu ağırlık kalkar. Söz konusu ağırlık, insan ve cinlerin sakaleyn, iki ağır diye isimlendirilmesini sağlayan

durumdur. Sakaleyn doğal bütün cisimlerin adıdır. Mümkünün yokluktan var olduğunu öğrenen insan, içinde hissettiği acı ve elemden kurtulur. Allah bu esnada kendisini yüce bir yere çıkartır. Bu yüce makam, İdris'in makamından onun payıdır. Böylelikle onun mertebesi yükselir, sıkıntısı ortadan kalkar, vardığı yer nedeniyle Allah'a hamd eder, sırrının kendisine verdiği şeyi öğrenir. Bu sayede mertebeler ayrışır, mezhepler bir olur, cetveller ve yan yollar çizilir, kudretli olanla olmayan ve kazanan eşitlenir.

Hakka yönelmelerin en büyüğü ve yücesi, Allah'a yönelirken çıkan nefesinin O'ndan ayrılırkenki giren nefesinin aynı olduğu kimsenin halidir. Böyle bir insan çıkan nefesi ihata eden olması bakımından Allah'a yönelmişken suduru esnasında giren nefesiyle O'na yönelmiştir. Bunun nedeni kalbinin Allah'ı sığdırmış olmasıdır. Böylelikle kul her nefes zahirdeki bir ilahi isim ile batındaki ilahi isim arasında 'istifade eden' haline gelir. Öyleyse kuşatıcı ve zahir Hakka çıkan nefes, Hakkı ufuklarda göstermeyi amaçlar. Batın olan hakka giden nefes de nefsindeki hakkı ona gösterme amacı taşır. Böyle bir durumda insan zahir ve batın olarak sadece Hakkı görür. Dolayısıyla onun zatında -edebi yerine getirmek üzere Hakkın diliyle olanın dışında- herhangi bir fiil hakkında itiraz kalmaz. Öyleyse konuşan ve konuşturan göreli olarak iki farklı surette bir kimsedir.

Sonra, ey dostum! Bilmelisin ki, Allah âlemi yaratmış ve onunla boşluğu doldurmuştur. Artık âlemde fazla gelecek veya eksik kalacak bir cevher yoktu. Bu yönüyle âlem cevheri bakımından tektir. Bununla birlikte boşluğu dolduran bu cevherde Hak sürekli yaratıcı olmayı sürdürür. Allah onda şekilleri açar, onda kesifleri latifleştirir, suretleri izhar eder, renk ve olgular gibi arazları var eder, kendilerinde var ettiği niteliklerle kesiflerin bütün suretlerini ayrıştırır. Bu cevherde açılan suretlere göre zati ve resmî tanımlar ortaya çıkar. Nispet ve izafetlerin hükümleri de onda ortaya çıkar. Allah ondan sonra bir cevher var etmez. Fakat o cevherde var eder.

Bunu anlayınca, gözün üzerine düştüğü şeyin ne olduğu ve gözün kendiliğinde bulunduğu durumu bilmelisin! Kulağın duyduğu şey nedir, kulağın kendisi nedir? Dilin söylediği nedir? Sesin kendisi nedir? Organların temas ettiği nedir? Organın kendisi nedir? Damağın tat

alma duyusu nedir? Damak nedir? Burnun kokladığı nedir, burnun kendisi nedir? Aklm idrak ettiği şey nedir, aklın mahiyeti nedir? Duymak, görmek, koklamak, tatmak, dokunmak ne demektir? Tahayyül edilen, tahayyül ve hayal ne demektir? Tefekkür, tefekkür eden, hakkında tefekkür edilen ve fikir nedir? Musavvire gücü, tasvir edilen ve suret ne demektir? Hatırlama gücü, hatırlama ve hatırlanan nedir? Vehim, vehmeden ve vehmedilen nedir? Hafıza gücü, ezberlemek ve ezberlenen nedir? Akledilir olan nedir?

Senin elde ettiğin şey, tek cevherdeki araz, nispet ve izafetler hakkındaki bilgidir. Bu hakikat bir-çoktur. Bütün isimler, Allah'm kendisinde zikrettiğimiz hususları var etmesine göre, ona verilir. Öyleyse bu hakikat, zatı bakımından boşluğu dolduran ve bütün zikrettiklerimizi kabul eden cevherdir. Suri cevher ve araz, zaman, mekân o cevherde ortaya çıkar. Bunlar varlığın analarıdır, ondan başkası değillerdir! Ona eklenen şeyler ise etken-edilgen, göreli, konum, sayı ve nicelik gibi bunlardan bileşen şeylerdir.

Buradan manaların manalarla mı yoksa manayı kabul eden cevherle mi var olup olamayacağı öğrenilir? Söz konusu mana öteki mananın kendisiyle kaim olduğu zannedilen bir manadır. O mana ise nitelenmiş olan mananın kendisiyle var olduğu cevherle vardır. Misal olarak siyahın parlaklığını verebiliriz. Bu bağlamda 'Parlak siyah' veya 'güzel bilgi' veya 'kerim ahlak' veya beyazlık hakkında aşırı beyaz dersin.

Bunu öğrenince, kim olduğunu ve bütün bu zikrettiklerimizi ve benzerlerini sana ihsan eden Hakkın kim olduğunu öğrenirsin. Ayrıca yaratıklarından kimsenin O'na benzemeyeceğini öğrenirsin. Bununla birlikte varlığının O'nun varlığına ve senin O'na bağlanmasını ve irtibatlı olmasını mümkün kılan münasebet akılla bilinir. Nitekim 'Kendini bilen rabbini bilir' hadisinde O'nu bilmen kendini bilmene bağlanır. Yaratılmışları en iyi bilen, onların içinde Allah'ı en iyi bilendir. Bunun yanı sıra çokluğun birliği karşısında Bir'in birliğini öğrenirsin. Kadim ve hadis kısımlarıyla varlığın hangi kısımlarla sınırlı olduğunu öğrenirsin. Kadim'in hadisten hangi özellikle ayrıştığını öğrenirsin. Ezeli kadim'e nispet edilen isim ve hükümler ile yaratılmış hadise nispet edilen isim ve hükümler nelerdir? Âlemin kendisi neye dayanır? Sana tecelli edip kendisini gördüğünde Haktan müşahede edilen nedir?

Tecellinin farklılığının nedeni nedir? Onu başkalaştıran nedir? Bunun nedeni senin idrakinin tek hakikatte farklılaşması mıdır? Bu sayede senin tecelliyi görmen de fraklılaşırken O'nun kendisi kendiliğinde başkalaşmaz. Yoksa tecellideki başkalaşma ve türlere ayrılma -sana veya kendisine değil de- nispete mi dayanır? Ona dayanmasına gelirsek, Allah ehline göre böyle bir şey imkânsızdır. Geride iki husus kalır: Birincisi sana dayanmasıyken diğeri ne sen ne O olan başka bir duruma dayanmasıdır. Sen de O'nu böyle görürsün.

Binaenaleyh gören herkes gördüğünü tanımaz. Hayret ehli boş yere hayrete düşmez, çünkü bu iş zordur ve anlaşılması çetindir. Müşahede edilen şey genel, varlık ise büyüktür. Kemal gerçekleşmiş, bilgi ayırmış, hüküm ise inmiştir. Her nefes var olanlarda yenilenme ise akledilir. Hakka dair söylenen ise makul olan ile olmayan arasmda aktarılır. Bu kuyulara ulaşılmak sır ehlinin, nur sahiplerinin ve basiret ve göz sahiplerinin yapabileceği bir iştir. Kimin sadece sırrı olur ve nuru olmaz veya nuru olur sırrı olmazsa veya baş gözü olmaz basireti olursa veya baş gözü olur basireti olmazsa veya batını olmaz zahiri olursa, sahip olduğu özellikle kalır ve kemale ulaşamaz. Onunla nitelenip bulunduğu hal üzerinde tam olarak kalabilir. Fakat unutmamak gerekir ki, talep edilen şey, tamlık değil kemaldir, çünkü tamlık yaratılmıştadır. Kemal tamın elde etmek istediği ve ona ifade edilen şeydir ve tam olmasına rağmen bu derece onun adına gerçekleşmemiş olabilir. Allah her şeye yaratılışını vermiş, her şey (yaratılma yönüyle) tamamlanmış, sonra ona kemali elde etmesi için yolu göstermiştir. Kim hidayete uyarsa, kemale erer; kim tamlıkla birlikte kalırsa, mahrum kalır.

Allah bizi ve sizi acizlik makamına ulaşmakla nasiplendirsin ve bunu bize ihsan etsin. İhsan eden ve bu makama ulaştıracak O'dur.

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN YİRMİ İKİNCİ VASIL

Fetret Hazinesi

İşlerin kesildiği zannedilir, hâlbuki onlar kesilmez ve kesilmeleri mümkün değildir. Çünkü Allah, âlemi sürekli korur. Başka bir ifadeyle âlemi sürekli koruyucudur. Koruma kesilmiş olsaydı, âlem yok olurdu. Allah, kendisi nedeniyle âleme zuhur etmesinin dışında âlemden müstağnidir. Öyleyse Allah, âlem vasıtasıyla bilinmekten de müstağnidir. O halde başkası O'na delil olamaz. Allah yaratıklarına zuhur etmesiyle kendisine delildir. Onlarm bir kısmı kendisini bilir ve O'nu yaratıklarından ayrıştırırken bir kısmı yaratıklarının aynı kabul eder. Bir kısmı hakkında hayrete düşer ve yaratıklarının aynı mıdır, yoksa onlardan ayrı mıdır, bilemez. Bir kısmı Allah'ın yaratıklarından ayrı olduğunu bilir, fakat yaratıkların Haktan veya Hakkın onlardan hangi özellikle ayrıştığını bilemez. Bu nedenle Ebu Yezid de hayrete düşmüştür. Çünkü Ebu Yezid genel itibarıyla bir ayrımın bulunduğunu anlamış, fakat onun mahiyetini anlamamıştır. En sonunda Hak ona ayrışmanın ve farklılığın zillet ve yoksullukta olduğunu bildirmiş, böylece Ebu Yezid sakinleşmiştir. Hak ile âlem arasındaki ayrım ve temyizin diğer kısmı âlemden müstağniliktir.

Şöyle diyebilirsin: 'Zillet ve muhtaçlık da müstağni kılar.' Şöyle deriz: Şahitte kendisini gördüğümüz üzere zelil zilletten ve fakir fakirlikten müstağni kalmaz. Allah âlemi bazı mertebe ve derecelerde birbirine muhtaç yaratmış, birbirlerini hizmetçi edinsinler diye bir kısmını bir kısmının üzerine yerleştirmiştir. Bu nedenle Allah âlemin bir kısmını üstün, bir kısmını aşağı dereceye yerleştirmiştir.

İşin kendinde olduğu hakikat Allah'ın Ebu Yezid'in dikkatini çektiği şekilde olunca, buradan Allah dikkatimizi şu ayete çekmiş oldu: *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah hamid ve müstağnidir.'*[384] Yani Allah kendisine muhtaç olunan her şey ile övülendir. Bütün âlem Allah'ın isimleri ve yüce sıfatlarıdır. Dolayısıyla Allah insan bir surete muhtaç kaldığında, sürekli kullarına görünmek için farklı suretlerde âleme tecelli eder. İnsan bir suretten müstağni kalınca, bu kez müstağ-

ni kalınan suret o kişi için yaratılmış bir surettir. Tekrar ona muhtaç olduğunda ise o suret Haktır ve suretin adı zahirde kendisine ait olsa bile gerçekte Hakkın bir ismidir. Perdeli insan surete muhtaç olduğunu zannederek -kendisine muhtaç olduğu için- onun önünde zelil hale gelir. Hâlbuki gerçekte sadece her şeyin melekûtunu elinde tutan Allah'ın karşısında zelil ve O'na muhtaç olmuştur. O halde insanlar bir vadide, Allah'ı bilenler başka bir vadidedir.

Âlemdeki görünür derecelenmeye gelirsek, bu derecelenme insanların bir kısmı tarafından bilinmezken bir kısmınca bilinir. Bir kısmı bu hususta yanılırken bir kısmı isabet eder. Allah âlemi varlık yönüyle gayb-şehadet, zahir-batın, evvel-ahir (ilk ve son) diye ikiye ayırmış, batını, ahiri ve gaybı bir tarz, evveli, zahiri ve şehadeti diğer tarz yapmıştır. İnsanların bir kısmı evvelliğin bulunduğu kısmı üstün tutmuş, bir kısmı ahirlik kısmını, bir kısmı genel olarak iki kısmı eşit saymış, bir kısmı ise sınırlamıştır. Bunlar bilhassa Allah ehlidir. Onlar şöyle derler: Ahirliğin bulunduğu kısım mutlular hakkında hayırlıyken bedbahtlar hakkında hayırlı değildir. Allah ehlinin ise geçmişe değil geleceğe yönelmeleri daha uygundur. Çünkü geçmiş zaman ve şimdiki zaman gerçekleşmişken gelecek ise gelecektir. Dolayısıyla geleceğin gelmesi zorunludur ve himmeti ona bağlamak daha uygundur. Gelecek kendisine bağlanan bir himmetten gelirse, insanın aleyhine değil, lehine olarak gelir; kendisine bağlanmamış bir himmetten gelirse, lehinde olabileceği gibi aleyhinde de olabilir. Dedik ki, himmet gelecek zamana bağlanırsa, gelecek zaman insana -kötülük değil- iyilik getirir, bunun nedeni himmet sahibinin gelecek hakkındaki hüsnü zannıdır. Himmetler etkindir, dolayısıyla geleceğin gelişi kişinin lehine değil aleyhine bile olsaydı, himmet nedeniyle -aleyhine kalmaz- lehine dönerdi. Bu öyle bir faydadır ki, kim onu muhafaza ederse, bütün nimetleri kazanır.

Gelecek zaman himmetini kendisine bağlamış bir insana geldiğinde, himmet sahibi ondan nimet elde etmek, onun karşısında basiret üzere ve sakince edepli davranarak süratle ona koşar. Buna mukabil geleceğin ansızın geldiği insan böyle değildir. Öyle bir insan dehşete kapılır, onu nasıl karşılayacağı ve kendisine karşı nasıl davranacağı hususunda hayrete düşer. Zaman ise hızla kaybolur, şimdiki anı terk eder ve mazi haline gelir, dehşete kapılan insan onun hakkını ve kendisine

karşı yerine getirmesi gereken edebi yerine getirmemiş olur. Hâlbuki hazırlıklı insan öyle değildir. Bununla birlikte hazırlıklı insanın geçmiş zaman hakkında kâmil olması gerekir, çünkü onu muhafaza etmezse, iyiliğini yitirmiş demektir.

Allah cömertlik hazinelerinden koruma hazinesini kula yerleştirmiştir. Onun bu hazinede bulunması gerekir. Böyle bir insan şimdiki zaman ve geçmiş zaman hakkında hal sahibiyken onun için geride kalan gelecek zamandır. Hafıza kuvveti koruma kapısının üzerinde saklamış olduğu şeyin ondan çıkmasını engellemek üzere durur ve şimdiki zamanı terk eden şeyleri de alarak onları hazinede saklar. Hafıza kuvvetinin iki yardımcısı vardır: Birincisi hatırlama kuvvetidir. Bu güç maddelerden soyut anlamları korumakla görevlendirilmiştir. Diğer yardımcı ise hayaldir ve hayali bu hazinedeki misalleri korumakla görevlendirmiştir. Kendisi ise şimdiki zaman vaktinin ayrılmasından itibaren ve geçmiş zaman hükmünün sona ermesinden sonra gelecek zamanın getireceklerini kabulle ilgilenmek üzere kalır. Onun getirdiklerini alır, onları koruma hazinesinde saklar. Bu hazine 'hafıza hazinesi' diye isimlendirilmiştir, çünkü gelecek hakkında şimdiki zamanı -ki daim demektir- korur. Böyle bir hazırlık ve istidattan yoksun olanlardan farklı olarak, mazi zaman onun üzerinde hüküm vermez. Bu hazırlığı olmayanlarda ise geçmiş zaman kendisini çekip alır ve kul gelecek zamanı unutur, dolayısıyla nereye gittiğini bilemez! Böyle bir insan gafletin, unutmanın, yanılmanın hakim olduğu biridir. Hak da kulun lehine veya aleyhine olmak üzere onu saklarken kul bu ilahi korumanın farkında değildir. Daha doğrusu bütün kullar değil, kulların çoğu bunun farkında değildir. Bu durum '*Kim miskal miktarı hayır yaparsa, onu görür, kim miskal miktarı kötülük yaparsa onu görür*'[385] ayetinde belirtilir. Başka bir ayette Allah şöyle der: '*Küçük büyük hiçbir şeyi ihmal etmeden bir kitapta kaydetti. Yaptıklarını hazır olarak onda bulurlar.*'[386] Öyleyse kâmil kulun hafızası (yaptığını) saklarken hafızası olmayan gafil kulun yaptıkları ise (Allah tarafından) korunur. İki adam asında ne büyük fark vardır! Genel hüküm şimdiki zamana aittir ki, 'daim' denilen şeydir. O kendisi gelmezden önce gelecek zamanı aklında tutar ve geçmiş zamanın getirmiş olduklarını korur. Çünkü zaman bir surettir ve onun ruhu getirdiğidir. O halde şimdiki zaman bütün zamanların hayatıyla

canlıdır, çünkü o bütün zamanların getirmiş olduklarını koruyan ve muhafaza eden şeydir.

Zamanlar üç kısım olduğu gibi haller de üç kısma ayrılır: Birincisi yumuşaklık ve atıfet halidir. Çünkü yumuşaklık hali sertlik ve kahır ile getirilen şeyleri getirdiği gibi kahır ve zorlamayla yumuşaklıkla getirilen şeyler getirilmez. Kahır kahra mazhar olanın kalbinde sevgiyi ve merhameti meydana getirmez. Yumuşaklık yoluyla maksat gerçekleşir, yumuşaklık sevgi getirir ve onu yumuşaklık gösterdiğin insanın kalbine yerleştirirsin. Yumuşak insana karşı konulmaz ve bunun nedeni onun etkisinin gücüdür. İkinci hal ise hayrete düşenin hidayet halidir. Çünkü hayretteki insan bir şey sorduğunda ya haliyle veya sözüyle sorar. O konuyu bilenin de hakkında hayrete düşülen meseleyi açıklaması gerekir. Sorulan konu hayrete düşülen şeyin hakikatinin kendinde olduğu bir konuysa, alim onu söz konusu şeyi bilmenin hayrete yol açtığını açıklar ve bunu öğrenmekle hayret kalkar. Hayret açıklanması mümkün bilgilere dairse o bilgi kendisine açıklanır ve hayret kalkar. Böylelikle iki gözü olan kimseye sabah aydınlığı gibi bilgiler açıklanır ve hayret ortadan kalkar. Alim kişi kendisine soru soran insanı terslemez, 'böyle bir soru senin sorabileceğin soru değildir' veya 'sen makamının gerektirmediği bir şeyi sordun' demez. Çünkü insan kendisine soru soranı böyle terslerse alim olmadığı gibi sorulan meseleyi ve o meseleyle ilgili cevap verilmesi uygun yönü bilmeyen bir cahildir. Bilgi ve kötü ahlak bir araya gelmez. Her alim geniş bir hoşgörü ve merhamet sahibidir. Kötü ahlak ancak darlıktan ve zorluktan ortaya çıkar ve bunun nedeni bilgisizliktir. Bilginin değerini Allah'ı bilenler bilebilir ve Allah zamanı ve müddeti bakımından nihayetsiz genişlik sahibidir.

Bir şahıs için bir hükümdar nezdinde şefaatçi olmuştum. Adam öyle bir suç işlemişti ki hükümdara göre böyle bir suçun sahibi mutlaka öldürülmeliydi. Çünkü hükümdarlar pek çok suçu bağışlasa bile üç şeyi bağışlamaz ve bunlar affedilmeyecek suçlardır. Hükümdarlar bu suçlarda sadece cezalandırmanın tarzında derecelenirler. Bu üç suç şunlardır: Haremine saldırmak, sırrının açıklanması ve mülküne zarar vermek. Bu adam hükümdarın mülküne zarar verecek bir suç işlemiş, hükümdar onun katline ferman vermişti. Adamın hikâyesi bana ulaşınca, onu öldürmesin diye ricacı olmak üzere, hükümdara gittim. Hü-

kümdarın beti benzi attı ve bana şöyle dedi: 'Yaptığı bağışlanamayacak bir suçtur ve öldürülmesi gerekir.' Tebessüm ettim ve şöyle dedim: Hükümdarım! Vallahi senin affını aşan bir suç bulunduğunu ve bağışlamana galebe çaldığını bilseydim, senden ricacı olmadığım gibi senin hükümdar olduğuna da inanmazdım. Sıradan bir Müslüman olan bana göre, bütün âlem suç ve günah olsaydı yine de benim affıma galip gelemezdi.'

Hükümdar söylediklerim karşısında hayrete düştü ve ricam üzerine adamı affetti. Ben de kendisine şöyle dedim: 'Onun cezası hükümdarın sırlarını öğrenip devlete karşı suç işlemesine yol açan mertebeden uzaklaştırılması olmalıdır.' Çünkü her ne kadar adamın ölüm cezasını engellemek istesem de, yönetimine zarar verecek bir hususa karşı hükümdarın yardımcısı olmak isterim. Bu sözüm üzerine hükümdar sevinerek ve memnuniyetle şöyle dedi: 'Allah bana yaptığına karşılık olarak seni hayırla ödüllendirsin.' Sonra yanımdan ayrıldı ve sarayına gitti. Adamı hapisten çıkartıp bana gönderdi, ben de adama uygun şekilde tavsiyede bulundum. Bu meselede hükümdarın aklını ve edebini beğendim, yaptığı işe karşılık olarak kendisine teşekkür ettim.

Üçüncü hal nimet verilenin verilen nimeti sahibine göstermesidir. Çünkü nimetin izharı şükrün ve onun hakkının verilmesinin kendisidir. Böyle bir şükür sayesinde artış gerçekleşirken nimete nankörlük nedeniyle nimet kaybolur. Nimete nankörlük onun gizlenmesidir, çünkü küfran-ı nimet terkibindeki küfran 'örtmek' demektir. Allah Teâlâ şöyle der: '*Allah bir köyü misal verir, o köy emin ve mutmaindi, rızıkları her mekândan kendilerine gelirdi.*'[387] Böyle bir durum nimetlerin gelebileceği en iyi tarzdır. 'Nankörlük ettiler.' Yani nimet verilen topluluk nankörlük etti. 'Allah'ın nimetlerine, Allah da onlara açlık elbisesini giydirdi.' Yani rızıklarını kaldırdı. Güveni ortadan kaldırmakla da 've korku elbisesini giydirdi, yaptıklarına karşılık olarak.' Onlar nimetleri gizlemiş, inkâr etmiş ve onlar nedeniyle kötü ve taşkınlık yapmışlardır. Allah Teâlâ şöyle der: '*Şükrederseniz, artırırız.*'[388] Başka bir ayette '*Bana şükredin, nankör olmayın*'[389] buyurur. Bununla birlikte Allah âlemlerden müstağnidir. Böyleyken muhtaç ve fakir bir varlık Allah'm nimetlerinden kendisi gibi birisine ikramda bulunur ve verir. Böyle bir insan,

âlemlere muhtaç olmayan mutlak zengin değildir ama o şükre muhtaçtır ve onunla sevinir.

Bu değerli bir hazinedir, onu bilmek değerli bir bilgiyken makamı yararlı bir makamdır.

CÖMERTLİK HAZİNELERİNDEN YİRMİ ÜÇÜNCÜ VASIL

Adalet

Bu hazine itidal ve her hak sahibine hakkını verme hazinesidir. Öyleyse o ihsan hazinesi değil adalet hazinesidir ve Allah kulları arasındaki adaleti ondan yerleştirir. Bu hazine hükmü biten ve kapısı kapanan bir hazinedir, çünkü ihsan hazinesi ona karşı lütufkâr davranır. '*Allah adaleti emreder.*'[390] Bu hakkı alınana yönelik bir ihsandır. 'İhsanı da emreder.' Burada ihsan emredilmesi itibarıyla adalete atfedilmiştir. Yani adaletin otoritesinin ortaya çıkıp suçu nedeniyle cezalandırılan kimseye ihsanla merhamet edilir ve cezalandırma işi sona erer, nimet verme ve ihsan sona ermez. Bazen ihsan kendiliğinden gerçekleşirken bazen yaratılmışın iyiliğine karşılık gerçekleşebilir. Ayette şöyle denilir: '*İyiliğin karşılığı iyilik değil midir?*'[391] Başka bir ayette şöyle denilir: '*İyilik yapanlar için iyilik ve fazlalık vardır.*'[392] 'Fazlalık' derken adaletten sonra gelen ihsan ve cezalandırmadan olan ihsan kastedilir. '*Kötülüğün karşılığı kendisi gibi kötülüktür. Kim bağışlar ve iyilik yaparsa...*'[393] Yani kötülüğe kötülükle karşılık vermemek daha iyidir. 'Onun ecri Allah'a kalmıştır.' Yani başkasının hakkı değil de, kendisine ait bir hakkı affetmek, Allah'ın niteliğidir. Öyleyse adil davranmak başkasının haklarıyla ilgilidir, yoksa ilahi mertebeyle ilgili değildir. Allah ilahi mertebe kendisiyle nitelenmemiş olduğu halde güzel ahlakı emredecek değildir. Bu nedenle insanlardan haklarını almayan ariflerin ecri Allah'a kalmıştır.

Bu hazine insanların gözlerine sır perdelerini çeken hazinedir. Bunlar Hakkın sakladığı ayıplardır ve onları kendisinin bildiği '*gaybı bilendir*'[394] ayetinde belirtilir. Dolayısıyla razı olduğu peygamber gibi

kullarının dışında kimse O'nun gaybını öğrenemez. Peygamber ise Allah'ın dilediğini öğrenebilir. O zaman perdeler kaldırılır, nurlar ortaya çıkar, gözler nurlar sayesinde bütün makulleri idrak eder. Akıl ise nurlar sayesinde akıl tarafından idrak edilmesi mümkün her şeyi idrak eder. Göz nurlar sayesinde duyuyla idrak edilmesi mümkün her şeyi idrak eder. Bu durum Allah'ın özel ve seçilmiş hayırlı kullarına tahsis edilmiştir. Bu kullar sürekli yeniden yaratmayı keşfederler. Binaenaleyh âlemde yeniden yaratma sona ermediği gibi onların keşifleri de bitmez.

Bu hazine Allah'ı bilmek hakkında fail, fiil, yapılan iş, fiilin vasıtası ve fiilin durumunun ve halinin bilgisini verir. Böylelikle kişi Hakkın yaratmasıyla âlemdeki yaratmaları öğrenir. Aynı zamanda kul fiilin kendisine nispet edilişi bakımından her failin bir tarzı olduğunu öğrenir.

Başkalarına karşı cömertlik yapan kerem ehline gelirsek, Allah öyle birine iyilik sebeplerini ihsan eder, güçlükleri kolaylaştırır ona, zorlukları yolundan kaldırır, karanlıklardan nura, darlıktan genişliğe, yanlışlıktan doğruya çıkartır. Haklara bakarken kendisini daha hak sahibi görenler vardır. Onların başkasına bakışı kendi hakkını görmek amacı taşır. Böyle bir insan başka her şeyden habersiz kalmış, kendisiyle meşgul olmuş, himmetini kendine yöneltmiş, Hakkın hakkını verdiği her şeyi kendine vermiştir. O insan Rabbiyle müstağni kalır ve zatı kendisine keşfolunur. Sonra âlemin onun mertebesinde toplandığını ve kendisiyle âlemdeki her parça arasındaki ince bağlar görür, o ince bağlar üzerinden âleme iyilik yapmaya başlar. Bu iyilik âlemde o şeye münasip kimseye uzamış bir bağdır. Hak sebepleri kendisine ulaştırdığı gibi o insan de himmetiyle âlemde bulunan herkese gaybten ihsan ulaştırır. Âlem ise onu tanımaz. Çünkü âlem onu ihsan ederken görmemiştir. Nitekim âlem sebepler nedeniyle Hakkı tanımaz. Öyle olmasaydı böyle olmazdı. Âlemdekiler Hakkı sebeplerden olayı unuttuğuna göre kâmil kulu unutmaları da zorunludur.

Allah'ın öyle kulları vardır ki, onlar sebeplerin farkında olsalar bile 'Bu ihsan Allah'tandır, sebebin onda etkisi yoktur' derler. Allah'ın bazı kulları daha vardır ki, onlar da 'bu iyilik falanın bereketiyle ve himmetiyledir' derler. Onun himmeti olmasaydı, bu nimet olmaz ve Allah kötülüğü bizden uzaklaştırmazdı. Bir kısmı bunu inanarak ve bağlanarak

söylerken, bir kısmı zannı galibiyle söyler. Böyle biri Hakkın kendisini iki halde kulların kalplerine kendi makamında yerleştirdiği kuldur. İnsanlar da bunu söylerler fakat kaynağını bilmezler.

Sahih bir hadiste aktarıldığına göre, Hz. Peygamber Huneyn savaşında Mekke'nin fethinde gerçekleşen bir hadise nedeniyle Ensar'a şöyle demişti: 'Siz dalaletteydiniz, Allah benim vasıtamla size hidayet etmemiş miydi?' Hz. Peygamber kendisini zikretmiş. 'Sizi ateşe düşecek bir tehlikede bulmuş ve benim vasıtamla sizi kurtarmış değil midir?' Hadiste belirtilen şey insanların 'falanın bereketiyledir' sözlerinin ta kendisidir. Bazen de 'beni hatırında tut, beni himmetinde tut, beni unutma' derler. Her kim bu müşahededen yüz çevirir ve müşahede edilen ile müşahede edeni ayırt etmezse, hayrete düşmüş ve hüsrana uğramıştır. Buna mukabil öteki insan yaptığı ticaretinde kazançlı ve alışverişinde adildir.

Kazananlar iki kısma ayrılır: Karşılık için çalışanlar ve vefa için çalışanlardır. Karşılık için çalışanlar, kendilerine özgü niteliklere sahip iken vefa için çalışanlar iki kısma ayrılır: Birinci kısım çalışan olmayan çalışanlar iken ikinci kısım 'çalışan' çalışanlardır. Bu kısım da iki kısma ayrılır: Hak vasıtasıyla çalışanlar ve kendileriyle çalışan ve amil olanlardır. Her ikisi de karşılığı dile getirenlerdir. 'Çalışan olmayan' çalışanlar ise karşılığı amele ait görür, çalışana ait görmezler! Amel karşılık nimetini kabul etmez ve bu nedenle amelin karşılığı kendilerine döner. Amel edenin karşılığına gelirsek, onlar amel edenin Allah olduğunu görür. Allah ise karşılığı kabul edecek bir mahal değildir, çünkü karşılık amel edenin ölçüsündedir. Böylelikle onlar ilahi karşılığı da elde ederler. Bu, amel sahibinin hak ettiği şeyi yerine getirmedeki eksikliğidir. Başka bir ifadeyle bu eksiklik, Allah'ı bilenlerde tezahür eden 'O'nun hamdini ve övgüsünü yerine getirme' karşılığıdır. Hz. Peygamber'in şu hadisinde bu husus belirtilir: 'Ben Seni hakkıyla övemem. Sen kendini nasıl övmüşsen öylesin. Fakat ya senin nezdinde olanın nefsinde veya yaratıklarından birinin nefsinde övdüğün şekilde!'

Dikkatini çektiğim hususa iyi bakmalısın! Çünkü benim sözlerimi kabul eder ve nasihatime kulak verirsen, kazançlı çıkarsın.

Bu bölüm hakkında konuşmak sözü çok uzatır, çünkü o nurları, karışımları, sırları, birbirine girmeyi, ayrışmayı ve temyizi içerir. Kur-

tuluşu sağlayan şeyler bu bölümden öğrenilir. Bu bölümle ilgili bu kadar açıklama yeterlidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ YETMİŞİNCİ BÖLÜM

Artış Menzilinin Bilinmesi, Varlık Sırlarından Bir ve İki Sırrın Bilinmesi, Değişmenin Bilinmesi; Bu Menzil Muhammedi Mertebeden Öğrenilir

Amellerdeki artış onların suretlerinde
Ey adam! Nimetlerdeki artış da öyle

Bir tek sevgi adamları bilir onu
Ne sayı ne ecel sınırlamaz onları

Nimetlerin içinde 'nazar' sahibi için tuzak var
Kesindir o, tuzağında ise emelimiz

Mertebesinin sırrından çıkmış
Sadece bilgi ve amel korur

Ferlerin bir aslı var onları ortaya çıkartır
Kendisine bakanlara, bize böyle misal verildi

Bilmelisin ki, bütün eşyada ve bütün olaylardaki hikmet, varlıkların kendilerine değil, mertebelere aittir. Mertebelerin en yücesi ise ilahlık, yani ulûhiyet iken en aşağıdaki mertebe ubudiyettir. Sadece bu iki mertebe vardır ve sadece Rab ve kul vardır. Fakat ulûhiyetin bazı hükümleri vardır ve onlardan her biri bir rütbe gerektirir. Bu hüküm bazen İlah'ta bulunur ve bu durumda kendisi hakkında hüküm veren Allah'tır. Söz konusu hüküm manada mertebenin hükmüdür ve o hükümle ancak mertebenin sahibi hüküm verir. Çünkü mertebe var olan

bir şey değil, makul bir şeydir ve kendisiyle hüküm verilen belli bir nispettir. Onun hükümleri vardır. Bu bağlamda en garip işlerden biri madum yani var olmayanın tesiridir. Bazen bu hüküm başkasında yani bir mevcutta ya var olan bir şey veya nispet olarak bulunur. Öyleyse hüküm sadece mertebelere aittir. Aynı şekilde ubudet yani kulluk mertebesinin hükümleri olduğu gibi her hükmün belli bir rütbesi vardır. Bu hüküm bazen kulun kendindedir; bu durumda kul üzerinde hüküm veren bizzat kendisidir ve sanki bu durumda kul hükmü kendisi adına gerektiren mertebenin vekilidir. Veya hemcinsi olan birisi veya başkası hakkında hüküm verir. Kul için sadece benzer ve başka vardır. Hak söz konusu olunca, O'nun benzeri yoktur ve sadece başka vardır.

Mertebe hükümlerinden Hakka dönen birinci hüküm özü gereği varlığının zorunluluğudur. Başka bir hüküm âlemden müstağniliği, diğer bir hüküm rahmetiyle müminlere yardım etmesini kendisine zorunlu tutması ve bütün celal nitelikleridir. Bu nitelikler, Hakkın tenzih edilmesini ve yaratıklarıyla arasında benzerliğin reddedilmesini gerektiren niteliklerdir. Hakkın zatı gereği, kendi dışındakilerin varlığını gerektiren hükümlere gelirsek, bunlar kerem, ihsan, cömertlik, var etme bütün yaratma nitelikleridir. Bu niteliklerin birisinde bulunması ve birisi hakkında olması gerekir. Öyleyse 'başka' olmalıdır. Bu bağlamda sadece kul vardır. Bunların içinden kulu talep eden bir eser meydana gelince, o eserin zorunlu olarak İlah'ta aslı bulunmalıdır ve söz konusu aslı mertebe gerektirir; bunun böyle olması kaçınılmazdır. Allah'a bu mertebeden bir takım özellikler mahsustur ve bunlar daha önce ifade ettiğimiz üzere yaratıkların varlığını talep etmeyen niteliklerdir. Kul olmak bakımından kulun mertebesi de sadece bir kulda bulunabilecek hükümler talep eder. Öyleyse söz konusu hükümler özü gereği bütün kullarda bulunur. Sonra onların bir takım hükümleri daha vardır. Bu hükümler ise benzerlerin varlığını ve Hakkın varlığını talep ederler. Onların bir kısmı, kul Hakkın veya kendisi gibi bir kulun halifesi ve naibi olunca, mertebenin sahibinin niteliklerinden halifelik mertebesinin gerektirdiği özellikler kendisine giydirilir. Çünkü vekil vekili olduğu kimsenin özellikleriyle gözükmezse, hemcinsleri arasında hükmünü icra edemez. Halifesi olduğu kimsenin suretiyle gözükmesi ise efendilik mertebesinin verdiği şeyden başka bir şey değildir. Böylelikle kulluk ve halifelik mertebesi ona bazı hükümler kazandırır ki bunları efendi-

sine ve kendisini halife atayan kimseye yönlendirmesi mümkündür. Aynı zamanda kendisinin de bir takım hükümleri vardır, bunları ancak üzerlerinde halife atandığı kimselere yönlendirmesi mümkündür.

Halifelik küçük ve büyük halifelik diye ikiye ayrılır. Kendisinden daha büyüğün olmadığı büyük halifelik, âlemdeki büyük imamlıktır. Küçüğü ise insanın nefsine halife olmasıdır. Bu ikisinin arasında bulunanlara ise üzerindekine göre ve kıyasla küçük denilir. Her halifelik altındakine göre büyüktür. Kulun efendisindeki etkisine gelirsek, bu etki, efendinin kulunun maslahatlarını yerine getirmesidir. Bu sayede efendilik hükmü onun üzerinde kalır: Kulun maslahatlarını yerine getirmeyeni efendilik mertebesi azleder. Çünkü mertebelerin görevlendirme hükümleri olduğu kadar -her kim olursa olsun- bizatihi -yoksa kabule bağlı değildir- azletme hükümleri ve yetkileri vardır.

'Halife' olmak bakımından kulun kendisini halife yapan herhangi bir varlıktaki (Hak veya kendisi gibi bir insan) etkisi ise hükmünü kendilerinde uygulamak üzere üzerlerine halife yapıldığı kimselerin varlığını sağlamaktır. Yöneteceği kişiler yok ise halife değildir. Başka bir ifadeyle üzerlerinde halife olacağı kimseler yoksa halifelik de olmaz. Halifenin bir mekânı olmalıdır ki ihtiyaçları karşılamak üzere o mekânda bulunsun. Bakınız! Mertebeyi kabul etmeyen Hak için ulûhiyet mertebesi, göğü yaratmasını gerektirmiştir. Allah göğü kendisi için Arş yapmış, sonra onun üzerine yerleştiğini zikretmiştir. Bu sayede duayla kendisine teveccüh edilir ve ihtiyaçlar O'ndan talep edilir. Kul da nereye yöneleceğini bilmeyen şaşkınlıktan kurtulur. Çünkü Allah kulu yön sahibi olarak yarattığı gibi üstte bulunmak, gök, arş, yönleri ihata etmek gibi ifadelerde kendisi için yön belirlemiştir. Allah şöyle der: *'Nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır.'*[395] Bir hadiste şöyle denilir: 'Rabbimiz yakın göğe iner ve şöyle der: Tövbekâr var mı? Dua eden var mı? İstiğfar eden var mı? Hz. Peygamber bir hadisinde 'Allah namaz kılanın kıblesindedir' der. Bütün bunlar -iyi düşünürsen- mertebelerin hükmüdür. Mertebeler âlemden kaybolsaydı, hakikatlerin kesinlikle varlığı kalmazdı. Bunu anlamalısın!

Üst mertebede olan aşağı mertebede bulunanın kendisini tanımasını istediğinde, ona kendisini bizzat tanıtması gerekir, çünkü aşağıdakinin üstteki hakkında bir tecrübesi yoktur ve üstte bulunan aşağıdaki-

ni ihata eder. Kendini tanıtması ise üsttekinin aşağıdakine tenezzülüyle gerçekleşir. Çünkü aşağıdakinin üsttekine yükselmesi mümkün değildir; yükselseydi varlığı yok olurdu. Çünkü onun yükseklikte bir tecrübesi ve kademi yoktur. Öyleyse aşağıda bulunan sürekli olarak kendi mertebesinde sabit olarak kalmayı sürdürür. Üstte bulunan ise kendi mertebesinde bulunduğu halde inebilir. Başka bir ifadeyle mertebesinde sabit olmasından dolayı kendisi hakkında inme hükmü verir. Öyleyse üstte bulunan inişi halinde yine de üst mertebesinde sabittir, çünkü inmek mertebesinin gerektirdiği hükümlerindendir. Allah Teâlâ sefirlerine böyle davranmıştır. Onlar, Allah'ın yaratıklarına gönderdiği elçileridir. Binaenaleyh Allah her peygamberi kavmine açıklasın diye kendi kavminin diliyle göndermiştir. Peygamber genel gönderildiğinde herkes onun kavmi haline gelir ve bu nedenle ona cevamiü'l-kelim verilir. Cevamiü'l-kelim hitabı ayrıştırmak demektir. Hz. Âdem ilahi isimler vasıtasıyla kemale ermişken Hz. Peygamber cevamiü'l-kelim vasıtasıyla kemale ermişti. Böylelikle peygamber o insanların Rabbinin elçisi olarak kendi dilleriyle ve lehçeleriyle onlara peygamber olarak gelmiştir. Başka bir ifadeyle onları kendileriyle Hakka davet etmiştir.

Sonra Peygamber onlara kendisine göre yaşadıkları şeye göre şeriat getirmiş, söz konusu yasaların Allah katından olmasının dışında bir husus eklememiş, insanlar da Allah'a yaklaşmak amacıyla onlarla hüküm vermişlerdir; bu yakınlık, Allah katında kendilerine mutluluk kazandırır. Peygamber onlara kendilerine göre yaşadıkları şeyleri yasa yapmıştır dedik, çünkü her ümmet maslahatlarının kendisine bağlı olduğu belli bir yasaya göre davranır. Bu maslahatlar beş tanedir: Her şeyden önce her toplumun önderinin ve yasa koyucuların insanlara zorunlu kıldığı bir yükümlülük olmalıdır ki onlara zorunlu iken bizim farz dediğimiz şeye karşılık gelir. Bunun yanı sıra mendup, haram, mekruh ve mubah olmalıdır. Çünkü onların sınırında duracakları bu hükümlerle ilgili bir takım hadler ve cezalar bulunmalıdır. İnsanlara Allah katından şeriat onların üzerinde bulundukları hükümlere göre gelir.

Aynı şey mendup, mekruh ve mubah için geçerlidir. Çünkü hükümlerde onlar adına bazı hadlerin ve sınırların olması zorunludur. Onlar bu sınırlarda ve hadlerde durur. Allah katından gelen şeriat da

onlara teorik düşünceleriyle geliştirdikleri hükümlere göre gelmiştir. Onlar bu hükümleri kendi düşünceleriyle ortaya koyduklarını iddia ederler, hâlbuki gerçekte söz konusu hükümler -farkında olmadıkları bir yönden- Allah'ın onların nefislerine yerleştirdiği hükümlerdir. Bu nedenle o hükümlere uymaları halinde bilmedikleri bir yönden Allah katında sevap kazanırlar. Onlar bunu bilmeden Allah'm katına göçtüklerinde sevabını bulurlar.

Allah'ın her peygamberi kavminin diliyle gönderdiğini görünce, şunu anladık: Allah kendisini bilmemizi murad edince, O'nu kendimizden tanıyabileceğimize de hükmetmiştir. Allah'ı zatının gerektirdiği tarzda tanıyamayız. Bununla birlikte Allah'ın bize nefsimize göre tanınması O'nun zatının iktiza ettiği bir durumdur. Fakat O'nun zatının bizden ayrıştığı yönüyle kendisiyle bize tanındığı yön birbirinden ayrılır. Yaratıklar pek çok mertebeye sahiptir. En kâmil mertebede ise insan vardır. Bu durumda âlemdeki her sınıf insanın kemaline göre parçadır. Öyle ki, hayvan insan bile insan-ı kâmilin parçasıdır. Âlemdeki her tikelin Allah'a ait bilgisi tikel bir bilgiyken insanın bilgisi öyle değildir. Onun Allah hakkındaki bilgisi bütün âlemin Allah'ı bilgisine karşılık gelir. Başka bir ifadeyle insan-ı kâmilin Allah hakkındaki bilgisi tümün bilgisi değil tümel bilgidir, çünkü tümün bilgisi olsaydı, Allah peygamberine şöyle demesini emretmezdi: *'De ki benim bilgimi artır.'*[396] Bunun Allah'tan başkası hakkında bir bilgi olduğunu mu zannedersin? Hayır, hayır! Allah hakkında bir bilgidir peygamberin istediği! Allah insan-ı kâmili kendi suretinde yaratmış ve ilahi surete göre yaratılmış olmakla bütün isimlerin parça parça kendisine verilmesi mümkün olabilmiştir. Bununla birlikte Rab ile kul arasındaki farkın ortaya çıkması için de tek cümlede bütün ilahi isimler insana verilmez.

Allah'ın her bir güzel ismiyle -ki bütün isimleri esma-i hüsna, yanı güzel isimdir- kâmil kul çağrılabildiği gibi efendisini de çağırabilir. Hak ilahi isimlerden bir kısmıyla kulunu övmek üzere kulunu adlandırır. Bunlar rahmet, lütuf ve cemal isimleridir. Bir kısmıyla kulunu kınamak üzere çağırır ve adlandırır. Misal olarak *'tat, sen aziz ve kerimsin'*[397] ayetini verebiliriz. Kavmi arasında da bu adla isimlendirilen ve çağrılanlar vardı. Fakat Hakkın kulunu böyle adlandırması, kınamak ve

onunla alay etmek amacı taşır. Allah Teâlâ şöyle der: *'Siz alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay ederiz, bileceksiniz.'*[398]

Allah içimizden kâmil olanları ilahi surete göre var edince, kâmil insan -kendisine verilen kemal nedeniyle- nefsini bilmeyle birlikte Allah'ı bilmiştir. Kâmil kul bütünüyle Hak'tır ve gerçekte kendi hakikatinden fani olmuştur, çünkü o zatıyla O'na mukabele etmiştir. Bu nedenle Allah ona muhabbet etmek üzere bir benzer vermiştir. İnsan-ı kâmil âlemde her neyi severse, yani âlemde sevdiği at, ev, para, dirhem gibi şeyleri onlara uygun parçasıyla onu sevmiş, onu severken insanın o parçası kendinden geçmiş, bu parçanın dışındaki kısımları ise ayık kalmış, fani olan kısmın bunlarda bir etkisi olmamıştır. Buna karşılık kendi cinsinden bir cariyeye veya oğlana âşık olduğunda, durum değişir, çünkü insan bu durumda bütün zatıyla ve bütün parçalarıyla ona karşılık verir. Kendisini gördüğünde bütünüyle -yoksa bir parçasıyla değil- sevdiğinde fani olur ve tam olarak ona karşılık verdiği için üzerine kapanır. İşte kul da Hakkı gördüğünde veya kendisini tahayyül ettiğinde ve müşahede ettiğinde O'nda fani olur, çünkü insan-ı kâmil Hakkın suretindedir ve O'na zatıyla mukabele eder. Bu durumda hiçbir parçası ayık kalmaz ki, Hakkı müşahedede fani olan kısımları o parçayla bilebilsin! Âlemdeki her parçanın Hak karşısındaki durumu böyledir. Hak tecelli ettiğinde her şey O'na boyun eğer ve fani olur. Çünkü âlemdeki her şey, kendisine verdiği ölçüde, Hakkın suretindedir. Başka bir ifadeyle herhangi bir şeyin Hakkın sureti olmayan varlığı yoktur. Öyleyse Hak tecelli ettiğinde âlemin fani olması kaçınılmaz iken Hak halkta fani olmaz. Çünkü Hak karşısında halkın durumuyla halk karşısında Hakkın durumu aynı değildir. Hakkın halk ile ilişkisi, insanın âlemdeki başka bir sınıfla ilişkisi gibidir.

Hakkın tecellisi esnasında âlemdeki her şeyin fani olması hakkında söylediğimize dikkat etmelisin. Bununla birlikte Hak halkı görmekle fani olmaz. Şeriat rabbani tecelli esnasında dağın parçalandığını ve Hz. Musa'nın bayıldığını zikretmişti. Öyleyse Haktan sahip olduğumuz bilgiyi öğrendik. Bizim aramızda ise kâmil ve daha kâmil olanlar vardır. Çünkü Allah her şeye yaratılışını vermiştir. Allah bu nimetleri kuluna ifade edip kendisine doğru yolu gösterdiğinde şöyle der: *'Ya şükreder.'*[399] Şükrederse nimetlerini artırır, çünkü biz Allah'ın kula ken-

dinden olan şeyi verdiğini yoksa kayıtsız anlamda bir şey vermediğini belirttik. *'Ya da nankör olur.'*[400] Yani nimete nankörlük yapar. Bu durumda Allah nimeti ondan çekip alır ve bu davranışına karşılık ona azap eder. Öyleyse insan hangi yolda yürüdüğünü görmek üzere, kendini kontrol etmelidir! Allah'ın beyanının ardında bir beyan olamaz.

Hz. Musa İsrailoğullarına şöyle der: *'Siz ve yeryüzündeki herkes inkâr etseniz Allah müstağni ve hamiddir.'*[401] Yani Hz. Musa Allah'ın âlemi (kendisi için değil) âlem için yarattığına dikkat çekmektedir. Allah'a ibadet etmesinin maksadı ise kendisini tanımasıdır. Çünkü insan kendini tanığında, rabbini de tanır ve Rabbi hakkındaki bilgisinin karşılığı en büyük karşılık olur. Bu nedenle şöyle der: *'Ancak bana ibadet etsinler diye...'*[402] İnsanlar Allah'ı tanımadan kendisine ibadet edemez. Öte yandan O'nu tanıdıklarında kendisine zatî bir şekilde ibadet ederler. Onlara ibadeti emrettiğinde ise zatî ve genel ibadet de olmakla birlikte, özel olarak ibadet ederler ve Allah da davranışlarına karşı onları ödüllendirir. Öyleyse Allah onları ancak kendileri için yaratmış ve bu nedenle kendinden bildirirken *'âlemlerden müstağnidir'*[403] buyurmuştur. Hz. Musa'nın yeryüzünü zikretmiş olmasının nedeni, her şeyin bulunması nedeniyle onun varlığının kemalidir. Yeryüzünde bulunan ve onu kemale erdiren ise âlemin bütün hakikatlerini kendinde barındıran insan-ı kâmildir. Ayrıca 'arz' demiş olması, yeryüzünün zelil olmasından kaynaklanır. Yeryüzü bu özelliğiyle kulluk makamının koruyucudur. Hz. Musa adeta şöyle demiştir: Siz ve Allah'ın bütün kulları inkâr etmiş olsa bile, Allah âlemlerden müstağnidir. Bu nedenle Allah yeryüzünü halifeliğin yeri ve menzili yapmıştır. Sanki kinaye yoluyla şöyle der: Ben yeryüzünde onların içinden bir halife yaratacağım. O kendi halinde kulluğunu sürekli yapacaktır. Yani Allah'ın insanı halife yapmasını sağlayan nitelikleri onu kendi mertebesinden perdelemez. Bu nedenle onu halife yaptık ve onu imam diye zikretmedik. Çünkü halife -verilen bu ismin hükmü nedeniyle- üzerlerine halife olacağı kimselerin varlığını talep eder. Buradan onun ezilmiş ve hükme mahkûm olduğu öğrenilir. Öyleyse Allah onu kendisine öğüt bulunan bir adla isimlendirdi, çünkü insan unutma, yanılma ve gaflet özelliğiyle yaratılmıştır. Halife adı ise onu halife atayanı hatırlatır. Halife demeden imam olarak adlandırmış olsaydı, belki imamlığıyla kendisini imam yapandan habersiz kalacaktı. Hâlbuki halifelik söz konusu olduğunda iş öyle de-

gildir. Çünkü imamlık halifelikteki hatırlatma gücünde değildir. Bu nedenle kâmiller topluluğu hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Sizi yeryüzünde halifeler yapmıştır.*'[404] Bu söz onların kulaklarına düşmüş, halifelik hükmüyle âlemde tasarruf etmişlerdir.

Allah İbrahim'e Âdem'in ve dilediği kullarının halifeliğini duyurduktan sonra şöyle der: '*Seni insanlar için imam yapacağım.*'[405] Çünkü Allah İbrahim peygamberin halifeliği özümsediğini bildiği için onu bir isimle isimlendirmenin önemi yoktu. Nitekim Allah Yahya'yı 'efendi' diye isimlendirmiştir. Arifler Hakkı Hak ile tanıdıklarında O'nu kendi düşüncesiyle bilenlerden ayrışmış, kendileri mutlak olarak bilmişken başkaları sınırlamışlardır. Böylece arifler Hakkı her şeyde veya her şeyin aynı olarak müşahede etmişlerken O'nu teorik düşüncesiyle bilenler tenzihin gerektirdiği uzaklık nedeniyle Hakkı kendisinden ayrı bilirler. Böylece akılcı insan Hakkı bir yana ve kendisini başka bir yana yerleştirir, sonra da uzak bir yerden nida eder.

Halifelik halifeliği verenin suretinde ortaya çıkmayı gerektirir. İnsanı halife atayan Hak, kendisinin doğru yolda olduğunu bildirmiştir ve dolayısıyla bu halifenin de sırat-ı müstakim, yani doğru yolda bulunması gerekir. Halife yollara bakar ve onların çok olduklarını görür. Onların arasında Allah'ın yolu vardır: bir kısmı Aziz'in yolu, bir kısmı Rabbin yoludur, bir kısmı Muhammed'in yoludur, bir kısmı nimetlerin yoludur. Bu yol '*nimet verdiklerinin yoludur.*'[406] Başka bir ayette '*Her birisi için bir yol ve minhac belirledik*'[407] buyurur. Muhammedî imam, Muhammed'in yolunu seçerek diğer yolları bir kenara iter. Bununla birlikte hepsini onaylar ve onlara iman eder. Fakat ancak Muhammed'in yoluna göre ibadet eder ve halkına bu yola göre ibadet ettirir. Bütün yollara ait nitelikleri de Muhammed'in yoluna döndürür, çünkü Hz. Muhammed'in şeriatı geneldir. Böylelikle bütün şeriatların hükmü Hz. Muhammed'in şeriatına intikal eder. Onun şeriatı bütün yolları içerirken onlar Hz. Muhammed'in şeriatını içeremez.

Bu bağlamda yolların biri Allah'ın yoludur. O yol bütün işlerin kendisine göre yürüdüğü genel yoldur ve bu nedenle herkesi Allah'a ulaştırır. Allah tarafından konulmuş tüm şeriatlar kadar insanlar tarafından konulmuş bütün yollar o şeriata dahildir. Öyleyse bu yol Allah'a ulaştırarak bedbahtı ve mutluyu içerir. Sonra bu yol üzerinde yürüyen

kimse ya ilahi bir müşahede sahibidir veya perdelidir. İlahi müşahede sahibiyse, O'nunla birlikte süluk ettiğini görür. Böyle bir insan cebren ve zorla süluk edendir ve kendisiyle süluk eden onun rabbidir ve onun rabbi doğru yol üzerindedir. Nitekim Allah Teâlâ Hud'dan -ki o Allah'm peygamberlerindendir- aktarırken onun böyle söylediğini bildirmiştir. Bu nedenle kulun varacağı yer rahmettir. Yolda güçlükler ortaya çıksa bile, bunlar Hakkın her gün kendilerinde bulunduğu şe'nlerden ona ilişen arazlardır. Bu husus *'Rabbin her gün bir iştedir'*[408] ayetinde belirtilir. İşin de böyle olması mümkün olabilirdi. Peygamberlerden daha çok eşyayı keşfeden, hakikatleri müşahede eden ve Allah'a giden yolları bilen yoktur. Bununla birlikte ilahi şe'nlerin ortaya çıkardığı güçlüklerden onlar da salim olamamış, canlarına eziyet verecek hadiselerle karşılaşmışlardır. Misal olarak yüzüne karşı davetinin reddedilmesini veya Hakka dair veya O'nun katından getirdikleri hakikate dair ağır sözler duymalarını verebiliriz. Böyle sözlerden Allah kendisini tenzih etmiştir.

Aynı şey bu dünya hayatındaki hastalıklar, yaralanmalar ve dayaklar gibi duyuyla algılanan acı veren durumlar için söz konusudur. Bu durum onun ve başkası adına genel bir durumdur. Acılarda mutlu ve bedbaht eşit olabilir ve hepsi Allah katmda belirlenmiş bir süreye kadar cezalandırılır. Bir kısmının süresi ölüm vaktine kadar sürerken sürekli rahatlık ve ardından genel kapsayıcı rahmeti elde eder. Bunlar *'büyük korkunun kendilerini ürkütmediği kimselerdir.'*[409] Onlar kendileri veya ümmetleri adına korkmazlar, çünkü onlar dünyada ve ahirette tanınmayanlardır. Söz konusu kimseler, içinde bulundukları rahatlık nedeniyle, peygamberlerin bile kendilerine gıpta ettiği insanlardır. Resuller büyük korku gününde kendileri hakkında değil ümmetleri ve tabileri hakkında korkuya kapılırlar. Bir kısmının acısı genel sunulma ve arzın ardından cennete girinceye kadar sürer. Bir kısmının acılarda kalma süresi şefaatle cehennemden cennete çıkmaya kadar sürer. Bir kısmının acılarda kalma süresi ise bir şefaatçinin şefaat etmesiyle değil bizzat Allah'm ateşten çıkartmasına kadar sürer. Onlar teorik düşünmeden hareketle Allah'ı birleyenlerdir. Söz konusu insanlar iman etmemiş fakat inkâr da etmemiş, Şâri'nin sözü nedeniyle iyilik de yapmamış olanlardır. Onlar mümin olmamış, fakat Allah'ı birlemiş ve bu inanç üzere ölmüşlerdir. Onların arasından Allah hakkında bilgisi olup bilgiye sa-

hipken ölenler, bilgisinin meyvesini devşirir. Bazen kendisini hayrete düşüren bir şüphe bilgisini zedeler ve gerçekte bilgi olduğu halde bilgi olduğunu zannettiği şeyden yüz çevirtir. Sonra hakkında hayrete düştüğü bilgi veya kendisini hayrete düşüren şey ortaya çıkar. Kıyamet gününde ise o şeyin gerçek olduğunu görür. Böyle bir insan da Allah'ın cehennemden çıkartacağı kimselerdendir ve bilgisinin meyvesi kendisine döner ve derecesine ulaşır.

Bir kısmının acılarda kalma süresi Allah katında bilinir. Bunlar ateş ehli olan ve oradan çıkmayacakları hakkında hüküm verilenlerdir. Sonra kendisi cehennemdeyken Allah'ın rahmeti onu kapsar ve kuşatır; böylece Allah onun adına ateşte bir nimet yaratır. Öyle bir nimettir ki bu cennetlikler ateşe bakınca acı duyduğu gibi o da cennete baksa acı duyacak hale gelir. Bunlar Allah'ın varlığı hakkında bilgileri olsa bile birliği hakkında kuşkuya kapılanlardır. Veya Allah'ın mertebesi hakkındaki bilgisine kuşku girmiştir. Bu kuşku onu şaşırtmış veya inandığı şeyin tersini inanmaya döndürmüştür. Kıyamet günü o bilginin gerçekte bilgi olduğunun belli olması, artık yarar sağlamaz. Nitekim dünyada da ümitsizlik halinde iman fayda sağlamaz. Böyle bir bilgi Allah'ın sahibinden çıkartıp Allah hakkında bilgisi olmayan muvahhid-mümine giydireceği bilgidir. Bunun yanı sıra muvahhid müminin bilgisizliği kendisinden alınarak cehennemlik olan o kişinin üzerine atılır. Bu durumda insan ateşteyken bilgisizlikten nimetlenir; nitekim cahil mümin de onu dünya hayatında nimet saymaktaydı. Mümin ise - Allah'ın birliği hakkında değil- varlığı hakkında bilgi sahibi alimden alınıp kendisine verilen bilgiyle cennette nimetlenir. Söz konusu alim dünyada Allah'ı birlemeye kalktığı her defasında, O'nun birliğine dair bilgisine kuşku bulaşmış, onu hayrete düşürmüş veya bilgi olduğunu zannettiği şeyden yüz çevirtmiştir.

İşte cehennemde acı çekenlere yönelik nihai yardım budur. Bu sürenin bitiminden sonra ise her nereye dönülürse dönülsün her bakımdan nimet vardır. Ateşte böyle bir insan ile cehennemi imar eden Hazin melekleri veya (kendisine orada eziyet eden) hayvanlar arasında herhangi bir fark yoktur; bunlar ateşte kendisini sokan yılan, akrep gibi hayvanlardır ve bu sokmayla onlar rahatlar ve haz alır. Sokulan kimse de bu sokmadan haz alır ve organlarında bir uyuşma ve hissizlik gö-

rür, bundan bir haz alır ki, sürekli böyledir. Çünkü rahmet gazabı geçmiştir. Öyleyse Hak gazap özelliğiyle nitelendiği sürece, cehennem ehli kimseler azap çeker. İlahi gazap daha önce de belirttiğimiz üzere kaybolup ateş onunla dolunca, acılar ortadan kalkar ve bu azap ateşte bulunan zararlı hayvanlara yayılır. Bunlar, cehennem ehlinde meydana gelecek azapla rahatlaması amaçlanan şeylerdir. Cehennem ehli ise yılanın Allah adına intikam almaktan aldığı hazzı görür. İlahi gazabın nedeni ateşteki bu intikamdır. Ateşin durumu da öyledir. Ateş veya içindekiler ise ehlinin bundan haz aldığını bilemez, çünkü onlar rahatın kendilerine ne zaman ulaşacağını ve rahmetin haklarında hüküm sahibi olacağını bilmez. Hakkında konuştuğumuz bu yol Allah ehlinin kendisi için 'Allah'a giden yollar yaratıklarının nefesleri kadardır' dedikleri şeydir. Kalpten çıkan her nefes, kalpteki Allah hakkındaki inanç ve itikada göre çıkar. Bu bağlamda en genel inanç O'nun varlığıdır. Her kim Allah'ı Dehr kabul ederse, onun Hakka vuslatı bu isim yoluyla gerçekleşir. Çünkü Allah adı birbirine mütekabil olan ve olmayan tüm ilahi isimleri toplayan isimdir. Daha önce Allah'ın kendisine muhtaç olunan bütün isimlerle isimlendirilmiş olduğunu belirtmiştik. Bu durum şu ayette belirtilir: *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah Gani ve Hamid'dir.'*[410] Kişi bu durumu inkâr etse bile, Allah veya hal inkâr etmez. Aynı şekilde kendisini yaratanın tabiat olduğuna inanan kimseye Allah tabiatta tecelli eder. Allah'ın herhangi bir tarzda olduğuna inanan kimseye Allah inandığı surette tecelli eder ve daha önce söylediğimiz gibi bir artış olmaksızın hükümler cereyan eder. Anla!

İzzet sıratına yani yoluna gelirsek, bu yol, *'Aziz ve Hamid'in yolu'*[411] şeklinde ayette belirtilir. Bilmelisin ki, bu yol, tenzih yoludur. Dolayısıyla zevk yoluyla kendisini bir yönden veya bütün yönlerden efendi ve rab olmaktan tenzih eden kimse ulaşabilir ve böyle bir şey zordur. Çünkü insan gafildir, unutur ve yanılarak 'ben' der. Gaflet anında kendisi gibi kulların üzerinde efendilik rütbesine sahip olduğunu iddia eder, bunun böyle olması da kaçınılmazdır. İnsanın bir yaratılmışa karşı efendilik duygusu içinde bulunmayacak şekilde 'sırf kul' olarak ölmeye çalışması gerekir. Böylece kul kendisini âlemdeki her şeye muhtaç olarak görür. Çünkü o şey isim perdesinin ardından Hakkın aynıdır. Hak söz konusu isimle ilgili olarak gerçek hakkında bilgisi olmayanlara 'Onları isimlendirin' demiştir. İnsan özü gereği fakirdir, bu

nedenle Allah onun için sebeplerle perdelenmiş, kulunu onlara baktırmış, kendisi ise perdelerin ardında bulunmuştur. Böylelikle Allah sebepleri varlık bakımından ortaya koymuşken, hükümlerini reddetmiştir. Bu hususu belirten ayetlere misal olarak *'Attığında sen atmadın, fakat Allah attı'*[412] ayetini verebiliriz. Ardından şöyle demiştir: 'Allah müminleri iyi bir şekilde imtihan eder.' Öyleyse Allah bu durumu bir bela ve imtihan yapmıştır. Başka bir ifadeyle onunla kullarını sınamıştır.

İşte Aziz'in yolu budur. O yolu bilmeye Allah'ın yaratıklarından hiç kimsenin ayağı uzanmamıştır, çünkü o yol, kendisinden Rabbimizin yaratıklarına tenezzül ettiği yol olduğu kadar bulunduğumuz her yerde Hak bizimle o yol üzerindeyken beraberdir. Bu yol üzerinden Arş'tan yakın göğe, oradan yeryüzüne iner. Bu durum *'O Allah göklerde ve yerde Allah'tır'*[413] ayetinde belirtilir. Allah bu yol üzerindeyken kulunun kendisine yaklaştığından kat be kat fazlasıyla ona yaklaşır. Kul kendisine şeriat olarak belirlediği yolla Allah'a koştuğunda, Allah o yol üzerinden kula daha hızlı yaklaşır. Allah kendisine yöneldiğini gördüğü kulunu koşarak, ikram ve ilgisini gösterecek şekilde karşılar. Bununla birlikte Allah yine de izzet yolu üzerindedir. Bu yol iniş yoludur ve herhangi bir yaratılmışın ona yükselmesi söz konusu değildir. Herhangi bir yaratılmışın onda süluk etmesi ve yürümesi söz konusu olsaydı, Aziz olmaz ve Allah bize o yolda bulunurken tenezzül etmezdi. Öyleyse nitelik O'na değil, bize aittir. Biz ise yolun ta kendisiyiz. Bu nedenle onu Hamid diye nitelemiştir. Yani hem hamid ve hem mahmud diye nitelemiştir, çünkü faîl kalıbı kullanıldığında hem fail hem meful kastedilir (öven ve övülen). Bazen burada olduğu gibi ikisini birden ifade eder, bazen hal karinesine bakılarak, birini ifade eder. Kuşkusuz ayette Allah kendisini övmüştür. Öyleyse Allah Hamid ve Mahmud, yani öven ve övülendir. Allah'ın kendisini övdüğü en yüce nitelik bize göre Âdem'i kendi suretinde yaratmış olması ve onu ana isimleriyle isimlendirmiş olmasıdır. Bütün isimler söz konusu isimlerin kapsamındadır. Bu nedenle Hz. Peygamber şöyle der: 'Sen kendini övdüğün gibisin.' Burada Peygamber kâmil nefsi Allah'a izafe etmiştir ki, bu bir mülkiyet ve teşrif tamlaması sayılır. Hz. Peygamber şöyle der: 'Kendini/nefsini bilen rabbini bilir.' Öyleyse Allah'ın kendisiyle insan-ı kâmili -ki insan-ı kâmil suretinde yaratılmış olduğu için Al-

lah'ın nefsi demektir- övdüğü bütün nitelikler gerçekte O'na dönen övgülerdir. Bu husus Hz. Peygamber'in şahitliği ve 'Sen kendini övdüğün gibisin' hadisinde bize bunu bildirmesiyle sabittir. Yani Sen! Suretinde yaratılmış kimseyi her ne şekilde översen öv, bu övgü sana döner.

İnsan-ı kâmil *'Aziz ve Hamid'in yolu'*[414] olunca, bu yol kendisinde süluk edilen bir yol olmamış, 'süluk edilebilecek yol' diye nitelenmemiş, bunun yerine 'aziz' diye nitelendirmiştir. Başka bir ifadeyle bu yol bizatihi yasaklı ve kapalı yoldur. O yolda tenezzül, kutsi hadiste koşmak ve inmeyi kendisine nispet etmiş olduğu üzere, sadece Hakka tahsis edilmiştir. Öyleyse arif kul gerçekte sadece Allah'ta süluk eder ve onun yolu Allah'tır. Allah yolu ise O'nun şeriatı demektir.

Ben Ona bağlandım, O bize
O benim yolum, ben O'nun

Bak şu sözüme! Dosdoğru bir söz
Kesin bir hüküm manası belli

O benim habibim ben O'na bağlı
Kalbim sığdırdı O'nu, kıstasıyım O'nun

Aziz'dir, lakin gözler göremez O'nu
Çünkü çok yakın, dürmüş yaygısını

Uzaklığı yakınlığından, değil başkası
Budur gerçek: ne dedimse O'ndan çıkartıldı

Öyleyse Allah, ulaşılamaz ve yürünemez bir yol üzerindedir, çünkü O yaratandır ve dolayısıyla herhangi bir yaratılmış o yala ayak basmamıştır. 'Bana gösterin, O'nun dışındakiler ne yarattı?' Ne asıl ne bilgi ne de varlık olarak bir şey yarattılar mı? *'Hayır, zalimler açık dalalet içindedir.'*[415] Çünkü o her ne bilirse, hiç kuşkusuz, bellidir. Allah Teâlâ bizi yokluk karanlığından varlığın nuruna çıkartmış, biz de -Rabbimizin izniyle- Aziz ve Hamid'in yolunda nur olmuşuz. Sonra nurdan hayret karanlığına taşındık. Bu nedenle Allah'ın kendisini övdüğünü duyduk ve bunu nefislerimizde gördük. Allah bizi övdüğünde

ve bizi kendisiyle övdüğü şeyin kendisine dönük bir övgü olduğunu gördük. Sonra bizi kendisinden ayırmış, kendisini de *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[416] ayetiyle bizden ayırmıştır. Yani kendisi bilip bizim O'nu bilmeyişimiz ve zelil olmamız nedeniyle bizden ayrıdır. Allah Teâlâ kendiliğinde böyle bir nitelikten mütealdir.

Şöyle deriz: Biz, O'yuz ve O değiliz! Bizi yokluklardan nura çıkarttıktan sonra ise O, O'dur ve biz, biziz! Böylece ayrıştık. Varlığımızdan sonra övgü gelince bu övgü O'ndan bize ve kendisine dönüktür. Allah bizi kendisini övmekle yükümlü tutmuş ve bizi hayrette durdurmuştur. Biz Allah'ı kendi durumumuza göre översek, O'nu sınırlamış oluruz; kayıtsız anlamda översek -nitekim Hz. Peygamber bir duasında 'Sen kendini övdüğün gibisin' der- bu kez kendisini mutlaklıkla sınırlamış ve yine ayrışmış oluruz. Her kim sınırlanmışsa, müstağnilikle nitelenemez, çünkü sınırlanma onu bağlar. Çünkü bu durumda yaratılmış olan (hâdis) Allah'ın mutlaklığını idrak etmiş demektir. Allah *'Allah âlemlerden müstağnidir'*[417] buyurur. Böylece hayrete düştük ve dolayısıyla O'nun kim olduğunu bizim kim olduğumuzu bilemedik. Allah daha iyi bilir de, Allah'ın bize kendisini bilmeyi emredip o bilgiyi elde etmek üzere kendimize döndürmüş olmasının yegâne nedeni bizim kendi nefislerimizin hakikatini tam olarak bilmememiz ve kavramamış olmamızdır. Başka bir sebep olacağını zannetmiyorum. Bu nedenle biz kendimizi bilmekten acizken Allah'ı bilmekten daha aciziz. Öyleyse Allah'ı bilmek bu acizliği bilmektir. Yoksa O'nu bilmek değildir!

Başkası mı, yok öyle bir şey
Çünkü O açık ve belli

Sözümüze bir kulak ver, bulacaksın
Öğreneceksin O'nu, sana kesin delil geldi
Bilgisizlik kulun zatî niteliğidir.

Rabbin yoluna gelirsek, bu yola *'Allah bir kimseye hidayet etmek isterse, gönlünü İslam'a açar, birini saptırmak isterse, sanki göğe çıkıyor gibi göğsünü daraltır'*[418] ayetinde işaret edilir. Şöyle demektedir: Sanki o doğasından çıkıyor gibidir. Bir şey hakikatinin dışına çıkmaz. *'Bu şekil-*

de Allah pisliği iman etmeyenlerin üzerine bırakır.'[419] 'Bu' -daha önce zikredilenlere işaretle- '*Rabbinin doğru yoludur.*'[420] Daha önce zikredilmiş olan, Allah'ın daraltma ve açma iradesidir ve bu ikisinin varlıkta bulunması gereklidir. Çünkü sadece Allah'ın irade ettiği bir şey olabilir ve böyle de var olmuştur. Allah kendisini gazap, razı olmak, tereddüt etmek, nahoş bulmak gibi fiillerle nitelemiş, sonra bunu zorunlu kılmış ve '(Kulumun ölümünü kerih görsem bile) Bana kavuşması zorunludur' demiştir. Bu '*Sanki gökyüzüne çıkıyor gibidir*'[421] ayetinde belirtilen şeyin ta kendisidir. Başka bir ifadeyle bu durum ihtiyarda cebir, yani seçimde zorlamadır. Allah'ın kulları arasından bu iki nitelikten birinden kurtulan, kesinlikle, kâmil değildir. Allah (insan-ı) kâmil (peygamber) hakkında şöyle demiştir: '*Biliyoruz ki senin gönlün söylediklerinden daralmaktadır.*'[422] Sabretmelisin! Nitekim Allah yaratıkların eziyetlerine karşı en sabırlı olandır.

Bu yola 'Rabbin yolu' denilmiştir, bunun nedeni yolun merbubu talep ediyor olmasıdır. Allah o yolu 'müstakim' yani doğru yapmıştır. Her kim o yolun dışına çıkarsa, sapar ve istikametten uzaklaşır. Bu nedenle Allah bize kendi uğruna sevmeyi ve kendisi için kızmayı emretmiş, bunu ise kendisine özgü bir amel yapmış, kulun Allah'ın vereceği sevabın dışında onda bir nasibi yoktur. Bu karşılık ve sevap O'nun bir velisine düşmanlık edene düşmanlığı ve velilerine dost olanlara dost olmasıdır. Öyleyse Rabbin yolu üzerinde bulunan salik, iki niteliğe sahip kimsedir. Fakat insan -kendisi için değil- Allah tarafından onun adına belirlenmiş ölçüye göre sevmeli ve kızmalıdır. Allah kendisi için hareket eden bir kulu adına hareket eder ve bu nedenle '*Onlar kınayanın kınamasından korkmaz*'[423] buyurur. İkisi bir araya geldiğinde Allah'ın hakkı yaratılmışların hakkına kıyasla yerine getirilme bakımından önceliklidir. Çünkü herhangi bir yaratılmışın hakkının olması Allah'ın onun adına hak belirlemesiyle mümkündür. İki hak belli bir vakitte ortaya çıktığında, ilahi inayete mazhar olan kul önce Allah'ın kendi üzerindeki hakkını yerine getirmekle işe başlar, sonra Allah'ın kendisine belirlemiş olduğu başkasının hakkını yerine getirmeye geçer. Bu davranış vasiyet ve borç konularında günümüzde fakihlerin davranışının tam tersidir. Çünkü Allah Teâlâ kendi hakkı olan vasiyeti borca öncelemiştir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah'ın hakkı yerine getirilmek için önceliklidir.' Her kim Allah'ın hakkı hususunda gevşek davranırsa,

yaptığı iş kendisine döner ve kendisine karşı da ihmalkâr davranılır. Bir şey söylemeye kalkarsa, 'sen de böyle yapmıştın, şimdi yaptığının meyvesini devşir' denilir.

Rabbin yolu teklifle beraberdir. Teklif kalktığında, o yolun varlığından söz edilemez. Bu nedenle her şey sonuçta rahmete kavuşur ve günahkârlar hakkında ilahi gazabın hükmü ortadan kalkar. Hud Peygamber şöyle der: '*Benim Rabbim doğru yoldadır.*'[424] Şeriat yaptığı hususta demektir. Bununla birlikte Allah kendilerinden gerçekleşmesini irade ettiği hususlarda kullarının 'perçeminden tutar' ve bu zorlamaya rağmen onları cezalandırır. Aklını bu meseleye ver ve edepli davran, doğru yola uy!

el-Mun'im'in yoluna gelirsek, bu yol, Allah'ın nimet verdiklerinin yoludur. Bu durum '*Sizin için dinden Nuh'a ve sana vahyettiği şeylerden şeriat kıldı*'[425] ayetinde belirtilir. Allah peygamber ve nebileri zikrederek şöyle der: '*Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir, sen de onların hidayetine uy!*'[426] Bu, bütün nebi ve resullerin yolunu içeren yoldur. Başka bir ifadeyle bu yol, dini hakkıyla uygulamak ve dinde ayrılığa düşmemek, onda birleşmek demektir. Bu husus İmam Buhari'nin 'Peygamberlerin getirdikleri din tektir' şeklinde kitabında bölüm başlığı yaptığı bir meseledir. Ayette Allah dini belirli getirmiştir, bunun nedeni bütün dinlerin Allah katından olmasıdır. Hükümlerinden bir kısmı farklılaşsa bile, hepsine dini uygulamak ve dinde toplanmaları emredilmiştir. Bu, peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri yöntem demektir. Farklı hükümler getirdikleri hususlar, Allah'ın peygamberlerden her birisi için dinden belirlemiş olduğu şeriattır. Allah Teâlâ şöyle der: '*Her birisi için bir şeriat ve yöntem belirledik. Allah dileseydi hepsini tek ümmet yapardı.*'[427] Böyle olsaydı, peygamberlere emredilmiş olan dinde ittifak ve dini uygulamak hususlarında olduğu kadar, şeriatlarınız da farklı olmazdı.

Öyleyse görüş ayrılığının kaynağı Allah'ın -ki O adalet ve ihsanın sahibidir- böyle irade etmiş olmasıdır. İnsanlar fiilleri kendilerine nispet etmek ve seçimle yaptıkları işlerde iddia sahibi olup işi ehline ve hak sahibine bırakmadıkları için, ilahi hüküm 'şu kötüdür', 'şu iyidir' 'şu itaattir', 'şu günahtır' şeklinde inmiştir. İlahi hüküm akıllara da 'şu şey doğasına, mizacına yatkın olmadığı ve gayesine uygun olmadığı için kötüyken gayesine uygun ve mizaç ve doğasına yatkın olduğu

kimse için iyidir' şeklinde gelmiştir. Böylece insanlar işi bir hakikate dayandıramamış, caiz gördükleri şeyi bu nedenle caiz görmüşlerdir. Allah ise kötülüğe karşı verdiği hükümde adil olarak hüküm vermiş, hüküm verdikten sonra ihsanını göstermiş, kullarının sonunda ulaşacakları rahmeti belirtmiş, meşakkatleri onlardan kaldırmıştır -bunlar, elemlerdir-, böylece Allah'm rahmeti herkesi kuşatmıştır.

'Özel yola' gelirsek, bu yol peygamberin yoludur ve diğer peygamberlere değil sadece Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir. O yol Allah'ın sağlam ipi demek olan Kuran ve O'nun kapsayıcı şeriatıdır. Bu durum *'Bu benim doğru yolumdur, ona uyun, yollara uymayın ki, sizi yolundan saptırmasınlar'*[428] ayetinde belirtilir. Yani kendisine izafe edilen yoldan saptırırlar. Şöyle ki: Hz. Muhammed peygamberken Âdem henüz suyla toprak arasındaydı ve o kıyamet gününde de insanların efendisidir. Hz. Peygamber bu hususu olduğu gibi bütün insanlığa peygamber olarak gönderildiğini kendisine gelen vahiyle bildirmiş, böylece zaman itibarıyla kendisinden önce gelen şeriatların onun şeriatmın parçası olduğuna dikkatimizi çekmiştir. Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesiyle onların bir kısmı neshedilmiş, Muhammedî şeriatın geride bıraktıkları da baki kalmıştır. Nitekim Hz. Peygamber kendi şeriatında hüküm olarak koyduğu bazı şeyleri geçersiz kılmıştır.

Hz. Peygamber'in özelliklerinden birisi ona cevamiü'l-kelim'in verilmiş olmasıdır. Âlem Allah'ın kelimeleri demektir ve Allah ona kelimelerinde hüküm ve hikmet vermiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in peygamberliği genel olmuş, peygamberlik ve nebilik kapısı onunla kapanmıştır. Başka bir ifadeyle bâtında peygamberlik kapısı onunla açıldığı gibi zahirde de kendisiyle kapanmıştır. Öyleyse başında ve sonunda peygamberlik işi Hz. Muhammed'e aittir. Onun varisleri olup hükümler alanında içtihat yetkisine sahip alimler ise zaman itibarıyla önce gelmiş nebiler gibidir. Bir insan Hz. Muhammed'in kuşatıcılığına varis olup Allah kendisine hikmetleri öğretmiş olursa, onun makamı içtihat makamından üstündür. Bu makam Allah'ın ona -ilahi bildirim ve tarif yoluyla- belirli bir meselede Allah'm peygamberinin vahiyle getirmiş olduğu hükmünü bildirmesidir. Böyle bir insan söz konusu hükümde o meselenin hükmünü peygamberden duyan gibidir. Hadis peygamberden kendisine ulaştığında, onun hakkında Allah'a başvurur ve hadi-

sin sahih olup olmadığını bizzat Allah'tan öğrenir. Hadisin hadis nakilcileri arasında sahih olması veya hakkında konuşulmuş olması durumu değiştirmez. Bunu öğrendiğinde, hükmü asıldan almış demektir. Ebu Yezid kendisinin bu makama yani Allah'tan bilgi alma makamına erdiğini belirtmiş ve devrinin alimlerine hitap ederken şöyle demiştir: 'Siz bilginizi ölüden ölüye aktarmak yoluyla almaktasınız. Biz bilgimizi ölümsüz Diri'den almaktayız.' Bizim de -Allah'a hamd olsun- bu hususta Allah'a ibadet ettiğimiz hükümlerle ilgili kıymetli bir tecrübemiz vardır. Bu husus vahiyden Muhammed ümmeti adına kalan kısımdır. Fakat burada söz konusu olan bildirmektir, yoksa teşri, yani şeriat getirmek demek değildir.

İçtihat ehline gelirsek, onların hükümleri -içtihatta hata etseler bile- şeriatın (geçerli saydığı) hükümlerdir. Hz. Peygamber onların hatalı hükümlerini de onaylamıştır. Öyleyse içtihat onların kendiliklerinden şeriat koymaları değil, peygamberin (onaylaması nedeniyle) teşrii yetkisine sahip olmalarıdır. Müçtehit isabet ederse, şeriatı nakletmiş demektir. Bütün bunlar gerçekte böyledir. Çünkü müçtehitler içinde yanılan ve isabet eden -bizzat olmasa da- bir müçtehittir. İsabet eden müçtehit, gerçekte, aktaranken yanılan müçtehit gerçekte bilinmeyen hükmü onaylayandır. Bu hüküm o müçtehidin nazarında belli ve bilinen hükümdür. Bununla birlikte hüküm ortaya çıkmazdan önce Allah katında bilinmektedir. Öyleyse Şâri -ki Peygamberdir- Allah katında belli ve belirlenmiş bir hükmü onaylamıştır ve Allah katında olan tafsilî ve kesin olarak bilinen bir şeydir. Öyleyse yanılan müçtehidin hükmü, şeriat nedeniyle, teşri sayılmıştır.

Allah ehlinin şeriat hakkındaki hükümleri, Allah'ın peygamberinin nezdinde tam olarak belirlenmiş ve tespit edilmiş hükümlerdir. Onlar gerçek anlamıyla varislerdir, çünkü varis ölümle birlikte kendisine ait olan bir malı tevarüs eder. Yanılan müçtehidin vardığı hüküm bizzat kendisi peygambere ait bir hüküm değildir ki, bu hükmü verirken peygambere varis olunsun. Dolayısıyla yanılan müçtehit (gerçekte) varis değildir, çünkü onun sahip olduğu şey, düşüncesinin kendisini götürdüğü şeyi onaylamaktan ibarettir. Hz. Peygamber de bunu onun adma mubah saymıştır. Bu yönüyle yanılan müçtehitler, mirasta belirli payları olmayan topluluk gibidir. Onların mirastan payları ancak farz-

lar sahiplerine teslim edildikten sonra kalan kısımdır. Aynı zamanda onlar, zorunlu haklar alındıktan sonra miras alan akrabalara ve Müslümanlara gibidir. Varisi olmadan ve tabisi bulunmadan nebi veya resul ölürse, yalnız başına haşredilir. Bu ümmet içinden halinde veya ahlakında -hükmünde olmasa bile- birisi ona tesadüf etmiş olabilir. Ona iman etmeye gelirsek, kuşkusuz, Hz. Muhammed'e iman eden herkes ona iman eder. Öyleyse Hz. Muhammed'e iman eden ümmeti, tüm nebilerin, resullerin ve Allah katından gelmiş bütün kitapların, bütün sayfaların tabileridir. Fakat bu durum o kitaplara iman etmekle sınırlıdır, yoksa onların hükümleriyle amel etmekle ilgili değildir. Bu durumda iman edilmemiş herhangi bir nebi kalmamıştır. O halde Hz. Muhammed imam ve önderdir. Bütün resul ve nebiler ise bir saf içinde onun ardında durur. Biz de resullerin ve Hz. Muhammed'in ardındayız.

Kıyamette bazı resullerin iki diriltilme tarzı vardır: Birincisi bizimle birlikte, diğeri peygamberlerle birlikteki diriliştir. Buna misal olarak Hz. İsa'yı ve ardımızdaki bütün ümmetleri verebiliriz. Fakat bizim iki suretimiz vardır: Birincisi resullerin safında olmamızdır. Bu ayrıcalık, bu ümmetin alimleri için geçerlidir. Diğeri kendilerine iman etmek bakımından resullerin ardında bulunmaktır. Bütün resullerin de iki sureti vardır. Birinci suret ile onlar bizim ardımızda bulunurken diğer suretle kendi nebilerinin ardında bulunurlar. Bazen onlar ardımızdayken görülürken bazen kendi nebilerinin ardında görülürler, bazen her iki şekilde birden görülürler. Ahirette haşredilişlerinde alimlerin halleri böyledir.

Fiillerin varislerine gelirsek, onlar kendisine uyma izni verilmiş her durumunda ve fiilinde Peygamber'e uyanlardır. Bu kısma peygamberin evliliklerinin sayısı, yemeği ve içmesi dahildir. Ayrıca Allah'ın Hz. Peygamberi kendisinde yerleştirdiği ve ona nispet edilen evrat, zikir, tespih, namaz gibi bütün fiiller bu kısma girer. Bunlardan herhangi birisinde eksiklik olmaz ve eklemede bulunursa, ancak Peygamberin sözü nedeniyle ilavede bulunmuştur. Bu da fiillere varisliktir.

Hz. Peygamber'in hallerine varis olmak ise varisin kendi içinde zevk yoluyla bulmuş olduğu bir şeydir. Misal olarak meleğin getirdiği vahyi verebiliriz. Varis bunu kendisini doğrultmak üzere gelen meleğin

getirdiği ilhamda zevk ederken aynı zamanda vasıtaların ortadan kalktığı 'özel yönde' veya Hakkın onun sözü olması durumunda zevk eder. Öyle bir varis Kuran'ı sanki kendisine iniyormuş gibi okur ve okurken kalbine indirilişinin hazzını 'zevk' eder. Çünkü her okuyucunun kendi nefsinde okuması itibarıyla ilahi bir tenezzülü ve inmesi vardır ki, bunun böyle olması kaçınılmazdır. Kuran kendisini okuyan herkese yeniden gelir ve nüzul eder. Hangi okuyucu olura olsun, durum böyledir. Bununla birlikte hale varis olan, bu inmeyi ve nüzulü hisseder ve onunla sadece benzerlerinin bulabileceği şekilde haz alır. Böyle biri hal mirasının sahibidir.

Allah'a hamd olsun, biz bunu hal olarak 'zevk ettik.' Bu durum Ebu Yezid'in hakkında 'Kuran'ı *istizhar* edene kadar ölmedim' dediği şeydir. İstizhar Kuran'ın gaybten kalplere indirilmesinin hazzını bulmak demektir. Bu kimselerin dışındakiler, Kuran'ı hayallerinden okur. Onlar -Kuran'ı Mushaflardan ve levhalardan ezberlemiş ise- yazılı harflerini okurlar veya muallimlerinden öğrendikleri şeyin harflerini tahayyül ederler. Bu durum onun gereğini yerine getirdiklerinde böyledir. İhlassız Kuran okuduklarında okudukları boğazlarını geçmez. Başka bir ifadeyle Allah onların okumalarını kabul etmez ve okunan tilavet mahallinde kalır ki, o da sesin çıkış yeridir. Kuran'ı kalbinden ancak tenezzül sahibi, yani kalbine Kuran'ın indiği kimse okuyabilir. Bu, miras kaynaklı zevktir ve onu içinde bulan kimse onun sahibidir. Böyle biri o zevki bulduğunda onu tanır ve tanıtacak birisine muhtaç kalmaz. Çünkü o bu esnada hayalinden okumakla müşahede edecek şekilde Rabbinin indirmesinden okumayı ayırt edebilir. Herhangi bir nebi veya resule varis olunacak başka bir tarz yoktur. Bunun dışında kalan, sadece söz veya fiil veya haldir. Kâmil varis hepsini kendinde toplarken nakıs varis mertebelerin bir kısmına varis olabilir.

Bilmelisin ki, bu menzil nebilerden dostlukla nitelenmişlerin menzilidir. Onu elde eden kimse adına ilahi dostluktan bir pay meydana gelir ve Allah onun adına dostlukta bir hisse ayırır. Bu dostluk hakkında konuşmak sözü uzatır ve tafsilini anlatmaya vakit yetmez. Şimdilik diğer menzillerde yaptığımız gibi bu menzildeki ilimleri zikredelim. Şöyle deriz: İki dostun merhameti ile bu merhamet ile sevenlerin, babaların, çocukların ve bütün haz sahiplerinin merhameti arasındaki

fark bu menzilden öğrenilir. Tenezzülün tadı bu menzilden öğrenilir. Okuma esnasında Kuran'ın kendisine yeniden indiği kimse bu tadı nereden hisseder? Başkaların ilmi, sırların, nurların, hidayetin ilmi, hamd türleri ve her nefse özgü mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Söz konusu hamd mertebelerinde kimseyle ortaklık gerçekleşmez. Her nefsin kendisine özgü bir nitelik ve hakikatinin bulunduğunu biliriz ve bu hakikat ve nitelikle âlemdeki her şeyden ayrışır. Bunun böyle olması kaçınılmazdır. İlahi tecelli kendisine söz konusu özel yönden geldiğinde ise onun zevki kendisine özgü ve onunla sınırlıdır. Nefsin ilahi izzet makamından olan en düşük payı budur, çünkü -kendisi fark etmese bile- her nefsin böyle bir payı vardır. Bu durum, mıknatıs vb. gibi bir özellikle doğal şeyleri yapmak demektir. Şu var ki doğal şeylerin fiillerine etki eden özellik (hasse) iki türdür: tekil ve toplam. Öte yandan burada mizaç da önemlidir, çünkü doğal özellikler bütün mizaçlara veya bütün suretlere sirayet etmez. Allah ehlinin özelliği şudur: Onlar bir şeyi zevk yoluyla nefislerinden öğrendiklerinde, bu bilginin hükmü âlemdeki bir şeye yayılır.

Melekût, müşahede ve yokluk halinde madumu görmek bu menzilden öğrenilir. Bu esnada bir tahayyül veya temessül veya hayalî algılayış söz konusu değildir. Aksine o baş gözüyle görülür. Hayrete düşürme ve hayret sebepleri, bu menzilden öğrenilir. İnsanın kendisini kullandığında veya ansızın ortaya çıktığında istidadının verdiği şeyi bilebilecek olması bu menzilden öğrenilir. Bundan fazlasını kabul edemez, çünkü onu kabul etme gücünde değildir. Resuller ve peygamberlik bu menzilden öğrenilir. İnsanın zatı gereği bilen olduğu fakat unutabileceği bu menzilden öğrenilir. İnsan için meydana gelen her bilgi hatırlamadır ve Allah ehlinden başkaları bilmenin hatırlama olduğunu fark etmez. Belalar ve nimetler bu menzilden öğrenilir. Tarif ederken onaylama ve kınama arasındaki fark veya ihsan yoluyla olan ile hesaba çekmek üzere olan bu menzilden öğrenilir. Fiillerdeki tenzih nitelikleri bu menzilden öğrenilir. Âlemdeki veya talep edenlerden ortaya çıkan bütün taleplerin zatî olduğu bu menzilden öğrenilir. Bizzat olmayan arızî bir talep yoktur. Böyle bir şey olamaz. Bir şahsa kendinde bulunmayan bir şey ilişirse, onda meydana gelen şey, talep edilen için kendisinden meydana gelen zati talebin kendisidir. İnsanlar arızi olanın gerçekleşmesiyle perdelenmişlerdir ve bu kimse onların talip dedikleri

kimsedir. Talip o şeyin kendisi olabilir. Talep kendisi için zatidir ve bu durumun kendisinde bulunduğu kimse ona hizmet edendir. Çünkü kendisi mevcut olduğunda, talep için kaybolmuştur. Buradan onun kendisine yerleşen bu şeyin onun adına zorunlu kıldığı bir duruma hizmet eden bir talep olduğunu anladık. Öyleyse talep o şey için zati bir durumdur ve yerleştiği şahıs onu elde etmek üzere kullanılmış ve ona hizmet etmiştir. İnsanlar bunun farkında değillerdir.

Nazar, tefekkür ve itibar, bu menzilden öğrenilir. Âlemdeki bazı şeylerin diğerleri için ibret olması bu menzilden öğrenilir. Âlemde dağınık bulunan ilimlerden Allah'a mahsus olanlar bu menzilden öğrenilir. Bu onlarm toplanmış olması demektir ki, bunu O'ndan başkası bilmez. Bu durum varlığa giren şeylerle ilgilidir. Bununla birlikte Allah varlığa girmeyen ve herhangi bir yaratılmışın kendisini bilmekle nitelenmediği şeyleri de bilir. Dünya ilminden O'na ait ilimler, kuşatıcılık ilmi ve ahiretteki ilimden kendisine izafe edilen şeylerin ilmidir ki bunun böyle olması zorunludur. Hadis olandan kadime istidlal, bu menzilden öğrenilir. Bundan nefiste meydana gelen şey nedir? Çünkü kadim nefiste meydana gelmez. Hadis meydana gelmiş olsa, o talep edilen şey değildir. Nefiste meydana gelen her şey hadistir. Kendisinde tevekkülün Allah'a şükür sayıldığı husus bu menzilden öğrenilir. Kendisinde bir anlam bulunup bir isim hak eden şey bu menzilden öğrenilir. Buradan Allah'ın isimleri arasından esma-i hüsna öğrenilir. Çünkü Allah'ın âlemdeki isimleri bu nefislerin izlerinden meydana gelir. Var olanların isimleri de kendilerinde bulunan anlamlardan gelir. Öyleyse Hak isimlerinde münezzeh ve tek olan iken var olan isimleriyle çoktur. Bunun nedeni anlamların kendisiyle var olmasıdır ve bu anlamlar kendisi için isimleri zorunlulukla meydana getirir. Miras sebepleri bu menzilden öğrenilir. Kimin başarılı kimin başarısız olduğu bu menzilden öğrenilir. Bununa birlikte hepsi de talep edendir. Var olmayan bir nispet olmasına rağmen ölümün müşahede edilmesi, bu menzilden öğrenilir. Acaba kimde hüküm sahibidir? Ölümün mürekkep olmayan varlıkta bir hükmü yoktur. Vaz'î itibarıyla bileşik herkes ölümlüdür. Ölmese, bu durum ilahi meşiyetin kendisini gerektirdiği başka bir nedenden kaynaklanır. Bu durumda Allah bazen bilinen ve gözüken bir sebep yaratırken bazen sadece meşiyetin hükmü olarak meydana gelir.

Allah'ın kendiliğinde bulunduğu duruma göre değil, mümkünün halinin gerektirdiği şekilde O'nun hakkında hüküm vermek bu menzilden öğrenilir. Bu konuda Kuran'da pek çok ifade yer alır, fakat bunun anlamını varlıkların hakikatlerinin verdiği şeyleri ve eşyanın mahiyetini bilenler bilebilir. Kıyamet günü, haşir, neşir ve o güne mahsus hükümler bu menzilden öğrenilir. O günde hüküm verecek olan kimdir? O günde tasarruf edenlerin mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Kıyamet günü hüküm vermeyi gerektiren durumun ne olduğu bu menzilden öğrenilir? Herhangi bir bitki olması bakımından değil, bilhassa ağaç olması itibarıyla insanın bitkilere benzetilmesinin nedeni bu menzilden öğrenilir. Bu nedenle Âdem'e ağaca yaklaşmak yasaklanmıştır. Bu yasaklama nefsinin arzularına ve hevaya yaklaşmasına dikkat çekmek amacı taşır ve '*Nefsi hevadan alıkoydu*'[429] ayetinde bu husus belirtilir. Heva, yapmak veya terk etmek şeklinde şeriatın belirlediği bir ameli olmadığında nefsin iradesi demektir. Hakikatlerin verisine göre sözde ve fiilde temkin ve sebat, bu menzilden öğrenilir. Tebdil ve telvinden övülen ve kınanan kısımlar bu menzilden öğrenilir. Mühlet vermek ve kasıtlı ihmal bu menzilden öğrenilir. Var olanların amade olması ve Hakkın amade olması bu menzilden öğrenilir. İlahlığın Hakka mahsus olması bu menzilden öğrenilir. Uymak ve iktida bu menzilden öğrenilir. Kime uymak gerekir? Övgü ve senanın halle sınırlanmasıyla sözle serbest bırakılması bu menzilden öğrenilir. Varlıkta zuhur eden her şeyin bilinen olduğu ve o şeyin kendisine ilişip onun zuhur etmesini gerektiren bir bilgiden ortaya çıktığı bu menzilden öğrenilir. Allah'ın yönlerle sınırlanmadığı ve insana şah damarından daha yakın olduğu bilinse bile, O'nun hakkında üst ve sınırlılık vehminde bulunmanın nedeni bu menzilden öğrenilir. İnsan yaratılışı, vehminin aklı üzerinde hüküm sahibi olmasından kendini alıkoyması mümkün değildir. Vehminin hükmüyle birlikte bir şeyin hakikatini herhangi bir gecikme olmaksızın (aynı anda) akleder ve bir anda aklın ve vehmin hükmünü bir araya getirir. Aynı zamanda sayesinde insan olmasını sağlayan durumları kendinde topladığı gibi onların hükümlerini kendinde birleştirir. İnsanlar arasında Kuran'ın mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Bir grupta Kuran mertebesinin hükmü başka bir gruptakinden farklı olur.

Bu menzilin içermiş olduğu ana ilimlerin bazıları bunlardır. 'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ YETMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM

Bir Sırrın ve Üç Levha-Ana Kaynaklı Sırrın Muhammedî Mertebeden Bilinmesi

Bir hükümdar bulsak kulluk etsek
Kerem sahibi bir genci dost edinsek

Nefsin canını verirdik yoluna
Yöneldiğimiz bir imam olurdu o

Bütün yaratıklar muhtaç
Bu yoksulluk inkâr edilemez

Onlar kendisiyle kaim O da onlarla
Remzime bak! Maksadımı anla

Biz O'nunla olduğumuz gibi O da bizimle
Bu kadarla ibadet ederiz O'na

Benim hakikatim olmasaydı olmazdı
O olmasaydı görmezdim O'nu

O'nun müstağniliği meçhul
Mütealdir, bizce müşahede edilmez

Benim bildiğim Hak kimdir:
Oluşun babası varlığım da oğlu

Allah Teâlâ şöyle der: '*Gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri batıl olarak yaratmadık.*'[430] Bilmelisin ki, Allah Teâlâ Latif ve Habir'dir. Aynı zamanda Ali, Kadir, Hakim ve '*Benzeri bir şeyin olmadığı*'[431]

Alim'dir. Allah Semi ve Basir'dir. Bu ayette Allah kendisini önce tenzih sonra teşbih etmiştir. Cahil insan ayetin teşbih olduğunu zanneder, fakat müşterek lafız *'kalbi olan veya kulak veren ve şahit olan kimse'*[432] ayetinde idrak edilir. Allah Teâlâ eşyayı yaratıp emir ve yaratmanın âlemlerin rabbi olan münezzeh Hakka ait olduğunu söylemiştir. Bunun için Allah sebepleri yerleştirmiş, onları kendisi için perde haline getirmiştir. Bu sebepler kendilerini perde olarak görenleri O'na ulaştırırken onları rab edinenleri O'ndan uzaklaştırır. Sebepler kendi mertebelerinde artlarında Hakkın bulunduğunu ve yaratıcılarına bitişik olmadıklarını bildirirler. Çünkü sanat yapıcısını bilmediği gibi kendisini besleyenden ayrı da değildir. Yapılan şey zarar ve menfaatlerini ondan alır. Allah ruhları ve melekleri yaratmış, gökleri üst üste kubbe olarak insan direği üzerinde yükseltilmiş, felekleri döndürmüş, yeryüzünü yuvarlaklaştırmış, onun yükseklik alçaklık olarak ayrışmasını sağlamıştır. Allah dünyayı ahiretin yolu yapmış, bunun için resullerini peş peşe göndermiştir. Resulleri göndermesinin nedeni akılların O'nun âlemde yarattığı cisimleri, ruhları ve latif ve kesif şeyleri öğrenmedeki eksikliği ve acizliğidir. Çünkü vaz' ve tertip fikir gücünün kendiliğinden bilebileceği bir şey değildir. Onu bilmek kendilerini yapan ve suretlerini inşa edenin bildirmesine bağlıdır. Fikir gücü yönünden aklın bilgisi özellikle âlemin mümkün olduğunu bilmekle sınırlıdır, yoksa tertibini bilemez. Bu tertip şahısları görmekle mümkün olabilir. Bu durumda akıl şöyle der: 'Şu bunun üzerindedir, bu şunun altındadır, bu şundan öncedir, bu şundan sonradır.' Akıl ise bütün bu hususlarda imkân, yani olabilirlik hükmünü verir.

Allah Teâlâ ulvi âlemde miktarlar, vezinler, hareketler, hal, mahal, mekân ve mekâna yerleşen hakkında hareket ve durağanlık belirlemiş ve takdir etmiştir. Gökleri yaratmış, onları yeryüzünün üzerine üst üste gelen kubbeler olarak yerleştirmiştir. Nitekim bu bölümde cisimler âleminin konumunu ve şeklini öğreneceksin. Allah bu gökleri sakin yaratmış, onlarda yıldızları yaratmış, onlarm seyirleri ve bu göklerdeki yüzüşleri için belirli hareketler belirlemiştir. Bu hareketler artmaz ve eksilmez. Allah onları akleden, duyan ve itaat edici olarak yaratmıştır. *'Allah her göğe kendi emrini vahyetti.'*[433] Sonra Allah göklerde yıldızların yüzüşünü takdir edince, onların yüzüşleri ve seyirleri vesilesiyle yollar meydana geldi. Her yıldız için bir yol yaratmıştır. Bu durum *'İçinde*

yörüngeleri olan göğe yemin olsun'[434] ayetinde belirtilir. Söz konusu yollar 'felekler' diye isimlendirildi. Buna göre felekler yıldızların seyriyle meydana gelirler. Onlar, yürüdükleri alan demek olan göğün cirminde hızla hareket ve seyrederler. Böylelikle onlara temas eden hava tutuşur ve onların seyri nedeniyle sesler ve hoş nağmeler ortaya çıkar. Bunun nedeni onların seyrinin belli bir ölçüyle gerçekleşmiş olmasıdır. Onlar yıldızların gökteki mesafeleri kat etmesiyle meydana gelen feleklerin nağmeleridir.

Yıldızlar bu yollarda sürekliliği olan bir âdete göre hareket ederler. Söz konusu hareketlerin ölçüleri ile seyir esnasında birbirlerine girmeleri gök bilimiyle öğrenilir. Allah onların hareketlerini -bir kısmı yavaş ve bir kısmı hızlı olacak şekilde- bu ilmi inceleyenlere göstermiştir. Yıldızlar için belli mekânlarda öncelik ve sonralık tespit etmiştir ve onları yıldızların gökteki yerleri belirler. Çünkü göklerin cisimleri parçaları itibarıyla birbirine benzer ve yıldızların aydınlatıcılığı bilinmeseydi, onların öne geçmesi veya arda kalması bilinmezdi. Bunlar gözün kendilerini algıladığı şeyler olduğu gibi göz onların seyrini ve dönüşlerini idrak edebilir.

Gök bilimciler felekler için mümkün saydıkları bir tertip ve düzen tespit etmişlerdir ki bu tertip akla göre mümkün ve olabilir bir tertiptir. Bu bilgiyi onlara veren ilim, yıldızları gözetleme (rasat) ve onların seyrini, öne geçmelerini, geride kalmalarını yavaşlık ve süratlerini incelenme ilmi vermiştir. Bu tertibi onlarla birlikte dönen feleklere izafe etmişlerdir. Onlar yıldızları insan cisminin üzerindeki lekeler gibi bazen beyazlıkları nedeniyle beyaz saymışlardır. Bu konuda bütün söyledikleri şeyler, yıldızların hareketlerinin ölçüsünü verir. Allah Teâlâ onu böyle yapmış olsaydı, seyir bizzat o seyir olurdu. Bu nedenle tutulmalar ve feleklerin birbirlerine girmesi hakkında doğru bilgiye ulaşmışlardır. Aynı şekilde saliklerin seyrinin kendisinde meydana geldiği yollar da birbirlerine girer. Öyleyse onlar ölçülerde isabet etmişken işin onların tertip ettikleri şekilde olduğunu ileri sürerken yanılmışlardır. Ayrıca göklerin küreler gibi olduğunu, yeryüzünün kürelerin ortasında bulunduğunu söylerken yanılmışlardır. Allah yıldızlar ve onların bir kısmı için belli zamanlarda gerçekleşen belli ve ölçülü bir duruş tespit etmiştir. Allah onlarda âdeti aşmaz. Bunun gayesi gök bilimcinin Allah'ın

göklere vahyettiği emrin bir kısmını öğrenmesini sağlamaktır. Bütün bunlar, vaz'îdir ve bunun aksinin olması da mümkündür. Bu konuda gerçek müşahede ve keşif yoluyla bizim söylediğimizdir.

Allah bu yıldızların göksel yollardaki hareketleri vesilesiyle rükünler âleminde ve türeyenlerde bazı hadiseler ve durumlar yaratmıştır. Bunlar, göğün emrine vahyedilen şeylerden meydana gelir. Allah bu durumu kendisiyle kullarını sınamış olduğu bir imtihan yaparak bir adet olarak ortaya koymuştur. İnsanların bir kısmı bu etkiyi seyrin vesilesiyle Allah'a ait sayarken bir kısmı yıldızların hareketlerine ve -rükünler âleminin yıldızların ışınlarının vurduğu yerler olduğunu gördüklerinde de- ışınlara ait sayar. Allah'a iman edenlere gelirsek, bu durum sadece onların Allah'a imanlarını artırırken batıla iman edenlerin batıla imanlarını artırır ve Allah'ı inkâr ederler. Onlar, hüsrana uğrayanlardır. Onlar, ticaretleri kar getirmemiş ve doğruyu bulamamış kimselerdir.

Allah bir grup meleği nutfenin düşmesi esnasında rahimlerle görevlendirmiştir. Onlar Allah'ın kendileri için belirlediği üzere nutfeyi aydan aya göre bir halden bir hale çevirirler. Bu durum *'Rahimlerin, neyi eksilteceğini; neyi artıracağını Allah bilir'*[435] ayetinde belirtilir. Yani bilinen adetten eksik olan demektir. 'Ve artırdıkları.' Adet haline gelmiş sayıya eklenen demektir. 'Her şey O'nun katında belli bir ölçüyle bulunur.' Allah her şahsın bireyliğini, fiilini, hareket ve durağanlığını bilir. Allah bunu ulvi yıldızların hareketlerine bağlamıştır. Buna karşılık bazı kimseler bunları yıldızlara bağlamış ve nispet etmiştir. Hâlbuki Allah yıldızları sebep değil, vesile yapmıştır. Dolayısıyla rahimlerde bulunan şeyden veya nutfeden (sperm) henüz oluşmamışken neyin oluşacağını Allah'tan başkası bilemez. Allah'ın kendilerine bildirdiği rahimlerle görevli melekler de onu bilebilir. Bu nedenle ulvi yıldızların hareketleri tek iken onların vesilesiyle türeyenlerde ve rükünlerde farklı durumlar meydana gelir. Bunları sınırlı sayıda değildir ve unsuri âlemin şahıslarının tikelleri üzerindeki bir araştırma onların sayısını belirleyemez. Çünkü Allah bir asıldan oluşsa bile onları belli mizaçlara göre yaratmıştır. Bu durum Allah'ın insanları bir nefisten -ki Âdem'dir- yaratmış olmasına benzer. Asıl bir olsa bile, Allah bizi akıl ve teorik düşüncede birbirimizden farklı yaratmıştır: İçimizden iyi olanlar vardır,

kötüler vardır, beyaz vardır, siyah vardır veya bu iki rengin arasında bulunanlar vardır, sabırlı olan vardır sabırsız vardır vs.

Kök/asıl bir, dallar çok
Hak asıl varlıklar dal

Allah Teâlâ insanın dışındaki âlemi insana bir misal vermek üzere yaratmıştır. Bu sayede insan âlemde zuhur eden her şeyin kendinde de bulunduğunu öğrenir. İnsan ise varlıktaki maksattır. Öyleyse insan hikmetlerin bir toplamı demektir ve ondan dolayı cennet, ateş ve dünya, ahiret yaratıldı. Bütün hal ve keyfiyetler onun için yaratıldı. İlahi isimlerin bütünü ve eserleri onda ortaya çıktı. Öyleyse insan nimetlenen-azap gören, rahmet edilen-cezalandırılandır. Allah ona nimetlendirme, azap etme, merhamet etme ve cezalandırma imkânı ihsan etmiştir. İnsan yükümlü ve özgür olduğu gibi seçiminde mecburdur. Hak kaza etmek hüküm vermek ve ayrım yapmak üzere ona tecelli eder. Bütün âlem insanın üzerinde döner durur. Kıyamet insan için olacaktır. Ondan dolayı cinler hesaba çekilir. Göklerde ve yerdeki herkes ona amadedir. Onun ihtiyacı için ulvi ve süfli bütün âlem dünyada ve ahirette hareket eder.

Allah Teâlâ insan türünü farklı derecelerde yaratmış, bir kısmını ötekilere amade kılmış, onu âlemin bir kısmına amade kılarak faydasının kendisine dönmesini sağlamıştır. Öyleyse insanın bir şeye amade kılınması kendine yarar vermek amacı taşırken başkaları dolaylı olarak ondan yararlanır. Allah Teâlâ, âlemde insan türünden başka herhangi birisini halifelikle görevlendirmemiş, insana verme ve engelleme gücü ihsan etmiştir. Saitler ve mutlular, halife ve naiplerdir. Mutluların dışındakiler halife değil, naiplerdir. Onlar, Allah'ın ellerinde âlemde eserlerinin zuhur etmesi için, O'nun isimlerinin naipleridir. Onlar batında halifeyken zahirde naiplerdir. Naip 'geceleyin' gözükendir, çünkü o, ilahi şeriatın belirlemesiyle Allah'a halife değil naiptir. Gündüz ise görünmez. Şeriatın hükmünün başkalaşmasındaki hikmetten anlaşılır ki, naibin zulmünde iradi şeriat gizlenmiştir.

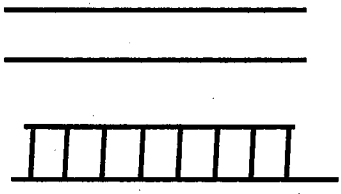
Yaratıklar içinde hakimler, daha önce ifade etmiş olduğumuz üzere, halife ve naiplerdir. Allah Teâlâ ortaya koyduğu şeriatıyla hakikati batıldan, zahiri ve batınî fiillerden zararlı ve faydalı olanları ayırt etmiş,

amelleri organlara ve kalbe taksim etmiş, kalpleri hakikat ve batılın, iman ve inançsızlığın, bilgi ve bilgisizliğin mahalli yapmıştır. Batıl, inançsızlık ve bilgisizlik yok olucudur, çünkü onlar gerçekte hükmü olsa bile varlığı olmayan şeylerdir. Batıl zahiri hükme sahip yokluk iken bilinen bir sureti de vardır. O hüküm ve bu suret var olan bir durumu ve işi talep eder ve o emre dayanmak isterler. Bulamadıklarında ise yok olurlar ve silinirler. Bu nedenle işin sonu saadete ve mutluluğa varacaktır. Bilgi, iman ve hakikat ise dışta var olan bir şeye dayanırlar ki o da Allah'tır. Böylece onların hükmü dışta sabit olur. Başka bir ifadeyle bunlar hakkında kendisiyle hüküm verildiği kimsede hüküm sahibidirler, çünkü bu hükmün varlığını koruyan her daim mevcuttur. Hatta o varlığın kendisidir. O da bu isimlerle isimlenen ve bu niteliklerle nitelenen Allah'tır. O Hak, Alim ve Mümin'dir. İman Mümin'e, bilgi Alim'e, hak da Hakka dayanır. Allah Teâlâ var olduğu için batıl, bilgisiz ve kâfir diye isimlendirilmemiştir. O böyle isimlerden münezzeh ve mütealdir.

İlahi kitaplar ve sayfalar halife müminlerin kalplerine inmiştir. Onlar, varis gözetmenlerdir. Onların menfaatleri her türlü iyiliğin mahalli olan kalplere sirayet etmiştir.

İlahi-meşru emirden inmiş olmayan arızî emirlere gelirsek, bu emirler arzulardan ibarettir. Bu arzular naiplere ve reayaya arız olmuştur 'cevr' diye isimlendirilirler. Arazlar kalıcı değildir ve kendilerinin ortadan kalkmasıyla da hükümleri de ortadan kalkar. Araz ortadan kalktığında daha önce de var olan ve kendisiyle nitelenmiş cevherin bir halle nitelenmesi gerekir. Araz olan sebebi ortadan katlığı için bedbahtlığın ortadan kalkması ve zıddmın ortaya çıkması gerekir. Bedbahtlığın zıddı mutluluktur. Öyleyse onların içinden ateşe girenler kiri silinip temizliği geride kalsın diye ateşe girer. Kirlilik kalkıp temizlik geride kaldığında böyle bir haldeki insan 'mutlu-said' diye isimlendirilir. Söz konusu kimse mutluluğu daha önce kirliliğinde silinmiş olarak bulunandır. Gerçekte de durum öyledir. İfade ettiğimiz meselenin değerini -tek gözlü değil- iki gözü olan bilebilir. İki tepe arasında durup her yolun sonunu gören insan bedbahtlığın önüne geçmediği mutluluk yolundan yürür. Bedbahtlık onu geçmemiştir, çünkü o açık ve seçik bir yoldur. Onda herhangi bir eğrilik veya belirsizlik ve gedik yoktur. Di-

ğer yola gelirsek, onun sonu mutluluk olsa bile, yine de yolda gedikler, tehlikeler, saldırgan düşmanlar ve zararlı yılanlar bulunur. Herhangi bir yaratılmış o güçlüklere karşı koyarak yolun sonuna ulaşamaz. İki yol birbirine komşu olduğu kadar aynı kökten çıkarlar ve aynı yerde biterler. İki kök ve asıl arasında, yani başlangıç ve son arasında birbirlerinden ayrılırlar. Onların birbiriyle ilişkisi aşağıdaki resimde görüldüğü gibidir:

Beyaz yol sahibi arkadaşının yolunda nelerin bulunduğunu görür, çünkü o gören iken arkadaşı âmâdır. Âmâ insan görenin yolunu göremez. Âmânın yolundaki afetleri görmek nedeniyle gören insan korkulara kapılır. Başka bir ifadeyle yolda korkunç işler görüp onda yürümüş olsaydı güçlüklere karşı koyamayacağını tahayyül etmiş olması nedeniyle ürker. Görür ki amanın bütün bunlardan haberi yoktur ve görmediği için olman bitenin farkında olmadan haz alarak yürüyüşünü sürdürür. En sonunda bir çukura düşer veya bir yılan tarafından sokulur. Bu durumda acıyı hisseder ve arkadaşından yardım ister. Arkadaşların bir kısmı kendisine yardım ederken bir kısmı onu geçmiş olur ve artık yardım çağrısını duyamazlar. Böylece Allah'ın dilediği bir süre mahrum bir halde kalır. Sonra Allah kendisine merhamet eder ve saadete ulaşır.

Hayvan 'hayvan' olması bakımından acıyı ve hazzı hissederken akıllı olması bakımından -ki o insandır- acı veren ve mutluluk veren sebebi doğal olarak 'zevk' ederek bilir. Bir grup bu konuda yanılmış ve acının sebebe zatî olarak ait olduğunu zannetmişlerdir; hâlbuki gerçek öyle değildir. İnsanın haz almasını veya acı çekmesini sağlayan şey, akla göre, acının veya hazzın onda bulunmasıdır, yoksa onun sebebi değildir. Bu durum doğal haz ve acılarda böyledir. Başka bazı sebepler daha vardır ki, akıl kendi başına onları idrak edemez. Allah peygambe-

rinin diliyle vahiy yoluyla o sebepleri bildirir ve akıl onları öğrenir; sonra da Allah'ın yapmasını istediklerini yerine getirir, kaçınmasını istediği şeylerden kaçınır. Bu durumda insan, aklıyla acı ve hazzı bilmiş olur ve her ikisini gerektiren şerî sebepleri öğrendiğinde de onları hatırlar. Kim itaat ederse, yaptığı iş hakkında basiret üzere Allah'a itaat ederken kim asi olur ve asi olduğunu bilirse, günah hakkında basirete sahip olarak günahkâr olur. Bununla birlikte itaate verilecek ödül hakkında basirete sahip iken günaha verilecek ceza hakkında basireti yoktur. Başka bir ifadeyle insana takdir edildiği kadarıyla günah işleme cüreti veren şey onun cezası hakkındaki basiretsizliğidir. Bir müminin günahın cezası hakkında basirete sahip olması uygun olmak bir yana doğru değildir, çünkü rahmet ve mağfiret intikam değildir. Cezalandırmanın bağışlamadan daha öncelikli olması Allah'm belirlemiş olduğu özel bir nitelik halinde söz konusudur. Bir insan ölüp söz konusu özel nitelik kendisinde bulunursa, o nitelik cezalandırılmayı hak eder ve bunun böyle olması zorunludur. Bu özel nitelik Allah'a ortak koşmak, yani şirktir. Şirkin dışındaki günahları ise Allah meşiyetine havale etmiştir. Dolayısıyla bir insanın cezalandırma hakkında basirete sahip olması mümkün değildir. İşte bu basiretsizlik nefisleri Allah'ın yasaklarını ihlale götüren ve günahlara düşüren temel sebeptir. Fakat Allah'ın korku veya umut veya hayâ duygusuyla korudukları veya bu üç sebebin dışında kaderinde ve bilgisinde masum kıldıkları (ceza hakkında basiret sahibi olmasalar bile) günahlara düşmezler. Günahın işlenmesini ve azaba maruz kalmayı engelleyen bu dört sebebin bir beşincisi yoktur. Mümkün Allah'a karşı mümkün olan her şeyi kabul edeceği hakkında söz vermiştir. Allah'a verdiği sözü yerine getiren kimseyi ise Allah kendiliğinden saadete ulaştırır. Allah'a verdiği sözü bozup verilen sözden farklı olarak mümkünü imkânsıza veya varsayıma dönüştüren ve kendisine isabet etmeyeceğini zannederek zatı gereği cezaya maruz kalan kimse, peygamberin Allah katından getirmiş olduğu Hakkın davetini reddetmiş demektir. Böyle insanlara misal olarak Berahime ve onların görüşlerini benimseyenleri verebiliriz.

Bilmelisin ki, insan-ı kâmil göğün direğidir. Bu direğin varlığıyla Allah göğü yeryüzünün üstüne düşmekten engeller. İnsan-ı kâmil dünyadan ayrılıp berzaha göçtüğünde gök düşer. Bu durum *'Gök parçalanır, o gün düşecektir'*[436] ayetinde belirtilir. Yani gök yeryüzüne düşecek-

tir. Gök katı-şeffaf bir cisimdir. Gök düştüğünde, cismi ateşin sıcaklığına yerleşir ateş şulesi gibi akıcı bir duman halinde kızıl bir dumana döner. Nitekim daha önce zaten öyleydi. Güneşin ışığı kaybolur ve yıldızlar söner. Artık onların geride ışığı kalmaz, fakat ateşte yüzmeye devam ederler. Hayır! Saçılıp dağılırlar. Artık yıldızlar dünyadaki seyirlerinin olduğu nizama sahip değillerdir. Böylelikle yıldızlar cehennemlikler hakkında Allah'm kendilerine verdiği vahyin ölçüsünde hükümler verirler. Ahiret herkes hakkında yaratılışın yenilenmesidir. Bunu ne ilk akıl ne levh-i mahfuz bilir. Bu nedenle Hz. Peygamber kıyamet günü Allah'ı makam-ı mahmud'da bugün kendilerini bilmediği fakat o gün Allah'ın kendisine öğreteceği hamdlerle öveceğini söylemiştir. Allah söz konusu hamdleri o gün ilahi isimlerden ortaya çıkan hükümlere göre kendisine öğretir ve günümüzde onları kimse bilemez. Öyleyse yaratıkların yapıları, halleri ve kıyamette ve iki diyardaki (cennet ve cehennem) halleri dünya hayatındaki yaratılıştan farklıdır. Yine de suret itibarıyla ona benzer. Bu nedenle Allah Teâlâ *'İlk yaratılışı öğrendiniz, hatırlamıyor musunuz?'*[437] buyurur. Yani onun bir misale göre olmadığını anlamıyor musunuz? Allah Teâlâ *'Sizi bilmediğiniz işlerde yeniden yaratırız'*[438] buyurur. Kastedilen kıyamet günüdür.

Şimdi de bu bölümde cehennem ve cennetin yapısından ve onların içinde bulunan şeylerden kısaca söz edelim. Burada söz edeceğimiz hususlar daha önceki ilgili bölümlerinde kendilerinden söz etmediğimiz meselelerdir. Bu hususları misallerle anlatacağız ki, anlamları misalsiz tasavvur edemeyenler onları anlayabilsin. Nitekim Allah kalpleri anlatırken suyun kendilerine indiği vadilerle misaller vermiştir. Aynı şekilde kendi nurunu lambaya benzeterek misal vermiştir. Bütün bu misaller zayıf idraklere gerçeği yaklaştırmak amacı taşır. Allah, *'İnsanı yarattı, ona beyanı öğretti'*[439] buyurur. Yani kendisine açıklamıştır ve bu sayede insan da başkasına nasıl açıklanacağını öğrenir.

Şöyle deriz: Cisim boşluğu doldurunca kabul ettiği ilk şekil daireselliktir ve bu daire 'felek' diye isimlendirilmiştir. Bu dairede ulvisiyle, süflisiyle ve kesifiyle, mekânlı olan olmayan âlemin bütün suretleri ortaya çıkmıştır. Boşluğu dolduran mekânlı olmadığı gibi mekânda da değildir ve mekânı kabul etmez. Hak ihata özelliğiyle nitelenmemiş olsaydı, akıl tüm cismin boşlukta sınırlanmasını kabul etmezdi. Akıl boş-

luğu da ancak duyularla algılanan cismi görmekle tahayyül edebilir. Nitekim akıl mümkünlerin sınırlılığını da tahayyül edemez. Bununla birlikte mümkünler kendiliklerinde nihayetsiz iken onlardan var olan şeyler sınırlıdır. İlk akıl ile mekânlı olmayan ve mekâna yerleşmeyi kabul etmeyen her şey bu kısma dahildir. Mekânlı olmayan hakkında söylenmesi uygun şey, onun sonlu olmadığıdır. Çünkü sonluluk mevcut mekân ve zamanda akledilebilir. Mekânlı olmayan şey var olmuştur. Böyleyken onda sonluluk nasıl akledilsin ki? Aynı şey varlığa giren mertebeler için geçerlidir. Mertebeler madum, yani yok olsalar bile, varlığı vehimde gerçekleşen şeylerdir. Çünkü nispetler, var olmayan şeylerdir. Mertebeler mertebedir ve mevcut ve madum her şeyi hükmüyle kendi rütbesine yerleştirir. Söz konusu şeyler varlığı kendisi nedeniyle zorunlu veya başkası nedeniyle zorunlu olabileceği gibi varlığı imkânsız olan olabilir. Öyleyse sırf yokluğun bir mertebesi olduğu kadar sırf varlığın ve mümkünün de bir mertebesi vardır. Her mertebe ötekinden ayrışmıştır. Bununla birlikte akılda ve vehimde bir sınırlanmanın olması kaçınılmazdır. Bütün bilinenler Allah'ın bilgisinde bulundukları hal üzeredirler. Allah kendisini bilir, başkasını bilir, varlığı ise sonlulukla nitelenmez. Varlığa girmeyen şey sonlulukla nitelenmez. Hâlbuki cinsler sınırlıdır ve onlar Allah'ın bilgisiyle bilinen şeylerdir. Bilgi sonluyu ihata ederken kendisi karşısında sınırlı olsa bile yine de sonsuzu da bilir. Burada akıllar, fikir güçleri bakımından hayrete düşerler.

Hak -gerçeği iyice incelersen- kendisini kendisiyle nitelenmiş olduğu mekân özelliğine dahil etmiştir. Bu bağlamda kendisini Amâ'da, Arş'ta, gökte ve yeryüzünde bulunmakla nitelemiştir. Allah kendisini önce olmak, beraber olmak, her şeyle beraber olmak gibi özelliklerle de nitelemiştir. O kendisini her şeyin aynı yaparak *'Her şey helak olacaktır, O'nun/onun vechi müstesna'*[440] buyurmuş, sonra şöyle demiştir: *'Hüküm O'na aittir.'*[441] O eşyada zuhur edendir. Sonra da şöyle demiştir: *'O'na döndürülürsünüz.'*[442] Yani 'başka' olmaktan bana döndürülürsünüz ve varlıkta başkanın hükmü ortadan kalkar, sadece Ben kalırım!

Bunu bir misalle açıklayalım: Bütün tafsilatıyla birlikte insan denilen varlığın hayat, duyu, hareket eden farklı güçler ve uzuvlar, kısaca 'insan' denilen varlıkla ilgili her şeyle nitelenişini düşünelim. Bu var-

lıklar -ki onlarda bu hükümler ortaya çıkar- insandan başka bir şey değillerdir. Öyleyse bütün bu (organlara ait) hükümler, insana dönerler. Haktaki hükümler varlıkta zuhur eden ve etmemiş olan suretlerdir ve bu nedenle Allah 'Hüküm O'na aittir' demiş, sonra her şeyin -kendisinin aynı olmak üzere- O'na döneceğini belirtmiştir. Allah her şey hakkında her türlü hükümle zati gereği hüküm verendir ve bunun böyle olması zorunludur. Bu nedenle Allah kendisini isimleriyle isimlendirmiş, sonra da onlarla kendisi hakkında hüküm vermiş, eşyanın varlıklarında kendisiyle zuhur ettiği ilahi hükümleri de isimlendirmiştir. Bu zuhurun gayesi, onların birbirinden ayrışmasını sağlamaktır. Nitekim insanın bedeni de ruhundan ayrışır. Bununla birlikte insan bütünüyle birlikte insandır. Allah da insan ve diğer yaratıklar nedeniyle Yaratan diye isimlendirilir. Öyleyse insanın ruhu hakkında 'insanın aynı' veya 'ondan başka' denilemeyeceği gibi hakikat, lazım ve arazları hakkında da aynı durum söz konusudur. İnsanın eli veya uzuvlarından birisi hakkında insanın aynı olduğu veya insandan başka olduğu söylenemez. Aynı şekilde âlemdeki varlıkların Hakkın aynı olduğu söylenemeyeceği gibi Haktan başka oldukları söylenemez. Bütün varlık Haktır. Fakat yaratılmışlıkla nitelenen ile yaratılmamış olmakla nitelenen O'nun yönüdür. Bütün var olanlar hakkında belirli bir şekilde hüküm verilmiştir. Bu bağlamda Allah hakkında *'âlemlerden müstağnidir'*[443] diye hüküm veririz. Allah hakkında bu nitelikle hüküm vermişken O'nun dışındakiler hakkında 'Allah'a muhtaç' diye hüküm veririz. Öyleyse her şey hükme konu olmuştur. Her şeyin helak olacağı hükmünü vermişken vechinin helak olmayacağı hükmünü de verdik. Öyleyse Allah kendi hüviyetinden olmak üzere hakkında hüküm verilen ilk varlıktır. Allah Teâlâ kendisi hakkında hüküm verirken önce nefes sahibi olduğunu bildirmiş, nefesini Rahman'a izafe etmiştir. Bunun gayesi var olduğumuzda elçileri bize bu durumu tebliğ ettiğinde rahmetin kapsayıcılığını ve genelliğini, her şeyin sonunda rahmete ulaşacağını ve bütün yaratıkların ona varacağını öğrenmemizdir. Çünkü Rahman'dan ancak merhum, yani merhamet edilen ortaya çıkabilir. Bunu anlamalısın!

Nefes kendisi nedeniyle ortaya çıkan ve Rab ismiyle bulunduğu ilk gaybtir. Bu yönüyle nefes Allah'ın Rahman ismiyle istiva ettiği Arş'a benzer. Arş zuhur eden kesif, şeffaf ve nurani ilk varlıktır. Arş zuhur

ettiği kimseden ayrıştığında Allah onu kendisi için bir zarf ve mekân haline getirmiştir. Bununla birlikte Arş O'ndan başka değildir, çünkü Hakka ancak kendisi zarf olabilir. Böylece boşluğun hükmü bu nefesin ortaya çıkmasıyla ortaya çıkmıştır ve böyle olmasaydı boşluk diyemezdik. Allah bu Amâ'da haklarında 'helak olacaktır' dediği âlemin bütün suretlerini var etti. Kastedilen suretleri bakımından helak olmaktır. 'Onun vechi bakidir.' Yani bir şey hakikati bakımından bakidir, çünkü bu yönüyle herhangi bir şey helak olmaz. Burada 'onun' zamiri şeye döner. Bu yorumda âlemdeki bütün suretler yok olacakken hakikati/vechi bakımından her şey bakidir. Öyleyse bir şeyin hakikatinin helak olması söz konusu olmadığı gibi böyle bir şey mümkün de değildir. Bu meseleyi anlaşılır hale getirmek için şöyle bir misal verebiliriz: İnsanın sureti yok olduğunda onun varlıkta bir izi kalmaz. Fakat insanın tanımını farklılaştıran hakikati yok olmaz. Bu hakikat tanımın ta kendisidir ve bu tanım nedeniyle şöyle dersin: 'İnsan natık hayvandır.' Tanımı yaparken insanın madum veya mevcut olmasına bakmayız, çünkü varlıkta bir sureti olmasa bile, hakikat sürekli kendisine aittir. Çünkü bu durumda insan malumdur ve bilgiden kaybolmaz. Öyleyse ilahi bilgi bilinenlerin mekânı ve zarfıdır.

Âlemin sureti bir bütün olarak felek gibi daire şeklindedir. Akabinde onda dörtgen, üçgen, altıgen -ki bunlar varlık itibarıyla değil hüküm itibarıyla sonsuz şekillerdir- gibi farklı şekiller ortaya çıkmıştır. Arş'ın etrafında dönen melekler bu dairesel Amâ'da yüzerler. Onda Arş'ın sureti ayakları ve taşıyanları birlikte dörtgen olarak zuhur eder. Bunlar hem onun manalarının suretleri hem cisimlerin suretlerinden olan şeylerdir ve kendisini gösteren harflerdir. Çünkü manaya ancak suretinin -ki suret harftir- hükmünden istidlal edilebilir ve harf anlamı yönünden bilinebilir. Öyleyse o bilen, bilgi ve bilinendir. O halde varlıkta sadece bir-çok vardır. Müheymen melekler, akıl, nefs ve doğa da onda zuhur etmiştir. Doğa diğerlerine göre, Hakka nispeten daha önceliklidir, çünkü onun dışındakiler, her nerede zuhur ederlerse etsinler doğadan zuhur eden şeyde zuhur etmişledir. Doğadan zuhur eden ise nefestir ve nefes âleme, yani âlemin suretlerine yayılmıştır. Bu hüküm nedeniyle de Hakkın suretlerdeki tecellisi gerçekleşir. Hak kendinden anlayan kimselere bu suretleri bildirmiştir. Doğanın hükmünün ne kadar genel olduğuna bakınız! Aklın hükmünün eksikliğine bakınız!

Çünkü akıl da gerçekte doğanın suretlerinden, hatta Amâ'nın suretlerindendir. Amâ ise doğanın suretlerinden biridir.

Doğanın mertebesini nefsin aşağısında heyula'nın üzerinde kabul edenler bu görüşlerine eşyayı müşahede etmedikleri için varmışlardır. Müşahede sahibi olduğu halde yine bu görüşü kabul eden ise, 'doğa' derken şeffaf cisimlerde hükmü ortaya çıkan doğayı kastetmiştir. Bu cisimler Arş ve onun içerdiği şeylerdir. İki doğanın ilişkisi kız çocuğunun kendisini doğuran anneyle ilişkisi gibidir. Kız çocuğu da annesi doğurduğu gibi daha sonra doğurur. Bununla birlikte kız çocuğu ondan doğmuştur. Kızdan doğan herkes (aynı zamanda) anneden de doğmuş gibidir. Unsurlar bize yakın (sebeplerdir) ve kendilerinden meydana gelen şeylerin doğalarıdır. Aynı şey hayvanın cisminde bulunan karışımlar için geçerlidir ve bu nedenle onları 'doğa' diye isimlendirdik. Nitekim kızı ve kendisinden doğan diğer kızları anneyle birlikte 'dişi' diye isimlendirip onları 'dişiler' olarak çoğul yaparız.

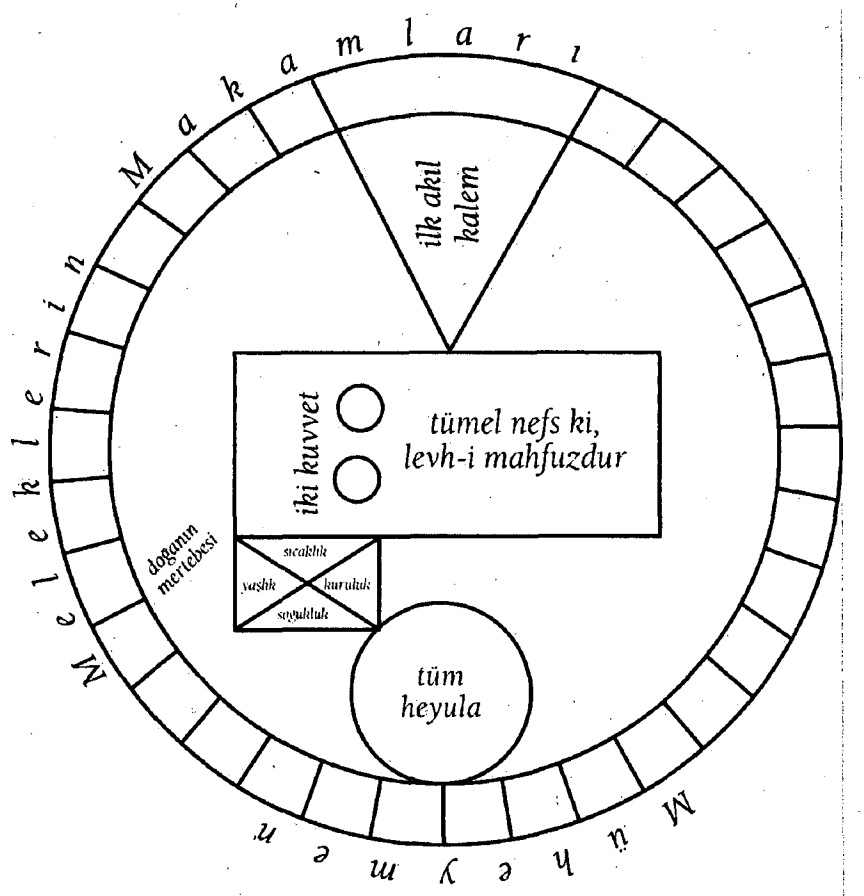
Bunları zikretmemizin nedeni anlamları misalsiz idrakte eksik kalan idraklere misallerle konuyu anlaşılır kılmak için çizeceğimiz şekillerdir. Allah insanın kendisini bilmesini Rabbini bilmesinde bir misal yapmıştır, çünkü insan kendini bilmezse rabbini bilmez. Hakiki cisim demek olan ve doğal âlemden ibaret olan Amâ'nın sureti budur. O doğanın gücünden olan bir surettir ve kendisinde ortaya çıkan suretlere tecelli etmiştir. Onun üzerinde rububiyetten başka bir rütbe yoktur. Rububiyet ise Rahman isminden Amâ'yı talep eden şeydir ve Rahman bu talep üzerine nefes vermiş, Amâ meydana gelmiştir. Şeriat onu bu isimden zikrettiği şeye benzetmiştir. Onun suretini yaklaşık olarak anladığımızda 'üzerinde hava yoktur' demiştir. Yani ondan yukarıda bir hava yoktur. Altında da hava yoktur. Sadece Hak vardır. Yani kendisine dayanacağı bir şey yoktur ve altında bir şey yoktur. Sonra eşya kendisinde zuhur etmiştir.

O halde Amâ eşyanın ve bütün suretlerin aslıdır ve o asıldan ortaya çıkan ilk ferdir. Başka bir ifadeyle o kökü olan bir ağaç değil, köksüz bir bitkidir. Sonra ondan emir ve halkın kendisinde bittiği yer demek olan arza kadar ağaçlar çıkmıştır. Bütün bunlar 'Aziz ve Hakim'in takdiriyle' gerçekleşir. Bizim şeklini çizdiğimiz misal Amâ'dır. O kuşatıcı dairedir ve işaretler feleğidir. Dairedeki noktalar ise Müheymen

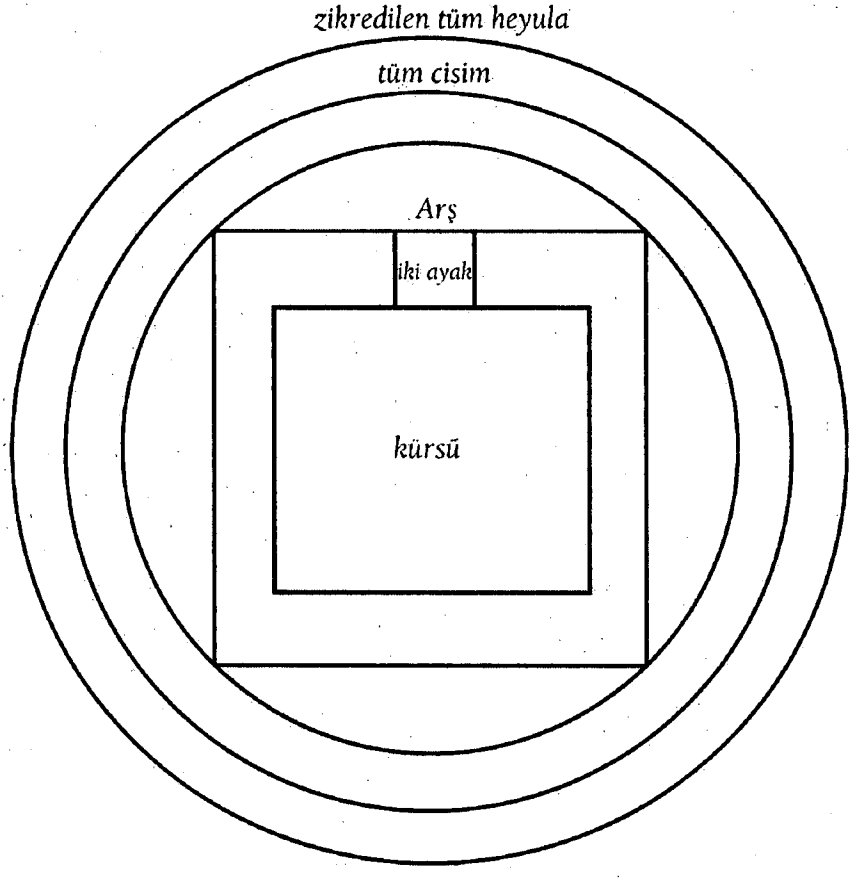
ruhların varlıklarının misalidir. Noktalar içindeki büyük nokta akıldır. Büyük noktanın yanındaki dairenin içinde iki nokta vardır: Bunlar tüm nefs ile levh-i mahfuzdur. İki nokta kendisindeki iki güçtür: ameli ve ilmi güçler. Nefs dairesine bitişik dört nokta büyük doğanın kızı mesabesindeki doğanın mertebesidir. Büyük dairenin ortasındaki daire ise heyula cevheridir ki, o da hebadır. İçindeki dörtgen şekil Arş'tır. Dörtgenin içindeki daire iki ayağın konduğu yer demek olan kürsüdür. Onun ortasındaki daire Atlas feleği, sekiz daire cennetlerdir. Sekizin altındaki daire ise Mükevkeb feleği olan menziller feleğidir. Onun dibinin aşağısındaki cehennemdir. Onun dibinin altında göklerin, yerin ve o ikisinin arasında bulunan rükünlerin ve yıldızların şekilleri açılır. Bunların hepsi cehennemdir.

Gök ve yeryüzü değiştirildiğinde, değiştirme cevherlerde değil suretlerde gerçekleşir. Bununla birlikte cevherler de birer surettir. Fakat söylenmek istenilen anlaşılınca, lafız ve ibarelerin üzerinde durmanın bir anlamı yok! Arş denilen dörtgen şeklin altındaki iki çizgiden birisi su diğeri havadır. Yıldızlar feleğinin ortasındaki dairelerin yarısı göklerdir. Onların üzerindeki sabit çizgiler yeryüzü dairelerinin yarımlarının uçlarıdır. Yeryüzü/toprak kubbenin arasmda kırmızıyla çizilen üç çizgi vardır. Bunlar üç rükündür: su, hava ve ateş. Atlas feleğinde belirlenmiş miktarlar burçlardır. Mükevkeb feleğinde belirlenmiş miktarlar menzillerdir. Yedi kubbeden her birisinde kırmızı bir nokta vardır ve nokta her kubbenin yıldızının suretidir. Mükevkeb feleğinin içindeki her şey ahirette başka suretlere dönüşürler. Mükevkeb feleğinin ortasında ise haşir, neşir ve hesap gerçekleşir. Hakkın hesaba çekmek ve hakları ayrıştırmak üzere kendisinde tecelli edeceği arş ondadır. Melekler o yerde o arşın önünde yedi saf olurlar. İnsanlar ve cinler arş ile meleklerin saflarının önünde bulunur. Sırat köprüsü daireyi ikiye bölen bir çizgi olarak konulur ve cennet surunun dışına kadar uzayan Merc'te sonlanır. Cennet ehlinin cennete girmezden önce ve sıratı geçtikten sonra kendisinden yedikleri sofra oradadır. Bütün bunları ve benzerlerinin şekillerini çizeceğim ve her şeklin yanına onunla neyin kastedildiğini yazacağım. Bunlardan birisi şudur:

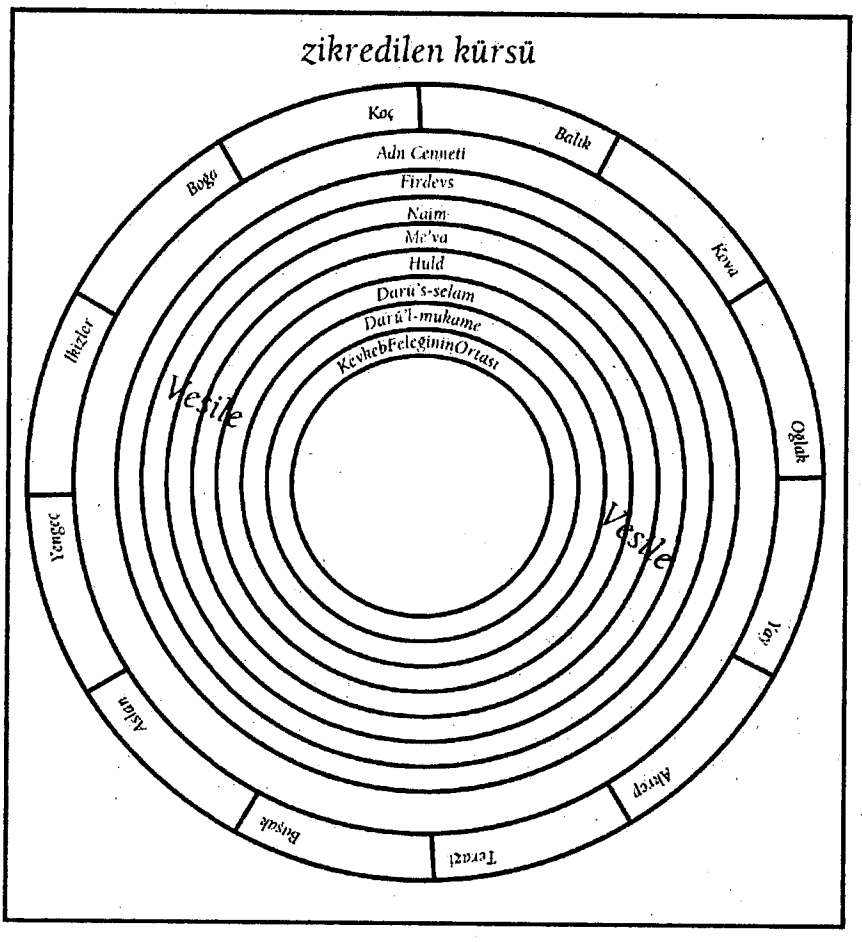
Amâ'nın ve istiva arş'ına kadar içerdiği şeylerin şekli. Çizmek istediğimiz şekiller için burası dar gelir. Çünkü bir defada hepsini çizmek isteseydik, mekân yetmezdi. Geniş olsaydı, bakan kimse onları göremezdi:

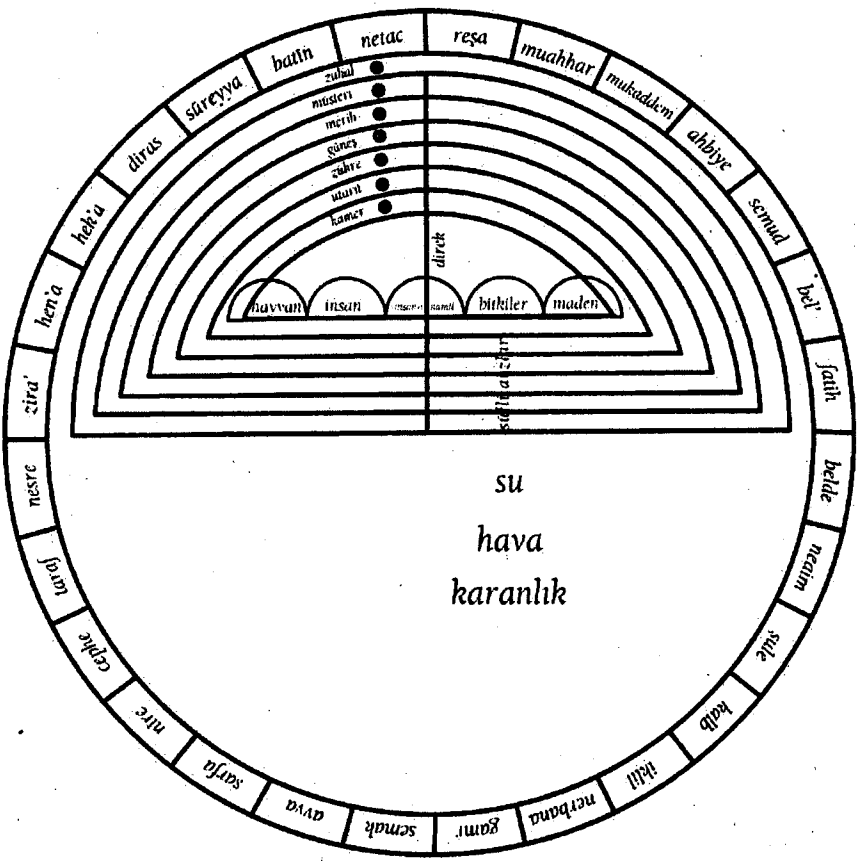
Bu şekillerden birisi de; İstiva Arşı, kürsü, iki ayak, Arş'ın üzerinde bulunduğu su ve suyu tutan hava ve karanlığın şeklidir:

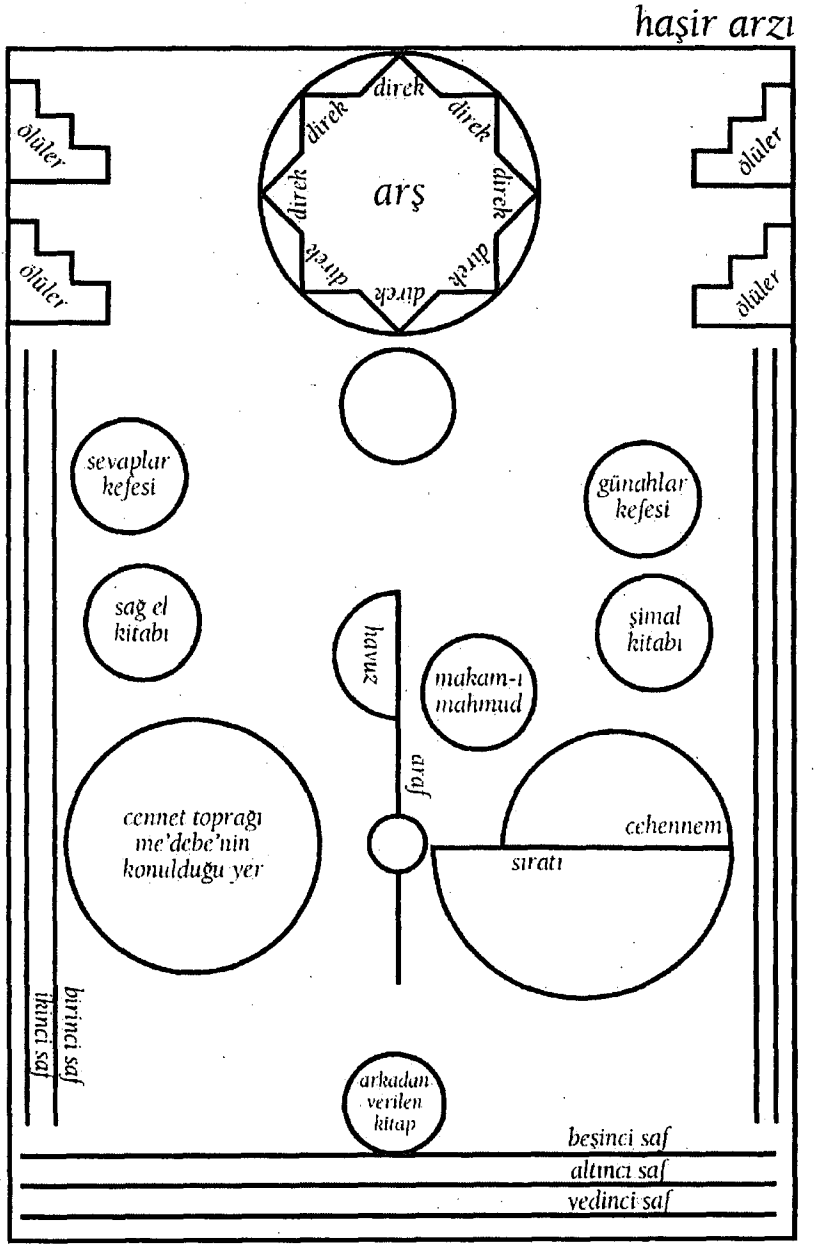
Bu şekillerden birisi de; Atlas feleği, cennetler, kevakib yıldızının (gezegen) yüzeyi ve Tuba ağacının şeklidir:

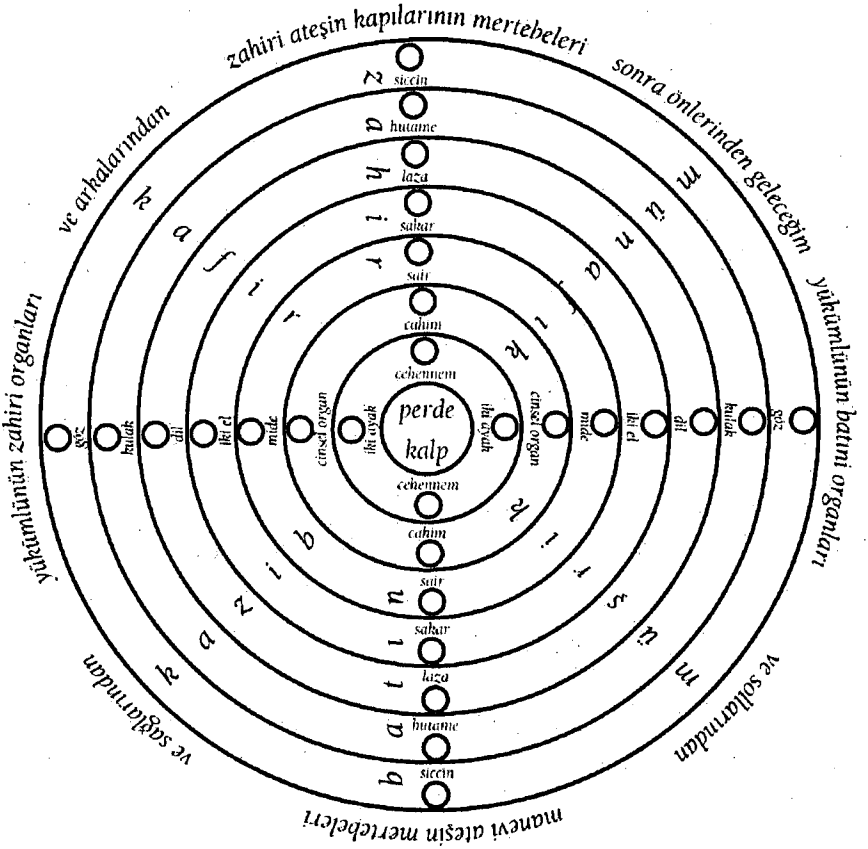
Bu şekillerden birisi de; mükevkeb feleği, göklerin kubbeleri ve onun üzerinde karar kıldığı şey olan toprak (yeryüzü), üç rükün, sayesinde Allah'ın kubbeyi ayakta tuttuğu direk, maden, bitkiler, hayvan ve insanın şeklidir:

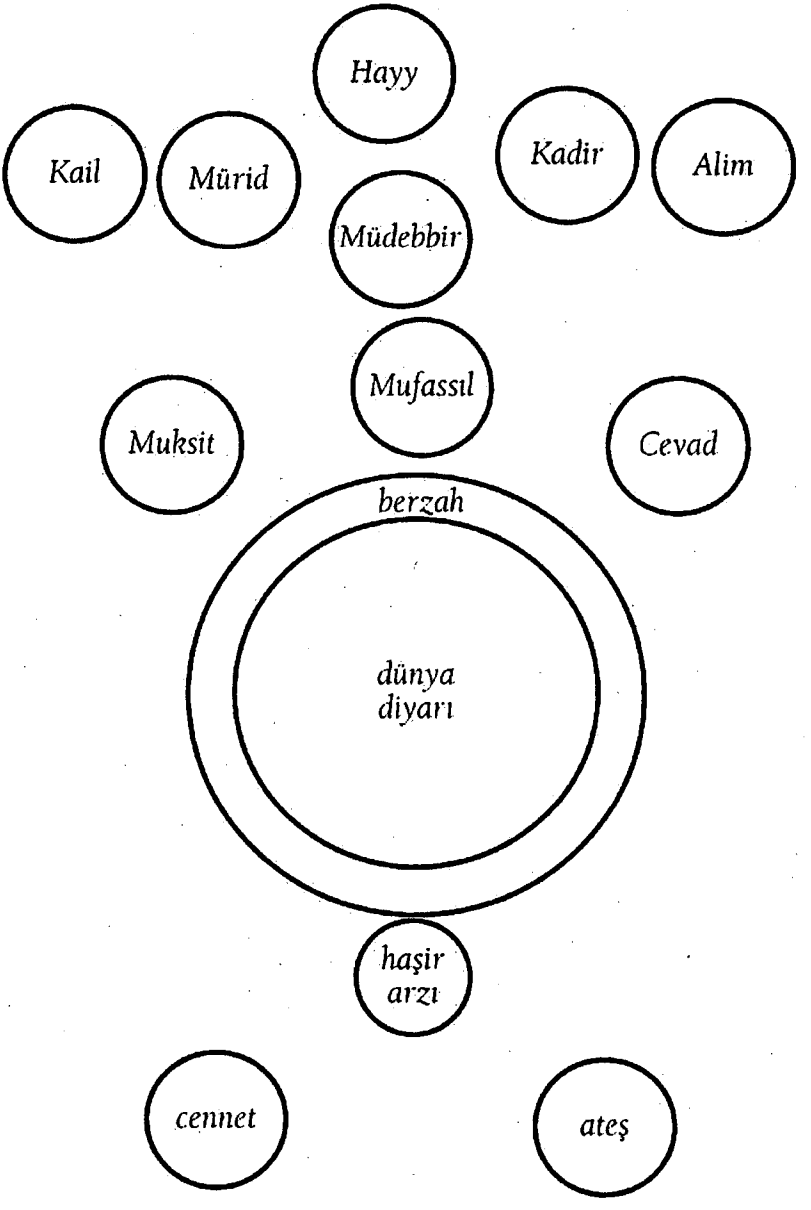
Bu şekillerden biri de; Mahşer yeri ve içerdiği varlıklar, mertebeler, fasıl ve hüküm arşı, taşıyıcıları, meleklerin saflarının şeklidir:

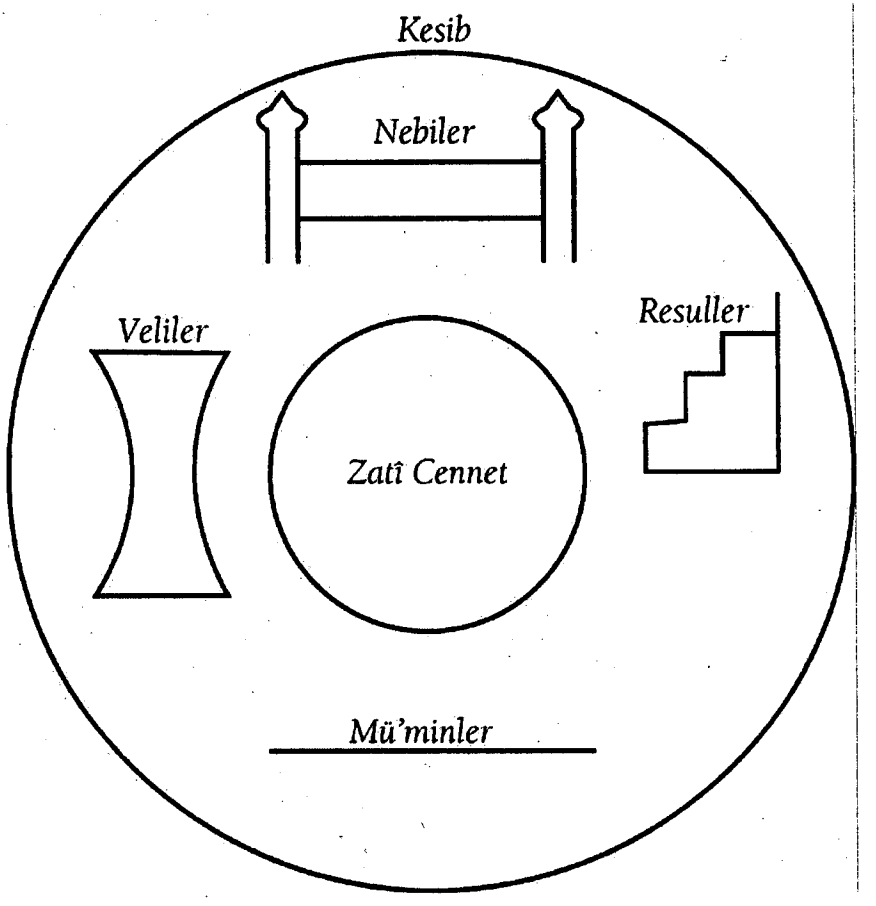
Bu şekillerden biri de; Cehennem, kapıları, menzilleri ve derekelerinin şeklidir:

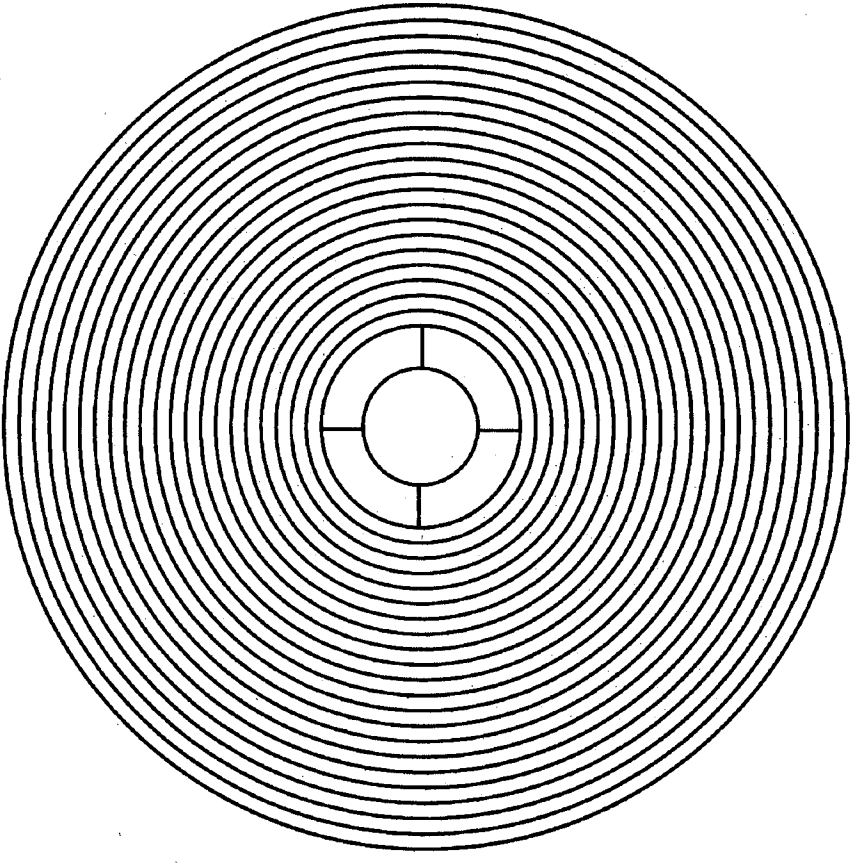
Bu şekillerden biri de; ilahi isimlerin mertebeleri, dünya, ahiret ve berzahın şeklidir:

Bu şekillerden biri de; görme kesib'inin ve yaratıkların ondaki mertebelerinin şeklidir:

Bu şekillerden biri de; âlemin tamamının ve onun tabakalarının ruh, cisim, ulvi ve süfli olarak tertibinin şeklidir:

VASIL

Şimdi de, dokuz fasıldan her birisinde işin kendinde olduğu hale göre, suretlerden söz edelim. Nitekim bunları dokuz şekilde tasvir ettik. Buradaki öncelik ve sonralığa göre konuları ele alacağız. Fakat bunlardan söz etmek, hangisinin önce olduğunu hangisinin sonra geldiğini ve içlerinden mücmel ve mufassal olanları açıklar.

BİRİNCİ FASIL

Amâ ve Amâ'nın İstiva Arş'ına Kadar İçerdiği Şeyler

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ varlıkla nitelenmişken mümkünler arasından kendisiyle birlikte varlıkla nitelenmiş bir şey yoktu. Hatta şöyle demek daha doğrudur: Hak varlığın ta kendisidir. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Allah vardı ve O'nunla birlikte başka bir şey yoktu' hadisinde belirttiği durumdur. Bunun anlamı şudur: Allah mevcuttu(r) ve âlemden O'nunla birlikte mevcut bir şey yoktu(r). Allah Teâlâ bu işin kendinden başladığını buyurdu. Başka bir ifadeyle âlemin dışta zuhuru, Haktan başlamıştır. Allah âleme kendisini tanımayı ihsan ederek bilinmeyi istemiştir. Bununla birlikte Allah hüviyeti yönünden veya kendisini bilmesi yönünden bilinemeyeceğine de hükmetmiştir. Âlemde Allah hakkında gerçekleşebilecek bilgi Hakkın bilinemeyeceğini bilmektir. Bu ölçüde bir bilgi 'bilgi' diye isimlendirilen şeydir. Nitekim Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk şöyle der: İdrake ulaşmaktan acizlik bir idraktir.' Çünkü varlıkta bilinmeyecek bir şey olduğunu öğrendiğinde, bilirsin ki o Allah'tır. Allah bilhassa sabit hakikatleri olması bakımından mümkünlere bilinmezdir. O hakikatler ezelde Hakkın varlığıyla bir değillerdi. Nitekim orada duyma, görme tarzında bir ilgimiz de vardır, fakat bu durum, dışta var olma tarzında değildir. Hak bize hitap ettiğinde O'nu duyarız ve O'nun emrine imtisal edebiliriz. Aynı şekilde hakikatler bilgi, görme ve benzeri bütün güçlere sahiptirler. Bütün bunlar sübûtî durumlardır ve dışta olmadan gerçek bir durumdur.

Mevcutlardan kendilerini görenler bu hakikatleri görür. Nitekim onlar da kendilerini sübutî olarak görürler.

Allah Teâlâ bizim için muhabbet özelliğiyle nitelenmiştir. Muhabbet kendisiyle nitelenen kimseye rahmeti gerektiren bir hükümdür. Bu nedenle teneffüs eden kimse teneffüs ettiğinde rahatlama bulur. Öyleyse teneffüs edenden nefesin ortaya çıkması, ona rahmetin ta kendisidir. Binaenaleyh Allah'tan ancak her şeyi kuşatmış rahmet çıkar ve böylelikle rahmet bütün âleme yayılır. Başka bir ifadeyle âlemde var olan ve henüz var olmayıp var olacak sonsuz şeylere yayılır.

Rahman'ın nefesini kabul eden ilk suret, Amâ'nın suretidir. Amâ içinde rahmetin bulunduğu, hatta rahmetin ta kendisi olan rahmani bir buhardır. Böylelikle o Hakkın varlığının kendisini kabul ettiği ilk mekân ve zarf olmuştur. O zarf için Hak, insan için kalp gibiydi. Bu bağlamda Allah mümin ve arif insanın kalbi için insanın kalbi gibidir. Öyleyse Allah 'kalbin kalbidir.' Nitekim Allah 'mülkün mülküdür.' Onu başkası sığdıramamıştır ve sadece O vardır. Bu Amâ'nın cevheri ruhların suretlerini kabul etmiştir. Bunlar, müheymen ruhlardır. Dolayısıyla kendisinde ve kendisiyle zuhur ettikleri cevherden başkasını tanımamışlardır. O bu suretlerin aslıdır ve Hakkın batını ve gaybıdır; kendisi zuhur etmiş ve onda ve onunla âlem zuhur etmiştir. Çünkü âlemin el-Batın'ın hükmünden zuhuru mümkün değildir. Dolayısıyla Hakkın onunla zuhuru kaçınılmazdır ve âlemin suretleri O'nunla zuhur etmiş olur. O da Amâ'dan başkası değildir. Amâ ez-Zahir ve er-Rahman'dır. Böylelikle kendisine âşık olmuştur. Sonra ruhani suretlerden birisine ilmi-özel bir tecelliyle nida etmiş, müheymen ruhların bilmediği kıyamete kadar olacak şeylerin bilgisi ona nakşedilmiş, böylece zatında bir güç bulmuş, o güç sayesinde diğer ruhlardan ayrılmıştır. Böylelikle onları müşahede etmiştir. Onlar ise kendisini ve birbirlerini de görmüyorlardı. Kendisini ondan bileşik olarak görmüştü. Bu ilk, kendisinde bulduğu güç vasıtasıyla sudurun nasıl olduğunu öğrenmiştir. Bunun yanı sıra ilahi bilgide bir takım hakikatler bulunduğunu da öğrendi. Bunları kendi nezdinde birbirlerinden ayrıştıklarında onları bildiği için akledilenler diye isimlendirmiştir. Bu ayrışma neticesinde onlardan birisi ötekinin aynı değildi. Bu hakikatler Hak için bilinen iken hem hak hem de kendileri için akledilirder. Onların dış varlıkta veya mümkün

varlıkta bir varlıkları yoktu. Onların hükümleri Hakta zuhur etmiş ve O'na nispet edilmişler, ilahi isim diye isimlendirilmişlerdir.

Ezelî niteliklerden yaratıklara nispet edilenler onlara nispet edildiği gibi kendisinde ortaya çıkan hükümler de yaratıklara nispet edilmiştir. Hadislik niteliklerinden ise yaratıklara nispet edilen özellikler kendilerine nispet edilmiştir. Bu sabit hakikatler, hadis-kadim, ebedi ve ezelidirler.

Bu esnada ilk akıl şunu öğrenir: Allah âlemi amâ'da yarattı ve amâ Rahman'ın nefesidir. Bunu öğrenince şöyle der: Teorik bilgiye göre (kıyasta) 'öncül' denilen ve netice denilen üçüncü unsura ulaşmak üzere iki şeyin bulunması gerekir. Üçüncü unsur iki öncülün birleşiminden meydana gelmiş neticedir. Görür ki Haktan kendisinde bulunan şey Müheymen ruhlarda bulunmuyordu. Bu durumda diğer ruhlara göre Hakka daha yakın ve O'na daha münasip olduğunu görür. Amâ cevherinde insan-ı kâmilin suretini görür; onun Hak ile ilişkisi şahıs ile onun gölgesinin ilişkisi gibidir. Akıl bu dereceye kıyasla kendisini eksik görür.

Böylece ilk akıl, türeyenler içinde ve âlemde kendisinden ortaya çıkan son varlığa kadar ondan oluşan şeyleri öğrenir ve insan-ı kâmile ait kemal derecesinin onun adına da gerçekleşmesi gerektiğini anlar. Bununla birlikte kendi o derecede insan gibi değildir, çünkü insan-ı kâmildeki kemal bilfiil iken ilk akılda bil kuvvedir. Varlıkta hem kuvve hem de fiil olan, sadece kuvve olandan daha yetkindir ve âlem bu nedenle âlem dışta var olmuştur. Allah kudretin kemaliyle nitelensin diye âlemi kuvve halinden fiile çıkartmıştır. Bütün mümkünlerin dışta yaratılması mümkün olsaydı, onlardan hiç birini yoklukla nitelenecek şekilde geride bırakmazdı. Fakat sonluluğun olmayışı nedeniyle, bütün mümkünlerin dışta var olması mümkün değildir. Binaenaleyh varlığa giren şeylerin sonlu olması gerekir. Bunun üzerine Hak ilk akla tecelli etmiş, o da zatına ait gölgeler görmüştür. Söz konusu tecelli Hz. Musa'yla Tur canibinden konuşmak gibiydi. Nitekim ilk akıl için de ilahi tecelli sağ yönden gerçekleşmişti, çünkü Allah'ın iki mübarek ve açılmış eli vardır ki her ikisinde de rahmet bulunur ve azabın herhangi bir yönü ona bitişmez. Allah elini açtığında rahmet verirken kapadığında da rahmet verir. Bu bağlamda kabz, elin dürülmesiyken bast ondaki

açılmadır. Böylelikle aklın zatından uzayan gölge, kendisine dönük tecellinin nurundan meydana gelmişti. Yaratılmış olanın kesifliği el-Latif ve el-Habir'e göre nefs olmuştur ve o levh-i mahfuz ve bütün bunlarla birlikte doğadır. Burada ise hayat, bilgi, irade ve söz diye isimlendirilmiştir. Nitekim cisimlerde sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık diye isimlendirilirken rükünlerde ateş, hava, su ve toprak diye isimlendirilir; canlıda ise kara, safra, balgam ve kan diye isimlendirilir ki, bütün bunlar tek hükümleri ise birbirinden farklı olan şeydir.

Cevher bir hüküm farklı
Bu bir sır, bilgi sahiplerine açılmış

İlk akıl yüzünü Amâ'ya çevirmiş, orada kalan kısımda herhangi bir suretin zuhur etmemiş olduğunu görmüş. Amâ kendisinde ortaya çıkan suretleri göstermiş, böylelikle suretlerle aydınlanmıştı. Suretin dışında kalanları ise 'sırf karanlık' olarak görürken kendisini de suretleri ve aydınlanmayı kabul edici görür. Bilmelisin ki, bu durum senin gölgenle bitişmen sayesinde gerçekleşir. Böylelikle cinsel ilişkinin hazzı ilişkiye girenin nefsini kuşattığı gibi ilahi tecelli kendisini kuşatır. Cinsel haz insanı sardığında, zatının dışında bütün akledilir ve bilinenlerden habersiz kalır. Tecelli nuru kendisini kuşattığında ise gölgesi ona döner ve onunla birleşir. Böylelikle kendisinden arşın çıktığı manevi bir birleşme gerçekleşir. Hak o arş'a er-Rahman isminin istiva ettiğini bildirerek şöyle demiştir: *'Rahman Arş üstüne istiva etti.'*[444] Öyleyse bu ismi, yani Rahman ismini inkâr edenler aşırı yakınlığı nedeniyle onu inkâr etmişken Allah ismini ise içerdiği rahmet ve kahır nedeniyle kabul etmişlerdir. Böylelikle Rahman ismi meçhul kalmışken Allah ismi bilinmiştir. Onlar şöyle demişlerdir: *'Rahman da nedir?'*[445] Peygamber Arapça dışındaki bir dille o ismi söylemiş olsaydı, yine o anlama yakın bir kelime söyleyecek, onlar yine inkâr edeceklerdi.

Öyleyse yaratıklara rahmetten daha yakın bir şey yoktur, çünkü onlara kendi varlıklarından daha yakın bir şey yoktur. Onların varlıkları ise, hiç kuşkusuz, rahmettir.

İKİNCİ FASIL

Arş, Kürsü, İki Ayak, Üzerinde Arşın Bulunduğu Su, Üzerinde Suyun bulunduğu Hava, Suyu Tutan ve Onun akışkanlığını koruyan Havanın Kendisinden Çıktığı Karanlık, Arşı Taşıyanlar ve Etrafında Dönenler hakkındadır

Bilmelisin ki, sözü edilen karanlık, gayb karanlığıdır ve bu nedenle karanlık (zulmet) diye isimlendirilmiştir. Yani onda bulunanlar ortaya çıkmaz. Öyleyse gayb'den ne ortaya çıkarsa, bizim için ortaya çıkar ve biz de gayb aynasında âlemin suretlerinden ortaya çıkanlara bakarız, fakat onun gayb aynası olduğunu bilmeyiz. Gayb Hak için bir aynadır. Hak aynaya tecelli edince, ilahi bilgide bulunan âlemin suretleri ve cevherleri aynaya yansır. Hak sürekli aynaya tecelli eder, dolayısıyla âlemin sureti sürekli gaybtedir. Âlemde herhangi bir varlığa bir şey gözükürse, o şey aynadan -ki gayb dedik ona- o kişinin bakışının mukabilinde bulunan şeydir. Hakkın bilgisinde bulunan her şeyi bilmeleri mümkün değildir, dolayısıyla âlemin suretlerinden o aynada ancak kendisine gözükenler görülebilir. İlk akıl'ın aynada gördüğü suretlerden birisi, Rahman'ın üzerinde istiva ettiği Arş'ın suretiydi. Arş dört rükün ve dört yönlü bir serirdir. Bunlar asıl direklerdir. Arş sadece onların üzerinde bile kalmış olsaydı, yine de sabit olurdu. Fakat her bir yöne ait eşit ölçüde pek çok direği vardır ki onların sayısı bizce malumdur ve dört direğe ilave direklerdir. Allah onu içerdiği her şeyi ihata edebilecek şekilde boş ve kuşatıcı olarak yarattı. İçerdiği şeyler kürsü, felekler, cennetler, gökler, rükünler ve türeyenlerdir. Allah onu yarattığında Rahman bir kere üzerinde istiva etmiştir. Bunun tek olmasının nedeni mukabili olmayan tek kelimedir. Bu nedenle Arş bütünüyle rahmettir ve onda rahmetin mukabili bir şey bulunmaz. O Amâ'daki bir surettir. Akıl onun babası ve nefs annesidir. Bu nedenle üzerine Rahman istiva etmiştir, çünkü ebeveyn çocuklarına merhametle bakar ve Allah '*merhamet edenlerin en merhametlisidir.*'[446] Akıl ve nefs Allah için kerim ve sevilen iki varlıktır. Bu nedenle Allah Arş üstüne ebeveynin göz aydınlığı olan şeylerle istiva etmiştir ki, o da Rahman'dır. Buradan şunu anladık: Allah'tan ancak kendisinde rahmet bu-

lunan şeyler sudur etmiştir. Âlemin bir kısmında sıkıntı ve acılar bulunsa bile, sıkıntılarda da rahmet vardır. Kendisini ona içiren şey olmasaydı, bunu doğanın mizacı veya nefsin gayesine aykırılık gerçekleştirecekti. Öyleyse bu acı, içilmesi nahoş olan ve lezzet vermeyen bir ilaç gibidir. Kendisini içen ve kullanan kimse için ilaçta rahmet vardır. İnsan bunu içmeyi nahoş bulsa bile içinde rahmet varken dışında acı bulunur.

Rahman Arş'a yeryüzünü yaratıp besinleri takdir ettikten ve gökleri yaratıp her göğe emrini vahyettikten sonra 'istiva etmiştir.' Allah bütün bu işlerin yaratılmasını tamamlamış, rükünleri başkalaşmalara elverişli halde tertip etmiştir. Başkalaşmaların gayesi tekvinin gerçekleşmesini ve bir halden başka bir hale geçmeyi sağlamaktır. Bundan sonra Rahman Arş üstüne istiva etmiştir. Allah Teâlâ şöyle der: *'Onu Habir'e sor.'*[447] Burada 'o' zamiri istivaya döner. Yani istivayı Habîr'e sor! Bu konuyu bizim gibi zevk yoluyla bilgi edinenlere sor demektir, çünkü Allah ehli bildiklerini zevk yoluyla öğrenmiştir; yoksa onlar fikir veya tefekkür yoluyla bilgilerini elde etmiş değillerdir. Allah inendir: Fakat inerken hem menzili hem inmeyi ayrılmaz. Öyleyse Allah, şeyin haline göre, her şey ile beraberdir.

Bu yorumu yazdığım gece vakıamda Hak bana kumral bir adamın boyunun dörtte birlik bölümünü gösterdi. Adam önümde susmuş bir halde duruyordu. Hak bana şöyle dedi: 'Bu adam kullarımızdan birisidir, senin mizanına göre hareket etsin ona bilgi ver.' 'Kimdir o?' diye sorunca 'Ebu'l-Abbas b. Cudî'dir ve Beşşerat sakinlerindendir' dedi. Ben ise Dımaşk'taydım. Kendisine şöyle dedim: 'Rabbim! Benden nasıl bilgi edinebilir ki? Ben nerede, o nerede?' Bana şöyle dedi: 'Sen söyle, çünkü o senden bilgi alacaktır, onu sana gösterdiğim gibi seni de ona gösterdim. Sen kendisini gördüğün gibi şimdi o da seni görmektedir. Sen ona hitap et, duyacaktır. O da senin söylediğinin benzerini söylemektedir, şöyle diyor: Şam'da bulunup -adımı vererek- kendisine Muhammed b. Arabî denilen kimseyi mi görüyorum? O bana benim bilmediğim bir şeyi öğretecek ve benim hocam olacak.' Bunun üzerine kendisine sordum: Ebu'l-Abbas durum nedir? Şöyle dedi: 'Ben talep için çalışıyordum ve bütün gayretimi bunun için ortaya koyuyordum. Bana keşf gelince, anladım ki ben -talep eden değil- talep edilenmişim!

Bunun üzerine yorulmayı bıraktım ve rahatladım.' Bunun üzerine kendisine şöyle dedim: 'Senden daha hayırlı olan ve Hakka daha ermiş, müşahedesi daha tam ve hakikati senden daha çok keşfetmiş olan kimseye şöyle denilmiştir: *'De ki Rabbim! Benim ilmimi artır.'*[448] Hal böyleyken teklif diyarında rahatlık nerede? Sana söylenen şeyi sen anlamamışsın: Sana 'sen talep edildin' deniliyor, fakat sen bunun ne anlama geldiğini bilmiyorsun. Evet! Sen talep edilensin, fakat üzerinde bulunduğun çalışma, gayrete göre talep edilensin. Bu hayatta rahat yok! İçinde bulunduğun bir işi bitirince, her nefes sana gelecek başka bir işe yönelmen gerekir. Öyleyse boşa çıkmak nerede!' Söylediklerim nedeniyle bana teşekkür etti.

Allah'ın bize ve ona dönük inayetine bakınız!

Sonra konumuza dönerek şöyle deriz: Allah Arş'ın nurundan bir grup melek yaratmıştır. Onlar Arş'ın etrafında dönerler. Yaratılmış meleklerden dördünü Arş'ın taşıyıcısı yapmıştır. Bunlar, Arş'ın üzerinde bulunduğu dört ayağından Arş'ı taşır. Her ayak iki yön arasında ortaktır; böylece her yönün/yüz yarısında bir yön daha vardır ki, o yön onun rükünlerini mertebe bakımından derecelendirir. Beni onun en faziletlisine indirdi ve taşıyıcılarından birisi yaptı. Allah Arş'ı taşıyan melekler yaratmış olsa bile, insan suretlerinden de suretleri vardır ve söz konusu suretler Rahman'ın istiva ettiği Arş'ı taşır. Ben de o taşıyıcılardan birisiydim. Onun en faziletli ayağı bize aittir ve o ayak rahmet hazinesidir. Böylece Allah, güçlükleri bilsem bile, beni mutlak anlamda merhametli yapmıştır ve hangi güçlük olursa olsun onda bir rahatlığın bulunacağını bilirim. Bir kabz hali olursa, onda bast hali vardır. Her darlıkta genişlik vardır. Böylelikle iki durumu da anladım. Sağımda bulunan ayak, rahmet ayağıydı, fakat onda zorluk bilgisi yoktu. Onu taşıyan kimse, en genelleri olan büyük ayağı taşıyanın derecesinden daha aşağı derecededir. Solumdaki ayak şiddet ve kahır ayağıydı. Onun taşıyıcısı ondan başka bir şey bilmez. Benim mukabilimdeki dördüncü ayak içinde bulunduğum ayaktaki şeyleri ötekine taşırmakta (feyezan) ve böylelikle onun suretiyle zuhur etmişti. Böylece o karanlık ve nur olmuştu ve içinde güçlük ve rahmet bulunmaktaydı. Her yüzün/yön yarasında bir ayak bulunmaktaydı. Toplam sekiz ayak vardı. Şimdi dördünün taşıyıcısı yoktur. Kıyamet olduğunda Allah onu taşımakla

görevlendirdiklerini görevlendirir ve taşıyıcıları kıyamette sekiz kişi olurlar. Dünyada ise dört kişidirler. Her iki ayak arasında Arş'ın üzerlerinde bulunduğu ayaklar vardır. Arş onlarla süslenir. Onların sayısı tarafımızdan bilinir. Fakat hakikatleri anlayamayacak kadar idrakleri zayıf insanlar onların zannettikleri ayaklar oldukları vehminde bulunmasınlar diye sayılarını açıklamayacağım. Çünkü iş onların vehmettiği gibi değildir. Bu nedenle onların niceliklerini izah etmeyeceğiz.

Arş'ın dibi ile kürsü arasında geniş bir feza ve yanan bir hava vardır. Âdemoğullarının velilerinden bir kısmının amellerinin suretleri Arş'ın köşeleri arasında bir mekândan başka bir mekâna Rahmanî genişlik arasında uçuşurlar. Bu Arş'ın ayakları donuk su üstündedir ve bu nedenle soğukluk ve serinlik rahmete izafe edilir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle der: 'Parmaklarının soğukluğunu hissettim.' Böylece Allah peygambere içinde rahmetin bulunduğu bilgiyi (iman bilgisi) vermiştir. Arşı donuk suyun kaldırmasının ve kendisine ait taşıyıcıların taşımasının nedeni, tazim ve hürmet amacıyla, ona hizmettir. Donuk su soğuk su üzerine yerleşmiştir ve zaten suyu donduran da odur. Hava karanlığın kendisidir ki, o da gayb demektir. Allah'tan başka o karanlığı bilen yoktur. Nitekim Allah şöyle der: *'Gaybı bilendir.'*[449] Dolayısıyla O'nun gaybı kimseye gözükmez. İnsanlar orada yeryüzü başka bir yeryüzüyle değiştirildiğinde bir köprü üzerinde bulunurlar. Bu bağlamda değişiklik cevherde değil nitelikte gerçekleşir. Artık yeryüzü fesat (bozulma) arzı değil, salah ve iyilik arzı haline gelir tıpkı bir deri gibi uzatılır. *'Onda bir eğrilik ve sapma görülmez.'*[450] Bunun açıklaması -Allah izin verirse- bu bölümde ilgili yerde gelecektir.

Allah kürsüyü Arşın ortasında dörtgen bir şekilde yaratmış, iki ayağını ona sarkıtmıştır. Böylelikle bir tek kelime -ki Arş'ta tek idi- bölünmüştür. Kelime Arş'ta bir tek rahmetti. Sonuçta ise her şey sonuçta o rahmete dönecektir. Kürsü'de işte bu kelime, terkibin gereğiyle, rahmete ve rahmet ile karışık gazaba bölünür. Bunun nedeni el-Muiz-el-Müzil, el-Kabız-el-Basit, el-Muti ve el-Mani gibi zıt isimlere sahip olan Allah Teâlâ'nın âlemde kabz ve bastı ve bütün zıtları izhar etmek istemesidir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Hakkında azap kelimesinin gerçekleştiği kimse...'*[451] Bu durum söz konusu kelimenin bölünmesinden kaynaklanır. Bununla birlikte bir şey zatî olursa, böyle olabilir:

Bak oluşa ve onun tafsiline, şaşırırsın!
Her şey sonuçta döner Allah'a

Asılda bir suretlerde farklı
Dünya ve ahirette böyle hüküm O'na ait

Allah'tadır, tecelligâh olması bakımından âleme
Âlem Allah'ı Allah ile görür ancak

Varlığını bilmelisin! Cömertlik var etti onu
Allah hakkında böyle bilgi sahibi olmalısın

Öyleyse Rahman Arş üstüne istiva ettiği gibi iki ayak Kürsü üstüne istiva etmiştir. O dörtgenlik bakımından -yoksa ayakları bakımından değil- Arş'ın şeklindedir. Bununla birlikte o Arş'a atılmış bir halka kadardır. Öyleyse Kürsü istivanın karar kıldığı yeridir, çünkü ona sarkan şey, rahatlamak üzere sarkar. Bu bağlamda ayak sübut demektir. Başka bir ifadeyle bu ayak, sıdk, doğruluk ayağı ve el-Cebbar'ın kademidir. Aynı zamanda cebir ve irade kademidir o.

Kürsü'ye sarkan iki ayağın ilahi bilgide pek çok mertebeleri vardır. Vakit onların ifadesi için yeterli gelmez. Çünkü biz bu kitapta özetleme ve veciz anlatımı tercih ettik.

Kürsü de donuk su üzerinde karar kılmış ve yerleşmiştir. Kürsünün ortasında gök, rükünler gibi bütün yaratılmışlar vardır. Bunların onda bulunuşu da Kürsünün Arş'ta bulunması gibi (halka kadardır). Onun taksim edilenlerden ibaret olan melekleri vardır ve bu nedenle de kelime onda bölünmüştür. Çünkü bu sınıf kendilerinde bulunsa bile, tekliğin ne olduğunu bilmezler. Allah onları her nefes taksim etmekle görevlendirmiştir. Allah onlara kendilerinden ve tüm işlerdeki tekliği göstermiş olsaydı, belki de bir nefes bile olsa yaratılış gayelerini teşkil eden taksim işini bırakıp, onunla meşgul olurlardı. Hâlbuki melekler, Allah'ın kendilerinden bildirdiği üzere, itaatkâr olan varlıklardır. Bu nedenle bu durum birliği müşahede etmelerine engel teşkil etmiştir. Binaenaleyh onlara hangi birlik tecelli ederse etsin, onu hikmete göre taksim ederler. Dolayısıyla onlar her şeyde sadece taksimi görür ve bildikleri şey hakkında herhangi bir unutma veya gaflet söz konusu olmaz. Tevhit ve birlik meleklerine gelirsek, onlar ile taksim melekleri-

ni bir ilahi meclis bir araya getirip aralarında emir hakkında alış veriş gerçekleştiğinde, hasımlaşırlar, Çünkü her iki grup melek birbirlerinin zıddıdır. Bu durum Mele-i ala'nın hakkında hasımlaştığı meselelerden biridir. Bu bağlamda birinci grup birliği dile getirirken öteki grup bölünmeyi ve ikiliği dile getirir. Onların ruhları bu ruhlardan meydana gelmişken bu ruhlar da ancak tümel nefiste bulunan iki kuvvetten meydana gelmiştir.

Nefs kendisini bilir bir tek
Hak ancak nefsle bilinir

Kendisine bakınca tenzih etmelisin O'nu
Nefsinden ise teşbih edersin

Başka bir beyitte şöyle denilir:
Vasiyet ettiğim sözü dinleyen kimse
Vasiyetimle birlikte uyanmış olur

Allah sana öğretsin, bilmelisin ki, bu mertebe her şeyin bölünmesini gerektirdiği için, âlemde yaratılmışların ilahlıkları bu mertebeden ortaya çıkmıştır. Âlemde ancak Allah'm yarattığı ve bildiği şey ortaya çıkabilir. Allah'ı bilenlere tahsis edilip başkalarından üstün olmalarını sağlayan yegâne özellik, âlemde ortaya çıkan şeylerin nereden sudur ettiklerini bilmiş olmalarıdır. Hiç kuşku duymayız ki (âlemde ortaya çıkan) karşıtlık ve tekabüliyet, bir bölünmenin neticesidir. Öyleyse ortada bölünebilir toplayıcı bir cevherin bulunması kaçınılmazdır. Âlemin mazereti gerçekte kabul edilmiş olduğu için -çünkü onlar ihtiyar ve seçimlerinde *mecburdur*-, Allah hepsinin neticede rahmete ulaşmasını takdir etmiştir. Binaenaleyh Allah el-Gafur'dur. Yani Allah gerçeği bilmeyenlerin kalplerinden -kendilerine merhamet ederek- bu hakikati gizlemiştir. Aynı zamanda Allah mağfiret ederken, yani gizlerken Rahim'dir. Çünkü Allah söz konusu varlığın mizacının gerçeği olduğu hal üzere idrake elverişli olmadığını bilir. Öyleyse engelleme kabul edenden kaynaklanır. Bunun nedeni -cevherin her türlü mizacı kabul etmesi nedeniyle- Hakkın meşiyetini içermiş olmasıdır. Binaenaleyh herhangi biri belli bir mizaca tahsis edilmemiştir. Bununla birlikte her bir cevher, herhangi bir mizacı ilahi meşiyetin hükmüyle kabul eder.

Senevîlerin (ikiciler) ruhları bu mertebeye yükseldiklerinde, miraçları gerçekleşir ve onların ayakları başka bir yere basmaz. Öyleyse onların özel bir yolları vardır.

'Doğru yol Allah'a gider.'

ÜÇÜNCÜ FASIL

Atlas Feleği, Burçlar, Cennetler, Tuba Ağacı, Mükevkeb Feleğinin Yüzeyi

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ zikrettiğimiz Kürsünün ortasında şeffaf, dairesel felek yaratmış, onu burçlar diye isimlendirilen on iki kısma taksim etmiştir. Bunlar, Allah Teâlâ'nın kitabında bizim için üzerlerine yemin ettiği şeylerdir. Allah şöyle der: *'Burçlar sahibi feleğe yemin olsun ki...'*[452] Allah burçlardan her birisine bir melek yerleştirmiştir. Onlar, unsurlar dünya ehli oldukları gibi, cennet ehli olan kimselerdir. Onların bir kısmı su, bir kısmı toprak, hava ve ateş kaynaklıdır. Cennetlerde oluşan şeyler bunlardan oluşurken gerçekleşen başkalaşmalar onlardan gerçekleştiği gibi bozulmalar da onlardan meydana gelir. 'Bozulma' derken nizamın başka bir şeye (dönüşecek şekilde) başkalaşmasını kastetmekteyim, yoksa söz konusu olan, kötü görülen ve çirkin bulunan bir bozulma değildir. 'Bozulur' derken kastedilen budur, aklına yanlış bir vehim gelmesin.

Bu burçlardan hareketle İmamiyye on iki imam fikrine ulaşmıştır, çünkü o melekler ihataları altındaki âlemlerin imamlarıdır. Öte yandan on iki melek mekânlarını değiştirmezler. Buradan hareketle İmamiyye meleklerin özelliklerine dayanarak imamların masum olduğunu ileri sürmüştür. Fakat onlar kendilerine yardımın buradan geldiğinin farkında değillerdir. Mutlu olduklarında ise ruhları hüküm ve hakların ayrıştırılmasından sonra bu mertebelere ulaşır. Söz konusu hüküm kendilerini bu feleğe ulaştırır. Onlarm nihai yeri burasıdır ve onu aşamazlar, çünkü onlar başka bir şeye inanmazlar. On iki tane olsalar bile, dört mertebede bulunurlar, çünkü Arş dört direk üzerindir. Menziller

ise üç tanedir: dünya, berzah ve ahiret. Bunların dördüncüsü yoktur. Menzillerden her birinin dört olması gerekir. Her birisinin bu menzillerden ehli olanlarda hüküm sahibi olması zorunludur. Üç ile dört çarpıldığında çıkan sayı on ikidir ve bu nedenle burçlar on iki tanedir. Dünya diyarı ahirette ateşe döneceği için, kendisine ait olanların hükümleri de onun üzerinde kalır. Berzah cennetin çarşısındadır ve onda da dördün hükmünün bulunması gerekir. Cennette de dört tanenin hükmü bulunmalıdır. Öyleyse burçların olması zorunludur.

Koç, aslan ve yay mizaçları itibarıyla aynı mertebede vali olarak bulunurken boğa, başak, oğlak bir mertebedeki görevli valilerdir. İkizler, kova, terazi başka bir mertebe üzerinde valilerdir. Yengeç, akrep ve balık başka bir mertebede valilerdir. Bu üç gruptakilerden her biri kendi mizaçlarında aynı doğadadırlar. Fakat hükümlerinin menzilleri üç iken her menzilde dört vali vardır ve her birinin üç menzilden birisinde hükmü vardır. Nitekim gün, gece ve gündüz cevari'l-hunnes ve künnes'ten birisine aittir. O onların valisi, sahibi ve kendisinde hüküm sahibi olandır. Fakat kalan cevarinin o günün sahibiyle (ilişkisi nedeniyle dolaylı olarak) bir hükmü vardır. Herhangi bir cevari bir gün içinde diğer arkadaşları olmaksızın sadece günün ilk ve sekizinci saatinde müstakil etki gösterebilir. Gece de öyle olduğu gibi ahiret de böyledir. Aslan ahirete ait olduğu gibi yengeç dünya üzerinde hükümrandır. Yengeç değişken bir burç iken aslan sabittir, çünkü on ikisinden her birisinin kendisinde bir hükmü vardır. Aynı şey dünya için geçerlidir. Ona ait burç yengeç olsa bile diğer burçların kendisinde bir etkisinin bulunması gerekir. Aynı şey berzah için geçerlidir. Berzah'a ait burç başak olsa bile, diğer burçların onda hükmünün bulunması gerekir. Dünyanın değişmesiyle (meydana gelen menzilin dışında) üçüncü bir menzil yoktur. Çünkü asıl itibarıyla dünyanın sahibi olan burç yengeçti. Ateşe döndüğünde ise yengeç azledilir ve terazi burcu onun yerini alır, diğer burçlar da hüküm bakımından kendisine tabidir.

İşin ne kadar garip olduğuna bakınız! Cehennem ehlinin azabı bittiğinde, ikizler burcu kendisine vali olur ve diğer burçlarm valinin yönetiminde hükmünün olması gerekir. Kendilerine bakarken hüküm onlardan birisine ait olunca, ahirette kabul edenin mizacı, zıddının hükmüne göre gerçekleşir ve kendisinde hüküm sahibi olduğunda bil-

hassa işin sonunda olmak üzere ondan nimetlenir. Çünkü işin sonu mutlak ve genel olarak rahmettir. Öyleyse bununla sevinmelisiniz. Yani Allah'ın ihsanı ve rahmetiyle sevinin. Çünkü o *'sizin topladıklarınızdan daha hayırlıdır.'*[453]

Allah Teâlâ kendisinde yarattığı vali ve hakimlerle Atlas feleğini döndürüp onun dönüşünü içinde gece ve gündüzün bulunmadığı kâmil bir gün yaptığında, hareketi vesilesiyle onda bulunan şeyleri yaratmıştır. Bu hareket vesilesiyle olduğu kadar naiplere ilham ettiği ve bildirdiği hükümlere göre onları yaratır ve onların hükümleri için her varlıkta belli bir müddet belirler. Bu müddetler dünya, ahiret ve berzah menzillerinin durumuna göre değişir. Berzahtaki hüküm süre ve müddet bakımından en hızlı ve hükmü en yaygın olanıdır. Aynı şey onun uykusu için geçerlidir ve günlerinin sayısıncadır. Günler farklı farklıdır. Bir gün yarım dönüşten, bir gün tam dönüşten, bir gün yirmi sekiz dönüşten meydana gelir. Bu sayı artar ve en nihayette 'mearic günü'ne kadar ulaşırken en azı şe'nlerin günleridir. İki gün birimi arasında birbirine kıyasla ortaya çıkan gün dereceleri bulunur.

Allah Teâlâ her burçta bulunan on iki melekten her birisi için kendisine ait mülkünden otuz hazine belirlemiştir. Hazinelerden her birisi çeşitli ilimleri içerir. Onlar, kendilerine konuk olanlara konuğun rütbesine göre bu ilimlerden verirler. Bunlar Allah'ın haklarında *'Her şeyin hazineleri bizim katımızdadır, onu ancak belli bir ölçüyle indiririz'*[454] buyurduğu hazinelerdir. Kendilerine konuk gelen kişi, hazinelerden kendisi adına gerçekleşen ilimleri kendisinde kullanamaz. Onun bundan payı sadece gerçekleşmiş olmalarından ibarettir ve kendisi adına gerçekleşeni rükünler âleminde, türeyenlerde ve insanda kullanır. Konuk olanların bir kısmı onların yanlarındaki her hazinede bir gün kalır ve ayrılır ki bu süre kalma süresinin en azıdır. Allah katındaki rütbesi ve istidadının verdiği ölçüde bilgi almak üzere her hazinede on çok kalan kimse, yüz sene kalır. Diğer konuklar ise yüz seneyle bir gün arasında kalırlar. 'Gün' derken Atlas feleğinin hareketinin ölçüsünü kastediyorum. Yüz sene derken de bir senesi hareketin günlerinden üç yüz altmış gün olduğu bir süreyi kastediyorum. Bunu bilmelisin!

Hazineler, matematikçiler tarafından 'feleklerin dereceleri' diye isimlendirilirken onlara yerleşenler cevari, menziller ve onların ardın-

dan gelen sabitlerdir. İlahi hazinelerden meydana gelen ilimler, rükünler âleminde meydana gelen etkiler, hatta sabit yıldızlar feleğinin dibinden yeryüzünde ortaya çıkan tesirlerdir. Bunlar yedi cevarinin hareketlerine göre yavaş oldukları için 'sabit' diye isimlendirildiler. Allah on iki burç için cennetlerde ve ehlinde bulunanlara kendinde bir perde olmaksızın saf bir bakış/nazar belirlemiştir. Cennetlerde ortaya çıkan hüküm -kendilerini şereflendirmek üzere- on iki burcun yönetmesinden ortaya çıkar. Dünya ehline ve ateş ehline gelirsek, onlar kendilerinde hükümlerinin bulunduğu şeylere naipler vasıtasıyla ulaşırlar. Onlar daha önce zikrettiğimiz üzere kendilerine konuk gelenlerdir.

Cennetlerde ortaya çıkan tekvin, yemek, içmek, cinsel ilişki hareket, durağanlık, ilimler, başkalaşma, yenilenler şehvetler vb. şeyler, söz konusu hazinelerden kendilerini halife atayan Allah'ın izniyle on iki naibin eliyle ortaya çıkar. Bu nedenle onlardan doğrudan meydana gelen şeylerle dolaylı meydana gelen şeyler arasında büyük fark ve mesafe vardır. Dolaylı meydana gelenler, kendilerine konuk olanlar vasıtasıyla gerçekleşir; bunlar, naip ve perdedarlar gibi dünyada ve ahirette kendilerine ait kimselerdir. Bu ikisi arasındaki fark, dünya hayatında Allah'tan sakınanlarca öğrenilir. Nitekim şu ayet-i kerime vb. ayetlerde bu husus belirtilir: '*Allah'tan sakınırsanız, sizin için bir furkan yaratır.*'[455] Kastedilen sözü edilen hususları bilmektir. '*Sizin günahlarınızı örteriz.*'[456] Yani sizi üzecek şeylerin size ulaşmasını engelleriz, artık onu görmek sizi üzmez. Çünkü -henüz kendisine yerleşmemiş olsa bile- bir şeye mahal olacak insanın nahoş bir şeyi görmesi onu üzer. Bunun nedeni insandaki vehmin etkisi ve aklın o şeyin gerçekleşme imkânını düşünmesidir. 'Sizi bağışlar.' Yani sizden dolayı genel veya belirli-özel bir duada kendilerine ilgi gösterdiğiniz kimseleri bağışlar. Özel dua bizzat bir şahsın veya belli bir türün belirlendiği duayken genel dua kendilerine kötülüğün ulaşabileceği bütün kullara duayı yaygınlaştırmaktır. '*Allah büyük fazilet sahibidir.*'[457] Bu fazilet Allah'ın kendisine zorunlu kıldığı rahmet ile azabı hak edenlere o rahmet nedeniyle merhamet etmesinden kaynaklanır. Azabı hak edenlere misal olarak inanç ve amel konularında günahkârları verebiliriz.

On iki naip Adn cennetinin dışındaki cennetlerin yapımlarını üstlenenlerdir. Adn cennetini Allah eliyle yaratır ve onu mülkünün kalesi

haline getirir. Allah orada miskten beyaz Kesib'i yaratır. Beyaz kesib - miskin hayvandan çıkması gibi- Rabbin görülme esnasında tecelli edeceği suretten çıkar. Nitekim hayvandaki mesk de öyledir. *Mesk* (deri) hayvanın göze görünen ve onu örten derisidir. Allah cennetlerde bulunan ağaçları onların elleriyle dikecektir, fakat tuba ağacı bunun dışındadır. Tuba ağacını Allah Adn cennetinde eliyle diker, dalları Adn cennetinin suruna oradan da diğer cennetlere kadar uzar. Onun çiçeklerinden hulleler meydana gelir ki bunlar cennetliklerin elbise ve süsleridir. Onların güzellikleri diğer cennetlerin ağaçlarının çiçeklerinin ve yapraklarının taşıdıklarına göre daha güzeldir. Çünkü tuba ağacının Allah'ın onu eliyle dikmiş olmasından kaynaklanan ilave bir üstünlüğü vardır. Cennetliklerin elbiseleri dokuma kumaş değil, onların elbiselerinden cennet meyveleri meydana gelir. Dünya hayatında meyveler çiçeklerden ve benzeri şeylerden meydana gelir. Rivayeti itibarıyla hasen, keşif yoluyla sahih bir rivayette şöyle denilir: Hz. Peygamber insanlara hutbe okurken içeri bir adam girmiş ve şöyle demiş: 'Ey Allah'ın peygamberi!' Başka bir rivayette orada bulunanlardan biri kalkarak -ki kuşku bendendir- şöyle demiş: 'Ey Allah'ın peygamberi! Cennetliklerin elbiseleri yaratılacak mıdır, yoksa bir kumaştan mı dokunmuştur?' Soruya oradakiler gülünce Hz. Peygamber bu davranışı nahoş bularak 'Bilmeyenin bilene böyle bir soru sormasına mı gülüyorsunuz?' diyerek soru sorana dönmüş ve şöyle demiştir: 'Cennet meyveleri onların elbiselerinden çıkar.' Böylelikle sahabe daha önce bilmedikleri bir şeyi öğrenmiş oldular.

Allah Adn cennetiyle diğer cennetleri döndürür. Cennetlerin arasında birini ötekinden ayırt eden bir sur bulunurken her cennet anlamı bütün cennetlere yayılan bir adla isimlendirilmiştir. Bir cennete kendi ismi tahsis edilmiş olsa bile, söz konusu özel isim cennetin kendi anlamını ifadeye en uygun ve bunun için en doğru isim olduğu için seçilmiştir. Böyle durumlara misal olarak Hz. Peygamber'in 'En iyi kadı Ali, helali ve haramı en iyi bilen Muaz b. Cebel ve miras konularını en iyi bileniniz Zeyd'dir' buyurur. Bununla birlikte sahabeden her biri kadılığı, helal ve haramı ve miras bahislerini bilirdi. Fakat her alan ismi verilenlerce daha iyi bilinir. Cennetler Adn cenneti, Firdevs cenneti, Naim cenneti, Me'va cenneti, Huld cenneti, Selam cenneti, Mukame cenneti, Vesile cennetidir. Burası cennetler içindeki en üstün yerdir,

çünkü o Adn cennetinden son cennete kadar tüm cennetlerde bulunur. Her cennette onun bir sureti vardır ve sadece Hz. Peygamber'e mahsustur. İnsanlar peygamberin kendilerini Allah'a davet edip hükümleri açıklamış olmasının bereketiyle cennete nail oldukları gibi o cennete de Hz. Peygamber -Allah'ın bir hikmeti olarak- *'uygun karşılık olsun diye'*[458] ümmetinin duasıyla ulaşır. Allah bu cennetlerin toprağını Mükevkeb feleğin yüzeyi yapmıştır ki orası da ateşin çatısıdır. Allah izin verirse, bu konu bu bölümlerde açıklanacaktır.

Allah Teâlâ her cennete esma-i hüsna'nın sayısınca yüz derece yerleştirmiştir. Bu bağlamda hakkında susulmuş olan ve isimlerin tekliğine işaret eden ism-i azam Hakkın sayesinde âlemden ayrıldığı isimdir ki, o da özel olarak vesile cennetine bakar. Vesile cennetinin her cennette bir hükmü olduğu kadar ilahi bir ismin hükmü ona aittir. Bunu anla! Cennet menzilleri Kuran'daki ayetlerin sayısı kadardır. Bize ne kadar ulaşırsa, ayetleri okuyarak onlara ulaşırız; ulaşmamış olanlara ise ihtisas cennetindeki ihtisas yoluyla ulaşırız. Nitekim ateş ehlinin -ki onlar oranın ehlidir- cennetlerine miras yoluyla ulaşırız. Cennet kapıları yükümlülük organlarının sayısınca sekiz tanedir. Bu nedenle rivayette Hz. Peygamber'in 'abdest alıp iki rekât namaz kılan ve bu esnada içinden herhangi bir şey konuşmayan kimseye sekiz cennet kapılarının açılacağı ve dilediği birisinden gireceğini' söylediği aktarılmıştır. Hz. Ebu Bekir Hz. Peygamber'e 'Kapıların hepsinden niçin girmiyor ki?' deyince Hz. Peygamber Ebu Bekir'in sözünü onaylamış ve kabul etmiştir. Bir rivayette de Ebu Bekir'i bu hale sahip olacak kişi diye nitelemiştir. Öyleyse her organın bir kapısı vardır ve yükümlü organlar sekiz tanedir: Göz, kulak, dil, el, mide, cinsel organ, ayak, kalp. Bazen insan organların bütün amellerini yapar ve cennetin sekiz kapısından birden içeri girebilir. Çünkü ahiret yaratılışı berzaha ve -hayal sahibi olması itibarıyla- insanın batınına benzer.

Cennetlerin pencerelerine gelirsek, bunların sayısı, imanın yetmiş küsur şubesine karşılık olarak yetmiş dokuz tanedir. Hadiste zikredilen 'küsur' dokuz demektir, çünkü küsur birden dokuza kadar olabilir. İmanın en aşağı derecesi yoldan eziyet veren şeyleri kaldırmakken en üst derecesi 'Allah'tan başka ilah yoktur' demektir. İkisinin arasında amel ve güzel ahlakla ilgili hususlar vardır. Öyleyse kim güzel ahlaktan

birini yerine getirirse, imanın bir şubesinde bulunur. Bununla birlikte o kişi sadık rüyalarda vahyedilen kimse gibi mümin değildir. Sadık rüyalar -sadık rüya gören nebi olmasa bile- nebiliğin parçalarındandır. Allah'ın rahmetinin genelliğine dikkat etmelisin! Nebilik hepsiyle nitelenmiş olana verilen bir isimdir. Nebi öyle biridir ve bize kapısı kapatılıp kesilmiş nebilik odur. Onun bir parçası meleğin getirdiği vahye bağlı olan teşridir (şeriat koyucu nebilik). Bu özellik özel olarak nebi adına mümkündür. Nebiliğin bu şubesinin de kendisinde bilfiil var olup izlerinin gözüktüğü kimsede hükmünün bulunması gerekir. Çünkü Allah o şubeyi peygamberin diliyle bildirince onu imana mutlak bir şekilde tamlama yapmış, bir şeyle sınırlamamış, sadece 'imanın şubesi' demiştir. Öyleyse herhangi bir şeye iman etmek, salt ve mutlak imanın şubelerindendir ve her şube imandır. Özel olarak batıla iman edenler de bu kapsamdadır. Bu, olmayan bir şeyle insanların arasını düzeltmek ve savaşta hile demektir. Böylece (batıl anlamındaki) yalan da imanın şubelerine dahil olmuştur. Yalan bir yerde iman şubelerinden biridir ve bu şube mümin olandan veya olmayandan meydana gelebilir. Bununla birlikte mümin olmayan yoktur, çünkü Allah onu terk etmemiştir. Nitekim herkes (bir anlamda) kâfirdir. Çünkü iş Allah'a iman eden ile batıla iman eden ve Allah'ı inkâr eden ile batılı inkâr edenle sınırlıdır. Allah'ın her kulu aynı anda mümin ve kâfirdir. Onun imanını ve küfrünü sınırlandığı şey belirler.

Öyleyse imanın her şubesinin cennete giden bir yolu vardır. Cennet ehli olanlar her cennette bulunurken ateş ehli olanlar iman şubelerinden birisinin bilfiil var olması bakımından ateştedir. Onlar kendisinden çıkmayacak olan ve ehli olan kimselerdir. Onlar sahip oldukları iman şubesine göre, ateş içinde bütün cennet anlamlarının hepsine sahiptirler. Bunun istisnası Firdevs ve Vesile cennetidir. Onların bu iki cennete ayak basması söz konusu değildir, çünkü Firdevs cennetinin ateşte bulunması söz konusu değildir. Onlar için olan, Naim, Huld, Me'va, Selam, Mukame ve Adn cennetidir. Cennet ehli diledikleri vakitte Hakkı görmekle nimetlenirken Cehennem ehli belli vakitlerde görecektir; çünkü Allah onların üzerine perdeyi kayıksız anlamda çekmemiş sadece *'Hayır! Onlar rablerinden o gün perdelenmişledir'*[459] ayetinde belirtildiği üzere 'o gün' demiştir. 'O gün' Allah'ın kendilerine dönüp gazap ve öfkesinin arttığı andır. Rabliğin ise şefkati vardır,

çünkü terbiye edilen zayıftır ve lütfa muhtaçtır. Bu nedenle gazap halinde terbiye eden Rab'den perdelenir. Bunu anla!

Bu perde ateşe 'yaslanmaya' zorlar, çünkü ayetin devamında '*Sonra onlar cahim'e yaslanırlar*'[460] buyurur. Burada Allah 'sonra' kelimesini kullanmıştır. Öyleyse cahim'e yaslanmak, perdelenmenin gerekleşmesinin ardındadır ve bu nedenle onu 'o gün' diye sınırlamıştır. İnsan veya yükümlü de Allah'ın bir ahlakına sahip olmalıdır. O'nun üç yüz altmış ahlakı vardır ve mümin veya kâfir herkesin O'nun ahlakından birisisine sahip olması zorunludur. Allah'ın bütün ahlakı ise güzel ve övülmüştür. Bir insanda bu ahlakın birisi bulunur ve onu ahlakın hak ettiği yere yönlendirirse, ister ateşte ister cennetlerde olsun, o ahlak nedeniyle mutlu olması zorunludur. Çünkü 'ciğeri olan herkeste ecrin yaşlığı bulunur.' Her insanın sayesinde sevap ve ödül alacağı Allah'ın ahlakından birine yönelmesi zorunludur. Öyleyse ateşin derekeleri azap bitmediği sürece derekedir. Belli süresinde azap sona erdiğinde içinde bulunduğu cehennem derekesi, bir vakitte sahip olduğu ilahi ahlak nedeniyle cennet derecesine dönüşür.

Allah o kadar kerim ki, ihsanı unutmaz seni
Cömert olmasaydı Rahman, kim cömert olacaktı ki?

Allah Teâlâ her yükümlüde akıl yaratmış, kendisine tecelli etmiştir. Bu nedenle herkesin aklı ve teorik düşüncesi yönünden O'na dair bir inancı vardır ve Allah akli düşüncenin gerekli kıldığı hususa dair insandan söz almıştır. Bu inanç her akıllının kendisinin ve benzerlerinin Allah'a muhtaç olduğunu bilmesidir. Sonra Allah insana katından bir peygamber gönderir ve birinci anlaşmada ve misakta belirlendiği gibi başka bir ahit daha alır ve insan Allah karşısında iki ahit sahibi haline gelir: Aklî ahit ve dini ahit. Allah kendisine her iki söze vefa göstermesini emretmiş, daha doğrusu -bunu kabul ettiği için- hal insandan vefayı talep eder. Bu iki ahde dair bilgim kendisini gören kimsenin ulaştığı yere ulaşınca şu beyitleri söyledim:

Kalpte iki inanç var: delil inancı ve hidayet inancı
İki sözü olan kimse kurtulur mu, ne dersin?

Rabbim! Bana verdiğini bildim ben
Bana onu yükleyince beni görürsün

Yükümlü tuttuğun her şeye takatim yetmez benim
Beni kurtuluşa ulaştıracak kim?

Akıl ve şeriat 'uy' der, 'verdiğin söze'
Kalbim ise 'vefaya gücüm yok' der durur

Beka billâh olmuşsam, vefa da tamam!
Veya sen isem ben benim değil sözler

'Beka billâh olmuşsam, vefa da tamam! (Sen benim niteliğim isen)' dedim, bu söz Hz. Peygamber'in kutsi hadiste aktardığı 'Ben kulumun duyması ve görmesi olurum' hadisine atıf yapar. Aynı şekle ben, yani nefsim sen ise, ameli ve vefayı yaratan ve onun faili sensin, ben değilim. Çünkü herhangi bir yaratılmışın bir inancı belirlemesi mümkün değildir. Bütün iş Allah'a kalmıştır. Öyleyse o ikisi, yani akıl ve şeriat benim üzerimde hüküm sahibi değildir. Hüküm sadece amelleri ve halleri yaratan, onlara güç yetiren Hakka aittir. Bunu söyledik ki, dinleyenler şu ayeti hakkal-yakîn anlasın: *'İnsan çok cedelcidir.'*[461] Cedelin en güçlüsü Allah'a karşı yapılandır.

Tuba Ağacı Nedir?

Bilmelisin ki, bütün cennet ağaçları karşısında tuba ağacının yeri belinden çocukları ortaya çıktığı anda Âdem ile çocuklarının durumu gibidir. Allah, tuba ağıcını eliyle dikip onu düzenlediğinde, ruhundan ona üflemiştir. Aynı şeyi Meryem'de yapmış ve sonra ona ruhundan üflemiştir. Bu nedenle Hz. İsa ölüleri diriltmiş, şaşıları iyileştirmiştir. Allah, Âdem'i iki eliyle yaratarak şereflendirmiş, ona ruh üflemiş, ruhun kendisine üflenmesi ona iki el ile yaratıldığı için ilahi isimlerin bilgisini kazandırmıştı. Âdem toplam sayesinde maksada ermiş, halifeliğin sahibi olmuştur. Bu bağlamda *'mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür.'*[462]

Allah tuba ağacını eliyle dikmiş, ona ruh üflemiş, onu kendilerini giyenler için süs olan elbiselerle süslemiştir. Biz de onun arzıyız -çünkü Allah yeryüzünde bulunan her şeyi onun süsü yapmıştır-. Cennet meyvelerinin hepsi kendiliğinde bulundukları hal üzere ortaya çıkmıştır. Bu durum bir çekirdeğin bir hurmayı ve onun taşıdığı tohumu meydana getirmesine benzer. Allah'ın özel yönden yaratma işini üstlendiği bir şey, bu ayrıcalık ve bu özel yönelişe sahip olmayanlara karşı üstü ve ayrıcalıklıdır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRDÜNCÜ FASIL

Menziller Feleği hakkındadır. O Mükevkeb feleğidir. Göklerin, rükünlerin ve türeyenlerin yapısı hakkındadır. Allah'ın kendisiyle göğü yeryüzünün üzerine düşmesini engellediği direk nedir? Allah bunu nimetlerine karşı nankörlük yapmış olsalar bile, yeryüzündeki insanlara dönük merhametinden yapar. O direk sayesinde gök insanlar oradan ayrılana kadar yeryüzünün üzerine düşmez ve çökmez.

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ bu Mükevkeb feleğini Atlas feleğinin ortasında yaratmış, ikisinin arasında da -içindekilerle birlikte- cennetleri yaratmıştır. Felek onun arzı, Atlas göğüdür. İkisinin arasında biteceği yeri Allah'ın bildirdiklerinden başka kimsenin bilemeyeceği alan vardır. O bir çöle atılmış halka gibidir. Allah feleğin dibinde yirmi sekiz menzil belirlemiş, bunları menziller diye isimlendirilen bu kevkeblere izafe etmiştir. Bunların menzil diye isimlendirilmesinin nedeni hareket eden (seyyar) yıldızların onları kat etmesidir. Bunlar ile yürüyüşlerinde menzil bulunmayan diğer yıldızlar arasında bir fark yoktur. Zikretmiş olduğumuz üzere, burçlardaki inişinde kendisine özgü hükümler hakkında Allah Teâlâ şöyle der: '*Aya menziller takdir ettik.*'[463] Kastedilen Mükevkeb feleğinde takdir edilen ve belirlenen menzillerdir. Bunlar, yıldızlar arasında Şartîn ile Reşa arasında -söz gelişi- bulunan bölge

gibidir ve onlar takdir edilen menzillerdir. Bu menziller olmasaydı diğer yıldızlardan şahıslarıyla ayrışırlardı.

Bu feleğin dibinden altına kadar olan bölümde dünya bulunur. Çünkü oradan aşağısındaki yere kadar olan bölge, görülecek şekilde bir şeyin başka bir surete dönüştüğü yerdir; ötekinin de kendiliğinde bir sureti vardır ki, bu suret dünyadaki suretinden başkadır. Suretin başkalaşmasıyla dünyadan cennete insan ve insan olmayan bazı varlıklar intikal ederken insan olan ve olmayan bazı varlıklar da orada kalır. Geride kalan herkes, cehennemliktir ve onlar ateşin ehlidir. Allah Teâlâ yıldızlardan her birisi için Atlas feleğinde bir kat belirlemiş, bu sayede burçlarındaki hazinelerden elde ederler. Burçların on iki meleğinin elleriyle tesir ilimlerinden her yıldızın hakikatinin verdiği şeyleri -ki daha önce bunları açıklamıştık- elde ederler. Allah onları farklı tabiatlarda yaratmıştır. Onda ve diğer yıldızlar bulunan ışık güneşin ışığındandır ve o (batınî yorumda) kalbî büyük yıldızdır. Güneşin ışığı kendi nedeniyle meydana gelmez. O en-Nur isminden gerçekleşen sürekli tecelliden meydana gelir. Zaten 'göklerin ve yerin nuru olan Allah'ın nurundan' başka nur olamaz. İnsanlar ise ışığı ve nuru güneşin cismine izafe ederler, hâlbuki ışık konusunda güneşle diğer yıldızlar arasında fark yoktur. Tek fark güneşe dönük tecellinin sürekliliğidir ve bu nedenle onun ışığı dürülme vaktine kadar kaybolmaz. Çünkü bu misalî ve nurî tecelli kendileriyle gözleri arasında bulunan perde nedeniyle bakanların gözlerine gizlenir. Yıldızların (feleklerinde) yüzmesiyle felek içinde felekler, yani yollar meydana gelir ve hava bütün yaratılmışları içerir. O âlemin hayatıdır ve sıcak-yaştır. Sıcaklığın ifrata vardığı kısım ateş diye isimlendirilirken yaşlığın aşırı olup sıcaklığı azalan kısım su diye isimlendirilir; itidalde kalan kısım hava adını korur. Su hava üstünde tutulurken suyun hareket etmesi, akması ve dökülmesi havayla gerçekleşir. Rükünler içinde başkalaşmayı havadan daha hızlı kabul eden bir rükün yoktur, çünkü o asıl olduğu gibi sıcaklık ile yaşlığın itidalde ve doğru bir yöntemle birleşmesinin neticesidir. Binaenaleyh hava en büyük unsur olduğu kadar bütün unsurların aslıdır; su ise unsurlar arasında kendisine en yakın unsurdur. Bu nedenle Allah her şeyi sudan yaratmıştır ve su zatı gereği ısınmayı kabul eder. Hâlbuki ateş sudan farklı olarak ne zatı gereği ne dolaylı olarak suyu ve soğumayı kabul eder.

VASIL

Burçların En Büyüğü Havaî Olanlardır

Burçların en büyükleri havaî burçlardır ki onlar terazi burcu, kova ve ikizlerdir. Allah Teâlâ yeryüzünü yedi tabaka halinde yaratınca, her yer üzerinde bir gök kubbesi bulunabilsin diye her yeri ötekinden küçük yapmıştır. Yeryüzünü yaratıp orada besinleri belirlemiş, havaya kurşun sureti giydirmiştir; bunun anlamı duman demektir. Allah dumandan yedi gökleri tabaka tabaka şeffaf cisim olarak yaratmış ve onları yeryüzünün üstüne kubbeler olarak yerleştirmiştir. Bunların uçları yeryüzünün üzerine yarım küre gibi konulmuşken yeryüzü onların altında adeta (çadırın) yüzeyi ve zemini gibi kalmıştır. Yeryüzü -üzerinde gök kalabilsin diye- gökten dolayı yuvarlak hale getirilmiştir. Ardından yeryüzü sallanmış, dağlar vasıtasıyla ağırlığı artırılmış ve sakinleşmiştir. Allah her bir göğe belli bir yıldız yaratmıştır ki, bunlar cevari denilen yıldızlardır. Onlardan birisi yakın semada bulunan Ay'dır. İkinci gökte Katib bulunur ki, Utarit'tir. Üçüncüde Zühre, dördüncüde Güneş, beşincisinde Ahmer -ki Merih'tir-, altıncıda Müşteri, yani Behram, yedincide Zuhal bulunur -o da Mukatil'dir. Nitekim daha önceki şekilde bunları resmetmiştik. Bütün yıldızlar yüzünce burçlardaki hazinelere konuk olurlar ve melekler bu hazinelerden vereceklerini onlara verirler. Bu vermenin etkisi rükünlerde ortaya çıkar ve onlarda önce donuklar türer; donuklar madenlerdir. Yanı sıra bitkiler ve hayvan türer. Türeyen son varlık ise (bir yönüyle) hayvan insan (başka bir yönüyle) halife insan-ı kâmildir. O zuhur eden surettir ve âlemin hakikatleri onunla toplanır. İnsan-ı kâmil âlemin hakikatlerinin toplamına Hakkın hakikatlerini izafe eden kimsedir. Bu hakikatler sayesinde halifelik onun adına geçerli ve sahih olabilmiş, bu özellik zuhur eden kimselerde ortaya çıkmıştır.

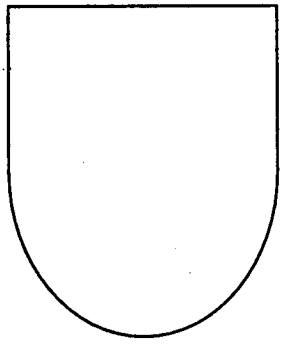
Allah türeyenlerin her bir türünde kâmil bir tür yaratmıştır. Madenlerde ortaya çıkan en kâmil suret altın olmuşken bitkilerde vakvak ağacı, hayvanda insan olmuştur. Allah her iki tür arasında ara varlık yaratmıştır. Maden ile bitkiler arasında mercan, bitkiler ile hayvan arasında hurma, hayvan ile insan arasında maymunu yaratmış, yaratmış

olduğu her surete kendinden bir ruh üflemiş, o şey hayat bulmuştur. Allah her türe o türün kendisine göre tanınmış, her tür üzerinde yaratılmış olduğu durumla Hakkı tanımıştır. Başka bir ifadeyle Hak her surete o suretin kendinden tanınmıştır. Öyleyse her suret Hakkı kendi suretinde görmüştür. Suretler ise -hepsi bir nefsten yaratılmış olsalar bile- farklı mizaçlardadır. Misal olarak Âdemoğullarının kalplerini verebiliriz. Allah onları bir nefisten yaratmışken onlar farklı farklıdır. Suretlerin bir kısmında hayat gizlenmiş ve batın kalmış, Allah insanların çoğunun gözlerini onları görmekten alıkoymuştur. Bunlar iki türdür: Bir kısmı gelişme ve beslenme özelliğine sahipken bir kısmı gelişme özelliğine sahip olduğu halde beslenme özelliğine sahip değildir. Birinci kısmı maden ve taş diye isimlendirmişken, öteki sınıfı bitki diye isimlendirdik. Suretlerin bir kısmının hayatı açık ve zahirdir. Bu kısmı hayvan ve canlı diye isimlendirdik. Bununla birlikte hepsi gerçekte hayat sahibidir ve nefs-i natıka sahibidir. Binaenaleyh âlemde bir nefse, hayata ve zatî ya da emre bağlı ibadete sahip olmayan bir suretin bulunması mümkün değildir. Söz konusu suretin insanın meydana getirdiği veya hayvanların meydana getirdiği bir suret veya şekil olması durumu değiştirmez; söz konusu suret insanın kasıtlı veya kasıtsız olarak meydana getirdiği bir suret de olabilir. Bir suret -kendisini nasıl tasavvur edersek edelim ve kimin eliyle ortaya çıkarsa çıksın- ortaya çıktığında Allah emrinden bir ruh giydirir ona ve hemen o vakitte kendisine tanınırken suret de kendisinden Hakkı tanır ve kendisinde Hakkı müşahede eder. Keşif ehli dünyada ve ahirette hakikati böyle keşfeder.

Gece ve gündüz güneşin doğumu ve batımıyla ortaya çıktığı gibi gün de Atlas feleğinin dönüşüyle gerçekleşir. Zaman 'ne zaman' sorusu sorulacak şekilde hadiselerin ardışık bir şekilde gerçekleşmesiyle ortaya çıkar. Zaman, gece, gündüz, gün, senenin mevsimleri: hepsi, var olmayan nispetlerden ibarettir ve onların dışta ve kendiliklerinde varlıkları yoktur. Allah her göğe emrini vahyetmiş, göklerin rükünler âlemine ulaştırdıkları işlerin uygulanma vesilesini cevari'nin yüzüşleri yapmıştır. Allah onları bu işlerin ve emirlerin uygulanması için kendi emriyle hareket eden naip ve vekiller yapmıştır. Onlar söz konusu emirleri kemaliyle gerçekleşen bir sene içinde burçlardan alırlar. Allah onlar için Mükevkeb feleğinde bulunan belirlenmiş menziller takdir etmiş, onlar adına bir araya gelmeler ve ayrılmayan takdir etmiştir. Bütün bunlar

'Aziz ve Hakim'in takdiriyledir.'[464] Allah onların seyrini dairesel yapmış ve bu nedenle onları felekler diye isimlendirmiştir. Yedinci göğün yüzeyinde Darah'ı yaratmıştır; Darah, beyt-i mamur'dur ve şekli hamişteki gibidir:

Darah'ın Şekli

Allah her gökte orayı doldurup imar eden ruhlar ve melekler grubu yaratmıştır. Meleklere gelirsek, onlar rükünlerde ortaya çıkan âlemin maslahatlarını yerine getiren elçilerdir (sefirler). Maslahatlar malum şeylerdir. Bütün feleklerin ve Atlas'ın hareketlerinden meydana gelen şeyler hakkında henüz gerçekleşmeden sefirlerin bilgileri yoktur. Meleklerden her birinin aşmadıkları belli bir makamı vardır. Meleklerin diğer âlemini ise tespih, namaz ve Allah'a övgü meşgul etmiştir. Yedinci gök ile Mükevkeb felek arasında kürsüler vardır. Bunların üzerinde insan ve cinlerden olan yükümlülerin suretleri gibi suretler ve temiz meleklerin elleriyle yükseltilmiş örtüler bulunur. Onların yegâne işi o suretleri murakabe etmektir ve örtüler onların ellerinde bulunur. Bir melek herhangi bir suretin güzelliğini yitirip başka bir hale geçtiğini gördüğünde, kendisiyle diğer suretler arasına perde ve örtü çeker ve onlar kendilerine neyin iliştiğini bilemez. Melek Allah'ın (görevlendirmesiyle) o sureti murakabeyi sürdürür. Suretten çirkinliğin kalkıp güzelleştiğini gördüğünde ise örtüyü kaldırır ve suret en güzel süsü halinde tebarüz eder. Suretlerin ve örtülerle görevli melekî-ruhların tespihleri 'güzeli izhar eden ve çirkini örten münezzehtir' şeklindedir. Keşif ehli de Allah'ın ahlakıyla ahlaklanıp kullarına karşı edepli davransınlar diye, bu tespihe muttali olmuştur. Böylelikle onlar âlemin güzellik-

lerini izhar ederler, kötülüklerini gizlerler. Şeriatlar Allah katından bunu getirmişlerdir. Allah'a ehil olduğunu iddia edip âlemle ilişkisinde bu hükme aykırı davranan insan iddiasında yalancıdır. Nitekim Allah bu ve benzeri ahlakı nedeniyle el-Gafur ve el-Gaffar (günahları örten, gizleyen) diye isimlendirilmiştir.

Allah melekûtunu zikrettiğimiz unsurlardan yarattığında Âdem'i iki eliyle unsurlardan yaratmış, ondaki en büyük parçayı ise toprak unsuru yapmıştır. Bunun nedeni onun kuruluğu ve soğukluğudur. Sonra onu kendisinden yaratıldığı yeryüzüne indirmiştir. Daha önce cinler rükünlerden yaratılmış, onlardaki en baskın unsur ateş olmuştu. Sonra Âdem ile İblis ve melekler arasmda Allah'ın bize Kuran'da anlattığı hikâyeler gerçekleşmiştir ki, bunları tekrara gerek yoktur. Allah göğün suretini 'muvahhit insan' nedeniyle gökte korumuş ve tutmuştur. Söz konusu insanın 'olumsuzlaması (nefiy)' mümkün değildir. Bu nedenle onun zikri 'Allah, Allah' şeklindedir, çünkü onun düşüncesinde Allah'tan başkası bulunmaz. Onun nezdinde ilahlık iddia eden herhangi bir şey yoktur ki, onu 'Allah'tan başka ilah yoktur' diyerek olumsuzlasın ve nefyetsin. Bir ve Tek Allah'tan başka kimse yoktur! Bu nedenle Hz. Peygamber şöyle der: 'Kıyamet kopmaz, ta ki yeryüzünde 'Allah, Allah' diyen kalmadıkça!' Bu zikir, Allah'ın hakkında *'Allah zikri en büyüktür'*[465] buyurduğu en büyük zikirdir. Hz. Peygamber 'Allah'tan başka ilah yoktur diyen' dememiştir. Bu zikir can vermesinin ardından kıyametin koptuğu ve göğün parçalandığı imamın düsturudur, çünkü o ve benzeri kimseler direktir. Allah ondan dolayı göğü yeryüzünün üzerine düşmeyecek şekilde tutmuş, b göğün düşebilme (ihtimali nedeniyle) nedenle onun hakkında 'vahiye' yani 'düşecek' demiştir.

Naipler kendi yollarında ve suretlerinde harekete devam eder. Bunlar, dünya, berzah ve ahirette rükünler âleminde suretten surete girerken gözükürler. Nihayette Allah yeryüzüne ve üzerindekilere varis olur. Artık geride ahirettekiler kalır. İşte o gün kıyamet günüdür. İki diyar ise cennet ve ateştir ve her birisini dolduran insan, cin ve Allah'ın dilediği kimseler olacaktır. Cennette sıdk, yani doğruluk ayağı bulunurken ateşte el-Cabbar'ın ayağı bulunur. Bunlar kürsüdeki iki ayaktır. Daha önce bu konuya dair akıllılara yeterli gelecek ve yolcuyu maksada ulaştırmaya elverişli açıklamalar bu kitapta yapılmıştı.

BEŞİNCİ FASIL

Haşir Toprağı/Arzı: İçerdiği âlem ve mertebeler, fasıl ve kaza Arşı, onun taşıyıcıları, üzerinde bulunan meleklerin el-Hakem ve el-Adl'in önündeki safları

Bilmelisin ki, Allah suretlere üfleyip kabirlerinde bulunanları dirilttiğinde, insanlar ve vahşiler toplanır. Bu bağlamda şöyle der: *'Yeryüzü ağırlıklarını çıkartır.'*[466] Artık yeryüzünde kendisinden başka kimse kalmaz ve onları -bitirme şeklinde değil- kendinden çıkartma tarzında izhar eder. Zahiri dünyanın yaratılışıyla ahiretin zahiri yaratılışı arasındaki fark budur. Birincide bizi Allah yeryüzünden bitirmiş ve nasıl ki bitkilerin cisimleri dereceli bir şekilde bitip uzar ve enleşir, biz de dereceli bir şekilde bittik. Ahiret yaratılışı ise Allah'ın bizi dilediği bir surette 'çıkartma' yoluyla gerçekleşir ve bu nedenle meşiyet ve irade, Allah'ın kendisini 'bitici' diye nitelediği yerde yenilediği suretlerin neşrine bağlanmıştır. Bu durumda suret önceki bir misal olmaksızın biter, çünkü yeni suret ilkine benzer değildir. Ahiret yaratılışı da böyledir. Allah onu daha önce olan ve benzeyeceği bir misal olmayan bir surette yaratır. Bu durum *'Sizi var ettiğimiz gibi iade edilirsiniz.'*[467] Başka bir ayette 'İlk yaratmayı gördünüz, öğüt almaz mısınız?'[468] ve *'Sizi bilmediğiniz şekilde yaratırız'*[469] ve *'Yeryüzü ağırlıklarını çıkartır'*[470] buyrulur. Yeryüzü içinde saklamış olduğu herhangi bir şeyin kalmadığını bildirir. Bunun üzerine âlem, köprünün altındaki karanlığa getirilir ve oraya atılır. Böylece karanlık içinde âlemdekiler birbirlerini görmedikleri gibi yeryüzünde ve gökte değiştirmenin nasıl gerçekleştiğini görmezler. Gök düşer, yeryüzü bir eğrilik ve boşluk görülmeyecek şekilde bir deri gibi uzatılır ve yayılır. Orası aydınlıktır ve orada uyku yoktur, çünkü dünyadan sonra uyku olmaz.

Mükevkeb feleğinin dibinin altı cehenneme döner ve bu nedenle böyle isimlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle cehennem dibinin derinliği nedeniyle böyle isimlendirildi. Bu derinlik yerin derinliği karşısında neredeydi? Yeryüzünden yukarıya doğru Mükevkeb feleğinin yüzeyine köprü konulur. Köprünün bitim yeri cennet surunun dışı olan Merc'tir. İnsanların girecekleri ilk cennet Naim (nimet) cennetidir. O

Merc'te bir sofra vardır ve sofrada beyaz un bulunur ve ehli ondan yerler. Bu husus Tevrat ve İncil'in hükümlerini yerine getiren İsrail oğullarından müminler hakkında söylenen şu ayette belirtilir: *'Onlar İncil ve Tevrat'ın ve kendilerine rablerinden indirilmiş hükümleri yerine getirmiş olsalardı, üzerlerinden ve ayaklarının altlarından yerlerdi.'*[471] Muhammed ümmeti Rabbimizden bize indirilen her şeye iman ederek onların gereklerini yerine getirmekte ve yapmamızı emrettiği hususlarda onlara göre amel etmekteyiz. Bizim dışımızdaki ümmetlerin bir kısmı bizim gibi iman etmişken bir kısmı ayetlerin bir kısmına iman etmişken bir kısmını inkâr etmiştir. Allah onların içinde kurtulanlar hakkında 'üzerlerinden yerler' buyurmuştur. Kastedilen cennet ağaçlarının dallarından sur üzerinde ortaya çıkan şeylerdir. Gölgelikler Merc'tedir ve mutlular onlara uzanır. 'Ayaklarının altlarından yerler.' Bu ise sofradaki beyaz undan yedikleridir. Haşir yerine mizanlar yerleştirilir. Her yükümlünün kendisine mahsus mizan ve terazisi vardır. Cennet ile ateş arasına bir sur çekilir ki ona Araf denilir. Allah onu terazinin kefeleri dengede olmayacak bir terazi yapmıştır ve bu nedenle kefelerden birisi ötekine ağır gelmez. Hafaza melekleri ellerinde dünya hayatında yükümlülerin amellerinden ve sözlerinden yazmış oldukları defterler bulunduğu halde, dururlar. Onların ellerinde yükümlülerin kalplerindeki inançlarla ilgili bir şey yoktur. Bunun istisnası yükümlülerin sözleriyle kendileri adına tanıklık etikleri inançlardır. Melekler defterleri sahiplerinin boyunlarına asarlar. Bir kısmı defterini sağ eliyle alırken bir kısmı sol eliyle, bir kısmı ardından alır. Onlar dünyada kitabı artlarına atan ve onu kıymetsiz bir değere satanlardır. Söz konusu kimseler, kendileri sapmış ve başkalarını da saptıran önderlerdir. Onların hem kendileri sapmış hem başkalarını saptırmışlardır. Sonra Havuz getirilir. Kendisinden içenlerin sayısı kadar -ne fazla ne az- kaplardan ona su dökülür, üzerine altın ve gümüşten kornalar açılır. Etrafında bir sur bulunur ve surdan iki korna çıkar, müminler ondan içerler. Ardından farklı aydınlık ve renkteki nur minberleri getirilerek o yere yerleştirilir. Bir kavim getirilir: Nurlar kendilerini çevrelemiş bir halde minberlerin üzerine otururlar. Onlar ebedilik rahmeti içindedirler ve kimse onları tanımaz. Üzerlerinde gözleri alan ilahi hilatler vardır. Her insanla birlikte dostu olan şeytan ve melekler getirilir. Mutlular ve bedbahtlar adına sancaklar imamların elerinde açılır. Onlar, o insanları hakka veya batıla davet

eden rehberlerdir. Her ümmet kendisine iman eden veya inkâr edenlerle birlikte resullerinin etrafında toplanır. Resullerden ayrı olarak fertler ve nebiler insanlardan ayrı bir yerde toplanır, çünkü onlar asker sahipleridir ve dolayısıyla onların kendilerine özgü makamları vardır.

Allah bu arzda kaza ve fasıl (kulları arasında hüküm vermek ve haklarını birbirinden almak üzere) arşının önünde büyük bir mertebe belirlemiştir. Bu mertebe cennetteki Vesile'den -ki makam-ı Mahmud diye isimlendirilir ve sadece Hz. Muhammed'e aittir- uzayarak ortaya çıkar. Melekler yani göklerin melekleri getirilir. Her biri ötekilerden ayrı olarak tek başına getirilir ve böylece her gök ehli bir saf olmak üzere yedi saf olurlar. Ruh (Cebrail) topluluğun önünde ayakta durur. O bütün peygamberlere şeriatları indiren melektir. Sonra indirilmiş kitaplar ve sayfalar getirilir. Kendilerinden dolayı kitapların indiği her ümmet kitapların ardındadır. Onlar, kendisine inen bir kitap olmadan -fetret ehli gibi- bir kitaba göre yalnız başına Allah'a ibadet edenlerden ayrılırlar. Söz konusu insan, Allah katından indiği için bir kitaba uymuş ve daha önce takip ettiği ve akıllı bir rehberin düşüncesiyle ortaya çıkan aklî yasayı (namûs-ı aklî) bırakmıştır.

Allah Arşının üstünde gelir. Arşı sekiz melek taşır ve onu o arzın üstüne koyarlar. Cennet Arş'ın sağında, cehennem solundadır. İlahi heybet yükselmiş ve insan, melek, cin ve vahşiler vb. oradaki herkesin kalplerine hakim olmuştur. Onlar göz işaretiyle ima yoluyla veya sessizce konuşurlar. Allah ile kulları arasındaki perdeler kaldırılır. Keşfü's-sak denilen durum budur. Bir davetçi ilahi emirle onlara Allah'a secde etmelerini emreder. Hangi dinden olursa olsun, bu emir karşısında herkes ihlasla Allah'a secde eder; kim korkarak veya riya için secde etmişse ensesi üstüne düşer. Bu secdeyle Araf mensuplarının terazisinin kefesi üstün gelir -çünkü bu secde bir teklif secdesidir.- ve mutlu olup cennete girerler. Allah aralarındaki işlere göre kulları arasında hüküm verir. Bu bağlamda Allah ile kullar arasındaki haklara gelirsek, hiç kuşkusuz, kerem-i ilahi onları silmiştir: Allah üzerinde başkasının hakkının bulunmadığı bir kulunu cezalandırmaz!

Nebilerin bildirdiği haberlerde o günden söz edilmiştir. Bunlar resullerin dilleriyle söylenmiş haberlerdir. İnsanlar bu konularda yazdıklarını yazmışlardır. Konunun ayrıntısın öğrenmek isteyen kimse, ilgili

kitapları inceleyebilir. Sonra şefaatçilerin şefaat edebilmesi için ilk olarak Hz. Muhammed şefaat eder. Bu şefaatten sonra şefaatçiler şefaat eder ve Allah onların şefaatlerinden dilediklerini kabul ederken dilediklerini reddeder. Allah o gün rahmeti şefaat edenlerin kalplerine yayar. Bir kimsenin şefaatini reddettiğinde onu kendilerine öfkelendiği için veya şefaat edilene merhamet etmediği için reddetmez; sadece kullarının bir kısmı üzerinde ilahi rahmeti izhar etmek isteyerek onların mutlu yapılmasını bizzat üstlenir ve kendilerinden bedbahtlığı kaldırır. Bir kısmından bedbahtlık ateşten çıkartılıp cennete girmekle kaldırılır. Erhamü'r-rahimîn, yani merhamet edenlerin en merhametlisi olan Hakkın el-Cabbar ve el-Muntakim isimlerinin nezdinde şefaat edeceği rivayet edilmiştir. Burada kastedilen ilahi isimler arasındaki mertebelerdir, yoksa gerçek bir şefaat olmamalıdır! Allah şöyle der: 'Melekler, nebiler ve müminler şefaat etmiştir, geride merhamet edenlerin merhametlisi kalmıştır.' Buradan anlaşılan O'nun merhamet etmeyeceğidir. Allah ateşten çıkartıp cennete sokmak yoluyla onların mutlu yapılmasını üstlenmiş, ateşliklerin hali -acılarla bedbaht olmak yerine- acıların kaldırılmasının sağladığı mutluluğa dönmüştür. Onların nimeti bu kadardır! Allah meşiyetiyle cehennemi karışık gazap ve kazasıyla doldurmuşken cenneti rızasıyla doldurmuş, rahmet genel olmuş ve nimet yayılmıştır. Yaratıklar da dünyadaki gibi Hakkın suretinde olmuş, Hakkın halden hale girmesi nedeniyle onlar da halden hale girmişlerdir. Hakkın kulları hakkında kendisinde bulunacağı son suret, rıza halidir ve bu halde Hak nimet suretinde tecelli eder. Çünkü er-Rahim ve el-Muafi isimlerinin ilk merhamet edecekleri, nimetlendirecekleri ve rahata kavuşturacakları şey bizzat Hakkın kendisidir. Allah öfkelendiği kimseye yönelik duyduğu gazap ve bunun yol açtığı darlıktan kurtulmakla kendisine merhamet eder. Ardından bu durum gazaplandığı kimseye ulaşır. Kim anlarsa, hiç kuşkusuz, Allah ona emniyet vermiştir. Kim anlamamışsa öğrenecektir ve işin sonunda O'na döneceğini görecektir.

Allah kendisini bilmesi, hüviyeti ve müstağniliği yönünden bulunduğu hal üzeredir. Bu durum ilahi haberlerin bildirdiği ve keşfin verdiği hükümdür. Bunlar, sadece zuhur eden haller, somut makamlar ve bedenlenen anlamlardır. Bu sayede Hak kullarına ez-Zahir isminin anlamını öğretir ki bu da bütün bunlardan ortaya çıkan şeydir. Bunun

yanı sıra Allah el-Batın ismini de öğretmek istemiştir ki o da O'nun hüviyetidir. Allah bizim için her iki ismiyle isimlendirilmiştir. Âlemin içinde bulunduğu değişme, başkalaşma ve Hak veya halk suretinde suretten surete girmek, ez-Zahir isminin hükmüdür. Allah'ı bilenlerin ve âlemin nihayeti budur. el-Batın ismine gelirsek, bu isim, bize değil O'na döner. O'ndan bizde bulunan şey sadece *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[472] ayetinde belirtilen durumdur. Kastettiğimiz ayetin bazı yorum ve ihtimalleridir. Bununla birlikte tenzih niteliklerinin el-Batın ismiyle ilgisi vardır. Gerçi onlar sınırlama anlamı taşırlar, fakat bundan daha fazlası mümkün değildir. Çünkü istidadımıza göre ulaşabileceğimiz anlayışın sonu odur. Allah Teâlâ şöyle der: *'Herkes ona varacaktır.'*[473] Çünkü cennete giden yol cehennem üzerindedir ve herkesin oraya uğraması kaçınılmazdır. Haşir alanında cennetlik kalmayınca orası tamamen ateşe döner. Başka bir ifadeyle içinde soğukluk bulunsa bile ateş diyarı haline gelir. Kısaca cehennem Kevkeb feleğinin dibinden aşağıların aşağısına kadar uzanır.

ALTINCI FASIL

Cehennem, Kapıları, Menzilleri ve Derekeleri

Bilmelisin ki, cehennem, gökleri ve yeri onların üzerinde bulundukları hale göre içerir. Onların hali *'dürülmüş idiler'*[474] ayetinde belirtilmiştir. Yeryüzü ve gök, kendi nitelikleri olan dürülme haline dönerler. Ondaki bütün yıldızlar, cehennem ehli üzerinde sıcaklık ve zemherir ile doğar ve batarlar. Başka bir ifadeyle üşüyenler üzerinde yaptıkları suçlara karşı aldıkları cezaların tamamlanmasından sonra sıcaklıkla ve sıcakta bulunanlar üzerine zemherirle doğar ve batarlar. Bu sayede bir nimet ve haz bulurlar ki, onların nimetten payları bu kadardır. Bu nimet onlarda sürekli ve daimidir. Aynı şekilde cezalandırmanın sona ermesinden sonraki besin ve içecekleri de öyledir. Onlar meyvelerini zakkum ağacından alırlar. Her insanın hissettiği sıcaklığı soğutacak veya soğukluğu ısıtacak bir nimeti vardır. Misal olarak susuzluk ateşiyle susamış insanın durumunu verebiliriz. Böyle bir insan soğuk

su bulur ve susuzluk hararetini gidermek üzere ondan bir haz elde eder. Aynı şey bunun tersi için söylenebilir.

Cehennem kapıları insanın zahiri yükümlülük organlarının sayısınca yedi tanedir. (Gerçi organların sayısı sekiz olsa bile) Kalp kapısı cehenneme kapalıdır. Rabliği ve kulluğunu ikrar etmesi nedeniyle, Allah onu mühürlemiştir ve bir daha da o kapı açılmaz. Öyleyse ateş kalplere muttali olur, fakat kalp kapısının mühürlü olması nedeniyle içeri girmesi mümkün değildir. Binaenaleyh kalp adeta nahoş şeylerle kuşatılmış bir cennettir. Allah ateşin kapılarından insanların ve cinlerinden içeri girdiği yedi tanesi zikreder. Mühürlü olan ve kimsenin içeri girmediği kapı surda bulunur. Bu kapının batınında rahmet vardır. Bunun nedeni kalbin Allah'ı rabbi ve kendisini O'nun kulu olarak kabul etmesidir. Onun zahiri ise azaptır. Bu *'kalplere muttali olan ateştir.'*[475]

Cehennemin menzil, dereke ve pencerelerine gelirsek, bunların sayısı cennet hakkında zikrettiklerimiz kadardır ve bir fazlalık veya eksiklik söz konusu değildir. Cehennemde miras ateşi olmadığı gibi ihtisas ateşi yoktur; orada sadece amellerden kaynaklanan ateş bulunur. Bazı insanlar orayı kendi nefsiyle ve dostu mesabesindeki ameliyle doldururken cennetliklerin ameli dünyada bulunduğu surette cehennemdeki yerinde kalır. Öyle ki amelin sahibi cehennem ehli olsaydı, orada bulunmuş olacaktı. Çünkü amel oradan var olmuştur. Bu durum yapmak ve terk etmek üzere yükümlü olunan amellerin aksinedir. Her şey kendi vatanına döner. Nitekim cisim de ölümle birlikte kendisinden yaratılmış olduğu toprağa döner. Süre uzamış olsa bile her şey neticede aslına döner, çünkü müddet sayılı nefeslerden ve verilmiş ömürlerden ibarettir. Herkes hakkındaki hüküm belirlenmiş süreye ulaşır, her emel sahibi emelini görür. Biz O'nunlayız ve O'na aidiz. Her nerede bulunursak bulunalım kendimizden çıkmadık ve kendimize yerleştik.

Vahşi hayvanlar orada haşredilir. Bunun nedeni Allah'ın onlara dönük ihsanıdır. Bunların istisnası ceylan ve Allah yolunda kullanılmış hayvanlardır, çünkü onlar cennetlerde o yerin gerektirdiği surette bulunurlar. Bu durum özellikle dünya hayatında cennetliklerin beslendiği hayvanlar için geçerlidir. Cehennem ateşinde ehlinden başka kimse kalmadığında ise -ki onlar azap halindedirler- ölüm parlak bir koç sure-

tinde getirilip sakinlerinin kendisini göreceği bir şekilde cennet ile cehennem arasına yerleştirilir. Bunun üzerine kendilerine şöyle denilir: 'Tanıyor musunuz onu?' Onlar da 'Evet! Tanıyoruz, ölümdür o' derler. Ruhu'l-emin Cebrail koçu ye yatırır ve elinde bir bıçak bulunduğu halde Yahya (a.s.) getirilir, koçu kurban eder. Bunun üzerine melek cennet ve cehennem sakinlerine şöyle der: 'Ebedisiniz, artık ölüm yoktur size!' Cehennemlikler cehennemden çıkmak hususunda ümitsizliğe kapılırken cennetliklerin kalbinden ise cennetten çıkma endişesi kalkar. Kapılar kapanır. Bu durum cennet kapılarının açılmasının ta kendisidir, çünkü o bir kapı şeklindedir: kendisi açıldığında, başka bir yer onunla kapanır. Yani kapının bir yeri kapaması başka bir yeri açmasının ta kendisidir.

Cehennemin yedi kapısının isimleri şunlardır: Cehennem kubbeleri, cahim kapısı, sair kapısı, sakar kapısı, lezza kapısı, hutame kapısı, siccîn kapısı. Kapalı kapı ise sekizinci kapıdır ve o açılmaz. O kapı perdedir. İman şubelerinin pencerelerine gelirsek, onlardan bir şube üzerinde bulunan kimseye bir tecelli gerçekleşir; tecelli söz konusu şube hangisi olursa olsun o şubeye göre gerekleşir. Bir kısmı kulun üzerinde yaratılmış olduğu ahlak, bir kısmı kazanılmıştır. Her türlü hayır ve iyilik, sırf hayırdan meydana gelir. Öyleyse her kim hayır amel işlerse, hangi tarzda olursa olsun, onu görür ve karşılığını alır; kim kötü bir iş yaparsa mutlaka onu görür ve onun karşılığını alır. Bazen Allah o kötülüğü affeder ve dünyada tövbe etmişse onun yerine bir iyilik verir. Tövbe etmeden ölmüşse 'diriltildikleri günde' gerçekleşen pişmanlığının gerektirdiği şekilde onun mukabili bir şeyle değiştirilmesi gerekir.

İnsanlar, cinler ve bütün yükümlüler amellerini görür. Yükümlünün görüp ürktüğü şeyler (bu değiştirme neticesinde) kendisiyle ünsiyet ettiği bir iyiliğe döner. İki diyarda yapılar her an -dünyada düşüncelerin değişmesi gibi- değişir. İnsanın dünyadayken batını ahiret hayatında zahiridir. Burada onun görünmez olan batını orada görünür yani şehadet haline gelir ve bu kez zahiri cevheri görünmez hale gelir. Bu yapıların ve suretlerin batını değişmez ve başkalaşmaz. Öyleyse sadece suretler ve yapılar vardır! Sonsuza kadar ve bir bitim olmaksızın, onlara suretler giydirilir ve çıkartılır.

YEDİNCİ FASIL

İlahi İsimler Mertebesi, Dünya, Ahiret ve Berzah

Bilmelisin ki, ilahi isimler nispet ve izafetler demektir. Onların içinde imamlar ve perdedarlar bulunur, İsimlerin bir kısmına mümkünler zorunlu bir şekilde muhtaçken bir kısmı mümkünlerin kendilerine aynı zorunlulukla muhtaç olmadığı isimlerdir. İsimlerin Hakka nispetlerindeki gücü, yaratıkları talep etmelerinden daha öndedir. Mümkünün muhtaç olduğu isimler, Hay, Alim, Mürid ve Kail'dir. Keşfe göre böyle isimlendirilen isim akli düşünceye göre el-Kadir'dir. Bu dört ismi yaratıklar ve âlem zatı gereği talep ederken karışımlar rükünlere ve rükünler tabiata dayandığı gibi tabiat da dört isme dayanır. Bu dörde ise zuhur etmek üzere ana kategoriler dayanır. Ana kategoriler, cevher, araz, zaman, mekândır. Diğer isimler ise bu isimlerin yardımcıları gibidir.

Bu isimleri iki isim takip eder: el-Müdebbir ve el-Mufassıl. Sonra el-Cevad ve el-Muksit isimleri gelir. Bu iki isimden gayb ve şehadet âlemi, dünya hayatı ve ahiret hayatı meydana geldiği gibi bela ve afiyet bu iki isimden meydana gelmiş, cennet ve cehennem onlardan meydana gelmiştir. Onlardan yaratılmış her şey çift yaratılmıştır. Sıkıntı ve rahatlık o iki isimden meydana gelmiş, iki övgü âlemde onlardan ortaya çıkmıştır. Bu övgülerin birincisi nimet veren ve ihsan eden Allah'a hamd (şükür) iken diğeri her durumda Allah'a hamd etmek. İki isimden nefiste iki kuvvet meydana gelmiştir: Bilme kuvveti ve amel kuvveti. Kuvve, fiil, oluş, başkalaşma Mele-i a'la, Mele-i esfel, halk, emir bu iki isimden meydana gelmiştir.

İlahi isimler nispetlerdir ve onları talep eden şey eserlerdir. Bu nedenle kendisi işlevsiz kalana kadar ondan ortaya çıkan şeyin işlevsiz kalması beklenemez. Allah âlem var olsa da olmasa da ilahtır, çünkü bazı vehim sahipleri, isimlendirilen için isimlerin Allah'ın zatında bulunan gerçek varlıklara delalet ettiğini zannetmişlerdir. Bununla birlikte onların hükümleri genel değildir, aksi halde onlardan geride eseri muattal olanlar kalırdı. Bu nedenle biz şöyle dedik: Allah bütün âleme merhamet etseydi, yine de O olurdu; bütün âleme azap etseydi, yine O

olurdu; âlemin bir kısmına merhamet edip bir kısınma azap etse yine O olurdu; âleme beli bir süre azap etseydi, yine O olurdu. Çünkü bizatihi mümkün olanın varlığı zorunlu olandan bir şey engellemesi söz konusu olmadığı gibi yaratıklarında uygulayacağı bir şeye de O'nu zorlayamaz. O 'dilediğini yapandır.'

Allah âlemi yarattığında, onun bazı mertebeleri olduğunu ve farklı hakikatlere sahip olduğunu gördük. Her hakikat Allah'tan özel bir nispet talep etmekteydi. Allah elçilerini gönderdiğinde, o nispetler nedeniyle onları kendisiyle gönderdiği şeylerden birisi de sayelerinde yaratıkları için adlandırıldığı isimler olmuştur. Bu isimlerden Allah'ın zatını gösteren bir delil anlaşıldığı kadar dışta var olmayan aklî bir anlama delil oldukları anlaşılır. Söz konusu şeyin dışta bir varlığı yoktur, fakat ortaya çıkan eserin hükmü ona aittir. Âlemde zuhur eden yaratma, rızık, fayda, zarar, var etme, ihtisas, sağlamlaştırma, baskın gelme, kahır, lütuf, tenezzül, başkalaşma, celbetmek, muhabbet, buğz, uzaklaşmak, yakınlaşmak, tazim, tahkir vs. kısaca âlemde zuhur eden her hakikat veya âlemde ortaya çıkan her nitelik, özel bir nispeti talep eder ve söz konusu nispetin şeriat tarafından bize bildirilen özel bir adı vardır. Bunların bir kısmı ortaktır, bununla birlikte her birisine ait bir anlam vardır ve o anlam ortaya çıktığında isimlerin farklı oldukları da belli olur. Bu bağlamda ilahi isimlerde asıl olan farklılık iken ortaklık lafzîdir. Bir kısmı (lafızda) birbirinden farklı, bir kısmı müteradiftir. Müteradif olmakla birlikte, her birisinden ötekinde bulunmayan anlamın anlaşılması gerekir.

Böylece Allah'm kendisine verdiği isimleri öğrendik ve onlarla yetindik. Allah dünya hayatını yarattı ve oraya canlıları yerleştirmiş, insan-ı kâmili ise imam ve halife olarak yerleştirmiştir. Allah ona delalet ettikleri anlamlara göre isimlerin bilgisini verdi. O ilk insana ve kendisinden var olan oğullarına göklerde ve yerdeki her şeyi amade kıldı. Bir şey daha yaratmıştır ki ona mevcut diyebileceğin gibi madum (yok) da diyebilirsin; ne mevcut ne madumdur da desen yine doğru söylemiş olursun. O hayaldir. Hayalin iki hali vardır: Birincisi ittisal, yani bitişme hali, diğeri infisal yani ayrılma halidir. Birinci hal insana ve hayvanların bir kısmına ait iken ikinci hal gerçekte kendisinden ayrılmış olduğu halde duyusal idrake konu olan şeydir. Misal olarak Cebrail'in

sahabeden Dıhye suretinde temessül etmesini verebiliriz. Cin, melek vb. gibi gizli yaratıkların suretlere girmesi de bu kap samdaki başka bir misaldir. Allah cenneti ve menzili -kıyamet günü ateş haline gelir- yaratmış, ateşten de yarattığı bazı varlıkları yaratmış, diledikleri onda kuvve halinde kalmıştır. Allah bütün bunları bu doğal varlıktaki başkalaşmalarla yaratmıştır. Günümüzde dünya diyarı olan yer yarın kıyamette cehennem diyarı olarak yaratılacaktır. Bu durum Allah'ın bilgisine kalmıştır.

Bu bölümde zikredilen önceki şekillerde onun suretini yaklaşık olarak çizmiştik.

SEKİZİNCİ FASIL

Kesib ve Onda Yaratıkların Mertebeleri

Bilmelisin ki, kesib, Adn cennetindeki beyaz misktir. Adn cenneti Cennetin başkenti ve kalesi, hükümdarın ve seçkinlerinin mertebesidir. Oraya sıradan insanlar sadece ziyaret etmek üzere girebilirler. Allah kesib'te minberler, sofralar, kürsüler ve mertebeler yaratmıştır. Kesib ehli dört gruptur: müminler, veliler, nebiler ve resuller. Her sınıfın şahısları birbirlerine göre derece derecedir. Allah Teâlâ şöyle der: *'Bu resulleri birbirlerine göre üstün kıldık.'*[476]. Başka bir ayette *'Bazı nebileri diğerlerinden üstün yaptık'*[477] denilir. Binaenaleyh nebilerin derecelerinin değişmesine göre menzilleri derecelenir. Bununla birlikte onlar bulundukları yerde ortaktır. Allah *'Bir kısmınızı diğerlerinden üstün yaptı'*[478] buyurur. Kastedilen yaratılmışlardır ki, dünya ve ahirette bütün Âdemoğulları bu kapsama girer.

İnsanlar cennetteki yerlerini aldıklarında, Hak onları kendisini görmeye davet eder ve herkes bineklerinin ölçüsüne ve dünyada rablerine itaat için koşuştukları ölçüde koşarlar. Bir kısmı yavaş, bir kısmı hızlı, bir kısmı ikisinin arasındaki süratle yürüyerek hepsi Kesib'te toplanır. Her şahıs kendi mertebesini zorunlu bir bilgiyle öğrenir ve mertebesine doğru gider. Başka bir ifadeyle herkes bir çocuğun annesinin

memesine doğru veya demirin mıknatısa gitmesi gibi sadece orada konaklar. Bir varlık kendi menzilinden başka bir yere gitmek isteseydi güç yetiremez veya kendi menzilinden başka bir menzile bağlanmak isteseydi onu başaramazdı. Aksine sadece kendi menzilinde, maksadına ve gayesine ulaşmış olduğunu görür. Böyle bir insan kendi menzilinde bulunan nimetlere doğal ve zatî bir tutkuyla bağlanır, içinde bulunduğu halden daha iyi bir şey geride ihtimal dahilinde kalmaz. Öyle bir hal olsaydı, içinde bulunduğu kendi menzili acı ve rahatsızlık yeri olur, cennet veya nimet yeri olmazdı. Bununla birlikte üst mertebede bulunan kimse bulunduğu menzildeki nimetiyle birlikte başka bir nimete daha sahiptir. O da aşağıdakinin nimetidir. Daha aşağıda menzilin bulunmadığı bir menzile sahip insanların en düşüğü, özel menziline nimetten başka nimete sahip olmayan kimsedir. En üst olan ise tüm menzillerin nimetinin kendisine nimet olduğu kimsedir. Öyleyse her şahsın nimeti kendisine özeldir. Bu hüküm ne kadar da gariptir!

Birinci görmede cehennem ehli üzerinde perde, azap ve ıstıraplar güçlenir. Öyle ki onlarda daha şiddetli bir azap olmaz, çünkü birinci görme azap süresinin tamamlanmasından ve kapsayıcı rahmetin gerçekleşmesinden öncedir. Onun amacı zevk yoluyla perde azabını öğrenmelerini sağlamaktır. İkinci görme ve sonrasında gerçekleşen görmelerde ise rahmet genelleşir. Onların yani cahîm ehli de ateşin gözeneklerinden görme imkânına sahip olurlar; fakat onların görmeleri dünya hayatında güzel ahlakla ahlaklandıkları ölçüdedir.

İnsanlar Hakkı görmek üzere Kesib'e inerler ve Hak da birinci tecellide inançların suretlerine göre genel itibarıyla tecelli eder. O tecelli 'tecelli' olması itibarıyla tek iken suretlerin farklılığı nedeniyle çoktur. Onu gördüklerinde tecellinin nuruyla boyanıp başkalarından (gizlenirler). Her birisi gördüğü şeyin suretiyle zuhur eder. Öyleyse Hakkı bütün inanç suretlerinde tanıyan, bütün inanç sahiplerinin nuruna sahip olan kişiyken O'nu sadece kendi özel inanç suretinde gören, belirli inanç suretinin nurundan başka bir nura sahip değildir. O'nu sırf varlık olarak kabul edip tenzih veya teşbih hükmü vermeden olduğu hal üzere kendisine inandığını söyleyen kimse ihtisas nurunun sahibidir. O, tenzih yapmadan veya teşbihe sapmadan, Allah katından gelen haberlere ise O'nun o haberler hakkındaki bilgisine göre iman eder. O sade-

ce bu vakitte bilinir, çünkü Allah'ın bilgisindedir. Böyle bir insanın bilgisinin bütün inançları kuşatmış kimsenin bilgisinden üstün olup olmadığı veya ona denk olup olmadığı bilinmez. Onun dışındakilere kendisine denk değildir. Allah bu görmenin ardından cennetteki nimetlerine dönmelerini irade ettiğinde, Kesib'in görevlisi meleklere şöyle der: 'Onları köşklerine götürün.' Bunun üzerine insanlar gördükleri suretlerle birlikte dönerler ve menzillerini ve ailelerini bu suretlerle boyanmış bir halde bulurlar, onlardan haz alırlar. Çünkü onlar müşahede vaktinde kendilerinden geçme halindeydiler ve dolayısıyla görme esnasında haz gerçekleşmemişti. Bilakis başlangıçtaki tecellinin hazzı onlara hakim olmuş, onları fani kılmıştı. Onlar -tecellinin etsinin gücü nedeniyle- fena halinde hazda bulunurlar. O sureti kendi menzillerinde ve ailelerinde gördüklerinde, hazları devam eder ve bu müşahededen nimetlenirler. Böylece Kesib'te kendilerini fani kılan şeyle bu kez menzillerinde nimetlenirler. Ardından tecelliye ve görmeye Allah hakkındaki bilgiyi eklerler; bilgiyi daha önce sahip olmadıkları müşahede vermiştir. Çünkü bilinen bir de görülünce, bu görme müşahedesiz elde edilemeyecek bir hal kazandırır. Bir beyitte şöyle denilir:

Gözlerin ince bir manası var
Bunun için Kelim Musa görmek istedi

Bu, bir zevktir ve o makama yerleştirilmiş herkes onu bilir ve inkâr edemez.

DOKUZUNCU FASIL

Allah'ın Dışındaki Her Şey Demek Olan Âlem, Âlemin Tertibi, Ruh, Cisim, Ulvilik ve Süflilik Bakımından Onun Ortağı

Bilmelisin ki, âlem, Allah'm dışında şeyler demektir. Allah'ın dışındaki demek ise ister var olsun ister olmasın mümkünler demektir. Çünkü mümkünler, zatî gereği varlığı zorunlu olanı bilmemize veya O'nun hakkındaki bilgiye delalet eden şeylerdir ki o da Allah'tır. Çün-

kü yokluk ve varlık hallerinde 'imkân' mümkünler için ayrılmaz özelliktir. Daha doğru bir ifadeyle imkân mümkünlerin zati özelliğidir. Varlıklarını yokluğa tercih eden bilinendir ve bu nedenle âlem 'alamet' kelimesinden türetilerek *âlem* diye isimlendirilmiştir. Âlem tercih edene delildir. Bunu bilmelisin!

Âlem varlık halinde Amâ'da zuhur eden suretlerden başka bir şey değildir. Öyleyse âlem -hakikatini iyice düşünürsen- yok olucu bir arazdır. Başka bir ifadeyle âlem kaybolma hükmüne sahiptir. Bu durum Allah'ın *'Her şey helak olacaktır, O'nun vechi müstesna'*[479] ayetinde belirtilir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Arapların söylemiş oldukları en doğru söz şair Lebid'in mısraıdır:

Dikkat edin Allah'ın dışındaki her şey yok olucudur.

Sabit cevher Amâ'dır ve Rahman'ın nefesi demektir. Âlem onda ortaya çıkan suretlerin bir toplamıdır. Bu suretler kaybolmaları mümkün arazlardan ibarettir ve suretler mümkünlerdir. Onların Amâ'yla ilişkisi suretlerin kendisinde bir göze göründükleri aynayla ilişkileri gibidir. Hak âlemin gözüdür. Öyleyse gören O'dur ve O mümkünleri bilendir. Hak bilgisindeki mümkünlerin suretlerini idrak etmiştir. Âlem, Amâ ile Hakkın görmesi arasında ortaya çıkmıştır ve zuhur eden görene delildir. O da Haktır. Akıllı ol ve kim olduğunu bil!

Zuhur ve tertip itibarıyla âlemin sırasına gelirsek, ortak, ilahi ve nurani ruhlardır. Onlar nurani ve yaratılmış bir surette kendilerinden geçmiş, nefs cevherinde -ki Ama'dır- örneksiz bir surette yaratılmışlardır. Onların arasında ilk akıl yer alır. İlk Akıl Kalem demektir. Sonra Nefs gelir, nefs levh-i mahfuzdur. Sonra cisim, sonra Arş ve onun yerleştiği yer gelir; yerleştiği yer donuk sudur. Sonra hava ve karanlık, sonra melekleri, sonra kürsü ve melekleri, sonra Atlas ve melekleri, sonra menziller feleği, sonra içerdikleriyle birlikte cennetler gelir, sonra kendilerine ve yıldızlardan olan bu feleğe mahsus şeyler gelir. Sonra toprak, sonra su, sonra unsurî hava, sonra ateş, sonra duman gelir. Allah onda yedi gökleri açmıştır (yaratmıştır): Kamer, Kâtip seması, Zühre seması, Güneş seması, Ahmer seması, Müşteri seması, Mukatil seması ve sonra kendilerinden yaratılmış felekleri gelir. Sonra ateş, su, hava ve toprak melekleri gelir. Sonra türeyenler, yani madenler, bitkiler ve hayvan gelir. Sonra insan bedeninin yaratılışı gelir. Sonra hay-

van, bitki ve madenden her türün bireyleri gelir. Sonra yükümlülerin amellerinden yaratılmış suretler gelir. Bunlar, son türdür. Yaratılıştaki zuhur itibarıyla âlemdeki tertip ve sıralama böyledir.

Varlığı veya mevhum mekânı itibarıyla âlemdeki tertibe gelirsek, mevhum mekân, akledilirlerdir. Onlar daha önce zikrettiğimiz ve tüm cisme kadarki kısımdır. Sonra Arş, sonra Kürsü, sonra Atlas, sonra Mükevkeb gelir ki, cennetler ondadır. Sonra Zuhal seması, sonra Müşteri seması, sonra Merih seması, sonra güneş seması, sonra Zühre seması, sonra Kâtip seması, sonra Kamer seması, sonra hava, sonra su, sonra toprak gelir.

Rütbe ve değer itibarıyla âlemdeki sıralamaya ve tertibe gelirsek, önce insan-ı kâmil, sonra ilk akıl, sonra müheymen ruhlar, sonra nefs, sonra arş, sonra kürsü, sonra Atlas, sonra kesib, sonra Vesile, sonra Adn, sonra Firdevs, sonra Selam diyarı, sonra Mukame diyarı, sonra Me'va, sonra Huld, sonra Naim, sonra Menziller feleği, sonra Beyt-i mamur, sonra Güneş seması, sonra Kamer, sonra Müşteri, sonra Zuhal, sonra Zühre, sonra Kâtip, sonra Merih, sonra hava, sonra toprak, sonra ateş, sonra hayvan, sonra bitki sonra maden gelir. İnsanlar arasında da önce resuller, sonra nebiler, sonra veliler, sonra müminler, sonra diğer yaratıklar gelirken ümmetler içinde önce Muhammed ümmeti, sonra Musa ümmeti, sonra -resullerin menzillerine göre- diğer ümmetler gelir.

Tesir bakımından tertibe gelirsek, âlemin bir kısmı haliyle tesir ederken bir kısmı himmetiyle tesir eder, bir kısmı sözle tesir eder, bir kısmı fiille tesir eder; kastettiğim araçla tesirdir. Bir kısmı hepsiyle birlikte tesir eder, bir kısmı bir kısmının toplamıyla tesir eder, bir kısmı kendisinden ortaya çıkan tesirde bir kastı olmaksızın tesir eder. Misal olarak rüzgârların kumlarda eserek meydana getirdikleri tesirleri verebiliriz ki, bunlar şekillerin suretidir. Varlıkta her şey kayıtsız anlamda tesir eden ve edilendir ve halle tesiri gerçekleşir. Misal olarak meydana gelen suretleri verebiliriz. Suretler halle kendilerine ruhları verene tesir ederler. Daha önce âlemin tertibi hakkında bir konuşma yapmıştık, konuşmayı aşağıda zikredeceğiz:

Âlemin Tertibi Hakkında Konuşma

Hamd diğer ilkler gibi ilk olmasının başlangıcı olmayana aittir. En güzel isimler ve yüce-ezeli nitelikler O'na aittir. O var idi ve akıl, nefs, basitler bileşikler yoktu. Yer ve gökler yoktu. Amâ'daki bütün bilinenleri bilendir. Mümkünleri yapmaktan aciz olmayan Kadir, kasır olmayan Mürid'dir. Sıra dışı işler O'nu aciz bırakamaz. Harfler ve sesler olmadan konuşan Mütekellim, sözü duyulan Semi'dir. Hâlbuki duyulan söz ancak harflerle, seslerle, araçlara ve nağmelerle duyulabilir. Allah zatını gören Basir'dir, fakat kendileri nedeniyle görülen görülenler yoktu. O Hay'dır: O mutlak birlik niteliğinin ve samedanilik makamının hakkında sürekliliği gerektirdiği kimsedir. el-Hay bu alametlerle müteal ve yücedir. O insan-ı kâmili yaratıkların en şereflisi ve yaratılmış kelimelerin tamı yapmıştır. Salât ve selam yaratıkların en hayırlısı ve cisimlilerin ve ruhanilerin efendisi, efendimiz Hz. Muhammed'in üzerine olsun. O Firdevs cennetlerindeki Vesile makamı ile elim ve büyük günde de makam-ı mahmud'un sahibidir:

Allah eşyayı bir mevcut olmaksızın yaratmayı irade etmiş, onları dışta gerektirmiş oldukları özellik ve tanımlarla izhar etmeyi irade etmiştir. Bunun amacı açıklayıcı ibareler, betimleyici özellikler ve aydınlatıcı kandiller vasıtasıyla karışıklık perdelerini ve kuşkuları ortadan kaldıran arazların, özelliklerin, fasılların, türlerin ve cinslerin otoritesinin ortaya çıkmasıydı. Onun üzerine bilgi suretinde benzer cevherlerin ve birbirine benzer ve karşıt arazların suretleri ortaya çıkmıştır. Allah o zatları mekânlılar ve mekânlı olmayanlar diye birbirinden ayırmıştır. Aynı şekilde cevherlerin ve arazların zatlarında yapıların suretleri, keyfiyetlerin suretleri, bitişik ve ayrık miktarların ve ölçülerin suretleri, devirlerin suretleri, hareketlerin suretleri, mekânlı miktarların suretleri, sürelerin suretleri, âlemin nizamını koruyan ve tutan suretler, övgülerin ve kınamaların sebeplerini taşıyan suretleri, şerî kınama ve övgülerin sebeplerinin suretleri ortaya çıkmıştır. Yanı sıra âlemdeki vaz'î ve hikemî iyilik ve bozukluğun sebepleri, hükümdar ile köle ve babalar ile oğullar ve kızlar arasındaki izafetlerin suretleri ortaya konulmuştur. Sahiplik yoluyla elde edilen köleler ve cariyelerin suretleri ile güzellik, cemal, bilgi ve benzeri dahili şeyler ortaya konulmuştur. Failleriyle var

olan fiili yönelmelerin suretleri ortaya konulmuştur. Bilfiil olan ve faillerle irtibatlı olan edilgenliklerin suretleri ortaya konulmuştur.

Allah bütün bunları ortaya koyduğunda şöyle demiştir: *'Güneşe ve kuşluk vaktine yemin olsun ki, onun ardından geldiğinde aya yemin olsun ki, kapladığında geceye, bina edilen göğe ve yaydığı arza yemin olsun ki...'*[480] Bunlar ulvi babaların hakikatleri ve süfli anaların hakikatleridir. Onlar, başkalaşma, dönüşmelerle gerçekleşen tekvinler ve değişmelerle birlikte süreklilik sahibidirler. Bu sayede onların nezdinde ilahi mertebenin üzerinde bulunduğu izzet ve sebat öğrenilir. Bunlar, Allah'ın izhar ettiği bilinenlerdir ve ondan başka bir şeyin olması mümkün değildir. Çünkü zorunlu ve imkânsızlardan başkasının bulunması mümkün değildir.

Hakkın kendisini döndürdüğü ilk mevcut, işaretler feleğidir. Onu manevi ve ihata edici bir şekilde döndürmüştür ve o mümkün, hadis ve akledilir feleklerin ilkidir. Amâî felekte zuhur eden ilk suret ise Müheymen ruhanilerin suretleridir. Nebevî haberlerde öğretici ve yazar olan ilahi kalem onlardan biridir. O ilk akıldır ve hakimlere ve ilham sahiplerine feyiz veren akıldır. O, Muhammedi hakikat, yaratmada vasıta olan Hak, latife ve işaretler sahiplerinde de adalet, keşif ve telvih sahiplerinde kutsi ruhtur. Allah onu koruyucu baki, tam, feyiz veren bir âlem ve bilgi divitinden yazan yapmıştır. Onu kudret eli irade otoritesi ile sonsuza kadar devam edecek ilimlerden harekete geçirmiştir. O ilahi isimlerin istiva ettiği yerdir. Sonra feleğin altında nefisler feleği madenini döndürmüştür. O nebevi haberlerde Levh-i mahfuz denilen şey iken akılcılarda, işaret ve mükaşefe sahiplerine göre edilgen nefstir (nefs-i münfaile). Allah onu -kâmil olmadan- tam ve baki yapmıştır; taşandır, fakat akıl gibi feyiz verici değildir. Gayelere ulaştırmak hususunda eksik ve nakıstır. Sonra Allah keşfe göre hebayı ve nazari düşünceye göre heyulayı, tabiatı da zihinlerde -dışta değil- yaratmıştır.

Hebada Allah'ın izhar ettiği ilk suret, üç boyutun suretidir ve böylece mekân meydana gelmiştir. Allah ona dört rüknün otoritesini yöneltmiş, ateş, toprak, su ve hava kaynaklı burçlar ortaya çıkmış, var olanlar birbirlerinden ayrışmıştır. Bu şeffaf, latif, dairesel, âlemin bütün cisimlerini ihata eden cisim, 'kerim Arş' diye isimlendirilmiştir. Allah onun üstüne Rahman ismiyle -sınırdan, miktardan münezzeh bir

şekilde- istiva etmiştir. Bu istiva Allah katında bilinirken niteliksizdir ve akıl ve zihin tarafından bilinmez.

Allah bu ilk feleğin ortasında ikinci bir feleği döndürmüş, ona kürsü demiş, ardından iki ayak kürsüye sarkmış ve her hikmetli iş Aziz ve Hakim'in takdiriyle ayrışmıştır. Allah onun vesilesiyle 'güzel atları, çekik gözlü hurileri çadırlarda var etmiştir.' Sonra onda bütün işlerin menzillerini düzenlemiş, onları ruhanilere yerleştirmiştir. Allah onları amade kılmış, değişenlerin farklılığına göre, binden saate kadar yedili tesirlerle hüküm sahibi yapmıştır. Bu menzilleri karışık orta ile Sa'dın iki ucu arasına yerleştirmiştir. Bunu tekil insan ile takdir etmiştir.

Sonra Allah ikinci feleğin ortasında üçüncü bir felek döndürmüş, onda hunnes ve künnesten olan ve yüzen bir yıldız yaratmış, onu amade ve fakir yapmış, bütün siyahlıkları ona tevdi etmiş, yolların darlığını kendisine bitiştirmiştir. Hüzün, sıkıntı, kaçırmadan kaynaklanan hasretler ve ölüm sarhoşluklarını ona yerleştirmiştir. Karanlıkların sırları, gedikler, tehlikeler, ağaçlar, meyveler, yılanlar, kertenkeleler, zararlı hayvanlar, vahşi kediler, vahşi kediler, yollar, meşakkatleri onda yaratmıştır. Allah onun tümel nefse yardımı vesilesiyle de yuvarlaklaştırılmış yerleri sakinleştirmek üzere dağları yaratmış, o feleğin ruhaniyetine kulu ve elçisi Hz. Halil İbrahim'i yerleştirmiştir.

Sonra Allah o feleğin ortasında dördüncü bir felek daha döndürmüş, onda hunnes ve künnesten bir yüzen yıldız yaratmıştır. Ona ise uzamış hurmaları, hükümlerde ve yargılarda adaleti, hayır ve mutluluk sebeplerini, beyaz atları, itidalleri, tamlıkları, ibadetlerin sırlarını, kurbanları, burhan olan sadakaları, nur olan namazları, dualar ve kabulleri, Arafat'ta duranlara bakanları yerleştirmiştir. Ayrıca taşların atılma yerinde ibadetlerin kabulünü yaratmıştır. Allah onun tümel nefse yardımı vesilesiyle donuk suların çözülmesini yaratmış, o feleğe nebisi, kulu ve kurtardığı kimse olan Hz. Musa'nın ruhaniyetini yerleştirmiştir.

Bu feleğin ortasına beşinci bir felek daha yaratmış, onda hunnes ve künnesten yüzen bir yıldız yaratmış, ona mezheplerin korunmasını tevdi etmiştir. Mezheplerin susturucu delillerle, sağlam ölçülerle, katı ve keskin iddialarla korunması, dayanışmalar, hamiyet duyguları bu menzile yerleştirilmiştir. Hidayet ve dalalet ehli arasmda gerçekleşen

fitneler ve savaşlar ona yerleştirilmiştir. Saptırıcı kuşkuların ve açık delillerin selim akıl sahipleriyle hayalcilerin arasında karşı karşıya gelmesini de ona yerleştirmiştir. Onun tüm nefse yardımı vesilesiyle düşük arzu sahiplerinin arzularını latifleştirmeyi sağlamıştır. Allah o feleğe peygamberi Harun'un ve Yahya'nın ruhunu yolunun açıklayıcıları olarak yerleştirmiştir.

Sonra feleğin ortasında altıncı bir felek döndürmüş, ona büyük, aydınlatıcı ve yüzen bir yıldız yaratmıştır. Allah ona ruhanilerin ve aydınlatıcı nurların, parlak aydınlıkların ve hızla gerçekleşen şimşeklerin ve aydınlık şuaların sırlarını, aydınlık bedenleri, kâmil mertebeleri, mutedil istivalar, inci marifetleri ve yüce mercanları yerleştirmiştir. Ayrıca nurlarla sirayet edici sırları birleştirmek, tesislerin alametleri, akıcı nurların nefesleri, yönetici ruhların hilatleri, belirsiz durumların açıklanması, müşkül meselelerin çözümlenmesi, nağmelerde sesleri iyi dinlemek, varidatın ardışık olarak gelmesi ve gaybi tenezzüllerin gerçekleşmesi ve ruhani manaların bitişlerin zirvelerine yükselişi burayla ilgilidir. Hastalıkların yararlı hastalıklarla ve güzel kelimelerle, güzel kokularla vb. hakkında konuşmanın sözü uzattığı şeylerle uzaklaştırılması, burayla ilgilidir. Bütün bunların bir kısmını *et-Tenezzülatü'l-musuliyye* kitabının kırk altınca bölümünde açıklamıştık. Tümel nefsin yardımı vesilesiyle de Esir feleğinin âlemi bu hareketlerle ısındırmak üzere tahrikini yaratmıştır. Allah bu feleğe yüce mekâna tahsis edilmiş İdris Peygamberi yerleştirmiştir.

Allah bu feleğin ortasına yedinci bir felek döndürmüş, ona hunnes ve künnes'ten yüzen bir yıldız yerleştirmiş, ona tam tasviri ve nizamın güzelliğini, arzulu duymayı, yüce ve yüksek manzarayı, heybeti, cemali, ünsü, celali yerleştirmiştir. Onun tüm nefse yardımı vesilesiyle buharların rüknünden donuk suyu damla haline getirmeyi yerleştirmiştir. Bu felekte tam güzellik sahibi Yusuf Peygamberi yerleştirmiştir.

Allah Teâlâ bu feleğin ortasında sekizinci bir felek döndürmüş, onda hunnes ve künnesten yüzen bir yıldız yaratmıştır. Allah onun yanına vehimleri, ilhamları, vahyi, bozuk düşünce ve kıyasların tehlikelerini, çirkin rüyaları, müjdeli rüyaları, yaratıcı düşünceleri, ameli hüküm çıkartmaları ve istinbatları, fikirlerdeki galat ve isabetleri faal kuvvetleri, vehmi kuvvetleri, zecri, kehanetleri, ferasetleri, sihri, azimetleri, tıl-

sımları yerleştirmiştir. Onun tüm nefse yardımı vesilesiyle yaş buharların kuru buharlarla karışmasını yaratmıştır. Bu feleğe ruhu, kelimesi, kulu, resulü ve kulunun (Meryem) oğlu Hz. İsa'nın ruhaniyetini yerleştirmiştir.

Bu feleğin ortasında dokuzuncu bir diğer felek döndürmüş, onda yüzen bir yıldız yaratmış, ona eksiklik ve fazlalığı, kazancı, yok olma tarzındaki başkalaşmaları yerleştirmiştir. Onun tüm nefse yardımı vesilesiyle türeyenlerin unsurların unsuruna yardımını yaratmıştır. Allah o feleğe nebisi, kulu, seçtiği ve peygamberi Âdem'in ruhaniyetini yerleştirmiştir. Bu dönen feleklere saf tutan okuyucu melekleri yerleştirmiştir. Bu bağlamda meleklerin bir kısmı ayakta duran ve oturanlar, bir kısmı rükû ve secde edenlerdir. Nitekim Allah onlardan haber verirken şöyle der: *'Her birimizin beli bir makamı vardır.'*[481] Onlar gökleri imar edenlerdir. Allah onlardan temiz ve ruhları en şerefli mertebelere yerleştirmiştir. Allah onların içinden amade olan melekleri olduğu gibi yaratmış olduğu şeylerle görevli melekleri belirlemiştir. Umutlara zariat meleklerini, haber vermelere mürselat meleklerini, ilhamlara ilka edici melekleri yerleştirmiştir. Tafsil, tasvir ve tertibe taksim eden melekleri görevlendirmiştir. Teşvik ve cesaretlendirmeye naşirat meleklerini, korkutmaya naşitat meleklerini görevlendirmiştir. Dağıtmaya naziat meleklerini, sevke sabihat meleklerini, itinaya sabikat meleklerini, hükümlere müdebbirat meleklerini görevlendirmiştir.

Bu feleğin ortasında Esir küresini yaratmıştır. Onda (şeytanları kaçıran) taşları yerleştirmiştir. Onun altına hava küresini yerleştirmiştir. Allah onda zariyat, asifat, sabikat, hamilat ve mu'sirat meleklerini yerleştirdi. Onda denizleri dalgalandırmıştır. Bunlar başkalaşanlardan meydana gelen buharlardan oluşmuş denizlerdir ve burası zemherir küresi diye isimlendirilir. Ondan taktîrat sanatının bilgisi öğrenilir. Bu kürede cisimlerin kuş suretindeki ruhlarını yerleştirmiştir. Bu iki kürede korkutucu gök gürültülerini, göz alan şimşekleri ve yok edici yıldırımları, öldürücü taşları, yalçın dağları, yükselen-inen ateş kaynaklı ruhları, donuk suları yerleştirmiştir. Sonra bu kürenin ortasında bir küre daha döndürmüştür. Onda ise Allah'ın bize açık ayetlerinde bildirdiği üzere ölülerin diriltilmesinin sırlarını yerleştirmiştir. Onda yüzen gemileri koymuş, suskun hayvanları ona yerleştirmiştir. Sonra on-

da bir küre daha döndürmüş ve ona türlü yaratılanları yerleştirmiştir. Bunlar madenler, bitkiler ve hayvanlardan olan şeylerdir. Bu bağlamda madenlere gelirsek, Allah onları üç tabaka yapmıştır. Bir kısmı su, bir kısmı toprak ve bir kısmı da taş kaynaklıdır. Bitkilerin de bir kısmı bitenler, bir kısmı dikilenler ve bir kısmı da ekilenlerdir. Hayvanların bir kısmı emzirilen türeyenlerdir, bir kısmı kokuşma yoluyla meydana gelenler, bir kısmı ise yumurtlama yoluyla çoğalanlardır. Sonra ise bütün bu zikrettiklerimize benzer olan insanı yaratmıştır. Ona bütün isim ve sıfatların bilgisini vermiş, bu yaratılmışları ona boyun eğdirmiştir. Bu nedenle insan son varlık olmuştur. Onun ruhaniyetinden başlangıçlarda ilk olma sırrı ortaya çıkabilmiştir. Onun bedeninden ise gayelerde sonluk sırrı ortaya çıkmıştır. Öyleyse iş onunla başladığı gibi yine onunla sona ermiştir. Bu sayede Allah inayetlerini izhar etmek istemiştir. Onu yeryüzüne halife olarak yerleştirmiştir, çünkü göklerde olan şeyler de oradadır. Allah insanı ayet, alamet, delil ve mucizelerle desteklemiş, keramet türlerini ona tahsis etmiş, meşru hükümleri onunla ortaya koymuştur. Bu sayede Allah onun vasıtasıyla çirkin şeyleri temizlerden ayırmış, çirkin olan şey (cehennem) derekelerinde bedbahtlığa katılmışken temiz olan ise derecelerde mutluluklara katılmıştır. Nitekim bu durum zatın iki niteliği olan kabzada geçmişti.

Bu ayetleri izhar eden ve bu delilleri birliğine delil yapan Allah münezzehtir. O gökleri ve yeri emrine boyun eğdirendir. İşte bu, akılcıların bir kısmına mahsus özel bir yöntemle âlemin sıralanışıdır. Bundan sonra zikredeceğimiz kasidenin ardından da onların bize uyduğu hususları zikredeceğim. Bu hususlaki tertibimiz ise ilk vazolunuşuna göre başka bir tarzdadır, bunu bilmelisin. Kaside:

Hamd Allah'adır, O'nun varlığıyla
Varlık zuhur etti ve melekût âlemi

En büyük unsur ki varlığıyla
İmkân âleminin zatları zuhur etti

Tertipsiz, önce olmadan
Onda veya zamansal gecikme

el-Müheymen görmek isteyince
Var olanlardan bilinenleri

el-Kadir divan âlemlerini açar
Ruhun varlığıyla, sonra ikinci ruh ile

Sonra heba, sonra heyula, sonra kabiliyetli cisim
Feleklerin ve rükünlerin âlemini

Onu büyük bir felek olarak döndürür
Adı Kerim arş, Rahman'ın istiva yeri

Sonra kürsü takip eder, kelamın bölünme yeri
Kısımlarından çıkar iki ayak

Sonra burçlar feleği, sonra
Yıldızlar feleği zamanların kaynağı

Sonra tenezzül boşlukla, merkez için
Yapının ayaklarını onda yapmak üzere

Bir arz döndürdü, sonra üzerindekini
Hava küresi ve ateş küresi

Üzerinden bir felek, hilal feleği ve üzerinde
Divan kâtibine izafe edilen felek

Üzerinde Zühre feleği ve üzerinde bir felek
Gazale feleği renklerin kaynağı

Üzerinde Merih sonra Müşteri
Sonra Keyvan'a ulaşan

Her cismin doğasına benzeri vardır
Nurani âlem denilen bir yaratılmışı var

Onlar saygın melekler şiarları ise
Varlığı korumak, el-Muhsin isminden

Kemale doğru hareket eder ve böylece doğdu
Hareket vesilesiyle şeytan âlemi

Sonra madenler, bitkiler sonra
Bize geldi hayvan âlemleri

Nihai gaye cisimlerimizin ortaya çıkması
Terkip ve bedenler âleminde

İstiva olup rükünleri itidale kavuşunca
İlah, insan latifesini üfler ona

Ona giydirdi suretini halife oldu artık
Melekler ve insan-cinler ona amade oldu

İhata edici feleğin dönmesiyle ve hükmüyle
Hadislik âleminde bize izhar etti onu

Toprağın ortasında onu siyahlaştıran şeyi
Şirk koşanlar ve taşkınlar için

Rüzgâr köprüsünde akar ve onların nezdinde
Karanlıklar var, el-Kahir ve ed-Deyyan'ın kahrı

Otoritesinin merkezi bir taşla döndü
İşi yüce ilahi yüce ruh

Allah'ın âlemi başlangıçta kendisine göre meydana getirdiği tertip ve düzen budur.

Bilmelisin ki, bilinenlerde derecelenme farklı tarzlarda gerçekleşir. Bunların en önemlisi tesirdir. Her müessir özel olarak tesir yönünden olmak üzere, tesir edilenden üstündür. Bazen daha aşağı derecede olan başka bir yönden ondan üstün olabilir. İllet malulünden, şart meşrutundan, hakikat var ettiğinden, delil medlulünden -kendisi bakımından değil- onun medlulü olmak yönünden üstün olabilir. Bazen üstünlük -daha özel bir ilgisi olan şeye göre- genel ilgi ve taalluk sahibi olmak nedeniyle gerçekleşebilir. Misal olarak el-Alim ve el-Kadir isimlerini verebiliriz. Binaenaleyh bütün varlık bir yönden üstün bir yönden aşa-

ğı mertebede olunca, bu durum bir eşitliğe ve şöyle bir sözün söylenmesine yöneltmiştir: Ne üstün var ne aşağı derecede olan, bilakis tüm varlık değerlidir, kâmildir, tamdır, herhangi bir eksikliği yoktur! Bilhassa yaratılmışlar arasında farklı türlerine rağmen herhangi bir hakikate dayanmayan yoktur. Her şey ilahi bir hakikate ve nispete dayanır. Allah'ta derecelenme yoktur, çünkü bir şey kendisine göre dereceli olamaz. Bu yönden âlemde de derecelenme yoktur. İşin başında ve sonunda iş Hakka döner. Cem' ehli ve vecd sahipleri bu görüştedir. Zaten bu nedenle onlar 'ehl-i cem' diye isimlendirilmişlerdir, çünkü onlar tek hakikat ehli olanlardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle der: *'Bizim işimiz bir iştir.'*[482] Gerçeği olduğu hal üzere keşfeden, âlemin bu bölümde zikrettiğimiz tertibi öğrenmiş olur. Çünkü söylediklerimiz farklı tarzlardaki tertiplerdir. Konuşmada bulunan tertip, manzumda bulunandan farklıdır. Bölümde zikrettiğimiz diğer hususlar da böyledir.

VASIL

Bu Menzildeki İlimler

Yaratılmışlara ve Hakka izafe edilen ittisal ve infisal, bitişme ve ayrışmanın bilgisi bu menzilden öğrenilir. Nüzul, beraberlik gibi fiillerin varlığına rağmen Hakkın nüzul ve beraberlikte yer alan hareket ve intikalden tenzihi bu menzilden öğrenilir. Hepsi Allah'ın kelamı olsalar bile, O'nun katından indirilmiş kitaplar arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Niçin bu kitaplar ve onların ayet ve sureleri çoğalmış ve artmıştır? Acaba kelam olmaları bakımından mı gerçekleşmiştir artış, yoksa söylenmiş lafız olmaları bakımından mı? İnsanların bir şeye iman eden ve iman etmeyen diye bölünmeleri bu menzilden öğrenilir. Mele-i ala bu menzilden öğrenilir. Eceller bu menzilden öğrenilir. Âlemdeki derecelenmenin hikmeti bu menzilden öğrenilir. Ferlerin bir asla dönmeleri bu menzilden öğrenilir. Şair şöyle der:

Allah'a güç değil ki
Âlemi toplamak birde

Bu sözün anlamı bu menzilden öğrenilir. Kastedilen 'bir', âlemin hakikatleriyle Hakkın suretini kendinde birleştiren ve toplayan insan-ı kâmildir. Mebde' ve mead arasındaki fark ile meadın anlamı bu menzilden öğrenilir. Acaba o var olan gerçek bir şey midir, yoksa mertebe nispeti midir? Mesela görevinden azledilip sonra valiliğine dönen bir valinin durumu ona benzer mi? Mead inkâr edenlerin inkârına yol açanların sebebi bu menzilden öğrenilir. İnkâr edilen mead nedir ve inkâr edenin özelliği nedir? Eşyanın Hak ile ilişkisinin bir olması bu menzilden öğrenilir. Rahmet gazabı nasıl geçer? Rahmet her şeyi kuşatır ve gazabın hükmünün ortaya çıkacağı bir mahal kalmaz. Hakkın rehberleri bu menzilden öğrenilir. Âlemin âlemden inşası, âlemdeki fazlalık ve eksiklik neye döner? Burada tamlığı ve kemali bilmek gerekir ve bu sayede ona eklenen veya eksilen şey öğrenilir. Acaba tam olana yapılan ekleme eksiklik midir, değil midir? Aralarında orta bulunmayan komşu iki şeyin varlığı mümkün müdür, değil midir? Gayb ve şehadet veya olumsuzlama ve ispat gibi. Başka bir misal 'Sen sen değilsin' ifadesidir. Ayette '*Sen atmadın, sen attığında*'[483] buyrulur. Hakkın hem varlığı hem fiilleri yönünden yükümlüyü korumasını sağlayan durumun mahiyeti bu menzilden öğrenilir. Kendisine eklemenin mümkün olmadığı âlemin kemali bu menzilden öğrenilir. Âlemde sadece kendisinden çıkan şey ortaya çıkabilir ve tekrar ona döner. Âlemde bulunmayan bir şey âlemde ortaya çıkarsa, o şey daha önce âlemdendi. Binaenaleyh âlemde -tamamlanmasından sonra- sadece âlem zuhur edebilir. Allah'ın âlem hakkındaki işi birdir ve bu iş 'başkalaşma' denilen durumdur. Başkalaşma ve dönüşmeler türlü türlüdür. Mesela su buhara dönüşür, melek sureti yönünden insana dönüşür vs. Tecelli de öyledir. Kim bu durumu bilirse, gerçeği olduğu hal üzere öğrenmiş demektir. Çocuk babasına benzer. Babasına benzer doğmakla annenin maruz kalabileceği bir suçlamadan anne beraat eder. Buradan Allah'tan başka yaratıcı olmadığı öğrenilir. Şâri tam suretin durumu hakkında bu hususa dikkat çekmiştir. Sebepleri olumlayarak olumsuzlama bu menzilden öğrenilir.

Müşriki ortak kabul etmeye götüren sebep bu menzilden öğrenilir. Hakkın ilahi mertebe hakkındaki gayreti bu menzilden öğrenilir. Kendisine âlemi soran öğrenciye öğretmenin ne söyleyeceği bu menzilden öğrenilir. Hangi sözün delil olacağı ve hangisinin delil olmayacağı bu

menzilden öğrenilir. Hasma karşı delil özellikle sözün ta kendisi midir? Veya sözün kendisine delil olduğu şey midir? Bir yerde söz olur bir yerde sözün delil olduğu şey midir? Söz dinleyeni aciz bırakırsa, söz delilin ta kendisidir. Yaratıklar arasında bilgi sayesinde gerçekleşen derecelenme bu menzilden öğrenilir. Bilgiden daha üstün bir mertebe ve rütbe yoktur. Meleklerin hepsinin Allah'ı bilen olduğu ve onların içlerinde -insanların aksine- cahil bulunmadığı bu menzilden öğrenilir. Allah Teâlâ şöyle der: *'Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etmiştir, melekleri de...'*[484] Sonra insanlar hakkında 've bilgi sahipleri' demiş, meleklerde yaptığı gibi ifadeyi genelleştirmemiş, daraltmıştır. Kastedilen varlık bilgisi değil tevhit bilgisidir, çünkü bütün âlem, varlık bilgisini bilirken zat veya mertebe hakkında tevhit bilgisine sahip değildir. Müşrik mertebenin anlamında ortak koşmuş olmakla birlikte, büyük ve en yüce mertebeyi Allah'a ait sayar.

Yaratılmışın inkâra güç yetiremeyeceği şeyler bu menzilden öğrenilir. Bu husus mümkünün varlığını yokluğuna tercih eden birisine olan ihtiyacıdır. Misak ve ahitleşmelerden bozulması mümkün olup olmayanlar bu menzilden öğrenilir. Âdem'in varlığına inanan bir müminin suret bakımından kendisine benzer bir şahsın anne ve baba olmaksızın var olduğunu iddia edişini yalanlanması bu menzilden öğrenilir. Böyle bir vehmin nedeni nedir? Böyle bir insan başkasını yalanlarken veya söylediğini ve getirdiği bilgiyi reddederken tereddüt yaşamaz. Gerçekte öyle bir şey mümkün olduğu gibi âlemin hadisliğini ve kadimliğini ileri sürenler için de böyle bir şey mümkündür.

Menzillerindeki mutluların yanlarına girdiklerinde, meleklerin sınırladığı bilgi bu menzilden öğrenilir. Dünya hayatının yer ve hayat bakımından ahiretten ayrılması bu menzilden öğrenilir; hâlbuki her ikisi bir yer ve bir hayattır. Niçin oluş kalplere nispet edilir? Bunun nedeni iki zamanda bir durumda sabit kalmadan başkalaşmayı bilmesi midir? Kalpler Yaratan'ın her gün bir işte olduğunu öğrenip hatırladıklarında, onlar da bir durumda kalmaktan umut keserler. Çünkü kalpler değişmenin ve başkalaşmanın yeridir. Zarar ve fayda veren şeyleri kuşatıcı ve tafsil edici ilim, bu menzilden öğrenilir. Cahil insan gücüyle Allah'ın kelamının gücüne mi karşı koyar ve kelam kendisine tesir etmez? Yoksa kendi nefsine gücünü kullanır ve Allah'ın kelamının

etkisinden kendini gizler mi? Bu durumda cahil kendisine karşı koyar, Allah'ın kelamına değil! Hakkın işleri izharının beklenmesi bu menzilden öğrenilir. Bu izhar başka türlü olması mümkünken eşya hakkındaki bilgisinin gerektirdiği tertibe göre mi gerçekleşir? Bir durumda imkânsız ve mümkün bir araya nasıl gelir? Böylelikle akli delilden hareketle imkânsız hükmü ve mümkün hükmü verilir? Akılların delilleri böyle bir yerde birbiriyle çelişir. Hakkı ortaya çıkartmak üzere susturucu delilin telkini bu menzilden öğrenilir. Bu durum iki hasımdan birisinin haklı olduğunu bilen hakimle ilgilidir. Hakim iddiasını savunmayı bilmediği için hakkını kaybedeceğini bildiği bir insana -gerçekte olduğu gibi- hakkını ispatlamak üzere iddiasını nasıl savunacağını öğretmeli midir? Yoksa hakim -ne hasım oradayken ne yokken- bunu yapamaz mı? Bu durum hakim haklıyı biliyorsa dikkate alınır.

Peygamberlerin getirdikleri delillerin teorik araştırmadan değil, Hakkın öğretiminden kaynaklandığı bu menzilden öğrenilir. Peygamberin peygamberlikten nasibi bu menzilden öğrenilir. İlahi hakka ilahi hakkın karşı koyabileceği bu menzilden öğrenilir. Bu, iki mislin birbirine karşı koymasıdır, yoksa misil olmayanların karşılaşması değil! Karşı koyma yaratılmış yönünden ortaya çıkarsa, hakikat yaratılmışın dilinde ortaya çıkar. Allah kullarıyla perdeyi kaldırarak konuşmamıştır, çünkü Allah 'hükmünü takip edecek yoktur' der ve dünyada takip eden bulunmuştur. Takip edenin -başkası değil- Allah olması zorunludur. Bu durum şeriatlardaki neshe benzer. Bir şeriatı gönderen Allah olduğu gibi bir hükmü şeriat yaptığı başka bir hükümle kaldıran yine Allah'tır. Öyleyse nesheden de edilen de Allah'tan gelmiş hükümdür! Delil olma itibarıyla Haktan gelen veya delil olmaksızın reddedilen hususta âlemin durumu da böyledir. Allah'ı bilen insan bir şeyin Haktan olduğunu öğrenir, Hak ise onların bir kısmına bir kısmını tilavet eder. Çünkü binci iddia vakti kendisini reddeden öteki iddia vaktinden başkadır. Gerçekte tartışma (muaraza) zamanda ortak olmasalar bile bir tartışma sayılmaz. Bunu anlamalısın!

Hakkın bir şeyi bileni o şeyi bilmede kendi mertebesine yerleştirmiş olması bu menzilden öğrenilir. Bu nedenle şöyle deriz: Bilgiden daha üstün menzil yoktur, çünkü bilgi seni Hakkın konumuna yerleştirir.

Her güzelliği haiz oldun öpünce onu
Kavimler öğrendi, kimi öptüğümü

Oluşta bulunan her güzellik
Tattığım şeyde akıldan ve duyudandır

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ YETMİŞ İKİNCİ BÖLÜM

Bir Sırrın ve İki Sırrın Menzilinin Bilinmesi; Sana Ait Olmayan Bir Şeyle Kendini Övmen, Hakkın, Seni Kendisiyle Şereflendirdiği Bir Sebeple Bu Konuda Sana İcabet Etmesi; Bu Menzil Muhammedî Mertebeden Öğrenilir

Yaratılışıyla oluşun yarısını elde eden
Öteki yarısı onun ahlakında

Bu vaktin aynı, kendi vaktinde
Onun dolunayı ufkundadır

Dolunayı batısından doğar
Işığı doğusunda batar

Her yaratılmış ona hayran
Hepimiz O'nun hakkında helakiz

Müslim'in Sahih'inde yer alan sahih bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediği aktarılmıştır: 'Allah güzeldir ve güzeli sever.' Allah, âlemi kendi suretine göre var edendir. Bu nedenle bütün âlem son derece güzeldir ve âlemde herhangi bir çirkinlik bulunmaz. Allah âlem için bütün güzelliği ve hoşluğu bir araya getirmiştir. Âlemden daha güzeli, daha iyisi ve daha bedii olanı yoktur (olabilecek âlemlerin en mükem-

melidir âlem). Sonsuza değin her ne yaratılırsa yaratılsın, yaratılmış olanın benzeridir. Çünkü ilahi güzellik ve cemali âlem haiz olmuş, onunla ortaya çıkmıştır. Nitekim Allah şöyle buyurur: *'Her şeye yaratılışını verdi.'*[485] Kastedilen her şeyin güzelliğidir, çünkü âlemden herhangi bir şey eksik kalmış olsaydı, yaratılında kemal derecisinden aşağıda kalmış, çirkin olurdu. 'Sonra hidayet etti.' Yani bunu bize 'Her şeye yaratışını verdi' diyerek açıkladı.

Hakkı görünce beşer suretinde tecelli etmiş
Bildik, akıl O'na dair bir tehlikede

Apaçık hakkı/Hakkı aklıyla sınırlayan var ya!
Takyidi reddetmez o, haberi yok onun bir şeyden

Suretime benzer halde tecelli edince bana
Ben de diğer suretlerden tenzihte tecelli ettim

'Ne dedin?' derse bana, derim ki
Sen yenilince zalimleri bile bağışlarsın

Benim gibi değilsin ki! De ki niçin suretimdesin?
Sizi görürüm, ay görüldüğü gibi

Benim gibiysen, benzerlik hükümrandır
Her benzer hakkında; nazar etmeyi gerektiren gibi

Her benzer misline benzer
Her durumda: kadimde ve beşerde

Allah secde emretti, unutunca biz
Şeytanın burnu sürtünsün diye, kırılanı onarmak üzere

Niçin etmezsin secde? İmamızsın
Secdeye daha layıksın denildiği gibi

Sana geldik koşarak, hızla karşılık verdin bize
Ayakların adımı nerede, gözün adımı nerede?

Başka bir şiir şudur:

Kimden ayrıldık veya kime vasıl ettin bizi
Hem varlık hem eser bakımından O'ndan başkası mı var?

Gizlenene şükür, zuhur edene şükür
Şükrederse kul daha çok hayır bulur

Sadece Haktır şükreden kendine
Fakat yakınlık perdesi çekilmiş, bu nedenle gizlenmiş Hak

Binaenaleyh bütün âlemin güzelliği zatî ve iyiliği ta kendisidir, çünkü Yaratan onu öyle yaratmıştır. Bu nedenle arifler âlemin hakkında hayrete düşmüş, hakikate erenler onu tam olarak sevmiş, biz de bazı cümlelerimizde âlemin Hakkın aynası olduğunu belirttik. Arifler âlemde sadece Hakkın suretini görürler. Hak güzeldir ve güzellik özü gereği sevilen olduğu kadar ona bakanların kalplerinde zorunlu heybet uyandırır. Başka bir ifadeyle güzellik bir sevgi ve heybet oluşturur kalplerde. Çünkü Allah'ın bizim için âlemdeki ve nefislerimizdeki - çünkü biz de âlemin parçasıyız- ayetleri çoğaltmasının nedeni, zikrimizi, fikrimizi, aklımızı, imanımızı, bilgimizi, kulağımızı, gözümüzü, zihnimizi ve sırrımızı kendisine yönlendirmemizi istemesidir. Binaenaleyh Allah bizi kendisini bilelim ve O'na ibadet edelim diye yarattı. Allah bizi bu hususta herhangi bir şeye yönlendirirken sadece âlemi araştıralım diye yönlendirmiştir. Çünkü Allah, müşahede ve akla göre, âlemi bilinmesine ayetin ve delilin ta kendisi yapmıştır. Âleme bakarsak O'na bakarız, duyarsak O'nu duyarız, görürsek O'nu görürüz, akledersek O'ndan aklederiz, düşünürsek O'nun hakkında düşünürüz, bilirsek O'nu biliriz, iman edersek O'na iman ederiz. Hak her yönde tecelli eden, her ayetten talep edilen, her gözle bakılandır. Allah ibadet edilen herkeste ibadet edilen, gayb ve şehadette yönelinendir. Herhangi bir yaratılmış fıtraten O'nu yitirmez. Bütün âlem Allah'a ibadet eder, O'na secde eder, O'nun hamdini söyler. Diller O'nu söylerken kalpler O'nunla kendilerinden geçer ve O'na bağlanır. İnce akıllar O'nda hayrete düşer. Arifler O'nu âlemden ayırmak ister, fakat başaramazlar. O'nu âlemin aynı yapmak isterler, fakat bunu da tam olarak yapamazlar ve aciz kalırlar. İdrakler kilitlenir, akıllar hayrete düşer, diller anlatırken çelişkilere düşer; vakit gelir 'O'dur' derler, vakit gelir 'O değildir' derler, vakit gelir 'O'dur O değildir' derler ve Allah hakkında

sabit bir hükme ulaşamaz. Ümmetlerin Hakka giden yollarını da anlamazlar, çünkü onlar Hakkı ayetin ve yolun aynı olarak müşahede eder! Bu müşahede ise onlarla yolun gayesine talep arzusu arasında perdeye döner. Çünkü bir yolda o yolun sonu nedeniyle yürünür. Arifler in ise maksatları onlarla beraberdir ve Hak onlara eşlik eder. Bu durumda ne salik vardır ne (kendine doğru) süluk edilen! İşaretler kalkar ki bunlar O'ndan başka değillerdir. İbareler uçuşur, hâlbuki onlar O'ndan başka değillerdir. Binaenaleyh arifin âlemde bir şey hakkında hayrete düşmesi ve bir işaret vehminde bulunması yadırganmaz.

Gerçek zikrettiğimiz gibi olmasaydı, bir nebi veya resul eş veya çocuk sevmez, kimse kimsenin ardından gitmezdi. Bu sevmenin ve insanların birbirinin ardından gitmesinin nedeni, ayetlerin derecelenmesidir. Âlemin başkalaşması da ayetlerin ta kendisidir. Ayetler Hakkın bulunduğu şe'nlerden ibarettir. Hiç kuşkusuz şe'nlerin (işler) bir kısmı diğerlerinden üstün sayılmıştır, çünkü Hak bu şekilde isimlerinde zuhur etmiştir. Biz de isimlerin -birbirlerine göre- genellik ve özellik itibarıyla dereceli olduklarını anladık. Allah âlemlerden müstağnidir. O *'İnsanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım'*[486] buyurandır. el-Gani nerede, el-Halık (yaratan), el-Kabız, el-Mani isimleri nerede? İhatası bakımından el-Alim nerede, el-Kadir ve el-Kahir nerede? Bütün bunlar âlemde gerçekleşen şeylerin kendisinden başka bir şey midir? Öyleyse bir nebi ve resul ancak onda tasarruf etmiştir, *'fakat insanların çoğu bilmez.'*[487] Çünkü bazı insanların kulağında ağırlık, gözünde perde, kalbinde kilit, fikrinde hayret, bilgisinde kuşku, duymasında sağırlık vardır. Allah'a yemin olsun ki: Arife göre bütün bunların yegâne nedeni, aşırı yakınlıktır: *'Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz.'*[488] Başka bir ayette *'İnsanı yarattık ve ona nefsinin fısıldadığı şeyi biliriz, ona şah damarından yakınız'*[489] buyurur. Vesvese nerede, ilham nerede! İnsan adı nerede, âlem adı nerede?

Leyla kim, Lübna kim?
Hind ki, Besne kim?

Kays kim, Beşir kim?
Hepsi O'nun aynı değil mi?

Öyle doldum ki O'nunla
Varlığı benim olunca

Tüm yaratıklar dost oldu bana
Benim dostum nerede, nerede?

Sözümü araştıran kimse bulacak:
Onun satır arasında hakikati

Arızî güzellik ve sevgi sahiplerine gelirsek, böyle bir sevgi ve güzellik, silinir gider ve onlar elde kalmayan gayeler, meyledici şeylerdir. Allah'ı bilenlerde durum öyle değildir, çünkü O'nu bilenlere göre, gölge de secde edicidir; varlığa ilişen ve arız olan ise istidatlıdır. (Hızır'ın onardığı duvara atıfla) Duvar altındaki marifetleri izhar etmek üzere -ki arif ve vakıf insan onlarla müstağni kalır- 'ibadet maksadıyla' meyleder ve eğilir. Bu nedenle Allah 'gayreti' Hızır suretinde yaratmış, o da duvarı onarmış ve doğrultmuştur. Çünkü biliyordu ki, mal sahibi o esnada mala sahip olma ehliyetinde değildi ve mal hakkında olması gerekenden farklı bir tarzda tasarrufta bulunulacaktı. '*Onun haberini bir süre sonra öğreneceksin.*'[490] Duvar altında bulunan hazine ortaya çıksaydı, abes yere alınacak, hak etmeyen eller uzanacaktı. Hikmetleri koyan ve ayetleri yerleştiren, delillerin güzelliklerini izhar eden Allah münezzehtir!

Bu delillerin ve varlıkların varlık bakımından en güzeli ve oluş bakımından en yetkini hayal âlemidir. Allah onunla misalleri verir, kendisini bilenin sadece kendisi olduğunu beyan eder. Çünkü Allah yasaklamak üzere şöyle der: '*Allah için misaller vermeyin, Allah bilir ve siz bilmezsiniz.*'[491] Ayet bize kendinden misaller verip âleme -ki onun öncülüdür- zuhur ettiğinde gelmiştir. Rüyaya bakınız! Rüya ile hayal idrak edilir ve gerçekleşmesinden önce bir şey görülebileceği gibi olmuş bir hadise veya hali hazırda olan hadise de görülür. Hayalden başka bu toplayıcılığı görebileceğin bir mertebe var mı? Kim bir şeye bağlanır ve âşık olursa, onu hayalinde tahayyül edip vehminde misalini oluşturduktan sonra ona âşık olmuştur ve sevdiği kimse de o misale mutabıktır. Böyle olmasaydı, gözün veya kulağın veya duyularından birisinin ilişme hali kaybolduktan sonra, ona bağlanmak olmazdı. Gerçeğin öyle

olmadığını bildiğimize göre bu durum sevilenin suretinin sevende bulunduğunu gösterir. Âşık onu hayalinde kurmuş, bu nedenle onu görebilmiş, bundan dolayı ona sevgisi artar ve muhabbeti güçlenir. Hayalinde tasvir etmiş olduğu misal seveni sevdiğini aramaya ve talebe sevkeder. Çünkü hayalin ruhu bu ilkedir ve bekası ona bağlı olduğu kadar aynı zamanda onu koruyan bu ruhtur. Öyleyse sevenin hakkı gerçekte kendi sanatında ve fiilinde güçlenmiş ve şiddetlenmiştir, çünkü insanın hayalinde yapıp kendisine âşık olduğu suret, kendisinin yaptığı bir iştir. Öyleyse insan kendisine dönen bir şeye âşık olmuş, onu sevmiştir. Başka bir ifadeyle insan severken kendisine bağlanmış, kendi fiilini övmüştür. Bunu bilen, Allah'ın kullarını sevmesinin anlamını ve O'nun kullarını onların kendisini sevmesinden daha çok sevdiğini anlar. Hatta kulları Allah'ı bir varlık olarak sevmez, O'nun ihsanlarını severler. Çünkü onların gördüğü şey, ihsandan başkası değildir. Kim bir varlık olarak Hakkı severse, nefsinde tasavvur ettiği bir misali ve tahayyülü sevmiş demektir. Bu bağlamda sadece teşbih edenler vardır; her seven, benzetme ve teşbih olmasaydı O'nu sevmeyecek, tahayyül olmasaydı sevdiği Hakka bağlanmayacaktı. Bu nedenle Şâri Teâlâ Hakkın (namaz kılan için) kıblede bulunduğunu belirterek, kulun kalbinin O'nu sığdırabileceğini ve kuluna kulun kendisine yakın olduğu kadar yakın olduğunu veya organları gibi yakın olduğunu belirtmiştir. Böyle insanlar Allah'a bir misalde ibadet eden ve O'nu mevcut olarak müşahede edenlerdir.

Tenzih edenlere gelirsek, onlar körlük içinde hayrette kalmışlardır. Onlar bu körlükte dolanır dururlar. Karanlıklarının bir gölgesi yoktur. Veya delil onları teşbihten alı koyamaz. Nuru delil nurundan üstün gelip onu kendisine katacak bir iman nuru da yoktur onlarda. Öyleyse tenzihçi insan herhangi bir şeyi elde etmeden ve meydana getirmeden kalakalır! Onlar dağılmış gitmiş kimselerdir, çünkü onlarm himmetleri parçalanmış, vehim onlardan uzaklaşmıştır. Onların varlığı eksik bilmeleri, vehmin onlardaki hükmünden kaynaklanır. Vehimlerin kâmil adamlarda hükmü vardır ve bu nedenle şeriatlar Allah hakkında akli delillerin imkânsız saydığı hususları getirmişlerdir. Bazı insanlarda imanın nuru aklın nuruna karşı güçlenir. Onlarm durumu güneşin ışığının yıldızların ışığı karşısındaki durumuna benzer. Güneş ışığı yıldızların ışığını yok etmez, sadece onları kendi ışığına katar. Öyleyse âlem

güneşin ve yıldızların ışığıyla aydınlanır, fakat insanlar sadece güneşin ışığını görür, bütünü görmezler. Allah ehlinden kâmiller, aklın nurunu iman nuruna kattıklarında, tenzihçinin görüşünü doğruladığı kadar teşbih yapanın görüşünü de doğrular. Tenzihçinin görüşünü doğrular, çünkü aklın nurunun kendisine verdiği şeyi onlar aşmamıştır; teşbihçiyi de doğrular, çünkü iman nurunun kendisine vermiş olduğu bilgiler onu doğrular. Kâmil insan, Hakkı iman ile ve aklıyla bilip kemal derecesini elde eder. Nitekim hayal mertebesi de duyu ve anlam/mana derecesini birleştirir. Böylelikle hayal duyulur olanı latifleştirirken anlamı kesifleştirir. Öyleyse hayal tam bir iktidar sahibidir. Bundan dolayı Hz. Yakub oğluna şöyle demişti: '*Rüyanı kardeşlerine anlatma, tuzak kurarlar.*'[492] Çünkü Yakub oğullarının Hakkın Yusuf'a rüyasında gösterdiği misalin tevilini anlayacaklarını biliyordu. Allah'ın Yusuf'a gösterdiği ve onun gördüğü şey, kardeşleri ve anne babasından başkası değildi. Hayal kardeşlerin suretlerini yıldızlar, ebeveynin suretlerini güneş ve ay yapmıştı. Hâlbuki hepsi kan, et ve sinir ve damarlardan oluşan insanlardı. Süfli âlemden felekler âlemine yapılan bu aktarıma bakınız! Bedenin karanlığından yıldızın ışığına aktarma yapılmış, kesif latifleşmiştir. Sonra öncelik mertebesine yönelmiş, mertebenin ve mücerret manaların menziline yönelerek onlara duyulur secdenin suretini giydirmiş, latifleri kesifleştirmiştir. Hâlbuki rüya aynı rüyaydı! Hayal mertebesinin kuvveti olmasaydı, gerçekleşen hadise gerçekleşmezdi. Hayal mertebesi ortada bulunmasaydı, iki uç arasında hüküm sahibi olamazdı, çünkü 'orta' iki uç üzerinde hükümrandır. Orta her ikisine birden aittir. Nitekim benzer şekilde şimdiki zaman, yani an, geçmiş ve gelecek zamanın ta kendisidir. Allah Arş'ta istiva etmesi ile kulunun kendisini sığdıran kalbinde bulunması arasında insan-ı kâmilin mertebesini orta bir yer yapmıştır. Binaenaleyh Hak kulunun kabinde kendisine nazar eder ve dairenin noktası olduğunu görür. Aynı zamanda Arş'a istivası esnasında da kendisine nazar eder. Bu durumda insan-ı kâmil dairenin çevresi olduğunu görür. Öyleyse Hak her şeyi ihata edendir. Noktadan çıkan bir çizgi çevrede sonlanırken çevreden çıkan çizgi içerden hareket ettiğinde noktaya ulaşır. Çizgiler âlemden başkası değildir. Çünkü Allah her şeyi ihata edendir ve her şey O'nun kabzasındadır. '*Bütün iş O'na döner.*'[493] Boşluk noktayla çevre arasında var sayılan boşluk olduğu kadar aynı zamanda âlemin varlığıyla doldurduğu

yerdir. Başkalaşmalar noktadan muhite muhitten noktaya doğru boşlukta ortaya çıkmıştır. Hiçbir şey Hakkın dışında kalmadığı gibi çevrenin dışında da bir şey yoktur. Her şey O'nun ihatası altındadır. Daha doğru bir ifadeyle her şey O'ndan çıkar ve O'na varır, O'ndan başlar ve O'na döner. O'nun muhiti ve çevresi isimleriyken noktası zatıdır. Bu nedenle O sayıca bir ve bir-çoktur. Her göz O'na bakmaz, O'na göz bebeği bakar. Göz bebeği olmasaydı, insan gözü göremeyecekti. Öyleyse insan göz bebeğiyle (insanü'l-ayn) bakarken Hak, Hak ile zuhur etmiştir.

Ona Hak dedik
Bir de halk dedik

Ona inci dedik
Ona Hak dedik

FASIL

O melik ve mülk
O felektir ve yıldızdır

İşte O'nun hüviyeti
Sevgiye gel beri dedi

Yani heyetim ve yapım güzelleşti, gel demektir. Âlemin güzelliği olmasaydı, el-Kadim'in güzelliği ve iyiliği de bilinmezdi. Hakkın güzelliği olmasaydı, âlemde güzellik ortaya çıkmayacaktı. Öyleyse iş devridir ve felek bununla dönmüştür. Feleğin dönmesi yürümesidir ve bununla birlikte bu esnada mekânından ayrılmış değildir. Felek bütünüyle mekânından ayrılmadan hareket eder. Bu durum Allah'ın kullarına bir ikazı veya bir misalidir. Bu misal, âlemi var etmiş ve kendisini bazı özelliklerle nitelemiş olsa bile, Hakkın kendi mertebesinde bulunduğunu anlatmak amacı taşır. Hakkın bulunduğu mertebe zatı gereği yaratıklarından farklılığı ve münezzehliği mertebesidir. Bununla birlikte her bir yaratığıyla beraberdir. Çizgiler ise öyle değildir, çünkü çizgi-

ler ortadan ve ortaya doğru hareket ederler. Onlar ayrıktır ve menzilleri kat ederler. Ortanın hareketi ise menzilinden ayrılmaz ve başka bir yerde gerçekleşmez.

Bunlar garip konulardır. Soru soran da cevap veren de bu konular ve sorunlar hakkında hayrete düşer:

Bak, ey dönen felek
Kim için dönüyor duruyorsun

Bize mi? Biz sizin içinizdeyiz
Ona mı? O zaman seyriniz yorucu

Allah kendinde hadden münezzeh
O el-Batın ve ez-Zahir

Nefeslerimizle bizim üzerimizde döner
Sen bizim için zorlayıcı hüküm

Benimle ilgilenmen bir meşguliyet
Sona erdiğinde ise hüsran

O'nun emriyle hareket edersen
Tacir ve kazançlısın demektir

Üzerinizden, daha üzerinden kazanırsınız
İlahınız O, sizi yaratmak üzere

Dürülmüş idiniz açmak için taayyün etti
Aklın sanatında hayrete düşmüş

Bunun için döner ve devam eder
Sürekli yönelendir sizin yerinize

Dur ve cebir yürümek üzere diretti
Dedi ki ben zorlayanım

Akılların gözleri örtüldü ve övüldü
Örtenin ben olduğumu bildin

Hükmü hikmeti olan Allah münezzeh
O'ndan çıkar ve sadır olur

Sen olmasaydın ufkunda parlamazdı
Dönüşüyle parlak bir yıldız

Allah âlemi yaratmış, âlemin zatı ise kendisinde tertip edilen ve başkalaşmaya elverişli hakikatlere ve istidatlara göre dönüşmeyi gerektirmiştir. Bu nedenle bir kısmı diğer şeylere dönüşebilsin diye âlem zatı gereği mümkün arazları talep etmiştir. Bunlar âlemde gördüğün arazlardır. Âlemde bu talepte kasıtlı hareket edenler vardır. Kasıtlı talep özel bir arazı belirlemek ve tespit demektir. Misal olarak ayakta duran insanın oturmayı istemesini etmesini verebiliriz. Bir kısmı kasıtsız olarak ister. Misal olarak varlık sebebi olan meyve vermek üzere sulanmayı isteyen ağacı verebiliriz. Ağacın belli bir ölçüdeki su miktarını talebi zatî taleptir; ölçü artarsa su ağacın kurumasına yol açar. Su onun gerekli olduğu ölçüye uygun değilse, belli bir miktar almakla ağacı koruyan birinin bulunması gerekir ki, o da yaratandan başkası değildir. Âlemin cevherine ilişen bu arızi durumların bir kısmı hakkında 'salah (iyilik)' denilirken bir kısmı hakkında bozulma denilir. Fakat gerçekte âleme içinde salahın bulunmadığı bozulmanın ilişmesi mümkün değildir. Böyle bir şey onun varlığından amaçlanan ve irade edilen şeye aykırıdır. Bozulmanın bulunmadığı salaha gelirsek, bu, âlemin Yaratanı tarafından irade edilir. Çünkü âlem bunun için, yani salah ve iyilik için yaratılmıştır. Hallere gelirsek, bunlar anlamlar için zatî şeylerdir. Haller onların hükümleridir ve onların varlığı olmadığı gibi aynı zamanda madum da değillerdir. Hallere misal olarak kırmızılığın bulunduğu şey için kırmızı rengini verebiliriz. Böyle bir şey yaratmayla nitelenmeyen bir hükümdür. Çünkü o akılda var olan bir şeydir, dışta varlığı yoktur. Hatta kendisiyle nitelenenler için hükümlerini meydana getiren bütün anlamlar dışta varlıkları olmayan madum (var olmayan) durumlardır. Fakat onların hükmü ve hali vardır. Hükümlerinin veya hallerinin dışta somut varlığı yoktur. Hüküm veren ve hükme konu olan şey, gerçekte var olmayan durumlar olmuştur. Bununla birlikte onlar, akılda mevcuttur. Öyleyse gerçekte herhangi bir mevcudun başka bir mevcutta hükmü yoktur. Mevcutta ve madumda etki madumdan kaynaklanabilir

(müessir madumdur). Çünkü eser ve etki bütünüyle nispetlere aittir ve nispetler var olmayan durulmadan başka bir şey değillerdir. Bu husus bedihi olarak mertebelerin hükümlerinde ortaya çıkar. Misal olarak beşer türünde hükümdarlık mertebesini ve kölelik mertebesini verebiliriz. Hükümdar halkında hükümdarlık ve saltanat mertebesinin gerektirdiği şekilde hüküm verirken saltanatın dışta varlığı yoktur.

Öyleyse hüküm, mertebelere aittir. Cevherler ve hakikatlerin, yani a'yanın özelliği, kendiliğinde doğal ve cisimsel bir surette olmamaktır. Bir hakikat bir kimse için misal mertebesinde doğal bedenli bir surette gözüktüğünde, şunu sorabiliriz: Acaba gözde ortaya çıkan suret, gerçekte suretin ait olduğu kimseye -mesela insanın ve hayvanın sureti- ait hükmü kabul eder mi? Böyle gözükmelere meleğin yakışıklı bir insan suretinde gözükmesini veya ilahi tecellinin suretlerde ortaya çıkmasını verebiliriz. Söz konusu suretin sahibine ait hükmü kabul ederse, onun hakkında tefekkür, acıların ve hazların kendisinde bulunabileceği gibi hükümleri verebiliriz. Ya da ortaya çıkan ve zuhur eden suret, insana ve hayvana benzer mi? Ya da gerçekte o hükmü kabul eden şey nedir? Böyle bir surete gireni gören kişi onun insan veya hayvan olup olmadığını bilmiyorsa, suret hakkında dış dünyada verdiği hükmü verebilir mi? Kısaca bu konuda gerçek nedir?

Bilmelisin ki, melek gerçekte insanınkinden başka bir surettedir. İnsanın sureti melekten farklı olduğu gibi meleğin sureti ondan başkadır. Misal olarak Cebrail'in mutat hareket ve sözleriyle bir bedevinin suretinde gözükmesini verebiliriz. Bu davranışlar insanda nasıl idiyse onun suretinde temessül edenin suretinde de öyledir. Veya meleğin girdiği suret hayali olduğu gibi davranışlar hayalidir. Bu misali suret insanda bulunan bütün hükümlere tabidir. Nitekim konuşmak, hareket ve zahiri keyfiyetler gibi hükümler insanda da bulunur. Öyleyse melek bu durumda hayali bir insandır ve hayali insan olması itibarıyla gerçekte bu surette bir hükmü vardır. Suret ortadan kalkınca, kendisi ortadan kalktığı için, hükümleri ortadan kalkar. Bunun nedeni âlemin cevherinin asıl itibarıyla başkalaşmayan bir cevher olmasıdır. Onda ortaya çıkan her suret, arızidir ve gerçekte her zaman biriminde başkalaşan şeylerdir. Hak sürekli benzerleri yaratır, çünkü O sürekli yaratandır. Mümkünler yokluk hallerinde varlığı kabul etmek üzere hazırdır. Öy-

leyse cevherde her ne vakit suret ortaya çıkarsa, tüm hükümleriyle zuhur eder. O suretin duyulur veya hayali suret olup olmaması birdir. Çünkü hükümleri kendisine tabidir.

Bir bedevi Hz. Peygamber'in Hakkı 'gülmek' fiiliyle nitelediğini duyunca, şöyle demiştir: 'Gülen bir Rabbe karşı hiçbir hayrı eksik etmeyiz.' Çünkü gülen birinin özelliği, kendisinden sürekli hayrın umulmasıdır. Suret gülmeye tabi olduğu gibi onu da kendisinden hayrın meydana gelişi takip etmiştir.

İlahi mertebeyle ilgili durum böyleyken, âlemin cevheri hakkında nasıl olabilir? Böyle bir şey âlemdekilerin kolay kabul edebileceği bir şey değildir ve düşüncesi genişlemiş biri onu kabul edemez. Onu kabul edebilecek kimse, âlemin cevherinin Rahman'ın nefesi olduğunu bilendir. Âlemin bütün suretleri onda ortaya çıkmıştır. Âlemin Rahman'ın nefesi olduğunu bilmeyen kimse ise Hakka dair bu hususu kabul ederken içinde bir meşakkat ve zorlama bulacağı gibi gerçekte kendisine ait olmadığını bildiği bir sureti kabul eden herkes hakkında yaşar. Bu nedenle tevile kalkar, bazen de tevil yapması güçleşir ve iman ederek işi Hakka bırakır, gerçeğin nasıl olduğunu bilemez. Böyle bir insanın durumu, muhakkik aliminkinden farklıdır. Muhakkik alim Allah'ın kendinde bulunduğu hal üzere eşyanın hakikatlerini öğrettiği insandır.

Kısaca âlem cevheri bakımından değerlidir, onda bu itibarla derecelenme yoktur. Sinek ile ilk akıl cevherin üstünlüğü bakımından birdir. Derecelenme suretlerde ortaya çıkar ki, o da mertebelerin hükümleridir. Bu yönden değerli olan, daha değerli olan vardır, aşağı mertebede olan, daha aşağıda olan vardır.

Bu meseleyi bilen insana şeriatların Allah ve ahiret hayatı hakkında getirdiği ifadeleri veya aklın -fikir yönünden- idrak edemeyeceği bilinmeyip haber yoluyla öğrenilebilecek hususlar hakkındaki ifadelerini kabul kolaylaşır. Suretler mümkünlerin varlıklarından başka bir şey değildir. Âlemin cevheriyse zikrettiğimizden başka değildir. Öyleyse âleme cevheri bakımından verilen ismin bir hükmü vardır ki, bu hüküm, sureti bakımından ona ait değildir; sureti bakımından bir hükmü vardır ve o hüküm cevheri bakımından âleme ait değildir. İnsanların bir kısmı meseleyi keşif yoluyla bilir. Onlar, bizim arkadaşlarımız ve

resuller, nebiler ve Hakka yakın insanlardır. Bir kısmı ise bu meseleyi kendi gücüyle ve aklıyla bilir, fakat bu bilginin ona nereden geldiğini ve nasıl o bilgiyi elde ettiğini bilemez. Böyle bir insan hükümde keşif sahipleriyle ortaktır, fakat tam olarak gerçeği bilemez. Onlar, sebebi kabul edenler olduğu gibi dehr'i ve doğayı kabul edenlerdir. Bunların dışında kalanların sözü edilen hikmetler hakkında haberleri yoktur. Nitekim bu insanların da Allah ehlinin bu konularda bildikleri hususlarda bir bilgileri yoktur. Bununla birlikte hükümde ortak olabilirler ve herhangi bir grubun bilginlerine soru sorsaydın, Allah ehlinin bir mesele hakkındaki sözlerini inkâr etmezlerdi. Belli bir konuda onların verdiği hüküm, Allah ehlinin bildiğinden başka bir şey değildir. Onlar da illeti kabul edenler de bu durumun farkında değillerdir. Bakınız! Hz. Peygamber -ki Allah'tan haber veren O'dur- Hakkı tafsili olarak herhangi bir şeyle nitelediğinde, o özellik yaratılmış hadisin de niteliğidir. Bununla birlikte o özellikle nitelenmiş olan Kadimdir ki, O da Haktır. Aklın düşüncesi ve fikir gücü yönünden bu konuda bir tecrübesi ve hükmü yoktur. Bunun nedeni, cevheri ve aslı itibarıyla âlemin Hakkın suretinde olduğunu bilmemesidir. Akıl âlemi cevherin ta kendisi olduğunu zanneder.

Selamete ermek istersen, kendisini nitelediği şekilde niteleyen ve teşbihi reddeden bir rabbe ibadet etmelisin! O hükmü gerçekte olduğu hal üzere ortaya koyan ve ispat edendir. Çünkü cevher suretin kendisi değildir, dolayısıyla teşbihin O'nun üzerinde bir hükmü yoktur. Bu nedenle Allah şöyle buyurur: *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[494] Bunun nedeni benzeşmenin olmayışıdır, çünkü hakikatler benzerliği reddeder. 'O duyan ve görendir.' Burada Allah suretleri ispatlamıştır, çünkü bunlar canlının ayırıcı özelliğidir. Her kim Rabbini O'nun haberinden tanımazsa, *'hiç kuşkusuz apaçık bir şekilde sapmıştır.'*[495] Bunun en aşağı derecesi, 'O'nun benzeri bir şey yoktur' ifadesinde olduğu gibi nitelikleri hakkındaki haberlere iman eden olmaktır. Teşbih ve tenzih şeklindeki her iki hüküm aklî bir hüküm ve kabul olarak haktır. Allah şöyle der: *'O her şeyi ihata edendir.'*[496] Başka bir ayette *'O her şeyi koruyandır'*[497] buyurur.

Bakınız! Hak bir şeyi kendi dışmdayken ihata eder ve kendisine nispeti olmaksızın varlığını korur. Böylece işler birbirine girmiş, hü-

kümler birleşmiş, varlıklar ayrışmış, Zeyd ve Amr hakkında bir yönden 'bu o değildir' denilmişken bir yönden 'odur' denilmiştir. Her ikisi de insandır. Âlem hakkında da sureti ve cevheri yönünden benzer hüküm veririz. Allah 'O'nun benzeri yoktur' der. Burada benzeri olmayan, yani hakkında 'O'nun benzeri yoktur' denilen aynı zamanda 'Duyan ve görendir' diye nitelenmiştir. Duyma hükmü görmeyle bir değildir. Allah ayırmış, birleştirmiş, (gerçekte) ayrım olmamış ve birleşme olmamıştır.

Dileyen iman etsin, dileyen inkâr
Dileyen aciz kalsın dileyen incelesin

Öğrettiğimi anlayan
Mutlu olmalı ve şükretmeli

Takvaya ulaşırsa zeki olmalı
Bunu bilen ve fark eden hakkında

Bu sözü âleme boş yere demedi
Bir öğüt o, dileyen tutsun

Körlük hayreti körler için
Gören için açık bir manzara

Amâ'sımn varlığında zuhur edince biz
Anladık bize olan yakınlığı bize ve sınırlamadık

VASIL

İşaret ve Tembih

Bilmelisin ki, her hangi bir sözü insan o sözü içinde tahayyül etmeden söylemez. Önce onu tahayyül eder ve kendisini ifade edeceği bir suret olarak var eder ki böyle yapmak zorunludur. Hayal kendisi nedeniyle, yani bizatihi amaçlanan bir şey değildir. O kendinde duyusal varlığa çıkması nedeniyle amaçlanır. Başka bir ifadeyle hayalin

hükmü duyuda gözükür. Çünkü tahayyül edilen şey bazen mertebe olabileceği gibi bazen varlık sureti kabul edebilecek bir şey olabilir. Misal olarak bir çocuğu olmasını hayal edeni verebiliriz. Bir çocuğu olur ve dışta kendi benzeri bir şahıs olarak ortaya çıkar ve var olur. Bazen insan hükümdar olmayı hayal edebilir ki hükümdar olmak bir rütbedir. Kişi hükümdar olur, fakat yöneteceği mülkü yoktur. Bu durumda hükümdarlık sadece bir nispettir.

Tahayyül edilen şey tabir edilir, mesela rüya öyledir. Her söz tabir edilir ve tevil edilir. Öyleyse âlemde tevil edilmeyecek söz yoktur. Bu nedenle Allah şöyle der: *'Hadiselerin tevilini öğrensin diye...'*[498] Her söz dinleyeninde hadis, yani zaman içinde meydana gelmektedir. Tevilin bir türü sözün sahibinin kastettiği anlama isabet ederken bazı teviller konuşanın kastına yanlış tespit eder. Konuşanın kastını tespitte ister yanılsın ister isabet etsin, bütün teviller (bir yönüyle) doğrudur. Binaenaleyh her şey tabire elverişlidir ve bu hususta ifadede kullanılan terimi veya ibareyi anlamayan veya bilmeyen dinleyicinin anlayışı önemli değildir.

'Zevk ilimleri ve keyfiyetleri aktarılamaz' denilmiştir, bu sözün söylenmesinin nedeni şudur: Böyle bilgileri söylemek ve ifade etmek, dinleyenin anlayışına yöneliktir. Bu nedenle onların aktarılamayacağı söylenmiştir. Dinleyenin bir şeyi anlamaması, o anlamı idrak eden insanın kendisi için bir lafızla onu ifade etmesine engel değildir. Söz konusu lafız zevk yoluyla idrak ettiği şeyi gösterir ve belli bir vakitte 'zevk ettiği' şeyi unuttuğunda o söz kendisine hatırlatıcı ve uyarıcı olur. Bununla birlikte zevki olmayan insan o sözü anlamaz. Binaenaleyh tevil hayalinde meydana gelmiş bu sözün döndürüleceği ve irca edileceği anlamı tespit etmekten ibarettir. Hadiseleri bildirmeye ibare ve rüyadaki tabire 'tabir' denilmesinin sebebi, haber verenin söylediği sözle 'ubur (geçmek)' ediyor olmasıdır. Başka bir ifadeyle kişi sözüyle nefsinin mertebesinden dinleyenin nefsine geçmektedir. Öyleyse haber veren insan, sözü bir hayalden başka bir hayale aktarmaktadır ve dinleyici de -anlayışı ölçüsünde- aktarılan sözü tahayyül etmektedir. Bazen anlatım esnasında dinleyenin hayali anlatanın haliyle örtüşür, bazen örtüşmeyebilir. Örtüşürse dinleyenin durumu 'anlayış' diye ifade edilirken örtüşmezse anlamak söz konusu değildir. Sonra haberi veren insan

bazen kendiliğinde bulunduğu hale uygun ve mutabık bir sözle onu aktarır; bu anlatım ve ihbar, *ibare* diye ifade edilirken örtüşme olmazsa ibare değil lafızdır. Bu durumda anlatıcı hayalindeki manayı bir hayalden başka bir hayale geçirmemiştir. Söz kime nispet edilirse edilsin, durum aynıdır.

Bu açıklamayla maksadımız hayalin rütbesinin yüceliğine dikkat çekmektir. Hayal bilinenlerde mutlak hüküm sahibidir.

Şu var ki *tabir* kelimesi rüyanın dışındaki durumlarda rubai (dörtlü, abbere, tefil babı) iken rüyada sülasidir (üçlü; abure). Rubai ve sülasi anlam bakımından birdir. Mazideki fiilin ikinci harfi fethalıyken muzaride zammeli ve şeddesizdir (ya'beru). Rüyanın dışında kullanıldığında mazi ve muzaride şeddeli (yuabberu) ve mazide ikinci harf fethalı gelecek zamanda kesrelidir. Burada rüyanın dışındaki durumlarda şeddeli olmasının nedeni, ibareyi güçlendirmektir. Çünkü o hayalde rüyadan daha zayıftır. Rüyanın dışında tabirci, kendi zihnindeki ve nefsinde bulunan muhayyel bir şeyi ifade eder. Onu kendiliğinden zihninde canlandırmış, sanki dışta görüyor gibi yapmıştır. Böylelikle fikir ve zihninde canlandırma olmaksızın hayali tabir edenden daha zayıf kalmıştır. Diğerine rüya gören insanı misal verebiliriz. Orada hayal içindeki şeyi görenin zihninde canlandırmaksızın kendisine izhar etmektedir. Uyanık insan öyle değildir. Böyle bir insanın hayal gücü duyu perdesinin etkisi nedeniyle zayıftır ve bu nedenle güce muhtaçtır ve yine bu nedenle onu ifade etmesi zayıf olmuştur. Şöyle denilir: Falan falan şeyi şöyle tabir etti.

Bakınız! Araplar vadinin geçilmesini ifade ederken *abartü en-nehr* yani nehri geçtim derler. Burada kelime şeddeli getirilmez, çünkü nehir zihinde canlandırılan bir şey değil, aksine duyuda hazır olarak bulunan bir şeydir. Nitekim zihinde canlandırmadan da hayalde mevcuttur. Bu nedenle zihinde canlandırmak meşakkatli olduğu için şedde getirmekle yardım istemiştir. Yardım istemek, her nerede ortaya çıkarsa çıksın, şeddeli yapmayı gerektirir. Çünkü yardım, karşı koyma gücüne sahip olmayan kimse isteyebilir. Yalnız başına yapamayacağı bir işte insanın yardım ve bu işe yardım edecek birisini araması zorunludur. Bunu anla! Bir şeyin varlığının başka bir şeye bağlı olduğu her şeyin derecesi buradan öğrenilir. O başka şey var edilmek istenilen şeyi orta-

ya çıkartmak üzere yardımcıdır. '*Allah'ın sözünü duysun diye*'[499] ayetinin anlamı buradan ortaya çıkar. Allah sözünü dinleyenin kulağına seslerle, harflerle, ima veya işaretle ulaştırmayı murat ettiğinde, vasıta zorunludur, çünkü hadislerin, yani zaman içinde var olanların Allah'ta bulunması imkânsızdır. Yollar neticede Allah'a varır.

Bu menzildeki ilimlere gelirsek, kendisine muhtaç olunup ulaşılmayan şey bu menzilden öğrenilir. Cem'in fark olmasının izahı bu menzilden öğrenilir. Haber bilgisiyle akli düşünce, keşf kaynaklı düşünce arasındaki fark bu menzilden öğrenilir. Bu bilgi duyuların idrakiyle gerçekleşen bilgidir. Gafil insanın nasıl ikaz edileceği ve tembihin mertebeleri bu menzilden öğrenilir. Bilginin görmeden üstünlüğü bu menzilden öğrenilir. Bir şahıs bazen bir şey görür, gördüğünün ne olduğunu bilemez, başkasına onu anlatır, o başkası, kendisini görmemiş olsa bile anlatılanın ne olduğunu anlar. Öyleyse bilgi görmekten üstündür, çünkü görmek bilginin yollarından biridir. O yol üzerinde yürüyen insan özel bir duruma ulaşır. Batılın hakikat suretinde ortaya çıkması bu menzilden öğrenilir. Bu ikisi birbirine zıt şeylerdir ve bir şeyin arada bir tenasüp olmaksızın başka bir şeyin suretinde ortaya çıkması imkânsızdır. Bu durumda cevherde aynı olmasa bile nispette benzerlik vardır. Bu duruma nahiv sanatında *mukarebe* fiili misaldir. Bu konuda şöyle derler: 'Kuş neredeyse uçtu. Damat neredeyse emir oldu (yekadü).' Hak Teâlâ görenin gözünde serabı -kendisi su değilken- su olarak gösterir. Serap yanına gelene kadar susayan için sudur. Aynı şey Allah hakkındaki bilgiye susamış insan için öyledir. Böyle bir insan Allah'ı bilmek için araştırmaya başlar, araştırma tenzih veya teşbih sınırlamasını ona verir. Perde kalktığında -ki susamışın seraba ulaşma haline karşılık gelir- sınırladığı halde bulamaz O'nu. Bu nedenle inkâr eder ve Allah'ı o özel sınırlanmayla sınırlanmamış bir halde bulur. Görür ki, Allah sınırlılıkta mutlaklık sahibidir. Allah da onun hesabını görür, yani takdirini değerlendirir. Adeta bu haldeki insan Hakkı sınırlılıktan çıkartmak istemiş, Hak ise 'hesabını görür' sözüyle kendisine şöyle demiştir: Senin bu müşahedede elde edebileceğin yegâne bilgi, benim takyitte mutlak, yani sınırlılıkta sınırlanmamış olduğumu bilmendir. Ben her türlü sınırlamanın kendisiyim. Ben bilinen ve görünen kısımlarıyla bütün âlemim!' Bu, '*Ben bir tuzak kurarım*'[500]

ve *'Tuzak kurdular ve Allah tuzak kurdu'*[501] ayetlerinde belirtilen ilahi tuzaktır.

Ecele bağlı olan şey bu menzilden öğrenilir. Söz konusu şey, onun hakkında belirlenmiş kader eceline ulaşana kadar ortaya çıkmaz. Mislin değeri bu menzilden öğrenilir. Müfessirlerin kendilerine nispet ettikleri Allah'ın vahyinin gelmediği hususlarda kendi görüşlerini belirtme iddiasından nebilerin tenzihi bu menzilden öğrenilir. Müfessirler nebilerin -Allah'ın kendilerinden aktardıkları hususlarda- O'nun kelamını tefsir ettiklerini zannetmişlerdir. Amelde ve sözde Allah'ın bizi korumasını dileriz! Onlar bu hususta büyük hata yapmışlardır. Misal olarak İbrahim Peygamberin ve kendisine nispet edilen kuşkunun durumunu verebiliriz. Onlar bu hususta Hz. Peygamber'in 'Biz kuşkuya İbrahim'den daha layığız' sözünü dikkatle incelememişlerdir. Hz. İbrahim ölülerin diriltilmesi hakkında kuşkuya kapılmamıştır, fakat ölüleri diriltmenin farklı ve pek çok tarzı olduğunu biliyordu ve Allah'ın ölüleri bu tarzların hangisiyle dirilteceğini bilmiyordu. İbrahim peygamber bilgi aramak özelliğinde yaratılmıştı. Allah da kendisine yaratma tarzlarından birisini göstermiş, o da mutmain olmuş, Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceğini anlamıştı. Aynı durum Hz. Yusuf, Hz. Lut ve Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Muhammed'in hikâyelerinde veya Süleyman'ın hikâyesinde iki meleğe nispet etikleri durum için geçerlidir. Bütün bunlar, Yahudilerden yapılan aktarımlardır. Müfessirler Allah'ın kendilerini kınamış olduğu Yahudilerin aktarımlarıyla nebilerin ve meleklerin şerefleri hakkında söz söylemişlerdi, tefsirlerini onlarla doldurmuşlardır. Hâlbuki bu hususlarda Allah'ın kitabında nas bulunmadığı gibi bir hadis de yoktur.

Allah bizi ve sizi fikirlerin, sözlerin ve fiillerin hatalarından korusun, âmin!

Masumiyeti hakkında delil ortaya konulan kimsenin durumu bu menzilden öğrenilir. Böyle bir insan Allah'ın ona öğrettiği ve sahip olduğu övülmüş nitelikler hakkında kendini övmesi gerekir. Bu nitelikler Allah'm kullarına dönük büyük nimetlerindendir ve O şöyle der: *'Rabbinin nimetine gelirsek, onu zikret.'*[502] Teslim ve bağlanma bu menzilden öğrenilir. Hayalin rütbesi ve onun hak olduğu, kendisinde batıldan bir şey bulunmadığı bu menzilden öğrenilir. Hayali tabir eden, merte-

belerdeki inişe göre, isabet edebileceği gibi doğru tabir yapabilir. İsabet eden insan hakikatlere mertebelerini aşırtmayandır. İsimler ve onlardan hangilerine ibadet edileceği, hangisine edilmeyeceği bu menzilden öğrenilir. Var olanların menzilleri bu menzilden öğrenilir. Örtme ve tecelli bu menzilden öğrenilir. Bilgideki derecelenme bu menzilden öğrenilir. Şükür ve şükreden bu menzilden öğrenilir. Mutat ayetler ile böyle olmayan ayetler, bu menzilden öğrenilir. Teberri ve tenzih, bu menzilden öğrenilir. Allah hakkında tenzih olan şeyin yaratılmışlar hakkında -tenzih değil- teberri olduğu bu menzilden öğrenilir. Allah ehlinin kısımları ve tabakaları bu menzilden öğrenilir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[503]

Üç yüz yetmiş ikinci bölümün sona ermesiyle yirmi altıncı sifir de sona erdi.

SON NOTLAR

1 ez-Zümer 39/3.
2 ez-Zümer 39/3.
3 el-Müminun 23/117.
4 el-Bakara 2/26.
5 en-Nahl 16/93.
6 en-Nahl 16/43.
7 el-Hicr 15/9.
8 ez-Zümer 39/53.
9 en-Nisa 4/48.
10 Yasin 36/83.
11 Sebe 34/47.
12 el-Furkan 25/60.
13 el-Furkan 25/60.
14 el-İsra 17/110.
15 el-Enbiya 21/67.
16 eş-Şura 42/11.
17 eş-Şura 42/11.
18 el-Enam 6/91.
19 el-İhlas 112/3.
20 el-İhlas 112/3.
21 Yusuf 12/108.
22 el-Ankebut 29/52.
23 Taha 20/114.
24 eş-Şura 42/11.
25 İbrahim 14/4.
26 eş-Şûra 42/11.
27 eş-Şûta 42/11.
28 er-Rahman 55/29.
29 et-Tevbe 9/6.
30 el-Enfal 8/17.
31 Fussilet 41/53.
32 er-Rahman 55/31.
33 er-Rahman 55/31.
34 el-Bakara 2/25.
35 Sâd 38/47.
36 Âl-i İmran 3/179.
37 el-Bakara 2/143.
38 el-Casiye 45/13.
39 el-Bakara 2/29.
40 Taha 20/6.
41 Yunus 10/64.
42 Fussilet 41/30.
43 Âl-i İmran 3/181.
44 el-Enfal 8/68.
45 Âl-i İmran 3/181.
46 el-En'am 6/54.
47 Âl-i İmran 3/181.
48 el-Bakara 2/255.
49 el-Hadid 57/3.
50 el-Maide 5/64.
51 el-Maide 5/64.
52 Taha 20/51.
53 Taha 20/52.

[54] et-Tevbe 9/67.
[55] Gafir 40/85.
[56] Gafir 40/85.
[57] Yunus 10/98.
[58] ez-Zümer 39/53.
[59] eş-Şûra 42/7.
[60] Âl-i İmran 3/189.
[61] et-Teğabün 64/19.
[62] el-Kasas 28/9.
[63] el-Mutaffifin 83/1.
[64] el-Mâûn 107/4.
[65] el-Mutaffifin 83/10.
[66] el-Enbiya 21/57.
[67] ez-Zuhruf 43/87.
[68] er-Rum 30/4.
[69] el-Adiyat 100/11.
[70] el-En'am 6/35.
[71] ez-Zuhruf 43/33.
[72] Taha 20/15.
[73] el-En'am 6/53.
[74] Âl-i İmran 3/179.
[75] el-Hac 22/29.
[76] Âl-i İmran 3/81.
[77] el-Kehf 18/29.
[78] el-Adiyat 100/8.
[79] ez-Zilzal 99/4-5.
[80] el-Mülk 67/22.
[81] eş-Şura 42/28.
[82] en-Nur 24/44.
[83] el-Maide 5/115.
[84] el-Hadid 57/4.
[85] Fâtır 35/15.
[86] Âl-i İmran 3/31.
[87] el-Bakara 2/152.
[88] el-Kamer 54/50.
[89] ed-Duhâ 93/11.
[90] eş-Şûra 42/11.
[91] Sâd 38/75.
[92] Yâsin 36/71.
[93] Âl-i İmran 3/6.
[94] eş-Şûra 42/11.
[95] Âl-i İmran 3/175.
[96] el-Buruc 85/16.
[97] er-Rum 30/26.
[98] er-Rum 30/27.
[99] Gafir 40/57.
[100] Gafir 40/57.
[101] Âl-i İmran 3/41.
[102] el-Hicr 15/97.
[103] el-Kalem 68/4.
[104] er-Rum 30/47.
[105] el-Ahzab 33/23.
[106] en-Nisa 4/136.
[107] en-Nisa 4/92.
[108] el-Ankebut 29/52.
[109] Gafir 40/12.
[110] en-Nisa 4/136.
[111] el-Bakara 2/27.
[112] el-Bakara 2/16.
[113] el-Fetih 48/4.
[114] el-Bakara 2/249.
[115] ez-Zümer 39/69.
[116] el-Enbiya 21/96.
[117] Yusuf 12/108.
[118] eş-Şûra 42/51.
[119] et-Tevbe 9/6.

[120] Meryem 19/52.
[121] en-Neml 27/8.
[122] el-İsra 17/44.
[123] el-Ahzab 33/72.
[124] Fussilet 41/11.
[125] el-Buruc 85/12.
[126] Muhammed 47/31.
[127] et-Tarık 86/9.
[128] eş-Şûra 42/48.
[129] Hûd 11/86.
[130] Fâtır 35/13.
[131] eş-Şuara 26/93.
[132] en-Nahl 16/2.
[133] en-Necm 53/3-4.
[134] en-Nisa 4/134.
[135] eş-Şuara 26/21.
[136] el-Mücadile 58/23.
[137] er-Rahman 55/29.
[138] er-Rum 30/41.
[139] el-Enbiya 21/107.
[140] el-Kehf 18/110.
[141] el-İhlas 112/1.
[142] es-Secde 32/8.
[143] eş-Şûra 42/11.
[144] el-Hadid 57/4.
[145] el-İsra 17/1.
[146] el-En'am 6/75.
[147] el-İsra 17/1.
[148] el-Casiye 45/29.
[149] el-Ahzab 33/43.
[150] er-Rahman 55/31.
[151] Lokman 31/31.
[152] Lokman 31/31.
[153] Fussilet 41/53.
[154] en-Nahl 16/74.
[155] en-Nûr 24/35.
[156] en-Nûr 24/35.
[157] el-Mücadile 58/7.
[158] Abese 80/22.
[159] Meryem 19/33.
[160] Meryem 19/15.
[161] Âl-i İmran 3/39.
[162] Âl-i İmran 3/39.
[163] Meryem 19/33.
[164] el-A'raf 7/73.
[165] el-A'raf 7/85.
[166] Yusuf 12/53.
[167] Yusuf 12/24.
[168] Yusuf 12/24.
[169] Yusuf 12/51.
[170] Taha 20/44.
[171] es-Saffat 37/147.
[172] el-Bakara 2/225.
[173] el-A'raf 7/150.
[174] Âl-i İmran 3/64.
[175] el-Enbiya 21/63.
[176] el-Enbiya 21/63.
[177] el-En'am 6/83.
[178] el-Bakara 2/228.
[179] el-Bakara 2/258.
[180] Âl-i İmran 3/83.
[181] Taha 20/114.
[182] el-Bakara 2/75.
[183] el-Müzzemmil 73/9.
[184] el-Maide 5/2.
[185] el-En'am 6/125.

186 Fâtır 35/24.
187 el-Enam 6/38.
188 en-Nisa 4/96.
189 el-Furkan 25/70.
190 ez-Zümer 39/53.
191 Sâd 38/27.
192 el-Müminun 23/115.
193 el-A'raf 7/11.
194 Sâd 38/74.
195 el-İsra 17/61.
196 el-Hicr 15/31.
197 el-Maide 5/6.
198 en-Nahl 16/3.
199 ez-Zariyat 51/56.
200 ez-Zariyat 51/56.
201 ez-Zariyat 51/56.
202 Yâsin 36/77.
203 Yâsin 36/77.
204 el-Kasas 28/108.
205 el-Kehf 18/110.
206 el-Kehf 18/110.
207 el-İsra 17/44.
208 eş-Şûra 42/52.
209 en-Nahl 16/2.
210 en-Nur 24/40.
211 el-Bakara 2/216.
212 en-Nisa 4/79.
213 et-Tevbe 9/71.
214 et-Tevbe 9/71.
215 el-Enbiya 21/23.
216 ez-Zümer 39/3.
217 el-Hac 22/78.
218 el-Bakara 2/185.
219 en-Nahl 16/52.
220 el-Bakara 2/286.
221 Lokman 31/16.
222 el-Bakara 2/255.
223 el-Bakara 2/2.
224 Kâf 50/15.
225 el-Buruc 85/3.
226 ez-Zuhruf 43/84.
227 el-En'am 6/3.
228 Hûd 11/107.
229 Sâd 38/26.
230 eş-Şûra 42/11.
231 Kâf 50/29.
232 eş-Şûra 42/11.
233 en-Nisa 4/77.
234 el-Enbiya 21/2.
235 en-Nisa 4/133.
236 el-Müminun 23/3.
237 el-A'raf 7/12.
238 el-İsra 16/61.
239 el-A'raf 7/12.
240 el-Bakara 2/34.
241 en-Nahl 16/62.
242 en-Nahl 16/58.
243 et-Tekvir 81/7.
244 es-Saffat 37/150.
245 en-Nâs 114/4-6.
246 es-Saffat 37/158.
247 es-Saffat 37/158.
248 el-Kehf 18/50.
249 el-Kehf 18/50.
250 el-Haşr 59/16.
251 el-Haşr 59/16.

[252] Sâd 38/82.
[253] Sâd 38/82.
[254] el-İsra 17/62.
[255] eş-Şûra 42/13.
[256] eş-Şûra 42/13.
[257] el-İnsan 76/3.
[258] el-Maide 5/73.
[259] Taha 20/88.
[260] Taha 20/88.
[261] en-Nâs 114/3.
[262] Fussilet 41/40.
[263] el-En'am 6/122.
[264] el-Hucurat 49/10.
[265] el-Hucurat 49/10.
[266] el-İsra 17/1.
[267] Âl-i İmran 3/144.
[268] ez-Zariyat 51/56.
[269] Yusuf 12/100.
[270] Taha 20/7.
[271] el-Bakara 2/26.
[272] el-Kasas 28/88.
[273] el-Kasas 28/78.
[274] Hûd 11/121.
[275] el-Kasas 28/88.
[276] et-Tevbe 9/118.
[277] Âl-i İmran 3/97.
[278] eş-Şûra 42/11.
[279] en-Nisa 4/151.
[280] el-İsra 17/44.
[281] el-İsra 17/44.
[282] Taha 20/110.
[283] el-Cin 72/18.
[284] el-Bakara 2/34.
[285] ez-Zümer 39/3.
[286] ez-Zümer 39/3.
[287] el-Hac 22/32.
[288] el-Hac 22/32.
[289] el-İnsan 76/30.
[290] el-Ahzab 33/43.
[291] el-Kevser 108/3.
[292] et-Tevbe 9/67.
[293] en-Nisa 4/3.
[294] el-A'lâ 87/15.
[295] el-Kıyame 75/31.
[296] en-Neml 27/13.
[297] el-Kıyame 75/32.
[298] el-Kıyame 75/32.
[299] et-Tahrim 66/6.
[300] el-Hac 22/25.
[301] Sâd 38/83.
[302] el-Hicr 11/42.
[303] el-En'am 6/149.
[304] el-Fatiha 1/5.
[305] Taha 20/117.
[306] Taha 20/120.
[307] el-Bakara 2/30.
[308] el-Bakara 2/268.
[309] en-Nisa 4/48.
[310] el-Bakara 2/34.
[311] el-Bakara 2/34.
[312] Gafir 40/85.
[313] Yunus 10/98.
[314] el-Mearic 70/4.
[315] el-Kıyame 75/30.
[316] el-Enfal 8/1.
[317] eş-Şûra 42/11.

[318] Meryem 19/64.
[319] eş-Şûra 42/11.
[320] el-Bakara 2/24.
[321] el-Hümeze 104/6.
[322] Fâtır 35/36.
[323] el-Cin 72/23.
[324] el-Hümeze 104/6-7.
[325] el-Vakıa 56/30.
[326] eş-Şûra 42/11.
[327] Hûd 11/106-107.
[328] Hûd 11/108.
[329] Hûd 11/108.
[330] Hûd 11/107.
[331] Fâtır 35/24.
[332] ez-Zümer 39/53.
[333] Kâf 50/22.
[334] el-Maide 5/109.
[335] Meryem 19/17.
[336] eş-Şuara 26/227.
[337] el-Furkan 25/13.
[338] en-Nûr 24/35.
[339] eş-Şûra 42/11.
[340] el-En'am 6/103.
[341] en-Nûr 24/35.
[342] en-Nûr 24/35.
[343] en-Nûr 24/35.
[344] eş-Şûra 42/11.
[345] el-İsra 17/44.
[346] Fussilet 41/11.
[347] en-Nahl 16/68.
[348] en-Nûr 24/24.
[349] Fussilet 41/21.
[350] Fussilet 41/21.
[351] et-Tevbe 9/128.
[352] et-Tevbe 9/128.
[353] et-Tevbe 9/6.
[354] et-Tekvir 81/19-20.
[355] el-Hakka 69/40-41.
[356] el-Enbiya 21/2.
[357] el-En'am 6/103.
[358] el-A'raf 7/144.
[359] İbrahim 14/7.
[360] er-Rahman 55/29.
[361] el-Hakka 69/40.
[362] el-Hadid 57/3.
[363] el-Enfal 8/17.
[364] el-İnfitar 82/8.
[365] et-Tevbe 9/128.
[366] el-Enbiya 21/107.
[367] et-Talak 65/12.
[368] Taha 20/50.
[369] en-Nisa 4/171.
[370] en-Nisa 4/171.
[371] el-Bakara 2/31.
[372] Âl-i İmran 3/110.
[373] el-Kıyame 75/16.
[374] el-Kıyame 75/17-19.
[375] Meryem 19/64.
[376] el-A'raf 7/185.
[377] el-Enbiya 21/22.
[378] el-Enfal 8/29.
[379] Taha 20/114.
[380] en-Nûr 24/36.
[381] Gafir 40/85.
[382] Fâtır 35/43.
[383] el-Furkan 25/70.

[384] Fâtır 35/15.
[385] el-Zilzal 99/8-9.
[386] el-Kehf 18/49.
[387] en-Nahl 16/112.
[388] İbrahim 14/7.
[389] el-Bakara 2/152.
[390] en-Nahl 16/90.
[391] er-Rahman 55/60.
[392] Yunus 10/26.
[393] eş-Şûra 42/40.
[394] el-En'am 6/73.
[395] el-Bakara 2/115.
[396] Taha 20/114.
[397] ed-Duhan 44/49.
[398] Hûd 11/3.
[399] el-İnsan 76/3.
[400] el-İnsan 76/3.
[401] İbrahim 14/8.
[402] ez-Zariyat 51/56.
[403] Âl-i İmran 3/97.
[404] Fâtır 35/39.
[405] el-Bakara 2/124.
[406] el-Fatiha 1/7.
[407] el-Maide 5/48.
[408] er-Rahman 55/29.
[409] el-Enbiya 21/103.
[410] Fâtır 35/15.
[411] Sebe 34/6.
[412] el-Enfal 8/17.
[413] el-En'am 6/3.
[414] Sebe 34/6.
[415] Lokman 31/11.
[416] eş-Şura 42/11.
[417] Âl-i İmran 3/97.
[418] el-En'am 6/125.
[419] el-En'am 6/125.
[420] el-En'am 6/126.
[421] el-En'am 6/125.
[422] el-Hicr 15/97.
[423] el-Maide 5/54.
[424] Hûd 11/56.
[425] eş-Şûra 42/13.
[426] En'am 6/90.
[427] el-Maide 5/58.
[428] el-En'am 6/153.
[429] en-Naziat 79/40.
[430] el-Hicr 15/85.
[431] eş-Şûra 42/11.
[432] Kâf 50/37.
[433] Fussilet 41/12.
[434] ez-Zariyat 51/7.
[435] er-Ra'd 13/8.
[436] el-Hakka 69/16.
[437] el-Vakıa 56/62.
[438] el-Vakıa 56/61.
[439] er-Rahman 5/4.
[440] el-Kasas 28/88.
[441] el-Kasas 28/88.
[442] el-Kasas 28/88.
[443] Âl-i İmran 3/97.
[444] Taha 20/5.
[445] el-Furkan 25/60.
[446] Yusuf 12/92.
[447] el-Furkan 25/59.
[448] Taha 20/114.
[449] el-En'am 6/73.

[450] Taha 20/107.
[451] ez-Zümer 39/19.
[452] el-Buruc 85/1.
[453] Âl-i İmran 3/157.
[454] el-Hicr 15/21.
[455] el-Enfal 8/29.
[456] el-Enfal 8/29.
[457] el-Enfal 8/29.
[458] en-Nebe 78/26.
[459] el-Mutaffifin 83/15.
[460] el-Mutaffifin 83/16.
[461] el-Kehf 18/54.
[462] el-Kehf 18/46.
[463] Yâsin 36/39.
[464] Yâsin 36/38.
[465] el-Ankebut 29/45.
[466] ez-Zilzal 99/2.
[467] el-A'raf 7/29.
[468] el-Vakıa 56/62.
[469] el-Vakıa 56/62.
[470] ez-Zilzal 99/2.
[471] el-Maide 5/66.
[472] eş-Şûra 42/11.
[473] Meryem 19/71.
[474] el-Enbiya 21/30.
[475] el-Hümeze 104/7.
[476] el-Bakara 2/253.
[477] el-İsra 17/55.
[478] el-En'am 6/165.
[479] el-Kasas 28/88.
[480] eş-Şems 91/1-6.
[481] es-Saffat 37/164.
[482] el-Kamer 54/50.
[483] el-Enfal 8/17.
[484] Âl-i İmran 3/18.
[485] Taha 20/50.
[486] ez-Zariyat 51/56.
[487] el-A'raf 7/187.
[488] el-Vakıa 56/85.
[489] Kâf 50/16.
[490] Sâd 38/88.
[491] en-Nahl 16/74.
[492] Yusuf 12/5.
[493] Hûd 11/123.
[494] eş-Şûra 42/11.
[495] en-Nisa 4/116.
[496] Fussilet 41/54.
[497] Sebe 34/21.
[498] Yusuf 12/21.
[499] et-Tevbe 9/6.
[500] et-Tarık 86/16.
[501] Âl-i İmran 3/54.
[502] ed-Duhâ 93/11.
[503] el-Ahzab 33/4.